

JÁSZKUNSAÉG

JÁSZ-NAGYKUN-SZOLNOK MEGYEI TUDOMÁNYOS EGYESÜLET FOLYÓIRATA

*Szabó László, a Jászkunság egykori szerkesztője,
a JNSZM Tudományos Egyesület elnöke
emlékére*

JÁSZKUNSAÉG

**A JÁSZ-NAGYKUN SZOLNOK MEGYEI TUDOMÁNYOS EGYESÜLET
FOLYÓIRATA**

LV. évfolyam 2012. 1–4. szám

Szolnok, 2012

A Jász-Nagykun Szolnok Megyei Tudományos Egyesület folyóirata

Szerkesztőbizottság:

Fodor István Ferenc, Márki Gábor, dr. Nemes András, dr. Habil. Örsi Julianna, dr. Szegő Ágnes

Főszerkesztő: Örsi Julianna

Olvasószerkesztő, korrektor: Márki Gábor

Fotók:

Első borító: Szabó László portréja (Fotó: Kozma Károly)

Hátsó borító:

– Nyírlápor, Székelyudvarhely, 2010. (Fotó: Nagy Imre)

– Nagykun kapitány-avatás, Karcag, 2012. (Fotó: Örsi Julianna)

HU ISSN 1788-7259

Kiadó: **JÁSZ-NAGYKUN-SZOLNOK MEGYEI TUDOMÁNYOS EGYESÜLET**

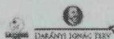
A kiadvány megjelentetését támogatták:

A projekt a Magyar Nemzeti Vidéki Hálózat Elnökségének értékelése és javaslata alapján, az Európai Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Alap társfinanszírozásában, a Nemzeti Vidékfejlesztési Program Irányító Hatóságának jóváhagyásával valósul meg.

Magyar
Nemzeti
Vidéki
Hálózat

Európai Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Alap:
a vidéki területékre beruházó Európa

Az MTA Debreceni Akadémiai Bizottság

A Jászkunság folyóirat 49-54. évfolyamai (2006-2011 évek) olvasható még:
a Versey Ferenc Megyei Könyvtár honlapján a digitális hírlapok között. www.vfmk.hu

©A szerzők, a szerkesztő és a kiadó

A Szerkesztőség postacíme:

5420 Túrkeve, Deák F. u. 4. e-mail: jnszmtude@gmail.com

Telefon: 06-56-361-474; 06-30-9383-777

A lap megrendelhető és megvásárolható a kiadónál és a szerkesztőségben:

Damjanich Múzeum 5000 Szolnok, Kossuth tér 4.

Készítette a Karcagi Nyomda Kft.

5300 Karcag, Kertész József út 20. Tel./fax: 59-311-048, e-mail: k.nyomda@t-online.hu

Felelős vezető: Márkusné Tankó Orsolya, Nagyné Tankó Tímea

Tipográfia: Szabó Éva

TARTALOM

TARTALOM

TÁRSADALOMKUTATÁS – ELMÉLET – MÓDSZER – GYAKORLAT

<i>Bálint Sándor:</i>	Globalizáció, Jászkunság, személyes kultúra	7
<i>Őrsi Julianna:</i>	Kistérségek identitáskeresése. – Identitás és modernizáció a Jászkunságban	21
<i>Ari Ilona:</i>	Családkutatás Jász-Nagykun-Szolnok megyében	38
<i>Rácz Balázs:</i>	A túrkevei Kánya család története	44
<i>Szendrei Eszter:</i>	Túrkeve demográfiai helyzetének alakulása a rendszerváltás után	55
<i>Mocsári Norbert:</i>	Egy család gazdálkodásának változása 1960-tól napjainkig Kisújszálláson	75
<i>Fodor István Ferenc:</i>	Jászfákóhalma tanyavilága	85

RÉGÉSZET – TÖRTÉNETTUDOMÁNY

<i>Cseh János:</i>	Kultúrhistoriai (nyelvtörténeti és régészeti) adalékok a gepida világ földműveléséhez a gót szókincs nyomán	93
<i>Bagi Gábor:</i>	Hadsereg-főparancsnokság Szolnokon 1849 nyarán	104

IRODALOM – NYELVÉSZET

<i>H. Tóth Imre:</i>	Gaál László klasszika-filológus professzor	121
<i>Őrsi Julianna:</i>	Carceus Mártontól Cirill és Metódig. H. Tóth Imre professzor életútja	132
<i>Szathmári István:</i>	Kisújszállás nyelvi öröksége	138
<i>Őrsi Julianna:</i>	Kisújszállási emlékek. Szathmári István, a Nagykunság nyelvész professzora	143
<i>Baski Imre:</i>	Megjegyzések Mándoky Kongur István „kungyanús” szavaihoz	147
<i>Bartha Júlia:</i>	A népi kultúra nyelvi öröksége – nyelvjárási gyűjtések a Nagykunságon	159
<i>Rideg István:</i>	Hogyan dolgozta fel ugyanazt a karcagi mondat Szűcs Sándor, Móra Ferenc és Körmendi Lajos?	179
<i>Péter László:</i>	Arany János: A hamis tanú című írásának keletkezéstörténete	183
<i>Rideg István:</i>	Modern mondafeldolgozás: új eszközök a hagyományos téma megelevenítésére Körmendi Lajos Apavára című novellájában	189
<i>Kurucz János:</i>	Kunmadaras nagyközség földrajzi nevei	194
<i>Tóth Albert:</i>	Eltűnő tájneveink a Nagykunságban	216
<i>Pintér István:</i>	Anyanyelvvédelem elvben és gyakorlatban	229

TARTALOM

NÉPRAJZ – NÉPMŰVÉSZET

Balogh Jánosné Horváth Terézia:

- Mit írt Szűcs Sándor a karcagi és derzstomaji gyűjtőútjáról
Dorogi Mártonnak? 234

Örsi Julianna: Tárgyi örökségünk a Nagykunságon 240

Nagy Molnár Miklós: Kántor Sándor szerepe a Nagykunság fazekességében 246

Bánkiné Molnár Erzsébet:

- A hagyományos társadalom gazdasági kapcsolatrendszerének
és népi kultúrájának tükröződése a múzeumi kerámia
gyűjteményekben 252

HATÁRON KÍVÜLI KUTATÁSOK

Örsi Julianna: Az egyház nemzetiség-megtartó ereje 260

Bartha Júlia: „Az én mániám a Kelet és az irodalom...” Körmendi Lajos
keleti tárgyú írásai 266

Besenyi Vendel: Boldoggá avatási eljárásra felterjesztett jászberényi
kötődésű ferences szerzetesek 270

KONFERENCIA- ÉS PROJEKTBEZÁMOLÓK

Örsi Julianna: A család helye, szerepe a lokális társadalomban
– Interdiszciplináris konferencia Szolnokon 280

Gecse Annabella: „Élet és tudomány” az ezredvégi Tiszaszigeten 281

HAGYOMÁNYŐRZÉS – KULTÚRA

Wehner Tibor: Két új rendhagyó szobormű Szolnok városában 286

Örsi Julianna: Bereczki Imre, Ecsegpuszta kutatója
– Centenárium emlékezés Dévaványán 289

Örsi Julianna: Szűcs Sándor centenáriumi emlékezési tervek 291

Nagy Molnár Miklós: A karcagi múzeum új állandó kiállítása 292

Örsi Julianna: A Kunok második világtalálkozója 294

Fodor István Ferenc: 40 éves jászjókóhalmi civil szervezetek 296

Papp Izabella: Hagyományőrzés és hagyományteremtés egy jászági
kis községben – Jászboldogházán 301

Nagy Anita: Civil szervezetek a hagyományőrzés szolgálatában
– Értékátadás lokális lehetőségei Túrkevényen I. 308

KÖNYVISMERTETŐ – KÖNYVAJÁNLÓ

Kemecsi Lajos: Szilágyi Miklós: Mezőváros és paraszti kultúra 313

Szathmári István: Jászkun öntudat. – Kunok és jászok 770 éve
a Kárpát-medencében 317

TARTALOM

<i>Fülöp Tamás:</i>	„Tempora mutantur, et nos mutamur in illis” – A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár kiadványai	318
<i>Gulyás Katalin:</i>	Tisicum XXI. – A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve	322
<i>Egri Mária:</i>	Szabó István: Ami Szolnokot országosan is ismertté tette. – A Szolnoki Művésztelep történész szemmel	330
<i>Örsi Julianna:</i>	A hagyományörzés útján	333
<i>Szathmáry István:</i>	A nő a Jászkunság társadalmában. – A vászoncelédttől a vállalkozó nőig	334
<i>V. Szathmári Ibolya:</i>	Megjelent Szűcs Sándor: A pusztá utolsó krónikása című könyv újbóli kiadása	335
<i>Rideg István:</i>	A százéves Szilárd Ferenc könyve	337
<i>Rideg István:</i>	Oláh Sándor, Berekfürdő termékeny írója	340
<i>Víg Márta:</i>	„A múltat tiszteld, s a jelent vele kösd a jövőhöz.” A Kunhegyesi helytörténeti füzetek könyvsorozat bemutatása	343
<i>Bathó Edit:</i>	Selmeczi László: „Az atyák emlékezeti” – A Kaukázustól a Zagyva–Tarna völgyéig	349

SZERVEZETI ÉLET

– A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Tudományos Egyesület 2011. évi beszámolója	350
– A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Tudományos Egyesület 2012. évi munkaterve	351
– Beszámoló a Túrkevei Kulturális Egyesület 2011. évben végzett munkájáról	353

NEKROLÓGOK

<i>Berezki Ibolya – Horváth László – Lovas Kiss Antal – Bathó Edit:</i> Elment Szabó László – A társadalomnéprajz kiemelkedő kutatója	355
<i>Mezey Katalin:</i> „A gondolat forgószele” – Szent Ernő emlékére	364

SZERZŐINK	365
------------------	-----

KÖNYVAJÁNLO	366
--------------------	-----

Bálint Sándor

Globalizáció, Jászkunsaég, személyes kultúra

Bevezető

Írásomban több kutató-szakértő munkájának felhasználásával igyekszem válaszokat fogalmazni a változó átalakuló, új társadalom kihívásaira. Szeretném felhívni az olvasók figyelmét több olyan kérdésre, problémára, amin érdemes gondolkodni, válaszokat keresni és megoldani. Alkotó módon azonosulni olyan kihívással, mint, hogy „Gondolkojunk globálisan, cselekedjünk lokálisan!” Dolgozatomban három nagy téma kivonatos leírását adom.

Az első részben a globalizáció és civilizáció fogalmát, a globalizáció kedvező és kedvezőtlen hatásait, a civilizáció, a kultúra, demokrácia kérdéseit, az új társadalom – új szemlélet, a globalizáció hálózatosodás s társadalmi következményeit és arra keresem a választ, hogy globális-e a globalizáció? Igen fontos gondolatok közül külön jelezném a globalizációnak az egész emberiség világszükségletének kielégítésével összefüggő következményét és azt a felismerést, mely szerint a globalizáció folyamatai eltérő civilizációk közegében megy végbe. Jelzem a globalizáció alakulásának helyzetét, állapotát országunkban, kapcsolódva olyan fontos európai értékelvekhez, mint a szabadság, jólét, biztonság és demokrácia. Utalok arra, hogy az ország jelenleg még rendkívüli nehéz helyzetben van, ám nem áll meg az élet és segíteni kell, mert a vidékfejlesztésben, lemaradtunk Budapesthez és nyugathoz képest. A rendszerváltás káosza pedig szétszakította a barátságok és közösségek szálait. Szakszerűség hátterben, túlpolitizált vidék, szétzilált társadalom és értékrend. Alkotmányozunk az elvek megüresnek? Fontos értékelvek közül legelső lehetne az egyén és közösség építése és védelme.

A második részben a társadalom kihívásai, a mikroközösségek válaszai, a családtörténeti kutatások az átalakuló jászkun mikrotársadalom stabilitás és mobilitás a társadalmi rétegekben, Nagykun társadalom a 18–19. században összegzett tapasztalataival foglalkozom Örsi Julianna és szerzőtársai kutatásait kivonatosan. Miközben Csányi Vilmos rendkívül értékes, tudományos munkájából adok közre a humán magatartási komplex ismeretköréből egy fejezet részletet melyből választ kapunk a mit és hogyan tegyünk az emberi természetet – emberi közösséget segítő alakító munkánkban.

A harmadik részben a személyes és közösségi kultúra kilenc értékével, alapfogalmaival, humanizáló képességeivel, szocializációs folyamat elemeivel, intézményeivel foglalkozom: Az emberi együttműködés, rendszerszervezés, kapcsolatok, kötődés – elszakadás, értékek és identitások (azonosulás), a modern mentalitás, szocializáció, közösség – család jellemzői és a humán szocialitás.

Kulcsszavak: globalizáció, lokalitás, a hely, települések, civilizáció, Jászkunsaég, vidékfejlesztés, rendszerváltás, család, közösség, kultúra, viselkedés, szocializáció, humanizáció, identitás, mentalitás.

I. Globalizáció és civilizációk¹

A.1.) Rostoványi Zsolt²

Kevés olyan fogalom akad, amelynek definiálása, szerepének és hatásainak megítélése terén olyannyira eltérőek volnának a vélemények, mint a *globalizáció* és a *civilizáció*. Vannak, akik a globalizáció pozitív oldalát emelik ki (dinamikus gazdasági, technikai, információs – kommunikációs fejlődés, a világ, összezsugorodása stb.), mások a negatívumokat (az egyenlőtlenségek fokozódása, polarizálódása, a folyamatok ellenőrizhetetlensége stb.). Nincs egyetértés abban a kérdésben sem, milyen időponthoz vagy időszakhoz köthető a globalizáció folyamatának keletkezése, illetve felgyorsulása.

A hidegháború után a nemzetközi rendszerben a korábbiakhoz képest jelentősen növekedett a civilizáció és a kultúra nemzetközi folyamatokat befolyásoló szerepe. Tudományágak sokaságát foglalkoztató kategóriák, mint a globalizáció és a civilizáció (kutatók: közgazdászok, szociológusok, filozófusok, politológusok, humánetológusok tettek kísérletet, hogy elemezzék a civilizáció és a kultúra ellentmondása problémakörét. A falvakat nem társadalomtudósok lakják, de a települések a globalizáció erőterébe kerülnek, élnek, a szerkezeti háló csomópontjaivá válhatnak.

A.2.) Szentes Tamás³

Idéje lenne a társadalomtudományok művelőinek szembeállítani a naiv tételeket a létező társadalmak és világ gazdaság valóságával, annak, megfelelően értékelni, például a tőkes piacok működéséről, sokféle kiegyenlítődéseről. Nem feltétlenül kíván új elméleteket, paradigmákat, azt kifejezni kellene milyen irányokat, milyen ideálnak mondható állapot felé kellene változtatni a valóságot. A 21. század az „Új felvilágosodás” évszázada lesz. Békét, szeretetet hirdető, az emberi viszonyok jobbítására létrejött vallásokat erre használják fel a ne gyűlölködésre.

A.3.) Vitányi Iván⁴

A szerző a civilizáció és a kultúra paradigmáit az alábbiakban összegzi:

- Kultúra, a kultúra meghatározása.
- Civilizáció – angol és francia fogalma, német fogalma. A civilizáció modern amerikai-angol fogalma. Ellentmondások.
- Globalizáció – a globalizáció nem új jelenség – A nemzeti kulturális, a gazdasági javak és források elosztása – nem elosztása. Identitás. A demokrácia szintje és elosztása. Az univerzális globalizáció és rész-globalizáció. Két út áll előttünk, (előttem) melyiken induljak? Kevesebb demokrácia, nagyobb koncentráció. Nem kevesebb: több, erősebb, civil demokrácia.

1 Rostoványi Zsolt: Globalizáció és civilizációk. Előszó. In: Magyar Tudomány 2002. 6. szám

2 Rostoványi Zsolt: Civilizációs paradigma. In: Előszó. In: Magyar Tudomány 2002. 6. szám 706–707. p.

3 Szentes Tamás: A globalizációs folyamat kedvező és kedvezőtlen hatásai. In: Magyar Tudomány 2002. 6. szám 708–719. p.

4 Vitányi Iván: A civilizáció és a kultúra paradigmái. In: Magyar Tudomány 2002. 6. szám 720–729. p.

A.4.) Csikán Attila⁵

A gazdaság globalizációja és a civilizációk különbségeire keresi a választ:

– Globális-e a globalizáció? – igen eltérő mértékű

– Mit várhatunk a globalizációtól?

A globalizációt úgy értelmezzük, mint az egész emberiség szükségleteinek mind nagyobb mértékű kielégítésére irányuló szükségszerű követelményét. A globalizáció felgyorsulása a nemzetközi gazdasági tevékenységeket új követelmények elé állította, ennek formái, intézményei formálódóban vannak. Eltérő civilizációk közegebe megy végbe.

B. Új társadalom – Új szemlélet⁶

A 20. század utolsó harmadában gyökeres és átfogó változások indultak el az emberi élt minden területén: a gazdaságban, a társadalmi együttélésben, a kultúrában, a politikában és a mindennapi életben. Az emberiség története új fordulópont felé tart – vagy már el is érkezett oda. Egy radikális változásokkal, átalakulásokkal terhelt korban élünk ma, amelynek megértése egyszerre hatalmas kihívás és felelősség. Fordulóponton a világ – (Én) – ez igaz megállapítás, minden eddig látott fejlődési ütemnél gyorsabb változások valósultak meg. A társadalom felépítése és mindennapi élete ugyanezen idő alatt hasonló arányú átalakuláson ment keresztül. Véleményem szerint ez nem igaz, mert a mindennapi élet átalakulása „lent” nagyon sok erőterben s időben lassabb ütemben, kisebb arányban változott és változik ma is mint „fent” a társadalmi rendszerek szintjein. Például a kétharmados társadalmakban a lakosság kétharmada jut el az elviselhető, tisztességes „középosztálybeli” léthez, vagy: Magyarország napjainkban az eredeti tőkefelhalmozódás időszakát éli, az „egységes” globális tőke – tőkepiac kialakulási folyamatában. A globalizáció tehát osztott, keletkezése s felgyorsulása nem „egységes”. Megválaszolásra érett kérdés: hogy napjainkban globális-e a globalizáció? Léteznek-e rész-globalizációk? A gazdaság globalizációja és a civilizációk s a kultúrák különbségei milyen fejlettségbeli eltéréseket vált ki korunk kisebb-nagyobb erőtereiben, térszerkezeti-települési lét-tudat viszonyaiban. A globalizáció és a regionalitás tehát eltérő civilizációk közegeiben, hálózataiban, eltérő formáinak és intézményei formálódásában vannak s működnek, stagnálnak, újjá szerveződnek. Átalakulás és megmaradás küzdelmét élik. Ugyanakkor a globális egész elvesztette harmonizáló, összefoglaló, szelektáló szerepét irdatlan nagysága miatt. A világ egymással rivalizáló szövetségek összessége. Szabályok elképesztő gyors fejlődése, komplexitása, integrálódva, amelyben az adott színvonalú kultúra a meghatározó. A globális társadalom is kialakulhat. Fo-lyik a nagy építkezés – helyrombolás – éhezés stb.

C. Globalizáció. Hálózatosodás. Társadalmi következmények⁷

Az új gazdaság egyik legfontosabb jellemzője a globalizáció. Tágabb értelemben ezen minden olyan politikai, társadalmi, kulturális és gazdasági jelenség értendő, amely világ-méreteken zajlik. Szűkebb értelemben azonban csak azokat a kölcsönhatásokat soroljuk

5 Csikán Attila: A gazdaság globalizációja és a civilizációk különbözősége. In: Magyar Tudomány 2002. 6. szám 730–737. p.

6 Vitányi Iván Új társadalom – Új szemlélet. Nagyvilág Kiadó, Budapest, 2007. 3–14. p.

7 Romsics Ignác: Az új gazdaság, globalizáció, regionalizmus, hálózatosodás. Társadalmi következmények. In: Rác Árpád (szerk.): A 20. század rövid története. VII. fejezet. Rubikon-Könyvek. Budapest, 2007. 394–399. p.

ide, amelyek a centrumot a félperifériával és a perifériával a termelés, a kereskedelem és a pénzforgalom terén összekötik, s egyben a regionális gazdasági kapcsolatokat is meghatározzák, itt a termelési folyamatnak a világméretű megszervezéséről van szó. (Például a „multik”, nagy cégek működése, pénzpiac globalizálódása, tőkemozgások összefonódása világméretű.)

Hálózatosodás. A globalizáció és a regionális integráció mellett a századforduló világ-gazdaságának harmadik fő jellemzője a hálózatosodás. A hálózatok a különböző kontinensek legkülönbözőbb szervezetei és gazdasági egységei között hozhatnak létre tartós vagy alkalmi együttműködések (pl. internetezés, régi nagy vállalatok gyors átalakítása).

Társadalmi következmények. A gazdaság globális méretű hálózatosodása a jóléti társadalom hagyományos struktúráit is átalakította. Például a társadalom érdek – érték – tulajdonosi – elosztási és kulturális részeit is változtatta, átrendezte.

D. A globalizáció, rendszerváltás káosza, az ország helyzete

A globalizáció, mint korunk világállapota, új világszükséglete, az új gazdaság és új kultúra egyik legfontosabb jellemzője a társadalom hagyományos szerkezetét változtatta átrendezte, átalakítja. A globalizáció helyi erőterében az ország a régió, kiscsoport – család szocializációja, értékrendje, szokás-, viselkedés-, cselekvésrendje igen eltérő civilizációk – hagyományok – kultúrák közegeiben megy végbe. Az új generációk áveszik a globális reprezentációkat és lokális hagyományaikat saját tapasztalataik segítségével felújítják, a mához igazítják azokat a kihívásokat, melyeket az új szükséglet és követelményrendszer velük szemben támaszt, ezzel alakítja újra helyét, életvitelét. Ideáikat, mítoszokat, a tudományt, a gyakorlatot el kell fogadniuk, szükséges ezek alkotó elfogadása, megfelelő beágyazódása a mindennapi viselkedésükben. Olyan fontos európai értékek nem csekély beágyazottsága hazánk polgárainak mindennapi életébe, mint: szabadság, jólét, biztonság, demokrácia alapvető életfeltétele annak, hogy a bőség kosara és a szellem napvilága beragyogjon minden ház ablakán. Ezen szavak értékek ereje, beágyazottsága, védelme és társadalmi értékesülése jelenleg még csekély hazánkban.

Az ország pedig jelenleg még – sok mértékadó személyiség megítélése szerint – rendkívüli nehéz helyzetben van, eladósodva, lemaradásban, a modernizációban. Ám nem áll meg az élet: segíteni kell gondolkodással, neveléssel, tanulással, életvezetéssel, több, jobb munkával, jobb szociális tevékenységgel.

D.1.) Glatz Ferenc⁸

Az ország helyzetét befolyásolja: hogy a *vidékfejlesztésben lemaradtunk* Budapesthez, s nyugathoz képest; megszakadt az organikus fejlődés 1920-tól. Okok:

a) A nagybirtokra és egyházi birtokra koncentrált az agrárium

b) A középosztályi polgárosodásban elmaradás. Elaprózódott birtokszerkezet, kuláküldözés, svábok kitelepítése, zsidók kiirtása, iparosság, kézművesség visszafejlődése. A közép-
réteg érdekérvényesítő képessége hiányzott, a civilszerveződések szegényesek.

8 Glatz Ferenc Párbeszéd a vidékért. MTA Történettudományi Intézet, Budapest, 2010. 7–15. p.

c) Infrastruktúrában lemaradás: villamosítás, csatorna-, vízhálózat, élelmiszer feldolgozás, falvak elnéptelenedése, városba menekülés, környezetvédelem elhanyagolása. Túltermelés: búza, sertés, baromfi, marhatenyésztés leépülése, legelők elhanyagolása, parlagfű, vízi élet, fürdőturizmus, kulturális lemondás. Szakszerűség háttérben. Túlpolitizált vidék. Szétzilált társadalom és értékrend. Lefejezték, ellehetetlenítették a vidéket.

D.2.) Ifj. Marosán György⁹

A rendszerváltás káosza szétszakította a barátságok és közösségek szálait, elgyengítette a kölcsönös segítségnyújtást, erkölcsi követelményeit. A frusztráltság képtelenné tesz a helyzet elfogulatlan értékelésére, önmagunk értékeinek és gyengeségeinek reális megítélésére. Az ilyen társadalom – helyi közeg ön- és közveszélyes viselkedést vált ki. Beteggé tesz és agresszióra hajlamosít. Fokozatosan átlépünk minden határt.

II. Családtörténeti kutatások az átalakuló Jászkun mikrotársadalom

Ha nemzeti múltunk értékeit meg akarjuk őrizni, ez nem képzelhető el a családok történetének kutatása és feltárása nélkül. Ez pedig a kutatók szélesebb körének a kötelessége és felelőssége. A családnak, mint a nemzet legkisebb hordozó s működő egységének története része a nemzeti történelemnek. A család: kis haza, kis otthon, kis hely és kis erőter, adatai, lét-tudati viszonyai fontosak lehetnek a történelem egyéb ágai, részei számára is.

1. Csányi Vilmos¹⁰

A humán magatartási komplex.

A maga evolúciós folyamatában az emberi társadalmak mindig alulról szerveződtek. Stabil társadalmat csak alulról kiindulva lehet felépíteni. A házak építését is alulról kezdve s kiindulva lehet felépíteni az épület fölépítményét. A mikroközösségek, köztük a család a maga biológiai szocializációs – kulturális – természeti – társadalmi folyamatában ágyazódva él, önmagát építi, lét-, fajfenntartásáért küzd az adott élethely, település anyagi és szellemi erőterében ágyazódva, beilleszkedve s alkalmazkodva a mindennapi életfeltételekhez, konkrét dolgokhoz, természeti, társadalmi viszonyokhoz. A letelepedéssel megjelennek az emberi kommunikációs formák: az emberi nyelv, a szerszámhasználat, a fogalmi gondolkodás, szexualitás, nagy a gyermeknevelésre fordított idő. Megjelennek a kultúra kialakulására alkalmas tulajdonságok: közös lokális és globális eszmék, közös akciók, amelyek megfelelnek az eszméknek; közös konstrukció: önépítés – ön- és rendszerszervezés; hűség: az ember csoportjához, családjához, ilyen a magatartása; transzformáció: a csoport, a család embereiből egy új identitás (azonosulás) magasan szervezett csoportorganizmust kialakítani, működtetni képes. Mindez rögzül a családi kultúrában, szokásokban. Ezek a tulajdonságok játszottak fontos szerepet az állam, vállalatok, család, a párkapcsolatok rendszerszervező képességének területén.

---

9 Ifj. Marosán György Boldogságjavak. In: Népszabadság 2005. április 22.

10 Csányi Vilmos: Az emberi természet. Budapest, 1999.

2. Örsi Julianna¹¹

Örsi Julianna *A társadalom kihívásai – a mikroközösségek válasza* című könyvének összegzésében az alábbi megállításokat teszi:

Mind egy lokális közösség, mind az azt irányító előjárásnak érdeke, hogy *a közösség hosszú távon stabil maradjon*, idegenek a kialakult szokásrendet, a belső törvényt ne változtassák. A közösség csak akkor fogadja be az idegent, ha meggyőződött arról, hogy az elfogadja a közösség által meghatározott belső rendet. Ehhez az alkalmazkodáshoz azonban hosszabb idő szükséges és sok egyéb feltételnek is meg kell felelni. Az idegennel szembeni magatartás módját befolyásolta, hogy ki és milyen céllal érkezik közéjük. Az idegen csak akkor nyer bebocsátást, ha munkaerejére, vagy az általa kínált termékre a közösségnek szüksége van. Az álláspontot módosíthatja, ha egy szűkebb kör (pl. helyi iparosok, kereskedők) érdeke ellentétes, amely érdek új értékhordozó és értéknövelő lehet a közösség számára is. A közigazgatás eszközeivel és intézményeivel élve mindenkor számon tartja az idegenek megjelenését a településen és nyomon követi a helybeliek más településre történő mozgását is.

A *házassági kapcsolatok* hűen tükrözik a területen lejátszódó gazdasági és társadalmi folyamatokat. A nagykunsgaiak általában igyekeztek kívül rekeszteni egyéb területek lakóit, hogy ne szaporodjon azoknak a száma, akiknek nem érdeke a II. József statútumaiban lefektetett törvények változatlan megtartása. Az emberek tudatában a 20. század közepéig legfőbb értékmérő maradt, hogy elődei részt vettek-e a redempcióban, vagy sem. A korábban betelepülteket, mivel a közös teherből kivették részüket, befogadta teljes rangú tagjának a közösség. A legtávolabbról jövő házasulandók pedig iparosok és kereskedők voltak.

A 18. század közepén bekövetkezett újabb fordulat lehetővé tette, hogy a jászkun közösség visszanyerje önállóságát. A helybeliség, a településhez való kötődés felértékelődése számos tétben is megnyilvánult. *A közösségért való tenni akarás* a közösséget összekovácsolja és csak e közösség adhat perspektívát az itt éléshez a lakosságának.

Jász-Nagykun-Szolnok megyét öt részre oszthatjuk: a Jászkunsgát, a Nagykunsgát, a Tiszazug, Szolnok és környéke valamint Tiszafüred és környéke. E tájegységek összevetése azt a tanulságot hordozza magában, hogy hiába több évszázada az azonos történelmi sors, a közjogi, közigazgatási helyzet, merőben eltérő kultúrát képviselnek. E tájak kultúrája egymástól eléggé élesen elválik. Például a kiváltságos Jászkunsgáon ugyanis nem volt földesúr (a 18. század elejét kivéve) és nagybirtok. A Tiszamentén viszont a földesúr – jobbágy viszony jellemezte a falvakat. Ők falusiak, míg a kunsgai ember városi. A kunsgaiak számára a teljes értékű csak a „törzsökös”, számukra mindenki más vidéki, „jött-ment”.

A *Múlós és születő hagyományok a Jászkunsgáon (maradó hagyományok)* című írásában olvashatjuk, hogy a jászkunsgaiak külön néprajzi csoportot alkotnak, önálló etnikai tudat egy sajátos táji kultúrát hozott létre és őrzött meg. (Pl. Jászkun kapitányok, huszárok, lokalitást kifejező zászlók és címerek, Jászkunsgáért-díj, emlékhelyek, pásztorhagyományok.) Erősen kötődnek a kun származástudathoz és a katonáskodás emlékeihez, kun miatyánk idézéséhez, pásztorokodáshoz, pásztor viselethez, speciális ételeik, ünnepeik vannak.

¹¹ Örsi Julianna: *Múlós és születő hagyományok a Jászkunsgáon*. In: Örsi Julianna: *A társadalom kihívásai – a mikroközösségek válasza*. Túrkeve, 2004. 170–184. p.

A szerző megállapítja, hogy a Nagykunsaég fejlődése szerényebb mértékű volt, mint Jászberényé. Ugyanakkor kimutatható Debrecen húzóhatása, az iskolázásban való szerepe.

Örsi Julianna¹²

Örsi Julianna *A nagykun társadalom a 18–19. században* című írásában a partikulát elhelyezi a magyar társadalom egészében és a Jászkun Kerületek között.

A vizsgát térség hol megelőzi korát, mintát adva más közösségeknek, hol magatartásával ön maga haladásának gátjává válik. A feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet folyamata ez, feudális törvényi keretek között a Jászkunsaég vezetői ki tudták alakítani a szabad paraszti fejlődés lehetőségét és útját, földesurat kaptak 1702-ben, szabad állapotból jobbágyállapotba kerültek. A települések védelmét, a menekülést (török-tatár) „visszaszállást”, az újbóli „megülést” bírják és papjaik vezették. *A 18. század első felében a helyi társadalom önszerveződésének folyamata zajlott le.* Földesúri függésben addig érdeke, hogy népességük szaporodjon, amíg szükség van tőkeerő bővítésére, de később érdeke, hogy az idegeneket – érkezőket kizárja az elért eredményekből is. Jászkunok *nem személyükben, hanem közösségükhöz kötöten élveztek kiváltságokat*, Jászkun statútumokban szabályozták rendjüket, a polgári birtokjogaikat, a társadalmuk szerkezetét, a „nyakas kunok” magatartását, éleltszemléletét, a protestáns szellemiséget. (Pl. a Jászkun Kerület Közgyűlésre; Tiszti Építő székre; 14 féle tisztségre pl. főjegyző, levéltáros, számvéő, főügyész, nagykun kapitány, 140 jelöltet állítottak.)

A nagykun városok társadalma

1. A városok előljárosága (származás, tanulás, vallás, Debreceni Kollégium determinált)
2. Nemesség a Nagykunsaégben. (A 17. századi országos nemesítési hullám itt is érződik.)
3. A parasztek paraszttársadalmat alkottak
  - a) állatállomány, földbirtok meghatározza az egyén, család helyét a helyi közösségben, birtokos paraszti házasság, birtokvásárlás útján juthat valaki feljebb a jó gazda, aki rendelkezi a termelési eszközökkel, aki meg tudja művelni a földet, adókötelezettségének eleget tesz.
  - b) irredemptusok – új családok, lakosi jogot kérők, hivatalnok réteg, iparosság, kereskedők=a polgárosodás előfutárai.
  - c) pásztorok – foglalkozási csoport – pászortársadalom
  - d) szolgarendűek, zsellérek, legszegényebbek, legszegényebb jogúak, szolgák, szolgálók. A város gondoskodik a szegényekről. (3-5%-nak nincs egyebe a „teste-lelke”, betyár, koldus.)

4. Iparosok, kereskedők

A Nagykun társadalom 18–19. századi fejlődése, következményei: Értékek. *Mezővárosok, szabályokkal körbevett jól szervezett gazdaltársadalom, legfőbb értékek a munkával megtermelt mezőgazdasági javak, állat, föld, bennszülöttség.* Túlnépesedés és az elszegényedés elleni védekezés. Amíg volt tartalékföld addig a fejlődés biztosított volt. Azután – a tőkeerős iparosság, kereskedők nem tudtak befektetni – fejlődés üteme (20.

12 Örsi Julianna: A társadalom kihívásai – a mikroközösségek válaszlai. Túrkeve, 2004.

század) csökkent. Zsidók kis számban mentek vissza a második világháború után. A Nagykovácsán korán kezdték el a nagyüzemesítést, a tanyákat felszámolták, a kisparraszi gazdaságokat szétverték, a nagyobb tőkével rendelkező parasztok, értelmiségiek nagy számban elhagyták ezeket a városokat, lépéshátrányba kerültek más vidékhez képest.

Jászkuv Statútum: a gyakorlatban élő szokásjog jogilag tovább élt, érvényben maradt a Jászkuvban ehhez igazították életüket az emberek, az élet minden területén.

III. A mindennapi életet – tudást – viszonyait humanizáló alapfogalmak, képességek, személyes kultúra

Csányi Vilmos¹³

1.) *Az emberi együttműködés* kiegészítő jellegű. Ez azt jelenti, hogy a feladat hierarchikusan részekre van lebontva, szerepek, tervek, változatok készülnek még a tevékenység megkezdése előtt és a résztvevők ezeket a tevékenységeket elosztják egymás között. Tevékenységük tehát kiegészítő jellegű, valamely előre meghatározott közös célt szolgál. Az individuális akcióterv nyelvi konstrukció, elemei tanultak. Az emberi együttműködésben a csoport önmagát konstruálja. Ezt a csoportot már közösségnek nevezzük. Politika, együttműködés, elosztás. A rangsor, a státusz és a ritualizált agresszió fontos eleme a csoportok politikájának, amely mindig a javak elosztása, az együttműködés, szövetségek alakítása és a hatalom gyakorlása körül forog. Kizárólag az ember rendelkezik az együttműködés és a javak elosztásának szabályok alapján történő fejlett formáival, és ad sokszor kérés nélkül is.

2.) *A rendszerszervezés* képessége velünk születik.

A közös akciók, közös hiedelmek, közös konstrukciók együttes előfordulása és a velük járó (csoport, család) hűség pontosan megfelelnek egy emberi szociális rendszer alaptulajdonságainak. A benne szereplő tulajdonságok velünk születnek, ezeket mindenki aktívan gyakorolja. Így megjelenik a hűség, a rangsor, a szabályok elfogadása, a közösség tagjai pedig megegyeznek a közös értékekben. Közösségünk a város. Talán a legnagyobb, legfontosabb szociális konstrukció, amit az ember rendszerszervező képessége teremtett, a város. A város mai szerkezete, működése és helyének meghatározottsága a globalizáció és lokalitás erőterében áldás és átokként szolgálhatja az emberi lét értékeit.

Heller Ágnes¹⁴

3.) *A mindennapi érintkezés* fő típusai: véletlen érintkezés, szokásos érintkezés, kapcsolat és a szervezett érintkezés. A társadalmi érintkezés társadalmilag legfontosabb típusai a szervezett érintkezési formák: csoportok (kis és nagy csoportok, család) a közösségek. Itt most a kapcsolatokról jelzem néhány fontos tudnivalót, amely a családépítésben, a család működésében fontos szerepet – funkciót tölt be. Emberi fejlődésünk szempontjából a kapcsolatok mindennapi életünk leglényegesebb, legtartalmasabb érintkezései.

13 Csányi Vilmos: Az emberi viselkedés. Sanoma Kiadó, Budapest, 2006.

14 Heller Ágnes: A mindennapi élet. Akadémia Kiadó, Budapest, 1970.

Életünk össze van kapcsolva sok dologgal, viszonyal, emberi tulajdonságokkal, identitási – azonosulási sikerekkel, kudarcokkal. Minél intenzívebb, minél inkább egyenlőségen alapuló, minél inkább szabadon választott, minél inkább a „szerezetreméltóság” alapján, szabadon választott kapcsolatok jellemzik az emberek (családok) életét, annál tartalmasabb, annál humanizáltabb az emberek élete. Az efféle kapcsolatok a mindennapi élet legfőbb értékei. Mindennapi érintkezésünk annál humanizáltabb, minél több az olyan személyes kapcsolatunk, amelyben a másik ember eszköz-jellege alárendelt szerepet játszik, minél inkább válik ezekben a másik ember céljá.

4.) *Kötődés, elszakadás*

Az ember biológiai és társadalmi tulajdonságai alapján társas lény, amely evolúciójának egy szakaszán a kultúra megjelenésével társadalmakba szerveződött. A csoportok, köztük a család a szociális vonzódás miatt tetten érhető kapcsolati – kötődési típusokban fejeződik ki. A mindennapi életben jól ismertek az anya és a gyermek közötti kötődések, „elszakadások”, kötődésbomlások. Nagy baj lehet, ha a gyermek anya – nevelő nélküli fázisba kerül, hamar „tiltakozik”, sír a gyermek, tény az anya hívása. Anya vagy állandó gondozó nélkül nevelődő gyermekek nem tudnak normális kötődést kialakítani. Fontos, hogy a gyermek, kötődési biztonságban nőjön fel. A gyermeknevelés módja: a szerezet, az ölelés, a testi-érzelmi kontaktus gyakorisága fontos kötődésesítő tényező. A katonásan nevelt gyermek agresszívabb, frusztráltabb. A felnőtt társadalomban megfigyelhető agresszió, szülői, családi, gyermeki erőszak gyengíti, rongja a család emberséges viselkedését. Az emberi kötődésnek három alaptípusa van: a „biztonságosan kötődő”, az „aggodalmas-elkerülő” és az „aggodalmas-ellenálló” például, az idegenkedés, idegengyűlölő viselkedés, nem kevés a gyermekek idegenektől való félelme. A tartós kötődés nélküli felnőttek, az elváltak, özvegyek sokkal érzékenyebbek. Több az autóbalesetük, hamarabb lesznek alkoholisták vagy drogfogyasztók, sok közöttük a szívbeteg, többen halnak meg rákbetegségben. Felnőttek párkötődésében két szakaszt lehet megkülönböztetni a vonzódást és a kötődés fázisát. Szerelem például 3 év, másodikban a kölcsönös önfeláldozás az önzetlen szerezet.

5.) *Értékek és azonosulások*

Identitás, azonosság, az azonosulás keresés és az azonosulási folyamat világa. Mit kezdjenek az emberek, a kisebb-nagyobb emberi csoportok közösségek: a család, baráti kör, szomszédság, település, nemzet az értékekkel, az anyagi-szellemi javakkal (föld, víz, levegő, a másik ember értékei, tettei, viselkedése, szokásai, tudása stb.)? Fűződik-e érdekük olyan értékekhez, mint a szolidaritás, szerezet, tisztelet, becsület, humanitás? Minden, amivel azonosulni lehet. Fontos lehet az önmagunkkal való azonosság, hűség, valamely csoporttal, családdal, iskolával, munkahellyel való azonosulás érzése, élménye, hogy mivel azonosul s mivel nem az ember. (munkával, szakmával, hivatással, öléssel, lopással, rablással, potyaleséssel, zsarolással, korrupcióval stb.) A személyiség különböző kialakulásának és sokféle szerepének *fejlődésében beálló zavar*, az identitás érzésének – értelmének – viselkedésének megbomlása *veszélyes lehet az érintett egyénre és közösségére nézve*. Modern korban többféle identitásjellemező: mindenki egyidejűleg több közösséghez tartozik, föl kell vállalnia többféle alkalmazkodást érintkezést, kap-

csoportot, elvárás, magatartást. S a magánélet, a család, az iskola, a munka, a politika, a kultúra világa, a piac és a versenyszféra s a fegyveres szervezetek normavilága nem ugyanaz, ellentétben is lehet egymással, egyik-másiknak kőkemény racionális világa van, melyben a pénz beszél, a lelki – erkölcsi – tényezők, a *humán magatartási komplex más értékrendben szerveződik*, mert a hely mást követel a globalizáció erőterében. Amerikai fogyasztói kultúra és a hazai települési (tanyasi – falusi – kisvárosi) kultúra, az organikus kultúra nem azonos, ellentétben vannak egymással, ellenállást tanúsítanak vele szemben. Fontos egyensúlyba hozni a globálist és a helyit, nagy a tudatlanság kockázata az identitás és a mentalitás alakítási folyamataiban, ha kevésbé tudunk bánni a búcsúzó – érkező – maradó magatartásformáinkkal, az emberi viselkedés progresszív – kreatív – innovatív gyarapításával. Fontos tudnivaló az azonosulás fogalma, funkciói és szintjei: *Azonosulás – az a folyamat*, amelynek során érzelmi – értelmi indítékok folytán átvesszük mások értékeit, nézeteit, beállítódásait, véleményeit s hozzájuk akarunk hasonlítani, úgy igyekszünk viselkedni, mint ők.

Azonosulás – identitás sokféle lehet: megértő, velünk együttműködő, velünk cinikusságot vállaló, szemet-szemért, fogat-fogért modorú és provokatív is. Az identitás keresés tartalma lehet az is, amikor az ember keresi, felismeri igazi érdekeit (szükségletét) és értékeit, ehhez viszont tisztáznunk kell például a demokratikus értékekhez, normákhoz való viszonyunkat. E viszonyunk függ attól is, hogy milyen ezen érdekek, értékek *beágyazottságának útja a személyiségben, ami lehet: érdeklődés, kíváncsiság; a megértés; majd a szövetséges viszony gyakorlata.* Köztudott, hogy az aktív cselekvő és a külső szemlélő pozíciója különbözik, nem azonos értékkel bír. Szavak, tettek szövedéke, hozadéka – hordaléka sok esetben nem esik egybe, nem fedi egymást. A szép – jó – igaz tettek az igazi kulturált identitásuk elemei. Szavak, szándékok, cselekedetek lehetnek, lesznek „egymásból”! Szavak, meggyőződések, tettek elszakadhatnak egymástól, szembe mehetnek egymással. *Gondolkozz globálisan, cselekedj lokálisan* (az adott hely s a globalizáció erőterében). Igen értékes irányát, útját jelzi az azonosulásainknak, s mentalitásunknak, amikor tér-idő erőterében utal arra, hogy mit és hogyan tegyünk önmagunk és társadalmunk fölemelkedéséért, boldogulásáért.

Identitás funkció lehet: hűség, bizalom, szolidaritás, otthonosság, barátság, hazafiság, odaadás.

Identitás szintjei: család, baráti kör, szomszédság, lokalitás – település helyi társadalom történelmi táj és régió, földrajzi helyzet, nemzet, EU közösség, eszmék, ideológiák, ideálok és hitek.

Az identitás tartalma, funkciói és szintjei s mindezek egyéni – társadalmi beágyazottsága utal arra, hogy a társadalmi értékek megismerése, védelme, alkotó – gyarapító elfogadása, felelősségteljes kezelése mennyire komplex munkát követel az emberektől. Jelentőségét, szükségességét mutatja, hogy nincs felemelkedés társadalmi *identitás* – összértékes társadalmi azonosulás és napjainkban átalakuló és fejlődő – modernizálódó mentalitás nélkül.

6.) *A modern mentalitás* elterjedésére van szükség és igény s ez a nagy munka még elöttünk áll. Mi lenne a kihívás? Mit jelent a modern mentalitás?

- a) Racionális gondolkodást
- b) Egyéni felelősség vállalást
- c) Társadalmi – politikai – gazdasági környezet aktív alakítására való törekvést
- d) Toleranciát
- e) Normák, szokások, törvények követelését, betartását.

A modern mentalitás elemzése egy másik tanulmány célja, témája lehet.

7.) *A szocializáció*

Nagyon fontos a *szocializáció biológiai és kulturális folyamat*, amelyben a közösség (család, iskola, munkahely stb.) tagja az egyedi fejlődés során, egy nagymértékben visszafordíthatatlan folyamatban megtanulja nyelvét, csoportjának szokásait, kialakulnak biológiai alapú kötődései a csoport tagjaihoz, közös globális és lokális eszméihez, kialakul benne a közösség iránti hűség, a csoport minden felnőtt tagja azonos nézetek, szokások hordozója. A csoport *csak generációk során változhat*, apró lépésekben, mert a nagy változásokat a szocializációs folyamat (gondozás, nevelés, fegyelmezés, tanítás, szociális szerepek) kizárja. *A szocializáció egymásban bízó, egymásért élő közösségben valósulhat meg*. Manapság a család szerepe megint gyengül. Részben azért, mert a szocializáció legfontosabb helyévé társadalmi intézmények – az iskola, óvoda, munkahely, vallási közösségek, kortárs-csoportok, diszkók – váltak, részben azért, mert a megélhetési – gazdasági kényszer enyhülésével a családot *összetartó erők meggyengültek*, gyorsan cserélődnek a család tagjai (válások, jövés-menés a globalizált világban, csonka családok növekvő száma, sok a szabálysértő – normaszegő viselkedés s a rossz példa követő magatartás) a szabadság szabadosságként történő felfogása, gyakorlata. Az embernél pedig mindennél fontosabb a szabályok követése, s az is, hogy a szabadság szülje a rendet! A szocializáció egymásban bízó, egymásért élő közösségben valósulhat meg.

8.) *Közösség, mikrocsoportok, a család jellemzői. (Vázlat.)*

Fontos kiindulópont – törvényszerűség:

- A maga evolúciós folyamatában az emberi *társadalmak mindig alulról szerveződtek*
- *Stabil társadalmakat csak alulról kiindulva lehet felépíteni*
- A Hely-telephely, letelepedés, társadalmi – földi berendezkedések (család, falu, város, kistérség, megye, régió világhállapot) – a *hollét – a globalizáció és lokalizáció erőterében*, civilizációs átrendeződés folyamatában összefüggő pozitív és negatív következményekkel meghatározó lét – tudat – viszonyok között *különböző kultúrákban szerveződik*. A helyek azonosságjegyeik alapján eltérő előfeltételeket, lehetőségeket, státust biztosítanak közösségeik és az egyének élete, boldogulása számára.
- Megjelennek az emberi kommunikációs formák: emberi nyelv, szerszám használat, fogalmi gondolkodás, tevékenység – tudat – érzelformák, hiedelemrendszerek, szokások, viselkedésformák. Felismerhetők a gének és a kultúra, a szocializáció – gondos-

kodás, nevelés, tanítás – tanulás, fegyelmezés, szabálykövetés, az agresszió és a gyűlölet, a kooperáció, a csoporthűség, normák elfogadása.

- *Az emberi csoportokban kialakulnak, megjelennek, működnek emberi viselkedésjegyek, melyek összessége és egysége a humán magatartási komplex.* E gyűjtő fogalom tartalmazza a szocializálással kapcsolatos viselkedési szabályokat (szabálykövetés, tanítás, nevelés, fegyelmezés). A csoport-szinkronitás mechanizmusait (a csoport – család – egyénei viselkedésének összehangolását).

A konstrukciós képességek működését melyben a család, a kiscsoport önmagát építi vagy rombolja, szervezi vagy nem szervezi - rend, fegyelem, szervezettség - alapja minden társadalmi létformának. Ide tartozik az eszközkészítés és eszközhasználat, nyelvhasználat, a hiedelemrendszerek, a globális eszmékben való hit, el kell döntenie mi a jó és mi a rossz, mi a szép s mi a rút, mi az igaz és mi a hamis. A rendszerszervező képesség területén őt tulajdonság játszott fontos szerepet a különböző társadalmi csoportokban: ezek a közös eszmék; közös akciók; közös konstrukciók (ön és rendszerszervezés); hűség – családhoz, településhez, önmagához, hazához –, transzformáció. A csoport, a család, munkahely egy új azonosulást (identitást) hoznak létre, az új azonosulás viszont sokféle lehet.

9.) *Humán szocialitás.*

Az ember biológiai lény, az ember szociális „társas” lény, az ember erkölcsi lény – jó és a rossz világában mértékében élő lény, s a kultúra megjelenésével társadalomba szerveződött. Ilyen helyekben, erőterekben a kultúra szervezőhatást fejez ki, szervezett csoportorganizmus kialakítására, működtetésére rontására képes. Előfordul, hogy ami nem pusztul, azt pusztítják. (Földi, légköri, vízrajzi természeti értékrombolás, alkoholisztázás, drogozás, terjedő erőszak, emberölés, lopás, zsarolás, rossz házasság, sok válás, munkátlanság, uzsorázás, társadalmi – erkölcsi – jogi – lelki rend vétkei – bűnei stb.). Kisebb egységek, csoportok között (30-50 fő) az átjárás, csatlakozás, elválás is lehetséges. E csoportok tagjai személyesen, közelről, mindennapi érintkezésben jól ismerhetik egymást, ezeket a csoportokat még közvetlenül lehet irányítani.

Összegzés

A globalizáció és civilizációk világát megismerni, e folyamatok részeinek működésében részt venni, látni – tudni alkotó módon, konkrét helyen (a családtól a hazáig) a lokalitás és a globalizáció erőterében igen szép – jó – igazságos kihívás, *felelősségvállalás* a mindenkor ember és intézményei részére. „Gondolkozz globálisan, cselekedj lokálisan!” – idézzük rendre. Ám a konkrét hely, amelyben élünk, dolgozunk, családot alapítunk, gyermeket nevelünk a globalizáció és a regionalitás erőterében létezik és mint mindenkor probléma megoldás *fogalmi gondolkodáshoz, s emberi cselekvéshez van köve.* Olyan tudást jelentenek, amelyek nemcsak dologi – tárgyi, hanem emberi, humán erőforrások, humanizálódó és olykor ember ellenes, életellenes negatív, veszedelmes következményeket is produkálnak. Kevés olyan fogalom akad, amelynek definiálása, szerepének és hatásainak megítélése terén olyannyira eltérőek volnának a vélemények, mint a globalizáció és a civilizáció.

Nincs egyetértés abban a kérdésben sem, milyen időponthoz vagy időszakhoz köthető a globalizáció folyamatának keletkezése, felgyorsulása. *A történelem kezdete óta léteznek globalizációs folyamatok, mint az ideák evolúciója.* Többen állítják: a globalizáció lehetőség és realitás, *korunk világállapota, világszükség szükségszerű kielégítését, követelményét jelentheti, mely eltérő civilizációk közegében, értékrendjébe megy végbe.* Világméretben zajló hálózatosodó igen összetett folyamat. *Egy sohasem volt, összetett, új világrend kialakulása, új társadalom, új szemlélet, új társadalmi beágyazottság, új identitás, új „felvilágosodás” avagy a globalizáció nem új jelenség.* Illetve hogy tényleg globális-e már a globalizáció, vagyis igen eltérő mértékű a mai világban, de a globális társadalom is kialakulhat!? - Van min gondolkozni, van mit tenni itt is az átalakuló Magyarországon és a Jászkunországban is. *Kutatni, elemezni kell:* a globalizáció, a vidékfejlesztésben lemaradásunk, a rendszerváltás káoszát, az ország jelenlegi nehéz helyzetét, a mit és *hogyan tegyünk* a település adta hely mozgásterében?

A dolgozat második részében családtörténeti kutatások az átalakuló jászkun makrotársadalom életében témakör összegzett tapasztalataival foglalkozom *Dr. Örsi Julianna és szerzőtársainak* igen értékes műveit közzévetve. Közben *Csányi Vilmos* professzor úr *humán- etológiai-viselkedési* nagyon értékes *gondolataira hívom fel az olvasók figyelmét,* „A humán magatartási komplex” című fejezet anyagára mely válaszol arra, *hogyan mit és hogyan cselekedjünk az emberi erőforrásokkal* ha igazi értékek vezérlik cselekedeteinket, a búcsúzó, érkező, maradó magatartásformák progresszív, kreatív, innovatív követésében, alakításában.

A tanulmány harmadik részében a *személyi – közösségi tényezők* 9 kategóriáját kísérel meg leírni. Ezek: Az emberi együttműködés; rendszerszervezés; kapcsolatok; kötődések; elszakadás; értékek és identitások (azonosulás); a modern mentalitás; szocializáció; közösség – család jellemzői; és a humán szocialitás.

Felhasznált irodalom

- Bálint Sándor
1968 A katonai magatartás néhány kérdése. Honvédelem. Tanulmány
- Bálint Sándor
1970 A katonai közösségek kialakításának néhány törvényszerűsége. Tanulmány. 3. kötet. Zrínyi Kiadó, Budapest.
- Bálint Sándor
1973 A katonai közösségek viselkedésének, magatartásának pszichológiai kérdései. Zrínyi Kiadó, Budapest.
- Bálint Sándor
1979 A személyiség erkölcsi formálásának néhány kérdése a Magyar Néphadseregben. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest.
- Bálint Sándor
2000 Búcsúzó – érkező – magatartásformák. In: Szolnoki Tudományos Közlemények. 2000. 4. sz. 140–145. p.

- Bálint Sándor
2007 Van min gondolkodni! A világ legyen a mérce. Kivonat. In: Jászkunság (50. évf.) 1–2 sz.
- Bálint Sándor
2008 Értékek vezérlik cselekedeteinket.
- Bálint Sándor
2009 Emberekről, értékekről, érdekekről. In: *Economica*. 2000. 2. sz. 120–126. p.
- Bálint Sándor
2009 Karakter és társadalom. *Pedagógusok írták* 4. 145–155. p.
- Bálint Sándor
2009 Emberi tényező. Változó értékrend. Tanulmány. In: *Economica* 2011. 10. sz. Szolnoki Tudományos Közlemények.
- Csányi Vilmos
1999 Az emberi természet. Vince Kiadó, Budapest.
- Csányi Vilmos
2006 A családról. Az emberi viselkedés. Sanoma Könyvkiadó, Budapest.
- Csikán Attila
2002 A gazdaság globalizációja és a civilizációk különbsége. In: *Magyar Tudomány* 6. szám 730–737. p.
- Glatz Ferenc
2010 Párbeszéd a vidékért. MTA Történettudományi Intézet, Budapest.
- Heller Ágnes
1970 A mindennapi élet. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Ifj. Marosán György
2005 Boldogságjavak. In: *Népszabadság*. 2005. 04. 22.
- Örsi Julianna
2004 A társadalom kihívásai – a mikroközösségek válaszai. Túrkeve.
- Romsics Ignác
2007 Globalizáció. Hálózatosodás. Társadalmi következmények. In: Rác Árpád (szerk.): *A 20. század rövid története*. Rubikon-Könyvek, Budapest.
- Rostoványi Zsolt
2002 Globalizáció és civilizációk. Előszó. In: *Magyar Tudomány*. 6. szám 706–737. p.
- Szentes Tamás
2002 A globalizációs folyamat kedvező és kedvezőtlen hatásai. In: *Magyar Tudomány*. 6. szám 708–719. p.
- Vitányi Iván
2002 A civilizáció és a kultúra paradigmái. In: *Magyar Tudomány*. 6. szám 730–737. p.
- Vitányi Iván
2007 Új társadalom – Új szemlélet. Nagyvilág Kiadó, Budapest.

Örsi Julianna

Kistérségek identitáskeresése

Identitás és modernizáció a Jászkunságban¹

Néprajzi csoport vagy kistérség – polémia a tudomány- és a társadalom-irányítók között

A 21. században, miközben a globalizáció egyre nagyobb méreteket ölt világszerte, a népek fennmaradása érdekében a nemzetek számára legfontosabb történelmi feladat a *nemzeti örökség megőrzése*, legyen az kulturális vagy természeti örökség. Ennek tudatosítását az UNESCO is zászlajára tűzte és szorgalmazza az ilyen jellegű kezdeményezéseket. Magyarországon e törekvés szellemében születtek intézmények (pl. Európai Folklór Központ, Hagyományok Háza), valósultak meg nemzetközi és hazai fesztiválok, erősödtek meg örökségvédelmi mozgalmak. A tudományok képviselői is számos értékre, pozitív és negatív folyamatra felhívták a figyelmet. Hogy szűkebb területre fókuszáljunk, elég utalnunk a nemzeti kulturális örökség, a hagyomány fogalmáról és szerepéről kialakult diskurzusokra, melynek írói Paládi-Kovács Attila, Fejős Zoltán, Voigt Vilmos, Erdősi Péter, Soós Gábor és mások. A hazai és nemzetközi előzményekre, a jelenlegi helyzetfelmérésre (kiadványok, intézmények stb.) és a társadalomtudományi kutatásokban rejlő lehetőségekre Paládi-Kovács Attila előadásában hívta fel a figyelmet.² Témánk feldolgozása szempontjából ugyancsak fontos Sárkány Mihálytól a kulturális antropológia nemzetközi kutatási eredményeinek bemutatása. E más megközelítést képviselő kutató az „Identitás az angol-amerikai antropológiában” című tanulmányában három „kutatási csomópont” mentén tekinti át a szerteágazó vizsgálatokat, úgymint: 1.) Az identitás kulturális meghatározottsága, 2.) akulturáció és identitás, 3.) etnikus identitás.³ Mivel jelen előadásunk az etnikus identitás témakörébe tartozik, így célszerű az identitás fogalmának a meghatározása is. Az identitás ma az egyik leggyakrabban használt fogalom, melyet több tudományág is vizsgál. Leggyakoribb a szociálpszichológiai megközelítés, amelynek kutatási előzményeit Vajda Zsuzsanna tekintette át az „Identitás külső és belső forrásai” című tanulmányában.⁴ Az identitáskutatás legismertebb kutatói Pataki Ferenc és Erős Ferenc.⁵ Veres Sándor és Kapás István szerint: „Az iden-

1 Előadás formájában a VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson 2006. augusztus 25-én Debrecenben hangzott el. Jelen írás szerkesztett, kiegészített változat.

2 Paládi-Kovács Attila: „A nemzeti kulturális örökség fogalma, tárgya” című előadása elhangzott 2003. november 11-én az MTA Néprajzi Kutatóintézete és az MTA Művészettörténeti Kutatóintézete *A nemzeti kulturális örökség az európai integrációban* (Új szintézis 3.) címmel rendezett közös konferenciáján. A témához lásd még: Paládi-Kovács Attila: *Tárgyunk az időben*. Ethnica, Debrecen, 2002.!

3 Sárkány Mihály: *Kalandozások a 20. századi kulturális antropológiában*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2000. Részletesebben lásd: Sárkány Mihály: *Identitás az angol-amerikai antropológiában* In: Váriné Szilágyi Ibolya (szerk.): *Az identitás kettős tükörében*. TIT Kiadó, Budapest, 1989. 39–59. p. 1989. 39–59. p.

4 Vajda Zsuzsanna: *Identitás külső és belső forrásai*. In: Erős Ferenc (szerk.): *Azonosság és különbözőség. Tanulmányok az identitásról és az előítéletekről*. Scientia Humana Kiadó, Budapest 1996. 8–24. p.

5 Lásd példaként az alábbi munkákat: Pataki Ferenc: *Identitás – személyiség – társadalom*. Új Mandátum Könyvkiadó – Wesley János Lelkészképző Főiskola Kiadó, Budapest, 1987.; Erős Ferenc (szerk.): *Megismerés, előítélet, identitás*. Új Mandátum Könyv Kiadó – Wesley János Lelkészképző Főiskola, Kiadó, Budapest, 1998.

titás az a lelki konstruktum, ami alapján a személy viszonylagos állandósággal viszonyíthatja önmagát önmagához és társas világának elemeihez s ezen viszonyítás alapján az állandóság és a folytonosság, az egységesség az önmagával való azonosság élményét élheti át. Ez a viszonyítás testi és lelki, valamint szociális elemekre egyaránt vonatkozik.”⁶ Szoboszlai Zsolt úgy értékeli, hogy a társadalomföldrajzi, szociológiai kutatások az 1980-as évektől, de főleg az 1990-es évektől erősödtek fel a lokális és térségi identitásvizsgálatot illetően. El is különíti a táji-területi identitást három földrajzi téregységre: a kistérségre, a megyére és a régióra. Úgy látja, hogy az empirikus kutatások főleg az Alföldre irányultak.⁷ Meglátásunk szerint ez nagyban köszönhető az MTA Regionális Kutatások Központja Alföldi Tudományos Intézetének stratégiai kutatásokban felvállalt szerepének. Csatári Bálint és munkatársainak kutatásai nagyban hozzájárultak az Alföld fejlesztési perspektíváinak meghatározásához.⁸ Az identitás 20. század végi folyamatának elemzése közben Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor arra a következtetésre jutott, hogy az identitásváltozás legfontosabb eleme a határelmosódások, módosulások (pl. nemi, nemzedéki, állat és ember, ember és gép, élő és halott, kultúrák közötti, vallások közötti, politikai- és időhatárok elmosódása).⁹ A társadalomtörténet kutatói elsősorban mikrotörténeti vizsgálatok módszerével főleg a városi lakosság identitását írják le.¹⁰ A társadalomtudományok szinte minden ágában legnagyobb érdeklődés a nemzetiségek, kisebbségek identitásának megőrzése, a másság problematikájának bemutatása iránt mutatkozik. Az egyéni, a nemzeti és nemzetiségi identitás mellett a néprajztudomány művelőit elsősorban a néprajzi csoportok identitásának kérdésköre foglalkoztatja. Itt már szorosabban egybekapcsolódik a népcsoport, etnikai csoport, néprajzi csoport és az identitás vizsgálata. Paládi-Kovács Attila az etnikai csoport egyik ismérveként az összetartozás tudatát határozza meg, amely a *közösségi identitás* megjelenítése.¹¹ A magyar néprajzi csoportok kutatásának nagy hagyománya és gazdag szakirodalma van. Ezt mutatják a monográfiák, nagy szintézisek egyaránt.¹² A Jászkunság kutatással foglalkozók megkerülhetetlenül szembekerülnek kun és jász öntudat kérdésével. A témával foglalkozott Bellon Tibor, Örsi Julianna, Szabó László, Szilágyi Miklós, Barna Gábor, hogy csak néhányukra

6 Veres Sándor – Kapás István: Az identitás válsága és a „lélek nyugalma” 49. p. In: Erős Ferenc (szerk.): Azonosság és különbözőség. Scientia Humana Kiadó, Budapest, 1996. 25–56. p.

7 Szoboszlai Zsolt: A lokális és térségi identitás néhány jellemzője. In: Glatz Ferenc (szerk.): Területfejlesztés, rendszerváltás és az Alföld. MTA Társadalomkutató Központ Kiadó, Budapest, 2002. 59–77. p.

8 Csatári Bálint: Tézisek az Alföldről. In: Glatz Ferenc (szerk.): Területfejlesztés, rendszerváltás és az Alföld. MTA Társadalomkutató Központ Kiadó, Budapest, 2002. 204–212. p. (2002. 186–203, 204–212. p.)

9 Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor: Identitások és határelmosódások az ezredfordulón. In: Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor: Látható és láthatatlan világok az ezredfordulón. Új Mandátum Kiadó, Budapest, 2000. 153–176. p.

10 Lásd: Tóth Eszter Zsófia: „Ha az övé nem leszek, akkor ne legyek másé sem.” Férfi és női nemi szerepek a munkásnők életvitelbeszéléseiben. In: Örsi Julianna (szerk.): Nagykunsági közösségek. Túrkeve Kulturális Egyesület Kiadó, Túrkeve, 2004. 7–20. p.; Lugosi András: Az identitás helye. A városi tér szerepe az önazonosság rögzítésében. In: K. Horváth Zsolt – Lugosi András – Sohajda Ferenc (szerk.): Lépcsőváltó társadalomtörténet. Tanulmányok a 60 éves Benda Gyula tiszteletére. Hermész Kör – Osiris Kiadó, Budapest, 2003. 642–676. p.!

11 Paládi-Kovács Attila: Tájak, népek, népcsoportok. Akadémia Kiadó, Budapest, 2003. 136. p.

12 Néhány fontosabb mű: Paládi-Kovács Attila (szerk. bizottság elnöke): Magyar Néprajz VIII. Életmód. Akadémiai, Budapest, 2000; a Magyar Néprajzi Lexikon vonatkozó szócikkei, valamint Kósa László – Filep Antal: A magyar nép táji-történeti tagozódása. Akadémiai, Budapest, 1975.

utaljak.¹³ Itt tehát már megjelenik az identitás (azonosság tudat) mellett az öntudat fogalom is, amelyet a felsorolt kutatók különbözőképpen értékelnek. Bellon Tibor redemptustudatnak nevezi, Szilágyi Miklós a kun tudatnak egyfajta kritikáját adja, míg Őrsi Julianna és Szabó László az önmeghatározás megnyilvánulásának történelmi fejlődését mutatják be az előbb idézett írásaikban. Barna Gábor kritikával fogadja Őrsi Julianna néprajzi csoport és történelmi-közigazgatási egység különválasztását. Valamennyi néprajzkutató egyetért azonban abban, hogy a néprajzi, etnikai csoportok egyik meghatározó jegye az identitás kinyilvánítása.

A 20. század végén lezajlott rendszerváltás eredményeként azonban új fogalmak, új társadalmi képletek kerültek a hivatalos irányításba, köztudatba egyaránt. A társadalom irányítói egyre inkább az Európai Unió által is elfogadott formációkkal dolgoznak. Előbb-utóbb a történelmileg kialakult egységek (a megyék, a néprajzi csoportok) helyét átveszik az új területi szerveződések: a kistérségek és a régiók. Anélkül, hogy a régió problémakörbe belemennék, csak annyit jegyeznek meg, hogy az Alföldet jelenleg 3 régióba sorolják, amely mögött semmiféle történelmi háttér nincs. Olyan megyék összerendeléséről van szó, amelyek együttműködésére korábban alig-alig találunk példát. A korábban együttműködő térségeket ezzel a besorolással viszont elválasztották egymástól. Az egykori Hármaskör-terület megszüntetésekor létrejött „muszájvármegye” helyett most a Jászkunság „muszájrégiókban” keresi a boldogulását. Tovább bonyolítja a helyzetet és rontja az identitás megőrzésének lehetőségét a kistérségekre bontás. A kistérség fogalom ugyancsak új definíció. A rendszerváltás után az Európai Unióhoz való igazodás közigazgatási megreformálására szolgáló területi egység megnevezése. Közel egy évtizede írja G. Fekete Éva, hogy még nem kiforrott fogalom. A területi közösségek tartalmazhatnak egyéni és közösségi kapcsolatokat is, működhetnek vertikális és horizontális szinten is. Ő maga a horizontális kapcsolatot tartja egészségesnek. Az együttműködés lehet önkéntes és kényszerjellegű is.¹⁴ Anélkül, hogy a meghatározás tartalmát tovább elemeznénk, megállapítjuk, hogy a felülről szorgalmazott, sok esetben politikai szempontokat is figyelembevevő kistérségi határok kijelölése alig-alig vette figyelembe a néprajzi, történelmi, kulturális tényezőket, mint a csoportalkotás elemét. Szerencsés eset a Jászságé, amely egyben tudott maradni. A Nagykunság érdekérvényesítő képessége jóval gyengébbnek bizonyult. Jóllehet még a rendszerváltás előtt, 1985-ben megalkult a Nagykun Települések Együttműködési Tanácsa (NET) Karcag, Kisújszállás, Túrkeve, Kunhegyes, Kunmadaras, Kunszentmárton alapító önkormányzatokkal. 1994-ben Nagykun Együttműködési Tanácsá változott a nevük és immár 9 tagja volt. Az együttműködésbe ugyanis bekapcsolódott Berekfürdő, Kenderes, Kétpó és Mezőtúr is. 1996-ban Mesterszállás és Kuncsorba is jelentkezett, bár utóbbi később visszavonta jelentkezését. A helyi önkormányzatok összefogásán alapuló szerveződés úgy tűnt, hogy életképes lesz, és meg tudja

13 Bellon Tibor: Nagykunság. Gondolat Kiadó, Budapest, 1979.; Őrsi Julianna: Nagykunság mint néprajzi csoport. Karcag és környezete kapcsolatrendszerének vizsgálata. In: Szolnok megyei Múzeumi Évkönyv 1984-88. Szolnok, 1990. 347-366. p.; Szabó László: A jász öntudat története. In: Szabó László: Társadalom, etnikum, identitás. Kossuth Lajos Tudományegyetem Kiadó, Debrecen, 1996. 58-65. p.; Szilágyi Miklós: A nagykun öntudat. In: Bellon Tibor – Őrsi Julianna (szerk.): A Jászkunság összefogása. Karcag Város Önkormányzata Kiadó, Karcag, 1996. 171-195. p.; Barna Gábor: Kunszentmárton és a Nagykunság. Kulturális alkalmazkodás és a mezővárosi kultúra. In: Barna Gábor (szerk.): Társadalom – kultúra – természet. Karcag – Szeged – Szolnok, 2001. 33-65. p.

14 G. Fekete Éva: Közösségi összefogáson alapuló térségfejlesztés. In: Kovács Terézt (szerk.): A mezőgazdaságtól a vidékfejlesztésig. III. Falukonferencia. MTA Regionális Kutatások Központja Kiadó, Pécs, 1995. 391-398. p.

őrizni a történelmi területi egységet és népességet.¹⁵ Időközben azonban a felülről érkező instrukciók alapján kialakított statisztikai kistérségek megcsorbították ezt az egységet, mivel Kunhegyest, Kunszentmártont és Kuncsorbat más kistérségekhez sorolták. (Kunhegyes a Tiszafüredi, Kunszentmárton a Tiszazugi, Kuncsorba a Törökszentmiklósi kistérséghez került). A közös szálak gyengültek. Az említett települések „tudathasadásos állapotba” kerültek, hiszen hivatalosan nem oda tartoztak, mint ahová a gyökerek kötötték őket. Leghamarabb Kuncsorba esett el ebben a lelki tusában. Kunszentmárton azzal, hogy a Tiszazugban vezető pozícióba került egyre inkább hanyagolta a történelmi-közigazgatási kapcsolatok ápolását. A legerősebben Kunhegyes tartotta magát. Bár tetszett neki a tiszatavi rangsorban elfoglalt hely, de még sem lehetett teljesen elégedett, hiszen a szomszédos Abádszalókkal került versenyhelyzetbe, nem is szólva Tiszafüred vezető pozíciójáról. Ugyanakkor a Nagykunságba idegen testként bekerült Kenderes nemigen tudott mit kezdeni a nagykun települések történelmi indíttatású rendezvényeivel. Az időközben (1992) Karcagból kivált Berekfürdő viszont jogfolytonosnak tartotta helyét a Nagykunságon belül, de az anyavárossal való hadakozása ugyancsak gyengítette némileg a kistérséget. Mivel Mezőtúr is ide kívánkozott tartozni, így kezdetben Karcag-Mezőtúr Kistérségről beszéltek. Ez a város nem találta igazán helyét a nagykun települések között, így szinte természetes folyamatként a szövetség további bomlasztását érte el. 2003-ban kérte új kistérség megalakítását, amelyben vezető szerepet játszhat. A Mezőtúri Kistérség (Berettyó-Körös Többcélú Társulás, együttműködési megállapodásukat 2004. március 4-én írták alá a települések) nevet felvevő társulásba bevitte Túrkevét, Kétpót, Mesterszállást és Mezőhéket, amely 2004. január 1-ével kapott hivatalos önállóságot. Így a nagykunsági néprajzi csoport újabb vereszeséget szenvedett, hiszen elvesztette Túrkevét. Most ez a város kényszerül kettős szerepbe, hiszen kunsági jellegét, kultúráját csak úgy tudja megőrizni, ha továbbra is fenntartja kapcsolatát a nagykunsági településekkel, ugyanakkor közre kell működnie egy új kistérség arculatformálásában úgy, hogy saját pozícióját erősítse. Hasonló folyamatok más táji, néprajzi csoportokban is lezajlottak. Érdemes tehát odafigyelnünk rájuk.

A felülről kezdeményezett szervezeti formák feltétel nélküli átvétele feszültségekhez, identitászarhoz vezethet a hagyományos közösségekben. Valószínűsíthető, hogy a hagyományörző civil szervezetek valamint a politikai- és társadalomirányítás konfrontálódik a kistérség és néprajzi/etnikai csoport elfogadásában vagy elutasításában. A társadalomtudományok (bölcsesttudományok) szerepvállalása időszerű lenne e polémia kapcsán. A néprajztudomány hasznosan segíthetné, befolyásolni tudná kutatási eredményei hangsúlyozásával a magyar nemzeti örökség védelmét, a hagyományos kultúra átmentését felvállaló közösségeket identitásuk megőrzésében.

15 A nagykun települések együttműködését az NKFP 5/162 sz. „Lokális közösségek, vérségi kapcsolatok és az egyén helye, szerepe a változó társadalomban” című projekt (projektvezető: Órsi Julianna) keretében a közelmúltban Porkoláb Péter vizsgálta. Lásd: Porkoláb Péter: A nagykun települések közösségadata. In: Órsi Julianna (szerk.): Nagykunsági közösségek. Túrkevei Kulturális Egyesület Kiadó, Túrkeve, 2004. 157–170. p.!

Történelmi örökség az ünneplések körében

Sem horizontálisan sem vertikálisan nem vállalom fel az ünnepek, ünneplések történetének bemutatását. Mindössze néhány példán keresztül utalok azon történelmi ünnepekre, amely nemzeti örökségünk tárházából előhívhatók az új ünnepek szervezői, megvalósítói számára, mint autentikus elemek. A királyok és kísérik országlátogatása a középkorban és az újkorban egyaránt dívott. A történelmi tényen – a helyi adók beszédese, felélése – túl a folklór is megőrizte uralkodóink országlását. Gondoljunk csak a Mátyás király és más felségek mondákban megőrzött emlékeire. Tiszavárkonyban még 2000-ben is gyűjtöttem, hogyan szállt meg a királynő a gyermek János királlyal Erdélybe történő menekülése közben¹⁶ Ugyanezen falu ereklyeként őrzi a „Korona és kard” kép másolatát, amely az András és Béla herceg között lezajlott történelmi vitát örökíti meg a faluhoz kötöten. Míg a Hajdúságban Bocskai emlékeket őriznek, a Jászkunságban Mária Terézia és József nádor emléke szerepel a „történelmi tárházban”.

A Jászkunságban Mária Terézia, József nádor, Kossuth Lajos és Erzsébet királynő látogatása került feljegyzésre. Feljegyzésekből tudjuk, hogy milyen nagy körültekintéssel szervezték meg ezeket az ünnepeket. Az útvonal, a fogadás, a szállítás, a vendéglátás a legapróbb részletekig rögzítésre került. A szereplők a kerületek, a települések előljárai voltak (fogadóbizottság, asztaltársaság, köszöntők). A Jászkunságban az előljárokön túl kíséreként szerepet kaptak a jászkun huszárok és pásztorok. Minden szereplőt név szerint feljegyeztek, sőt ruházatát, a feladatát és a menetben elfoglalt helyét is pontosan rögzítették. A nagykun ünneplésekben fontos szerepe volt a formaruháknak (huszár és pásztorvisolet), a zászlóknak, a fegyvernek, vagy jelképként megjelent eszköznek (karikásnak), az ülésrendnek, a felszolgált menüknek, az útvonal és a színhelyek díszítésének. Minden település a határánál fogadta a díszvendéget, és díszkísérettel vezette a városházára, az ünneplés színhelyére.

A legfontosabb történelmi örökségek természetesen a hiteles eredeti dokumentumok: kiváltságlevelek, rendeletek, levelek, amelyek őrzésére külön figyelmet fordítottak a kiváltságos kerületekben. Az eredeti dokumentumok egy része a történelem viharaiiban megsemmisült, de másolatban a levéltárak őrzik. A jászkun kerület és a hajdú kerület leveles ládája ma is megvan, és közszemlére van téve a Jász Múzeumban illetve a Hajdúsági Múzeumban. A történelmi dokumentumok igazolásához hozzátartoznak a pecsétnyomók is, amelyek ugyancsak a közgyűjtemények féltett kincsei. Az ereklyékre való hivatkozás, azoknak bemutatása minden korban fontos szerepet kapott az identitás erősítésében. Erre talán legjobb példa a Lehel-kürt vagy jász kürt szimbólumként való kezelése. A 17. századtól napjainkig betölti ezt a szerepét. Ugyancsak szimbólumok a hármaskerületi bandériumi zászlók és a kerületi zászlók. A hármaskerületi címert, pecsétet Mária Terézia adományozta 1751-ben. Túrkevéen őrzött bandériumi zászló 1741 körül készült. Jászberényben is őriznek egy hasonlót. A történelmi zászlók sorában sorrendben a következők a redempció 100 éves évfordulójára adományozott jász, kiskun és nagykun zászlók. Ezek közül a kiskunt eredeti formájában, épségben a Hadtörténelmi Múzeum őrzi. A jászoké a Jász Múzeumban várja a restauráló kezeket. A nagykunoké mivel elveszett, csak egy 1995-ben és 2005-ben készítettet újrafogalmazásban a túrkevei múzeumban található.

¹⁶ A részleteket lásd: Őrsi Julianna: Tiszavárkony. Száz magyar falu Könyvesház, Budapest, é.n. (2001)

Rendszerváltás hatása az ünnepek átalakulására

A 20. század végén lezajlott rendszerváltás az ünnepek terén is változást hozott. Állami ünnepeink közül eltörölték március 21-ét, április 4-ét, november 7-ét és beemelték nemzeti ünnepeink közé március 15-ét, október 23-át. Augusztus 20-i alkotmány ünnepünk átalakult Szent István napjává, hozzácsatolva az új kenyér ünnepét is. Az egyházi ünnepek között megerősödött a húsvét, visszakapta rangját a pünkösd, és elismerést nyert az egyházi-családi ünnepnek számító halottak napja. Igaz, ez utóbbi esetében a katolikus ünneplési rend nyert elismerést november 1. kijelölésével. A halottakról való megemlékezés módja egyre ökumenizálódott. Bizonyos katolikus jelképek (gyertyagyújtás, adventi koszorú, betlehemezés) általános elterjedésének is tanúi lehetünk. Az ünnepek egyre inkább a naptári napon kerülnek megrendezésre. Kivétel ez alól a búcsú. Az egyházi templom- és fogadalmi búcsúk hétvégén, de már nyíltan megrendezhetők. Ugyanakkor az egyház is megrendezi falai között az állami ünnepeket, főleg az egyházi iskolák növendékeinek szereplési lehetőségét és hazafias nevelést biztosítva. A falusi, kisvárosi lelkészek ugyanakkor szerepet vállalnak helyi, kistérségi rendezvényeken is. Kunhegyesen a városossá nyilvánítás ünnepe, Kisújszálláson a pacséri kirajzás 200. évfordulója az utóbbi évtizedekben nem látott sokadalmat hozott be a református nagytemplomokba. A presbitérium, egyháztanács ellenállásába ütközik azonban az, aki a templomot és így a híveket is politikai színezetű rendezvényre akarja felhasználni. Ezt az elutasító magatartást tapasztaltam Túrkevéen. Ugyanebben a városban – a ki tudja milyen módon korábban állami tulajdonba került – temetőben, egy képviselő törekvéseinek eredményeként, lélekharangok számára tornyok kerültek a ravatalozó épületek fölé. A harangozás szabályainak, jelentésének nem ismerete nézeteltéréseket okozott. Egyrészt az egyházi temetést nem kérők között időnként felmerül, hogy a református templom harangjának meghúztatását kérik, amelyet a pap elutasít. Ezt értetlenül fogadják. Ugyanakkor a már említett képviselő – aki 2002, majd 2010 óta a város polgármestere – a temető harangok használatába azt iktatta be, hogy minden temetéskor meghúzzák, csak akkor nem, ha azt külön megtiltják. Ehhez az abszurdumhoz vezetett a temetési hagyományok nem ismerete.

A Nagykunság minden településén, ha harcok árán is, de visszanyerték az egyház és papjai a presztízsüket. Létrejöhettek az egyházi iskolák (Karcag, Kisújszállás, Kunhegyes, Túrkeve), létesülhetett egyházi üdülő (Berekfürdő), egyházi szeretetotthon (Kunhegyes), és más az egyházközösséget szolgáló intézmények, épületek. Az egyházi ifjúsági házak (Túrkevéen az Élim a régi granáriumban) a cserkészek és más ifjúsági programok szervezőinek adnak otthont. Az egyházi épületek nagy része műemlék vagy műemlék-jellegű, amely hozzátartozik a település arculatához. Központi elhelyezkedése, kora, építészeti stílusa, történelmi üzenethordozó szerepe már csak azért is kiemelkedő, mert a Tiszántúlon ezen vidékén elég kevés a műemlék. A jelenlegi Nemzeti Örökség-védelem pedig nem tesz megfelelő lépéseket arra, hogy a 20. században épült objektumok közül is védelem alá helyezzen újabb épületeket.

Az ünnepek szerepe a lokális identitás megőrzésében

A történelmi évfordulók mindig felerősítik az emlékezés igényét. Különösen jelentős a szerepük a helytörténeti jelentőségű évfordulóknak a lokális identitás megőrzésében. Az államszocialista korban erre nem volt lehetőség, így a rendszerváltás után ez az igény elemi erővel tört fel. A települések *városnapot*, *falunapot* jelöltek ki, amelyet évente megünnepelnek. A városnapot legtöbb helyen valamilyen dokumentum, esemény napjához kötik. Túrkevéen a mezővárosi rang elnyerését, vásártartási jog megszerzését rögzítő oklevél dátuma (1808. szeptember 10), Kisújszálláson az újratelepülés dátuma (1717. augusztus 17), Szolnokon szeptember 1. a kiválasztott nap. Máshol a búcsú napját emelik falunapi rangra, amelyet elszármazottak találkozájával is összekötnek. (pl. Mesterszállás).

Az Elszármazottak Találkozóját a térségben a túrkeveiek rendezték meg először 1981-ben, pontosabban a Túrkevéről elszármazottak Budapesten. A visszahívásra 1986-ban került sor. Ettől kezdve évente megrendezték ezt a találkozót, amely több száz embert vonzott. Kezdetben a Polgármesteri hivatal vállalta fel, majd 1996-ban a Túrkevei Kulturális Egyesület. Utóbb a Polgármesteri hivatal szervezte. Ekkor felmerült, hogy ne elszármazottak, hanem Túrkeveiek Találkozója legyen a rendezvény neve. Mivel az évek során a meghívottak egyre idősebbek lettek és számuk is csökkent, a találkozók sorát felfüggesztették Túrkevéen 1997-ben. A rendezvény újraélesztésével 2005-ben ismét próbálkoztak, de már a szervezés a Művelődési ház feladata lett. Az időpontokban is történtek változások. Az elszármazottak kérésére leginkább a halottak napja közeli nap látszott a legmegfelelőbbnek. A 21. század elején a város napja részévé vált.

Később a környező városok is átvették a mintát. Úgy tűnik azonban, hogy a nagyobb településeken nagyobb hagyománya van az *Öregdiák Találkozónak*. (Karcag, Kisújszállás, Mezőtúr). Ez ugyancsak évi egy napos összejövetelt jelent, de a középiskolák szervezik. Az öregdiákok nemcsak összegyűlnek az egykori iskolájukban, de képzőművészeti alkotásokat, könyveket ajándékoznak az intézménynek. Gyakori, hogy alapítványt működtetnek a mai tanítványok segítségével és pénzadománnyal is támogatják az intézményt. Az öregdiákok – különösen Budapesten élőket összefogva – civil szervezetként is működnek. Összejöveteleikre gyakran hívnak meg szülővárosukból előadót, hogy így is alkalmuk legyen informálni az otthoni eseményekről.

A helyi ünnepek bevezetésére alkalmat adott a település első említésének, a várossá nyilvánításnak, az iskolaalapításnak a kerek évfordulója. Így például Túrkeve megünnepelte 1996-ban a település 735. évfordulóját, majd 2011-ben a 750-iket. A jászokun redempció 250. évfordulója, a millennium (a magyar államalapítás 1000. évfordulója) ugyancsak alkalmat adott a helyi rendezvényekre. A gondosan összeállított programok annál azonban többet adtak a résztvevőknek, ugyanis jelentős identitásérősítő szerepük volt.

A kistérségek identitáskeresése

Több kistérség együttes, a jász, a kiskun és a nagykun települések közös ünneplésére 1995-ben került sor. Az egész évre tervezett és lebonyolított *redempciós ünnepségsorozat* krónikáját már közzétettük, így azt most nem ismétlem meg.¹⁷ A 31 településre kiterjedő,

¹⁷ Őrsi Julianna: A Jászkunság összefogása. Krónika a redempció 250. évfordulójának megünnepeléséről. In: Bellon Tibor – Őrsi Julianna (szerk.) A Jászkunság összefogása. Karcag Város Önkormányzata Kiadó, Karcag, 1996. 197–205. p.

három néprajzi csoportot (nagykunok, kiskunok, jászok) felölelő program sikerességét elsősorban annak köszönhető, hogy olyan célkitűzése volt, amely mind az önkormányzatokat, mind a civil szervezeteket, mind a lakosokat mozgósítani tudta. A történelmi évforduló közös megünneplésének felvállalása szakszerű előkészítést, összehangolt szervezőmunkát és megbízható partnerséget igényelt. A területen működő ötletadó, projektkidolgozó múzeumok biztosították a szakmaiságot és a háttérből mindvégig irányítani tudták a projekt megvalósítását. Felvetődhet a kérdés, feladata-e egy közgyűteménynek az ilyen jellegű munka, mi a haszna ebből az intézménynek, hogyan hasznosult ez az elsősorban szellemi befektetés a kistérségekben, a régiókban, avagy ösztársadalmi szinten. Annyi bizonyos, hogy a múzeumok presztízse nőtt a térségben, ahogy a népi hagyományoké a nemzeti kulturális örökségen belül pedig a kistérség emlékeinek tisztelete, a megőrzésükre való hajlandóság fokozódott. A legfontosabbnak azonban azt tartom, hogy a projekt példát mutatott a települések, kistérségek összefogására, valamint segítette a civil szerveződések megerősödését. Mindkettőre nagy szükség volt, van országosan, de különösen az Alföldön, ahol a felmérések kimutatták, hogy a civil szféra ekkor még alig-alig bírt befolyásoló erővel a helyi társadalom működésére. A térségben működő civil közösségek színrelépése a belső tartalékok nyilvánosságra hozását jelentette, amely generáló hatása önmaguk számára és kifelé is megmutatkozott. Az 1995-96-ban megrendezett rendezvények, a létrejött alkotások (kiállítások, képzőművészeti alkotások, kiadványok) identitáserősítő szerepe megkérdőjelezhetetlen.

Igaz, az apropót egy évforduló adta, a redempció 250. évfordulója, az ünneplés azonban ennél többről szólt. Az évforduló alkalmat adott arra, hogy a helyi értékeket felmutassák és a helyi történelem egészét felelevenítsék, tudatosítsák. A több helyszínen bemutatott kiállítások és a kiadványok a jászkunok történelmének főbb dokumentumait nyilvánosságra hozták.¹⁸ A tudományos tanácskozások a Jászkunság kutatásának újabb eredményeit vonultatták fel, amely a történettudományba, a nyelvészetbe és néprajztudományba beépült. Az évforduló az identitáserősítésben egy folyamatot indított el, amely mind a mai napig tart. A jászok 1993-ban indították el a jászok világtalálkozóját, amelyet minden évben más település rendez meg. Jászberényben adják ki a Redemptio újságot, amely a Jászkunság honismereti mozgalmát segíti napjainkban is. A jász bandérium 1991-ben alakult meg. A kiskunok 1995-ben alakították meg a kiskunbandériumot, vették magukra a huszáruhát. Legutoljára, 2001-ben, a nagykun bandérium alakult meg, melynek ruháit a települések adták (2-2 huszáruha). A bandériumok ma már hivatalosan bejegyzett civil szervezetek. Ma ezek az egyesületek minden rendezvénynek szereplői. Működésük beleillik az országosan felelevenedett huszárhagyomány-ápolásba. A lovas huszár szinte jelképpé vált ezekben a kistérségekben. A redempctió ünnepségre készült el az első huszáruha rekonstrukció, csakúgy mint a jászkun bandériumi zászló és a nagykun zászló. E zászlók felavatási ceremóniája (zászlóanya, zászlószeg, egyházi áldás) a zászlókultuszt növelte. Azóta is gyakran kölcsönkérik a települések rendezvényekhez, sőt már vannak, akik újabbat csináltattak. (Karcag város 2004-ben elkészíttetett egy újabb nagykun zászlót. A lovas bandériumoknak

18 Kiállítások: „A redempció és a Jászkunság”, valamint „A redempció szerepe a Jászkunság fejlődésében”. Rendező: Örsi Julianna. Kiadványok: Szakál Aurél (szerk.): Jászkun redemptio. Kiskunhalas, 1995; Bellon Tibor – Örsi Julianna (szerk.): A Jászkunság összefogása. Karcag, 1996.

is van saját zászlajuk.) A katonáskodás hozzátartozott a jászkunságiak életéhez. Ennek művészi megfogalmazását a Kunhegyesen álló kun lovas (Györfi Lajos alkotását a település várossá nyilvánításának ünnepe keretében avatták fel 1988-ban.) is bizonyítja.

A jászok új ünnepként 1998-ban bevezették a *jászkapitány választást*, a sort Jászfényszaru kezdte. Évente más-más város adja a jászkapitányt. A választáshoz tartozó koreográfiát a kisújszállásiak tanulmányozták, és 2000-ben elkezdődött az (újkori) kunkapitányválasztás is. Eddig Kisújszállás, Karcag, Túrkeve, Berekfürdő, Kunhegyes, Kétpó, Kunszentmárton, Kunmadaras adott *kunkapitányt* a Nagykunságnak, arra érdemes, nagy tiszteletnek örvendő férfi személyében. Civil kezdeményezésként 2003-ban létrehozták a *Kapitányok Tanácsát* és Horváth Györgyöt főkapitánnyá nevezték ki. Többször felvetődött már, hogy a kiskunokat is segíteni és biztatni kellene hasonló ünnep megrendezésére. *Kiskun kapitányt* 2005 óta választanak. 2009 óta *jászkun főkapitánya* is van az egykori „Hármas Kerületnek” (Sztumta Zsolt 2009–2012 között tölti be ezt a tisztséget.) Jászberényben 2001-ben avatták a *Jászkapitányok kertjét*, amelyben az egykori kapitányok emlékére különböző fajtájú fát ültettek a Jászság prominens személyei. A jászok 2005-ben közadakozásból avatták fel a *Jász emlékművet*, amely a jászkapitány allegorikus szobra.

A Jászság és a Nagykunság is megbecsüli a közösségért sokat tevő tagjait. A *Nagykunságért-díjat* a települések önkormányzatainak közös véleménye alapján 1990 óta évente egy személynek adják. Eddig 23-an kapták meg e rangos díjat.

A *Jász bálnak* nagy hagyománya van, amelyet minden évben megrendeznek. Túrkeve 1996-ban rendezte meg az első nagykun bált, de nem lett folytatása a városban. Kisújszállás azonban átvette a kezdeményező szerepet és 2000 óta ott rendezik meg évente a nagykun bált.

A nagykun települések a redemptiós ünnepség keretében avatták fel a *kun emlékhelyet*, melyet a Karcag határában – a 4. sz. főútról és a vonatról is jól látható helyen – szoborcsoport jelez. A Györfi Sándor Munkácsy-díjas szobrászművész által megálmodott és kivitelezett szobrok a mai kunságiak kun származását, kun kultúrához való kapcsolódásukat, keleti eredetüket hangsúlyozza, mint arra Szilágyi Miklós is utal.¹⁹ A kun eredet tudatosítása mellett nem elhanyagolható azonban a kun települések összefogására való utalás, a nagykunsági néprajzi csoport együvé tartozásának szimbolikus megjelenítése sem. A két központi figurától távolabb a városi címereket kezükben tartó ember-formájú obeliszkek ugyanis a települések irányába néznek, de egy kunhalmon, egy szoborcsoport részeiként vannak elhelyezve. Mára már a bácskai Pacséron, Mezőtúron, sőt Kaposváron is állítottak ilyen szobrot. Az sem véletlen, hogy a millenniumot, azaz az országos történelmi évfordulót a kunságiak a kun történelem demonstrálásának újabb lehetőségeként fogták fel. Az Ópusztaszeri Történelmi Emlékparkba Kiskunlacháza megrendelésére Györfi Sándor *Kun László király szobrát* készítette el. Karcagon 2001-ben felavatták az újabb kun emlékművet, amely *IV. Béla és Kötöny vezér találkozását* ábrázolja, azaz a kunok bejövetelét, befogadását demonstrálja. Túrkevéen a millenniumi ünnepség keretében avatták fel a kun-emlékművet. Ratkai Lajos túrkevei származású, Hollandiában élő szobrászművész a kun történelem szim-

¹⁹ Szilágyi Miklós: A nagykun öntudat. In: Bellon Tibor – Örsi Julianna (szerk.): A Jászkunság összefogása. 173. p. Karcag Város Önkormányzata Kiadó, Karcag, 1996. 171–195. p.

bolikus megjelenítését (a nomád élettől, hitvilágtól a katonáskodásig, Kötöny vezértől Kun László királyig) tartotta fontosnak. A szoboravató ünnepségek ugyancsak a nagykunsági néprajzi csoport összetartozásának kifejezői. A települések küldöttségei (nemcsak a hivatalos, a civil szféra is) részt vesznek ezeken az ünnepségeken. A huszáruhába öltözött lovasok mellett ott vannak a kaftánba öltözött, keleti örökséget felvállaló civil szervezetek képviselői is. Meghívják valamelyik testvér nép delegációját is (1995-ben a kazahsztáni nagykövet, 2001-ben egy kazahsztáni karaván jelképezte ezt a keleti kapcsolatot). Itt megjegyezzük, hogy a kun és rokon népek kapcsolatának erősítésére 1998-ban alakult meg a Kunszövetség Karcagon. A Kazahsztáni Nagykövetség Konzulátusát 1998-ban nyitotta meg, ahol 2012-ben újra indult a munka.

A *testvérvárosi kapcsolatok* közül kiemelhetjük a 18. században a Bácskába kitelepült nagykunok utódai és a nagykunsági települések közötti eleven kapcsolatot. A közös ünnepések, látogatások emlékezetes programjai mellett díszes kopjafák idézik a múltat itt is, ott is. (Kisújszállás – Pacsér, Kunhegyes – Bácsfeketehegy, Karcag – Bácskossuthfalva).

Ugyancsak fontosnak tartjuk a hagyományőrző csoportok tevékenységét. Repertoárjukban rendszeresen szerepeltetik a néprajzi csoport *népdal, népzene és néptánc hagyományait*. A redemptióra elevenítették fel a türkevek a kevi vagy kun verbunkot, amelyet azóta is rendszeresen műsorra tűznek. A kunhímezést, a kunsági szűr mintakincsét őrzik és továbbformálják a türkevei, karcagi, kisújszállási és kunhegyesi asszonyok egyaránt.

Utalnunk kell még a színjátszásra is, amelynek dramaturgiájában és a színre vitt művekben is megtalálható az identitást erősítő törekvés. Itt főleg a Körmendi Lajos által írt és 2000. augusztus 20-án Karcagon előadott „Kötöny népe. Oratórikus játék a kunok történetéből” című történelmi játékra gondolok.

Tudjuk, hogy országos jelenség a *fesztiválok* rendezése. A fesztiválok országos és régiós rendezésére pályázatok formájában külső segítséget is kapnak a városok, kistérségek. Így van kolbászfesztivál Békéscsabán, dinnyefesztivál Medgyesegyházán, tökfesztivál Nagydabason, Európai Kisebbségek Folklorfesztiválja Jászberényben, hagyomány Jászládányban, Hagymafesztivál Makón, Juhászfesztivál Hódmezővásárhelyen és Türkevén, gulyásfesztivál Szolnokon, Halasnapok Tiszafüreden, Türi vásár Mezőtúron, hogy csak néhány alföldi település rendezvényét említsük példaként. Nem hagyhatjuk ki a sorból a lovasnapok, lovasversenyek területi megrendezését sem. (Törökszentmiklós-Szenttamás, Karcag, Kunmadaras stb.). Ide sorolhatjuk jellegénél fogva a Nagykunsági Kulturális Napokat is, amelyet minden évben Karcag rendez meg a helyi és környékbeli népművészeti és művészeti értékek (kiállítások, műsorok) bemutatásával. (2012-ben volt a 21.)

A fesztiválok elsősorban a település, a térség kultúrájának valamely néprajzi elemére építenek. Nem újdonság ez, hiszen például a magyar honfoglalás millenniumi ünnepségének is országos nagy attrakciója volt a magyar falu bemutatása (épületekkel, épületbelsőkkel).²⁰ Annak idején a türkeveiek a pásztoréletet mutatták be. A jászkun huszárok díszöltözetben a többi megyei csapatokkal egyetemben vonultak fel. Kevésbé ismert azonban, hogy a nagykunok egy lakodalmas felvonuló csapatot is kiállítottak, amint ezt Szilágyi Miklós már bemutatta és elemezte.²¹

20 Lásd: Jankó János: A millenniumi falu (faximile). Néprajzi Múzeum Kiadó, Budapest, 1989.

21 Szilágyi Miklós: A nagykun őntudat. In: Bellon Tibor – Őrsi Julianna (szerk.): A Jászkunság összefogása. Karcag, 1996. 171–195. p.

A lakodalom bemutatása manapság ismét a repertoárba került a Jászságban, a palócoknál pedig főleg idegenforgalmi marketing elemként. A jászsági lakodalmast 2003 óta rendezik meg Jászberényben. Ugyanitt szokás a mézkirálynő-választás is. Szolnokon vőfélyek találkozáját rendezik.

A pásztorünnepekre kell még kitérnem. Túrkevéen az állatok tavaszi legelőre hajtása, a „kiverés”, amelyet a gazdák hagyományosan számon tartottak. Valóságos ünnepnek számított még az 1980-as években is. Sajnos a rendszerváltás következtében lecsökkent állatlomány miatt ez a közösségi ünnep napjainkra elhalt. 2009 óta azonban a Nimfea megpróbálkozik az újraélesztésével Szent György napi állatkihajtás néven. Bizonyos elemei az országos vásáron és a juhászfesztiválon is visszaköszönnék. Juhászfesztivált Túrkevéen 2012-ben 14. alkalommal rendeztek. Ez az új ünnep ugyancsak rendelkezik előzményekkel, még ha az ünnep kitalálói nem is biztos, hogy tudtak róla. Az 1950-es években Dévaványán Bereczki Imre néprajzkutató adott egy javaslatot a pásztorünnep megrendezésére. A község elfogadta és megvalósították a pásztornapot. Földes László és a Népművelési Intézet fotói megörökítették ezt a rendezvényt számunkra 1957-ben.²² A pásztorünnepek elmaradhatatlan része volt a birkapaprikás főzése. A birkahús nagy népszerűségnek örvend Nagykunságszerte napjainkig. Az államszocialista korban is az egyik vendégcsalogató attrakció volt a nemzetközi vásárokon (állatbemutatókon, versenyeken, egyéb kiállításokon) a birkatest főzése és kínálása. Családi, egyházi, munkahelyi és állami ünnepeken a Nagykunságon mind a mai napig a birkapörkölt a legelismertebb menü.²³ Gyakran rendeznek a településeken birkapörkölt-főzőversenyt, ahová a helybeli és a környékbeli férfiak (idősek és fiatalok egyaránt) beneveznek, hogy tudásukat bemutassák, és elismerést arassanak. Egy-egy versenyen 30-40 bográcsban fő a birkahús, amelyek elfogyasztására mindig van elegendő vásárló. Mióta a családok anyagi kondíciója romlott, a családi névnapok szerényebbek, az éttermek mellett a helybeli kocsmák szombati és vasárnapi kínálatában is szerepel a birkapörkölt, de főznek csülköt, marhalábszárát, vegyespörköltet is. A birka után a sertés, a marha a leggyakrabban vásárolt hús. Időnként már kecskéből is készítenek pörköltet. A Nagykunságban sem a birkagulyást sem a báránysültet nem ismerik, nem főzik.

Végezetül utalok Magyarországi Európai Unióhoz való csatlakozásának megünneplésére, ahol a nagykunsági értelmiségiek és civil szervezetek fontosnak tartották, hogy kinyilvánítsák a világ számára, melyek azok az értékek, amelyeket a Nagykunság visz Európába. A rendezvény szervezésére megalakult Nagykun Szellemi Műhely „A Nagykunság európai értékei” címmel konferenciát rendezett, kiadványt jelentett meg és szereplésre kérte a nagykun települések hagyományőrző, művészeti csoportjait. Ugyancsak hasonló indítékkal vállalták fel a túrkeveiek a nagykunsági kultúra olaszországi bemutatását. A Keviföld Alapítvány és a Túrkevei Kulturális Egyesület projektje keretében a Korda Vince Alapfokú Művészeti Iskola növendékei tánc és színpadi bemutatót tartottak, a Finta Múzeum a pásztoréletet bemutató kiállítást rendezett, melyhez szervesen kapcsolódtak a kézműves foglalkozások és a népi díszítőművészeti kör kunhímzés tárlata. Nem maradhatott el a kunságiak kedvenc ételbemutatója, a birkapörkölt és a topogó főzése valamint kóstolása sem. A birkapörkölt-

²² A fotókat a dévaványai Bereczki Imre Gyűjtemény őrzi.

²³ Cs. Kovács Károly – Oláh János – Kútvölgyi Mihály: Nagykunsági ízek. Hagyományos és mai ételek. Timp Kiadó, Budapest, 2000.

főzőverseny egyébként a legtöbb nagykunsági rendezvénynek része. Ezt az alkalmat használták fel a Nagykunság értékeiről szóló film készítésére és idegen nyelvű prospektusok megjelentetésére is.²⁴

Konklúzió: A néprajztudomány ajánlása az új ünnepek kialakításához, a hagyomány megőrzéséhez, felhasználásához

Az előzőekben felsorolt identitáserősítő rendezvények és kulturális termékek azt bizonyítják, hogy ezek képesek a néprajzi csoportok, kistérségek belső erejének mozgósítására és fontos szerepük van az imázs-teremtésben. A példák sora meggyőzhet mindenkit arról, hogy a hagyományokon alapuló, de új ünnepeket létrehozó közösségek életében fontos szerepet játszhatnak a néprajzkutatók által feldolgozott és ajánlott tudományos eredmények. Közgyűjteményeink, kutatóhelyeink nagyobb hangsúlyt fektethetnének arra, hogy ezek az eredmények célba érjenek. Két irányba lehetne tevékenységünket, eredményeinket népszerűsíteni: Egyik, a vidéktervezés, vidékpolitika szereplői, alakítói szemléletváltásába kellene a néprajzi aspektust becsempésznünk, a néprajzkutatás eredményét elfogadtatni. A másik, erősíteni a tudománynépszerűsítést a helyi közösségekben.

Vizsgálatunk az egész Alföldre kiterjed, de még az elején tart. Első eredményeinket főleg a Jászkunság kutatásából szűrtük le. A néprajzi csoport vizsgálatokból kiderül, hogy amely kistérségben élnek néprajzosok, vannak múzeumok, ott az autentikus hagyományokra való támaszkodás, az összefogásra való hajlam erősebb. Ahol az állami intézkedések meghagyták kistérségi határakat a néprajzi csoport határát, ott erősebb a civil társadalom ereje (Jászság) és jelentősebb az identitásból táplálkozó kezdeményező szerepe. Ahol a civilszervezettség gyengébb, ott a néprajzi csoport vesztesre áll, hiszen a kistérségekre bomlás folyamatának lehetünk tanúi. Hogy ezt a folyamatot sikerül-e a Nagykunságban megállítani, az a kistérségekben jelenlévő innovatív szereplőkön is múlik. A Jászkunság illetően vizsgálata után időszerű országosan is vizsgálni a kérdést, hiszen a magyar népi kultúra és így a nemzeti örökség megőrzése a tét.

Felhasznált irodalom

- Barna Gábor
2001 Kunszentmárton és a Nagykunság. Kulturális alkalmazkodás és a mezővárosi kultúra. In: Barna Gábor (szerk.): Társadalom – kultúra – természet. Karcag – Szeged – Szolnok.
- Bellon Tibor
1979 Nagykunság. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Bellon Tibor – Örsi Julianna (szerk.)
1996 A Jászkunság összefogása. Karcag Város Önkormányzata Kiadó, Karcag.

24 Örsi Julianna: Művészeti értékek a Nagykunságon. Túrkeve, 2004. (magyar-olasz, francia-angol, lengyel-német nyelven)

- Csatári Bálint
2002 Az új európai területfejlesztési perspektívák lehetséges adaptációja az Alföldre. In: Glatz Ferenc (szerk.): Területfejlesztés, rendszerváltás és az Alföld. MTA Társadalomkutató Központ Kiadó, Budapest. 186–203. p.
- Csatári Bálint
2002 Tézisek az Alföldről. In: Glatz Ferenc (szerk.): Területfejlesztés, rendszerváltás és az Alföld. MTA Társadalomkutató Központ Kiadó, Budapest. 204–212. p.
- Erős Ferenc (szerk.)
1998 Megismerés, előítélet, identitás. Új Mandátum Könyvkiadó – Wesley János Lelkészképző Főiskola, Kiadó, Budapest.
- G. Fekete Éva
1995 Közösségi összefogáson alapuló térségfejlesztés. In: Kovács Terézt (szerk.): A mezőgazdaságtól a vidékfejlesztésig. III. Falukonferencia. MTA Regionális Kutatások Központja Kiadó, Pécs. 391–398. p.
- Jankó János
1989 A millenniumi falu (faximile). Néprajzi Múzeum Kiadó, Budapest.
- Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor
2000 Identitások és határelmosódások az ezredfordulón. In: Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor: Látható és láthatatlan világok az ezredfordulón. Új Mandátum Kiadó, Budapest. 153–176. p.
- Cs. Kovács Károly – Oláh János – Kútvolgyi Mihály
2000 Nagykunsági ízek. Hagyományos és mai ételek. Timp Kiadó, Budapest.
- Kósa László – Filep Antal
1975 A magyar nép táji-történeti tagozódása. Bp.
- Lugosi András
2003 Az identitás helye. A városi tér szerepe az önazonosság rögzítésében. In: K. Horváth Zsolt – Lugosi András – Sohajda Ferenc (szerk.): Lépésváltó társadalomtörténet. Tanulmányok a 60. éves Benda Gyula tiszteletére. Hermész Kör – Osiris Kiadó, Budapest. 642–676. p.
- Magyar Néprajz VIII. kötete Társadalom.
2000 Paládi-Kovács Attila (főszerk.), Sárkány Mihály – Szilágyi Miklós (szerk.) Akadémia Kiadó, Budapest.
- Magyar Néprajzi Lexikon, Akadémia Kiadó, Budapest. 1977–1982.
- Örsi Julianna
1990 Nagykunság mint néprajzi csoport. Karcag és környezete kapcsolatrendszerének vizsgálata. In: Szolnok megyei Múzeumi Évkönyv 1984–88. Szolnok. 347–366. p.
- Örsi Julianna
1996 A Jászkunság összefogása. Krónika a redempció 250. évfordulójának megünnepléséről. In: Bellon Tibor – Örsi Julianna (szerk.) A Jászkunság összefogása. Karcag Város Önkormányzata Kiadó, Karcag. 197–205. p.

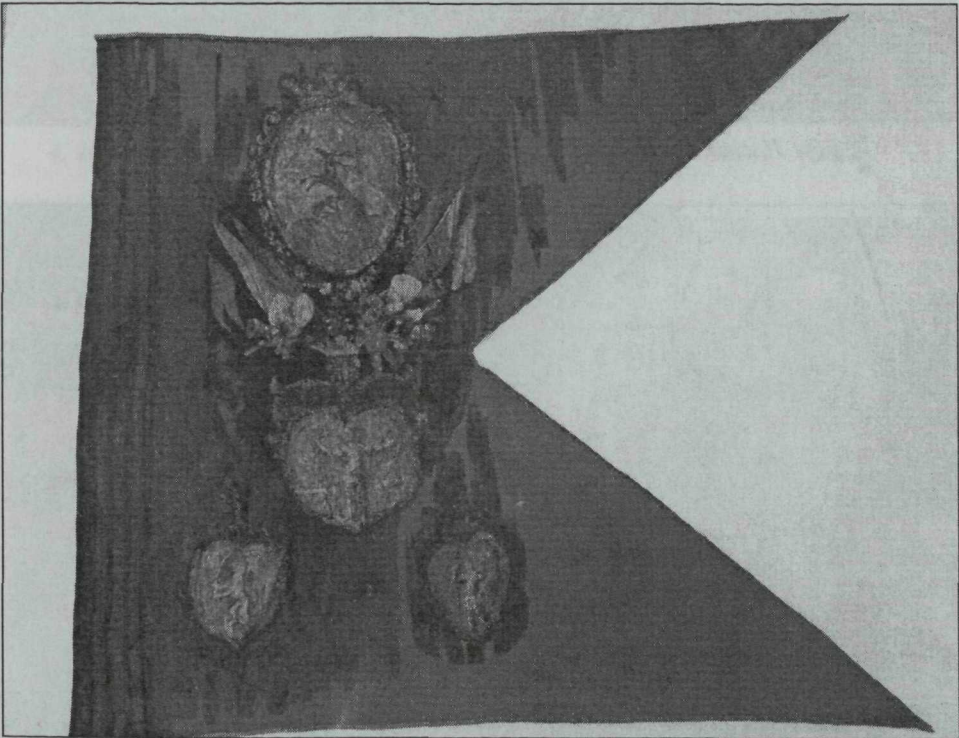
- Örsi Julianna
2001 Tiszavárkony. Száz magyar falu Könyvesház, Budapest, é.n.
- Örsi Julianna
2004 Művészeti értékek a Nagykunságon. Túrkeve. (magyar-olasz, francia-angol, lengyel-német nyelven)
- Paládi-Kovács Attila
2002 Tárgyunk az időben. Ethnica, Debrecen.
- Paládi-Kovács Attila
2003 Tájak, népek, népcsoportok. Akadémia Kiadó, Budapest.
- Pataki Ferenc
1987 Identitás – személyiség – társadalom. Új Mandátum Könyvkiadó – Wesley János Lelkészképző Főiskola Kiadó, Budapest.
- Porkoláb Péter
2004 A nagykun települések közösségtudata. In: Örsi Julianna (szerk.): Nagykunsági közösségek. Túrkevei Kulturális Egyesület Kiadó, Túrkeve. 157–170. p.
- Sárkány Mihály
1989 Identitás az angol-amerikai antropológiában In: Váriné Szilágyi Ibolya (szerk.): Az identitás kettős tükörben. TIT Kiadó, Budapest. 39–59. p.
- Sárkány Mihály
2000 Kalandozások a 20. századi kulturális antropológiában. L'Harmattan Kiadó, Budapest.
- Szabó László
1996 A jász öntudat története. In: Szabó László: Társadalom, etnikum, identitás. Kossuth Lajos Tudományegyetem Kiadó, Debrecen. 58–65. p.
- Szakál Aurél (szerk.)
1995 Jászkun redemptio. Kiskunhalas Város Önkormányzata Kiadó, Kiskunhalas.
- Szilágyi Miklós
1996 A nagykun öntudat. In: Bellon Tibor – Örsi Julianna (szerk.): A Jászkunság összefogása. Karcag Város Önkormányzata Kiadó, Karcag. 171–195. p.
- Szoboszlai Zsolt
2002 A lokális és térségi identitás néhány jellemzője. In: Glatz Ferenc (szerk.): Területfejlesztés, rendszerváltás és az Alföld. MTA Társadalomkutató Központ Kiadó, Budapest. 59–77. p.
- Tóth Eszter Zsófia
2003 „Ha az övé nem leszek, akkor ne legyek másé sem.” Férfi és női nemi szerepek a munkásnők életútbeszéléseiben. In: K. Horváth Zsolt – Lugosi András – Sohajda Ferenc (szerk.): Lépésváltó társadalomtörténet. Tanulmányok a 60. éves Benda Gyula tiszteletére. Hermész Kör – Osiris Kiadó, Budapest. 611–626. p.

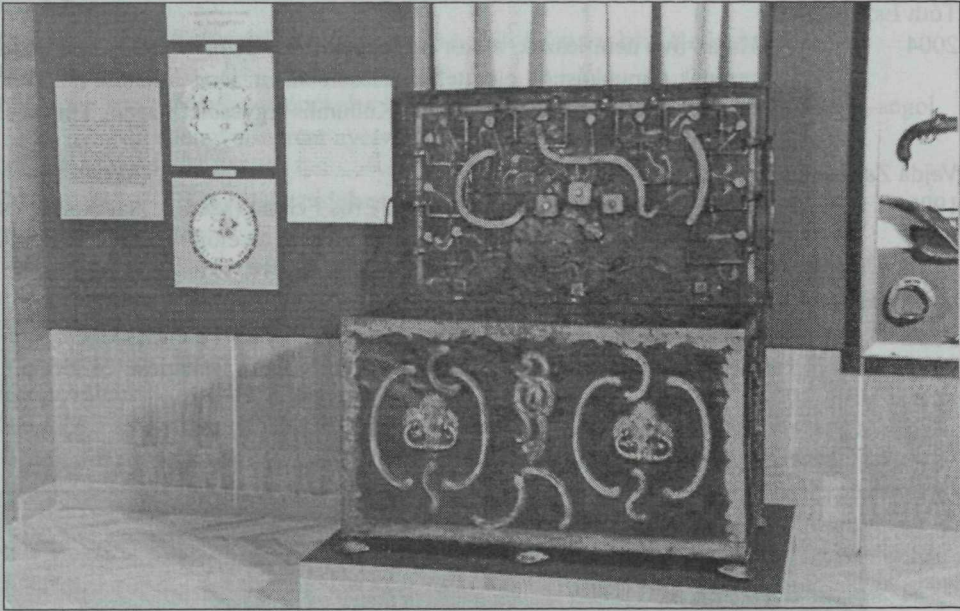
KISTÉRSÉGEK IDENTITÁSKERESÉSE

- Tóth Eszter Zsófia
2004 „Ha az övé nem leszek, akkor ne legyek másé sem.” Férfi és női nemi szerepek a munkásnők életútbeszéléseiben. In: Örsi Julianna (szerk.): Nagykunsági közösségek. Túrkeve Kulturális Egyesület Kiadó, Túrkeve. 7–20. p.
- Vajda Zsuzsanna
1996 Identitás külső és belső forrásai. In: Erős Ferenc (szerk.): Azonosság és különbözőség. Tanulmányok az identitásról és az előítéletekről. Scientia Humana Kiadó, Budapest. 8–24. p.
- Veres Sándor – Kapás István
1996 Az identitás válsága és a „lélek nyugalma”. In: Erős Ferenc (szerk.): Azonosság és különbözőség. Scientia Humana Kiadó, Budapest. 25–56. p.

1. kép. Jászkun bandériumi zászló, 1741 – Finta Múzeum, Túrkeve

2. kép. Jászkun kerületi láda (kiállításrészlet) – Jászereény, Jász Múzeum

3. kép. Kevi juhászfesztivál, – Túrkeve, 2012

KISTÉRSÉGEK IDENTITÁSKERESÉSE

4. kép. Nagykun kapitány választás
– Karcag, 2012

5. kép. Birkafőző verseny – Karcag, 2012

6. kép. Kisújszállási hagyományörzők albuma (részlet)

Ari Ilona

Családkutatás Jász-Nagykun-Szolnok megyében

Többen emlékezünk még a televíziózás elterjedése előtti időkre, mikor a hosszú téli estéken összeült a család, és beszélgetéssel, régi történetek felelevenítésével múltattuk az időt. Jó volt együtt! Ezek a szép esték mára szinte teljesen eltűntek, nem csak a televízió, hanem a számítógép is belépett, és percek jutnak csak, vagy annyi sem egymásra. Ma már nemigen kerül rá sor, hogy a felnőttek meséljenek élményeikről, elmondják hogyan éltek eleink, és továbbadják a családi legendákat. Így a nagyszülők, dédszülők esetenként küzdelmes életét nem őrzi meg az emlékezet.

Meglehet, ez a felismerés is hozzájárult ahhoz, hogy örvendetesen sokan keresik gyökereiket, kutatják a családjuk múltját. Nehéz, időigényes, de nagyon sok szépséget, örömet rejtő munkába fognak. Néhány családkutatóban felmerült az igény, hogy a tapasztalatok átadásra kerüljenek, egymást segítve ne kelljen mindenkinek ugyanazokkal a buktatókkal megküzdenie. Megyénkben – valószínűleg az országban egyedülálló módon – már két, a családjuk múltját kereső emberekből álló csapat is rendszeresen összejön. Az ő munkájukat szeretném most röviden bemutatni.

Az időrendi sorrend miatt először a mezőtúri családkutatókról esszen szó. A történet még 2009-re nyúlik vissza, amikor a mezőtúri Bodoki Fodor Helytörténeti Egyesület „Családom története” címmel pályázatot hirdetett mezőtúri kötődésű és vonatkozású család vagy személy történetét bemutató pályamunka megírására. A pályázat kiírását követően született meg az ötlet, hogy az egyesület fogja össze az elődeiket kereső mezőtúriakat. Így jött létre a Családkutató Tagozat. Célunk az volt, hogy egymást segítve haladjunk előre e sok időt, energiát és körültekintést kívánó munkában. Itt kell megjegyezni, hogy felismerve a családkutatás értékmentő munkáját, azóta az egyesület már a pályázat harmadik fordulójának kiírását tervezi.

Egyre elkötelezettebb és lelkesebb csapatunk immár két és fél éve rendszeresen, havonta tartja összejöveteleit. Eleinte többnyire módszertani kérdésekről esett szó, amelyhez vetített előadási anyag és a konkrétumokat tartalmazó rövid vázlat készült, majd az elméleti alapok megismerését követően egyre inkább gyakorlati kérdésekkel foglalkoztunk. Nagy sikerű és azóta több alkalommal megismételt közös látogatást tettünk a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltárban. A levéltár vezetése és munkatársai nagyban segítik munkánkat, kiemelkedően a családtörténeti pályázatunkat, és talán szerénytelenség nélkül mondhatom, hogy kölcsönösen eredményes, jó kapcsolat alakult ki közöttünk.

Szívesen meghallgattuk más, nem helybeli családkutatók tapasztalatait is. Időről-időre helyt adunk a közös munkának, így tapasztalatainkat kölcsönösen átadva ismerkedtünk adatgyűjtés és rendszerezés, más alkalommal az ősa-készítés módszereivel. Közben igen jól működő együttműködést sikerült kialakítanunk nem csak a már említett szolnoki levéltárral, hanem a Móricz Zsigmond nevét viselő városi könyvtárral, és a Református Egyházzal is. Besegítettünk a Kenderesről visszaszállított egyházi levéltár rendezésébe, leltá-

rozásába. A Közösségi ház az összejöveteleink helyszínének és technikai feltételeinek biztosításával segíti munkánkat. Ugyan többségében református családokat kutatunk, de egyik tagunk jóvoltából tartjuk a kapcsolatot a Római Katolikus Egyházközséggel is.

Mindig nagy sikere van az együttes kutatásnak, amelyet az általunk létrehozott és nagy terjedelme miatt egy külső adathordozón tárolt anyag tesz lehetővé. Többségében anyakönyvekről készített fotókat böngészünk, a néha alig olvasható írást közösen könnyebb megfejteni, és a kevésbé gyakorlottak is tapasztalatot szerezhetnek.

Nehéz lenne mindent felsorolni, hogy az eltelt időben mi mindennel foglalkoztunk, de nem csak az összejöveteleink alkalmával folyik a munka. A már említett pályázatra közösen elkészítettük a Badár család történetét, ezen kívül sikeresen szerepeltünk további két pályamunkával. Az egyik helytörténeti kiállításhoz kigyűjtöttük az anyakönyvekből a mezőtúri kerékgyártó és bognár mesteremberek neveit.

Készülnek a családfák, történetek. Ki előbbre jár, ki még csak a kezdeti lépéseken jutott túl, vannak, akik óriási fába vágják a fejszéjüket, vannak szerényebb ambíciókkal rendelkezők. Egy biztos, hogy ma egy összetartó, egymást segítő közösség vagyunk, ahol magas színvonalú műhelymunka folyik. Különböző utakon sokan ránk találtak, kérik a segítségünket, és felhasználva a lehetőségeinket általában tudunk is adatokat, információkat adni másoknak. Büszkék vagyunk legutóbbi szereplésünkre, amikor is a Levéltári Esték immár fél évtizedes sorozatában „Holtomiglan-holtodiglan. Házasságkötési szokások Mezőtúron.” címmel tarthattunk sok régi esküvői fotóval, és vőfélyrigmusokkal tarkított előadást. A történelmi demográfia területét érintő rész nyomtatásban is megjelenik majd a Zounok 27. Levéltári Évkönyv kötetében.

A másik csapat a szolnoki Aba-Novák Kulturális Központ szervezésében és folyamatos támogatásával jött létre. Elsősorban Jász-Nagykun-Szolnok megyéhez kötődve már egy éve eredményesen működik a Családkutató klub. Talán még a megálmodói sem gondolták, hogy a kezdeményezésüknek ekkora sikere lesz. Címlistánk meghaladja a 70 főt, és szinte naponta bővül újabb érdeklődőkkel. Levelezés útján tartjuk a kapcsolatot mindazokkal, akik a távolságok miatt nem tudnak eljönni a foglalkozásainkra, amelyek jól bevált időpontban, minden hónap 3. keddjén délután 16 órakor kezdődnek.

Az első időkben előre megtervezett tematika szerint előadások (amelynek váza dr. Pandula Attila 6 évvel ezelőtti Kossuth klubban tartott sorozatán alapult) hangzottak el a következő sorrendben:

– Miből írhatjuk meg családunk történetét? Családon, ismeretségi körön belüli források. Dokumentálási, rögzítési tapasztalatok.

– Külső források a családkutatók számára. Mit találhatunk a könyvtárak, levéltárak polcain? Internetes források.

– Az anyakönyvekről két részletben esett szó:

I. rész. „Mit érdemes tudni az anyakönyvekről a családfa készítéséhez?” címmel az általános tudnivalókról esett szó, majd a szolnoki levéltárban kutatható anyakönyvekről dr. Cseh Géza főlevéltáros beszélt.

II. rész. Milyen adatokat találunk az anyakönyvekben? Kutatási módszerek.

– A különböző társadalmi osztályok, rétegek, csoportok (nemesség, polgárság, parasztság, értelmiség) kutatásának sajátos eszközei. Felkért előadónk Berkes József főlevéltáros, a Magyar Országos Levéltár fősztályvezető helyettese volt

– Az adatok rögzítése, rendszerezése. Családfakészítés kézzel rajzolva, vagy számítógépes programmal.

– A családtörténet megírása. Összeállítási, szerkesztési kérdések.

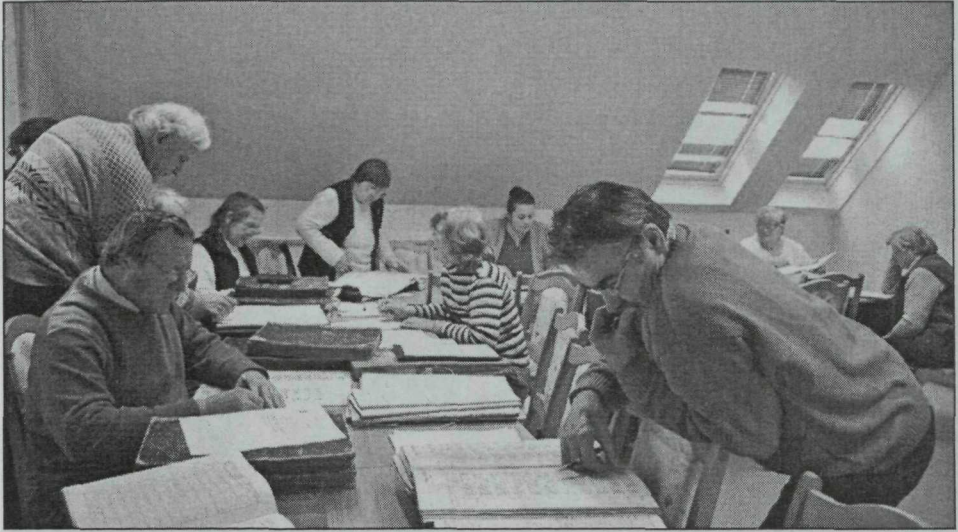
Ezeken túlmenően meghívott előadónk volt dr. habil. Örsi Julianna, a néprajztudomány kandidátusa, címzetes főiskolai tanár, aki „A családkutatás rejtelmerei” címmel tartott előadást. Januárban dr. Bagi Gábor, a történettudományok kandidátusa, a Damjanich János Múzeum munkatársa jött el a körünkbe, a megye múzeumaiban fellelhető, a családkutatásban használható forrásokról tartott tájékoztatót.

Az előadásokhoz rövid vázlat, vagy utólagos összefoglalás készül, amelyet e-levélben vagy az elektronikus címmel nem rendelkezők a helyszínen kinyomtatva kapnak meg, akár utólag. De más hasznos információkat is nyújtunk a családkutatóknak. Például a hónapok anyakönyvi megnevezését tartalmazó kigyűjtést, a családkutatásban felhasználható linkcímeket, az 1828. évi összeírások fordítási segédletét, Berkes József úrtól megkaptuk a nemesekre vonatkozó irodalom jegyzékét, stb. Minderre nagy az igény, mert egy-egy foglalkozáson rengeteg, jegyzeteléssel nehezen követhető konkrét tudnivaló hangzik el, és így azok sem szenvednek hiányt, akik nem tudnak minden alkalommal eljönni.

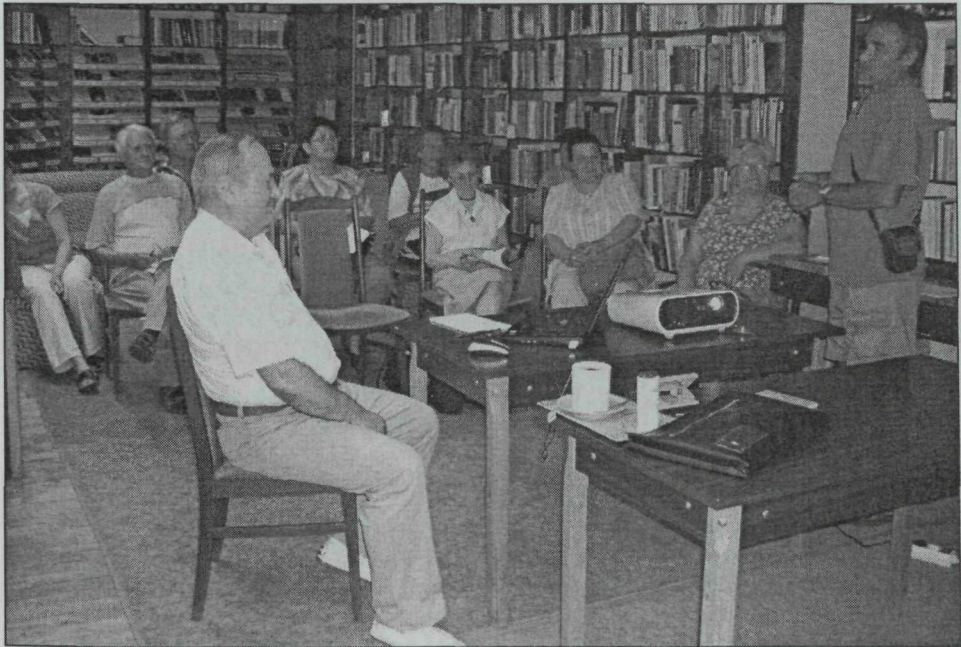
A továbbiakban mindjobban a gyakorlati kérdések kerülnek előtérbe. Egy-egy, a témában jártas szakember, vagy tapasztalt családkutató meghívása mellett, fontosnak tartjuk megismerni egymás kutatási területét, felszínre hozni az esetleges kapcsolódásokat. Terveink között szerepel az együttműködési lehetőségek feltárása más szervezetekkel (Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság, Magyar Családtörténet-kutatók Egyesülete, RADIX, stb.), valamint közös levéltár-látogatás, továbbá a különböző forrásanyagokban való kutatás módszereinek begyakorlása. Ez utóbbi témában már együttesen megismerkedtünk a Family search oldalon lévő adatok kutatásával.

Nagy sikerrel zárult az ANKK által „Készítsd el saját családfádat!” címmel az általános és középiskolások számára meghirdetett családkutató játéka. Mivel a decemberi foglalkozásunk idején érkeztek be a pályaművek, alkalmunk nyílt megcsodálni az alapos munkát tükröző, ötletesebbnél ötletesebb családfákat. A zsűrizésben meghívott előadónk, Berkes József főlevéltáros is besegített. 2011. A december 20-án megtartott eredményhirdetésen 11 boldog nyertes vehette át a kinyomtatott, bekeretezett családfáját, amely bizonyára a karácsonyfa alá került.

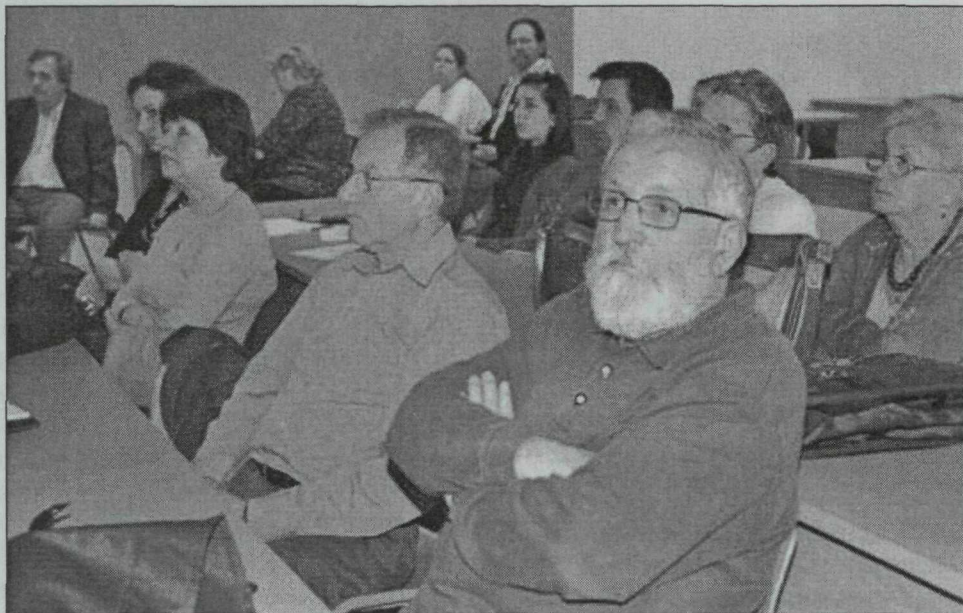
Az általam megismert amatőr családkutatók előzékeny emberek. A mezőtúriak elsősorban a városhoz kötődő dolgokban járatosak, a szolnokiak között nem csak a megyében, hanem távolabbi vidékeken kutatók is akadnak. Mindkét társaságról elmondható, hogy szívesen lépnek kapcsolatba másokkal, amennyiben tudnak, segítenek, érdemes hozzájuk fordulni.

*1. kép. A mezőtúriak lázas munkája a szolnoki levéltárban
Fotó: Mészárosné Csók Zsuzsanna*

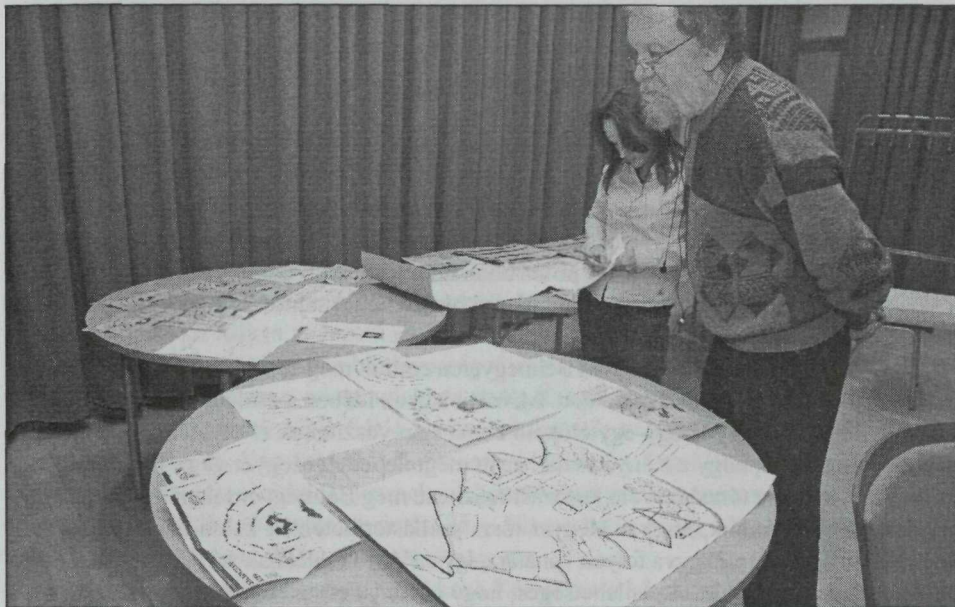
2. kép. Vendégünk volt Bagdi Márton családkutató

3. kép. Levéltári Esték. Az érdeklődő hallgatóság között ott voltak a szolnoki családkutatók is. – Fotó: Mészárosné Csók Zsuzsanna

4. kép. Szolnoki Családkutató Klubban dr. Örsi Julianna kandidátus asszony előadását hallgatva – Fotó: Illyés Csaba

5. kép. Berkes József főlevéltáros szakmai szempontból segítette a pályázatok zsűrizését
Fotó: Mészáros János

6. kép. Egy 1938-ban Mezőtúron megrendezett esküvő: menyasszony vőlegény és a koszorúslányok. (A fotó: Kissné Mikes Éva gyűjteményéből. A fotót a 2012-ben megrendezett Levéltári Esték rendezvény megnyitójához is felhasználtuk.)

Rácz Balázs

A túrkevei Kánya család története

1.) A család eredete

Ez az írás alapvetően a Kánya család túrkevei történetével hivatott foglalkozni, én mégis azt gondolom, hogy érdemes lenne elbeszélnem a család Túrkevére kerülése előtti történetét is. A Kánya család eredete jelen pillanatban nem tisztázott. Csak feltevésünk van, amit a logika alátámaszt ugyan, de írott vagy tárgyi bizonyítékot sajnos nem tudunk felmutatni, ami ezeket a felvételeket alátámasztaná.

A Kánya családot először írásosan Bélmegyeren említik meg 1366-ban.¹ Eszerint a Kánya család egy nemes, birtokos család volt. Mivel abban az időben a családok nemigen költöztek nagy távolságokra, és egy-egy előkelő címet sem veszítettek el olyan könnyen, okunk van azt feltételezni, hogy a Kánya család az itt megtelepedett Megyer vagy Tarján törzshöz tartozott. A Megyer törzshöz való tartozást erősítené meg Bélmegyer település neve. Azonban azt biztosan tudjuk, hogy a Megyer törzs szállásterületeinek keleti határa időközben áttevődött a Tisza és a Zagyva folyók vonalára, így a Kánya családnak is el kellett volna mozdulnia a törzsével együtt. Az is lehetséges, hogy a Kánya család őse a magyarokkal rokon avar nép közül került ki, akik birodalmuk összeomlása után is itt éltek a Kárpát-medencében, elsősorban az alföldi területeken. Nagyjából 50-50 % a valószínűsége mind a két feltevésnek.²

2.) A család története a Túrkevére kerülésükig

Mint ahogyan azt már írtam, a Kánya családot, pontosabban Pétert először egy Bélmegyeren lakó birtokosként említették 1366-ban. Az oklevelek tanúsága szerint ennek a Péternek és egy bizonyos Lászlónak a szülei Becs és Bélmegyeri Nagy Mike lánya, Erzsébet.³ Az bizonyos, hogy ennek a Lászlónak volt egy lánya, Erzsébet (megh.: 1433 előtt), azonban ez az ág itt ki is halt. 1433-ban Kánya Mihály (Péter fia) 30 éves pereskedésbe bocsátkozik nagyanyai örökségéért, amelyet végül 1396-ban megnyert. Ő viselte először a Kánya nevet. Szintén Karácsonyi szerint Kánya Mihály fiai voltak János és Péter. Feltehetőleg Péter fia Imre, aki 1461-ben tanú volt a Zeleméres ügyben. Talán az ő fiai Mihály és Bálint, kik közül Bálint 1480-ban kijelölt királyi ember volt a Füzesgyarmat és Kis-harang járásban. E Bálint már „mezőgyáni és bélmegyeri” előnévvel szerepel, tehát Mezőgyánban (Bihar vármegye) is voltak birtokai. Innen a családfa tudásunk jelen állása szerint nem vezethető tovább, de adatokkal azért még rendelkezünk. Kánya Márton és Balázs 1484-ben tanúk Nagy István félhalmi jobbágy megölése ügyében, mint az alperes szomszédai.⁴ Valószínűleg ehhez a családhoz tartozott Benedek is, aki 1485-ben Nagylaki István familiárisa volt.

1 F/KKOL, Cista Comitatum (Q 320)/DL 36825

2 Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Elektronikus Levéltár: http://vfeke.vfmk.hu/00000113/04_03fej.htm

3 Karácsonyi János: Békés vármegye története. Gyula, 1895

4 A gyömrői Teleki család Levéltára, (Q 190)/DL 86707

Az 1526-os mohácsi csata, és az azt követő török hódoltság időszaka teljesen megváltoztatta nemcsak az ország történelmének későbbi alakulását, hanem a Kánya családot is. A törökök elől néhány családtag az ország északi részére (a Szabolcs vármegyei Ibrányba) menekült a család, és legközelebb csak a 17. század közepén-végén és a 18. század elején élt Kánya András ismerjük, aki Ibrányi Lászlónak szolgált hat évig (nem mint jobbágy, hanem bérért szolgált) majd pedig tudomásunk van ennek fiáról, aki szintén az András nevet viselte. Ifjabb Kánya András fia, Kánya István Békésre költözött, s itt a család most is virágzik.⁵

A család türkevei ágát azonban nem ők, hanem az 1720-ban Hajdúszováton összeírt Kánya János és Kánya Ferenc adják, akik feltehetőleg testvérek voltak (közülük Ferenc inquilinus-két, vagyis házas zsellérként szerepel). Mivel később Hajdúszováton az anyakönyvekben semmilyen Kánya nevezetű embernek nincs nyoma, ezért okunk van feltételezni, hogy elköltöztek innét. A gyanú bizonyosságot nyert, hiszen később a hajdúhadházi anyakönyvekben Kánya Ferenc, a karcagiakban pedig Kánya János gyermekeivel találkozunk. Ennek a Kánya Jánosnak egyik fiától Jánostól származik a türkevei, másik fiától, Miklóstól pedig a karcagi ág. Kánya Miklós (I. János legidősebb fia) és a Kánya árvák (akik az időközben elhunyt I. János kiskorú gyermekei lehettek) részt vettek a redempcióban, 1745-ben. Ekkor Kánya Miklós 107 rajnai forintért 25, a Kánya árvák pedig 43 rajnai forintért valamivel több, mint 8 hold földet váltottak Karcagon.

Az Ibrányban és Hajdúszováton felbukkanó Kánya családok talán egy közös ősrre, Kánya Jánosra és nejeére, Csuka Ilonára vezetnek vissza (gyermekeik Miklós, Erzsébet és Katalin), akik 1666.12.10-én nemeslevelet kaptak I. Lipót királytól a Tuka családdal együtt. A nemesiséget Szabolcs és Borsod vármegyékben is kihirdették.⁶ Mindenesetre a János, a Miklós, az Erzsébet és a Katalin nevek gyakorisága az első néhány generációban figyelemre méltó.

3.) A család türkevei története

A Kánya család első türkevei tagja a karcagi születésű II. Kánya János. Fontosnak tartom, hogy a család egyes tagjainak házastársait is megemlítem, hiszen ebből következtetni lehet a család társadalomban elfoglalt helyére, rangjára, a betelepült családok esetében pedig arra, hogy mennyire fogadták be őket a helyiek. Nos, Kánya János felesége a kevi redemptus Kultsár Péter leánya volt. Esküvőjük 1757. március 8-án volt Türkevén. Nekik 2 gyermekük alapított családot: János és Sára (Olajos Mihály felesége). III. Kánya János 1795-ig kocsisként kereste a kenyerét, ezután azonban földművelésből tartotta el magát és családját. A váltás pontos okát nem ismerjük, de annyi bizonyos, hogy ez a váltás meghatározta a család későbbi történetét is, ugyanis a család legtöbb tagja is gazdálkodó volt. Kánya János kétszer nősült. Első felesége Sebestyén István lánya, Sebestyén Erzsébet volt, akivel 1781. november 24-én kötöttek házasságot. Előző neje hirtelen halála miatt Kánya János újra megnősült. Második felesége az iparos (szűcsmesterséggel foglalkozó) családból származó Kozma Erzsébet, Kozma István leánya volt. Vele 1789. január 7-én házasodtak össze. A Kozma családot az 1760-as összeírásokban már kevi lakosokként említik.⁷

⁵ Dankó Imre: Békés város néprajza. Békés, 1983. 215–216. p.

⁶ Magyar Országos Levéltár: Illéssy – 1. k. 313. p.

⁷ Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár: Jászkun Kerület Összeírás (1760): <http://www.szolarchiv.hu/id-184-1760.html>

Kánya Jánosnak 6 gyermeke élte meg a felnőttkort, 3 fia (sorrendben): János (az első feleségétől, 1782–1851, felesége Acsádi Julianna), István (1797–1883, felesége Szűcs Simon Mária, György lánya) és Sándor (1804–1829, felesége Gönczi Erzsébet), illetve három lánya (szintén sorrendben): Erzsébet (az első feleségétől, 1788–1842, férje Molnár István), Zsuzsanna (1800–?, férje Balogh János) és Sára (1806–1839, férje Gál Mihály). A bemutatást a legidősebb fiúval szeretném kezdeni, ugyanis neki lett a legtöbb leszármazottja.

IV. Kánya János (1782–1851, felesége Acsádi Julianna) szintén földművelésből élt. 14 gyermeke közül csak 8 élte meg a felnőttkort. 3 felnőtt fia (András, Miklós és Lajos) szintén gazdálkodott, és Túrkeve előkelő családjába házasodtak be (Debreczeni, Barna) míg a 4. fiú iparos (cipész) lett, ám ő korán, utód nélkül meghalt. A 3 fiúnak viszonylag kevés leszármazottja él már csak napjainkban.

Kánya Sándornak (1804–1829, felesége Szilágyi Erzsébet) sajnos rövid élet adatott meg, és csak egy gyermeke született, aki szintén a Sándor nevet kapta.

Ifjabb Kánya Sándornak (felesége Gönczi Erzsébet), mint a legfiatalabb fiútestvér fiának, nem jutott sok a családi vagyonból, amit onnan tudunk, hogy napszámosként volt kénytelen tengetni az életét. Azonban családja nem hagyta magára, és tartották vele a kapcsolatot, sőt okunk van azt feltételezni, hogy unokatestvérei földjén dolgozott. Ezt bizonyítaná a családban ma is élő összetartás, valamint az a tény, hogy Sándor az unokatestvérei több gyermekének is keresztapja lett. Neki már több gyermeke született, de fiú ismét csak egy, Kánya Sándor, akinek még ma is élnek a leszármazottjai a megye területén.

Szándékosan hagytam utolsónak a középső fiút, Istvánt (1797–1883, felesége Szűcs Simon Mária), hiszen jómagam is az ő leszármazottja vagyok. Neki két fia élte meg a felnőttkort: István (1822–?) és Imre (1826–1873). Ismét azért fontos megemlíteni ifjabb István feleségét, Finta Juliannát (az 1873-as utolsó nagy kolerajárványban halt meg), akinek az édesanyja Vámos Zsuzsanna volt, mert mind a Finta, mind a Vámos család régebben élt Túrkeven, mint a Kánya. Ez pedig azt bizonyítja, hogy ekkorra már a Kánya család teljesen asszimilálódott, és a helyi társadalmi elit is elfogadta őket. István egy fiának és egy lányának lettek leszármazottjai.

Lányának, Rebekának (1861–1933) a férje Váncsodi István, egy régóta Túrkeven élő család sarja volt. Kánya Rebeka unokája, Váncsodi Mária egy ceglédi család fiához ment hozzá, és ennek megfelelően el is költözött Ceglédre.

Fiának, Istvánnak (felesége Takács Rákhel, akinek 1888-ból származó bibliáját máig őrzi a család) több fia is született, de csak kettő, István és Lajos élte meg a felnőttkort.⁸

Istvánnak (felesége Túri Jusztina, aki a Túri mellett olyan családok leszármazottja, mint a Barna, a Bod, a Czihát, a Kerekes, az L. Nagy, a Tolnai vagy a Hajdú) 6 gyermeke született, 2 fiú és 4 leány, születési sorrendben:

István (1920–2005, felesége Bodó Ágnes),

Jusztina (1921–2012, férje Rác Károly Imre),

László (1923–1999, első felesége Miklovicz Mária, második felesége Nagy Mária),

8 Túrkevei református születési, halotti és esketési anyakönyvek

- Zsuzsanna (1927–1996, férje Karancsi Imre),
- Rozália Mária (1929, férje Karancsi András),
- Regina Erzsébet (1929, férje Rácz András István).

Ha megvizsgáljuk azon családokat, akik beházasodtak a Kánya családba (és nem csak név, hanem foglalkozás szerint is), akkor fény derül a család növekvő tekintélyére Túrkevéen. A 20. század elején már mérnökökkel, gazdagabb földbirtokosokkal és nevesebb iparosokkal is rokoni kapcsolatba került a család.⁹ Az I. világháború mindössze egy emberáldozatot követelt a családtól Kánya István (IV. János leszármazottja) személyében, akinek fia, István részt vett az 1956-os forradalomban Túrkevéen.¹⁰

A család emelkedő tekintélynek a II. világháború után hatalomra került politikai rendszer gátat vetett, a család elveszítette anyagi javainak jelentős részét, mégis a kulákvilág megpróbáltatásait emelt fővel viselte a család: mivel a Kánya család mindig is híres volt összetartásáról, nem adta fel a küzdelmet és a család tekintélye kezd visszakerülni az őt megillető helyre.

4.) Kánya István sírjáról

Mivel a családban az egyik leggyakoribb név az István volt, fontos tisztázni, hogy most éppen melyikről van szó. Ez a rövidke kis fejezet Takács Rákhel férjéről szól, és inkább csak érdekesség, mint a család történetének meghatározó fejezete.

Amikor Kánya István 1933-ben meghalt, a városi házban (Túri utca 17.) ravatalozták fel. A falakat, ablakokat, ajtókat, bútorokat fekete színű lepedőkkel fedték le.

A tölgyfából készült koporsó tetején az elhunyt fejétől a mellkasáig üveglapot helyeztek el, így a ravatalon a rokonság még egyszer láthatta az arcát. A sírba helyezéskor a koporsónak csak az elhunyt fejénél és lábánál lévő felülete érintkezett közvetlenül a földdel, a többi oldalra különálló deszkákat tettek.¹¹ Végül Kánya Istvánt a Vasúti-temetőben (Galuska-temetőben) helyezték örök nyugalomra.

5.) A két testvér – Kánya István és Kánya Lajos

Kánya István (1855–1933) és Takács Rákhel (1862–1941) két életben maradt gyermekéről szól el ez a fejezet. Kettejük közül István (1889–1937) volt az idősebb.¹² Mindketten részt vettek az I. világháborúban és szerencsésen túl is éltek azt. A háború vége után mindketten megházasodtak és saját családot alapítottak. Édesapjuktól egy-egy cserepes tanyát kaptak az Endrődhez tartozó Csejten, – amelyet még az apjuk épített/építtetett – 20-20 hold földdel (szántóföld, gyümölcsös és legelő vegyesen). A túrkevei városi házban pedig a szülei maradtak. Elsősorban Istvánnak köszönhetően a család vagyona szépen gyarapodott. Kemény munkával átvészelték a gazdasági világválságot, amibe sok más gazdálkodó belebukott. Sőt, 1937-re István a saját tanyája mellett másik kettőhöz is hozzájutott Csejten. Több mint 100 hold földön gazdálkodott (megötszörözve a szüleitől kapott földterületet!), amivel igazi

9 Túrkevei református esketési anyakönyvek

10 Talpalló Piroska: Túrkevei képes ki-kicsoda? Túrkeve, 2007. 130. p. és az I. világháborús emlékmű Túrkevéen

11 Kánya Regina visszaemlékezése

12 Túrkevei református születési, halotti és esketési anyakönyvek

nagygazdának számított. Ezeknek többsége Csejten terült el, de a Túrkeddi szőlőben, és Pó-hamarán is volt ezekből a földterületekből. Ez utóbbi a feleségének, Túri Jusztinának volt a hozománya, akinek a szülei és testvérei szintén tekintélyes birtoktekst tulajdonosai voltak Szelesháton. Sajnos nem adatott neki hosszú élet, 48 éves korában meghalt.¹³

Kánya Lajos (1898–1956) sorsa sem volt kellemesebb. Neki nem volt olyan szerencséje a gazdálkodással, mint Istvánnak, ráadásul, amíg István minden gyermeke megélte a felnőtt-kort, ő több gyermekét is eltemette (Lajos István, Ilona, Terézia, Lajos, Róza). Végül két lányának lett családja. Ő maga 1956-ban halt meg, szívproblémái voltak. Nem sokkal később követte őt felesége (Farkas Terézia), majd 1963-ban fiatalabb lánya (Terézia) is. Leszármazottai mai Budapesten élnek.¹⁴

6.) A hat Kánya-testvér

Ebben a fejezetben Kánya István (1889–1937) 6 gyermekéről lesz szó, akiket apjuk 1937-es halála után nagykorúsítottak, és így kapták meg örökségüket.

Kánya István (1920–2005, felesége Bodó Ágnes) volt a testvérek között a legidősebb. Idősebb Kánya István halála után öccsével, Lászlóval együtt próbálták meg folytatni a gazdálkodást, de közbeszólt a történelem. A II. világháborúban István frontkatonaként szolgált, fogságba került, majd végül egy francia fogolytáborból szabadulva tért haza szeretteihez. Miután visszatért a fogságból a Nagykunsági Állami Gazdaság főgépésze lett, és egy szolgálati lakásban (tanyában) lakott a családjával. Négy gyereke született: Károly (1941–), Ágnes (1949–), István (1952–) és Péter (1955–).¹⁵

Kánya Jusztina (1921–2012, férje Rác Károly Imre). Miután összeházasodtak a Rác család tanyájába költöztek Malomzugba, a Hortobágy-Berettyó túlsó partjára. 1951-ben életet adott első gyermekének, Jusztinának, majd 1952-ben második gyermekének, Katalinnak. Egészen a 1960-as évek közepéig itt éltek és gazdálkodtak, de ebben az évben egy házat vettek Dévaványán és a család oda költözött. Ebben a kényszerű költözködésben nagy szerepe volt az 1945 után kialakult politikai helyzetnek. Az ő házukban halt meg 1970 karácsonya és szilvesztere között Túri Jusztina, leánya, Kánya Regina karjaiban.

Kánya László (1923–1999, első felesége Miklovicz Mária, második felesége Nagy Mária) igazi aranyifjú volt. Neki volt az elsők között motorbiciklje Túrkevéen. Szeretett vadászni és fényképezni is (a családról, a birtokról, a barátairól és az utazásairól is számos fényképet készített, valamint ő is nagyon szerette, ha fotózzák). A II. világháborúban nem vitték ki a frontra, hanem csak itthon teljesített szolgálatot, így nem is esett fogságba. A háború utáni években sofőrként dolgozott. Egyetlen gyermekének, Kánya Máriának, az első felesége adott életet, az 1970-es évek közepén elváltak.¹⁶

Második feleségével, Nagy Máriával boldog éveket töltöttek együtt, kedvenc étele volt a kacsasült. Fiatalkori barátjával, Nagy Vilmosmal számos tréfa és anekdota kötötte össze. A túrkevei Véntemetőben helyezték örök nyugalomra. Halála előtt nem sokkal egy, videó felvétel is készült róla.

13 Kánya Regina és Kánya Rozália visszaemlékezése

14 Kánya Regina, Kánya Rozália és Nagy Katalin visszaemlékezése

15 Kánya Regina, Kánya Károly és Rác István András visszaemlékezése

16 Kánya Regina, Kánya Rozália és Rác István András visszaemlékezése

Kánya Zsuzsanna (1927–1996, férje Karancsi Imre). Gyermekük: Imre (1948–), András (1950–), Sándor (1953–1974) és Péter (1960–). 1947-es házasságkötésük után gazdálkodni kezdtek Túrkeve határában. Mivel időközben Karancsi Imre öccse András feleségül vette Kánya Zsuzsanna húgát, Rozáliát, így együtt laktak a Karancsi házban. Gyermekük is itt születtek. 1962-ben Karancsi Imre vasutasként kezdett el dolgozni Szabadkígyóson, és családjával együtt egy ottani őrházba költöztek. Sándor fia korai halálát soha nem tudta elfogadni, a lelki teher asztmatikus jellegű betegség formájában nyilvánult meg, ez jelentősen korlátozta pl. az utazások vállalásában. Ugyanakkor kedves közvetlensége és segítőkészsége miatt a szomszédok, ismerősök nagy tisztelettel voltak iránta. A szabadkígyósi temetőben, férjével közös sírban alussza örök álmát.¹⁷

Kánya Rozália Mária (1929, férje Karancsi András) és Kánya Regina Erzsébet (1929, férje Rác András István) kétpetéjű ikrek voltak. Mindketten a túrkeddi iskolába jártak, ahol 6 elemi végeztek el az iskola legjobbjaiként (tanítójuk Csaplár Béla, az iskola igazgatója pedig Madarász Károly volt). Gimnáziumba szerettek volna menni, de mikor elvégezték az elemi, az oroszok éppen bizonyítványosztás előtt felgyújtották az iskola épületét – az ikerpár bizonyítványa is benn égett. Nemcsak a bizonyítvány hiánya, az új társadalmi helyzet sem tette lehetővé a továbbtanulást egyikőjük számára sem. Kánya Rozália kapta meg a legkisebb tanyát Csejten: a „kunyó”-t – így nevezte a család ezt a tanyát – és a hozzá tartozó földterületet. Az egész Kánya család kuláknak nyilvánítása után elvették és lebontották a tanyát. Ezután Rozika néni és Bandi bácsi a régi Karancsi-házba, Túrkevére, költöztek. 3 gyermekük született: András (1951), Ibolya (1955) és László (1960).¹⁸

Kánya Regináé lett apja eredeti tanyája Csejten. Férjével és két gyermekével (Erzsébet Reginával, született 1951-ben, és István Andrással, született 1957-ben) egészen 1967-ig itt éltek, és dolgoztak. Kánya Regina a háztartást vezette és nevelte a gyerekeket, férje pedig a Búzakalász Mgtsz-ben dolgozott kocsisként. 1967-ben Dévaványára költöztek, és a mai napig ott élnek.

A család női tagjai hagyományosan jó szakácsok, cukrászok voltak. Kánya Zsuzsanna specialitása a mákos – és diós kalács volt – a családtagok és vendégek kedvence, Kánya Regina pedig a földkerekség legfinomabb túrógombócát készíti még a mai napig is. Természetesen mindannyian ismerték a kevi (sodrott) perccel előállításának módját. Ünnepek, névnap, disznótör nemigen múlhatott el anélkül, hogy ne került volna az asztalra ebből a süteményből. A Karancsi-ház már kezdetektől fogva, de manapság is a rokonság egyik legfontosabb találkozóhelye, hiszen Rozika néni kedvességével és vendégszeretettel nemcsak a saját családját tartja össze, hanem a tágabb családot is, rokoni foktól függetlenül. Olyan hely ez, mint oázis a sivatagban, vagy menedék-sziget a végtelen óceánban, egy csoda, ami a mai napig tart. Természetesen nemcsak Rozika néni otthona volt az egyetlen találkozóhelye a családnak, 1967-ig a csejti Kánya-tanya is ilyen helynek számított: karácsonykor, disznótör idején és névnapokon is összejöttek a családtagok – a szomszédsággal, barátokkal együtt – egy kis beszélgetésre, nótázásra és ünneplésre.¹⁹

17 Kánya Regina, Karancsi Péter és Rác István András visszaemlékezése

18 Kánya Regina, Kánya Rozália és Rác István András visszaemlékezése

19 Kánya Regina és Rác István András visszaemlékezése

Érdekesség, hogy Kánya Zsuzsanna és Kánya Rozália férjei (Karancsi Imre és András), testvérek, csakúgy, mint Kánya Jusztina és Kánya Regina férjei (Rácz Károly Imre és Rácz András István). Ez a duplán dupla házasságkötés egy nagyon erős kötődést adott mindenkire számára, nemcsak a testvérek, a testvérek gyerekei számára, de még a legújabb generációra is pozitív hatással van ez a nem mindennapi alaphelyzet. Mint láthatjuk a hat Kánya testvér generációjának nem volt könnyű az élete, de keményen dolgoztak, kitartásból, emberségből példát mutatottak, útjára indították a Kánya család újabb generációját.

7.) A család jelene és jövője, avagy mi maradt a régi dicsőségből?

Sajnos az 1945 utáni évtizedekben a család tagjai egyre jobban szétszóródtak, hiszen nem volt föld, amin gazdálkodni lehetett volna, ami visszatartsa őket, a fiataloknak pedig a középiskolai, egyetemi továbbtanulás lehetősége Túrkevéen nem volt biztosított. Egyesek Budapesten vagy a Dunántúlon kerestek munkát, míg mások az ország északi részére költöztek, de a rokonságból a szomszédos településekre is sodort a történelem vihara.

2009. szeptember 9-én ünnepelte a család az ikerpár, Kánya Rozália Mária és Kánya Regina Erzsébet 80. születésnapját. A Nótás Vendéglőben megtartott rendezvényre 35 családtag gyűlt össze az ország minden részéből.

2010. májusában ünnepelte Kánya Regina Erzsébet és Rácz András István a 60. házassági évfordulójukat. 2011-ben a Juhászfesztivállal párhuzamosan tartott a család egy szerényebb rendezvényt, 15 fő részvételével.

Remélhetőleg ezen túl is minden évben legalább egyszer összegyűlik a család, hogy találkozzanak, összetartsanak és megemlékezzenek az ősökről. Sajnos az egykor a családhoz tartozó öt tanyából ma már egy sem áll, így a családi zarándokhelyek a városi ház (Túri utca 17.), Kánya Rozália háza, szintén Túrkevéen, illetve a temetők az ősök sírhelyeivel.

8.) Statisztika és összefoglalás

Végezetül következzen néhány olyan statisztika, amiben a Kánya családot hasonlítom össze a korabeli átlaggal.

Átlagéletkor: Azoknak a családtagoknak, akik a 18. életévük betöltése után tértek örök nyugalomra (a 19. században és a 20. század első felében) az átlagéletkora körülbelül 60 év volt. A már elhunyt családtagok közül Kánya Jusztina (Kánya István és Túri Jusztina lánya) élte meg a legmagasabb, 90 éves kort. Őt követik Kánya Lajos (Kánya János és Acsádi Julianna dédunokája) 86, Kánya István (Kánya János és Kozma Erzsébet fia) 85, valamint Kánya István (Kánya István és Túri Jusztina gyermeke) 84 évvel.²⁰

A leggyakoribb halálokok pedig az emésztőrendszerrel kapcsolatos betegségek (gyomor-rák, bélhurut, stb.), a tüdővész (a kor népbetegsége) és az agyvérzés voltak.²¹

A leggyakoribb férfinevek: A családban a 18. század végén fellelhető férfinevek teljes mértékben igazodtak a korabeli névadás divatjához (a leggyakoribbak a János és az István). Ezzel ellentétben a 19. században az adatok már jobban elütnek az átlagtól, ugyanis a kor leggyakoribb férfineve, a József, és az ötödik leggyakoribb, a Mihály név egyáltalán nem

---

20 Túrkevei református születési és halotti anyakönyvek

21 Túrkevei református halotti anyakönyvek

található meg a családban, azonban a 2.-3.-4. helyezett keresztnév (sorrendben István, Sándor, János) pontosan egyeznek a divattal, valamint az Imre és a Ferenc nevek gyakorisága is megfelel az átlagnak.²² Érdeemes azonban megfigyelni a családban fokozottan jelen lévő Lajos, András és Benjámín neveket (a Lajos azért is érdekes, mert e nevet inkább a katolikus családok adják gyermekeiknek, a Kánya család pedig Túrkevére kerülése óta biztosan, de lehet, hogy már régebb óta is, református).²³

A leggyakoribb női nevek: A női keresztnév a Kánya családban sokkal változatosabbak voltak, mint a férfinevek, és egyesek jóval gyakoribbak az átlagnál. Ilyenek például a Rebeka, a Krisztina és a Zsófia, de olyan nevek mint a Róza, az Ilona és a Katalin szinte egyáltalán nincsenek meg ennél a családnál. Egyedül a Mária név gyakorisága egyezik meg az országos átlaggal. A Julianna név közel sem volt olyan gyakori, helyette az Eszter név jutott vezető szerephez a családban.²⁴

A Kánya családban gyakori volt az *ikerszületés* (ez a jelenség még a legtávolabbi, karcagi és hajdúhadházi rokonság körében is fellelhető). Sem többszöri házasságkötés, sem a válás nem volt általános.²⁵

Összefoglalásképpen elmondható, hogy a Kánya család történetének korai szakasza nagyon hasonlít a kor többi, a családdal megegyező társadalmi rangban élő kisnemesei és birtokosok történetéhez. A török uralom miatt menekülni kényszerülnek, és nemességüknek nem veszik hasznát új otthonukban. Amikor azonban a török idők megpróbáltatásai után a család egyes tagjai áttelepültek előbb Békésre, majd onnan az egyik ág Szentesre, a másik Hajdúhadházra és Karcagra, s ezután Túrkevére a család ismét felfelé haladt a társadalmi ranglétrán. A kocsiból lett gazdálkodókat hamar befogadták az itt élők, s a család a 19. század végére néhány kivétellel minden túrkevei redemptus családdal rokonságban állott.²⁶ A 19. század végén és a 20. század elején már vagyonosabb iparos és értelmiségi családokba is beházasodtak a család női tagjai.

A II. világháború után nagy veszteségek érték a család minden egyes ágát. Csak a fent említett hat testvér összesen két tanyát és földjeik 90 %-át veszítették el, ráadásul négy testvérnek el kellett költöznie a városból. A család többi ágát is hasonló nagysádrendű veszteségek sújtották.

A 21. század az újra egymásra találás és az összetartozás százada lehet a család számára. Habár a családtagok szétszóródtak nemcsak az egész országban, hanem a világ más tájain is a gyökerek fontossága elévülhetetlen, s ez a rövid kis tanulmány is a család összetartozásának jegyében született meg.

22 <http://wikipedia.org>

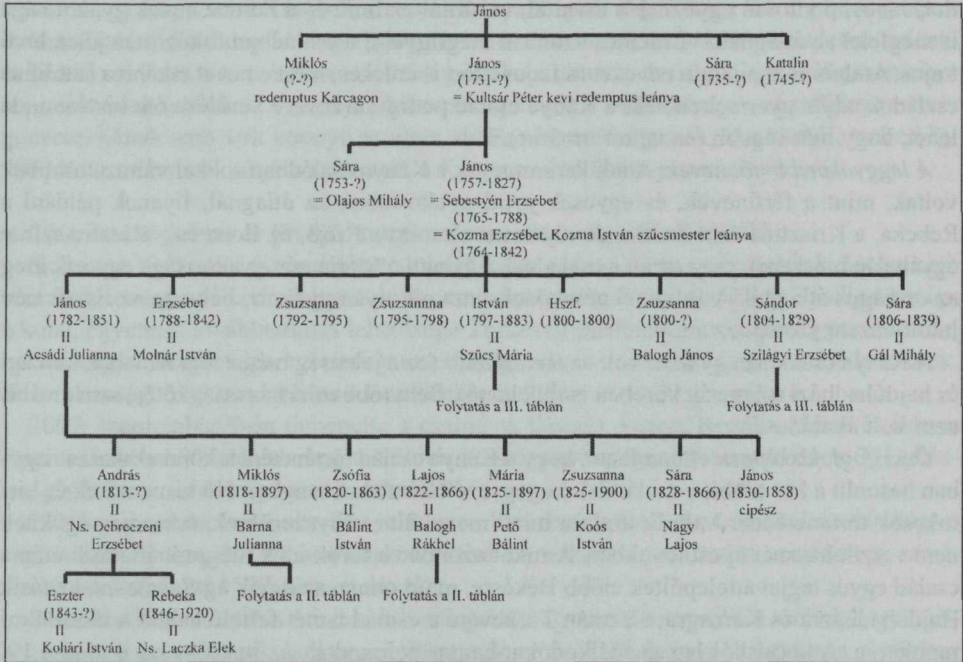
23 Túrkevei református születési és halotti anyakönyvek

24 <http://wikipedia.org>

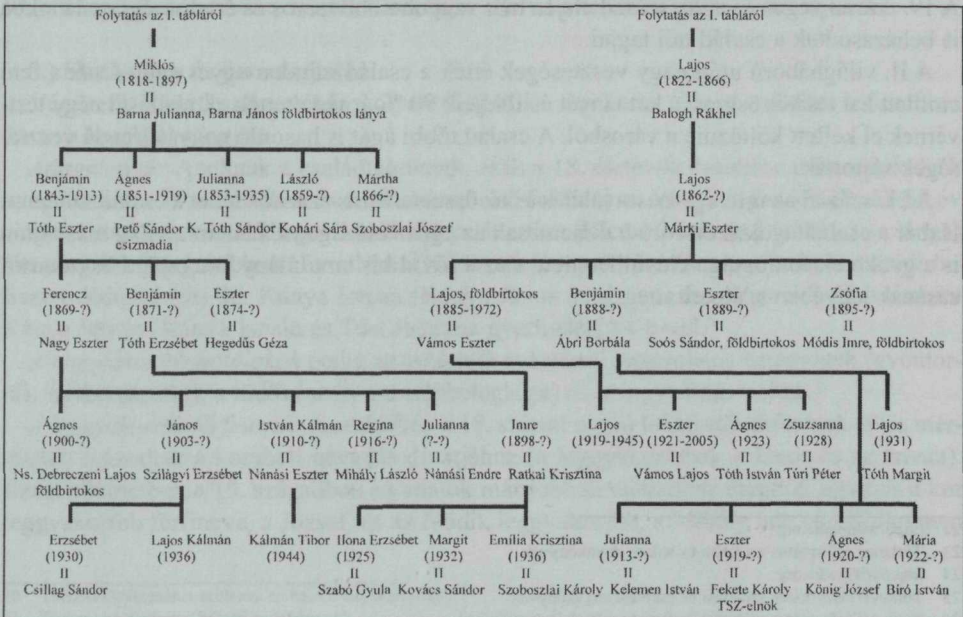
25 Túrkevei református születési és esketési anyakönyvek

26 Túrkevei református születési, halotti és esketési anyakönyvek

A türkevei Kánya család leszármazási táblája – I. tábla

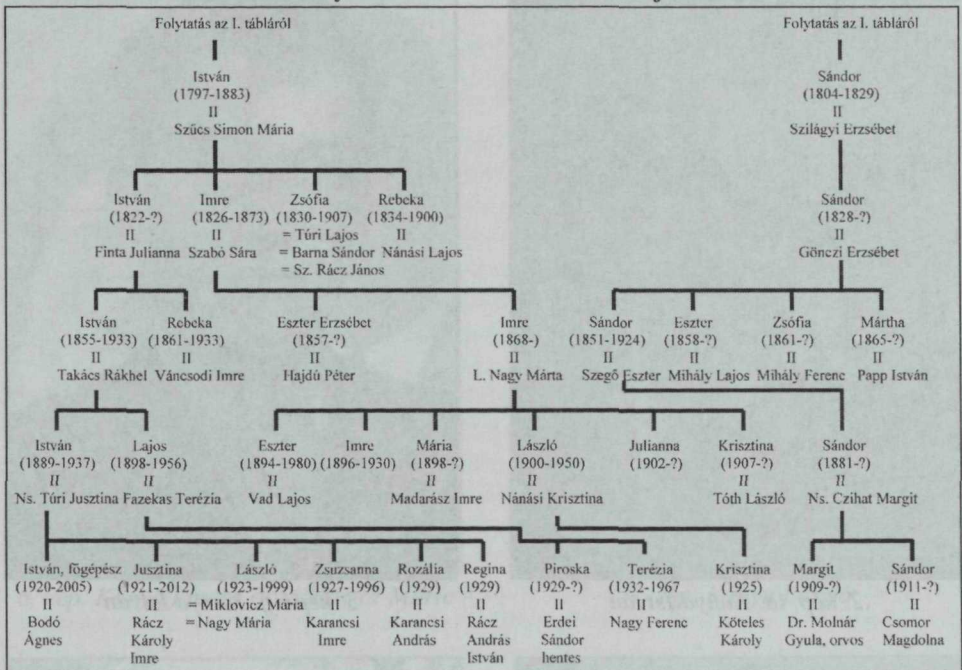

A türkevei Kánya család leszármazási táblája – II. tábla

A TÜRKEVEI KÁNYA CSALÁD TÖRTÉNETE

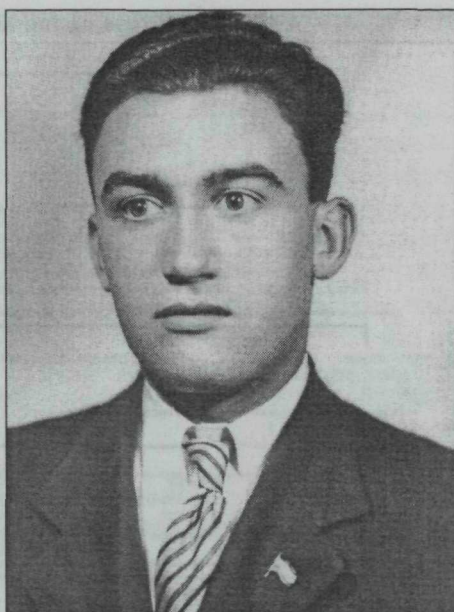
A túrkevei Kánya család leszármazási táblája – III. tábla

I. kép. Kánya tanya

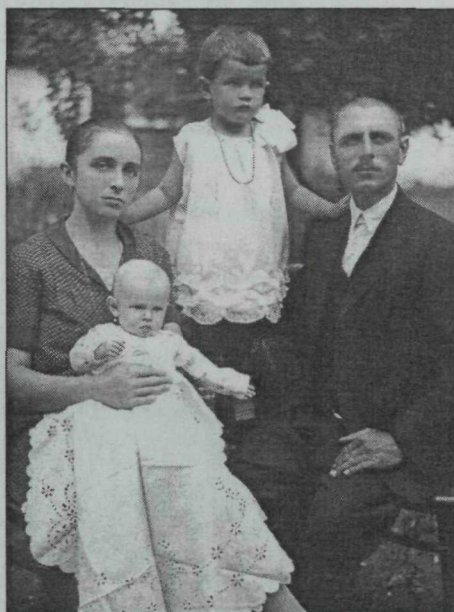
2. kép. id. Kánya István

3. kép. ifj. Kánya István

4. kép. Kánya Juszti

5. kép. Kánya Lajos és családja

A TÜRKEVEI KÁNYA CSALÁD TÖRTÉNETE

6. kép. Kánya László és Miklovicz Mária

7. kép. Kánya László

8. kép. Kánya Rozália és Kánya Regina

9. kép. Kánya Zsuzsa

Szendrei Eszter

Túrkeve demográfiai helyzetének alakulása a rendszerváltás után

Magyarország demográfiai mutatói az 1980-as évektől összességében romló képet mutatnak. Különösen kedvezőtlenek a természetes szaporodási és a gyógyíthatatlan betegségekre (daganatos- és keringési rendszeri betegségek) visszavezethető halálozási mutatók. A magyar népesség fogyása az 1980-as évek óta kiemelten foglalkoztatja a társadalomkutatókat.¹ A rendszerváltást követő romló gazdasági helyzet, a munkanélküliség tömegessé válása, az elszegényedés egyre nagyobb mértéke, a „struggle for life” állapotnak a társadalom szinte valamennyi szegmensében való megjelenése és tartóssá válása a demográfiai kérdéseket a korábbi évtizedeknél is élesebben vetette fel. A rendszerváltást követően a szociológusok a társadalom struktúrájának alakulása, a néprajzkutatók a mikroközösségek sorsának feltárása kapcsán vizsgálták elsősorban az átalakuló gazdaság és társadalom demográfiai következményeit. Csak néhányat emelek ki e munkák sorából.² Jelen dolgozatomban a 20. század végi rendszerváltást követő két évtized demográfiai változásait követem nyomon egy kisváros példáján. Amint a bemutatásra kerülő adatokból és összehasonlító elemzésekből kitűnik, az általam vizsgált mezőváros demográfiai szempontból összességében az átlagos jelzővel illelhető. A rendelkezésre álló statisztikák, és a településen végzett terepmunkám tapasztalataim keresztül kísérlem meg felvázolni azt a demográfiai keretet, amelybe egy ilyen, a statisztikák alapján átlagosnak minősülő településen élő egyének és családok jelenlegi sorsa illeszkedik.

- 1 Andorka Rudolf. et al: A társadalmi környezet, életmód, interperszonális kapcsolatok hatása a lakosság egészségi állapotára. Műhelytanulmányok 11. Magyar Közvéleménykutató Intézet, Budapest, 1988.; Csatári Bálint: A községek népességmegtartó képességének fő tényezői az Alföldön. In: Novák László – Selmeczi László (szerk.): Falvak és mezővárosok az Alföldön. Nagykörs, Arany János Múzeum Közleményei IV. Nagykörs, 1986. 779–785. p; Domokos János: Szerepek és kapcsolatok alakulása egy észak-magyarországi falusi családban. In: Léderer Pál (szerk.): Családmonográfiák. Szociológiai füzetek 18. Oktatási Minisztérium Marxizmus-Leninizmus Oktatási Főosztálya, Budapest, é. n. (1979) 30–91. p.; Faragó Tamás: Háztartás, család, rokonság. In: Ethnographia XCIV. (1983) 2. sz. 216–254. p.; Gombár Csaba: Társadalmi átrétegződés és demográfiai hatásai Magyarországon. In: Társadalmi Szemle, 1971. 7. sz. 96–99. p; Kopp Mária – Skrabski Árpád: Magyar lelkiállapot. Végeken Alapítvány; Budapest, 1992. Losonci Ágnes: Ártó-védő társadalom. Budapest, 1989. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó; Ugyanó: Magyarország lakosságának egészségügyi állapota. Népjóléti Közöny, 1995. Különszám; Löcsei Pál: A tradicionális magyar család sorsa századunk második felében. In: Mozgó Világ 1983. 3. sz. 105–113. p.
- 2 Belinszki Eszter: A munka nemest? Elméleti magyarázatok a nők munkaerő-piaci helyzetéről. In: Szociológiai Szemle 1997. 1. sz. 133–153. p.; Beluszky Pál: Az „Alföld szindróma” eredete. In: Beluszky Pál: Végkiárusítás. Társadalomföldrajzi tanulmányok 1959–1992. MTA Regionális Kutatások Központja. Budapest, 1992. 39–59 p.; Bukodi Erzsébet: Ki, mikor és kivel házasodik? A házaság helye az egyéni életútban és történeti időben. In: Szociológiai Szemle 2000. 2. sz. 105–127. p.; Bukodi Erzsébet: Házaság vagy élettársi kapcsolat: ki, mikor kit (nem) választ. In: Bukodi Erzsébet Statisztikai Szemle, 2002. 3. sz. 227–251. p.; Cseh-Szombathy László: Stabilitás és instabilitás a családban. In: Hamp Gábor – Kelemen Gábor (szerk.): A család. Balassi – Magyar Pax Romana Kiadó. Budapest, 2000. 100–105. p.; Enyedi György: Magyarország az ezredfordulón. Ország tanulmány. CEBA Kiadó, Budapest, 2000. Jávor Kata: A nemi sztereotípiák továbbélése és a szocializációs modell alakulása a nemi szerepre nevelésben. (A varsányi példa). In: Népi Kultúra – Népi Társadalom XIX. Budapest, 1998. 155–172. p.; Jávor Kata: A nemzedékek és nemek viszonyának alakulása Zombón két esettanulmány tükrében. In: Szilágyi Miklós (szerk.): Utak és útvesztők a kistezemi agrárgazdaságban 1990–1999. Műhelytanulmányok. MTA Néprajzi Kutató Intézet – MTA Társadalomkutató Központ, Budapest, 2002. 161–167. p.

1.) Történeti előzmények. A város főbb demográfiai jellemzői 1989-ig

A törökkor utáni újratelepedés kérdését, a demográfiai és családtörténeti jellemzők bemutatását a Nagykunység kutatói alaposan feltárták és bemutatták³. A középkor végi, illetve a redempciót követő demográfiai viszonyokat Őrsi Julianna vizsgálta több tanulmányában⁴. A 19. és 20. századi Nagykunység gazdasági és társadalmi életét feltáró tanulmányok a demográfiai állapotokat is érintették. A gazdag irodalomból e helyen csupán a három kötetes, Őrsi Julianna által szerkesztett Túrkeve földje és népe településmonográfiában publikált tanulmányokat emelem ki⁵.

A török pusztítások utáni újranépesedést követően az 1745. évi redempció olyan minőségi változást eredményezett Túrkeve gazdasági és társadalmi életében, amely a demográfiai helyzetet is nagymértékben befolyásolta. A 18. század utolsó negyedétől a város lélekszáma folyamatosan emelkedett. Míg a redempció idején a lakosság száma nem érte el a 4 ezer főt, addig a 19. század elejére megközelítette a haterazet, 1845-ben pedig már 8.294 főt számláltak meg. Azonban a város történetében a legdinamikusabb növekedésre a kiegyezés után került sor. Az 1860-as években a lakosság száma 12.000 fölé emelkedett, az 1890-es évektől pedig – az első világháború befejezését követő 1920. év kivételével – az 1950-es évek elejéig, meghaladta a tizenhárom ezret. A 18. század második felében, valamint a 19. században a születések száma folyamatosan, egyenletes ívben emelkedett. Az 1870-es években évente átlagosan 170 gyermek született, a századfordulóra pedig meghaladta a kétszázat az éves születések száma.⁶

Kopp Mária – Kovács Mónika Erika (szerk.): A magyar népesség életminősége az ezredfordulón. Semmelweis Kiadó; Budapest, 2006. Makara Péter: Egészségmegőrzés magyar módra. In: Társadalmi Szemle, 1990. 2. sz. 58–68. p.; Neményi Mária – Takács Judit: Változó család – változó családpolitikák. In: Szociológiai Szemle 2005. 4. sz. 3–35. p.; Őrsi Julianna 2002 Szerepese – A társadalmi-gazdasági változások a nagykunysági családok életmódjára. In: Őrsi Julianna: Kulcsberek. Túrkeve, 2007. 207–216. p.; Szretykó György (szerk.): A szegénység, az egészség és a társadalmi kirekesztettség. A roncs-társadalom szociológiája és társadalomgazdaságtani dimenziói. Comenius Kft. Pécs, 2007.; Vukovich György: Egészség, betegség, halandóság. Társadalmi Szemle, 1990. 8–9. sz. 72–79. p.; Zonda Tamás: Magyarország deviancia-térképeinek összehasonlító vizsgálata az öngyilkosságok regionális eltéréseinek szemszögéből. In: Végeken, 1990. 4. sz. 19–27. p.

- 3 Ács Zoltán: Jobbágyzókések Szabolcs megyéből Túrkevére a 18. század első felében. In: Dankó Imre (szerk.): Emlékkönyv a Túrkevei Múzeum fennállásának 30. évfordulójára. Túrkeve 1981. 73–81. p.; Bellon Tibor: Nagykunység. Gondolat Kiadó, Budapest, 1979. Gyárfás István: A Jász-kunok története I–IV. Kecskemét, Szolnok, Budapest 1870–1885; Györfly György: A Nagykunység és Karcag a középkorban In: Bellon Tibor – Kaposvári Gyula (szerk.): Karcagi város-történeti tanulmányok Karcag 1974. 3–16. p.; Györfly Lajos: Adatok az Alföld törökkori településtörténetéhez. Szolnok, 1956 (Reprint 1972); Őrsi Julianna: A redempció szerepe a Jász-kunység fejlődésében Karcag – Túrkeve, 1995.; Scheffsik György (szerk.): Jász-Nagykun-Szolnok vármegye múltja és jelene. Pécs, 1935.
- 4 Őrsi Julianna: Túrkeve története a XVIII. században. In: Őrsi Julianna (szerk.): Túrkeve földje és népe. II. Túrkeve 1996. 5–63. p.; Őrsi Julianna: Adatok Túrkeve demográfiájához és családtörténetéhez. In: Őrsi Julianna (szerk.): Túrkeve földje és népe. III. Túrkeve, 2000. 5–60. p.
- 5 Bellon Tibor: A mezővárosi szerep gazdasági háttere – Túrkeve gazdálkodásának két évszázada - In: Őrsi Julianna (szerk.): Túrkeve földje és népe. I. Túrkeve, 1992. 271–328. p.; Fazekas Mihály: Túrkeve története a XIX. században. In: Őrsi Julianna (szerk.): Túrkeve földje és népe II. Túrkeve, 1996. 63–145. p.; Pálóczi Horváth András: Túrkeve története a honfoglalástól a török idők végéig. In: Őrsi Julianna (szerk.): Túrkeve földje és népe. I. Túrkeve 1992. 49–112.; Szilágyi Károly: Túrkeve története a XX. század első felében. In: Őrsi Julianna (szerk.) Túrkeve földje és népe. II. Túrkeve, 1996. 147–246. p.
- 6 A születések számának alakulását Őrsi Julianna anyakönyvi kutatásai alapján számította ki. Őrsi Julianna: Adatok Túrkeve demográfiájához és családtörténetéhez. In: Őrsi Julianna (szerk.): Túrkeve földje és népe. III. Túrkeve, 2000. 33–34. p.

A török pusztításokat követő újránépesedés utáni századok demográfiai növekedését a második világháborút követő politikai-társadalmi változások törték meg első ízben. Az 1950-es évek elejétől a téeszekbe való kényszerítés, a kulákdüözés több tucat túrkevei családöt arra készítetett, hogy elhagyják a várost, s az ország más vidékein próbálják újjáépíteni tönkretett életüket. Az 1950-es évek közepétől figyelhető meg a lakosság számának folyamatos csökkenése, s bár az 1970-es évek közepére a szocialista gazdaságpolitika a teljes foglalkoztatottság és a megtűrt – sőt, az 1980-as években támogatott – második gazdaság révén stabilizálta az életkörülményeket; ezek a változások nem eredményeztek lakosság-növekedést. Az 1970-re 12 ezer fő alá csökkenő népességszám egészen a rendszerváltás első évéig jellemző maradt. 1989-ben már nem érte el tizenegy ezer főt a lakosság száma. Ez, az előző évihez képest szokatlanul nagy arányú – 647 főnyi – csökkenés az 1950-es évek már említett éveitől eltekintve, nem fordult elő a település életében. Az élveszületések száma ekkor még meghaladta a halálozásokét, bár alatta maradt az elmúlt évekének.

Az 1960-as évek elejétől 1989-ig (az 1986. év - 4-es mutatójának kivételével) 4-80 fő között a pozitív tartományban mozgott a természetes szaporodás; éves átlagban 36-tal volt magasabb az élveszületések száma a halálozásokénál. Természetes szaporodás tekintetében Túrkeve kedvezőbb képet mutatott az országos és a megyei átlagnál. A megyei átlagot tekintve 1945-1982 között a természetes szaporodás a pozitív tartományban maradt, míg 1982-től folyamatos csökkenés figyelhető meg. Ez a tendencia jellemzi az országos mutatókat is. 1980-ban az országos természetes szaporodás 3.318, míg tíz évvel korábban ez az érték 31.622 volt. Az 1955-1960 közötti éveket követően enyhén csökkent az élveszületések száma, azonban összességében mégis egyenletesnek mondható. A legkevesebb élveszületés 1960-1989 között 1987-ben (133 újszülött), a legnagyobb számú élveszületés 1970-ben (198 újszülött) volt. Ezekben az években átlagosan 188 gyermek született.

A halálozások száma 1955-1989 között valamivel nagyobb ingadozást mutatott, mint az élveszületéseké. A figyelembe vett időszakban legalacsonyabb 1988-ban (122 fő) volt az elhunytak száma, legmagasabb pedig 1960-ban és 1986-ban (mindkét évben 168 fő). Ugyanabban az időszakban a halálozások éves átlaga 146 volt. A halálozások számát tekintve a leg-egyenletesebb periódus az 1976-1985 közötti időszak volt. Ebben a periódusban éves átlagban 149 haláleset történt a városban.

A vizsgált időszakban az élveszületési és halálozási mutatókat összevetve megállapítható, hogy 1955-1980 között az élveszületések száma magasan meghaladta a halálozásokét (1. számú ábra). Ebben a periódusban éves átlagban az élveszületések száma 219 volt, a halálozásoké pedig 151; a természetes szaporodás közel hetven százalékot ért el a pozitív tartományban. Két egymást követő évben, (1986-ban és 1987-ben) azonos – 168 illetve 133 – volt az élveszületések és a halálozások száma. Az 1988-as „elrugaskodás” – 159 élveszületéssel szemben 122 halálozás – a város utolsó olyan éve volt, amely demográfiai szempontból pozitívan értékelhető. 1989-ben 144-re csökkent a születések száma, a halálozásoké viszont 139-re emelkedett.

A suiciditási mutatók 1975-től állnak rendelkezésre.⁷ A legalacsonyabb az öngyilkosságok száma 1975-ben volt (5 fő), a legmagasabb öt évvel később, 1980-ban (14 fő). A többi évben 6-9 fő követett el évente öngyilkosságot. A legtöbb öngyilkosságot a hatvan évesnél

7 A KSH Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Igazgatóság Tájékoztatói Osztályának nyilvántartása alapján

---

Túrkeve demográfiai helyzetének alakulása a rendszerváltás után

---

idősebb korosztály tagjai követték el. A harminc évesnél fiatalabb korúak esetében két egymást követő évben – 1986-ban és 1987-ben – mutatnak öngyilkosságot a statisztikák. A középkorosztály körében a 40–49 évesek között volt legmagasabb az öngyilkosságok száma. A számarány az országos és megyei mutatókkal hasonló, kormegoszlás tekintetében pedig egyező volt.

A házasságkötések száma 1970-es években átlagosan meghaladta a százat, az 1980-as években, bár csökkent, sosem mozdult 90 alá. 1970-ben a 11.373 lakosú Túrkevén 110 házasságot kötöttek míg a 10.322 099 fős magyarországi lakosból 96.612 személy kötött házasságot. 1980-ban a 10.709 463 fő magyarországi összlakosságra már csupán 80.331 házasságkötés jutott. A 11.400 főnyi Túrkevén ekkor 102 volt a megkötött házasságok száma. Ebben a két évtizedben tehát Túrkeve jobb arányt mutatott az országos átlagnál.

A gazdasági, politikai konszolidáció az 1960-as évek végére a stabilizálódás felé mozdította a város társadalmát. Az elvándorlás csökkent, ám igen csekély volt a városba telepedők száma is. Az 1970-es évektől ugyanakkor megfigyelhető volt egy kétirányú vándorlás, amely elsősorban a magasabban kvalifikált – főiskolát és egyetemet végzett – réteget érintette. Míg a túrkevei származású felsőfokú végzettségű fiataloknak csak töredéke tért vissza szülővárosába – leginkább a pedagógus végzettségűeket említhetjük e körben – addig az ország különböző településeiről érkeztek agrár- és műszaki végzettségű mérnökök a termelőszövetkezetbe és az autójavító vállalatokhoz.

A természetes szaporodás kedvező iránya, a házasságkötések országos átlagot meghaladó száma, az el- és odavándorlás egyensúlya összességében kedvező demográfiai helyzetet eredményeztek. Túrkevét – az 1980-as években a középkorúból fiatalossá váló hat Szolnok megyei település között tartották számon. „Az 1983 végén fiatalos korszerkezetű települések döntően Szolnok – Túrkeve – Mezőtúr városok által határolt háromszögön belül helyezkednek el.”⁸

2.) A demográfiai helyzetének alakulása a rendszerváltás után

1989 az első olyan év hosszú évtizedek után, amikor úgy a természetes szaporodási, mint a vándorlási különbözetre és házasodásra vonatkozó értékek a legalacsonyabbak voltak. Ennek a ténynek akár szimbolikus jelentőséget is tulajdoníthatnánk, hiszen ettől az évtől kezdve egészen napjainkig a negatív előjelű változások jellemezték a város demográfiai helyzetét. Ugyanakkor meg kell jegyeznünk, hogy, amint majd az összehasonlítás során kitűnik, Túrkeve mutatói összességében nem rosszabbak az országos átlagnál.

1989-től 2002-ig, ha nem is egyenletesen, de folyamatosan csökkent a lakosok száma. 2003-tól viszont a csökkenés töretlen, egyenletes ütemű. A két évtized alatt két egymást követő évben, 1994-ben és 1995-ben mutatnak a statisztikák a korábbi évekéhez képest kedvezőbb számot, azonban 1996-ra már ismét csökkenést figyelhetünk meg. A lefelé ívelő egy évtized után három éven keresztül (2001, 2002 és 2003) ismét tizenegyezer fölötti volt a lélekszám, azonban 2004-re újra csak 10.084 főt regisztráltak. Több mint másfélszáz év

---

⁸ A megyei terület- és településfejlesztés megvalósításának eszközrendszere. Szolnok Megyei Tanács településfejlesztési koncepciójának tervezete, 1984. Szolnok, Kézirat

után, 2005-re a város lakosság száma 10 ezer fő alá csökkent (9.640 fő), s a következő években ez a tendencia folytatódott. 2010. január 1-jén a város népessége alig haladta meg a 9 ezer főt (9.049 fő).

Túrkeve lakosság száma a rendszerváltást követő két évtizedben a megye összlakosságának 2,1–2,3 százalékát tette ki. A megyei átlaghoz (50 fő) feltűnően alacsony az 1 km² területre jutó népsűrűség: 2009 decemberi adat szerint 38 fő.

Bár a lakosság fogyása önmagában kedvezőtlen jelenség, Túrkeve az ezredfordulót megelőző évtizedben, és azt követő első években az országos átlagnál kedvezőbb képet mutatott. A rendszerváltás első évében, 1990-ben Magyarország 10.374.823 lelket számlált, s ez évben a természetes szaporodás 19.981 volt a negatív tartományban. Ugyanekkor a 10.523 fő Túrkevéen a természetes szaporodás értéke 8 volt a negatív tartományban. Az Európai Unióhoz történő csatlakozás évében, 2004-ben a 10.116.742 magyar lakosra jutóan -37.355 volt a természetes szaporodás értéke. Túrkevéen ekkor 10.084 főnyi összlakosságnál a természetes szaporodás értéke -26 volt. Az évtized második felétől viszont a város mutatói az országos átlaghoz képest egyre kedvezőtlenebbül alakultak. Magyarország népessége 2010. január 1-i állapot szerint 10.030.975 fő volt. A természetes szaporodás értéke ekkor -29 838. Túrkeve lakossága 2010-ben 9.049 fő volt, a természetes szaporodás értéke pedig -49. Tehát az öt évvel korábbi, Túrkevére nézve akkor kedvezőbb érték negatív irányba tolódott, s jóval alatta maradt az országos átlagnak. Megyei összehasonlításban ugyancsak kedvezőtlen Túrkeve természetes szaporodásbeli állapota. 2010-ben a megye lakossága 390.775 fő volt, a természetes szaporodás értéke pedig -1831. Ez tízezer lakosra vetítve -22. Túrkeve tehát természetes szaporodás tekintetében napjainkra több mint kétszeres nagyságrenddel mutat rosszabb képet a megyei átlagnál.

Az *élveszületések száma* a rendszerváltást követő két évtizedben egyre kedvezőtlenebbé vált (2. számú ábra). 1990–2009 között hetvenhárom és száznegyvenöt között ingadozott az érték. A túrkevei születések átlagértéke az ezredfordulóig hasonló az országos mutatóhoz. 2001-től egyenletes a csökkenés, de ekkor még közelít az országos átlaghoz. 2005-től azonban a mutatók egyre alacsonyabbak s távolodnak az országos átlagtól. Míg az országos átlag 2005–2009 között ezer főre jutóan 9,3–9,9 élveszületés között mozgott, ez Túrkevéen 7,3–8,1 volt. A településen 1992-ig – a korábbi évekhez hasonlóan – száz fölötti volt a születések száma, az ezt követő tizenhét év során viszont csupán négy évben emelkedett száz fölé, 2004 után pedig két év – 2006-ban 80, 2009-ben 87 fő – kivételével nyolcvan alatt maradt. Az élveszületések kedvezőtlen értékei a népességfogyáshoz hasonló ívet rajzolnak a város demográfiai térképére.

A rendszerváltást követően növekedett a korábbi évekhez képest a *halálozások száma*, legalábbis a lakosság arányához képest. Míg az előző évtizedekben tizenkétezer meghaladó lélekszám mellett volt megfigyelhető az éves százharminc-száznegyven halálozás, addig a tízezer alig meghaladó lakosság szám esetében ugyanezekkel a számokkal találkozunk. A halálozások gyakoriságának szempontjából a legkedvezőtlenebb év 1992 valamint 1997 volt. 1992-ben a 10.304 főnyi lakosra 152 haláleset jutott. A város közbeszéde a 1992. évet a város fekete esztendejének tartja, hiszen az ipari jellegű munkahelyek ebben az évben szűntek meg, s ekkor már a termelőszövetkezetben is megkezdődtek az átszervezéssel

járó elbocsátások. Sok túrkevei ezekkel az eseményekkel hozza összefüggésbe családtagja, ismerőse, munkatársa korai halálát, s általában a lakosságot drasztikusan érintő gazdasági-társadalmi változással magyarázzák a halálozások magas számát. Az 1992. évi halálozási számot meghaladta az 1997. évi, amikor 158 haláletet történt a 10.117 fős lakosú városban. A halálozások szempontjából a legkedvezőbb év 2002 volt, amikor 104 haláletet történt (3. számú ábra). Érdekes viszont, hogy ugyanebben az évben 12 öngyilkosságot regisztráltak, amely az 1980. év óta a legmagasabb suiciditási érték. 2005 után megfigyelhető a haláletetek számának csökkenése: 2007-ben és 2008-ban 130 alatt marad a mutató. Azonban figyelembe kell vennünk, hogy 2005-ben már 10.000 fő alatti volt a lakosság szám, s ez a szám az évtized hátralévő éveiben folyamatosan csökkent. Arányát tekintve tehát azonos a halálozási mutató a korábbi másfél évtizedével. Ugyanakkor a város halandósági adatai az országos átlaggal hasonló arányt mutatnak. Míg 1990-ben a 10.374.823 magyarországi lakosra 145.660 halálozás jutott, addig 2004-ben a 10.116.742 főnyi lakosra jutó haláletetek száma 132.492 volt. Az országos átlagnál az említett két évben: 2007-ben és 2008-ban kedvezőbbek a helyi mutatók (az országos érték ezekben az években is 130 fölött marad tízezer főre jutóan).

Túrkevére vonatkozóan a halandóság emelkedése a születések számával történő egybevetés során különösen szembeötlő. (4. számú ábra) A rendszerváltás első évétől tekintve a vizsgált két évtized valamennyi évében meghaladta a halálozások száma a születéseket. 1990-ben a természetes szaporodás még a pozitív tartományban értékelhető (+8), ezt követően viszont az 1994. év kivételével (+1) negatív előjelűek a kapott értékek. Egy évben – 2002-ben – közelített a születések száma a halálozásokéhoz, amikor mindkét tartományban alacsonyok voltak a mutatók (97 születéssel szemben 104 haláletet regisztráltak). A legkedvezőtlenebb év a természetes szaporodás értékeit tekintve az 1997. volt, amikor a haláletetek száma hatvannyolccal haladta meg a születések számát (a 158 halálettel szemben 90 volt az élveszületések száma). A rendszerváltást követő két évtized természetes szaporodási átlagos évi értéke Túrkevéen -29.

A túrkevei természetes szaporodási, illetve *elvándorlási arányok* a megyei átlaghoz hasonlóak. Az amúgy is rossz országos átlaghoz képest Jász-Nagykun-Szolnok megye a harmadik évezred első évtizedében 1,5 százalékos hátrányt mutatott. A természetes szaporodás negatív mutatói mellett a magas elvándorlás hasonló mértékben befolyásolta a lakosságcsökkenést. A természetes fogyás nagy mértéke mellett az aktív korúak jelentős számú elvándorlása kedvezőtlenül befolyásolta az öregedési indexet is. Ez a mutató Jász-Nagykun-Szolnok megyében mindvégig rosszabb az országos és a regionális átlagnál. 2009-ben a megye öregedési indexe 112,3 volt. Ugyanakkor az országos index 109,9, az észak-alföldi régióé pedig 90,2.

A megyei statisztikai évkönyvek adatai szerint Túrkeve vándorlási különbözete a rendszerváltás kezdetétől a negatív tartományban mozgott. Az 1990-es években ebből a szempontból a legkedvezőbb év az 1997. volt, -2 értékkel, a legkedvezőtlenebb pedig az azt megelőző 1996. év, -53 különbözettel. Az ezredfordulót követő évek során egyre többen hagyták el várost. 2000-ben a vándorlási különbözet -58, az azt követő két évben egyaránt -62; 2004-re viszont az előző évekéhez képest több mint kétszeresére emelkedett (-127).

Az évtized további éveiben ingadozás mutatkozik: míg 2005-ben és 2006-ban a vándorlási különbözet a 2004. év előttiéhez hasonló mértékű (2005-ben -69, 2006-ban -53), 2007-től ismét erőteljesebb – negatív irányú – változás figyelhető meg. A 2007. évtől ismét százat meghaladó a negatív értékű vándorlási különbözet. 2009-ben az addig legkedvezőtlenebb 2004. évet is meghaladja az elvándorlók és az odavándorlók különbözeti értéke. Ebben az évben a város vándorlási különbözete -137 volt.

Ez a kedvezőtlen tendencia a megyére is érvényes, sőt, a türkeveinél is rosszabb a megyei átlag. Az 1990-es években a vándorlási különbözet négyszáz alatti maradt a negatív tartományban. Az ezredforduló első éveitől viszont ugrásszerűen megnőtt az elvándorlók száma, s az évtized egészét a nagyszámú, és folyamatosan növekvő elvándorlás jellemezte. A megye vándorlási különbözete a harmadik évezred első évében még az 1990-es évekhez hasonló értéket mutatott (-358). Ez az érték a következő évre megduplázódott (-730), az elkövetkező években pedig tovább növekedett. 2005-ben a megyei vándorlási különbözet -1.399, a következő években pedig már valamennyi évben meghaladja a -2.000-et (ezekben az években -2.402; -2.667 között mozognak az értékek). A harmadik évezred első évtizedében a megye vándorlási különbözeti értéke tízezer lakosra jutóan évente átlagosan -160, míg ez az érték Türkevéen -120. Tehát, bár a türkevei elvándorlás önmagában nagymértékű, a megyei átlaghoz képest némileg kedvezőbb képet mutat.

Az elvándorlás nagymértékű növekedésében Türkevéen elsősorban a felsőfokú tanulmányokat folytató diákok nagyvárosokban való letelepedése játszik szerepet. Diákéveikben türkevei lakosnak számítanak, tanulmányaik befejeztével viszont kibocsátó iskolájuk közelében próbálnak letelepedni. A továbbtanuló diákok többsége Budapesten és annak vonzáskörzetében próbál önálló életet kezdeni; kevesebben Debrecen, illetve Szeged környékén. Utóbbi két várost megélhetés szempontjából igen kedvezőtlenül ítélik meg – az itt végzetek többsége is Budapesten igyekszik munkát találni. Türkeve vezetése és a lakosság egyaránt elszomorítónak tartja, hogy a végzett fiatalok nem kerülnek vissza szülővárosukba. Az MSZP kezdeményezésére 2001 júliusában *TTTT* egynapos nyári egyetemet szerveztek a felsőfokú tanulmányokat folytató türkevei diákok számára. A *Türkevéről Tovább Tanulók Találkozójának* céljával az ötlet gazdája, a város alpolgármester asszonya azt a szándékot tűzte, hogy „... érezzék, szükségünk van rájuk, tudják itthon is jól érezni magukat”. A fiatalok viszont a rendszerváltás óta eltelt két évtizedben igen ritkán találkozhattak azzal a jóleső érzéssel, hogy szüksége van rájuk a városnak. A fiatal, iskolázott korosztály migrációja jellemzi a rendszerváltást követő éveket. A visszatérő felsőfokú végzettségűek sem azért élnek jelenleg szülővárosukban, hogy kamatoztathassák tudásukat, hanem, mert alma materük közelében sem sikerült munkát találniuk. A visszatérés tehát kényszerpálya, menedék a család védőernyője alatt. A felsőfokú tanulmányokat folytató fiatalok szülei közül kevesen ösztönzik gyermekeiket hazatérésre, s a középiskolákban tanulókat is inkább biztatják a város elhagyására. Ezt – az egyébként kedvezőtlennek ítéltető – attitűdöt azzal magyarázzák, hogy gyermekeik érdeke, hogy elhagyják Türkevét, hisz itt semmiféle perspektíva nem mutatkozik számukra.

Az időszakos munkára Budapestre és a nyugat-dunántúli városokba – Székesfehérvár, Győr, Mosonmagyaróvár – ingázók a biztosabb megélhetés reményében próbálkoztak az áttelepedéssel. E kevés esetből is alig jártak néhányan sikerrel, hisz túrkevei ingatlanukat nem tudták értékesíteni, másrészt, még ha erre lett volna is alkalom, a túrkevei alacsony ingatlanárak nem tették volna lehetővé, hogy nagyvárosban vásároljanak lakást. Így inkább mintegy „kísérletként” bérelt lakásokban próbálkoztak, s mellette megtartották túrkevei ingatlanukat. Az 1990-es évek második felétől csökkentek a nyugat-dunántúli munkalehetőségek, a hosszabb távon ingázók, „szerencsét próbálók” is visszatértek a városba. Míg a pályáján, önálló életútján most induló fiatal korosztálynak nincs veszténivalója, ha nem tér vissza szülővárosába; a középgenerációt érzelmi és anyagi szálak egyaránt fűzik a városhoz.

Az 1990-es években látványosan csökkent a *házasságkötések száma*. Míg a korábbi évtizedekben az éves érték száz fölötti volt, az ezredfordulóra felére, majd az azt követő években negyedére csökkent. 2004-ben már csupán huszonhárom házasságkötés történt a városban. Míg az 1990-es években a túrkevei házasságkötések száma megközelítette az országos átlagot, az ezredfordulótól a város mutatói jóval alatta maradtak az országos átlagnak. 2004-ben, az EU csatlakozás évében a 10.116.742 hazai lakosból 43.791 fő kötött házasságot. Ugyanakkor a 10.084 lelket számláló városban 23 házasságkötés történt. Két évvel később ez a szám több mint kétszeresére ugrott (51 házasság). A következő években viszont ismét erőteljes csökkenés tapasztalható: 2007-ben 29; 2008-ban 27; 2009-ben pedig 28 házasságot kötöttek. Ezekben az években az országos átlag ezer lakosra jutóan 3,7-4,5 volt. Ezt a kedvezőtlen tendenciát a megyei értékek alakulásában is nyomon követhetjük. Míg 2006-ban 10 ezer főre 39 házasságkötés jutott, ez a szám 2009-re 29,8-ra csökkent. Ez a csökkenés ugyanakkor arányban áll a lakosság természetes fogyási mutatójával. A megyei és a túrkevei átlagot összehasonlítva, hasonló arányt állapíthatunk meg. Házasságkötések terén tehát, bármennyire alacsony is a város mutatója, a harmadik évezred első évtizedének átlagában – bár alatta marad az országos értéknek – nem mutat rosszabb eredményt a megyeinél.

Kedvezőbb ívű a *válások* számának alakulása. Az 1990-es évektől – az országos tendenciával egyezően – az ezer főre jutó válások száma 2–2,5 volt. A legkedvezőtlenebb év a 2007. volt, amikor ezer főre 3,1 válás (a házasságkötések száma ebben az évben ezer főre jutóan ugyancsak 3,1) jutott. A megyei érték ekkor ezer főre jutóan 2,5. 2009-re Túrkeve válási mutatója a korábbi évekhez, az országos és a megyei átlaghoz képest is kedvezőbbé vált. Ebben az évben a 28 házasságkötéssel szemben mindössze 11 válást regisztráltak a településen. Ugyanakkor Jász-Nagykun-Szolnok megyében ezer főre 2,6 válás jutott.

A *város korszerkezetét* illetően azt a véleményt, amelyet a város polgárai megfogalmaznak, a statisztikák is alátámasztják: míg Túrkeve a szocializmus éveiben a kedvező korösszetételű települések közé tartozott, 1990 óta az előregedés jegyeit mutatja. A természetes szaporodás kedvezőtlen értéke, a vándorlási különbözet növekedése a negatív tartományban, a házasságkötések számának rohamos csökkenése a lakosság korösszetételét egyre kedvezőtlenebbül befolyásolta. A korösszetételre vonatkozóan csupán 2004-ig állnak rendelkezésre adatok, tanulságos lehet viszont az adathiányos évekre vonatkozóan a nyugdíjas-járadékos lakosság, valamint a gyermekkorú népesség számbavétele.

Az 5. számú ábráról leolvasható, hogy az 1980-as és az 1990-es években a 18 éves és annál fiatalabb aránya elérte vagy meghaladta a 30 százalékot. A hatvan évesnél idősebbek aránya ugyanakkor 15–17 százalék között mozgott. A fiatal felnőtt, valamint a középkorosztály tette ki a lakosság 53–54 százalékát. A 2000 utáni években viszont a 18 éves és fiatalabb korúak számának folyamatos csökkenése figyelhető meg. Arányuk 2000-re az 1988-as 30 százalékhöz képest 25,8 százalékra esett, 2004-re az érték 18,4 százalék volt. A következő években további csökkenés valószínűsíthető, bár az óvodáskorú fiatalabbak számára vonatkozóan nincs adat. 2005-ben az óvodás- általános- és középiskolás korú népesség 1.516 fő volt – az összlakosság 15,8 százaléka. 2009-ben a 9.049 főnyi lakosságból 1.497 fő volt az óvodás és az általános valamint középiskolás korúak száma, az összlakosság 16,5 százaléka. Természetesen ezek a közintézményekben összeszámlált gyermekek nem adhatnak autentikus képet a kormegoszlásra, hiszen az óvodásnál fiatalabb, az óvodáskorú, de óvodába nem járó, vagy középiskolás korú, de nem tanuló fiatalok nem szerepelnek az összeírásban. Az összlakossághoz mért arányaik viszont tükröződnek ezekből az adatokból.

A korábbi évtizedekéhez képest a harmadik évezred elejére közel megduplázódott a 60 éves és annál idősebb túrkeveiek száma. 2000-ben a város lakosságának 32,2 százaléka, 2004-re 33,9 százaléka tartozott ehhez a korcsoporthoz. Az 1970-es és 1980-as évekéhez képest az ezredfordulóra tíz százalékkal csökkent az aktív korúak száma. 2000-ben az összlakosság 42 százaléka tartozott ebbe a csoportba az 1988. évi 53,5 százalékkal szemben. 2004-re viszont öt százalékos javulás mutatkozott a 19–60 éves korúak arányában: ebben az évben az e korcsoportba tartozók adták az összlakosság 47,8 százalékát. 1990 elején még a 4.425 főnyi keresőképes korú lakosság (az összlakosság 42,1 százaléka) gazdaságilag 100 százalékosan aktív volt. 2002-re bár 1,5 százalékkal nőtt a keresőképes korúak száma, gazdaságilag aktív ebből már csupán 2.984 fő volt, az összlakosság 28,7 százaléka. Ugyanakkor a nyugdíjasok és az inaktívok száma az 1990. évihez képest több mint tíz százalékkal nőtt. Vagyis 2002-re az összlakosság 62,1 százaléka nem tekinthető gazdasági szempontból aktívnak. Tovább árnyalja a negatív képet, hogy a fennmaradó 23 százalékból 13,9 százalék a munkanélküli járadékosok, a rendszeres szociális segélyben részesülők, valamint az alkalmi munkából élők aránya. 2005 utáni években az öregségi és egyéb nyugellátásban részesülők száma meghaladta a 3.000 főt, mellettük évente átlagosan 1.000 fő regisztrált munkanélkülit valamint rendszeres szociális segélyben részesülőt tartottak nyilván. 2007-ben a 3.063 fő nyugellátásban részesülő mellett 348 fő volt a rendszeres szociális segélyben, 643 fő a munkanélküli járadékban részesülők száma. A harmadik évezred első évtizedében a város felnőtt korú lakosságának átlagosan 42 százaléka nem volt gazdaságilag aktív. A kedvezőtlen korösszetétel mellett a gazdasági aktivitás romló mutatói is hozzájárulnak a város demográfiai állapotának rosszabbodásához.

3.) Egészségügy

A rendszerváltás a túrkevei egészségügyi struktúrában nem hozott lényeges változást, viszont az ellátások köre bővült, illetve némely területen javult azok minősége az eszközök fejlesztésével, korszerűsítésével. Az alapellátást biztosító négy körzet működése változatlan maradt, viszont 1993-tól két gyermekorvos is megkezdte tevékenységét a városban. A már korábbi két fogászati körzet, a tüdőbeteg gondozó, a bőr- és nemibeteg-gondozó tovább működött, azonban már jóval korábban megszűnt a belgyógyászati szakrendelés. A nem kötelező ellátások terén már a rendszerváltás előtt jelentős lépés volt a nőgyógyászati szakrendelés beindítása. 1994-ben szemészeti szakrendelés is nyílt. E két utóbbi ellátást heti tíz-tíz órában vehetik igénybe a betegek; a szakorvosok Szolnokról illetve Mezőtúrról járnak át. Ugyanakkor megmaradt az, a lakosság számára előnytelen állapot, hogy a beutalt ambuláns betegek és a kórházi ellátásra szoruló három város – Mezőtúr, Karcag és Szolnok – egészségügyi intézményeiben juthatnak csak a szükséges ambuláns vizsgálatokhoz és kezelésekhöz, csakúgy, mint a kórházi ellátásokhoz. Az ÁNTSZ által előírt beutalási rend mérlegeli, melyik egészségügyi intézmény közelíthető meg könnyebben, illetve hol biztosítják a megfelelő szakellátást. Jóllehet az egészségbiztosítási pénztár csak az előírt helyekre szóló beutalást finanszírozza; a betegek igyekeznek eljutni azokba az egészségügyi intézményekbe, illetve azokhoz a szakorvosokhoz, ahol és akiktől a jobb ellátást és az eredményesebb kezelést remélik. A speciális beavatkozást igénylő esetekben klinikai kezelést vehetnek igénybe. A szív- és érsebészeti, valamint kardiológiai problémákkal küzdők súlyosabb – főleg sebészeti beavatkozást igénylő – esetekben a Debreceni Orvostudományi Egyetem klinikáit keresik fel. A súlyos mozgáskorlátozottságból adódó nagyobb operációkra az esetek többségében Budapesten, ritkábban Debrecenben vagy Szegeden kerül sor.

Komoly gondot jelent az ügyeleti szolgálat ellátása, ahol a problémák úgy a személyi, mint a dologi feltételek elégtelenségéből fakadnak. A négy háziorvos például az év első felének végére általában „leügyeli” az előírt egész éves szolgálatát, bár ez a gond a betegek számára kevésbé érzékelhető. 2003-ban a négy felnőtt háziorvos közül ketten készültek nyugdíjba, s nem látták biztosítva az utánpótlást. Nyugdíjba vonulásukat követően az utánpótlás csak 2007-re történt meg. Ekkorra ismét négy felnőtt- és két gyermek háziorvos látta el a város betegeit. Az alacsony orvosszám ellenére az átlagosan egy orvosra jutó betegek száma nem magasabb a megyei átlagnál: egy orvosra átlagosan közel 1.600 beteg jut.

A fenti nehézségek mellett az utóbbi évtized fejlesztései ellenére, a jelenleg működő szakellátások feltételei sem megoldottak. További gondot jelent, hogy 2003-ban a tüdőbeteg gondozásnak helyet adó épület életveszélyessé vált, ezért a rendelőt el kellett költöztetni korábbi helyéről. Ugyanakkor az 1950-ben épült körzeti orvosi rendelőintézet bővítését is szükségesnek érzik az orvosok, annál is inkább, mert a fogászati, a működő szakorvosi és gyermekorvosi rendeléseknek, valamint a bőr- és nemibeteg gondozásnak egyaránt ez az épület ad helyet.

A gyermekorvosi, valamint a szakorvosi ellátásokra jelentős a lakossági igény. Ha az idősből kiemeljük azt a két évet, amikor a lakosság szám megközelítően azonos volt, azt látjuk, hogy míg 1997-ben az összes vizsgálatok száma a 10.150 főnyi összlakosságra jutóan összesen 75.955 volt, addig 2002-re a 10.181 főnyi összes lakosra jutó rendelések száma összesen 92.245 volt. Míg 1997-ben egy főre 7,4 vizsgálat jutott, addig 2002-re az egy főre jutó vizsgálatok száma már 9,5-re növekedett. A 2002-re vonatkozó adatsorok további elemzéseket azt látjuk, hogy a 7.914 fő, tizennyolc évesnél idősebb túrkevei lakos átlagosan 7,3 alkalommal vett igénybe házi- illetve Túrkevén elérhető szakorvosi ellátást. 2002-ben egy háziorvosra átlagosan 14.589 vizsgálat jutott, ami egy munkanapra számítva átlagosan 57 beteg ellátását jelenti. Kiugróan magas volt 2005-ben az orvosi ellátások száma. Ekkor a három felnőtt háziorvosra 67.898 vizsgálat jutott. Ez kilenc ezerrel magasabb a korábbi évek átlagánál. Ugyanebben az évben a szakorvosi vizsgálatok száma is több mint kétszerese volt a korábbi évekének. A 9.640 főnyi összlakos 85.393 esetben fordult házi- és 36.800 esetben szakorvoshoz. Egy túrkevei lakosra ebben az évben 8,8 házi- illetve 12,6 házi- és szakorvosi ellátás jutott. 2009-re a 2005. évihez képest csökkent ugyan az ellátások száma, azonban továbbra is meghaladta a 2005 előtti éveket. A háziorvosi beavatkozások száma ebben az évben egy lakosra jutóan 7,8 volt.

A rendelkezésre álló statisztikai adatok segítségével vessünk egy pillantást Túrkeve betegségcsoportok, illetve halálokok szerinti helyzetére az országos és megyei adatokkal való összehasonlítás alapján, illetve a rendszerváltást megelőző évekhez viszonyítva! Összevetve a rendszerváltást megelőző másfél évtized, s az 1989 utáni időszak adatait, lényeges eltérést nem tapasztalunk a halálokok nagyságrendjében. A magas keringési megbetegedések, illetve halálozások a rendszerváltás előtt is jellemzőek voltak. Az országos és a városra vonatkozó adatok összehasonlítása érzékletesen mutatja városunk helyét az országos rangsorban. Az országos minta ugyanis Túrkeve lélekszámával egyező számú lakosra bontva mutatja be a halálozáshoz vezető betegségek adatait. Kiolvashatjuk a statisztikákból, hogy míg a daganatos megbetegedések városunkban az 1980-1995 közötti másfél évtizedben az országos átlag alatt maradtak, addig a keringési rendszer betegségeiből eredő halálozási statisztikák három év – 1998, 1999 és 2000 – kivételével jóval magasabbak voltak annál. Arányait tekintve legalább ennyire kedvezőtlen a légzőrendszeri problémákra visszavezethető halálesetek számának alakulása. Az 1990-es évek közepén a városban a légzőrendszer betegségére visszautaló halálokok számadatai az országos átlag közel kétszeresét mutatják. Fordított a helyzet az emésztőrendszeri betegségek esetében, ahol Túrkeve lényegesen kedvezőbb helyzetűnek mutatkozik az országos átlagnál. A külső okokra – baleset, erőszak, mérgezés valamint öngyilkosság – visszavezethető halálozások terén az 1980. évi „negatív csúcstól” eltekintve, közelítenek a városi és az országos adatok.

A megye közel 420.000 főnyi összlakosságának halálozási mutatói a túrkeveivel hasonló eredményt mutatnak. Ugyanakkor a két vezető halálokot tekintve megállapíthatjuk, hogy Túrkeve – csakúgy, mint az országos összehasonlításban – kedvezőbb helyen van a daganatos betegségek által okozott halálozások statisztikájában, viszont a keringési rendszer problémáiból eredő halálesetek számaránya 1998-ig – egy évben: 1997-ben tízes nagyságrenddel is – meghaladta a megyei átlagot. Az 1990-es évek második felétől a daganatos

megbetegedések tekintetében a város „felzárkózott” a megyei átlaghoz, ugyanakkor a korábbi években kiugróan magas, a keringési rendszer rendellenességeire visszavezethető halálokok száma a megyei átlag szintjére csökkent, sőt, 1998 és 2000 között a Túrkevére vonatkozó mutatók alacsonyabbak voltak.

Öngyilkosságok tekintetében a túrkevei számadatok némileg kedvezőtlenebbek a megyei átlagnál. Az 1989–2004 között elkövetett öngyilkosságok évi átlaga 4,65 a megyében; ugyanez Túrkevéen 5,42. Az öngyilkosságok száma 1980 után két alkalommal szökött tíz fölé: 1992-ben és 2002-ben. Ugyanakkor az 1990-es években általában alacsonyabb volt az öngyilkosságok száma, mint az előző évtizedben. Egyezik viszont valamennyi évben a legtöbb öngyilkosságot elkövetők korcsoportja. 1985–2002 között csupán három olyan évet – 1998, 2000 és 2001 – említhetünk, amikor a hatvan év fölötti lakosok közül senki sem vetett önkézével véget életének. Míg az 1985–1998 közötti tizenhárom évben nem jeleznek a statisztikák fiatalkorú öngyilkosokat, addig az 1999–2002 közé eső négy évben két, tizenkilenc évesnél fiatalabb túrkevei követett el öngyilkosságot.

Összefoglalás

Túrkeve demográfiai mutatói a rendszerváltást követő két évtized során az országos és a megyei átlaghoz hasonló képet mutatnak.

A rendszerváltást megelőző évtizedekhez viszonyítva különösen a természetes szaporodás, valamint az előregedés és az ezekkel együtt járó erőteljes lélekszámcsökkenés vonatkozásában egyre kedvezőtlenebbek a város demográfiai értékei. A folyamatot mutató értékek alapján ez a tendencia megállíthatatlannak tűnik.

Túrkeve lakói a csökkenő lélekszámot, a születések alacsony, a halálozások növekvő mértékét, s főként a fiatalok elvándorlását, a település előregedését a rendszerváltás következtében előálló nehéz gazdasági helyzetnek, a nagymértékű munkanélküliség szülte létbizonytalanságnak és elszegényedésnek tulajdonítják. A házasságkötések minimálisra csökkentését is ennek a kedvezőtlen gazdasági-társadalmi háttérnek tulajdonítják. A házassalandó korú fiatalok nagy része szülei háztartásában, illetve élettársi kapcsolatban él. Gyermekeket azonban az utóbbi csoportba tartozók közül is kevesen „vállalnak”, mivel nem látják biztosítva annak jövőjét, biztonságos felnevelését. A város lakói úgy vélik, a sokirányú bizonytalanság, a perspektíva nélküli élet, ahogyan legtöbben fogalmazzak: vegetálás a város elsorvadásához vezet.

A demográfiai tényezők előző évtizedekhez viszonyított jelentős romlásában azonban nem csupán a rendszerváltást követő egyértelműen kedvezőtlen gazdasági és társadalmi változásoknak van szerepe. Túrkeve hátrányos közlekedésföldrajzi helyzete, a szomszéd városokhoz viszonyított jelentéktelensége, települési infrastruktúrájának gyengesége a szocializmus évtizedei alatt is megvoltak. Túrkeve már a szocialista érában is az ún. „vonzáskörzet nélküli társközpont” besorolású települések sorába tartozott, ami a gyakorlatban azt jelentette, hogy egyetlen olyan közhivatal vagy egyéb intézmény sem működött a városban, amelynek a szomszédos, esetleg távolabbi települések felé kisugárzása lett volna. Vasútját 1975-ben felszámolták, egyetlen főút sem vezet keresztül rajta, a szomszédos telepü-

lésekre vezető utak rossz minőségűek, negyedrendű besorolásúak. A tömegközlekedés a két szomszédváros – Kisújszállás és Mezőtúr – felé nem kielégítő. Ebből következően a két szomszédvárosból a megyeszékhelyre, illetve a nagyvárosokba induló autóbuszok, vonatok igénybevétele komoly előkészületeket igényel. Annál is inkább, mert úgy Kisújszállásról, mint Mezőtúrról este fél nyolc után már nem indul autóbusz Túrkevére. Bár a szomszédos Békés megyéhez tartozó Dévaványa nem egészen tíz kilométerre fekszik Túrkevéttől, ezt a települést csak közel harminc kilométeres kitérővel lehet megközelíteni. Ez a kedvezőtlen állapot nehezíti a szomszéd megyével való társadalmi vagy gazdasági kapcsolatok kialakítását.

A nagyüzemi ipari és mezőgazdálkodás a helyi sajátosságok, a település gazdasági múltjának figyelmen kívül hagyásával történt, mintegy „lefojtva” a város önálló fejlődését. Ennek a mesterségesen kialakított és működtetett, Túrkeve gazdasági múltjához nem kötődő, politikai indíttatású gazdasági berendezkedésnek a gyengeségei a rendszer megingásának első pillanataiban felszínre bukkantak, s romjaik maguk alá temették a város lakói többségének egzisztenciáját. A rendszerváltás első évében tönkrement a város első számú foglalkoztatója, az autójavító vállalat, s a direkt erre a profilra képzett szakmunkások tömegei (a város 4.425 fő aktív lakosából 865 fő szak- és betanított, valamint 398 fő segédmunkás; összesen 1.263 ipari munkás vált munkanélkülivé 1992 folyamán). A rendszerváltást követően sem olyan gazdasági, sem olyan infrastrukturális változás nem következett be, amely minőségileg értelmezhető volna. A város jelenlegi, stagnáló gazdasági és társadalmi környezetében a demográfiai helyzet további romlása várható. Nyitva kell azonban hagynunk a kérdést, hogy az országos átlaghoz viszonyítva a 2005 utáni romló mutatók – a születések és a házasságkötések esetében – periodikus jelenségek-e, vagy egy, az előző másfél évtizednél is kedvezőtlenebb ívű folyamat első szakaszaként értelmezhetőek.

Felhasznált irodalom

- Andorka Rudolf. et al
1988 A társadalmi környezet, életmód, interperszonális kapcsolatok hatása a lakosság egészségi állapotára. Műhelytanulmányok 11. Magyar Közvéleménykutató Intézet, Budapest.
- Ács Zoltán
1981 Jobbágyszökések Szabolcs megyéből Túrkevére a 18. század első felében. In: Dankó Imre (szerk.): Emlékkönyv a Túrkevei Múzeum fennállásának 30. évfordulójára. Túrkeve. 73–81. p.
- Belinszki Eszter
1997 A munka nemesít? Elméleti magyarázatok a nők munkaerő-piaci helyzetéről. In: Szociológiai Szemle. 1997. 1. szám 133–153. p.
- Bellon Tibor
1979 Nagykunság. Gondolat Kiadó, Budapest.

Túrkeve demográfiai helyzetének alakulása a rendszerváltás után

---

- Beluszky Pál
1992 Az „Alföld szindróma” eredete. In: Beluszky Pál: Végkiárusítás. Társadalomföldrajzi tanulmányok 1959–1992. MTA Regionális Kutatások Központja, Budapest. 39–59. p.
- Bukodi Erzsébet
2000 Ki, mikor és kivel házasodik? A házasság helye az egyéni életútban és történeti időben. In: Szociológiai Szemle. 2000. 2. szám 105–127. p.
- Bukodi Erzsébet
2002 Házasság vagy élettársi kapcsolat: ki, mikor kit (nem) választ. In: Statisztikai Szemle. 2002. 3. szám 227–251. p.
- Csatári Bálint
1986 A községek népességmegtartó képességének fő tényezői az Alföldön. In: Novák László – Selmeczi László (szerk.): Falvak és mezővárosok az Alföldön. Arany János Múzeum Közleményei IV. Nagykőrös. 779–785. p.
- Cseh-Szombathy László
2000 Stabilitás és instabilitás a családban. In: Hamp Gábor – Kelemen Gábor (szerk.): A család. Balassi – Magyar Pax Romana Kiadó, Budapest. 100–105. p.
- Domokos János
é. n. (1979) Szerepek és kapcsolatok alakulása egy észak-magyarországi falusi családban. In: Léderer Pál (szerk.): Családmonográfiák. Szociológiai füzetek 18. Oktatási Minisztérium Marxizmus-Leninizmus Oktatási Főosztálya, Budapest. 30–91. p.
- Enyedi György
2000 Magyarország az ezredfordulón. Országtanulmány. CEBA Kiadó, Budapest.
- Faragó Tamás
1983 Háztartás, család, rokonság. In: Ethnographia XCIV. évf. (1983) 2. szám 216–254. p.
- Fazekas Mihály
1996 Túrkeve története a XIX. században. In: Örsi Julianna (szerk.): Túrkeve földje és népe. II. Túrkeve 63–145. p.
- Gombár Csaba
1971 Társadalmi átrétegződés és demográfiai hatásai Magyarországon. In: Társadalmi Szemle. 1971. szám 96–99. p.
- Gyárfás István
1870–1885 A jász-kunok története I–IV. Kecskemét, Szolnok, Budapest.
- Györffy György
1974 A Nagykunság és Karcag a középkorban In: Bellon Tibor – Kaposvári Gyula (szerk.): Karcagi várostörténeti tanulmányok Karcag. 3–16. p.
- Györffy Lajos
1956 Adatok az Alföld törökkori településtörténetéhez. Szolnok (Reprint 1972)

- Jávor Kata
1998 A nemi sztereotípiák továbbélése és a szocializációs modell alakulása a nemi szerepre nevelésben. (A varsányi példa). In: Népi Kultúra – Népi Társadalom XIX. Budapest. 155–172. p.
- Jávor Kata
2002 A nemzedékek és nemek viszonyának alakulása Zsombón két esettanulmány tükrében. In: Szilágyi Miklós (szerk.): Utak és útvesszők a kisüzemi agrárgazdaságban 1990–1999. Műhelytanulmányok. MTA Néprajzi Kutató Intézet – MTA Társadalomkutató Központ, Budapest. 161–167. p.
- Kopp Mária – Kovács Mónika Erika (szerk.)
2006 A magyar népesség életminősége az ezredfordulón. Semmelweis Kiadó, Budapest.
- Kopp Mária – Skrabski Árpád
1992 Magyar lelkiállapot. Végeken Alapítvány, Budapest.
- Losonczy Ágnes
1989 Ártó-védő társadalom. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Losonczy Ágnes
1995 Magyarország lakosságának egészségügyi állapota. In: Népjóléti Köz-
löny, Különszám
- Lőcsei Pál
1983 A tradicionális magyar család sorsa századunk második felében. In: Mozgó Világ, 1983. 3. szám 105–113. p.
- Lőcsei Pál
1985 A női munkavállalás és a hagyományos magyar család. In: Kortárs 1985. 10. szám 78–91. p.
- Makara Péter
1990 Egészségmegőrzés magyar módra. In: Társadalmi Szemle, 1990. 2. szám 58–68. p.
- Neményi Mária – Takács Judit
2005 Változó család – változó családpolitikák. In: Szociológiai Szemle 2005. 4. szám 3–35. p.
- Örsi Julianna
1995 A redempció szerepe a Jászkunság fejlődésében. Karcag – Túrkeve
- Örsi Julianna
1996 Túrkeve története a XVIII. században. In: Örsi Julianna (szerk.): Túrkeve földje és népe. II. Túrkeve 5–63. p.
- Örsi Julianna
2000 Adatok Túrkeve demográfiájához és családtörténetéhez. In: Örsi Julianna (szerk.): Túrkeve földje és népe. III. Túrkeve 5–60. p.
- 2002 Szerepcseré – A társadalmi-gazdasági változások a nagykunsági családok életmódjára. In: Örsi Julianna (szerk.): Kulcsemberek. Túrkeve, 291–298. p.
- Örsi Julianna
2004 A társadalom kihívásai – a mikroközösségek válaszai. Túrkeve.

Túrkeve demográfiai helyzetének alakulása a rendszerváltás után

- Pálóczi Horváth András
1992 Túrkeve története a honfoglalástól a török idők végéig. In: Örsi Julianna (szerk.): Túrkeve földje és népe. I. Túrkeve 1992. 49–112. p.
- Sárkány Mihály
2007 Érdekek, források és státusok: jövedelmek, munkák és tekintély megoszlás a családban egy észak-magyarországi faluban. In: Örsi Julianna (szerk.): Mikroközösségek. Társadalom- és gazdaságkutatási eredmények és módszerek innovációja. Túrkeve. 207–216. p.
- Scheftsik György (szerk.)
1935 Jász-Nagykun-Szolnok vármegye múltja és jelene. Pécs.
- Szilágyi Károly
1996 Túrkeve története a XX. század első felében. In: Örsi Julianna (szerk.) Túrkeve földje és népe. II. Túrkeve. 147–246. p.
- Szretykó György (szerk.)
2007 A szegénység, az egészség és a társadalmi kirekesztettség. A roncsársadalom szociológiája és társadalomgazdaságtani dimenziói. Comenius Kft., Pécs.
- Vukovich György
1990 Egészség, betegség, halandóság. In: Társadalmi Szemle. 1990. 8–9. szám 72–79. p.
- Zonda Tamás
1990 Magyarország deviancia-térképeinek összehasonlító vizsgálata az öngyilkosságok regionális eltéréseinek szemszögéből. In: Végeken. 1990. 4. szám 19–27. p.

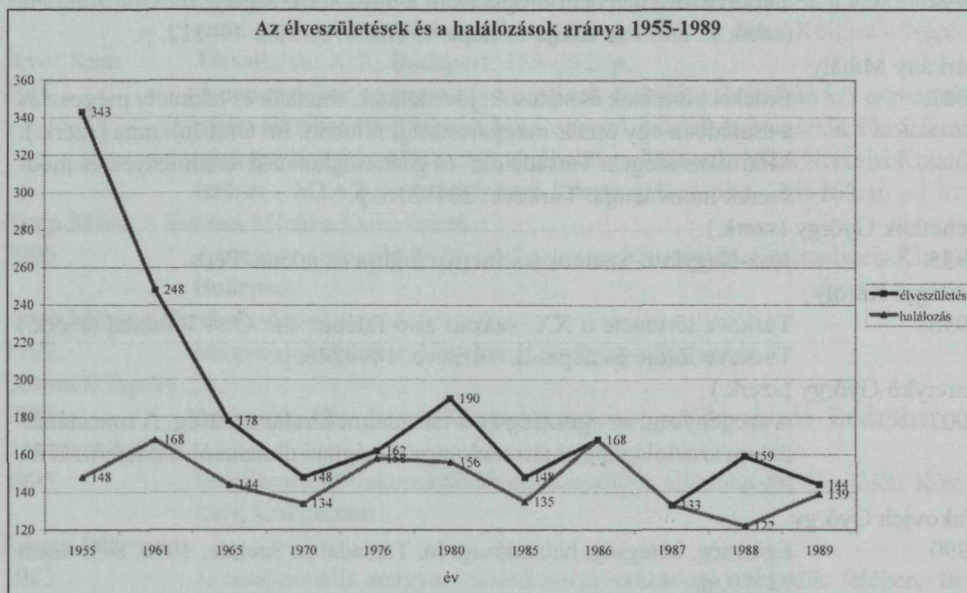
Források

- KSH
1911 Az 1911. évi népszámlálás adatai, 24. KSH Budapest
1958 Magyar városok és községek. Statisztikai adatgyűjtemény. Budapest, Statisztikai Kiadó Vállalat
1960 Népszámlálás (Magyarország) 1960. Budapest, Statisztikai Kiadó Vállalat
1960–1989 Szolnok megyei statisztikai évkönyv. Szolnok, KSH
1981 Népszámlálás (Magyarország) 1980. Budapest, Statisztikai Kiadó Vállalat
1989, 1995 Demográfiai évkönyv. Budapest, KSH
1990–2009 Jász-Nagykun-Szolnok megye statisztikai évkönyve. Szolnok, KSH
2001 A 2000. évi népszámlálás. Budapest, KSH
1995. Népjóléti Közlöny különszám. Magyarország lakosságának egészségi állapota. Budapest

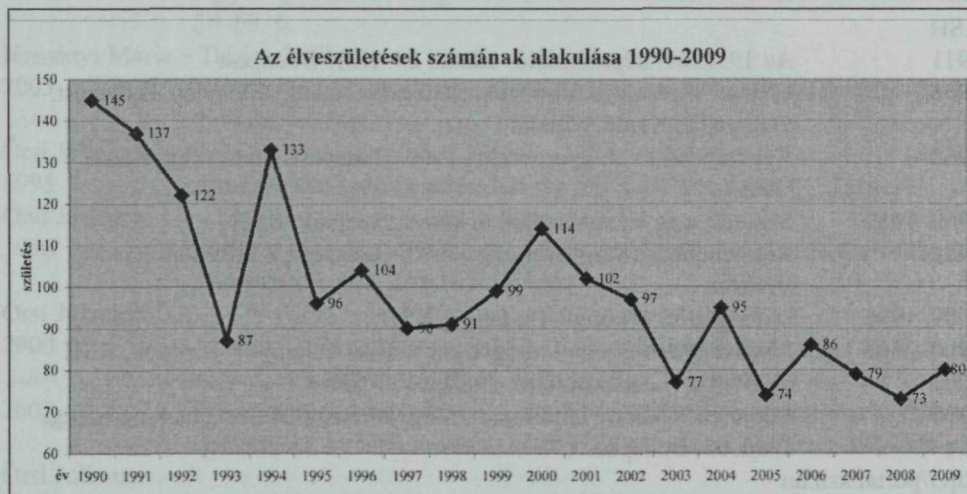
<http://portal.ksh.hu>

<http://statinfo.ksh.hu>

1. ábra

2. ábra

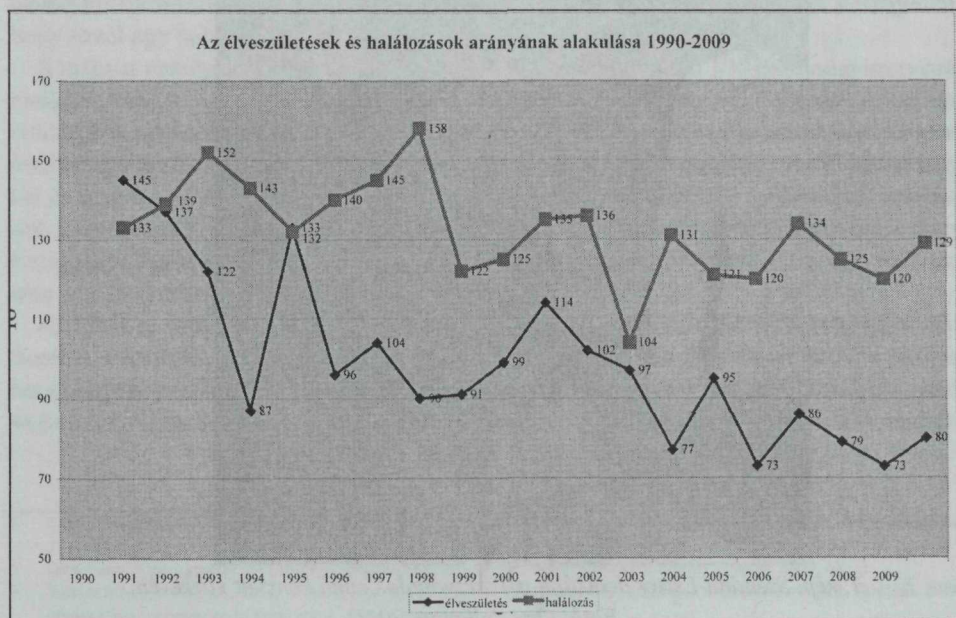

Túrkeve demográfiai helyzetének alakulása a rendszerváltás után

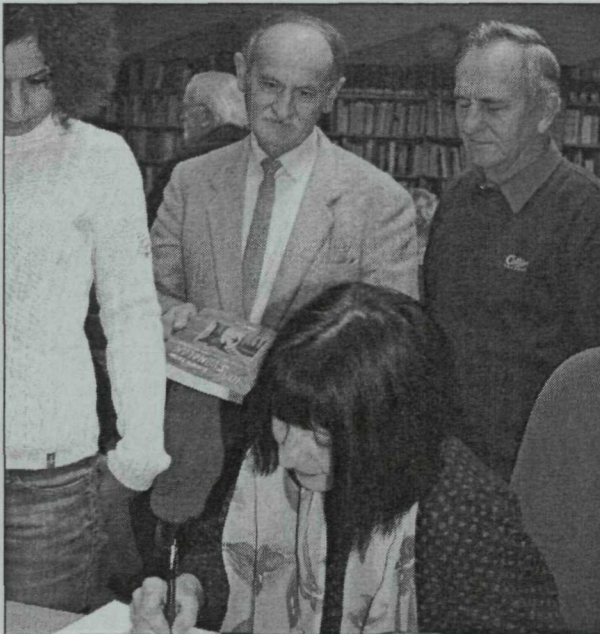
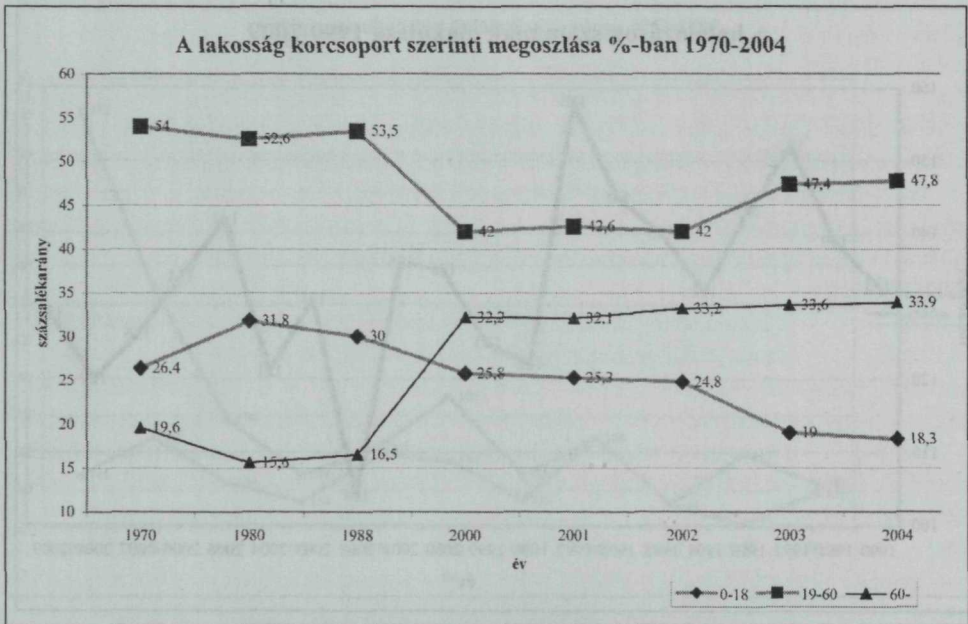
3. ábra

4. ábra

5. ábra

1. kép. Szendrei Eszter dedikálja a Törésvonalak című könyvét Túrkevéen.
– Fotó: Örsi Julianna, 2011

Mocsári Norbert

Egy család gazdálkodásának változása 1960-tól napjainkig Kisújszálláson

A gazdálkodás változása Magyarországon 1945-től napjainkig

A magyar mezőgazdaság 1945 óta három szerkezetet alapvetően módosító átalakuláson ment keresztül, amelyek mind társadalmi, mind gazdasági hatásaiban a lakosság jelentős hányadát érintették. Az 1940-es évek közepén végrehajtott földosztás következtében megszűnt a korábbi korszakot jellemző földesúri nagybirtokok hegemoniája, helyette a törpe- és kisbirtokok túlnyomó többsége jellemezte ezen időszak mezőgazdasági struktúráját. A földreform során közel 642 ezer család jutott földhöz, (átlagosan 2,9 hektár)¹ amely ugyan a korabeli parasztság szociális helyzetén valamelyest javított, de a hatékonyan működő mezőgazdasági struktúra alapjainak megteremtésére nem volt képes.

Az 1950-es évektől kezdődően a sztálini elveken nyugvó agrárpolitika rendkívüli mértékben rontotta a mezőgazdaság lehetőségeit és visszavetette a termelést. A mezőgazdasági termékek szovjet mintára átalakított kötelező beszolgáltatási rendszere és a különböző korlátozó adminisztratív intézkedések mellett véghezvitt kényszertagosítás következtében a mezőgazdasági termelés és az abból származó jövedelem drámaian visszaesett, néhány év leforgása alatt mintegy 250 ezer gazdálkodó hagyta el a földjét. Az 1945-ben létrehozott üzemi struktúra végleges felszámolására 1959-től került sor, alig három év alatt a megmaradt egyéni gazdálkodókat szinte kivétel nélkül nagyüzembe szervezték. A gyorsan és radikálisan végrehajtott kollektivizálással a parasztok életébe durván beavatkoztak, ugyanakkor kétségtelen, hogy ezzel egy hatékony üzemi struktúrát hívtak életre az ágazatban.²

A magyar mezőgazdaság kétpólusúvá vált, 1972-re a mintegy 6.100 gazdasági szervezet mellett 1,8 millió egyéni gazdaság, mezőgazdasági kistermelő (illetmény-földdel, háztájival rendelkező gazdasági egység) végzett mezőgazdasági munkát. Ez az üzemsztruktúra, a benne lévő sajátos kettősséggel, hogy a nagyüzemekben belül összesen mintegy másfél millió háztáji és kiegészítő gazdaság működött, megfelelő keretet tudott biztosítani a műszaki fejlesztésnek. Lehetővé vált a korszerű technológiák, bennük a modern, hatékony gépi eszközök, a nagy hozamokat biztosító biológiai alapok, valamint a magasan képzett értelmiségiek alkalmazása a mezőgazdaságban.³

Az 1990-es évek elején bekövetkezett politikai, gazdasági, és társadalmi rendszerváltás ismételen jelentős változásokat hozott a mezőgazdaságban. Az időszak kezdetén a földjeiket és egyéni javaikat elvesztők kártalanítása került előtérbe, azonban ezen társadalmi igazságosságot szolgáló elvet nem sikerült hibák és kedvezőtlen körülmények nélkül véghez-

1 Lacka Sándorné: A földterület és a földhasználat alakulása 1945 és 1994 között. Statisztikai Szemle. 76. évfolyam (1998) 2. szám 120. p.

2 Oros Iván: A birtokszerkezet Magyarországon. Statisztikai Szemle. 80. évfolyam (2002) 7. szám. 2002. 681.p.

3 Takács István (2004): A válasz: virtuális nagyüzem. MTA-AMB Kutatási és fejlesztési tanácskozás. Nr. 28. Gödöllő. 2004. január 20–21. Konferencia kiadvány 2. kötet 248.p.

vinni. A nemes szándékú, nagy tömegeket érintő kárpótlást a gyakorlatban sokkal nagyobb körültekintéssel, a várható hatások előzetes felméréseivel kellett volna megvalósítani.⁴

A rendszerváltás után, annak következményeként lényegesen átalakult a mezőgazdaság tulajdonosi és üzemi szerkezete. A korábbi nagyüzemeket tömegesen váltották fel a mikro-, kis- és középvállalkozások, egyéni gazdálkodók. A szocialista rendszer idején meglévő „kis-üzem”, a háztáji gazdaság is új szituációba került, hiszen elvesztette korábbi integrációs kapcsolatait, amit alapvetően a termelészövetkezetek jelentettek. Ily módon olyan új vállalkozói réteg jött létre, amelyet piaci tapasztalat-, kapcsolat- és még inkább a tőkehiány jellemzett.

Az elmúlt évtizedben jelentős változások zajlottak le a magyar mezőgazdaságban, melyek hatásai a teljes ágazatot érintették. A megváltozott termelési struktúra az elaprózódott birtoktestek, a nagyszámú, ugyanakkor kisméretű egyéni gazdaság, illetve kisszámú, de nagy birtokmérettel rendelkező intenzív termelést folytató gazdasági szervezetek váltak jellemzővé, így tehát egy duális termelési szerkezet alakult ki. A kilencvenes évek végétől kezdve azonban egy lassú, de folyamatos birtokkoncentráció indult meg, részben a piaci folyamatoknak, részben Magyarország Európai Unió csatlakozásának köszönhetően. Ezzel egy időben egy új, illetve korábban már középparaszti gazdaságként létező termelői csoport került előtérbe: a családi gazdaság.⁵

Mindezen politikai változások figyelembevételével vizsgálom egy kisújszállási család magángazdálkodását. Tovább válaszlehetőségeket akarok nyújtani arra a kérdésre, hogy mi hátráltatja és mi ösztönözheti a magángazdálkodás folytatására a családokat.

A Tóth család gazdálkodása az 1960-as évektől napjainkig

A Tóth család 1960 óta gazdálkodik Kisújszálláson. Kezdetben a tsz által kiadott háztáji földön termelték meg a számukra szükséges takarmányt és élelmet. 1981-ben vásároltak 560 kvadrát⁶ földet közösen. Még a '80-as években vásárolt id. Tóth András újabb 560 kvadrát földet. Később élettársa Csillag Zsuzsanna 1999-ben vette meg a már meglévő földjük melletti 960 kvadrát területet. 2000-ben Zsuzstika néni örökölt egyszer 980 kvadrát termőföldet, valamint egyszer 960 kvadrát kertföldet. Ez összesen négy hektár terület. A saját tulajdonba lévő föld mellé minden évben bérelnék még legalább 6-8 ezer kvadrát földet.

Az apró birtoktestek egyéni megművelése egyáltalán nem éri meg anyagilag a megművelést, így az olyan tulajdonosok, akik nem foglalkoznak földműveléssel, de termőterületet birtokolnak, inkább kiadják bérebe. A földterületek eladása szintén nem éri meg, hiszen az ilyen apró földterületek értéke és az eladási költségek közötti különbség nem fedezné a kiadásokat. Egyes bérbeadók akár a bérleti díjat is elengedik csak művelve legyen a földjük.

A Tóth család a földeken, búzát, árpát, zabot, kukoricát, krumplit termel saját felhasználásra. A 2000-ben megörökölt kertföld résztulajdonáról testvérei lemondtak Zsuzstika néni javára, hogy elkerüljék a felaprózódást és a kert egyben maradjon. Így a család egyfajta

4 Oros Iván: A birtokszerkezet Magyarországon. In: Statisztikai Szemle. 80. évfolyam. (2002) 7. szám. 2002. 690. p.

5 Ángyán József: Mezőgazdálkodás, vidék, környezet. In: Falu- Város- Régió. 2000. 3. szám 7. p.

6 1 kvadrát 3,6 négyzetméter, helyi használatban kodrátnak nevezik. Négyyszögöl is ugyanaz az érték. 1 magyar hold = 1.600 négyyszögöllel.

konyhakertet alakított ki és itt termelik meg a zöldséget, répát, borsót, céklát. A veteményesben van még 40 szilvafa is, melyről a termés egy részét befőttnek teszik el a másik részéből pedig pálinkát főzetnek.

Mivel saját gépparkkal nem rendelkeztek, így a tsz gépei szántották fel a saját tulajdonba lévő földet és aratták le a terményt. A rendszerváltást követően és a tsz-ek megszűnésével elterjedtek a magánvállalkozók, akik saját gépparkot alakítottak ki és azzal művelték saját és mások földjeit. A Tóth család is egy magánvállalkozót bíz meg rendszeresen a föld megművelésével, viszont a vetés és az aratás közötti munkafolyamatokat, mint például a locsoltatást, a kapálást maguk végzik. A kukorica húzatását a '80-as évektől saját lóval maguk végezték, de a '90-es években eladták a lovat és inkább erre a munkafolyamatra is ma már fogadnak egy magánvállalkozót. A vállalkozó kvadrátonként 15 Ft-ért végzi az aratást, 10 Ft/kvadrát áron felszántja és újabb 10 Ft/kvadrát áron elveti és elboronálja a veteményt. Ez évente átlagosan 500.000 Ft-ot emészt fel a Tóth család kasszájából.

A gazdálkodás kezdete óta nagyobb váltás a búzánál történt. A '90-es évekig a sima hosszúszerű kalászos búzát vetették, majd átálltak a rövidszűrű búzára, tavaly viszont már a tritikálét⁷ vetették el. Úgy vélik ez jobb takarmánynövény, mert több benne a fehérje, ami segíti az állatok fejlődését. Az éves átlag terményhozam az időjárástól függően búzából eléri a 40 mázsát. Az árpából inkább a tavaszt vetik el, mert jobbnak tartják „... bár az meg kényesebb a fene egye meg ... de nem olyan szúrós, meg az állatok is jobban szeretik.” Az időjárási viszontagságoktól függően árpából is az évi 40 mázsza takarmányt tudják learatni.

„A kukorica igényli a legtöbb törődést, de ha jó az idő akár 100 mázsát is zsákba tudunk rakni.” A kukorica május eleji és végi gondozását a családtagok végzik. „Ilyenkor unokától a nagyszülőkhöz mindenkinek a kukoricásban van és kapál meg fattyaz.”

A mezőgazdaság mellett a háznál tyúkokat és malacokat nevelnek. Ezek egy részét saját fogyasztásra tartják, a másik részt pedig eladásra szánják. A sertésállomány nagy része magyar nagyfehér hússertés, de jelenleg van mangalica is, amit csak saját fogyasztásra tartanak. A korábbi években tartottak néhány vietnámi csüngőhasú malacot is. A sertésállomány száma évente 10–15 darab között mozog. Ha a malacpopuláció kevés, akkor vásárlással pótolják a hiányt. Etetésüket önetető rendszer segítségével oldják meg, így gyorsabban híznak a malacok. „Bár ezek a malacok már olyan malacok ... ezek táp nélkül nem nőnek fel rendesen.” Egy anyakoca van leválasztva a többitől, amelynek házi maradékot, moslékot adnak.

Tyúktartással a rendszerváltást követően kezdtek el nagyítéssel foglalkozni. Mivel Zsuzstika néni 1990-ben ment nyugdíjba, így szezonálisan akár 4–500 darab előnevelt csirkét tartottak és adtak el 1996-ig. A napos csibéket a városi nagykeltekből vásárolták meg, amíg üzemelt. Jelenleg 100 darab csirkéjük van, amit elsősorban a család él fel, másik részét pedig az ismeretségi körük vásárol meg. A tyúkok takarmányozását a megtermelt kukoricával, búzával oldja meg a család. A csirkéknek kukoricadarát és tápot adnak. A darálást saját darálóval végzik, melyet még a '70-es években vásároltak a tsz-en belül. A rendszerváltás előtt, ha nagyobb mennyiségű terményt kellett ledarálni, elvitték a közeli malomba és ott őrltettek, nem a házi darálón. „Az akkor még jobban megérte. Odavitted, levették a

⁷ A rozs és a búza keresztezéséből létrehozott takarmánynövény <http://hu.wikipedia.org/wiki/Tritikale>

vámot, vagy kifizette a molnárt és vihette is haza a megőrölt takarmányt. Ma már az sincs, elcsinálták az is.” A tojásszükséglet is biztosítva van, hiszen átlagban a tyúkok tíz tojást tojnak naponta. A felesleges tojásokat ugyancsak a közeli ismerősöknek adják el a jelenlegi piaci ár alatt. „Most mit nyereszkedek annyit rajta, ha 50 Ft-ért adom itt maradhat, így meg 30 Ft-ért elviszik, ő is jól jár meg én is. Ha annyiért adnám, mint a bótba adják, akkor a falhoz is verhetném már őket.”

A rendszerváltás előtti időkben tartottak még tehenet is, de mivel a '90-es években megszűnt a helyi tejüzem, ahová leadták a tejet, így felhagytak a szarvasmarhatartással. A csorda is megszűnt a '90-es évek végén, ahová kihajtották a teheneket, a közlegelőt is felszámolták mára. A szarvasmarhák egész évi istállózása pedig folytonos takarmányozást igényelt volna, ami igen költségesnek bizonyult, illetve a '90-es évek végén több háznál „elcsinálták” az istállókat is, így ez a Tóth családnál is bekövetkezett.

A rendszerváltást követően került bevezetésre az őstermelői igazolvány, melyet a családfő is kiváltott, hogy tovább gazdálkodhassanak és fejlesztésbe fogjanak. A már meglévő földekre szerettek volna állami támogatást szerezni, de akkor azt még visszautasították, mivel földjük egy része zárt kertföldnek minősül és így a tulajdonukban lévő terület nem érte el az akkor megadott hold mennyiségét, mely után támogatás járt. A későbbiekben bár módosították a támogatási rendszert, de újabb állami támogatást már nem próbáltak meg kérni a földekre. Egy tavaly bekövetkezett hirtelen halálesetben a családfő elhunyt és fia ifj. Tóth András vette át a családi gazdaságot. Egyelőre a hétvégéken jut több ideje a gazdasággal foglalkozni, mivel munkája hétköznaponként elszólítja a városból. Egyelőre még nem akarja kiváltani az őstermelői igazolványt, mert az számára plusz anyagi terhet jelentene. A keresete és a megtermelt javak után több adót kellene fizetnie. Zsuzstika néni úgy véli, hogy a mai világban nem is éri meg kiváltani, „... csak jobban eladósítja magát vele az ember, ha van másik állása, akkor az őstermelői igazolvány kiváltásával csak több adót kellene fizetnie.”

Összefoglalás

A fentebb leírt példából kitűnik, hogy a családi gazdaságok jelenleg nehéz helyzetben vannak. Bár pozitív tényezőnek fogható fel, hogy az európai uniós támogatások⁸ ma már domináns szerepet játszanak és segítik a gazdaságok működését és fenntartását, mely kedvezően befolyásolja fejlődésüket, azonban a hiányos tájékoztatás miatt nem mindig jut el a kellő információ a megfelelő személyekhez. A nem megfelelően tájékoztatott családi gazdaságok vegetálnak vagy épp a tönkremenés határát súrolják.

A magas áron dolgozó mezőgazdasági vállalkozók se könnyítik meg a helyzetet. A Tóth család által megtermelt termék ára teljes mértékben rámege a vetés és az aratás költségére, semmilyen haszon nem marad fent számukra. A Tóth család elmondása szerint, azonban még mindig jobban megéri nekik, ha saját maguk termelnek, mert ha a terményt boltban kellene megvásárolniuk, akkor egyszerre egy összegben kellene kifizetniük az árát, így

8 Molnár Balázs: Családi gazdálkodások helyzetének alakulása az ezredfordulón Vas megye mezőgazdaságában – Doktori értekezés Pannon Egyetem, Keszthely, 2008.

viszont, hogy saját földjükön termelnek, lehetőségük van arra, hogy azt a pénzüsszeget, amit a terményre fordítanak, azt a magáncégeknek csak a vetés, a boronálás és aratás alkalmával fizessék ki több részletben.

Interjú alanyom válaszából kitűnik, hogy a mezőgazdasági termelő munkát az egyéb megélhetési, kereseti lehetőségekhez képest negatívabban ítéli meg. Más gazdálkodók is hasonló véleményen vannak. Ez hosszútávon gátolja a duális termelési struktúra harmonizálását.⁹

Kijelenthető az, hogy a vidéki életformának továbbra is szerves része marad a mezőgazdasági termelés, többek közt azért is, mert a mezőgazdasági termék előállítás, akár az önfenntartásra korlátozódik, akár jövedelemtermelést céloz meg, eredményesen enyhíti a jövedelemhiányt.

A vizsgált családi gazdaság alapján elmondható, hogy a hozzájuk hasonló gazdaságok mozgásteret a piacorientált működés irányába beszűkült, elsődleges cél az önellátás lett. Viszont pozitívumnak fogható fel, hogy ezeknek a gazdaságoknak a „válságálló képessége” a sok esetben igen alacsony jövedelmesség ellenére relatíve nagy, s a vidéki lakosság pótlólagos jövedelemszerzésében szilárd pozíciót foglal el a mezőgazdasági termékek előállításában.

Felhasznált irodalom

Ángyán József

2000 Mezőgazdálkodás, vidék, környezet. In: Falu- Város- Régió 3. szám 3–15 p.

Lacka Sándorné

1998 A földterület és a földhasználat alakulása 1945 és 1994 között. In: Statisztikai Szemle. 76. évfolyam. 2. szám 117–129 p.

Molnár Balázs

2008 Családi gazdálkodások helyzetének alakulása az ezredfordulón Vas megye mezőgazdaságában – Doktori értekezés Pannon Egyetem, Keszthely.

Nagyné Demeter Dóra

2009 A családi gazdálkodás helyzete Hajdú-Bihar megyében – Egyetemi doktori értekezés, Debrecen.

Oros Iván

2002 A birtokszerkezet Magyarországon. In: Statisztikai Szemle. 80. évfolyam 7. szám. 674–697 p.

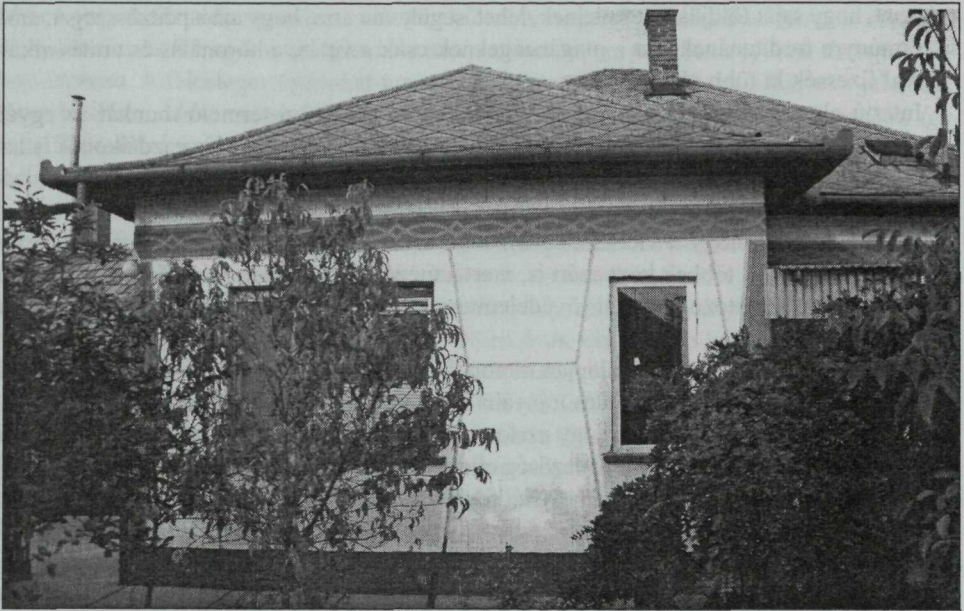
Takács István

2004 A válasz: virtuális nagyüzem. MTA-AMB Kutatási és fejlesztési tanácskozás. Nr. 28. Gödöllő. 2004. január 20–21. Konferencia kiadvány 2. kötet 247–25. p.

Internetes forrás:

<http://hu.wikipedia.org/wiki/Tritikale> 2012-10-06 12.15.

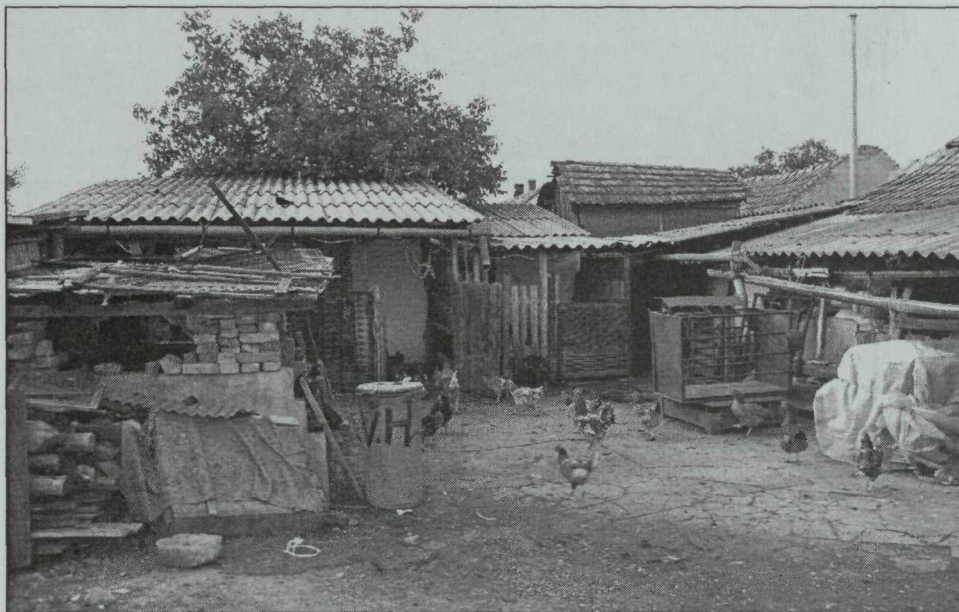
⁹ Nagyné Demeter Dóra: A családi gazdálkodás helyzete Hajdú-Bihar megyében – Egyetemi doktori értekezés, Debrecen, 2009.

1. kép. Családi ház – 2012

2. kép. Zsuzstika néni etetés közben – 2012

3. kép. A tyúkólak – 2012

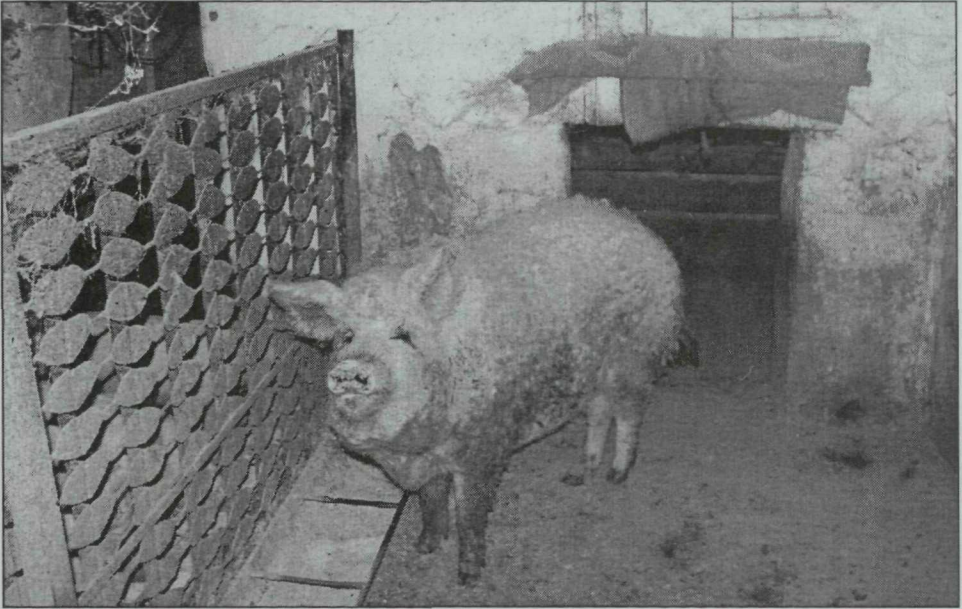
4. kép. Disznóólak – 2012

5. kép. Fehér szárnyasok előnevelőben – 2012

6. kép. A veres tyúkok – 2012

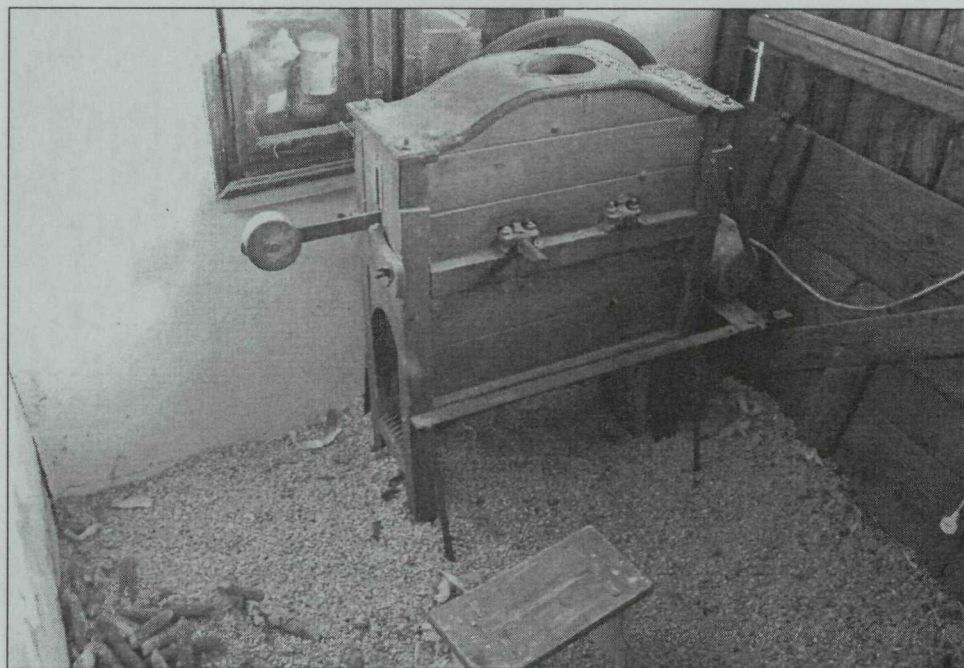
7. kép. Magyar mangalica – 2012

8. kép. Yorki húsertések malacok tápon – 2012

9. kép. Kamara és daráló. – 2012

10. kép. Még ma is használt a kukorica morzsológép – 2012

Fodor István Ferenc

Jászfákóhalma tanyavilága

Mivel az ember általában szívesen telepedett le a folyók mellé – hiszen közel volt az ivóvíz –, így a Jászságban is egymást érték a települések a Tarna mellett 3–4 km-re egymástól Dósa¹, Négyzállás, Jákóhalma² – majd a Zagyvánál Mihálytelek³. A határuk viszont irdatlan távolságba nyúlt ki, különösen keleti irányban, hiszen messze volt oda a folyó nélküli Apáti, vagy Kisér, mely viszont már a nevét is egy kis vízfolyásról kapta. Négyzállás aztán a török időkben elpusztult, határán a szomszédok osztoztak.

A jákóhalmi határ is nyugat-keleti irányban kb 14 km hosszú. Maga a belterület a Tarna bal magaspartjára települt, közelében gazdag legelő, később itt ültettek szőlőt, erdőt.

A távolabbi határrészek jelentősége akkor nőtt meg, amikor a török elvonulása után visszatértek az elmenekült lakosok, normalizálódott az élet és más vidékekről is – főleg a Felvidékről – földváltók érkeztek.

1758-ra elfogyott a megváltható föld, s 1770-ben már azt is kimondta a Tanács, hogy ne a gyepet törjék fel, hanem ki-ki a Varjasról szántson.⁴ Ez az elnevezés tehát már több mint 240 évvel ezelőtt is ismert volt. Az elnevezés eredete is ismert: „Varnyas nevére vette egy ezelőtt századokkal vidékén tenyészett erdőtől, melyből a még jelenkori legöregebb emberek emlékezetére fennmaradt maradványokba temérdek varnyú tenyészett.” Ezt viszont Fodor Ferenc egy 1864-es feljegyzésre hivatkozva írta le.⁵ Ebből tehát az következett, hogy az 1700-as évek vége körül – amíg az 1864-ben élt legöregebb emberek vissza tudtak emlékezni – ezen a tájon még vélhetően a hajdani természetes növénytakaró tölgyerdeinek maradványa lehetett, ami a redempció által megváltott és használatba vett földekkel egyre kisebbre zsugorodott össze.

A 19. század közepén aztán a terület szempontjából is fontos változások történtek, mert 1856-ban tagosították a határban és az egy tagba került földek nagyban elősegítették a tanyásodást⁶. Az pedig a hely elhelyezkedéséből következett, hogy itt volt legerősebb és legkorábbi a tanyásodás, hiszen a faluban lakó tulajdonosok ilyen messziről már naponta nem nagyon jártak haza. Oda-vissza az út négy órahosszát kitett. A Varjasra három földút vezetett; a középső, leghosszabb a Gyóri – vagy Iskola dűlő a később felépült iskoláról elnevezve. A jásztelki oldalon a hasonlóan hosszú Virágosi dűlő, az apáti műút felőli oldalon a rövidebb Hegyeshalmi – vagy Homok dűlő, mely a végén derékszögben össze volt kötve a Gyóri dűlővel az iskolánál. Ennek közepéből indult a legtávolabbi pont felé a Szöghatár, vagy Pista

---

1 Ma Jászdózsa.

2 Ma Jászfákóhalma

3 Ma Jásztelek. Egyébként itt is Tamának hívták a már egyesült két folyót; a mai Zagyva elnevezést az összefolyástól lefelé a tudósok döntötték el, földtörténeti okok miatt.

4 Jászfákóhalma tanácsulési jegyzőkönyve 1770, Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár.

5 Fodor Ferenc: A Jászság életrajza. Budapest, 1942

6 Fodor Ferenc már tud tanyákról 1850-ben is, de négy településen együtt adja meg a számukat, így még az sem derül ki, hogy Jákóhalma határában hány volt, nem hogy a Varjason.

dűlő.⁷ Ahogy Erdei Ferenc látta, a folyómenti jázsági falvakban a belterülettől távoli határ-részen sorban épültek a tanyák a dűlőút⁸ mellé.⁹ A tanyák először a belterületi külterelkeknek a szerepét vették át¹⁰, ahol korábban az istállók voltak a nagyobb állatokkal és a szérűskertek. A távoli földek tulajdonosai először csak kutak ástak az állatok számára, majd állásokat, ahol fedél alá húzódhattak rossz idő esetén. Később már kunyhók következtek, ahol egy-egy éjszakára, főleg a nagyobb nyári munkák idején kint maradhattak.

Végül kint maradtak állandóan, mivel az állatok már ott voltak, körülötte volt a birtok. Felépült a jellegzetes jázsági tanya lakóházzal, istállóval, óllal, esetleg góréval, galambdúccal, méhessel stb.

Később aztán a tanyák száma azzal is nőtt, hogy az új generáció új tanyát épített a szülői tanya mellett; nem egy alkalommal egész sor tanya épült a családi föld darabolódásával párhuzamosan. Ilyen volt pl. a Varjason a Farkas, a Lékó, a Terjéki család terjeszkedése, melyekhez hozzájárult a szomszédos földek és tanyák házasság révén egymáshoz kapcsolódása: pl. a Lékó-Deszpoth-László tanyasor esetében, mely 5 tanyát is eredményezett.

Miután egyre szaporodott a lakosság, egyre nagyobb szükség lett volna iskolára is, de amikor az megvalósult, addig még két évtizednek kellett eltelni az első említéstől. 1908-ban már az iskolaszék javasolta, hogy egy osztályt a tanyán kellene felállítani, természetesen tanítóval együtt, mivel ott 30 iskolaköteles gyerek él.¹¹ Itt még általában volt szó a tanyavilágról, nem kifejezetten a Varjasról, de magában a községben sem igyekezett nagyon az előljáróság az iskolaépítéssel. Éppen abban az évben épült fel a mai Öreg iskola, hosszadalmas viták után.

Aztán jött az első világháború és 1916-ban a minisztériumi vélemény, mely szerint az egész határban két iskola lenne szükséges 1-1 tanteremmel és 1-1 tanítóval, melyre az volt a reakció, hogy: „Az iskolaszék a fenti rendeletet tudomásul veszi, de magvalósítását boldogabb időkre halasztja.”¹² El is lett halasztva rendesen, hiszen jött az 1919-es bolsevik uralom, aztán Trianon. 1923-ban született döntés; Fazekas Sándor helyi építőmester lett megbízva a két iskola felépítésére a Kapitányréten és a Varjason.¹³ Ő épített már a faluban több iskola-épületet. Több helyszín szóba került, végül az lett a meghatározó, hogy honnan érkezett a legjobb ajánlat; ez pedig Terjéki Lászlóé volt, aki a saját földjéből díjmentesen bocsájtotta a község rendelkezésére azt a területet, ahol az iskola 1927-ben a Klebelsberg iskolaépítési program keretében felépült.¹⁴ Ettől az időtől kezdve az számít Varjasnak, ahol az iskola vonzáskörzete volt.

A határ legtávolabbi pontjára vezető Szőghatár dűlő nekiment a jásztelki határnak, ahol Terjéki Pál tanyája¹⁵ és földje volt. Itt kb. 100 méteres szakasz hiányzott ahhoz, hogy

7 A Pista dűlő nevet azzal érdemelte ki, hogy – velem együtt – ott nyolc István keresztnévű lakott és csak egy Imre viselt más nevet az 1940/50-es évek fordulóján.

8 A dűlőutak a tanyára kivezető földutak voltak, melyek a dűllőföldeket választották el egymástól. A megnevezés nem egységes: irták, mondták déllőnek, déllőnek, dűllőnek, dűllőnek.

9 Erdei Ferenc: Magyar tanyák. Budapest, 1960.

10 Ezt Fodor Ferenc is így látta (Jászkóhálmá története, Jászberény, 2008) könyvében.

11 Váradi Zoltán: Adatok a jászkóháalmi iskola történetéhez. Kézirat, 1958.

12 Váradi Zoltán: Adatok a jászkóháalmi iskola történetéhez. Kézirat, 1958.

13 Váradi Zoltán: Adatok a jászkóháalmi iskola történetéhez. Kézirat, 1958.

14 Fodor István Ferenc: 70 éve épült a varjasi iskola. In: Jázsági Évkönyv, Jászberény, 1997.

15 A tanyát az 1940-es években elbontották. Az öregek még emlékeztek „Terjéki Palya sergőjére”, mely egy olyan nagy kör alakú fészker volt, melyben lovaskocsival meg lehetett fordulni.

kapcsolat legyen a jászapáti Pethes dűlővel. 1933-ban a község megvásárolta Terjéki gazdától ezt a területet, így Jákóhalma – és egy gyepen át – Jásztelek felől is megnyílt az út Jászapáti felé.¹⁶ Hajdan egyébként itt vezetett a Jászapáti Alattyánnal összekötő földút a Szöghatár sarkát érintve.¹⁷

A nehéz megközelíthetőség ellenére fordultak itt meg jeles személyiségek is; dr. Czettler Jenő közigazdász a jákóhalmi választási körzet országgyűlési képviselője volt 1921–1935 között, s mivel az iskola 1927-ben épült, valamikor 1927 és 1935 között legalább egy alkalommal – zord téli időben – megfordult itt ő is; talán ő volt a legmagasabb rangú személy, aki erre járt, mivel egy időben a Parlament házelnöke is volt.¹⁸

1935-ben a Varjas 2.752 holdas területén 312 ember élt.¹⁹ Nem tudjuk, hogy ezt hogyan számították ki, de valószínűnek tartom, hogy a községi iskola, a kapitányréti iskola és a varjasi iskola egymástól való távolsága alapján állapították meg, hogy a határ melyik pontjához melyik van közelebb és így nagyjából fedte a valódi vonzáskörzetet a terület, hiszen nyilvánvaló, hogy az arra lakók érdeke az volt, hogy a legközelebbi iskolába járjon a gyerek. A területnek az a része, mely Jásztelek és Jászapáti felé volt a határ – egyértelmű, a falu fel és az északi irányban viszont a falsi, illetve a kapitányréti iskola vonzáskörzete nem annyira éles. A Varjasra kiszámított terület egyébként közel harmadrésze az összhatár területének. A tanyasi lakosságnak is kb. harmada élt a Varjason, mivel ez időben minden ötödik ember tanyán élt és a több mint 900 főnek ennyi a harmada. A másik harmad a kapitányréti körzet, a harmadik pedig a belterület körüli tanyasi lakosság.

A tanyák száma nincs megadva, de ez is az össztanyák harmadához közelíthet. A Horváth Péter Honismereti Szakkör már évek óta gyűjtötte a tanyák adatait, mely természetesen annál nehezebb feladat, minél inkább előre haladunk az időben.²⁰ Az egész tanyavilágra 306 tanyaszerű objektumot sikerült összegyűjteni, ami ugyan biztosan nem fedti a valóságot, hiszen egy időben nem létezett ennyi tanya. 1856-tól több mint másfél évszázad telt el²¹, s az egyik tanyát elbontották, a másikat felépítették. Azoknak már nincs élő tanúja, amelyek már akár a 19. század végére is megszűnhettek. A feltüntetett objektumok egy része nem volt valódi tanya – ezért használjuk a tanyaszerű objektum kifejezést. Volt, ahol csak istálló volt, volt ahol alkalmi épület fából, melyet időszakosan használtak ott lakás céljára. De akadtak a tévesztés időszakában felépített istállók – pl. a Szöghatár dűllő belső végén a Lukácsi tanyán 50-es lóistálló épült 1960-ban a Petőfi tévesztés²², – különböző funkciójú épületek, melyek éppen akkor kezdtek épülni, amikor a tanyavilág meg megszűnőben volt.

16 Az 1970-es évek végén a tanyák megszűntével nem csak ezt a szakaszt, hanem az egész szöghatári dűllőutat felszántotta a tsz, de az már ügysem vezetett sehová, mert az apáti határban már korábban felszántották a Pethes dűllőt is.

17 Ha ez az út a műutak megépítése után is megmaradt volna, akkor egész másképp alakult volna a terület sorsa. Szüleim néhány alkalommal vittek dinnyét árulni az alattyáni piacra a részben a régi nyomvonalat követő földúton.

18 Látogatásáról tudósítás jelent meg az egyik jászági lapban, azonban nem emlékszem a lap címére és az időpontra, mely a Jász Múzeum könyvtárában került a kezembe.

19 Őrsi Julianna: A társadalom kihívásai – A mikroközösségek élete. Túrkeve, 2004.

20 A 2011-es megyei honismereti pályázaton a szakkör második díjat nyert az anyaggal.

21 Amint korábban is jeleztem; a tagosításkor lendült fel a tanyaépítés, de ez nem jelenti azt, hogy elvéve már nem voltak ilyen építmények.

22 Az elnevezés azt jelentette, hogy 50 ló számára épült az istálló. Nem volt hosszú életű, hiszen nem csak a tanyák fogytak rohamosan, hanem a tsz. lovai is. 20 évvel később már az egész határra kiterjedő – közben egyesült – tsznek összesen két lóva volt a kiserhái istállóban.

Az egész tanyavilágban a tanyák száma az 1940-es évek végén lehetett a legtöbb, amikor 250–300 tanya létezhetett, s ennek harmada a varjasi részen közel száz volt. Az 1960-as népszámlálás előtt utójára rendezték a tanyán is a lakcímetek, akkor még mindig közel 200 volt a tanyák száma az egész határban²³, viszont a Varjason gyorsabb volt a megszűnés, mivel távol volt a műúttól, buszjáratról²⁴, talaja pedig kötött fekete lévén saras időben járhatatlan volt. Csak a nyugati részén nyúlt le Jászdózsza felől egy magasabb, homokosabb sáv néhány kiemelkedő halommal (pl. a Tolvajhalommal). Távobbb is van elszórtan néhány alacsonyabb halom (Retekhalom, Koldushalom), a legtávolabbi ponton pedig a mesterségesen összehányt Hármashatárhalom.²⁵

Ahogy Lukácsi Istvánné visszaemlékezett: kezdő pedagógusként hívták oda²⁶ és amikor rákérdezett a tájat ismerőkre, hogy milyen vidék az, azt a választ kapta, hogy „nagyon sokszor jó lenne, ha az embernek szárnya lenne, mert akkor egész szépen tudna közlekedni.”²⁷ A tanyavilágban többször is szóba került, hogy ahol lehet; célszerű tanyaközpontokat létrehozni. A jákóhalmi határban nem voltak olyan tanyabokrok, mint a Nyírségben és nem voltak olyan területek, ahol különösen sűrűsödtek volna a tanyák, vagy akkora távolságok lettek volna a települések között, mint a két Kunságban. A Kapitányréten amiatt sem volt az ilyen elképzeléseknek realitása, mert félúton volt Jákóhalma és Jászapáti között – 6-6 km-re –, az akkori viszonyok közt is már forgalmas műút mellett, 1926-tól buszjáratral mindkét irányba. A jászdózsai határban 2-300 méterre futott az 1909-ben megépített vasút a határtól, ahol volt egy vasúti megálló. Könnyebb volt eljutni Pestre az ottani tanyavilágból, mint magából a községből.

Mint fentebb olvasható; erősen más volt a helyzet a Varjason. Ugyanakkor, – amikor az említett népesedési adat született: Jász-Nagykun-Szolnok megye alispánja a belügyminiszternek összesítő jelentést küldött, melyben azt írta: „Jászfákóhalma községben külterületi központnak... tisztelettel javaslom a Varjassy²⁸ iskola kijelölését. A tanyai lakosság ügyesbajos dolgait hetipiaci napon szokta elintézni és a marhalevél kezelés volna az egyedüli tennivaló, mellyel az ottani tanítót lehetne megbízni.”²⁹

Mivel a Varjasi iskolával kapcsolatban már írtam egy hosszabb cikket³⁰, így ha a részletekbe nem is akarok belemenni – az iskolától függetlenül nehéz a varjasi tanyavilágról írni a következő 37 évben, 1927–1964 között. Ám a tevékenységet két időszakra kell osztani, mert teljesen más volt az első két évtized, mint a másik hasonlóan hosszú időszak. Az iskola – különösen az első időszakban – kulturális centrum is volt, előadásokkal, bálokkal. Még

23 Mivel ekkor még én is a tanyán életem, így emlékszem, hogy a 114-es számot kaptuk – a Varjason a legnagyobbat, de ebben benne volt a belterület közeli tanyák egy része is –, a kapitányréti tanyavilág még ezután következett a sorban.

24 A legközelebbi buszmegállók (és maga a műút) 2-6 km-re voltak a Varjas különböző részeitől a Kapitányréten, illetve már a jászapáti határban, melyek 1926-tól funkcionáltak. A jásztelki határban – az új regionális szemétteltelephez – kiépített út, melyen Jásztelekre és Jászapátira lehet közvetlenül eljutni, csak 1999-ben készült el. Ez az út már van, ahol 200 méterre is megközelíti a varjasi határterészt.

25 Mindkét irányban több kilométeren át a jászapáti és a jásztelki határon is kisebb határhalmok sora áll, a Jásztelek felőli düllő pedig a Peres határ nevet viseli, bizonyítja, hogy hajdan viták tüzeiben húzták meg a határt egymás közt a szomszédok ezen a mindegyik településtől távoli területen

26 Ez 1942-ben volt, amikor Szécsényi Erzsébet távozott onnét.

27 Béreltük Pákát. = Jászsági Évkönyv. Jászberény, 2009.

28 Véltetőn úgy gondolta az alispán, hogy egy személyről van elnevezve az iskola; innét lehet az -ssy végződés.

29 Őrsi Julianna: társadalom kihívásai – A mikroközösségek élete. Túrkeve, 2004.

30 Jászsági Évkönyv. Jászberény, 1997.

civil szervezet is alakult 1934-ben Varjasi Polgári Olvasókör néven. De havonta egyszer kijárt ide a község papja is. Jézus Szívekor – általában júniusban – volt a varjasi iskolai kápolna búcsúja³¹ misével, ahogy a faluban is. Ebben az időben akartak építeni egy külön leventeoktatást segítő épületet is, de az nem valósult meg.³² A leventeoktatás viszont igen; magában az épületben, hiszen ez akkor országos mozgalom volt.

Az első kinevezett tanító Varga Imre volt, aki 1927-től 1936-ig; 9 évig tanított itt, amikor behelyezték a községbe. A következő időszak eléggé zavaros: egy évig Faragó Imre, másik egy évig Szegfű József volt helyettes tanító. 1937-ben ugyan Béres Bélát kinevezték, de a következő évben már katonai szolgálatra hívták be³³. Tóth Kelemen József szintén egy évet tanított itt helyettesként, akit Farkas László követett³⁴, aki szintén bevonult katonai szolgálatra. A '40-es évek elején már Szécsényi Erzsébet okleveles tanító volt ott, aki úgy került ide Nagykátáról, hogy a közelben lakott a rokonsága, lévén édesanyja jákóhalmi.³⁵ Volt olyan időszak is, amikor – pl. 1943 első részében tanítóhiány miatt egyáltalán nem volt tanítás.³⁶ Utána Tátrai Ferenc került ide szintén helyettes tanítóként, de a következő évben már ő is katonai szolgálatban volt. Tombolt a második világháború. Mivel ő utána még hadifogságba is esett, így csak 1947-re tért vissza tanítani, majd Jászapátira távozott. Utána kissé stabilizálódott a helyzet, mert a közeli tanyáról a frissen végzett Farkas Katalin tanított 1948-tól 1952-ig, később már Toró Zoltánné néven – férje mezőgazdász volt –, majd elköltöztek Túrkevére. Őt Papp Ilona követte, aki egészen 1961-ig maradt itt 9 éven át. Akkor sajnos egészségügyi okok miatt nyugdíjba vonult fiatalon. Érdekes volt az 1950-es évek időszaka, hiszen amellet, hogy a Rákosi diktatúra volt, oktatás terén akkor volt a varjasi iskola a legjobb helyzetben. Ahogy azt Tihanyi Károly mesélte; volt akkoriban a Járásnál egy Zalai nevű művelődési szakember, aki kijárta, hogy két tanerős legyen az iskola.³⁷ Tihanyi Károly 1953-ban került ide és leghosszabb ideig – 9 és fél évig tanított itt. Amíg ketten voltak: Papp Ilona volt az igazgató-tanító, aki a felsőeket tanította délelőtt, Tihanyi tanító úr meg az alsósokat délután. A 4–4 osztály együtt járt. Amikor ő bekerült a faluba, még egy évig Szabó Fekete Mária követte utolsóként.

Az 1940-es évek végétől merőben más időszak következett. A kiépülő diktatúra előbb a római katolikus népiskolából állami általános iskolát kreált, megszűnt az olvasókör is, hiszen egyesületek sem működhetek 1950 után belügyminiszteri rendeletre. A tanteremben álló oltár egy bezárt fadoboz lett, melynek hasadékain kukucskáltunk be. A hidegháborús időszakban a leventeoktatás helyett légoktatás volt.³⁸

31 Van, aki úgy emlékszik, hogy Szent Lászlókor. Ennek oka az lehet, hogy általában Jézus Szíve is júniusra esik, László nap pedig mindig – és a terület felajánlója Terjéki László volt.

32 Fodor István Ferenc, 2008.

33 Később Jászdózsán telepedett le.

34 Ő később bekerült a községbe, majd iskolaigazgató lett. Felesége betegsége miatt 1955-ben Felsőtárkányba költöztek hegyi levegőre.

35 Miután lehetősége volt, visszament Nagykátára, majd Szentmártonkátáról iskolaigazgatóként ment nyugdíjba. Mivel eredetileg apáca is volt, a rendszerváltozás után Pesten bekapcsolódott a Kalocsai Nővérek munkájába.

36 Tóth Gáspár volt kapitányréti lakos szerint ilyenkor oda jártak iskolába a varjasiak; már amikor pl. belövés miatt 1944/45-ben nem szünetelt ott is a tanítás.

37 Ez az állapot 1953–1961 között állt fenn.

38 Légtalmi oktatás, mely abszolút felesleges volt; pl. mit kell tenni atomrobbanás esetén. Ennek inkább a gaz imperialisták elleni riogatás volt a célja.

Sajátos volt, hogy amikor már elkezdődött a tanyák elnéptelenedése – a tsz-esítés³⁹ miatt –, akkor fejlesztették két tanerőssé az iskolát és még egy ideig házi boltot is működtetett az iskola melletti tanya a földművesszövetkezett.⁴⁰

A Varjason is ritkulni kezdtek a tanyák a '40-es évek végétől és ez a folyamat tíz évvel később az újabb téveszesítési hullám hatására felgyorsult. Azt úgy segítette elő a Községi Tanács, hogy az akkori igényekhez képest óriási vásártér nagy részét kijelölték építési teleknek, 1963-ban pedig eldózerolták az öreg temetőt is és ott is lakások épültek. Mindkét helyen túlnyomórészt tanyasiak – ezen belül is varjasiak telepedtek le.

Az iskola sorsa is beteljesedett, amihez hozzájárult az is, hogy 1961. december 15-ről 16-ra virradó éjszaka a tető nagyobbik része leégett az áthelyezett kémény hibája miatt.⁴¹

Az itt tanuló gyerekeknek – köztük nekem is – akkor 3 nappal hosszabb volt a téli szünet, mivel még annyi idő hiányzott az országos szünet kezdetéig. A szünetben aztán megoldódtak a problémák; az illetékesek döntöttek, hogy ha a szülők meg tudják oldani, hogy a volt szolgálati lakásban berendezhető lesz a tanterem – ehhez le kellett zárni a tető megmaradt részének szabadon táguló végét –, akkor folytatódhat a tanítás. Természetesen vállalták, hiszen mit tudtak volna kezdeni velünk télvíz idején? Januárban így folytatódott a tanítás – akkor már egyébként is mind a nyolc osztályban együtt, hiszen már talán tíznél többen sem voltunk összesen. 1961-ben Tihanyi Károly egyedül maradt és már nem is lakott ott – a községből járt ki – így nem volt gond a szolgálati lakás hiánya sem és a kis tanuló létszám is csak előny volt. Az utolsó másfél évben – miután ő bekerült a belterületi iskolába 1963-ban –, az addig a Kapitányréten tanító Szabó Fekete Mária zárta a sort, aki viszont nem tudott biciklizni; busszal járt ki Jászberényből a Kossuth megállóig⁴², ami kb. 6 km-re volt az iskolához. Onnét a tsz lovaskocsija vitte az iskoláig, délután meg vissza.

1964-ben megszűnt a tanítás – s mi, részben hajdani tanulók is segítettünk a bontásnál, mint a jákóhalmi gimnázium tanulói. Mivel az épület a Községi Tanács tulajdona volt, így az elbontott épület anyaga bekerült a községbe; pl. a még használható ablakok rákerültek a helyörténeti gyűjtemény korábbi épületére, melyen mi szakkörösök, – köztük volt varjasiak – még évtizedeken át nézhettünk ki a Bajcsy-Zsilinszky utcára.

39 A szovjet mintára alakuló termelőszövetkezetek 1948-ban indultak az országban, Jákóhalmán 1949. december elsején alakult az első. Több megtorpanás után (1953, 1956) 1959-ben szó szerint bevették az embereket erőszakkal. Nem volt értelme tovább a tanyán maradni, mert körülzártották, nem a saját földje vette körül, ha az állatok kárt tettek, azt ki kellett fizetni a tanya gazdjának.

40 Ennek oka azzal függhetett össze, hogy a Rákosi korban a sűrűbben lakott, távolabbi tanyavilágban falvakat hoztak létre mesterségesen. Ilyen a Jászágóban Jásziavány, Jászágó és Jászboldogháza. A Varjas esetében ilyesmi nem merült fel.

41 Mivel akkor voltam hetedikes, így engem is érintett a téma, noha mi nem a falu felőli oldalon laktunk és egyébként is két km-re, így nem vettünk észre semmit. Aznap igen erős szél volt és senki nem sejtette, hogy a padláson a kéményen lévő egérlyukon át felizzik a mellette lévő fagerenda és kigyullad a tető. Két tűzoltóautó indult két útvonalon; az egyik a szomszédban akadt el a sárban, a másik megérkezett, így a volt tanítói lakás teteje megmaradt.

42 A megálló neve onnét származik, hogy az '50-es évek egyik tsz-ét így nevezték és a közelben volt az egyik épülete, illetve földterülete. Az 1960-as évek elejére már csak a Béke és a Petőfi tsz maradt, 1964-ban pedig azok is egyesültek Béke néven, de a megálló neve egész a rendszerváltozás utánig megmaradt. Ma is megvan, de már Budai tanya néven a legközelebbi ma is lakott tanyáról elnevezve.

Az oltár megmaradt a tűz után; azt befogadta a közeli tanya tulajdonosa. Így 1962-től néhány alkalommal Lukácsi Istvánéknál volt mise havonta az egyre ritkuló arra lakóknak. Akkoriban Frindt Jenő apátkanonok volt a község papja.⁴³

Arra az időszakra már erősen elfogytak a tanyák a Varjason, s mivel 1968 előtt a tanya-helyeket beszántották – a korábban elbontottak bekerültek a tsz területébe, s nyomuk sem maradt.⁴⁴ Én ugyan nagyanyámmal már bent laktam a községben – tanulmányaim miatt –, de szüleim csak 1965 novemberében költöztek utánunk, s a mi tanyánknak is a beszántás lett a sorsa. Ahogy a többi tanya is megszűnt – és ehhez hozzájárult, hogy az 1970-es években nagy belvízlevezetési munkák keretében árkokat ástak az egész Varjason – átraktak és megszüntettek több volt düllőutat. A táblásításra tekintettel nem vették figyelembe az eredeti Holt-Tarna folyásokat, melynek az lett a következménye, hogy az utak mellé egyenesen ásott árkok hol fél méter, hol három méter mélyek. A talajvizet pedig úgy lehúzta, hogy nagyobb kárt csináltak vele, mint hasznot. Egy példa a határ folyásviszonyainak átalakítására: valamikor még a hatvanas években Tarnaörs környékén kiöntött a Tarna és a rengeteg kanyarral tarkított – emiatt a légvonalnál jóval hosszabb folyamkilométeres távon – Holt-Tarnában egész a jásztelki határig eljutott az élő Tarna vize. Ott akadt el a Szöghatárnál az 1950-es évek fordulóján az apáti Csátés mocsarának lecsapolására épült Kanálisnál.⁴⁵

A rendszerváltozásra már csak egy szem lakott tanya árválkodott az egész Varjason, melynek részbeni leégése után a tulajdonos átköltözött a közeli másik tanyára, amíg az is teljesen tönkre nem ment. Miután néhány éve beköltözött Jászapátira – ahol korábban is volt lakása –, ma már az egész Varjason egyetlen lakott tanya sincs, csak néhány tanyahely, esetleg rom.

Hogy mi lett a változás? Az addigi egységes tsz-terület helyett számtalan tulajdonosa lett a területnek, nem csak a tsz-ből átalakult gazdasági társaság földje, hanem kisebb-nagyobb egyéb parcellák váltogatják egymást. Elvileg ugyan vissza kellett állítani a korábban felszántott Szöghatár düllőt is, de valójában nem járható és el van szántva. Nincs rá szükség, mert a korábban a jásztelki határon járt nyomvonalakat követik az arra járók. Több helyen viszont azért nem járhatók a régi düllők, mert a két oldalon elburjánzott akácbokrok miatt soká szárad ki a sár és aki mégis belement, az olyan mély árkokat húzott benne, hogy inkább kívülről kerülik meg a fákat, minthogy elakadjanak, vagy felakadjanak.

A hajdan gyerekszivajtól hangos Varjasi iskolából is mi maradt? A még élő varjasiak sokáig tervezték, hogy egyszer össze kellene jönni, aztán egyszer valóban összejöttek; először éppen az iskolatűz 34. évfordulóján 1995. december 16-án. Aztán azóta minden évben – általában Pünkösöd utáni vasárnap. Mivel sem hely, sem megközelíthetőség szempontjából nem ideális a hely, így a faluban misével kezdődik a találkozó és a gazdakörben folytatódik be-

43 A hitélet korábban nem volt igazán jelentős, hiszen a Rákosi-korban erről szó sem lehetett. 1957-től a két évig a faluban élő Devánszky Imre plébános – megfelelő közlekedési viszonyok esetén – biciklivel járt ki hitoktatásra az iskolába. Tihanyi Károly tanító pedig az enyhülő diktatúrában néhány alkalommal tanyasi búcsút is rendezett sergővel, sátrakkal júniusban, a hagyományos időben.

44 Az 1968-as Új Gazdasági Mechanizmus már piaci alapra helyezte ezeket a dolgokat is, – már amennyire lehet a szocializmusban erről beszélni. A továbbiakban, ha a tanyát elbontották és nem adták el a helyét a tsz-nek, akkor a volt tulajdonosé maradt. Ahol tehát ilyen nagy összefüggő földterületek közepén található „kis erdőket”, gazzal benőtt négyzeteket lát az arra járó, rajta gyakran épületmaradványokkal – az már az 1968 után elköltözött tanyasiak hajdani otthonát látja.

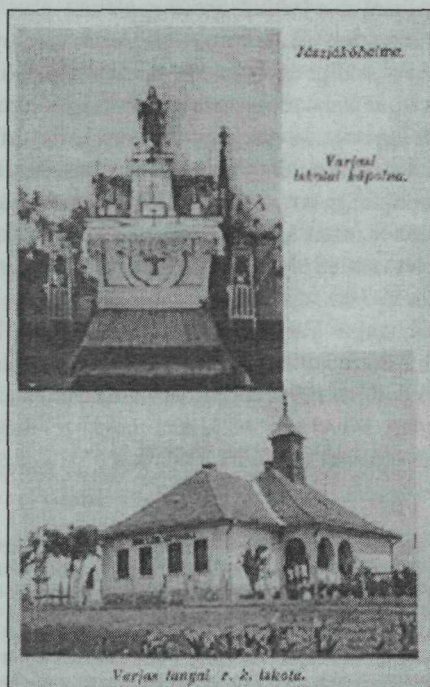
45 Mivel abban az időben az egész Varjason nem volt másik mesterségesen ásott csatorna, így a csatornát jelentő kanális szó földrajzi névvé vált.

szélgetéssel, kvatyerkézással. Volt, amikor nyolcvan is összejöttünk, ma már csak 15–20-an; igaz, hogy Pesttől-Szolnokig. Egyre kevesebben élnek és egyre öregebbek.

A 17 alkalomból kétszer sikerült kijutni is oda a faluból. Igaz, hogy az egyik alkalommal minden szépen indult, aztán az utolsó nap egy akkora eső kerekedett, hogy le kellett fújni a buszutat. Időközben azonban elkészült az a tábla, melyet az elbontás 40. évfordulóján akartunk felavatni. Ez 2004-ben volt. A tábla már fel volt rakva, mely szerint itt a varjasi kereszt mögött állt 1927–1964 között az iskola épülete. Állíttatták Bankos István apáti sírkövevel a Volt Varjasiak és a Gubicz András Gazdakör. Mit volt mit tenni az egyik volt varjasi – Farkas János – terepjárójába a hatalmas sárban betuszkolva magunkat Hórvölgyi László plébánossal és két ministráns gyerekekkel „kicsúszkáltunk” és fel lett szentelve a tábla.

A következő évben nem volt betervezve a kimenetel, viszont csodálatos száraz idő lett. Akkor szaladtam át a szomszédos fülkébe telefonálni Nagy Miklós jákóhalmi származású berényi buszosnak hogy nem tud-e kijönni egy nagy busszal. Tudott! Így terven felül beszállt az egész csapat 2005-ben és akkor sikerült ott összejönnünk. Volt, aki évtizedek óta nem is járt arra, az átalakult tájban nem ismerte fel, hogy hol volt tanyája.

Ma az 1925-ben állított kereszt – melyen az emléktábla van – mögött a hajdani iskola épülete mögött álló nagy vadkörtefa sarjai emlékeztetnek a gazdag múltra. Itt legalább a hely pontosan behatárolható, hiszen két forgalmas düllőút is itt fut össze. A környező falvak tanyavilágában volt hajdani tanyasi iskoláknak néha már a helyét is alig lehet meghatározni.

1. kép. 1930 körüli képes levelezőlap a varjasi iskoláról
(Bognár József jászapáti fényképész fotója)

Cseh János

Kultúrhistoriai (nyelvtörténeti és régészeti) adalékok a gepida világ földműveléséhez a gót szókincs nyomán

Wulfila, másként Ulfila episzópusz, nyugati gót missziós püspök Szentírás-fordításának eme szép szöveghelye, parabolája, mintegy mottó jegyében:

„*silbo auk airtha akran bairith: frumist gras, thathroh ahs, thathroh fullith kaurnis in thamma ahsa. thanuh bithe atgibada akran, suns insandeith giltha, unte atist asans.*”
„*Magától terem a föld, először zöld sarjat, azután kalászt, azután érett magot a kalászbán. Amikor pedig a termés engedi, nekiereszti a sarlót, mert itt az aratás.*”

Mk 4,28–29

A Kengyel-Kiss-tanya lelőhelyen 2003 őszén általam föltárt harmadik gepida lakóépítmény gödrében lelt szemestermény (gabona) maradványok, cerealiák és többrendbeli kézi malomkő (quern/kvern) fragmentumok adták számomra az ösztönzést, bár nem vagyok linguista, hogy megkíséreljem összegyűjteni a kor beszélt népnyelvének – lingua vulgaris –, s egyben nemzetközi nyelvének a (mezei és részint kerti) agrikultúrát – az eszközöket, szerzőségeket, munkafázisokat, a növényi életet, egyebeket – érintő szavait, szókapcsolatait (mondhatjuk tehát, hogy a valenciákkal, vonzatokkal együtt). Lényegében ez volt az elsődleges cél, ám időközben körvonalai bontakoztak ki annak, hogy a tárgyakat jelölő kifejezéseknél az archeológia eddig elért eredményeit is hasznosítani lehetne, sőt kellene is. Ez az ötlet mutatkozik meg az alábbi összeállításban, mintegy mutatványban az eredetileg jóval terjedelmesebb munkálatból.

Főnevek

1. **giltha** – genus: nőnem; szótő: o; jelentése: sarló, (gabonaarató) kézisarló, aratósarló, vágósarló, vassarló, ívsarló (íves sarló a szóban forgó korban), mondhatni kiskasza, rövid kasza, és még kaszasarló (ném. eSichel, eHandsichel, eBogensichel, eHackensichel, eKornsichel, eGetreideermtesichel, eEisensichel, sSichelmesser, „kleine Sense”; ang. sickle, és (little-small) scythe is; lat. falx (veruculata, veruculata denticulata, veruculata rostrata), falx messoria, secula, sicilicula, falcula; germ. sihhula). Szöveghely: csupán 1 (Mk 4,29 sing. acc.). Ebből a textusból mint szintagma: insandjan giltha – nekiereszti a sarlót, elkezd sarlózni, aratni, vagyis levágja a kalászt, arat.

sing. nom.: giltha (sarló)	plur. nom.: gilthos (sarlók)
acc.: giltha (sarlót)	acc.: gilthos (sarlókat)
gen.: gilthos (sarlóé)	gen.: giltho (sarlóké)
dat.: gilthai (sarlóknak)	dat.: gilthom (sarlóknak)
voc.: giltha! (sarló!)	

Régészet – A sarlóval, mint a skandináv mitológia ván-istenei közé tartozó Frey/Freyr „munkakörébe” vágó instrumentummal (attribútumával) kapcsolatban mindenekelőtt azt a tényt kell hangsúlyozni és kiemelni, hogy szinte ez az egyetlen olyan mezőgazdasági eszköz a gepidák, illetőleg a kor és a térség hozzájuk közel álló régészeti emlékanyagában, amellyel egyáltalán érdemben lehet foglalkozni – minthogy léteznek ilyen leletek (s ha mindent egybeveszünk, tulajdonképpen nem is kevés). A gyűjtésembe fölvetett nagyjából kilenc vagy tíz tárgy ráadásul még időrendi sorrendbe is állítható a Kr.u. 4. századtól a következő első felét (a hun kort) is rögzítve a 6. század középső harmadáig. Előfordul a királyság területének úgy nyugati, mind keleti részein: Piskolt (két példány – amennyiben releváns), Kengyel (talán két lelőhelyről ugyancsak két példány, mert a szórvány is jól illik a kora népvándorlás korba), Tiszalök, Belgrád, Malomfalva, Kiszombor (itt, sírokból, megint csak kettőt vesz föl a kutatás olyasféle töredékkal, mint a malomfalvi). A piskoltiak pusztán formájukat tekintve valamennyire kaszára emlékeztetik a szemlélőt – horgas markolatúak és kétségkívül aratószerszámok voltak. A Kr.u. 5–6. századi példányok, melyek nagyságrendileg a maiaknak felelnek meg, jól besorolhatók a népvándorláskori ív- vagy íves sarlók közé, és pedig a rendes (hosszabb-rövidebb) nyéltüskés változatban, esetleg rögzítő szögeccsel átütött markolatövissel. A jelekből ítélve valamennyi sima élű volt (a lat. szakterminológiában *falx veruculata* ill. *vericulata rostrata?*, szemben a fogas-fogazásos típusal: *falx veruculata denticulata*; egy további idevágó terminus: *falx sirpicula*). Megjegyezhetjük, hogy a szakirodalomban utalás történt egy langobard íves sarlóra (Szentendre, temető), amely úgyahogy szinkrón a kiszombori és a malomfalvi leletekkel. Az ilyenfélére kovácsolt gabonaarató készülékek a római világ vége felé és a kora középkor idején kifejezetten otthonosaknak látszanak a germánok lakta területeken (ld. a gepidákat is érintő Marosszentanna-Csernyahov kultúra emlékanyagát!). A szilágysomlyói nyakék fogazott, fűrészes élű sarlócskáját hozzuk végül, mintegy kikerekítvén a kört, s mellette még egy rövid kaszaszerű tárgy vagy aratókés kismását, olyan archeológiai adat gyanánt, mely ha műhelyében nem is bizonyosan, területileg és egyéb vonatkozásban föltétlenül gepida illetőségű. A kézisarlóval történő gabonaaratás munkájának képi, ábrázolásbeli (mondhatni illusztratív-ikonográfiai) megjelenítésére római és kora középkori emlékek állnak a kutatás rendelkezésére (pl. a Vihar utcai épület falfestmény részlete vagy a remek Karoling-kori Salzburgi Kalendárium, Kr.u. 818-ból). Emellett írásos források is (többek között Tours-i Gergely, hogy egy Meroving-kori példát említsünk). A vele július-augusztus tájt végzett műveletről, tevékenykedésről a vonatkozó szakmunkák meg szokták jegyezni, hogy a marokba összefogott kalászcsomót, mintegy fogást viszonylag magasan vagy felemagasságban nyesték el – ez kimondottan jellemzőnek tetszik a sarló kezelésére/forgatására. Nyilvánvaló, hogy a vágóeszközt egyéb más célokra is igénybe vehették a föltétlenül és mindig is legfontosabb mezőgazdasági művelet mellett, sok más vasszerszámhoz hasonlóan. (A legfrissebb régészeti kutatásokból megemlítem itt azt a három vassarlót, amely Budapest környékén, egy ecseri lelőhely kora népvándorláskori, föltételeesen Kr.u. 5–6. századnak meghatározott gödrében látott napvilágot.)

2. **hoha** – genus: hímnem; szótő: n; jelentése: eke, szántóeke, faeke, és talán ekeszarvként is érthető, minden bizonnyal egyszerű, taligátlan ágeke, ágszerű eszköz a korszak világában (ném. rPflug, rHolzpflug, hölzerner Pflug, rHaken, rHakenpflug, rPflugsterz; ang. ard, plow, plough, a wooden hook-plough made from a curved branch; lat. aratrum, stiva, plovum/plovus, plaumoratum – de eme utóbbiak már fejlettebb kivitelűekre vonatkoznak). Szöveghely: 1 (Lk 9,62 sing. acc.). Ebből a textusból szintagmatikus szócsoporthoz: uslagjan handu (seina) ana hohan – az eke szarvára teszi a kezét, megfogja, megragadja, kézbe/kezébe veszi az eke szarvát (azzal a szándékkal, hogy elkezd szántani).

sing. nom.: hoha (eke)	plur. nom.: hohans (ekék)
acc.: hohan (ekét)	acc.: hohans (ekéket)
gen.: hohins (ekének)	gen.: hohane (ekéké)
dat.: hohin (ekének)	dat.: hohan (ekéknek)
voc.: hoha/hohan! (eke!)	

Régészet – A Kárpát-medencei historico-etnográfia rendkívül izgalmas kérdése, problémája, hogy milyen lehetett, miként nézhetett ki a gepida eke. Rögvest megállapítandó a tény: a néptörzs emlékanyagában jelen ismereteim szerint gyakorlatilag semmilyen tárgy, lelet nem tűnik olyanak, mely ezzel volna összefüggésbe hozható. Eme körülmény azért is sajnálatos (a sok-sok Kr.u. 5–6. századi telepésítés után), mert a korábbi évszázadok, a császárkori Barbarikum, pl. a szomszédos gót településterület rendre szolgáltatott alkatrészeket – ekevasakat és csoroszlyákat –, ha nem is bőségesen. Úgyhogy a Démétértől inspirált Triptolemosz kultúrhérosznak, Eleuszisz királyának görög mitológiai ajándéka kora középkori darabjait az általános európai (germán és szláv) analógiák segítségével kell, vagy próbálhatjuk meg magunk elé képzelni. Az egyetlen halvány nyomot a szilágysomlyói miniatűrök (vaspapucs és előszántó/-vágó) jelentik, a lelet közismert problematikájával. [Talán túlzás lenne csoroszlyának tartani egy sajnálatos mód a felismerhetetlenségig széttöredezett 1993. évi kengyelparti leletet.] Az alapvető típusok sorában, pontosabban ebben gondolkodva – könnyű karcoló karó, talpas-túró és fordító-ágy eke – kiemelten a második jön szóba, az archaikusabb elsőt megelőzve. Viszont eme utóbbi mellett törhet lándzsát az, hogy magát a gót szót a földművelő eszközök kampós/karcoló változatával (Hakenpflug, szoha típus) azonosítja általában a kutatás. Végső soron egymás mellett többféle eke is létezhetett, ez nyilvánvaló. Amennyiben a fejlettebb talpas-túró ekében gondolkodunk, úgy ehhez, ennek a vízszinteshez közelítő fejéhez a korra jellemző, leggyakoribb lapát alakú „papucs” járulhatott, éspedig szimmetrikus (kisebb eséllyel aszimmetrikus) formátumban – ilyen a szilágysomlyói apróság. Ugyanennek a kincsleletnek csoroszlyácskája azt tetszik bizonyítani, hogy az ilyen ekevassal (lat. vomer) fölszerelt faekéhez elővágóhasogató (lat. culter) is tartozhatott; amennyiben nem tartjuk külön mezőgazdasági eszköz emlékének. Ez a most körvonalazott talajművelő eszköz (lat. aratrum parvum talán) – egyetlen szarvával, gerendelyével – fogatolt kellett legyen, ősi szokás szerint – szinte „kötelezően” – ígássalat ökörral (tehénnel), régiesen-népiesen barommal húzatva. Olyanformán képzelhetjük el, amint az a már (a sarlónál) említett Salzburgi Kalendáriumban látható – valóban familiáris, tetszetős illusztráció gyanánt az európai „dark ages” hangulatához. Fél-

hüvelyk, azaz 10-15 cm-nél vastagabban nemigen tudták a földet megszántani, helyesebben inkább csak túrni, mélyen karcolni (ám lehet, hogy csak 5-10 cm mélységben). Mindent egybevéve gepidáink könnyűekéje a germán arl és ard, továbbá a szláv ralo típusú alkalmatlanságok körébe kell hogy sorolódjék. – Még egy dologról kell említést tennünk, mint a földműveléssel is kapcsolatba hozható készségről, mégpedig az ásóról, ill. annak nyomáról, amelyet a kiszombori gepida temető egyik temetkezésénél észleltek. Erre vonatkozóan a szakirodalomban a következők olvashatók: „A sír földjében/falában kis ásónyomok voltak megfigyelhetők.” „In der Erde des Grabes waren die Spuren eines kleinen Spatens.” Nagyon szerény maradványaként a kora népvándorlás kori Tisza-vidéki földműves eszközöknek.

3. **hwaiteis** – (genus: hímnem; szótő: ia – vagy unkusuz nélkül); jelentése: búza, búzamazag, búzaszem és különféle alfajainak nevei (ném. rWeizen, sWeizenkorn; ang. wheat, grain, grain of wheat, „the white flowering grain”; lat. triticum – aestivum, compactum, dicoccum, monococcum, spelta mint változatok). Szöveghely: csak 1 (Jn 12,24 sing. gen.). Ebből a textusból egy szóösszetétel vagy összetett szó (már a kaurno-nál is): kaurno hwaiteis – búzamazag, búzaszem. A lingvisztika megállapítása értelmében – amint látható – valamiféle különös, a germán földművelés kezdeti történetének homályába vesző, az ősidőket idéző összefüggést sejtet a fehér színt jelölő szóval.

sing. nom.: hwaiteis (búza)	plur. nom.: hwaitjos (búzák)
acc.: hwaiti (búzát)	acc.: hwaitjos (búzákat)
gen.: hwaiteis (búzáé)	gen.: hwaitje (búzáké)
dat.: hwaitja (búzának)	dat.: hwaitjam (búzáknek)
voc.: hwaiti! (búza!)	

Régészet – Ami egyébiránt erre a helyre kínálkozna, s nagyon is ide, minthogy az egyik vezető kenyérgabonáról van szó, más címszavaknál található meg elszórtan. Következésképp ennek a tárgyat jelölő köznévként jelen archaeologica rubrikáját nem is nyitjuk meg.

4. **kaurn** – genus: semlegesnem; szótő: a; jelentése: gabona (régiesen gabna), gabonaféle/nemű, gabonaszem, kenyérgabona, cerealia/cerealiák, búza, búzaszem (kalászos), szemes gabona, szemtermés, kaszás ill. sarlós termény – nem kizárt, hogy ősi, eredeti jelentésében árpa, legalábbis északon (ném. sGetreide, sGeitreidekorn, eBrotgetreide, sKorn, rSamen, eSamenernte, sSamenkorn, sKorngetreide, rWeizen, sWeizenkorn, eFrucht, Kornfrüchte, Mehlfrüchte, Brotfrüchte, eHalmfrucht/ Halmfrüchte, (rHelm, rKornhelm?); ang. grain, wheat; lat. cerealia, frumentum, frux, fruges, seges, granum, granum frumenti, semen, triticum, tritici granum). Szöveghely: 3 (Lk 3,17 sing. acc.; Lk 16,7 és Mk 4,28 sing. gen.). Ezekből a textusokból: briggan kaurn in bansta – a gabonát csűrbe (vagy csűrökbe?) takarítja, hordja (ld. a bansts-nál is); mitaths/mitade kaurnis – a gabona, a búza kórusa, mértéke (vékája?), valamennyi véka búza; fullan kaurmis – gabonával töltődik, telítődik, azzal lesz tele/teli; kaurn in ahsa – gabona a kalászbán, gabonaszemes kalász, gabonát rejtő kalász (ld. az ahs-nál is). Egy szócsaládba sorolható az alább következő kaurno főnévvel/köznévvvel, összetételben pedig a winthiskauro-nál adatható.

Kultúrhistoriai (nyelvészeti és régészeti) adalékok a gepida világ ...

---

sing. nom.: kaurn (gabona)	plur. nom.: kaurna (gabonák)
acc.: kaurn (gabonát)	acc.: kaurna (gabonákat)
gen.: kaurnis (gabonáé)	gen.: kaurne (gabonáké)
dat.: kaurna (gabonának)	dat.: kaurnam (gabonáknak)
voc.: kaurn! (gabona!)	

Régészet – Az idevágó régiségtani megjegyzéseket, adalékokat lásd az ahana, kaurno, hwaiteis stb. szavaknál!

5. **kaurno** – genus: semlegesnem; szótő: n; jelentése: gabona, mag, szem, gabonamag, (vetőmag), gabonaszem, búzamag, búzaszem, cerealia, kikerekítve a kenyérgabona további fajtáival, (esetleg a rozssal is? – mindenesetre néhány más germán törzsi nyelvben, nyelvjárásban efféle jelentését is megadják) (ném. sKorn, sGetreide, sGetreidekom, sKorngetreide, eBrotgetreide, sWeizenkorn, rWeizen, (das einzelne Korn), eFrucht, Kornfrüchte, Mehlfrüchte, Brotfrüchte, eHalmfrucht, továbbá rRoggen, sRoggenkorn; ang. (single) grain (of wheat); lat. cerealia, frumentum, granum, granum frumenti, semen, triticum, tritici granum – secale, secalis granum). Szöveghely: 3 (Lk 17,6, Mk 4,31 és Jn 12,24 sing. nom.). Ezekből a textusokból: kaurno saian (ana airtha) – magot vet, elveti a magot a földbe, vagy egyszerűen csak vet; kaurno hwaiteis – búzaszem, búzamag; kaurno (hwaiteis) gadriusan in airtha – a gabonaszem (búzamag) a földre esik, mondhatni elvetetik a földbe. Vö. még kaurn.

sing. nom.: kaurno (mag)	plur. nom.: kaurnona (magok)
acc.: kaurno (magot)	acc.: kaurnona (magokat)
gen.: kaurnins (magé)	gen.: kaurnane (magoké)
dat.: kaurnin (magnak)	dat.: kaurnam (magoknak)
voc.: kaurno! (mag!)	

Régészet – A minapig zajlott gepidiai föltárások eredményeiből lassacskán elég szép kis kollekcója kezd összeállni a keleti germán gabonamag-leleteknek. Mindenekelőtt Eperjes-Csikóstábla közel három évtizeddel ezelőtti, Kr.u. 6. századi, már meghatározott, azonosított archeobotanikai maradványait kell említenünk túlnyomó kölessel, emellett (kevesebb) kenyérbúzával és hatsoros árpával – egy földbe-mélyített ház járószintjéről. Tudomásom szerint ez az első információblokk a témára vonatkozóan. A további adatok származási helye a (Jász-Nagykun-Szolnok megyei) Közép-Tisza-vidék, saját munkálataim Tiszafüredtől le Kunszentmártonig, ámde ezek az iszapolt leletek is zömmel csak az utóbbi esztendőkre tekinthetnek vissza. Az immár másfél évtizedes múltat maga mögött tudó Kengyel-Baghy-homok nagyon szórványos, igazán véletlenszerű megfigyelései után Törökszentmiklós-Kenderpart, Kengyel-Kiss-tanya és az ugyanazon évben (2003) a környéken végzett ásások már sorra-rendre, egymás nyomában hozták az interim, előzetesen kecsegtetőnek tűnő szenesedett/szenesült szem-maradványokat (legutolsó mintavételek: 2006-ból Rákóczi falva és 2010-ből Törökszentmiklós, melyek nem szerepelnek a mellékelt térképen). Itt ez csupán egy lélegzetnyi, kis áttekintés, úgyhogy bátran említhetem a búza és egyéb gabonaféle előfordulását, nagy tévedés nélkül. Mindezek szakszerű

meghatározásra várnak, amely választ adhat arra, hogy a Kr.u. 4–6. század három periódusában miféle szemesterményeik voltak az ezekre a részekre telepedett gepidáknak. Tehát szűkebb területen egy 150–200 esztendősi periódus növénytermesztésének „belső-autonóm” alakulása, változása is fölvezethető lesz talán.

6. **winthiskauro** - genus: nőnem; szótó: n; jelentése: szórólapát, kézi szórólapát, szelelőlapát, pallólapát (ném. eWorfschaufel, eWorfel, eSchaufel zum Worfeln/zum Entspelzen, eSchleuderschaufel, eWindschaufel, tágabban még eHandschwinge, sSchwingen, sErschwingen; ang. winnowing fork, winnowing shovel; lat. vannus, ventilabrum). Szöveg-hely: 1 (Lk 3,17 sing. acc.). Ebből a textusból: haban winthiskauron in handau (seinai) – szórólapátot vesz a kezébe, szórólapátot fog/forgat/ragad, kezében szórólapát van, azzal dolgozik. A nyelvészet megállapítása szerint összefügg a dis-winthjan igével. Érdekes összetételének tűnik a szél és a gabona szavaknak, mely jelenségnek szép sorozata van a gótban (mint kenning, azaz metafórikus szóösszetétel, "ismertető szó"). Egy másik értelmezése, etimológiája is van: eszerint az első szótag az eszközre, a második annak forgatására utal. Különböző ragozása (biztos genus- és radix-beli hovatartozása dacára) problematikus, az itt következő egy lehetséges sor, a releváns paradigma alapján.

sing. nom.: winthiskauro (szórólapát)	plur. nom.: winthiskaurona (szórólapátok)
acc.: winthiskauro (szórólapátot)	acc.: winthiskaurona (szórólapátokat)
gen.: winthiskaurins (szórólapáté)	gen.: winthiskaurone (szórólapátoké)
dat.: winthiskaurin (szórólapát)	dat.: winthiskauronam (szórólapátoknak)
voc.: winthiskauro! (szórólapát!)	

Régészet – Amennyiben létezett egyáltalán ilyen faeszköz a gepidaföldi tanyák, falvak mezőgazdasági, udvari szerszám-készletében, sajnos akkor is a kikerülhetetlen enyészetté vált. Mindazonáltal a gabonaszemeket szét/el kellett választani az egyéb növényi törmeléktől (pelyvától stb.), mégpedig – a vesszőből font rostával megejthető művelet mellett – leginkább szeleléssel, eme archaikus, ősi eljárással. Kiindulván abból a jelenségből, hogy itt igazi, tősgyökeres germán, gót szó van előttünk, s nem görög átvétel (verbum mutuum), a Kr.u. 3–4. és 5. században az erdélyi/al-dunai térségben föltétlenül meg kellett lenni magának az eszköznek is. Más szóval minden jel szerint otthonos volt, lehetett az egész Kelet-Kárpát-medence gazdasági életében, így a gepidáknál is. Csábító dolog lenne a Magura hegyoldali első szilágysomlyói kincslelet (imleul Silvaniei, 1797) arany nyakláncának miniatűrjei között előforduló szögletes lapát- vagy ásószerű eszközben (ásólapát) a gabonatisztítás valós életbeli fakellékének kicsinyített mását (kismását) látni ill. láttatni, ha némi ábrázolásbeli sajátosságok és egyebek nem is igen látszanak támogatni ezt a gondolatot. Mindenesetre ez is egy lehetőség, nem szabad kihagyni azoknak – mindig csak bővülő – sorából.

Igék

(besorolásuknál megtartottam az eredeti német terminológiát)

7. **arjan** – irr. red. verb. 3. imperfectiv/durativ; jelentése: szánt, de hozzátehetjük fölshánt, megszánt, ekével szánt, azzal megművel, ekével dolgozik, földet művel, szántva ekével fölhasogat, (újra) fölthori a földet, megforgat, földet/talajt forgat (megforgatja, föllazítja a talajt), kiszánt, előszánt, túrja/föltúrja a földet (valóban a kor eketípusának megfelelően), barázdákat húz, barázdál (ném. pflügen, aufpflügen, auspflügen, bepflügen, umpflügen, mit dem Pflug arbeiten/umwerfen, unter den Pflug nehmen, lockern, wenden, zerkrümeln, bebauen, ackern, aufackern, beackern, den Acker bestellen, haken, fahren – umbrechen, aufbrechen stb.; ang. plow, plough, till; lat. aro, obaro, exaro). Szöveg hely: csupán 1 (Lk 17,7 part. praes. sing. acc. hímnemben, gyenge ragozásban). Ld. az arjands címszó alatt a folyamatos melléknévi igenév ragozásával! A földművelés szempontjából alapvető ige teljes konjugációjából egy valóban csak kisebb szelet:

Activ – indicativus – praesens

sing. 1. arja (szántok)

2. arjis (szántasz/szántol)

3. arjith (szánt)

dual. 1. arjos (mi ketten szántunk)

2. arjats (ti ketten szántotok)

plur. 1. arjam (szántunk)

2. arjith (szántotok)

3. arjand (szántanak)

Infinitivus: (du) arjan (szántani)

Participium praesentis: arjands (szántó)

8. **saian** (illetőleg saijan) – red. abl. verb. 7. imperfectiv/durativ; jelentése: vet, bevet, elvet, felülvet(?), elvégzi a vetést, korhűen mondva szórva vet, kiszórja/szétszórja, elhinti, szét-hinti a magot a földön (ném. säen, ansäen, aussäen, besäen, einsän, besamen, streuen die Saat, die Samen austreuen, die Saat bestellen; ang. sow, plant; lat. sero, semen spargo, consero). Szöveg hely: 30, ebből releváns 17, vagyis a szöveg-mutatványban ennyi szerepel – viszont a szó fontosságára, ragozására való tekintettel a következő zárójeles rész valamennyi helyet tartalmazza (saiith: Kor2 9,6, Kor2 9,6, Gal 6,7, Gal 6,8 és Gal 6,8 act. ind. praes. sing. 3.; saijith: Mk 4,14, Kor2 9,6, Kor2 9,6, Gal 6,7, Gal 6,8 és Gal 6,8 ugyanaz; Mt 6,26 act. ind. praes. plur. 3.; Lk 8,5, Lk 19,22 és Mk 4,4 act. ind. praet. sing. 1.; Lk 19,21 act. ind. praet. sing. 2.; Mk 4,15, Mk 4,31 és Mk 4,32 pass. ind. praes. sing. 3.; Lk 8,5, Mk 4,3 és Ver 22,35 inf.; saians: Lk 8,5, Mk 4,3 és Ver 22,35 part. praes. sing. nom. hímnemben, gyenge ragozásban; saijands: Mk 4,14 ugyanaz; Kor2 9,10 part. praes. sing. acc. hímnemben, gyenge ragozásban; Mk 4,16, Mk 4,18 és Mk 4,20 part. praet. plur. nom. hímnemben, gyenge ragozásban). Ezekből a textusokból: urrinnan (saiands) du saian fraiwa – kimegy (a magvető) vetni (hogyan vessen), elveti a magvakat; saian fraiwi (fraiwa) – veti, elveti a

magot (magvakat), a vetőmagot; saian ana airtha (ti. fraiw) – vet, elvet a földbe (ti. magot); saians saian – a magvető vet (szép figura etymologica); sneithan thatei saian – aratja amit vet, learatja amit elvet; ni saian – nem vet, nem vet el stb.; saians saian – a vető/magvető vet; saiana/saianans in (+acc.) – vhová vetett/vetettek (ti. mag); saian us gathagkja – keveset, szűken, szűkösen vet; saian in thiuntheinai – bőven, bőségesen, sokat vet, jó ill. nagy termése van. Ld. még in-saian, mint praefixum-os előfordulás.

Activ – indiativus – praesens

sing. 1. saia (vetek)

2. sais (vetsz)

3. saiiith/saijith (vet)

dual. 1. saios (mi ketten vetünk)

2. saiaats (ti ketten vettek)

plur. 1. saiam (vetünk)

2. saith (vettek)

3. saiaand (vetnek)

Infinitivus: du saian (vetni)

Participium praesentis: saians/saijands

Participium praeteriti: saians

9. **sneithan** – abl. verb. 1. imperfectiv/durativ; jelentése: arat, vág, learat, levág, aratást végez, sarlóz, lesarlóz, sarlóval (gabonát) vág, sarlóval/kaszával az álló gabonát, a kalászt lenyesi/lemetszi/levagdolja, kaszál, lekaszál (de nem korhűen!), betakarítja a termést (ném. ernten, abernten, einernten, schneiden, abschneiden, sicheln, mähen, abmähen (die Feldfrüchte), mit Sichel, Sense abschneiden, (abschneiteln?), fechseln/fächsen; ang. cut, harvest; lat. (de)meto, (de)seco, messem facio, falce decido vagy seco, demeto segetes/fructus ill. agros, sarpio/sarpo?). Szöveghely: 9 (Lk 19,21 act. ind. praes. sing. 2.; Kor2 9,6, Gal 6,7, Gal 6,7, Gal 6,8 és Gal 6,8 act. ind. praes. sing. 3.; Gal 6,9 act. ind. praes. plur. 1.; Mt 6,26 act. ind. praes. plur. 3.; Lk 19,22 part. praes. sing. nom. hímnemben, gyenge ragozásban). Ezekből a textusokból: nih sneithan – nem (is) arat, aratni sem arat; sneithands – arató, sarlózó, kaszáló stb. ember; sneithan us gathagkja – szűken/szűkösen arat, keveset arat; sneithan us thiuntheinai – bőven/bőségesen, sokat arat, jó vagy nagy termése van; at mel swesata sneithan – idejében, a maga idejében/idején, a kellő azaz megfelelő időben, jókor arat. Teljes ragozásából egy részlet:

Activ – indicativus – praesens

sing. 1. sneitha (aratok)

2. sneithis (aratsz)

3. sneithith (arat)

dual. 1. sneithos (mi ketten aratunk)

2. sneithats (ti ketten arattok)

- plur. 1. sneitham (aratunk)
2. sneithith (arattok)
3. sneithand (aratnak)

Infinitivus: du sneithan (aratni)

Participium praesentis: sneithands (arató)

10. **thriskan** – abl. verb. 3,2; imperfectiv/durativ; jelentése: csépel, elcsépel, kicsépel, szemtermést, gabonát/búzákat kalászából kiver, nyomtat, elnyomtat, kinyomtat, ökörrrel stb. tapostat/kítapostat, perget/kiperget (ném. dreschen, adreschen, aufdreschen, durchdreschen, ausdreschen; ang. thresh; lat. (de)tero, frumentum detero, trituro, spicas extero (pecudibus vagy iumentorum unguis), messem extero (equorum pressibus). Szöveg hely: 2 (Kor1 9,9 part. praes. sing. acc. hímnemben és gyenge ragozásban; Tim1 5,18 part. praes. sing. dat. ugyancsak hímnemben, gyenge deklinációban). Ezekből a textusokból: auhsa thriskandans – nyomtató, cséplő ökör, (szarvas)marha; faurmuljan auhsau thriskandan – beköti/elköti a nyomtató ökör száját (ti. hogy ne egyen/egyék a termésből); ni framauljan ... – nem köti be ...; auhsau thriskandin munth (ni) faurwajpan – beköti a nyomtató ökör száját (illetve ennek tagadása). Közbeiktatva megjegyzendő, hogy a germán világra a kézi cséplés volt a jellemző inkább; de erre már utaltunk előbb is. A belőle képzett köznévi: gathrask (ld. ott). A verbum ragozásának részlete:

Activ – indicativus – praesens

- sing. 1. thriska (csépelek/cséplek)
2. thriskis (csépelesz/cséplesez)
3. thriskith (csépel)

- dual. 1. thriskos (mi ketten csépelünk/cséplünk)
2. thriskats (ti ketten csépeltek/csépletek)

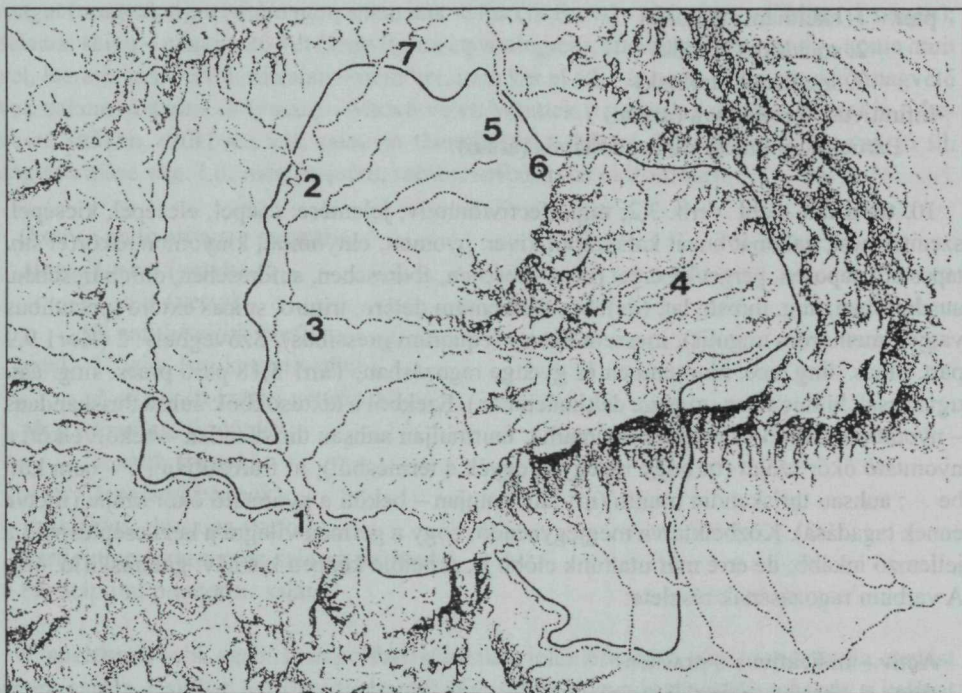
- plur. 1. thriskam (csépelünk/cséplünk)
2. thriskith (csépeltek/csépletek)
3. thriskand (csépelnek/cséplenek)

Infinitivus: du thriskan (csépelni/csépleni)

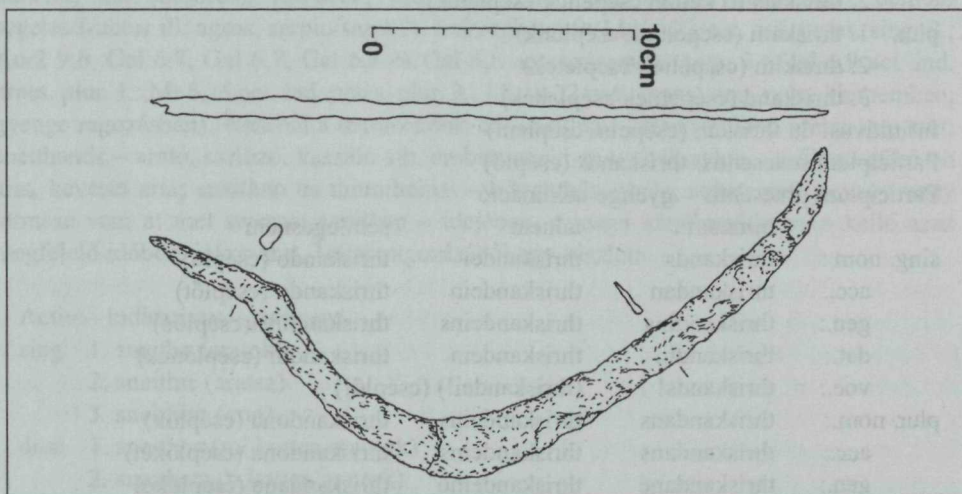
Participium praesentis: thriskands (cséplő)

Participium praesentis – gyenge deklináció

	hímnem	nőnem	semlegesnem
sing. nom.:	thriskands	thriskandei	thriskando (cséplő)
acc.:	thriskandan	thriskandein	thriskando (cséplő)
gen.:	thriskandins	thriskandeins	thriskandins (cséplő)
dat.:	thriskandin	thriskandein	thriskandin (cséplőnek)
voc.:	thriskands!	(thriskandei!) (cséplő!)	
plur. nom.:	thriskandans	thriskandeins	thriskandona (cséplők)
acc.:	thriskandans	thriskandeins	thriskandona (cséplőket)
gen.:	thriskandane	thriskandeino	thriskandane (cséplők)
dat.:	thriskandam	thriskandeim	thriskandam (cséplőknek)

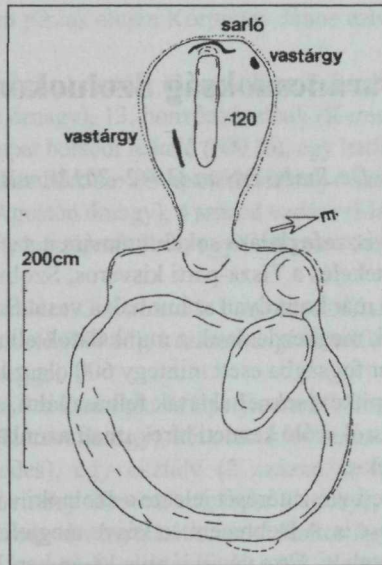

1. kép. Keleti germán (gepida) sarlóleletek a Kr.u. 4-6. századból. 1: Belgrád; 2: Kengyel; 3: Kiszombor; 4: Malomfalva; 5: Piskolt; 6: Szilágysomlyó; 7: Tiszalök.

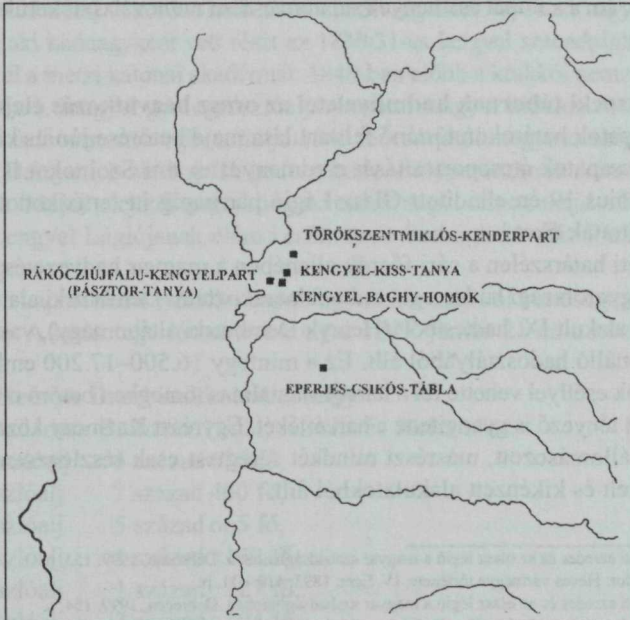

2. kép. Kengyel-Baghy-homok (1991). Szórványlelet vassarló a kora népvándorlás kori település házai közötti területről (hovatartozása mindazonáltal kérdéses).

3. kép. Kengyel-Kengyelpart I (1993). Edényégető kemence a Kr.u. 4-5. század világából, benne mezőgazdasági vaseszköz leletekkel (úgymint sarló és egyebek).

4. kép. Elszenesedett növényi magmaradványok és hasonlók a Tisza-vidék középső régiójában (Rákócziújfalunál még egy lelőhely!) – a hun kortól elejétől a korai Meroving-kor végéig.

Bagi Gábor

Hadsereg-főparancsnokság Szolnokon 1849 nyarán

Dr. Szabó István (1942–2012) muzeológus kollégám emlékére

Buda 1849. május 21-i visszafoglalása sokak számára a szabadságharc győztes befejezését jelentette, és ez az értékelés a Tisza-parti kisváros, Szolnok lakói esetében is megfigyelhető volt. Június elején már komolyan számoltak a vasút Szolnokról Debrecen és Arad felé történő továbbvitelének megkezdésével, a munkálatok elindításával. Ennek nyomán a Buda elfoglalásakor magyar fogságba esett mintegy 600 olasz katonát Szolnok környékén, a két irányban folytatódó építkezéseknél akarták felhasználni. Az Olasz Légiónak szervezése, illetve az orosz beavatkozásról szóló kezdeti hírek miatt azonban kérdéses, hogy a munkálatok egyáltalán elkezdődtek-e.¹

A békés állapotok átmeneti visszatérését jelezte a szolnoki választókerület megüresedett képviselői helyének betöltése is. A Debrecenben késve megjelenő Graefl József miatt még április 28-án új választást írtak ki. Erre végül június 18-án került sor, amikor Lipcsey Péter elnöklete alatt a leadott 425 szavazatból 390 Damjanich János honvédtábornokra, míg 27 Graefl Ignácra esett. Ezzel a lábtörés miatt aktív szolgálatra alkalmatlan Damjanich lett Szolnok képviselője, ám a katonai események miatt már nem tudta választókerülete érdekeit képviselni.²

1.) József Wysocki tábornok hadműveletei az orosz beavatkozás elején

Az orosz csapatok határokön történő felvonulása majd betörése június közepe táján magyar részről is csapatok átcsoportosítását eredményezte, ami Szolnokot is érintette. Így a Debrecenből június 19-én elindított Olasz Légiónak pár napig itt tartózkodott, majd később Szegedre irányították őket.³

Az északkeleti határszélen a cári főerők ellenében a magyar hadvezetés csak az úgynevezett felső-magyarországi hadsereget tudta felsorakoztatni Dembinski alatt, amely elvileg az április végén alakult IX. hadtestből⁴ (Henryk Dembinski altábornagy), valamint Kazinczy Lajos ezredes önálló hadosztályából állt. Ez a mintegy 16.500–17.200 ember, 2.104 ló és 57 löveg nem sok eséllyel vehette fel a harcot a hatalmas tömegben betörő oroszokkal szemben, ráadásul két tényező is gyengítette a harcértékét. Egyrészt Kazinczy közel 7.000 embere Erdély határán állomásozott, másrészt mindkét sereget csak részlegesen feltöltött, igen gyengén felszerelt és kiképzett alakulatokból állt.

1 Pete László: Monti ezredes és az olasz légiónak a magyar szabadságharcban. Debrecen, 1999. 153. p.

2 Szederkényi Nándor: Heves vármegye története, IV. Eger, 1893. 410–411. p.

3 Pete László: Monti ezredes és az olasz légiónak a magyar szabadságharcban. Debrecen, 1999. 154. p.

4 Április 27-én a hadtest még a 13., 16., 43., 69., 89. honvédszászlóaljából, az 1. utászsászlóaljból (3 század), a Lengyel Légiónakból (4 század), az 1. vadászrezdből (4 század), az 5., 8. és 12. huszárezredek 1–1, a 17. huszárezred 2. osztályából alakult 8 db három-, 11 db hat- és 4 db tizenkétfontos löveggel. Böhm Jakab-Csikány Tamás-FARKAS Gyöngyi: „Saját kezébe ott ahol ...” Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc Hadtörténelmi Levéltárban őrzött katonai irataiból. Hadtörténelmi Levéltári Kiadványok. Petit Real, 1998. 125. p.

A IX. hadtest hadrendjében június elején Korponay János ezredes szerint az alábbi alakulatok szerepeltek:

Isekovszky dandára Szebenben: 1 osztály (2 század) az 5. Sardinia király majd Radeckzy huszárezredből (Szabó Vince őrnagy), 13. honvédszászlóalj (Keresztes Lajos őrnagy), 4 századnyi Lengyel Légió, egy csapat borsodi felkelő (600 fő), egy hatfontos üteg nyolc löveggel.

Jazwitz Ferenc őrnagy dandára Bártfán: 16. honvédszászlóalj 4 századdal (Rohmann őrnagy), 89. honvédszászlóalj (Supper Ágoston őrnagy), 4 század vadász (Mártonfy Zsigmond őrnagy), egy osztály a 6. Württemberg huszárezredből, egy hatfontos üteg nyolc löveggel (Beöthy főhadnagy).

Lázár Vilmos alezredes dandára Girálton: 35. honvédszászlóalj (Burján őrnagy), hevesi felkelők (200 fő), zempléni felkelő (400 fő), 1 század ungi felkelő, 1 osztály szabolcsi huszár, egy hatfontos üteg nyolc löveggel

Kürty István alezredes dandára Demétén és Eperjesen: 69. honvédszászlóalj (Szluga százados), 43. honvédszászlóalj (Karovi őrnagy), két osztály (4 század) a 16. Bocskay huszárezredből (Kürty István alezredes), egy osztály (2 század) a 13. Lehel huszárezredből (Wartensleben őrnagy), a Beniczky-féle szabadcsapat (Jánosy), egy üteg háromfontos (öt ágyú), fél röppentyűüteg (három állvány), két tizenkétfontos ágyú, egy tízfontos tarack.

Zöldy százados elkülönített osztaga: két század a 89. honvédszászlóaljból, fél század hevesi gerilla, két négyfontos löveg.⁵

Az orosz betörés után a Dembinskyt az ugyancsak lengyel Józef Wysocki (1809. Podorlin – 1873. XII. 31. Párizs) váltotta a hadtest és a hadsereg élén. Wysocki vagyontalan kisnemesnek született, aki hadnagyként vett részt az 1830/31-es lengyel szabadságharcban. Emigrációban végezte el a metzi katonai akadémiát. 1848-ban előbb a krakkói nemzetőrség tisztje, majd októbertől az 1. lengyel gyalogzászlóaljat vezette magyar oldalon. Utóbb dandárparancsnok lett az aradi ostromseregben, majd 1849 februárjától magyarországi Lengyel Légió parancsnoka Danjanich alatt. A III. hadtest hadosztályparancsnokaként vett részt a tavaszi hadjáratban. Május elejétől kapta meg a vezérőrnagyi címet, majd a felsőmagyarországi hadsereg Lengyel Légiójának élére került. A szabadságharc után Párizsba menekült és ott is halt meg.⁶

Wysocki ugyan kapott némi erősítést kapott ugyan, de csapatai minősége, ereje nem változott lényegesen. A hadserege létszámviszonyai 1849. június 21-én a következő módon rekonstruálhatók:

IX. hadtest: Henryk Dembinski altábornagy

Összesen 4 dandárban Bulharin, Lázár, Jazwitz és Jurics alatt.

13. honvéd zászlóalj	6 század 636 fő,
15. honvédszászlóalj	? század 400 fő,
16. honvédszászlóalj	5 század 665 fő,
20. honvédszászlóalj	1 század 152 fő,
21. honvédszászlóalj	1 század 127 fő,
35. honvédszászlóalj	2 század 304 fő,

5 Nyulásziné Straub Éva: A szabadságharc hétköznapi tanúi... 1848–1849-es naplók. Magyar sorsfordulók. Budapest, 1998. 307–311. p.

6 Bona Gábor: Tábormokok és törzstisztek a szabadságharcban 1848–49. Budapest, 1987. 338–339. p.

RÉGÉSZET – TÖRTÉNETTUDOMÁNY

43. honvédzászlóalj	2 század	270 fő,		
69. honvédzászlóalj	6 század	1248 fő,		
89. honvédzászlóalj	6 század	896 fő,		
Beniczky zászlóalja	3 század	323 fő,		
Beregi honvéd osztály	2 század	250 fő,		
1. honvéd vadászrezred	8 század	1112 fő,		
Lengyel Légió	? század	444 fő,		
Borsodi portyázó csapat	? század	469 fő,		
Hevesi csapat	? század	99 fő,		
Ungi csapat	? század	214 fő,		
Tornai csapat	1 század	81 fő,		
Zempléni csapat	? század	270 fő,		
5. huszárezredből	2 század	234 fő	234 nyerges ló,	
12. huszárezredből	1 század	196 fő	196 nyerges ló,	
17. huszárezredből	3 század	504 fő	479 nyerges ló,	
Lengyel dzsidások	? század	63 fő	60 nyerges ló,	
Szabolcsi lovascsapat	? század	41 fő	41 nyerges ló,	
Lovas portyázó csapat	? század	93 fő	104 nyerges ló,	
4. hatfontos üteg	1 üteg	107 fő	72 nyerges és hámos ló	6 löveg,
? tizenkétfontos üteg	1 üteg	74 fő	50 nyerges és hámos ló	4 löveg,
lengyel háromfontos üteg	1 üteg	67 fő	45 nyerges és hámos ló	3 löveg,
? hatfontos üteg	1 üteg	43 fő	33 nyerges és hámos ló	2 löveg,
? háromfontos gyalogüteg	1 üteg	32 fő	40 nyerges és hámos ló	3 löveg,
14. röppentyűüteg	1 üteg	32 fő	15 nyerges és hámos ló	3 löveg,
14. hatfontos üteg	1 üteg	150 fő	112 nyerges és hámos ló	8 löveg,
3. háromfontos gyalogüteg	1 üteg	? fő	? nyerges és hámos ló	5 löveg,
<i>Összesen</i>			<i>9978 fő</i>	<i>1481 nyerges és hámos ló 34 löveg</i>

Kazinczy hadosztály:

16. honvédzászlóalj	1 század	184 fő,	
20. honvédzászlóalj	4 század	684 fő,	
21. honvédzászlóalj	4 század	640 fő,	
22. honvédzászlóalj	6 század	1268 fő,	
Máramarosi zászlóalja	5 század	725 fő,	
Máramarosi vadászok	1 század	140 fő,	
Tiroli vadászok	1 század	120 fő,	
Krasznai szabadcsapat	1 század	100 fő,	
12. huszárezred	1 század	177 fő	180 nyerges ló,
lovas portyázók	? század	40 fő	40 ló,

HADSEREG-FŐPARANCSNOKSÁG SZOLNOKON 1849 NYARÁN

háromfontos gyalogüteg 1 üteg	142 fő	69 nyerges és hámos ló	8 löveg,	
hatfontos üteg	1 üteg	34 fő	16 nyerges és hámos ló	2 löveg. ⁷

Wysocki az orosz betöréskor csak saját hadtestét tudta a betörő ellenséges túlerővel szembe állítani, ami nyílt csata vállalását nem tett lehetővé. Vele szemben maga herceg Paszkevicz tábornagy állt közel 140.000 emberrel, és ez minden nyílt összecsapást reménytelenné tett. Amennyire módjában állott, igyekezett egy-egy erősebb állás megszállásával lassítani, szétbontakozásra kényszeríteni az ellenséges erőket, ám a hatalmas túlerő miatt erre csak rövid időre volt lehetőség. Wysocki maga is többször átszervezte a csapatait, így június 30-án a IX. hadtestet Lázár ezredes 18. és Jázwitz ezredes 19. hadosztálya alkotta 6270 gyalogossal, 1795 lovassal és 43 ágyúval.⁸

Heves és Külső-Szolnok vármegye hatósága június 27-én vette az oroszok veszélyes előrenyomulásáról szóló híreket, és határozatot hozott a megyeszékhely Egerből Szolnokra történő mielőbbi áttételére. Ennek nyomán július 1-én Kürthy Ferenc alszolgabíró vezetésével már Szolnokon ültek össze.⁹

2.) A tiszai hadsereg létrehozása

Július 1-én azonban más is történt, megszűnt a Komárom melletti nagy csatában bízó Görgői fővezérsege, és helyette – furcsa körülmények eredményeképp – Mészáros Lázár kapta meg a fővezérseget, aki ragaszkodott Dembinski vezérkari főnöki kinevezéséhez is. Ez azt is eredményezte, hogy a kormányzat és Kossuth új tervvel állva elő, a Szeged környéki katonai összpontosításról határozott. Így még 1-én este Kossuth elrendelte, hogy Wysocki ne Hatvan, hanem Szolnok felé vonuljon vissza, és lépjen kapcsolatba a Cegléd környékén immár Perczel Mór vezénylete alatt szerveződő tartalék hadtesttel.¹⁰

A tartalék hadtest június 30-án még Gál László ezredes vezénylete alatt Martini alezredes 24., illetve Lenkey Károly ezredes 25. hadosztályaiból állt, együttesen 8610 gyalogossal, 800 lovassal és 27 ágyúval. Ez a számát tekintve imponáló erőt valójában döntően frissen felállított, kiképzetlen és gyenge felszerelésű csapatok alkották, akiknek harcértéke még a Wysocki hadtesténél is alacsonyabb volt. Jellemző, hogy még a július 20-i turai ütközet idején is a gyalogság fele még kaszával volt felszerelve.¹¹

7 Borus József: Az 1848/49-es haderő alkotórészei. In.: Hadtörténelmi Levéltár, Tanulmánygyűjtemény. 2971. sz. é.n. XIV. A honvédség tényleges létszáma. 5–6.; Hadtörténelmi Levéltár 1848/49-es gyűjtemény (a továbbiakban HL 1848/1849) 13:33. Ramming és Rüstow a IX. hadtest erejét az alábbiakban adta meg. Gyalogság: 2 vadász zászlóalj, 9 új honvéd zászlóalj (a 16., 89. honvédzászlóalj 4-4, 69. honvédzászlóalj 5 század), 4 századnyi Lengyel Légió, 12 század önkéntes az északi megyékből, 1 zászlóalj utász. Mindez névlegesen 14 1 zászlóalj, lényegében azonban csak 10. Lovasság: 6 század huszár, 1 század lengyel ulánus, 1 század önkéntes lovas. Tüzérség: 4 tizenkét-, 16 hat-, 11 háromfontos ágyú, 3 röppentyűvető. Összesen: 14 1 zászlóalj, 8 lovasszázad, 34 löveg. Együtt 9.600–10.200 ember és 1530 ló. A Kazinczy hadosztályhoz 4 század vadász és önkéntes, 1 zászlóalj máramarosi önkéntes, 6 honvédzászlóalj, 4 huszárszázad, 23 löveg tartozott: 6.900–7.020 ember és 534 ló. Wilhelm Ramming von Riedkirchen: Der Feldzug in Ungarn und Siebenbürgen in Sommer des Jahres 1849. Pest, 1850. 31. p.; Wilhelm Rüstow: Az 1848–1849-i magyar hádjárat története. I–II. Pest, 1866. II. 16. p.

8 Böhm Jakab – Csikány Tamás – Farkas Gyöngyi: „Saját kezébe ott ahol ...” Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc Hadtörténelmi Levéltárban őrzött katonai irataiból. Hadtörténelmi Levéltári Kiadványok. Petit Real, 1998. 177. p.

9 Szederkényi Nándor: Heves vármegye története, IV. Eger, 1893. 411. p.

10 Hermann Róbert: Mészáros Lázár altábornagy fővezérsege (1849. július 1.–július 30.) In.: Mészáros Lázár emlékezete. (Az 1991. március 13-ai tudományos ülésen elhangzott előadások). Kőhegyi Mihály-Merk Zsuzsa (szerk.): Bajai Dolgozatok, 8. Baja, 1993. 53–55. p.; Kovács István: Együtt a szabadságért 1848–1849. Wysocki tábornok emlékiratai. Bp., 1993. 82. p.

11 Böhm Jakab-Csikány Tamás – Farkas Gyöngyi: „Saját kezébe ott ahol ...” Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc Hadtörténelmi Levéltárban őrzött katonai irataiból. Hadtörténelmi Levéltári Kiadványok. Petit Real, 1998. 177.; Bánlaky József: A magyar nemzet hadtörténete. Arcanum, PC CD-ROM.

Wysocki július 2-án Árokszálláson vette a híreket, onnan Ceglédnek fordult, de 4-én csapatait egy egész napig pihentette. Itt értesült Mészáros Lázár fővezéri, és Dembinski vezérkari főnöki kinevezéséről, ugyanakkor találkozott a tiszai népfelkelés parancsnokává kinevezett Korponay János ezredessel is. 5-én megindult Jászberényből, és 6-án már Cegléden volt, ahol Perczellel találkozott. Perczel ekkorra több új zászlóaljat felállított, ám felszerelésük ezeknek is igen gyenge volt.

Perczel és Wysocki nem kívánták a nagy tömegű, de kétes katonai értékű népfelkelést alkalmazni, ami miatt aztán a felkelt jászoktat hazaküldte. Ugyanakkor viszont örömmel vették a szabad lovass csapatok felállítását, amelyeket kisebb huszárcsapatokkal elegyítve a Tisza-vonal őrzésére akartak felhasználni.¹²

Mészáros és Dembinski eredeti elképzelései szerint Wysockinak Szegednél kellett volna a Jellacic hadserege ellen küldő Vetterhez csatlakoznia. Ennek értelmében Mészáros 5-én utasította Wysockit, hogy hadtestével 6-án Ceglédre, 7-én Nagykőrösre, 8-án Kecskemétre, 9-én pedig Kiskunfélegyházára menjen. Ugyanakkor Wysockitól Perczelhez került át a 89. zászlóalj, a 18. Attila huszárezred több százada, legalább egy tüzéruteg, valamint jelentős mennyiségű muníció, mivel ezt az erőt egy tiszántúli támadásra, és Paskievics balszárnyának nyugtalanítására kívánták felhasználni.

A tervek végül a feldunai hadsereg sikerén bukott meg, amely július 2-án Komáromnál győzelmes – bár nem döntő – csatát vívott Haynauval. Ennek során Görgői súlyosan megsebesült, ám a hadsereg magasztalta hadvezéri rátermettségét. Így a tisztikar legalább a főszereget vezéreltet meg akarta hagyni a napokig öntudatlan Görgeinek. A helyzetet nehezítette, hogy a kormányzat csak futárok, küldöttek útján tudott a Komáromnál állomásozó főszereggel kapcsolatot tartani, így a hírek késve, vagy torz formában érkeztek meg.

Közben Kossuth 7-én Ceglédre érkezett, ahol helyreállította a korábbi jó viszonyát a lelkes, de nehezen kezelhető Perczellel. Ennek során Wysocki javasolta, hogy csapatait ne indítsák délnek, hanem Perczel gyenge erőivel a Tiszántúlon alkalmazzák az oroszok ellen. Kossuth engedett a kérésüknek, és a két hadtest élére Perczelt állította.¹³

Kossuthnak a korábbi haditerveket felborító döntése a minisztereket és Mészárost is felháborította. Az erők ilyen átcsoportosítása ugyanis nem tette lehetővé Jellacic gyors legyőzését, sőt a délvidéki magyar erők ilyen meggyengítése a bán sikerét segítette volna elő. Ezek nemcsak Wysocki hanem Perczel Délvidékre vezénylését is felvetették. Erre Kossuth Cegléden az ott lévő tábornokait (Perczel, Wysocki, Lenkey János, Dessewffy) hívta haditanácsba.

Az ügyet nehéz tárgyalásoknak kellett eldönteni. Július 9-én este Kossuth Cegléden találkozott Dembinskivel és Mészárossal, bár Barta István forrásközlése, illetve Mészáros Lázár emlékirata szerint erre a találkozóra Szolnokon került sor!¹⁴ Az éjszaka folyamán rendkívül

12 Hermann Róbert: Mészáros Lázár altábornagy fővezérsége (1849. július 1.– július 30.) In.: Mészáros Lázár emlékezete. (Az 1991. március 13-ai tudományos ülésen elhangzott előadások). Kőhegyi Mihály – Merk Zsuzsa (szerk.): Bajai Dolgozatok, 8. Baja, 1993. 58–59. p.; Kovács István: Együtt a szabadságért 1848–1849. Wysocki tábornok emlékiratai. Bp., 1993. 86. p.; Nyulászsiné Straub Éva: A szabadságharc hétköznapi tanúi... 1848–1849-es naplók. Magyar sorsfordulók. Bp., 1998. 286–293. p.

13 Hermann Róbert: Mészáros Lázár altábornagy fővezérsége (1849. július 1.– július 30.) In.: Mészáros Lázár emlékezete. (Az 1991. március 13-ai tudományos ülésen elhangzott előadások). Kőhegyi Mihály – Merk Zsuzsa (szerk.): Bajai Dolgozatok, 8. Baja, 1993. 60–62. p.

14 Mészáros Lázár külföldi levelei és életrata. Közreadja: Szokolai Viktor. Pest, 1867. 291–292. p.

heves jelenet zajlott le a két altábornagy és a kormányzó között, az előző nap elfogadott haditerv miatt. Dembinski emlékirataiban részletesen ír erről, ám Barta szerint előadása nem meggyőző. Kizártnak tartja, hogy Kossuth Wysocki visszarendelését azzal indokolta volna, hogy a Kunságba akar menni népfelkelést toborozni, és a hatás kedvéért volt szüksége majd 10.000 katonára. A kormányzó éjfél után – állítólag a környékbeli kozákok portyák hírére – Kunszentmártonon át Szegedre indult.¹⁵

Július 9-én Wysocki Törtelen kapta meg Kossuth levelét, hogy azonnal vonuljon Szolnokra, ahová Perczel is tart. Bár Wysocki értelmetlennek tartotta a sietséget, egész éjszaka tartó menetel 10-én hajnalra megérkezett a városba, és letáborozott csapataival. Vele volt Desseffy Aurél vezérőrnagy, a hadtestének helyettes parancsnoka is.¹⁶

E napon Mészáros is Szolnokról tudósította a még Komáromnál álló feldunai hadsereget, hogy a kozákok már Jászberénynél vannak, így Wysocki Szolnok felé vonult a Tisza vonalának védelmére. Azt tanácsolta Görgeinek, hogy Vác felé vonuljon, mivel maga is ebbe az irányba akar támadni a tiszai hadsereg erőivel. Ennek ereje ekkor 37.646 főből, 4.672 lóból, 82 lövegből és négy röppentyűből állt, valójában azonban ennek a létszámnak legfeljebb csak a kétharmadára (26.438 fő, 3.342 ló, 45 löveg, 4 röppentyű) számíthatott, mivel Kazinczy Lajos hadosztálya (8.759 fő, 727 ló, 30 löveg) továbbra is Huszt-Máramarossziget környékén táborozott, míg Knezich Károly gyenge hadosztálya (2.439 fő, 603 ló, 7 löveg) Tokajt őrizte. Eleve nem vették viszont figyelembe Korponay János ezredes Tiszafüred környékén a Tisza védelmére szerveződő erőit.¹⁷

10-én újabb botrány robbant ki Szolnokon, ezúttal Dembinski és Wysocki között. Dembinski ugyanis olvasta Wysocki tábornok még 2-án Kossuthoz írott levelét, amelyben az keményen bírálta a fővezér Görgeit anélkül, hogy megnevezte volna. Július 2-től azonban már Mészáros Lázár volt a fővezér, és Dembinski a vezérkari főnöke. Így az utóbbi a kritikát magára vonatkoztatta, és a kirobbanó szócsata vége az lett, hogy Wysocki lemondott a hadteste parancsnokságáról. Végül Kossuthnak 12-én Szegedről kellett külön írnia a vezérőrnagynak, hogy térjen vissza eredeti beosztásába.¹⁸

Wysocki erői Szolnokon jelentős erősítést kaptak. Megérkezett Englert őrnagy vezetésével a Lengyel Légio 3. gyalogzászlóalja, valamint a Miskolcon szervezett üteg 4 ágyúja. Így a Légio már 3 gyalogzászlóaljából, 4 lovasszázadból és 8 ágyúból állt. Problémát okozott azonban, hogy az ulánusokon kívül a legénység zömét volt osztrák hadifoglyok alkották, akikre csak sikerek esetén lehetett számítani, kudarcok esetén nem. Jellemző, hogy már Szolnokon is voltak különböző szervezkedések a légio tagjai között, ami miatt aztán egy altisztet Wysocki agyon is lővetett árulás vádjával.¹⁹

15 Barta István: Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai 1849. április 15.–augusztus 15. Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai. Kossuth Lajos 1848/49-ben. Kossuth Lajos összes munkái, XV. Budapest, 1955. 700. p.

16 Kovács István: Együtt a szabadságért 1848–1849. Wysocki tábornok emlékiratai. Budapest, 1993. 88. p.

17 Hermann Róbert: Mészáros Lázár altábornagy fővezérsége (1849. július 1.–július 30.). In.: Mészáros Lázár emlékezete. (Az 1991. március 13-ai tudományos ülésen elhangzott előadások). Kőhegyi Mihály – Merk Zsuzsa (szerk.): Bajai Dolgozatok, 8. Baja, 1993. 64–65. p.

18 Barta István: Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai 1849. április 15.–augusztus 15. Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai. Kossuth Lajos 1848/49-ben. Kossuth Lajos összes munkái, XV. Budapest 1955. 706–707. p.; Kovács István: Együtt a szabadságért 1848–1849. Wysocki tábornok emlékiratai. Budapest, 1993. 88–90. p.

19 Kovács István: Együtt a szabadságért 1848–1849. Wysocki tábornok emlékiratai. Budapest, 1993. 90–91. p.

A lobbanékony Perczel viszonya a magyar legénységével némileg jobb volt. Ő 11-én Szolnokról megköszönte az elindított tizenkétfontos ágyúkat, de ezeket inkább Cibakházára, az ottani hídhöz kérte lőszerrel és tüzerekkel, hogy az átkelőhelyeket biztosíthassa. Az itteni hidat egy gyalogzászlóalj védte, amihez az Attila huszárezred egy Kecskeméten újonnan felszerelt századát is rendelte. Maga inkább egy üteg mozgathatóbb hatfontos ágyút, pár ezer fegyvert, kapszlit, gyutacsot kért, amit Kossuth biztosított is. 13-án már két 10 fontos haubitx és 100 000 kapszli küldéséről írt, de gyutacsot és fegyvert is ígért.²⁰

3.) A tiszai hadsereg Szolnokon

A két hadtestből álló magyar haderő ezt követően több napon át időzött Szolnoknál. A főparancsnokság helye sajnos nem ismert. A legvalószínűbb hely a ferences rendház épülete lenne, ámde feltűnő, hogy a ferences háztörténet erről nem tudósít. Tekintettel arra, hogy a korábbi hónapokban a császári csapatok rendre a rendház, illetve a szálmester és a sókamari tiszttel közelben lévő lakását vették igénybe, ezek az épületek tűnnek a legvalószínűbbnek.

Szolnokon Perczel átszervezte a hadsereget, amelynél és július 13-tól új hadrend lépett érvénybe. Ennek értelmében a csapatokat négy gyalogos és egy lovashadosztályba tagolták. Némileg zavarja azonban az áttekintést, hogy a hadtestbeosztás nem szűnt meg, bár egyes megmaradt hadrendi leírások ezeket nem tartalmazzák.²¹ Úgy tűnik, a kétdandáros gyalogadosztály-szervezetre tértek át, amely az általános magyar hadsereg-szervezési elveknek felelt meg. Ezeket a tüzéség mellett 21 huszárszázad és két század ung-beregi lovas gerilla egészítette ki. A lovasság zömét magában foglaló önálló lovashadosztály élére Dessewffy Arisztid vezérőrnagy került, aki 13 huszárszázadot (négy a 17. Bocskay, három az 5. Radeczky, kettő-kettő a 16. Károlyi és a 18. Attila, egy-egy a 8. Miklós és a 12. Nádor huszárezredéből), valamint a Lengyel Légiónégy ulánusszázadát vezényelte. Ettől a naptól már az alábbi hadrend volt érvényben:

Hadseregparancsnok: Perczel Mór vezérőrnagy

Lovassági parancsnok: Dessewffy Arisztid vezérőrnagy

Táborkari főnök: Sotfried Ferdinánd alezredes

Tüzéségi főnök: Priesz Ede százados, Jacenty Grabowiecki őrnagy,

Utász főnök: Kiss Ferenc őrnagy

Főhadbiztos: Halász József őrnagy

Karsegédék: Karsegéd: Edelenyi Lipót őrnagy, Somssich János őrnagy, Katonai Miklós őrnagy

20 Barta István: Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai 1849. április 15.–augusztus 15. Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai. Kossuth Lajos 1848/49-ben. Kossuth Lajos összes munkái, XV. Budapest 1955. 714–715. p.

21 Wilhem Ramming von Riedkirchen: Der Feldzug in Ungarn und Siebenbürgen in Sommer des Jahres 1849. Pesth., 1850. 185. p. Nála a tiszai hadsereg alábbi hadrendje szerepelt 19 zászlóaljjal, 28 lovasszázaddal és 53 löveggel.

IX. hadtest (József Wysocki tábornok): Lázár hadosztály (5 zászlóalj, 2 lovasszázad, 10 löveg), Jászvitz hadosztály (5 zászlóalj, 2 lovasszázad, 10 löveg), Idzikowski lengyel dandára (3 zászlóalj, 1 lovasszázad, 4 löveg), Thorznicki lovashadosztálya (17 lovasszázad, 12 löveg). Összesen: 13 zászlóalj, 22 lovasszázad, 36 löveg.

X. hadtest (Perczel Mór tábornok): Gál hadosztály (7 zászlóalj, 1 1 lovasszázad, 12 löveg), Lenkey hadosztály (9 zászlóalj, 4 1 lovasszázad, 5 löveg). Összesen: 16 zászlóalj, 6 lovasszázad, 17 löveg.

HADSEREG-FŐPARANCSNOKSÁG SZOLNOKON 1849 NYARÁN

Vezérkar: Nemegyey Bódog őrnagy, Burián János őrnagy, Johann Karner őrnagy, Bossányi Kamill őrnagy

Hadbiztos: Sziklai János őrnagy

Térparancsnok: Gábrieli Sándor őrnagy

1. gyaloghadosztály: Lázár Vilmos alezredes

1. dandár: Keresztes Lajos őrnagy

1. vadászrezred 2-3. osztálya	4 század	444 fő
13. honvédszászlóalj (Keresztes Lajos őrnagy)	6 század	921 fő
ung-beregi lovas gerillacsapat	1 század	94 fő, 87 nyerges ló
1/2 hatfontos selmeci üteg (Strobl János főhadnagy)		44 fő, 36 hámosló, 4 löveg
1/2 V. röppentyűüteg (Lukaszy László főhadnagy)		42 fő, 18 hámosló, 2 röppentyű
2. dandár: Rosty István őrnagy, Löwinger százados		
3. utász zászlóalj (Kiss Ferenc őrnagy)	2 század	393 fő
16. honvédszászlóalj (Rohrmann Károly őrnagy)	4 század	912 fő
35. honvédszászlóalj (Csapó Pál őrnagy)	6 század	932 fő
20. honvédszászlóalj	1 század	141 fő
ung-beregi lovas gerillacsapat	1 század	89 fő, 85 nyerges ló
1/2 III. tizenkétfontos üteg (Kozma Ferenc főhadnagy)		4 löveg

A hadosztály összesen: 5 zászlóalj 23 gyalogszázaddal, 2 lovasszázad, 4003 fő, 172 nyerges és 103 hámos ló, 2 röppentyű, 8 löveg. (Cibakházán van 8 db tízfontos vetagyú)

2. gyaloghadosztály: Jázwitz Ferenc alezredes

3. dandár: Mártonfi Zsigmond őrnagy

abonyi gerillacsapat	2 század	546 fő
1. vadászrezred 4-5. osztálya	4 század	453 fő
69. honvédszászlóalj (Földváry György őrnagy)	6 század	1035 fő
3. utászzászlóalj	1 század	101 fő
XIV. hatfontos üteg (Béldy Lajos főhadnagy)		177 fő, 117 hámos ló, 8 löveg

4. dandár: Gorove Antal őrnagy

borsodi gerilla csapat (Freyburg Lajos őrnagy)	2 század	400 fő
hevesi gerilla csapat (Beniczky Attila őrnagy)	2 század	445 fő
német alakulat	1 század	113 fő
43. honvédszászlóalj (Gorove Antal őrnagy?)	5 század	1009 fő
fél V. röppentyűüteg (Sándy Gyula hadnagy)		21 fő, 9 igásló, 2 röppentyű

A hadosztály összesen: 5 zászlóalj 23 századdal, 4390 fő, 126 hámos ló, 2 röppentyű, 8 löveg.

A hadtest összesen: 8 zászlóalj (46 század), 2 lovasszázad, 8483 fő, 172 nyerges és 229 hámos ló, 4 röppentyű és 16 löveg.

A Lengyel Légión: Józef Wysocki tábornok, Jerzy Bulharyn ezredes

Vezérkari főnök: Adam Grochowski őrnagy, Tüzérfőnök: Jan Lacki őrnagy

Gyalogdandár: Tadeus Idzikowski őrnagy

1. zászlóalj (Ignaczy Czernik őrnagy)	6 század	758 fő
2. zászlóalj (Wladislaw Englert őrnagy)	6 század	606 fő

3. zászlóalj (Antoni Wieruski őrnagy)	6 század	497 fő
1/2 II. háromfontos üteg: Aleksander Dunowski főhadnagy		82 fő, 52 hámos ló, 4 löveg
Összesen 3 zászlóalj (18 századdal), 1943 fő, 52 hámos ló, 4 löveg		
3. gyaloghadosztály: Gál László ezredes, Karger őrnagy		
5. dandár: Majtényi Kálmán alezredes		
tartalék vadászzászlóalj (Cornidesz Lajos őrnagy),	3 század	381 fő
89. honvédszászlóalj (August Souper őrnagy)	4 század	628 fő
94. honvédszászlóalj (Balásházy Mihály őrnagy)	6 század	915 fő
39. sorezredi zászlóalj	6 század	788 fő
vegyes huszárszázad	1 század	61 fő, 61 ló
13. Hunyadi huszárezred	1 század	39 fő, 39 ló
IV. háromfontos üteg (Szinesy József főhadnagy)		
6. dandár: Balogh János alezredes		183 fő, 113 hámos ló, 8 löveg
92. honvédszászlóalj (Lakatos Benedek őrnagy),	6 század	780 fő
ceglédi zászlóalj	6 század	887 fő
95. honvédszászlóalj (Kubinyi Károly őrnagy),	6 század	1001 fő
3. utászászlóalj	1 század	98 fő
Oroszhegyi szabadszázad	3 század	470 fő
A hadosztály összesen: 7 zászlóalj (22 századdal), 1 lovasszázad, 3236 fő, 12 löveg.		
4. gyaloghadosztály: Lenkey Károly ezredes, Vevera főhadnagy		
7. dandár: Nyeregjártó János alezredes		
19. honvédszászlóalj (Barta András százados)	4 század	593 fő
72. honvédszászlóalj	4 század	495 fő
107. honvédszászlóalj	6 század	643 fő
budapesti keresztsek	3 század	413 fő
gerilla csapat	1 század	64 fő
3. utászászlóalj	1 század	50 fő
10. Vilmos huszárezred	1 század	26 fő, 26 nyerges ló
18. Attila huszárezred	1 század	129 fő, 122 nyerges ló
IV. háromfontos üteg (Johann Kluppenegger főhadnagy) 83 fő, 42 hámos ló, 5 löveg		
8. dandár: Elek Ferenc őrnagy		
96. honvédszászlóalj (Balka Arnold őrnagy)	6 század	1146 fő
110. honvédszászlóalj	6 század	997 fő
102. honvédszászlóalj (Szerdahelyi Sándor őrnagy)	6 század	889 fő
103. honvédszászlóalj	6 század	923 fő
129. honvédszászlóalj (Elek Ferenc őrnagy)	6 század	681 fő
nagykőrösi szabadszázad	1 század	200 fő
A hadosztály összesen 9 zászlóalj (50 századdal), 1 lovasszázad, 6581 fő, 148 nyerges és 43 hámos ló, 5 löveg.		
1. lovashadosztály: Wladislaw Thorznicki alezredes		
1. dandár: Heley (Halász) János alezredes		

HADSEREG-FŐPARANCSNOKSÁG SZOLNOKON 1849 NYARÁN

17. Bocskai huszárezred	4 század (Heleny János alezredes, Kürthy István őrnagy) 730 fő, 655 nyerges ló
8. Miklós huszárezred	1 század és a
12. Nádor huszárezred (August Wepler őrnagy)	1 század együtt 301 fő, 301 nyerges ló
XII. lovasüteg Lukács István hadnagy	91 fő, 127 ló, 8 löveg
2. dandár: Szabó Vince alezredes	
5. Radecky huszárezred (Szabó Vince alezredes, Komlóssy Lajos őrnagy)	3 század 394 fő, 410 nyerges ló
18. Atila huszárezred (Fekets János alezredes, Wartensleben Ágoston őrnagy)	2 század 232 fő, 204 nyerges ló
16. Károlyi huszárezred (Pálincás Samu őrnagy)	2 század 273 fő, 247 nyerges ló
A Lengyel Légio lovasdandára: (Mieczeslaw Woroniecki alezredes, Wladislaw Poninski őrnagy)	1. dzsidásezred (1 osztály) 2 század 220 fő, 254 nyerges ló
2. dzsidásezred (1 osztály)	2 század 176 fő, 220 nyerges ló
1/2 II. háromfontos üteg – Jan Wojcik hadnagy – 132 fő, 53 hámos ló, 4 löveg	
A négy sorgyalog hadosztály:	20071 fő
A Lengyel Légio gyalogdandára:	1943 fő
A gyalogság együttesen:	22014 fő
15 1 század huszár:	2276 fő, 2065 nyerges ló
2 század lovas gerilla:	183 fő, 172 nyerges ló
4 század lengyel dzsidás:	396 fő, 474 nyerges ló
A lovasság összesen:	2855 fő, 2711 nyerges ló ²²

Elvileg a tiszai hadsereghez tartozott még a peredi ütközet után a III. hadtest éléről leváltott Knezich Károly vezérőrnagy Tokajt biztosító – és inkább csak dandár erejű, alig 2500 fős – hadosztálya²³, illetve Kazinczy Lajos ezredesnek az Erdély északi határai mentén állomásozó önálló hadosztálya, melyet olykor két önálló hadosztályból álló hadtestként említettek.²⁴ Mivel azonban ez a két csoportosítás soha nem csatlakozott Perczelhez, sőt a Tisza mentén, illetve Szolnoknál sem jelent meg, erői részletezésétől eltekintünk.

22 HL 1848/1849. 38/78. sz. A július 17-i hadrendben nem sikerült felfedezni az alábbi, Bona Gábor által megadott alakulatokat: 100. honvédszászlóalj (Szegleti Ferenc őrnagy), 101. honvédszászlóalj (Lipthay Lajos őrnagy), vadászászlóalj (Festetics Oszkár őrnagy), 39/IV. gyalogszászlóalj (Krivacic Károly őrnagy). Lásd Bona Gábor: Tábormok és törzstisztek a szabadságharcban 1848–49. Budapest, 1983. 53. p.

23 Tokaji különítményhez (vezérkari főnöke Schenowitz Frigyes őrnagy) az 53. honvédszászlóalj (Johann Csippik őrnagy), a 97. honvédszászlóalj (Füllhegyi Henrik őrnagy) és néhány kisebb alegység tartozott pár löveggel. Összesen 2500 főt és 7 löveget számlált. Bona Gábor: Tábormok és törzstisztek a szabadságharcban 1848–49. Budapest, 1983. 53–54. p.

24 Kazinczy alatt júniusban az alábbi és alakulatok voltak: 20. honvédszászlóalj (Pongrácz Ferenc százados), 21. honvédszászlóalj (Franz Amman őrnagy), 91. honvédszászlóalj (Bay Bertalan őrnagy), 105. honvédszászlóalj (Várady Gábor őrnagy), 106. honvédszászlóalj (Pribék Miklós őrnagy), 139. honvédszászlóalj (Benczur Miklós őrnagy), vadászrezred (Dolinay Mihály őrnagy), vadász zászlóalj (Gulátsy Imre őrnagy), lengyel zászlóalj (Henryk Rembowski alezredes), nemzetőrség (Péterffy András őrnagy, Ujhelyi Sándor őrnagy), 12. huszárezred (Mészely Ferenc őrnagy, Tisztokzy László őrnagy). Összesen: 7100 fő, 27 löveg. Vezérkari főnök: Kékessi Mihály őrnagy, Dandárparancsnok: Bányafy Ferdinánd őrnagy és Zurits Ferenc alezredes, Tüzérparancsnok: Jokschimann Károly őrnagy, Szekerészkar: Keczer Sándor őrnagy, Térparancsnok: Bangya János őrnagy. Bona Gábor 1983. 59. Csapataival foglalkozik Pribelszki János: Kazinczy Lajos a szabadságharcban. In.: Hadtörténelmi Közlemények, 1992. 2. sz. 124–148. p.

A tiszai hadsereg gyenge gyalogsági felszerelésére már korábban utaltunk, de komoly hiányok jellemezték a tüzérség erejét és összetételét is. Az akkori hadszervezési elvek szerint minden ezer emberre négy-öt lövegnek kellett esnie, ugyanakkor ez az érték az összpontosítani kívánt haderőnél alig haladta meg a kettőt. Még nagyobb baj volt azonban a lövegek minőségével. Ezeknek ugyanis több mint 44 %-a volt háromfontos, vagy annál kisebb űrméretű, a császári és a cári haderőben már nem is használt fajta. Az egy és negyed egyfontos mellett négy és fél háromfontos üteg tette ki a tüzérség csaknem felét, ezek száma nagyobb volt, mint az alaplövegek számító hatfontosoké. Ezekből mindössze négy üteg állt rendelkezésre, míg a lovas- és a tizenkétfontos ütegekből csak egy-egy! Mindezt talán fél ütegnyi röppentyű egészítette ki. Emiatt a IX. és X. hadtesteken belül két gyalogos és egy lovasdandár eleve nem kaphatott saját tüzérséget, ami önmagában is abszurd helyzetnek tekinthető.²⁵

A szolnoki tartózkodás alatt a hadsereg felett „egy kis kápolna melletti fennsíkon” szemlét is tartott Perczel tábornok, de ennek pontos dátuma ismeretlen. A kis kápolna lehetett a mai Ady Endre úton, a belterületen fekvő „pestises” kápolna, ám ez túl közel feküdt a belterülethez, illetve a kertekhez. Emiatt pillanatnyilag valószínűbbnek tűnik, hogy a jóval távolabb lévő – a ma is a külterülethez tartozó – Partos kápolnáról volt szó. Ugyancsak a településhez kapcsolódott Lázár Vilmos hadosztályparancsnok (a későbbi aradi vértanú) kolerában történt megbetegedése, az itteni tartózkodása harmadik napján (július 12-én?). Szerencsére Lázár Szomjas József házánál rövid idő múlva teljesen felgyógyult.²⁶

Ekkoriban költöztették Pestről Szegedre (vasúton és vízen) az ott lévő fegyvergyárat, hadianyagokat, a kormányzatszervek anyagait, s egyebek mellett a pénznyomdát is.²⁷ Kossuth irataiban szerepel Gersei Lajos tüzér tizedes, aki 35 ládányi (135 mázsa) muníciót vitt le tutajokon Szegedre, ám ezek közül több is átmedvesedett.²⁸

A részleges előkészületek ellenére Dembinski és Mészáros 12-én kiadták a parancsot a csapatok másnapi, Újszász irányába történő előrenyomulására. Ezzel kapcsolatban a haditervet végül Szodtfréd Ferdinánd alezredes, a hadtest tábornoki főnöke készítette, és Perczel Mór, mint hadsereparancsnok írta alá. A menetterv az alábbiakat tartalmazta:

„Holnap reggeli 3 és 4 óra közt az egész hadsereg Újszászig fog előrenyomulni. A menetrend a következő:

Reggeli 3 órakor pontban az egész lovashadosztály az ágyú ütegeivel innen elindul. 3 I órakor Deseőfy tábornok hadteste és ezután reggeli 4 órakor az új hadtest követi nyomban a lovashadosztályt. A tartalék löszerekkeli szekerek a hadtestek rendes eltávozása után Újszászra indíttassanak, hol ezeknek felállítása alkalmas helyen kieszközölendő.

A menetet illetőleg meghagyatik, hogy az első csapat (lovasság) az állványához aránylag szükséges elő- és oldalcsapattal magát ellássa.

25 Csikány Tamás: Honvédtüzérség az 1848–49-es szabadságharcban. Segédkönyvek a hadtörténet tanulmányozásához. II. Budapest, 2000. 73–74. p.

26 Matolai Etele: Visszaemlékezéseim honvéd életemre. Függlékül Lázár Vilmos aradi várfogságban írt emlékirata. Sátoraljaújhely, 1883. 122–123. p.

27 Kovács István: Együtt a szabadságért 1848–1849. Wysocki tábornok emlékiratai. Budapest, 1993. 91. p.

28 Barta István: Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai 1849. április 15.–augusztus 15. In: Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai. Kossuth Lajos 1848/49-ben. Kossuth Lajos összes munkái, XV. Budapest, 1955. 746. p.

HADSEREG-FŐPARANCSNOKSÁG SZOLNOKON 1849 NYARÁN

Az egész előcsapat egy külön vezérparancs alatt álljon, ki a seregnek menetbiztosítását tárgyzó parancsokat ad; – egyéb eránt megjegyezem, hogy a menet alkalmával a legszigorúbb rend fenntartassék, és minden ami egy célszerűen intézett harcmenetre megkívánatik, elkövettesen, mert csak ennek megtartásában lehet a sereget az ellenség előtt biztosan vezetni, vagy annak megtámadását sikerrel elfogadni.

Meghagyatik minden más hadosztály és csapatparancsnokainak a megkívántató útvezetőket, a holnapi kiindulástól kezdvén fogadni és ezen túl is az ilyeneket evégre beszerezni. Az elindulás jobbra alakított csapatokban történjék és figyelmeztetnek az illető parancsnokok a lehetőbb széles osztlályokban menni.

Az elindulás után fél órával a csapat egy pár percig pihentessen, tovább minden 2, 3, 4 órás menet után egy hosszabb pihenés tartassék. ... további parancsok holnapi elindulás előtt adatnak, a főhadiszállás holnap Újszászban leend.²⁹

14-én Mészáros Lázár már Újszászról írt levelet Kossuthnak, ám a jelek szerint nem akart túlságosan elmozdulni Szolnoktól, amíg Görgői hadseregéről hírek nem érkeznek. Ezeket azonban már a következő napon megkapta, amikor is megjött Klapka György vezérőrnagy levele a 11-i komáromi csatavesztésről. Ebből egyebek mellett az is kitént, hogy a feldunai haderő nem akar Vácnak támadni, már pedig így a tiszai hadsereg tervezett akciója is értelmetlen. Ezért Mészáros, Dembinski és Perczel úgy döntöttek, hogy 15-én a hadsereg főoszlopával Abonyba, egy hadosztállyal pedig Szolnokra húzódnak vissza. Perczel már másnap át akart kelni a Tiszán, ám mivel közben Vetter és Guyon a délvidéki hadszíntéren Kishegyesnél megverték Jellacicot, a helyzet látszólag kedvezően változott meg. Ennek nyomán Kossuth az oroszok és Haynau elleni védekezést helyezte előtérbe. A Pest-Szolnok vasút további biztosítása mellett javasolta Kazinczy hadosztályának mielőbbi Szolnokra rendelését.³⁰

Ekkorra már Mészárosnak és Dembinskinek Perczellel is végleg megromlott a viszonya. Előbbiek teljesen át akarták venni a hadsereg feletti ellenőrzést, míg az utóbbi híres volt arról, hogy nem tűr semmiféle ellenőrzést. Bejelentette, nem hajlandó engedelmessé válni, és a tiszai hadsereg megszervezését is saját érdemének tulajdonította. 17-én tudósította is erről Kossuthot, aki nehéz természetű barátját igyekezett visszafogni.³¹ Az ellentétek azonban abból is fakadtak, hogy Perczel a támadó hadviselés híve volt, míg Dembinskiék tovább akarták folytatni a visszavonulást Szeged felé.

Kossuth amúgy is aggódott a hadsereg ellátása körüli pazarlás miatt, mivel a kimutatások szerint július 10–13. között a hadsereg 175.000 adag kenyeret és 67.000 adag szénát fogyasztott el, noha a 26.000 fős seregnek három napra csak 78.000 fejadag járt volna.³² Ebben bizonyosan szerepet játszott az élelmezési kormánybiztosi tiszt betöltése körüli huza-

29 Csikány Tamás Honvédtüzérség az 1848–49-es szabadságharcban. Segédkönyvek a hadtörténet tanulmányozásához. II. Budapest, 2000. 87. p.

30 Hermann Róbert: Mészáros Lázár altábornagy fővezérsege (1849. július 1–július 30.) In.: Mészáros Lázár emlékezete. (Az 1991. március 13-ai tudományos ülésen elhangzott előadások). Kőhegyi Mihály – Merk Zsuzsa (szerk.): Bajai Dolgozatok, 8. Baja, 1993. 64–65. p.

31 Barta István Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai 1849. április 15–augusztus 15. Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai. Kossuth Lajos 1848/49-ben. Kossuth Lajos összes munkái, XV. Budapest, 1955. 756–759. p.

32 Barta István Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai 1849. április 15–augusztus 15. In: Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai. Kossuth Lajos 1848/49-ben. Kossuth Lajos összes munkái, XV. Budapest, 1955. 758. p.

vona is. Szolnoki élelmezési biztossá ugyanis július 3-án újra Halassy Kázmért nevezte ki a vezetés, amit az nem akart elfogadni. Erre Kossuth személyesen írt a vonakodó, kimerült embernek. Jelezte, mást nem küldhet oda, mert az „6 ökörrrel sem képes annyit tenni, mint Ön kis ujja mozdításával. Ha Ön nem gondoskodik, koplal a sereg és elvész a Haza.” Végezetül pár ezer mérő zabot küldött az itteni erőknél.³³

A közép-tiszai hadsereg vezetésének ellentétét végül a Görgői felől érkező hírek oldották némiképp. 17-én híre jött, hogy 15-én Vácnál az oroszokkal valóban megütközött, majd előlük észak felé tért ki. Erre Mészáros és Perczel elhatározták, hogy a hadseregük lovashadosztálya másnap felderítést és tüntetést hajt végre Nagykáta felé, ami meg is történt. A lovassággal Lenkey Károly ezredes hadosztálya is előrenyomult Újszászig. Július 18-án Mészáros újabb felderítést rendelt el Jászfényszaru felé. Perczel másik három gyaloghadosztályát is előre akarta vonni Tápiószeléig, ám Mészáros figyelmeztetésére végül ezeket Abony védelmére hagyta hátra.

19-én érkezett a nagykáti főhadiszállásra Görgői lovasságának volt parancsnoka, Piketty Gusztáv tábornok. Ő tudósított a váci ütközetről, és hogy Görgői kénytelen volt Balassagyarmat felé kitérni. A haditanácson Perczel az egész haderőt Jászberényen át Kápolnának akarta indítani, ám Mészáros és Dembinski úgy döntöttek, hogy Lenkey hadosztályát Szolnoknál átszállítják a Tiszán, majd ezt követi a gyalogság többi része is. A haderőnek Tiszafüredig kellett volna eljutnia, hogy megkönnyítse Görgői hadtesteinek csatlakozását. Tokajt ugyanis Knezich különítménye még mindig ellenőrizte, és 14-én Mészáros meghagyta Kazinczynak, hogy csapataival csatlakozzon hozzá, és segítse elő Görgői hadmozdulatait. Ugyanakkor az ellenség megtévesztésére a Dessewffy Arisztid vezérőrnagy vezette lovashadosztály parancsot kapott, hogy Jászfényszaruig nyomuljon előre.³⁴

A kiadott parancsok alapján a lovasságnak Jászfényszarun túl nem lett volna szabad vonulnia. Ám Dessewffy egy csapattal egy Jászfényszaruból visszavonuló orosz lovassapatot egészen Turáig követett, ahol több mint két ezrednyi ellenséges lovasságba botlott. Dessewffy segítséget kért Perczeltől, mire az egész magyar lovashadosztály felvonult. A lovassági ütközet sokáig a magyaroknak kedvezett, ám egy beérkező orosz gyalogdandár és a jelentős ellenséges tüzérség miatt Mészáros és Dembinski elrendelték a visszavonulást. Július 21-én reggelre a magyar lovasság Jászfényszaru, Tóalmás és Nagykáta érintésével visszatért Tápiószelére, az ott állomásozó gyalogság pedig Abonyba vonult.³⁵

4. Általános visszavonulás és Szolnok feladása

Az új helyzetben Perczel Abony környékén akart maradni, figyelni a Pestnél álló császári erőket, és biztosítani a szolnoki átkelőhelyet. Ugyanakkor Mészáros és Dembinski a

33 Barta István Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai 1849. április 15–augusztus 15. Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai. Kossuth Lajos 1848/49-ben. Kossuth Lajos összes munkái, XV. Budapest, 1955. 764. p.

34 Hermann Róbert: Mészáros Lázár altábornagy fővezérsége (1849. július 1–július 30.) In.: Mészáros Lázár emlékezete. (Az 1991. március 13-ai tudományos ülésen elhangzott előadások). Kőhegyi Mihály – Merk Zsuzsa (szerk.): Bajai Dolgozatok, 8. Baja, 1993. 66–67. p.

35 Wilhelm Rüstow: Az 1848–1849-i magyar hadjárat története. I–II. Pest, 1866. II. 261–266. p.; Hermann Róbert: Mészáros Lázár altábornagy fővezérsége (1849. július 1–július 30.) In.: Mészáros Lázár emlékezete. (Az 1991. március 13-ai tudományos ülésen elhangzott előadások). Kőhegyi Mihály – Merk Zsuzsa (szerk.): Bajai Dolgozatok, 8. Baja, 1993. 66–67. p.

mielőbbi szegedi összpontosítást támogatták. A kibontakozó vita végén Perczel egyszerűen felmondta az engedelmességet Mészároséknak. Mészáros 23-án jelentette Kossuthnak, hogy Perczel hadteste megindult Nagykőrösnek. Ugyanakkor Lenkey Károly ezredes azt a parancsot kapta, hogy hadosztályából egy-egy zászlóaljjal szállja meg Szolnokot és Tiszafüredet, egyébként pedig a bal parton rendezkedjen be védelemre, és az ellenség közeledése esetén bontsa le a hidakat. Cibakházát viszont erősen védenie kellett, míg a hadosztálya többi részének Szeged irányában rendelt el visszavonulást. Mészáros és Dembinski erre 23-án maguk is Cibakházára mentek, és innen tudósították Knezichet, hogy Görgei számára itt 500 mázsa lőszert tartalékolnak, amellyel feltölthette jócskán megfogyott készleteit.³⁶

Július 26-án a Pestről megindult császári főserég kapcsán Kossuth is értesült arról, hogy a balszárnyon haladó Franz Liechtenstein altábornagy vezette IV. hadtest, illetve az annak legszélén haladó előhad dandár³⁷, a jelentős katonai pályát befutó báró Benedek Lajos vezérőrnagy vezetésével Nagykáta, Jászberény és Újszász mellett Szolnokot, Cibakházát, illetve az ottani hidakat és átkelőhelyeket vette célba. Ekkor már Szolnokon csak kis létszámú magyar erők álltak, mivel Perczel Kecskeméten állomásozott, és Cibakházán is csak Lenkey Károly ezredes tartózkodott mintegy 5000 emberével. Kossuth ugyan még ezen a napon utasította Mezőtúrt, hogy lovasait küldje Cibakházának, ám ez már kevésnek bizonyult.³⁸

A tiszai vonal védelmét meghiúsította, hogy Korponay János ezredes erői nem tudták megakadályozni a cári haderő július 25-27. közötti tiszafüredi átkelését. Ennek nyomán a honvédség fokozatosan feladta a tiszai részeken a Tiszát, és csekély erőivel lassacskán megkezdte a levonulást Szeged felé. Szolnokon az utolsó magyar csapatok, akik korábban főképp a gimnáziumi és elemi iskolákban voltak elszállásolva, bizonyosan 1849. július 27-én reggel hagyták el a várost, mivel dél tájban már a határban látták az ellenség előőrseit. Ezek Lenkey Károly hadosztályának utóvédben lévő újoncai lehettek, akik egyebek mellett 22 darab – jórészt megrongált – mozdonyt hagytak hátra a pályaudvaron.³⁹

A hírek nyomán a helyi lelkész és gvardián Dubecz Tamás, a gimnáziumi igazgató Jeszenszky Ferenc, a város bírása Nagy István, valamint Sipos György és Tóth Mátyás ügyvéd Abonyba Benedek vezérőrnagyhoz (az 1866-os königratzai csata vesztes osztrák fővezéréhez) mentek, és kegyelmet kértek a városnak. A Somogyi által „durvának és parasztnak”

36 Hermann Róbert: Mészáros Lázár altábornagy fővezérsége (1849. július 1–július 30.). In.: Mészáros Lázár emlékezete. (Az 1991. március 13-ai tudományos ülésen elhangzott előadások). Kőhegyi Mihály – Merk Zsuzsa (szerk.): Bajai Dolgozatok, 8. Baja, 1993. 68. p.; Böhm Jakab–Csikány Tamás – Farkas Gyöngyi 1998. 193. A résztvevő fötisztek közül Lenkey Károly visszaemlékezései ismertek az itteni eseményekre. Lásd: Lenkey Károly emlékirata ... 35–40.; Csiffáry Gergely: A másik Lenkey. Lenkey Károly honvédezzredes (1803–1874) életrajza. In.: Mátrai Tanulmányok, 2000. 94–96. p.

37 A nyári hadjárat elején ez az elővéd dandár a 12. vadász zászlóaljból, a Deutshmeister gyalogezred, 1., 2. és 4. zászlóaljból, a Konstantin nagyherceg gyalogezred 1. landwehr zászlóaljból, a Károly főherceg svalvizserezzredből (8 lovasszázad), valamint a 31. hatfontos gyalogúteg és a 20. lovasúteg 6-6 lövegből állt. Wilhelm Ramming von Riedkirchen: Der Feldzug in Ungarn und Siebenbürgen in Sommer des Jahres 1849. Pesth, 1850. 15. p.

38 Wilhelm Ramming von Riedkirchen: Der Feldzug in Ungarn und Siebenbürgen in Sommer des Jahres 1849. Pesth, 1850. 293. p.; Barta István: Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai 1849. április 15–augusztus 15. In: Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai. Kossuth Lajos 1848/49-ben. Kossuth Lajos összes munkái, XV. Budapest, 1955. 782. p.

39 Hermann Róbert. Város a hadak útján. Szolnok, 1848–1849-ben. In: Gulyás Katalin – Szathmáry István (szerk.): A dicsőség napjai ... Szolnok–Kiskunfélegyháza–Székesfehérvár, 2009. 20. p.

nevezett Benedek lenézően beszélt a küldöttekkel, s kijelentette, hogy ha egyetlen katonájának is bántódása esik, úgy egész Szolnokot porrá égeti. Emellett a gimnáziumi igazgatót és a főbíró-t délután 3-tól másnap délig kezesként fogságban tartotta, amikor is két tanács-tag váltotta fel őket.⁴⁰

Ezzel az epizóddal a szabadságharc története Szolnokon lezárult ...

Felhasznált irodalom

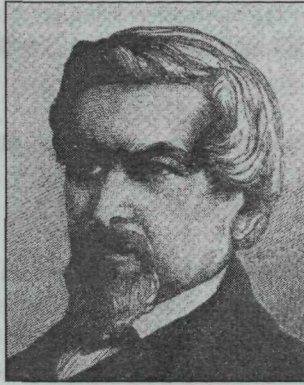
- Barta István
1955 Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai 1849. április 15. augusztus 15. Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai. Kossuth Lajos 1848/49-ben. Kossuth Lajos összes munkái, XV. Budapest.
- Bánlaci József
2000 A magyar nemzet hadtörténete. Arcanum, PC CD-ROM.
- Borus József
é.n.: Az 1848/49-es haderő alkotórészei. In.: Hadtörténelmi Levéltár, Tanulmánygyűjtemény. 2971. sz.
- Bona Gábor
1987 Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban 1848–49. Budapest.
- Bona Gábor
1988 Kossuth Lajos kapitányai. Budapest.
- Böhm Jakab
1998 „Saját kezébe ott ahol ...” Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc Hadtörténelmi Levéltárban őrzött katonai irataiból. Hadtörténelmi Levéltári Kiadványok. Petit Real.
- Csiffáry Gergely
2000 A másik Lenkey. Lenkey Károly honvédeztisztes (1803–1874) életrajza. In.: Mátrai Tanulmányok. Gyöngyös.
- Csikány Tamás
2000 Honvédtüzérség az 1848–49-es szabadságharcban. Segédkönyvek a hadtörténet tanulmányozásához. II. Budapest.
- Hermann Róbert
1993 Mészáros Lázár altábornagy fővezérsége (1849. július 1.–július 30.) In.: Mészáros Lázár emlékezete. (Az 1991. március 13-ai tudományos ülésen elhangzott előadások). Kőhegyi Mihály–Merk Zsuzsa (szerk.): Bajai Dolgozatok, 8. Baja.
- Hermann Róbert
2009 Város a hadak útján. Szolnok 1848–1849-ben. In: Gulyás Katalin – Szathmáry István (szerk.): A dicsőség napjai. „Ilyen tavasz csak egy volt az életben...” (Kiállításvezető) Szolnok – Kiskunfélegyháza – Székesfehérvár, 2009.

40 Wilhelm Ramming von Riedkirchen: *Der Feldzug in Ungarn und Siebenbürgen in Sommer des Jahres 1849*. Pesth, 1850. 294 p.; Somogyi Ignác: *Szolnok város története*. II. köt. (1739–1880). 1887. II. 97–98. p.; HERMANN Róbert 2009. 20. p.

HADSEREG-FŐPARANCSNOKSÁG SZOLNOKON 1849 NYARÁN

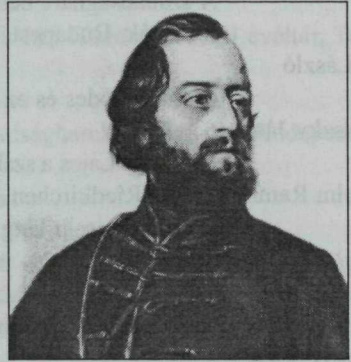
- Kovács István
1993 Együtt a szabadságért 1848–1849. Wysocki tábornok emlékiratai. Budapest.
- Kovács István
1999 Lenkey Károly emlékirata 1848/1849-ről. in: Misóczki Lajos (szerk.): Emlékfüzet az 1848/1849. évi forradalom és szabadságharc 150. évfordulójára.
- Matolai Etele
1883 Visszaemlékezéseim honvéd életemre. Függelékül Lázár Vilmos aradi várfogságban írt emlékirata. Sátoraljaújhely.
- Mészáros Lázár
1867 Mészáros Lázár külföldi levelei és életirata. Közreadja: Szokolai Viktor. Pest.
- Nyulásziné Straub Éva
1998 A szabadságharc hétköznapi tanúi... 1848–1849-es naplók. Magyar sorsfordulók. Budapest.
- Pete László
1999 Monti ezredes és az olasz légió a magyar szabadságharcban. Debrecen.
- Pribelszky János
1992 Kazinczy Lajos a szabadságharcban. In.: Hadtörténelmi Közlemények 2. sz.
- Wilhelm RamminG von Riedkirchen
1850 Der Feldzug in Ungarn und Siebenbürgen in Sommer des Jahres 1849. Pesth.
- Wilhelm Rüstow
1866 Az 1848–1849-i magyar hadjárat története. I–II. Pest.
- Somogyi Ignác
1887 Szolnok város története. II. köt. (1739–1880). Kézirat a szolnoki Damjanich János Múzeum Könyvtárában.
- Szederkényi Nándor
1893 Heves vármegye története, IV. Eger.
- Vukovics Sebő
1982 Vukovics Sebő visszaemlékezései 1849-re. Sajtó alá rendezte, az utószót és a jegyzeteket írta Katona Tamás. Budapest.

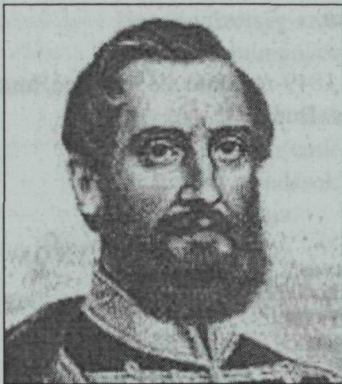
1. kép. Józef Wysocki honvéd vezérőrnagy,
a IX. magyar hadtest parancsnoka

2. kép. Kazinczy Lajos honvéd ezredes,
aradi vértanú, akinek csapatai
csak névleg tartoztak a tiszai hadsereghez

3. kép. Perczel Mór honvéd vezérőrnagy,
a tiszai hadsereg parancsnoka

4. kép. Lázár Vilmos honvéd
alezredes, hadosztályparancsnok

5. kép. Korponay János ezredes,
a tiszántúli népfelkelés parancsnoka

H. Tóth Imre

Gaál László klasszika-filológus professzor

Mielőtt Gaál László nagyívű és gazdag tudományos pályájának ismertetésére rátérnénk, néhány szót kell szólnunk a *tudományról*, közelebről a nyelvtudományról, amelynek Gaál László kiváló ismerője és művelője is volt. A tudomány olyan tevékenység, amely valamely területre vonatkozó igaz ismeretek megszerzésére irányul. A nyelvtudomány tárgya a *nyelv*. A nyelvtudomány alapvető feladata a tárgyat képező nyelvek *osztályozása*. Ennek a tevékenységnek két lehetősége van. Az első a nyelveket *formájuk, felépítésük, strukturájuk* szerint vizsgálja. Tevékenysége arra irányul, hogy leírja, hogyan jön létre a nyelvben a szóképzés, a szavak mondatba illesztése, illetve a mondatok létrehozása. Egészen másképpen illeszti a szavakat mondatukba például a magyar nyelv, mint a német vagy az angol. A nyelvtudomány tevékenységének másik lehetősége a nyelvek *egymáshoz való viszonyának* tanulmányozása. Ez az úgynevezett *összehasonlító vizsgálat*, amelynek feladata a nyelvek *rokonságának* bebizonyítása, illetve a nyelvek rokonságának meghatározása. Az összehasonlító vizsgálat mutatja ki a német, angol, görög, latin nyelv rokonságát. Ez a módszer a történeti vizsgálódással egybekötve bizonyítja például, hogy nyelvünk a finn-ugor nyelvcsaládba tartozik. Amikor ezt a megállapítást tesszük már tovább léptünk a nyelvtudományág területén. Az egymással rokonságban álló nyelveket a nyelvtudomány *nyelvcsaládokba* sorolja. Rokonyelvek azok a nyelvek, amelyek egy ősi alapnyelvből fejlődtek ki. A finnugor nyelvek is egy ősi állapotból jöttek létre bonyolult folyamatok eredményeképpen. A nyelvtudomány igen sok *nyelvcsaládot* ismer (pl. török nyelvcsalád, finnugor nyelvcsalád). További vizsgálódásunk tárgyát a Gaál László professzor által tanulmányozott indoeurópai (régébbi terminussal *indogermán*) nyelvcsalád képezte. Az elnevezést indokolja, hogy az e nyelvcsaládhoz tartozó közösségek eredetileg *India és Európa nagy részét lakták* más nem rokon nyelveket beszélő társadalmakkal együtt. A történelmi fejlődés során az ehhez a nyelvcsaládhoz tartozó nyelvek az egész világon elterjedtek. Az ehhez a nyelvcsaládhoz tartozó nyelveken beszélnek például Kanadától Ausztráliáig, bár használatuk nem kizárólagos. (Például Európában az indoeurópai nyelvcsaládhoz tartozó közösségek mellett jelen vannak a finnugor, a török stb. nyelvek.)

Nem mehetünk el mellett a tudományos tevékenység mellett, amely a nyelvcsaládokat ágakra bontotta. Így például *az indoeurópai nyelvcsalád egyik ága a germán* (német, angol, holland stb.). További vizsgálódásaink szempontjából fontos a *görög, latin, az indiai* (például hindu, bengáli stb.), az *iráni* ág (perzsa, óperzsa, oszét (alán), jász stb.) Gaál László az indoeurópai nyelvek ind, iráni és görög-latin ágának elismert, tekintélyes kutatója.

Ha a jeles karcagi nyelvész tudományos munkásságáról pontos és hiteles ismereteket akarunk szerezni, a fenti ismeretek fognak vezetni és eligazítani vizsgálódásainkban.

Dr. Gaál László Karcagon született 1891. január 22-én és szülővárosában hunyta le szemét 1964. június 18-án. E két dátum közé esik tevékenysége és eredményes életútja.¹

¹ Demjén Lajosné: Nyelvtudós és műfordító. Dr. Gaál László (1891–1964). In: Jászok 1990. 76–84. p.; Harmatta János – Borzsák István: Gaál László. In: Péter László (szerk.): Karcag a magyar művelődéstörténetben. Karcag, 2004. 131–135. p.

Elemi iskoláit a karcagi úgynevezett Csengős Iskolában (Kálvin. u. 2. sz. épület. Ma: Kálvin János Református Általános Iskola) kezdte, ahol egy szintén kiváló jóvendőbeli tudóssal, Németh Gyulával járt egy osztályba. Barátságuk életreszóló kapcsolat maradt. Németh Gyula visszaemlékezéseiben elmondja, hogy tanítóikról a legjobb emlékei vannak. Kedves, munkaszerető mesterei voltak. Jó emléket őriz iskolatársairól is, akik nagy többségükben „vidám, kedves, parasztyerekek voltak. Társaságuk alapja a karcagi, törölmetszett paraszti élet világa volt.”² Ez a környezet, táj nevelte ki a jeles tudós iskolatársát Gaál Lászlót is. A Csengős Iskola után tanulmányait mindketten a többszázéves karcagi református gimnáziumban folytatták. A karcagi iskola kezdeteit az 1676-os évhez köti a tudomány, amikor a karcagiak rektort kértek a debreceni anyaiskolától, a híres-neves Debreceni Kollégiumtól.³ A karcagi gimnázium sorsa meglehetősen bonyolult alakult. 1849 után elvesztette latin iskola jellegét is, négy évfolyamú fiú iskolává alakult át. Az 1855/56-os tanévben újra középiskolává fejlődött. A teljes nyolc osztályú gimnázium (főgimnázium) VIII. osztálya 1907-ben nyílt meg. A sok viszontagságon átment iskola virágkora Horváth Ferenc igazgatósága alatt köszöntött be, aki 1896 és 1929 között látta el az iskola igazgatójának felelős tisztségét. Gaál László, már mint a karcagi gimnázium igazgatója Horváth Ferencről írt terjedelmes megemlékezésében (1928) úgy méltatta őt, mint aki a „polgári erények legtekélyesebb típusát” képviselte.⁴ Németh Gyula visszaemlékezéseiben így méltatja gimnáziumi tanárait: „középiszkolai tanulmányaimról is csak az iskola iránti mély hálával gondolhatok. Megtanítottak jól latinul, megtanítottak az irodalom szeretetére s egyéb tudományokban is megkaptam azt, amivel az ember az egyetemen elindulhat.”⁵ Az iskola éle-tében – Németh Gyula visszaemlékezéseiből látható – a kunsági szellem is megvolt. A szájhagyomány szerint volt akkoriban az iskolának egy olyan tanára, aki a „jeles” osztályzathoz (magyar nyelv- és irodalomból) megkövetelte az úgynevezett „kun Miatyánk” könyvnélküli tudását.

A gimnázium református és hazafias szellemben nevelte diákjait, ahogyan erre az igazgató, Horváth Ferenc közös értesítőjében megjelent írásai is tanúskodnak. A gimnázium korabeli tanárai megemlíthetjük a nyelvészeti érdeklődésű Kimnach Ödönt,⁶ aki 1896 és 1906 között tanított itt. A *kunsági nyelvjárásról* értekezett dolgozataiban. Monográfiát írt a magyar névmásokról. Foglalkozott a *sumér nyelvtannal* is, ami azonban tudományos szempontból helytelen útra vezette.⁷ Garzó György tanár az Akadémia nagyszótárának megbeszült munkása volt.

Jellegzetes alakja volt az iskolának a katonatiszttól tanárrá lett Székely József, aki megírta az iskola történetének 1722–1896 közötti szakaszát. A Kossuth-i szellem megingathatatlan képviselője volt. Itt tanított *Bátyk Zsigmond*, a későbbi néparjzi múzeumi igazgató. A karcagi gimnázium tanára volt *Zsigmond Ferenc* irodalomtörténész, aki a debreceni

2 Németh Gyula: Pályám emlékezete. In: Jászkunság, XXVIII (1982). 1. sz. 38. p.

3 Soós Adorján: A karcagi református reál-gimnázium története. In: A karcagi Református Nagykun Reál-gimnázium Értesítője 1930. Karcag. 5. p.

4 Gaál László: Horváth Ferenc emlékezete. In: A karcagi Református Gimnázium Értesítője 1929. Karcag. 10. p.

5 Németh Gyula: Pályám emlékezete. In: Jászkunság, XXVIII (1982). 1. sz. 36. p.

6 A karcagi Református Gimnázium Értesítője. 1906. 82. p.

7 Szász Béla: Karcag történetéhez. Karcag, 2002. 177. p.

egyetem professzoraként vált ismertté. A szövegközpontú irodalomtörténet tanításának út-
törőjeként jelentős befolyást gyakorolt tankönyveivel a magyar irodalomtörténet oktatá-
sára.⁸ Az itt felsorolt nevek igazolják Németh Gyulának az iskolát elismerő szavait.

Volt az iskola egykori diákjai között egy olyan egyéniség, aki Németh gyulára és Gaál
Lászlóra is döntő befolyással volt. *Györffy István* (a néprajz későbbi professzora), aki a 14
éves Németh Gyulát arra biztatta, hogy tanuljon törökül, hiszen a karcagi kunok eredetük
szerint törökök.⁹ Németh Gyula hangsúlyozza, hogy az iskola szelleme is segítette török
tanulmányaiban. Ez az analógia érvényes Gaál László esetében is, aki a jászokban az egy-
kori *alánok* leszármazottait látta. Ahogyan az ifjú Németh Gyula 16 évesen elindult Török-
országba a törökséggel ismerkedni, úgy indult el Gaál László egyik barátjával (valószínű-
leg Kiss Mihállyal) Olaszországba megtekinteni a római kultúra emlékeit.

Az érettségi sikeres letétele után Gaál László a kolozsvári egyetemen görög-latin szakos
bölcészhallgatókkal folytatta tanulmányait. A görög s latin nyelvet *klasszikus nyelveknek*
tekintették, az ezeket a nyelveket tanuló, vagy tanulmányozó szakembereket *klasszika-filoló-
gusoknak* nevezték. Az ifjú Gaál László a klasszika-filológia művelését tekintette életcél-
jének, vagy legalábbis egyik életcéljának.

A kolozsvári egyetem a Báthori István erdélyi fejedelem által 1581. május 12-én alapított
és a jezsuita rend gondozására bízott egyetem késői jogutódja volt.¹⁰ Az új kolozsvári egye-
tem megnyitására 1912. november 10-én került sor. A Bölcsészlet-nyelv és történettudományi
Karán 10 professzor működött. A Kar további fejlődése során megalakult az ókori tanszék,
majd a finn-ugor nyelvészeti és urál-altáji tanszék (1883). A klasszika-filológia tanára *Hóman
Ottó* (1872-től), majd *Szamosi János* (1872) volt.¹¹ Amikor Gaál László az egyetem hallgatója
lett a klasszika-filológia professzori tisztét *Csengeri János* látta el, aki 1896 és 1927 között
állt az egyetem szolgálatában. A klasszika-filológia másik professzori tisztét *Némethy Géza*
töltötte be (1899–1913). Itt tanított a kor ismert poliglottja *Bálint Sándor*, aki 30 nyelven be-
szélt és az orientalisztika elismert művelője volt.¹² Amikor Gaál László a klasszika-filológiai
tanulmányait folytatta, élte virágkorát az *indoeurópai nyelvek összehasonlító* nyelvtan, amely
a görög és latin nyelv tanulmányozását is magában foglalta. Az indoeurópai összehasonlító
nyelvészet három alapvető nyelv tanulmányozására épült: a *szanszkrit*, a *görög* és a *latin*
nyelvre. Valószínű, hogy Gaál László szanszkrit nyelvi ismereteinek elemeit a kolozsvári
egyetemen szerezte meg.

Elsősorban az indoeurópai nyelvek tanulmányozása eredményeinek általánosítása eredmé-
nyeként jött létre a XIX. század 70-es éveiben az úgynevezett *újgrammatikus* nyelvészeti
iskola, amelynek elméletét és gyakorlatát *Hermann Paul* (1846–1921) német nyelvész
foglalta össze óriási tekintélyűvé vált A nyelvtörténet alapelvei című alapvető művében.
Paul könyve a korszak nyelvészeinek alapműve lett. A módszeresen dolgozó Németh Gyula

8 E. Kiss Sándor: Egy elfeledett tudósunk. In: Jászkunság, XXVIII. (1982) 1. sz. 38–39. p. Őt citálja: Szász Béla: Karcag történe-
téhez. Karcag, 2002. 180–182. p.

9 Németh Gyula: Pályám emlékezete. In: Jászkunság, XXVIII (1982). 1. sz. 36. p.

10 Minker Emil: Szeged egyetemének elődei. Szeged, 2003. 24. p.

11 Minker Emil: Szeged egyetemének elődei. Szeged 2003. 6. p. cit. 73. p.

12 Hauer Melinda – Cseke László: 125 éves a kolozsvári egyetem. Kolozsvár, 1999. 82. p.

mondta az ötvenes évekebn, hogy mindennap olvas a Paul könyvéből néhány sort, „mert olyan szép”. Gaál László nyelvészeti koncepciója is az újgrammatikus iskola tanításain alapult. Ez a felfogás minden nyelvészeti, filológiai művében kifejezésre jut.

A klasszika-filológiai képzés során Csengeri János professzor hatására fordult az ifjú bölcsész figyelme egy addig kevésbé ismert ógörög költő, *Bakhylidész* költői hagyatéka felé, amelynek felfedezője s publikálója *W. Kenyon* volt (1897), aki az addig töredékesen ismert költő teljes örökségét publikálta. Így lehetővé tette a költő művészetének tanulmányozását. Bakhylidésznek a dicsőítő versei ismertté és népszerűvé tették költészetét. Ezekben mitikus történeteket dolgozott fel balladaszerűen. A himnuszköltőként is ismeretes lett. Gaál László valószínűleg professzora, Csengeri János javaslatára választotta 1913-ben megírt és megvédett bölcsészdoktori disszertációja tárgyául az újra felfedezett ógörög költő hagyatékát. A Bakhylidész hang és alaktana című megvédett értekezése jól képzett klasszika filológusnak mutatja be az ifjú tudóst. Jól ismeri témája elméleti vonatkozásait. A hangtani rész jól bizonyítja, hogy a disszertáns kiválóan ismeri a görög dialektusok (dór, ión, nive) hangtanát. A disszertáció alaktannal foglalkozó része világos, pontos előadásával tűnik ki. Az értekezés áttanulmányozása arról tanúskodik, hogy szerzője az újgrammatikus tanítások alkalmazásával vizsgálja a görög költő hagyományának hangtani és alaktani vonásait mind a hangtan, mind az alaktan területén érvényesíti. A disszertáns értekezését hálával és tisztelettel adózva professzorának, Csengeri Jánosnak ajánlotta. A mű megírását követő évben Gaál László befejezte egyetemi tanulmányait. Katonai szolgálata letöltése után a nagykőrösi református gimnázium tanára, majd igazgatóhelyettese lett 1928-ig, amikor a nyugdíjba vonuló Horváth Ferenc örökségét átvéve a karcagi gimnázium igazgatója lett. 1949-ig sikerrel vezette a gimnáziumot. 1949-ben váratlanul nyugdíjazták. 1949-től az Eötvös Lóránd Tudományegyetemen a szanszkrit és az iráni nyelvek előadója lett. 1957-ben professzorként a debreceni egyetemen megszervezte a Klasszika-filológia tanszéket, amelynek vezetését is ellátta. Ugyan abban az évben megszerezte a nyelvtudományok kandidátusa fokozatot. 1963-ig dolgozott az egyetemen. 1964-ben hunyt el.

Doktori disszertációja megvédését követően ógörög témával nem foglalkozik. Viszont megemlíthetjük Hariseion Alapítvány segítségével elnyert egy hónapos görögországi tanulmányútja emlékeit feldolgozó *Görögországon keresztül* című útirajzát, amelyben nemcsak az ógörög hagyomány iránti tiszteletét juttatja kifejezésre, de tanulmányútja tudományos vonatkozásait is kiemelte és megosztotta olvasóival.¹³

Gaál László már karcagi gimnáziumi igazgatóként értékes tudományos ismertető dolgozatban számolt be a *Paradicsomi költőnek (Firdouszi) Abu'l Quaszim Manszurnak* életéről. A Paradicsomi néven ismert költő tevékenységéről, melynek eredményeként megalakította a világirodalom legnagyobb eposzát a Királyok Könyvét (Sahname). Műve az újperzsa irodalom klasszikus alkotása.¹⁴ A Sahname több részletét lefordították magyarra. Legteljesebb, az eredeti perzsa szöveg szépségeit visszaadó fordítását Gaál László alkotta meg. Fordítása nem kerülhetett kiadásra. A Sahname szemelvényeit tartalmazó magyar tolmácsolás

13 Gaál László: Görögországon keresztül. In: A karcagi Református Gimnázium Értesítője 1930. Karcag, 3–48. p.

14 Gaál László: Az ezeréves Firdauszi. In: A karcagi Református Gimnázium Értesítője 1935. Karcag, 4–10. p.

– a várttól eltérően – nem az eredeti az újperzsa szövegen alapul, hanem közvetítő nyelv segítségével jött létre. A Gaál László-féle magyarítás, amely az eredetiből készült napjainkban magánkönyvtárak felteve őrzött kincse.

Gaál Lászlónak a Firdauszi életét és tevékenységét feldolgozó értekezésében olvasható egy olyan mondat, amely a szerző *tudományos* céljainak összegzéséeként értelmezhető: foglalkoznunk kell Perzsiának ősmondáival és a magyar őstörténet kutatásába be kell vonnunk az iráni filológia eredményeit is.¹⁵ Ezért Gaál László további tudományos tevékenysége új terület, az iráni filológia felé fordult.

Az iráni filológia az indoeurópai nyelvek *iráni ágának* nyelvével, irodalmával, vallási és néprajzi megnyilvánulásaiával foglalkozik. Az iráni nyelveket elsősorban a mai Irán (Perzsia) területén beszélték és beszélnek. Az e nyelvcsoporthoz (ághoz) tartozó nyelvek története három korszakra osztható. Az óiráni (i.e. 1000–300 között), középiráni (i.e. 300-i.sz. 800 között) és végül az *újiráni* (i.sz. 800-tól napjainkig). Az *óiráni* korszakot az ékírásos *óperzsa* és *irániak* szentkönyvének az *Avesztának* nyelve alkotja. Az újiráni nyelvek közé soroljuk a perzsa, az afgán, kurd és az *oszét* nyelvet, amelynek egyik változatát a magyarországi (és moldvai) *jászok* nyelve alkotta.

Az iráni nyelvek ágához szorosan kapcsolódnak az *indiai indoeurópai* nyelvek. Az ind és az iráni ághoz tartozó népek – Gaál László szerint – az Aral-tó vidékén egy közös, ősi indoiráni nyelven beszéltek, amely később differenciálódott *ind* és *iráni* ágra. Az indoiráni nyelvek tudományos vizsgálatához nélkülözhetetlen az *indiai* kultúrnyelvnek a szanszkritnak az ismerete, amelynek története szintén három periódusra osztható: 1.) a védikus szanszkrit, az indek szent könyvének a *Védáknak* nyelve, melynek emlékei az i.e. XV. századra mennek vissza, 2.) az eposzok szanszkrit nyelve (i.e. V. és i.e. IV. század között), végül a 3.) az úgynevezett klasszikus szanszkrit (i.e. II. sz-tól az i.sz. XVI. sz-ig). A szanszkrit nyelv ismeretének nehezen túlértékelhető szerepe volt az indoeurópai nyelvek összehasonlító nyelv-tanának megalkotásában.

Gaál László alaposan megtanulta a *szanszkrit nyelvtant*, amelynek ismerete. Előfeltétele volt annak, hogy az iráni nyelvekkel foglalkozhasson. Az iráni filológia részletes elsajátítására göttingeni tanulmányútján (1923–1925) került sor.

A híres egyetemi városban, Göttingában a korszak leghíresebb iránistái egyikének, *Andreas Frigyes Károlynak* (1843–1930) a tanítványa lett. A neves tudós Gaál László tudományos életére, nézeteinek fejlődésére, kutatási módszereinek kialakítására életreszóló hatással volt. Andreas Frigyes így nyilatkozott tudományos teljesítményéről: „Nincs az iráni filológiának olyan területe, melyet ne önálló feldolgozó munkával hódítottam volna meg a magam számára.”¹⁶

Gaál László jellemzése szerint „Nem lehet elmondani senki másról, hogy egyformán uralkodott volna az Aveszta homályos nyelvén és a modern perzsa társalgási nyelven.”¹⁷

15 Gaál László: Az ezeréves Firdauszi. In: A karcagi Református Gimnázium Értesítője 1935. Karcag. 4. p.

16 Gaál László: Andreas Frigyes Károly emlékezete. Kőrösi Csoma-Archívum. 1932. II/6. 5. p.

17 Gaál László: Andreas Frigyes Károly emlékezete. Kőrösi Csoma-Archívum. 1932. II/6. 5. p.

Az iráni filológia alapvető célja az Avesztának a parszi (iráni) vallás szent könyvének a tanulmányozása. A hagyomány szerint a mű egy korai részét a vallásalapító Zoroaszter, ismertebb nevén Zarathusztra (i.e. VII. sz.) írta. Prédikációkat (gáthák) tanításokat, imákat (jasznák) tartalmaz. Az avesztai szövegek Gaál László megállapítása szerint nyelvészeti interpretáció nélkül nem érthetőek.¹⁸ A vedikus ind és pehlevi nyelv ismerete tette lehetővé e szövegek stabil fordítását. *Andreas Frigyes Károly* volt az egyik úttörője az avesztai szövegek megértésének. Az addig érthetetlen szövegek addig érthetetlen részei módszerének alkalmazásaival váltak érthetővé.¹⁹

Gaál László magáévá tette a kiváló tudós nézeteit és módszerét. Ennek eredménye a karcagi tudós *Zar Frangen des awestischen und uriranischen [o]* című dolgozata. Ebben a korai iranisztika dolgozatában arra az eredményre jutott *Andreas* kutatásai alapján, hogy az indoeurópai alapnyelvi rövid és hosszú *a, *e, *o, magánhangzó helyén az ősiráni nyelvben [o] fejlődött ki. Ez amelyből a mai ind és iráni nyelvekben a magánhangzó van. A fejlődés iránya: indoeurópai *a, *o, *e > ind és ősiráni o > majd *a* [a]. Ez érvényes az Avesta nyelvére, amely a legkorábbi iráni dialektus. Megengedhető az a feltételezés, hogy az [o] magánhangzó a Védák nyelvében is megvolt, mert az *ősiráni* olyan közel állott egymáshoz, hogy egy alapnyelv dialektusának tekinthetők.²⁰

Fejtegetéseit Gaál László a finnugor nyelvekben kimutatható óiráni jövevényszavak elemzésével támasztotta alá. Dolgozata szerzőjének az óiráni filológiában való tökéletes jártasságáról tanuskodik. Kitűnik, – mint Gaál más értekezései is – világos, szabatos előadásával.

Andreas Frigyes Károly módszerét alkalmazva publikálta Gaál László az avesztai szövegek értelmezésével, megfejtésével foglalkozó dolgozatait,²¹ amelyek e tudományterület ismert kutatójává tették őt.

Göttingai tartózkodása során Gaál László egy tudományos felfedezés tanúja, sőt részese lett. A tudományos világban nagy szenzációt keltett (1890), hogy Kucsá mellett *ismeretlen szövegeket* találtak. Az úgynevezett Bówer-féle kéziratot több szöveg előkerülése követte. A szövegek között addig nem ismert nyelven írt töredékek is voltak. 1908-ban két nyelvész *E. Sieg és W. Siegling* arra a megállapításra jutott, hogy az ismeretlen szövegek egy eddig nem ismert indoeurópai nyelv a *tokhár* emlékei. Ennek két dialektusa volt.²² Az A dialektus tekinthető tokhárnak, a B nyelvjárás neve nem ismert.²³

Gaál László *E. Sieg és W. Siegling* szövegpublikálása alapján ismertette a magyar tudós-világ előtt az új indogermán nyelvnek, a tokhárnak jellegzetességeit és meghatározta a rokon nyelvek közötti helyét. Gaál László tanulmányútja során jelen volt a tokhár szövegek meg-

18 Gaál László: *Zur Fragen des Awestischen and uriranischen [o]* Kőrösi Csoma-Archívum. I. 1925. 389–406. p.; Gaál László: *Andreas Frigyes Károly emlékezete*. Kőrösi Csoma-Archívum. I. 1925. 3. p.

19 *Zur Frage des awestischen und uriranischen [o]* Kőrösi Csoma-Archívum I. 1925. (1–22.) 408. p.; Gaál László: *Andreas Frigyes Károly emlékezete*. 8. p.

20 Gaál László: *Zur Fragen des awestischen and uriranischen [o]* Kőrösi Csoma-Archívum. I. 1975. 406. p.

21 *Der 47. Yasna des Awesta* Kőrösi Csoma-Archívum 1921. 116–124. p.; *La formule Ahuna Vayra de l' Avesta* *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 1 (1951)/1. 80–92. p.; *Zur Interpretation des awestischen Gatha* *Acta Orientalia* ... 2 (1952) 173–181. p.

22 Gaál László: *A tokhár nép és nyelv*. Kőrösi Csoma-Archívum. II. (1928) 244–267. p.

23 H. Tóth Imre: *A nyelvtudomány története a kezdetektől a XX. század elejéig*. Szeged, 2005. 263. p.

fejtésénél és a kutatások megindulásánál. A továbbiakban, már Nagykőrösön is továbbkísérte a tokhár tanulmányozásának eredményeit, amint erről az E. Sieg és W. Sigling által publikált szövegkiadásra írt ismertetője tanúskodik.²⁴

Gaál László iráni filológia terén végzett kutatásai mellett, röviden, csupán jelzésszerűen említjük meg a *latin filológiai* és az ezzel kapcsolatos latin nyelvtanra irányuló tevékenységét. A latin nyelv oktatásának fontos kérdése volt a szövegek *kiejtésének meghatározása* és egy olyan kiejtési rendszer megállapítása, amelyen a korszerű latin nyelvoktatás alapulhat. Ezt a kérdést teszi vizsgálat alá a *Latin kiejtés kérdése* című dolgozatában [1925], ahol a latin szavak ejtésének törvényszerűségeit teszi vizsgálat tárgyává.

Ezirányú megfigyeléseit igen széles szemléltető anyag alapján fejtí ki. Dolgozatában az ólatin kiejtéstől kiindulva vizsgálja a klasszikus latin (Cicero latinja), a középkori, renaissance és modern kiejtés sajátosságait. Dolgozata valójában egy latin hangtörténeti összefoglalónak tekinthető.²⁵

Valószínű ezt a publikációját vették irányadónak akkor, amikor megbízták (Esztergomi F. és Nagy P. kollégáival) a már elavult, illetve a latin nyelv tanítása során túl részletessé vált *Pichala Imre* *Latin nyelvtan* című tankönyve átdolgozásával és modernizálásával. A könyv tudományos jellegét növelte az egyes nyelvi tények magyarázatához fűzött rövid nyelvtörténeti kommentár.²⁶ Az úgynevezett újgrammatikus nyelvszemlélet megnyilvánulásaként értelmezhető a hangtörvényekről szóló szakasz is, amelynek már a címe is sugallja az újgrammatikus felfogást, ugyanis az újgrammatikusok hangsúlyozták a hangtörvények kivétel nélküli érvényesülését.²⁷

Gaál László tankönyvei közül meg kell említenünk a Wagner – Oszvald – Gaál által írt *Római régiségek* című tankönyvet. E könyv célja, hogy eligazítsa a latinul tanulókat Róma és latin nyelv világát tükröző valóság, az úgynevezett *reáliák* világában. Igen jól sikerült, nemcsak tanulságos, de élvezetes és napjainkban is olvasásra ajánlható a könyvnek a római irodalommal foglalkozó része.²⁸

Gaál László költészet-kedvelő tudós volt. Erről tanúskodnak műfordításai is. Idő és hely hiányában itt nem térhetünk ki ezeknek az ismertetésére, értékelésére. Viszont nem hagyhatjuk ki a római költő *Publius Ovidius Naso* műveiből készült fordításait. 1954-ben jelentette meg P. Ovidius Naso *Fasti* [Ünnepek] című művét.²⁹ Ebben a költő az egyes napokra eső római ünnepek verses magyarázatát nyújtotta. Bár a naptárnak csak az első része készült el, alapvető mű a római mentalitás és a hagyományok, szokások, ünnepek és hétköznapi megismerése szempontjából. Ovidius számára a naptár ürügy a verselgetésre (Babits Mihály).³⁰ Megemlítjük a latin irodalommal való foglalkozása eredményeként a római irodalmat népszerűsítő dolgozatai közül a nagy költőről, Quintus Horatius Flaccusról írt művét.³¹

24 E. Sieg und W. Siegling, *Tokharische Sprachreste. I. Die Texte. Kőrösi-Csoma-Archivum. II. (1926–1932) 173–177. p.*

25 Gaál László: *A latin kiejtés kérdése. Debreceni Országos Református Tanáregylet Évkönyve. 1925.*

26 Esztergomi Ferenc – Gaál László – Nagy Pál: *Latin nyelvtan* (22. kiadás) Budapest, 1938. 54–55., 176–180. p.

27 H. Tóth Imre: *A nyelvtudomány története a kezdetektől a XX. század elejéig. Szeged, 2005. 197. p.*

28 Wagner – Gaál – Oszvald (sic): *Római régiségek. Budapest, év nélkül. 116–172. p.*

29 Ovidius Római Naptára [Fasti]. Fordította Gaál László. Budapest, 1954.

30 Ovidius Római Naptára. Latinul és magyarul. Fordította Gaál László. Budapest, 1954.

31 Gaál László: *Halhatatlan Horatius. In: A karcagi Református Gimnázium Értesítője 1931. Karcag. 1–10. p.*

Ovidius, a „született költő” *Amores* (Szerelmek) című elégiáinak fordítását 1961-ben adta ki.³² Mindkét említett kiadásban együtt található a latin eredeti szöveg és a magyar fordítása, azaz bilingvis kiadványról van szó.

Említettük, hogy Ovidius született költő volt: megállíthatatlan pataként ömlöttek belőle a könnyed, elegáns, szép és szerelmes, gyakran csak a pillanatnyi ihlet szülte versek, amelyek célja a kedves szerelmének megnyerése. Ez az érzés ilyen sorok megfogalmazására készíti:

*„Bennem örök hűség, és bennem tiszta szemérem
S jó erkölcs lakozik, meg csupa nyíltszívűség.
Nem futok én rossz után csapodárság nincsen e szívben.
Elhiheted: híved téged örökre szeret.”*

(*Amores*. III. 13–16.)

A fordítások elé a fordító írt értő és szép előtanulmányt, amelyben Ovidius érzéseinek és költészetének titkait fejtegető Gaál hangsúlyozza, hogy költő számára a szerelem maga a költészet, amiben gyönyörködni és amivel gyönyörködtetni akar. Nem törődik az esedékséggel, mert nem a tárgyban, hanem érzelmei bemutatásában akar eredeti lenni. Mindig elegáns, szellemes versei csak gyönyörködtetni akarnak. Művészi tudatosságról tanúskodó verseit „A lélekrajz finomsága, a szép vonalvezetés tudománya, a lendületes és fordultatos stílus a költői eszközök biztos kezelése tüntetik ki” – foglalja össze Ovidiusra vonatkozó megállapításait a műfordító³³ Gaál Lászlónak műfordításaival sikerült az ovidiusi vers szépségét és örömét a magyar olvasó érzésvilágának részesévé tennie.

Gaál László tudományterületének eredményeit rendszeresen követte, figyelte, elemezte és felhasználta az oktatásban is. Erről tanúskodnak gondosan megírt, világos mondanivalójú könyvismertetései is. Ezek közül itt csak kettőt emelünk ki, azért mert karcagi eredetű tudósok műveit népszerűsíti. Németh Gyula: A honfoglaló magyarság kialakulása és Györffy István: A cifraszűr című alapvető jelentőségű, máig nem elavult művére gondolunk. A két könyvet, nemcsak azért ismerteti Gaál László, mert mindkét szerző gyermekkori barátja. Írása célja, hogy ismertesse³⁴ a kunságiakkal, különösen a fiatalokkal, hogy milyen komoly eredményeket tudnak felmutatni a gyakunsági tudósok. Tevékenységük legyen példa a jövőndő ifjúsága számára. Hangsúlyozza, hogy mindkét mű a magyar tudományos élet korszakalkotó eredménye, amely hosszú idő múlva is megőrzi jelentőségét.

A fent elmondottakkal megkíséreltük röviden ismertetni és elemezni Gaál László tudományos tevékenységét. Elemzéseink jól bizonyítják, hogy a karcagi gimnázium egykori igazgatója valóban a magyarországi nyelvtudomány, mégpedig az indo-európai nyelvtudomány, ezen belül a klasszika-filológiai és az iranisztika jelentős művelője volt.

Végül felhívjuk az érdeklődők figyelmét arra, hogy Gaál Lászlónak a jász illetve oszét nyelvi tanulmányozására itt azért nem térünk ki, mert erről a tevékenységéről kimerítő tájékoztatást talál az érdeklődő a szakirodalomban.³⁵

32 Publius Ovidius Naso: Szerelmek. Latinul és magyarul. Fordította és magyarázó jegyzeteket írta Gaál László. Budapest, 1961.

33 Publius Ovidius Naso: Szerelmek. Szolnok, 1961. 9. p.

34 Gaál László: Magyar őstörténet és magyar népművészet. In: A karcagi Református Gimnázium Értesítője 1931. Karcag. 17–30. p.

35 H. Tóth Imre: A jászok nyelve és annak karcagi kutatói (Németh Gyula és Gaál László). In: Bartha Júlia (szerk.): Kunok és jászok 700 éve a Kárpát-medencében. Szolnok, 2011. 62–69. p.

Felhasznált irodalom

- Demjén Lajosné
1990 Nyelvtudós és műfordító. Dr. Gaál László (1891–1964. In: Jászkunság 1990. 76–84. p.
- Cseke Péter – Hauer Melinda (szerk.)
1999 125 éves a kolozsvári egyetem. Kolozsvár.
- Esztergomi Ferenc – Gaál László – Nagy Pál
1938 Latin nyelvtan. (22. kiadás) Budapest.
- Gaál László
1925 A latin kiejtés kérdése. Debreceni Országos Református Tanáregylet Évkönyve.
- Gaál László
1929 Horváth Ferenc emlékezete. In: A karcagi Református Gimnázium Értesítője. 1929. Karcag. 9–32. p.
- Gaál László
1930 Görögországon keresztül. In: A karcagi Református Gimnázium Értesítője 1930. Karcag, 3–48. p.
- Gaál László
1931 Gaál László: Magyar őstörténet és magyar népművészet. In: A karcagi Református Gimnázium Értesítője 1931. Karcag. 17–30. p.
- Gaál László
1935 Az ezeréves Firdauszi. In: A karcagi Református Gimnázium Értesítője 1935. Karcag. 4–10. p.
- Gaál László
1935 Halhatatlan Horatius. A karcagi Református Gimnázium Értesítője. Karcag. 1–10. p.
- Harmatta János – Borzsák István
2004 Gaál László. In: Péter László (szerk.): Karcag a magyar művelődéstörténetben. Karcag. 131–135. p.
- Hauer Melinda – Cseke László
1999 125 éves a kolozsvári egyetem. Kolozsvár.
- E. Kiss Sándor
1982 Egy elfeledett tudósunk. In: Jászkunság. XXVIII. (1982) 1. sz. 38–39. p.
- Minker Emil
2003 Szeged egyetemének elődei. Szeged.
- Németh Gyula
1982 Pályám emlékezete. In: Jászkunság. XXVIII (1982). 1. sz. 36–38. p.
- Publius Ovidius Naso
1952 Római naptára. Latinul és magyarul. Fordította Gaál László. Budapest.

Publius Ovidius Naso

1961 Szerelmek. Latinul és magyarul. Fordította és magyarázó jegyzeteket írta Gaál László. Szolnok.

Soós Adorján

1930 A karcagi református reálgimnázium története. In: A karcagi Református Nagykun Reálgimnázium Értesítője. Karcag. 49–88. p.

H. Tóth Imre

2005 A nyelvtudomány története a kezdetektől a XX. század elejéig. Szeged.

H. Tóth Imre

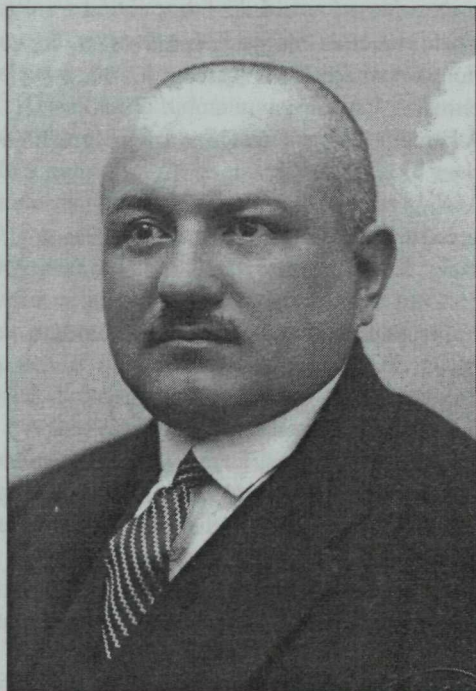
2011 A jászok nyelve és annak karcagi kutatói (Németh Gyula és Gaál László. In: Bartha Júlia (szerk.): Kunok és jászok 700 éve a Kárpát-medencében. Szolnok. 62–69. p.

Szász Béla

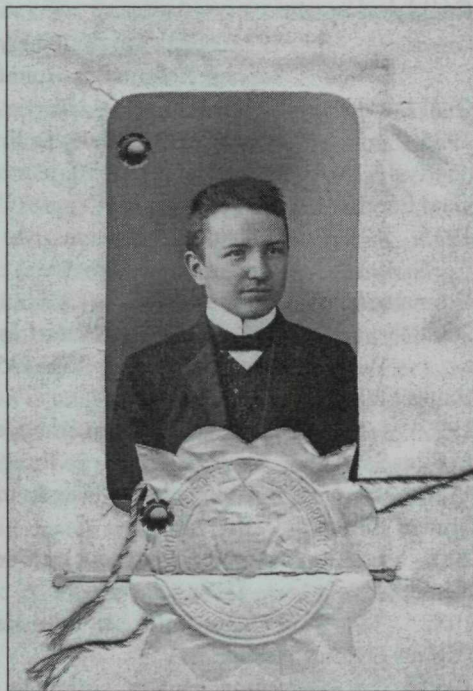
2002 Karcag történetéhez. Karcag.

Wagner – Gaál – Oszvald (sic)

Év nélkül. Római régiségek. Budapest. 116–172. p.

1. kép. Gaál László portréja

2. kép. A kolozsvári egyetem leckekönyvének 1. lapja

2.

Thémákkal hangzókról, időkezők magánhangzóikkal, az, máis -
sálhangzóikkal, bírnó, nálatyok, mint, egy, máig, jítben,
András, éim, thémagánhangzókról, kúrd, máig, nálangzókról,
kal, bírnó, élváltás, nálatyok, éim, nálangzókról:

वृद्धि + तथा = वृद्धस्तथा ; तहोत विरोगा + त = स्त इत्ता.
दानान् + नपिको = दानादपिको ; तहोतः त + मगान्हाङ्ग-
तो = दात्.

सूचकः	मुत् (m) gyanak	प्रेय (m) ital
यथा amitya	च ०	जन्त (m) vrb
वृत्त (m) ta	सुत्तम कमोग	प्रधान legfőbb
तथा elyas	नान्ततो	सेतोष (m) magdolnó
फल (m) gyanak	थन (m) pna	एत्त eppen
मूल (m) gyanak	एकन् रात्	पर legfölle
हन् elpantatani	दुत्तम मपान	निधान (m) keins
हन् (par, par-pen)	नोत्त (m) tny	मन्त्र (m) lt
elpanst	नपि (m) fcl, fcl (m)	कुर corany
मर्व = minden	नाथ (f) felleg	नपि ०
सेव्य (m) sevg	मनुष्य (m) fcl	पुरष (m) ember
मनायक vezirnelhuti	मुत्त (m) örök	शान्ता (f) dca
यत्र ahol	आत्त (m, n) vrb	पुष्ट keves
धर्म (m) jng	मदा amindag	पुनर् ismét
तत्र ott	दुःख (m) bánat	सर (m) stream
जन्म (m) gyanak	शान्ता veféltm	न neni, mino
लोभ (m) keppnyg	श्रीसत्त (m) hndomany	कथिक nagyobb
पाप ara	मन्त्र mantr	दोष (m) hiba
कारण (m) oka	विद्या (f) tan	दान (m) keppnyg
दोष (m) el-tart.) félleg	स्वल्प nagyon mind	गुण (m) sevg
	काम (m) add	वरर jobk
		मदा ma

3. kép. Részlet Gaál Lászlónak a szanszkrit foglalkozásokhoz írt nyelvtani vázlaiból

Karcag, 1954. június 9.
Kedves Ferenc! Megkaptam a köny-
veket: Barcei „Bevezetés”-ét és Klemm
„Mondattanát”. Nagyon örültem mind
kettőnek. Kezeld azmban, írd meg
mennyi fejezet küldjék, mert szeret-
ném magaménak mondani őket.
Kérem ne vedd zaklatásnak, ha
érdeklődöm, hogy mikor kaphok -
nem vissza az orvát orvát; mert
írny melleslőim. Gondolom, mert
mikor a vizsgák vannak, nem ép-
pen kellene munkát vállaltat
magadra. Csillásznie tejesülmes
levelet küldtem. Nagyon tartottam
már vele. Érdeklődéssel várom
az orvát mondattani várlat fordítását.
Ked at Horrozinak is idővörlete-
met. Szeretted kösint: Jálbásej

4. kép. Gaál László levele Karcag, 1954. június 9.

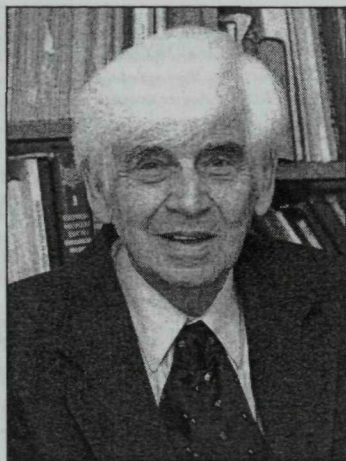
5. kép. Somogyi Árpád: Gaál László emléktáblája a Karcagi Nagykun Református Gimnázium, Egészségügyi Szakközépiskola és Kollégium főépületében

Carcesus Mártontól Cirill és Metódig

– H. Tóth Imre professzor életútja

Az utóbbi időben sokat járok Szegedre, az Egyetemre. Szabadidőmben keresem a kapcsolatot a Nagykunságból származókkal. Úgy tűnik számomra, hogy sok kunsági értelmiséginek adott otthont ez a város. H. Tóth Imre nyelvész professzort már régóta számon tartom közöttük. Szeretném a Jászkunság Olvasóival is megismertetni Karcag város díszpolgárát.

– A beszélgetésemet mindig onnan kezdem, hogy honnan származtak? Így Öntől is megkérdezem, hogy miért van a nevében a „H” betű? Mit jelent?

H. Tóth Imre

– Őszintén szólva az elődeimről nem sokat tudok. Az anyakönyvi kivonatokból 1820-ig tudom az elődeimet visszavezetni. Mindkét ág karcagi család volt. Bár a családi hagyomány szerint a nagyanyai ágon Szerepről származtak be a Szentesisiek. Így is hívták őket, hogy Szerepi Szentesi. A H. Tóth-nál a H. Hagymásit jelent, tehát Hagymási Tóth. Vannak azonban, akik ezt a névszármaztatást nem fogadják el. Amikor a redempció volt, a földváltók között van Hagymási Tóth és H. Tóth is. Ha jól emlékszem, a H. Tóth a legutolsó a sorban és a legkisebb összeggel váltotta meg magát. Ennyit tudok apai ágon. Az anyai ágról meg még kevesebbet. A családi hagyomány szerint apai ágon gulyások és parasztok, anyai ágon pedig parasztok, földművesek voltak az elődeim. Az anyai ágról keveset tudok, mert édesanyám nagyon korán elhalt. Az ő szülei is korán elhaltak. Sem a nagyanyáimat, sem a nagyapáimat nem ismertem. Az édesanyámat a nagybátyja, Baráth Mihály kőművesmester építészvállalkozó – akinek a testvére Barát János cukrász és Barát Sándor földműves volt – nevelte fel. Az édesapámék famíliája pék volt. Pék volt a nagybátyám, pék volt az unokabátyám, pék volt az apám.

– A város melyik részén laktak a rokonok? Az édesapjéék hol laktak?

– A Deák körúton laktak. Deák körút 26 sz. alatt volt az ősi ház. Abban lakott később a nagybátyám, Lőrinc. Ez egy egyszoba-konyhás, öreg parasztház volt. Ő örökölte meg, mert ő viselte, gondozta nagyanyámat. Abból 3-4 szobás házat csinált. Sőt, üzlet is volt benne. Én a Baross utcában születtem. Baross utca 7. sz. alatt. Ez a Zöld bolt és a Pócs iskola között van. A Pócs iskolába jártam az első három osztályt.

– Kik voltak a tanítói?

– Az első tanítónőm Schwirián Lászlóné. Nagyon kedves tanítónő volt. Aztán tanított még Tóth Kálmán tanító úr és Faragó Gáborné Jaskouszki Anna. Az iskolaépület – akkor – szép, modern épületnek számított, nagy tágas termével, nagy ablakaival. A kapu alatt volt

a száraz bejáró, ahol az ünnepeket tartottuk. Életem legszebb korszaka a Pócs iskolához köt. Negyedikbe már fölkerültem a „Csengős Iskolába”, azaz a fiúiskolába. Megint szerencsém volt, mert Horváth Árpád keze alá kerültem, aki megtanított számolni.

– *Hányba ment gimnáziumba? Ott kik voltak a tanárai?*

– 1942-43-ban. Akkor élte a gimnázium a virágkorát. Olyan igazgatója volt, mint Gaál László tanár úr, aztán olyan latin tanár, mint Schwirián László, aki Eötvös-kollégista volt. Görög-latin szakos volt. Világirodalmi ismereteket is tanított. Például mikor tanultuk az Éneis VI. énekét, akkor egész kis költészeti előadást tartott arról, hogy hogyan tükröződik ez az alvilágkép a költészetben. Nagyon művelt, filozófiában jártas tanár volt. Szerettem Szabó Jenőt is. Az egyetemen is használtam az általa lediktált középiskolai irodalomelméleti jegyzeteimet. A történelmet Csávás István tanította. Nagy hatással volt rám Szász Béla a sajátos módszerével. Ő egy határozott oktatási irányt képviselt, mert azon az elven volt, hogy tudjon a hallgató önállóan gondolkozni és önállóan véleményt nyilvánítani. A latin nyelvet dr. Gaál László igazgató úr tanította, aki nagy felkészültséggel magyarázta a latin nyelv rejtelmét és megismertette velünk a római irodalom szépségeit. Tisztelettel emlékezem az emberséges Kresznevi Gyula tanár úrra, aki jóindulatúan elnézte matematikai ismereteim gyengéit. Máig is nagy szeretettel és hálával gondolok nagy tudású vallás-tanáromra, dr. Tóth Kálmánra. Amikor édesanyám meghalt 11 éves voltam. Halála után teljesen összeomlottam. Tóth Kálmán volt az, aki segítette lábra állni. Megmagyarázta, hogy erőfeszítéseket kell tenni, életcélt kell találni. Bízott a képességeimben. Szívesen emlékszem Varga József tanár úrra, aki élönyelvként tanította a latint.

– *Kikkel barátkozott?*

– Legkedvesebb iskolatársam egy Sarkady János nevű madarasi diák volt. Nálam 5 évvel idősebb volt, később ókortörténész lett a Debreceni Egyetemen. Jánostól nagyon sokat tanultam. Rendkívüli pedagógiai tehetséggel rendelkezett. Jancsi Babitsról, Bernard Showről, az ókori irodalomról, filozófusokról, tudósokról sokat beszélt. Verseket írtunk, olvastunk költőket. Jancsi magyarázott, tanított, oktatott. Később én is segítettem öccsének, Sándornak oroszról költőket lefordítani. János pár éve meghalt. Néhány levelét megőriztem. Készített Odüsszia első énekéről egy kéziratot kommentárt is.

– *Ön már középiskolás korában erre a pályára készült?*

– Nem. Nagyon érdekes dolog. A gyerekév mindig meghatározó. A mi tanyánk mellett volt egy kunhalom, Orgondaszentmiklós az Üllőparton. Azt hallottam, alagút van és kincs is van ott. Egy falu volt ott régen, a faluban pedig templom. A tanyán a szomszédunkban volt ott egy öreg paraszt család. Oláh János bácsi is mesélt az egykori faluról. Juliska néni, a felesége egy emberi koponyatetőből itatta a tyúkokat, ami felkeltette az érdeklődésemet az itt egykor élt emberek iránt.

Óthon is sok történetet hallottam édesapámtól. Ezeket édesapám esténként elmesélte, és borzasztóan tetszettek nekem. Mi már az elemiben tanultunk bizonyos történelmi elemi ismereteket. Tudtuk, hogy Asszonyszállás, Kődszállás, Bócsa, Magyarka a karcagi határban

feküdt. A gimnáziumban Tőkés tanár úr, – aki kitűnő rajztanár és festő volt – népi kapukat rajzoltatott velünk méretarányosan. Szász Béla tanár úr ráirányította a figyelmünket Karcag történelmére, mert mindenkinek kellett egy karcagi történetet leírni. Én írtam hármat. Mások helyett is. Akkor jutott az eszembe, ha elvégezném a magyar–latin–történelem szakot Karcagon maradhatnék. Helytörténész lehetnék. Aztán megszerettem az angolt. A régészet is nagyon vonzott. Ebben is Sarkady Sanyinak – aki most Sopronban élő költő – volt érdeme, mert kezembe adta László Gyulának a honfoglaló magyarokról írt könyvét. Mikor nyolcadikos voltam, jött egy úr Debrecenből és mondta, hogy meghirdették a régész szakot meg a muzeológus képzést, de csak Pesten van. Olyan, hogy egy karcagi bejusson Pestre elképzelhetetlen. Válasszak mást. Akkor választottam a latin–magyar szakot, de a latint is megszüntették. Így nem kerültem felvételre. Egyszer kaptam egy értesítést, hogy a szegedi egyetemre orosz szakost keresnek. Én orosz irodalomból ismertem Tolsztojt, Puskit, Dosztojevszkijt. A Bűn és bűnhődést még gyerekkoromban elolvastam, de a nyelvről fogalmam sem volt. A tanáraink azt tanácsolták menjek el a fölvételi vizsgára. Elmentem. Volt iskola-társam, Mile Ilonka már tanult oroszul. Később ő lett a feleségem. Ő ideadta az orosz könyvét, de hiába néztem, nem ismertem a betűket. A felvételi vizsgán szerencsém volt, mert Dosztojevszkijről kérdeztek meg a legutóbbi olvasmányélményemről. 1950-ben fölvetek a szegedi egyetemre. Megtanultuk az orosz nyelvet, meg sok egyebet: magyart, irodalom-elméletet, világirodalmat, történelmet stb. Harmadéves koromban jött egy hölgy Kazányból, M. A. Martyjanova, aki a karcagi származású Juhász Józsefnek a tanára volt. Őnála nagyon megszerettem az óslávot. Akkor elhatároztam nem megyek már más szakra, csak maradok az ósláv mellett. Így lettem aztán óslávós. Óslávból írtam a szakdolgozatot. Németh Gyula javasolt aspirantúrára, de úgy alakult a sorsom, hogy elmentem tanítani. Először Dunaföldvárra, aztán Karcagra jöttem, majd Jászberénybe kerültem a felsőfokú tanítóképzőbe. 1960-ban aspiráns lettem, majd a szegedi egyetemre jöttem 1961-ben. Azóta itt vagyok.

– *Kik segítették a pályája kezdetén? Kikkel került kapcsolatba?*

– 1957-ben kikerültem Moszkvába, ahol az egyetemen nyelvészeti előadásokat hallgattam. Elmentem Leningrádba is, ahol volt egy idős nyelvtörténész, Maria Szokolova. Engedélyt kértem tőle, hogy látogathassam az előadását. Levizsgáztatott, majd 10 napig jártam az óráira. Attól fogva élete végéig – 1967-ben halt meg – leveleztünk egymással. Küldött egy dedikált példányt az általa írt nyelvtörténetből. Megrendelte és eljuttatta hozzám az orosz etimológiai szótár új kiadását, az orosz nyelvtudomány bibliográfiáját. Nagyon sokat segített Juhász József, a karcagi származású nyelvész, aki iskolatársam, tanáron, majd tanszék-vezetőm lett. Király Péter nyelvész szintén karcagi származék.

– *Ki volt az aspiránsvezetője? Milyen témákkal foglalkozott eleinte?*

– Kniezsa István akadémikus lett az aspiránsvezetőm, majd az ő halála után Hadrovics László akadémikus lett az aspiránsvezetőm. Az ő vezetése alatt került sor a *Pszkovi Krónikák főnévragozási rendszere* című disszertációm megvédésére. Még aspiránsként ledoktoráltam. 1963-ban védtem meg *A Múzeumi evangélium* című bölcsészdoktori értekezésem Kniezsa István és Balezky Emil bírálata alapján. Doktori értekezésem nyomtatásban

is megjelent. Balezky Emil szerint Magyarországon magyar szerzőtől ez volt az első ilyen tárgyú doktori értekezés. A nyelvemlék-feldolgozásban, – ami értekezésem tárgya volt, kedves témám lett – V. Koleszov professzorral közösen egy sorozatot kezdtünk el: 10–15 kis terjedelmű XI–XII. századi kódex-töredéket publikáltunk betűhű kiadásban, fotókópiában. Ez akkor új dolognak számított Magyarországon. Én is közreadtam néhány XI–XII. századi keleti szláv szerkesztésű nyelvemléket fotókópiában és nyomtatott szöveggel. Ezek összegzéseként készült el *Az óbolgár (ószláv) nyelv orosz szerkesztése a XI–XII. században* című disszertációm a nyelvtudományok doktora tudományos fokozat elnyerésére. A disszertációt 1985-ben védtem meg. Az értekezést a Bolgár Tudományos Akadémia adta ki 1985-ben.

– *Mikor váltott témát? Mióta foglalkozik Cirillel és Metóddal?*

– 1985-ben kezdtem el a szláv írásbeliség megalkotóinak életével foglalkozni. Ez úgy alakult, hogy az óráimra készülve mindig óravázlatot írtam, amelyek máig is megvannak. Felkínáltam a Magvető kiadónak a Gyorsuló Idők sorozatába. Megjelentették. Magyarul három kiadást ért meg, bolgár nyelven kettőt. Magyar nyelven én írtam róluk az első életrajzot.

– *És hogyan bukkant Carceus (Karcag) Mártonra?*

– Beiratkoztam latin nyelv szakra is az egyetemen. Mondja egyszer nekem Varga tanár úr, hogy tudod-e, hogy volt egy diák itt Karcagon, aki az 1600-as években élt. Lesz az iskolának egyszer egy jubileuma. Jó lenne, ha megírnád az életrajzát. Kutatni kezdtem a forrásokban. Először megnéztem a Szinnyei magyar írókról írt lexikonát. Rájöttem, hogy meg kell szerezni Carceusnak a műveit. Beszereztem minden művét. Elutaztam Leidenbe az egyetemre. Voltam Groningenben azon az egyetemen, ahol Carceus tanult, megnéztem a series studiosorumban (tanulói névjegyzékben) az aláírásokat. Beszéltem kollegákkal, különösen egy Posztma Ferenc nevű holland úrral. Tőle értékes információkat kaptam. Sokat segített dr. Kótay Pál marosvásárhelyi professzor úr is.

Először egy kis cikket írtam a Jászkunságba, ami Tóth László név alatt jelent meg. Azután sikerült az Orvosi Hetilapban elhelyezni egy írást, amely orvosi szempontból mutatta be Carceus munkásságát a korabeli orvostudomány szemszögéből. A karcagi művelődéstörténeti könyvben pedig egy népszerűsítő cikket írtam erről a 17. században a Nagykunságban született ifjúról.

– *Mit tudhatunk róla?*

– 26 éves korában iratkozott be a leideni egyetemre, ahol a holland társai 10 évvel fiatalabbak voltak. A tanára volt Silvius De la Boë nevű professzor. Ő fedezte fel a tuberkulózist. Úgy tudjuk, hogy megkedvelte és anyagilag is támogatta ezt a szegény magyar diákok. Carceus 1672-ben doktorált, de ekkor már a professzora nem élt. Az orvosi-kémia irányzatot népszerűsítette egy kézikönyvében, amely nyolc kiadást ért meg. Valószínűleg 1673-ban pestis áldozata lett. Karcag és a magyar tudomány büszke lehet erre az emberre. Carceus Márton tanulmányai befejezése után soha nem járt Magyarországon, mégis hozzájárult a magyar orvostudomány fejlesztéséhez.

– *Óhatatlan, hogy karcagi révén meg ne kérdezzem, hogy Önt soha nem érdekelte a kun nyelv?*

– Nem sokat tudtam a kunok nyelvéről. Miután Németh Gyulával összeismerkedtem, ő turkológust akart csinálni belőlem. Megvan még a levelezése. A csuvas nyelv – ami a bolgár-török nyelvnek az előde volt – tanulására biztatott, de én akkor már nem akartam csuvasul tanulni. Úgy gondoltam egy szlavistát nem érdekelheti a kunok története. Tévedtem. Az óoroszkok igen gazdag és sokoldalú kapcsolatban álltak kun őseinkkel: harcoltak egymás ellen, szövetségesekké lettek és házassági kapcsolatra léptek egymással. Az orosz etnogenezisben a kun népnek is nagy szerepe volt. Ugyanezt mondhatjuk el a bolgár szlávokról is.

Később Németh Gyula talált egy kiváló tanítványt a karcagi Mándoky Kongur István személyében. A sorsnak egy különös fintora, hogy aztán Németh Gyula unokája nálam szakdolgozott, sőt a férje is nálam szakdolgozott ószlávból és nálam doktorált.

– *Ki ez az unoka?*

– Hernádi Zsófia. A férjét Berta Árpádnak hívták, kiváló nyelvész volt. Meghalt pár éve. Ő elvégezte a turkológiát is. Róna-Tas András professzornál kandidált és doktorált. Én a legnagyobb szeretettel és tisztelettel emlékszem Árpádra.

– *Na és hogyan került a képbe Új Péter?*

– Szűcs Sándort Péter Lászlón keresztül ismertem meg. Amikor egyszer a Horváth Ferenc utcai Dékány-házba – mert akkor ott volt a múzeum – mentem, egy kopaszodó úri ember fogadott, Szűcs Sándor. Aztán sokat jártam oda a múzeumba lyukas óráimon. Volt is egy ilyen dedikációja Sándor bácsinak, hogy Imrének múzeumi beszélgetésünk emlékére. Szűcs Sándor azt mondta: – Ide figyelj Imre! Foglalkozz Karcag történelmével! Foglalkozz Új Péterrel! – Mondom, az már nem megy, nem vagyok történész, én ószlávval szeretnék foglalkozni. De mégis megkérdeztem, ki az az Új Péter? – Nem hallottad? – Hallottam róla, itt született, költő volt.

– *Szűcs Sándorral miről beszélgettek még?*

– Karcag történetéről. Szűcs Sándor mesélt az élményeiről. Elbeszélte, mikor együtt járták Győrffy Istvánnal a karcagi tanyavilágot, látták, jobbára nagyon szegényen éltek a parasztemberek. A gyerekek egy ruhája volt, meg egypár cipője. Iskolába egyik nap egyik járt, a másik nap a másik. Azt meg is írja Szűcs Sándor az egyik könyvében, hogy a csendőrök elkapták őket, mint izgatókat. Igaz, hogy aztán Sándor bácsit is zaklatták. Tudós embernek a sorsa volt ez. Tulajdonképpen én hallgattam őt, ő pedig beszélt. Mikor elkerültem Karcag-ról egy pár könyvét megszereztem, dedikáltattam.

– *Nem leveleztek sose?*

– Nem. Levelezni Gál Lászlóval leveleztem. Németh Gyulától maradt néhány levelem. Meg vannak a nyelvészek: Hadrovics, Szokolova, Király Péter és Juhász József levelei is. Már gondolkoztam rajta, hogy hová adjam, hol lenne a legmegfelelőbb helyük.

CARCESUS MÁRTONTÓL CIRILL ÉS METÓDIG

– Munkája a Szegedi Egyetem Szlavisztikai Tanszékéhez kötötte egy életen át. Úgy tudom szerepe volt az Intézet megalakításában. Hogy volt ez?

– 1948-ig jól működő Szláv Tanszék volt az egyetemen. Később átszervezték Orosz Intézetté. A rendszerváltás körül, kialakult az a vélemény, hogy bővíteni kellene a tanszékot Szláv Intézetté. Kezdeményezéssel létrehoztuk a bolgár lektorátust, majd a Szláv Intézetet orosz, bolgár, ukrán és szerb szakkal. Terveztük a cseh szak beindítását is. Engem kértek fel a vezetésére. A tanszékét három évig, 60 éves koromig irányítottam.

– Munkásságát elismerték-e?

– Külföldi viszonzás volt: a Bolgár Tudományos Akadémia külföldi tagja lettem. Aztán a Szófiai Egyetem, majd a Sumeni Egyetem díszdoktora lettem. Amiért a leghálásabb vagyok az a Cirill és Metód-rend, amelyek életrajzának megírásáért kaptam.

– Itthoni elismerés?

– Amire nagyon büszke vagyok: 2003-ban Karcag díszpolgára lettem. 2006-ban megkaptam a Szegedért Alapítvány Tudományos Kuratóriumának díját.

Utólagos gratulációmmal befejeztük a beszélgetést és, azzal az ígérettel a tarsolyomban távoztam, hogy H. Tóth Imre ír egy tanulmányt Gaál Lászlóról, egykori tanáráról, én pedig megjelentetem a Jászkunságban. Az ígéretet mindketten betartottuk. Így most együtt jelenhet meg a két írás.

Örsi Julianna

A rajzokat népi ébrázolások nyomán
CSIKÓS TÓTH ANDRÁS
készítette

A burkoló fanyerszede
GÁCSI MIHÁLY
készítette

H. Tóth Imre kedves özvegy-
nével szeretettel, a karcagi
"műzeumi beszélgetéseink"
re való jóemlékezemmel

Örsi János

B. m. lapom, 73. október 23.

Szűcs Sándor
dedikációja
a Pusztai szabadok
című könyvében

Feladó kiadó a Magyar Könyvkiadó igazgatója
Feldolgozó vezető: Csanádi Imre — Műszaki vezető: Beck Péter
Műszaki szerkesztő: Sebertyén Lajos
Kiadványszám: 1245/519 Terjedelm: 79 (A/5) l. Peldányyszám: 2150
— Ez a könyv az M.N.OSZ 5601—54 és 5602—50 Á szabvány szerint
készült.
12159. Franklinia nyomda Budapest, VIII., Spentárlyai utca 28.
Feltá: Várcs Péter

Szathmári István

Kisújszállás nyelvi öröksége

1. Az Alföld, közelebről a Nagykunság, még közelebről Kisújszállás szülötte vagyok. Itt töltöttem gyermek- és diákéveimet, majd Debrecenben voltam egyetemi hallgató, és a tanári diploma megszerzése után ott tanítottam középiskolában három évig. 1951 óta Budapesten élek, kivéve az 1983 és 1989 közötti éveket, amikor vendégprofesszor voltam a Helsinki Egyetemen. Mindjárt sietek azonban megjegyezni, hogy szülővárosom nemcsak meghatározó volt egész életpályám, sőt egyéniségem alakulásában, hanem a hozzá való kötődésem megmaradt máig, és minden bizonnyal így lesz életem végéig...

2. Hogy az elején kezdjem, őseim – amennyire tudom – mindkét részről mindnyájan kisújszállásiak voltak. Szülővárosom neve egyébként mai formájában a Földrajzi Nevek Etimológiai Szótára szerint 1522-ben fordult elő először (*Kyswyzallas*), de már 1395-ben adathozható Kisszállás (*Kiszalas*) alakban. Mindez azt jelenti, hogy a település kezdetben kis kiterjedésű volt, viszont az új névelem újabb vagy ismételt megszállásra utalhat. A város kun, pontosabban nagykun eredetét több tényező mutatja. Ma is a Nagykunságnak a közepe táján terül el, amely a nevének onnan kapta, hogy ez a kunoktól lakott tiszántúli rész Mohács után sem néptelenedett el, s így sokkal több lakott helységből állt, mint a területileg valójában nagyobb, de elnéptelenedett Duna-Tisza közti rész, a Kiskunság. Aztán a szállás szónak egyenesen ilyen jelentése alakult ki: betelepült kun vagy jász nemzetség, csoport lakóhelye (az említett szótár 10 körül sorol fel ilyen helyneveket). És arról sem feledkezhetünk meg, hogy a Kisújszállással határos Karcag város neve bizonyítottan kun eredetű, úgyszintén a kisújszállási határrész-nevek közül: *Turgony* (ez korábban falut jelölt), *Gyalpár* (l. Földrajzi Nevek Etimológiai Szótára). De – bár tudtommal még nem igazolták – ilyenek lehetnek a következők is: *Szejkő*, *Igarió*, *Babó*, és még sorolhatnám tovább.

Mint ismeretes, a XIII. század közepe táján ezen a mocsaras, vizenyős helyen letelepedett kunok – katonáskodás fejében a hajdúkéhoz és a székelykéhez hasonló kiváltságot is élvezve – viszonylag hamar elmagyarosodtak, majd korán felvették a kálvinista vallást, és mivel sosem voltak itt nagybirtokok, a „cuius regio, eius religio” elve később, az ellenreformáció idején nem érvényesült, megmaradtak reformátusnak. (Szép nagy, klasszicista jellegű, belső díszítésében copf stílusú templomunk 1788-ban készült el, farral a főutcára; a kis katolikus templom viszont csak a XX. század elején épült fel.) Úgy látszik, az 1700-as évek legelején a sorozatos ellenséges betörések miatt a többi szomszédos helységhez hasonlóan a kisújszállásiaknak is el kellett menekülniük, úgyhogy a város még 1710-ben is lakatlan pusztá volt. A Szabolcs megyei Rakamazról 1711 és 1713 között települtek vissza a kiváló vezetőnek bizonyult Csikay János kun kapitány irányításával. Szorgalmuk és a sokáig parlagon heverő föld bőséges termése révén gyorsan helyreállt nemcsak a korábbi rend, hanem minden tekintetben fejlődésnek indult a település. Az 1720-i összeírás szerint a családok száma ekkor 47 (300–320 lélek), de 1739-ben már a 3.000-et is meghaladja. Vályi András „Magyarországnak leírása (I.–III. 1796–1798.)” című munkájában ezt olvashatjuk:

„...határa elég jó, rétjei kövérek, legelője tágas, hala is bőven van..., nádjok elég terem, fájok nincs, borok is van...”. Egy Bedekovich Lőrinc nevű térképész 1799-ben keletkezett kéziratos könyvében meg ez áll: „... lakosi mind Reformátusok, és vagnak mintegy hat ezeren, ékesíti tágas temploma, és két emeletre díszesen épült Oskolája, melybe idegen gyermekek is bé-vétnek.” A fellendülést jól mutatja az is, hogy 1786-ban már több mint 1.000 lélek vállalkozik arra, hogy a török időkben elnéptelenedett Délvidéken, a bácskai Pacséron keressen jobb megélhetést.

Egyébként ha az 1571-es török deftert, az 1720-as összeírást és a mai névsort összehasonlítjuk, a Rakamazról visszatelepült családok nevei között számos ma is élő, sőt közismertet találunk, mint pl. Pocsai, Oláh, Szabó, Szántó, Szűcs, Kiss, Juhász, Török, Nagy, Tóth, Szőke, Szilágyi, Kerek, Ferenczi, Farkas, Kovács, Rázsó, Mohácsi, Varga, Bangó, Mile.¹

Visszatérve a kun származásra, a kisúji emberekben ennek a tudata az eltelt századok folyamán mindig halványult. De azért még a két világháború között is Imre István bátyám a 48-as kaszinóban – ez a zsellérek, a szegényebb emberek kaszinója volt – Kossuth apánk képe alatt minden hétfő esti összejövetelükön elmondta a kun Miatyánkot.

3. Szólnom kell még – mintegy az „előzmények” kapcsán – a gimnáziumról, mivel meghatározó volt a város életében, de meghatározó volt az enyémben is. A reformáció, majd a református egyház kezdetől fogva átlátta, hogy a templom mellett az iskolának van igen fontos szerepe a műveltség terjesztésében. Már az újratelepülés éveiben, 1717-ben meghívják a városba Musnai Mózes lévitát, aki latin nyelvet is tanított. Így indult Kisújszálláson a háromosztályos gimnázium, mint a Debreceni Református Kollégium partikulája. Majd fokozatosan bővült. 1852-től 1894-ig önálló hatosztályos gimnáziumként működik, aztán 1894-ben főgimnázium lesz, nyolc osztállyal és érettségizetői jogkörrel. Ekkor épül fel Alpár Ignác tervei szerint a mai kétemeletes impozáns épület. Hogy kiváló iskola lett, az is bizonyítja, hogy nemcsak a közeli falvakból jártak be ide a tanulók, hanem például az én időmben, a negyvenes évek elején, miután Észak-Erdély visszatért az anyaországhoz, a Hajdúságon kívül a messze Biharból is ideküldték a tehetősebb szülők gyermekeiket tanulni.

Megemlítem még, hogy irodalmunk két nagy alakjának is kapcsolata volt szülővárossal, és ez nyelvi szempontból sem lényegtelen. Arany János, miután a debreceni kollégiumban tógátus diák lett, az 1834/1835-ös tanévre eljött Kisújszállásra az alsó osztályos fiúkat tanítani, hogy pénzt gyűjtsön további tanulmányaihoz. A lelkiismeretes tanításon kívül – mint feljegyezték – itt sokat olvasott, és tanult latinul, németül, mindenekelőtt Török Pálnak, az akkori nagy műveltségű református lelkésznek a gazdag könyvtárát felhasználva. A Toldi szereplőinek megrajzolásához minden bizonnyal a kisújszállási emberek is hozzájárultak. Egyébként az Elvesztett alkotmányban szerepelteti Arany a kisújszállási Kara Jánosról elnevezett határrészt (Karahát, a kara szó jelentése: fekete). – Móricz Zsigmondot pedig nagybátyja, az igazi tudós tanári egyéniség, Pallagi Gyula igazgató veszi magához 1897 januárjában a problémákkal teli debreceni és sárospataki évek után mint hatodikos diákot, és itt is érettségizik aztán 1899-ben. Ezt a diákéletet eleveníti meg „Forr a bor” és

¹ Lásd: Szabó Lajos: Kisújszállás újratelepülése. Kisújszállás és vidéke Nagykun Kalendárium az 1992. évre. 43–49. p.!

„Bál” című regényében (az előbbiben többször felidézi az akkor beszélt kisújszállási nyelvjárást is), de itt játszódik részben vagy egészben a „Harmatos rózsza”, a „Kerek Ferkó”, az „Úri muri” és így tovább.

4. De milyenek a kisújszállási emberek? És milyen a beszédük? -- Kezdem azzal, hogy a régi világból sok minden megmaradt itt is a XX. század elejéig, az első világháborúig. Így például még éltek a határ mocsaras, illetve a város vizenyős jellegére utaló olyan határrész-nevek, mint a *Bikás* (értsd: Békás), a *Ludas* (a vadlibákról elnevezve), aztán a -sziget utótagú összetett szavak (*Libasziget*, *Dombsziget*, *Macskás- és Cigánysziget*, *Kenderessziget*), továbbá az olyan, ma már szinte kihalt városrész-nevek, mint *Éralja*, *Sásestó* (értsd: sásas, sással benőtt tó), *Vermeshát* (mivel viszonylag magasabban feküdt, ide vermelték el télire a gabonát és más terményt). Maga Móricz Zsigmond is ezt írja a múlt század végi diákéletet bemutató „Forr a bor” című regényében: „A Fertő-diákkamara a Fertő-utcáról vette a nevét. A Fertő-utca pedig arról, hogy a város fertőjéig nyúlt. Ez a fertő egy mocsár volt a város kellős közepén. Rendes, szabályszerű mocsár náddal és kákával és szittyóval. Arra nagyon jó volt, hogy a természetrajz tanár oda járjon botanizálni az ötödik osztályosokkal s arra is, hogy minden télen beleszakadjon egypár diák korcsolyázás közben.”² Illetve így beszélteti az író a nagy bajuszú mészáros: „Mikor ő még csak juhász volt és a birkát őrizte a pusztán. Az volt a szép világ. Az övék volt az egész pusztta. Az ő fiatal korában még nem volt lecsapolva a Berettyó, és idáig tartott az árvíz minden tavaszon.”³

A ma felé haladva egyre jobban ritkulnak az olyan, bizonyos értelemben a szórakozás céljait is szolgáló közös munkák, összejövetelek, mint a tengerifosztás, a csigacsinalás, a disznótor, a közös vacsorák és az együttes örömmek, vidámságnak az alkalmai: a lakodalom, a szüreti, farsangi stb. bál. Nem hallani már a tanyába menni kifejezést sem, amely azt jelentette, hogy téli estéken az egész család átment a szomszédba vagy jó ismerősökhöz beszélgetni, kártyázni, miközben a gyerekek együtt játszottak.

Jellegzetesebb kisújszállási ételek: a birkapaprikás, a töltöttkáposzta, az öreglebbencs, a lángos vagy például a lakodalmakra sült percc és ablakoskalács.

A kisújszállási embereket is nyakas kunoknak, nyakas kálvinistáknak emlegetik. Valóban kitartanak szokásaik, elveik mellett. Ezenkívül tartózkodóak. Nyilván meg volt rá az okuk, hogy például a „nadrágos” emberektől mindig tartottak. Jellemző aztán rájuk, különösen a férfiakra, a kevés beszéd. Móricz Zsigmond például így jellemzi a harangozót a már említett „Forr a bor”-ban: „A harangozó, nagycsizmás kis kun ember, ott ült a sarokban, szótlanul. Olyan sovány arcú kis ember volt, fekete, mint a többi kun, s el tud ülni egy életem át, hogy meg nem szólal.”⁴ Ugyanakkor – még a legnagyobb szegénységben is – jellemezte őket a derű, a vidámság, a tréfálkozás kedvelése (különösen fiatalabb korokban nagyon tudtak és szerettek egymással „kitolni”, szerették egymást rászedni). Legnagyobb értékük azonban, hogy rendkívül szorgalmasak, dolgozók (ha akadt közöttük dolgozni nem vagy kevésbé szerető társ, azt mint „rongyembert” például nem vették be az arató- vagy cséplőbandába). Ezenkívül ügyesek is, mindenfajta munkával, ötlettel megpróbálkoznak. Meg kell azonban jegyeznem, nem tudom biztosan, hogy szorgalmas, dolgozó és ügyes voltuk mára megmaradt-e.

2 Móricz Zsigmond: *Forr a bor*. Athenaeum kiadás, Budapest, 1931. 5. p.

3 Móricz Zsigmond: *Forr a bor*. Athenaeum kiadás, Budapest, 1931. 236. p.

4 Móricz Zsigmond: *Forr a bor*. Athenaeum kiadás, Budapest, 1931. 233. p.

5. A kisújszállási embereknek a dallamos hangzású, tisztán és tempósan ejtett, színes, képekben, szólásokban gazdag, tréfára is hajló beszéde az úgynevezett tiszai nyelvjáráshoz tartozik. Ez a beszédmód ma már csak az idősek nyelvhasználatában tartja magát. Egyébként gyengébb fokon – ahogy mondani szoktuk: regionális köznyelvi szinten – megvan mindenki beszédjében. Mindez az értelmiségnek, sőt egy bizonyos, nem hosszú idő elteltével a máshonnan odakerülteknek a beszédmódját is jellemzi, esetleg csak jellemezte. (Magam szintén ennek a regionális köznyelvnek egy enyhébb változatát beszélem ma is, amiről talán nem dicsekvés megjegyezni, hogy Lőrincze Lajosnak – mint többször jelezte – nagyon tetszett.)

E nyelvjárás hangzásának legfeltűnőbb sajátága a zárttság. Ez azt jelenti, hogy a magánhangzókat zártabb ajakkal és kisebb szájüreggel ejtik. Azaz bizonyos köznyelvi é hangok helyén í-t (vagy ritkábban i-t), ő-k helyén ű-t, ó-k helyén pedig ú-t mondanak (pl. szíp, illetve fazik, kezít; kű, hetfű; lú, fűrű). Feltűnő az is, hogy bizonyos köznyelvi ó, ő, é helyén úgynevezett záródó jellegű kettőshangzó jelentkezik beszédjükben: jóu, főüz, kéit, illetve az úgynevezett azonszótagú l kiesésével létrejött hosszú magánhangzók helyén is: vóut, főüd.

Nyelvjárásunk – mint szinte az egész Tiszántúlon – nagyon e-ző. Tehát itt csak felett, megett, ecsém, per, veder stb. van. Nincs meg ennek megfelelően a zártabb ě sem (ezért csúfolják például nálunk ez utóbbi hang segítségével a minden bizonnyal máshonnan odakerült és zárt ě-vel beszélő kenderesieket: Kendērēs és a tiszederzsieket: Tiszadērzs); egyébként ilyenkor az ě helyén majdnem i-t mondanak). Jellemző továbbá a nagyon megnyújtott í, ú, ű: cúkor, Tíbor, tükör; vídík, kútat, fűves, illetve az l, r, j nyújtó hatása érvényesül: szalma, bornyú, repült. És jellemző bizonyos helyzetekben az orrhangú (szakterminussal: nazális) magánhangzó is, pl. hoⁿvéd, máⁿ, aszongya.

Kiemelem, hogy ez a tájszólás – különösen az asszonyok beszédében – rendkívül dallamos. És szerencsére – legalábbis a XX. század végéig – ide még nem jutott el a hadaró beszéd, ilyenformán itt nem találkoztunk szótag- és hangelnyeléssel, selypes, pöszögő hangképzéssel és felkapó, éneklő kiejtésmóddal. Ide iktatom Móricz Zsigmondnak a kisújszállási hanglejtésre, dallamra vonatkozó megjegyzését a „Kerek Ferkó” című regényből. K. Fekete János gazda beszélget Kornya tanár úrral az öreg Kerekegyházyról, Kerek Ferkó apjáról, és az író a következő megjegyzést fűzte hozzá: „Szinte túlozta azt a kunsági éneklő hangsúlyt – tudniillik K. Fekete János –, amelyet az iskolában a Kornya tanárok a legdühösebb szigorral igyekeznek kipusztítani a kun gyerekek szájáról. K. Fekete János úr megnyomta az első szótagot, s aztán tovább monotonul darálva a mondanivalóját, az utolsó előtti szótagot megint felcsapta magasra, s a végsőt úgy eresztette le, mint egy kihangzó akkordot.”⁵

Az alaktan területén a névszóragozásban jellemző a zártabb -túl, -tűl, -bűl, -bűl, -rűl, -rűl; a megrövidült -ho, -he, -hő rag; a házuk helyetti házok, illetve a földjük helyetti főügygük; továbbá az, hogy hol kérdésre is a -ba, -be rag használatos. Az igeragozásban egyáltalán nincs meg az ikes eszem, iszom forma, csak az iktelen eszek, iszok. A cselekvés folyamatosságát igen jól érzékelteti az elvált igekötők után tett fele határozószó, pl. „Ippen ment elfele, mikor jött a vihar.” Élnek aztán a régies tőváltozatok: ád, nyér; hí, rí; a régies ragos formák: megyen, viszen, és a hosszabb, dallamosabb múlt idejű alakok: állott, szólott, sokallotta (ez utóbbiak ugyanígy pl. Szabó Pál regényeiben).

5 Móricz Zsigmond: Kerek Ferkó. Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1968. 36. p.

Már a szövegszerkesztésbe tartozik a következő jelenség: elbeszélésben szeretik határozószókkal, kötőszókkal (óután, óután oszt, hát osztán, hássen stb.) egybefűzni és ezzel mintegy megvilágítani az egyes elkülönülő mondatokat, mondattömböket, bekezdéseket. A példát ismét a „Forr a bor”-ból veszem. Kopasz Tamás, a furfangos öreg úr mondja egy diáknak az egyik tanár elleni hecc kapcsán: „Megállj csak... a birkát ellopatom... van nekem olyan juhászom, hogy kilopja a Szent Péter fogából az aranyplombát. Az a birkát meg is nyúzza, el is készíti... Osztán mikor a vacsora lesz, akkor szípen visszaviszi a tanár úr kapujára, oszt felakasztja... osztán őrzi, míg haza nem megy a tanár...”⁶ Aztán érződik – különösen az ügyes mesélő beszédében – a ritmus, a prózaritmus is. Nyilas Mihály például így medítál Móricz leírásában: „Fantasztikus tervekkel foglalkozott. | Elmegy színésznek. | De hova? | Debrecenbe nem mer. | Az nagyon is nagy város... | Messzebb fog menni. | A szülei Patakon laknak. | Elmegy Kassára, | s ott áll be színészek közé... | Mert tanár nem lesz. | Ügyvéd nem lesz. | Orvos nem lesz. | Mérnök nem lesz. | Semmi sem lesz...”⁷

De talán a legjellemzőbb egy-egy nyelvjárásra a szó- és kifejezőkészlete. Ezek mutatják meg, mit és hogyan neveznek el. A szólások meg arra utalnak, hogy milyen jelenséget emelnek ki a látottakból, a tapasztaltakból, és hogy milyen gondolati, hangulati tartalmakat fejeznek ki velük, az eredeti képet is felhasználva, és így a megfelelő stílushatással. Néhány jellegzetes példa. Vannak népies latin eredetű szavak: jussa van valamihez, jussol; ájer (a Tiszától keletre szinte mindenütt ismeretes, megvan Adynál és Mikesnél is). A tengeri – sajnos – kezd kiszorulni, a kukorica váltja fel. Az oké, csaj stb. argó jellegű szavak inkább csak a fiatalság, a diákság beszédében vannak meg, az új keletű szia viszont elterjedt az idősebbek, különösen az asszonyok körében. Sajátos kifejezések (állandósult szókapcsolatok): feljön az idő; megyek arra fel; egy álltó helyibe, a létő világon; kímicsodás; nem vót erre járóm; kunsági eső (csak porral járó szélvihar). Szólások: jóu kötisű (jó testalkatú), pízír adja a szót (nem beszédes), a padra jár nevetni (nem vidám természetű), fűzik a bocskorát (mehetnékje van), alszik, mint a bunda (mélyen alszik), kinn hál az időű (nagyon hideg van). Végül az én gyerekkoromban még kötelező volt a köszönés. Különösen szép dallammal mondták az asszonyok: „jóu reggelt kívánok” (a kívánok nemigen maradt el, ha mégis, az enyhébb lenézést takart). Szépen hangzott a „nyúgodalmas jóu íccakát” is. Ide iktatom Szathmári nagyapám reggeli köszöntését, ami egyébként nyilván nemcsak őrá volt jellemző: „Jóu egíssíget az íccakai nyúgodalom után, hotyha vóut”. (Ugyanez Szabó Pál „Szakadék” című 1939-es regényében így hangzik: „Jó reggelt adgyon Isten, mindenkinek. Egésségekre az íccakai nyúgodalmat. Köszönjük – mondták mindannyian –, hasonlókíppen kívánjuk, ha vót egy kicsi.”)

***

A nyelvjárások – a kisújszállási is – tehát színt, gazdag örökséget képviselnek. Ne szégyelljük hát, beszéljük őket, ha a kor hatására visszaszorulóban vannak is!...

6 Móricz Zsigmond: Forr a bor. Athenaeum kiadás, Budapest, 1931. 263. p.

7 Móricz Zsigmond: Forr a bor. Athenaeum kiadás, Budapest, 1931. 272. p.

Kisújszállási emlékek

– Szathmári István, a Nagyknység nyelvész professzora –

Egy igen forró nyári napon budapesti ferencvárosi lakásában kerestem fel dr. Szathmári István nyelvészprofesszort azzal a céllal, hogy idézze fel gyermekkorát, kisújszállási emlékeit.

– Ha visszatekintek, különösen Szathmári részről, szegény családból származom. Anyai részről Oláh nagyapám csizmadia volt, viszonylag egy kicsit jobb módban, apukám fér-fiszabó volt, kis műhellyel. A Kígyó utcában laktunk a Vermesháton. Valamikor, már nem az én időmben, ott vermelték el a búzát meg más egyebet, mert magasabban volt, mint a város többi része. Egy kis földes, vályogházban laktunk, ott nőttem fel. Nátetős volt. Nyáron hűvös volt, télen meg tartotta a meleget. Ez a Kígyó utca 34. szám alatt volt, de már most nincsen meg. Többször elmentem arra, de egy kőház van a portán – kezdi emlékei felidézését az ELTE 87 éves emeritus professzora.

– *Az elődei mind kisújszállásiak voltak?*

– Igen. Mind kunok. Máshol nem is laktak rokonaink. Az anyukám Oláh Krisztina volt. Két testvérem született. Róza meg Sándor. Róza nem ment férjhez. Otthon maradt. Ő gondozta el a szüleimet. Sándor történelem–földrajz szakos tanár lett. Sárospatakon a Rákóczi Ferenc Gimnáziumban tanított.

– *A nagyszüleiről milyen emlékei vannak?*

– Szathmári nagymamám nekem adta az utolsó két tojást, hogy biciklit tudjak kölcsönözni Bíróéktól egy kis időre. Így tanultam meg biciklizni. A másik nagymamám – aki korán elhalt – vett nekem két kiflit a Péli boltban. Talán négyéves lehettem.

– *Meséltek-e Önnek abban az időben?*

– Nem nagyon. Átjártam Törökékhez a szomszédba. Ott sok mindent hallottam, a valóságot. Tréfálkoztak is, de főleg a munkáról volt szó. Két cséplőgépük volt. Tüzesgép. Két nagyobb fia volt Török bácsinak. Velük bejártam szinte az egész kisújszállási határt. Megismertem az elpusztult falvak neveit, a 21 tagú cséplőbandát meg a cséplőgép alkatrészeit. Akkor még gépészmérnök akartam lenni. Később, az egyetemen mindig felidéztem azt az irdatlan munkát, mikor József Attila Éhség című versét elemeztük. Hajnalban fűtült a fűtő és fel kellett keln. Menni kellett dolgozni, mert sok helyen 7–8 gyerek volt. Kellett a kenyér. Én ebédet hordtam Török Lajcsi gépésznek, amit Eszti néni főzött. Egyébként ebédet a gazdától a gépész, a fűtő, az első embere, és a kévevető kapott. Szigorú szabályok voltak ebben a közösségben.

– *Az elemi iskolai évek hogyan teltek?*

– A Jókai utcai kisiskolába két osztályt jártam. Két tanítónőm volt: Fülep Gizella, azt hiszem hogy Nagyváradról jött, a másik Nagy Róza, Szatmárnémetiből települt át. Nagyon-

nagyon alapos, szigorú, kemény volt a református iskola. A Munkácsy utcai iskolában Balázs János tanító úr, Balázs Péter színésznek a nagyapja tanított. Ő szigorú volt, pontosan jött, mindig elkészült, nagyon jó tanító volt. Tessék elgondolni, olyan térképet csinált Nagymagyarországról, hogy a lelőhelyekre odatette azt, amit ott bányásztak termeltek. A Felső-Tiszához, meg a Maroshoz gyufaszázból csinált kis tutajt tett, Parajdhoz kis sódarabot tett. Később nagy hasznomra vált, mikor a nyelvjárásgyűjtést vezettem az ELTE-n, 15 évig. Balázs János tanító úr mondta anyukámnak, hogy írasson be a gimnáziumba. 45 pengő volt a beíratkozási díj, de még 45 fillér sem volt otthon. Janó István igazgató úr végül megengedte apukámnak, hogy 5 pengőjével 2 hónaponként törlessze a beíratkozást. 5 pengő nagy pénz volt. Meg kifli pénzt sem kellett fizetni, de nem is kaptam kiflit. És akkor anyukám, szegény, süttött vajjas perecet, de azt a gyerekek csak elcigánykodták tőlem. Aztán már az első osztály végén volt tanítványom. A tanításért kaptam pénzt. Így már könnyebb volt a gimnáziumot kijárni.

– *Milyen szintű volt az oktatás akkor ebben az iskolában?*

– A gimnázium kitűnő volt. Három Eötvös-kollégista is tanított a gimnáziumban. Az egyik Pallagi Gyula volt. Herbály tanár úrnál úgy megtanultam a latint, hogy amikor a kandidátusi dolgozatomat a 16–17. századi magyar nyelvtanokról írtam, nem jelentett problémát a sok középkori latin szó, szöveg.

– *Akkor még tájnyelven beszéltek, tehát kisúji nyelvjárásban beszéltek?*

– A népség az úgy beszélt. Akik elmentek előttünk kaskával a karjukon, anyukám kiállt a kapuba, és beszédbe elegyedtek: – Hova mán kedves? – Mík a piacra, nyóc tojásom van, aszt eladom oszt eszt veszek, aszt veszek. – Hát Jani hogy van? Akkor megmondta, hogy Jani hogy van. Isten áldja. Így beszéltek Kisújszálláson.

– *A háború beleszólt-e az életébe?*

– Már 7–8. osztályos gimnazista koromban, mikor visszajött a Felvidék, Észak-Erdély, mentünk legációba. A Debreceni Kollégium ugyanis nem tudott annyi teológust adni, amennyi kellett volna. Így vontak be minket is. Megtanultuk a prédikációt és mentünk mi is. Én Tiszaszőlősen voltam először, majd Szatmárcsekén, és még sok helyen. Jó dolog volt ez, mert megtanult az ember a világban forgolódni. 1944. áprilisában érettségiztünk. Én bejelentkeztem a gépészmérnökre Pestre. Közben a háború ideért. Őszre. Márciustól már itt voltak a németek. Október 8-án jöttek be az oroszok. Édesanyám azt mondta sírva, ne menj fiam. (Közben a Tisza-hidat felrobbantották, nem lehetett Szolnoknál menni.) Eredj Debrecenbe, oda még gyalog is elmész! – Gyere Pityu! – hívott a társam. Így Borók Imrével oda mentünk. Ő kiváló latin–magyar szakos tanár lett. Német katonautóval mentünk Debrecenbe. Beiratkoztunk. Én francia–magyar szakra. A református öreg kollégiumban laktunk. A Református Tanárképzőnek is tagja lettem, amely a Pesti Eötvös-Kollégium mintájára jött létre. Az egyetemisták ide is beiratkoztak. Ez plusz 12 óra kötelezettséget jelentett. A legjobb debreceni tanárok tanítottak és kevés volt a hallgató. Itt például németül ketten tanultunk. Közben ugyanis harmadik szakként felvettem a németet is. Tehát magyar–francia–német szakon végeztem. Nagyon jó helyünk volt, kitűnő könyvtárral. Aztán másodéves koromban jött a nyelv-

járástan tantárgy. A szakdolgozatom a kisújszállási í-zés nyelvtörténetének múltja lett. Már korábban is ezzel foglalkoztam, ebbe persze az is belejátszott, hogy másodéves koromban, amikor az alapvizsgát letettem, Bárczi Géza professzor díjtalan gyakornoknak kinevezett a Népryelvi Kutató Intézetbe, amit szószerint kellett venni. Kulcsot kaptam, könyvtárnok voltam, nagy tekintéllyel, a többiek nyafogtak, ezt vagy azt adjam már oda. Tudtam, mi hol van. Másodéves koromban én töröltem le a táblát a professzor úr után. Nem kis dolog volt. Aztán leszakvizsgáztam '48-ban. Ő tudtommal oda akart vinni tanársegédnek. 1949-ben államvizsgáztam. Igen ám, de '48 nyarán Ortutay Gyula az egyházi iskolákat államosította. Úgyhogy a tanárokat úgy keresték, mint a cukrot. Akkor már a kommunista párt készülődött átvenni mindent, ez volt a fordulat éve, tehát semmiféle állást nem engedett betölteni. Úgyhogy kimentünk tanítani, nemcsak én, mások is. Én a mai Bethlen Gábor Szakközépiskolába mentem. Voltam közben kollégiumi nevelő és igazgató is. A tanyasi fiúkat meg kellett tanítani késsel-villával is enni. Közben megalakult Pesten a Nyelvtudományi Intézet, ahol kezdetől ott volt Lőrincze Lajos. Ő lejött Debrecenbe is előadni. Biztatott, hogy adjam be a jelentkezésemet az Intézetbe, mert ha hely lesz felvesznek. Aztán megalakult '51-ben az Idegen Nyelvek Főiskolája, moszkvai mintára. Közben az orosz is el kellett végeznem. A nyíregyházi Sóstón voltunk, mikor jött az értesítés, hogy menjek Pestre Kocsis elvtárshoz, a személyzetishez. Mondta, hogy ő nem ért a szakmához, hiszen taxis volt, de két órát elbeszélgettünk. Kiderült, hogy Pais Dezső és Bárczi Géza professzor ajánlott, így felvettek. Négy évig az Idegennyelvek Főiskolája Magyar Tanszékének a vezetője lettem. Később az ELTE 2. számú Magyar Nyelvészeti Tanszékének a vezetőjévé tettek meg. Aztán dékánhelyettes is voltam 6 évig, majd a bölcsészkar dékánja '75-től '79-ig. '83-tól '89-ig Helsinkiben vendégprofesszor voltam. '89-ben aztán folytattam az oktatást az ELTE-n. Közben 1964-ben szereztem meg a kandidátusi fokozatot, majd '94-től akadémiai doktor vagyok.

– *A fokozatok elnyerésére milyen tudományos munkával jelentkezett?*

– A kisdoktorira Kisújszállás í-ző nyelvjárását írtam meg. Tervben volt a nagykunsági nyelvjárás felgyűjtése is 31 kutatóponttal, de erről le kellett mondanom. A nyelvjárás-gyűjtést viszont szerveztem. A kandidátusi értekezésem az egységesülő magyar irodalmi nyelv kialakulását is vizsgálta a 16–17. századi nyelvtanok alapján. A nagydoktorim bizonyos értelemben ennek folytatása volt. 1990-től az alakzat lexikon munkálatait irányítottam. Ez 2008-ban jelent meg.

– *Hány könyve jelent meg?*

– Húsznál több. Nem is tudom pontosan. Tanulmányom több száz van.

– *Melyiket tartja Ön a legkedvesebbnek?*

– Tulajdonképpen a kandidátusit, amelyet az Akadémiai Kiadó jelentetett meg 1968-ban.

– *Kikkel volt a legszorosabb munkakapcsolatban?*

– Bárczi Gézát tudnám első helyre mondani, őrála külön kis könyvet is írtam. A múlt magyar tudósai című sorozatban jelent meg. Aztán említhetem Papp Lászlót, Benkő Lorándot, Fábián Pált.

– *Volt-e nagykunsági tanítványa? Kikkel volt kapcsolata?*

– Hát, nem nagyon. Az Öregdiák-találkozókra korábban elmentem Kisújszállásra is. Mostmár csak ide, a Műegyetemre járok a közös ebédre. Itt is összegyűjünk 100-120-an. Lévy Zoltán szervezi. Kiss Tamás költővel szintén még Debrecenben kapcsolatba kerültem.

– *Kisújszálláson volt-e irodalmi élet? Voltak-e újságok? Ismerték-e az írókat, költőket?*

– Két kisúji újság volt azelőtt: a Kisújszállás és vidéke meg a Nagykunság. Mi nem vettük meg, mert pénzünk nem volt rá. Törökéknél, a szomszédban olvastam is, meg beszéltek róla. Móricz Zsigmondot egyébként már akkor nagyon szerettem. Még volt olyan ember, aki ismerte. Arany Jánosról is tudtak, tudtam. Most meg a Kisbírót olvasom. Küldik. Bizonyára azért, mert a város díszpolgára lettem.

– *A kunnyelv Önt nem foglalkoztatta sose, vagy nem is hallott róla fiatal korában?*

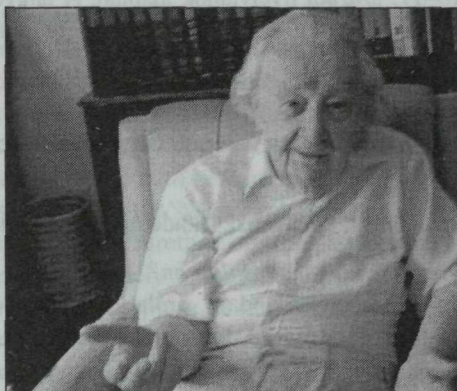
– De! Hallottam, gyerekkoromban. Imre István bátyám, aki ott lakott lejjebb tőlünk, minden hétfőn a 48-as kaszinóban Kossuth apánk képe alatt elmondta a kun miatyánkat, hát úgy, ahogy ő tudta. Annak a hatása megvolt. Mándoky Kongur Pistával viszont nagyon jóban voltam. Mondtam neki, hogy a határneveket feltétlen gyűjtsék össze, mert sok kun eredetű van köztük. Ő korán elhunyt. Földrajzinév-gyűjtések, közlések azért már voltak, vannak a Nagykunságon. A kisújiak nemrég kiadták Szentpéteri Géza munkáját a kisúji nyelvről, szokásokról. Azt én lektoráltam. Nem könnyű a kun nyelvvel foglalkozni. Komoly munka, komoly feladat egy új generációnak. Nekem még egy nagy vállalásom van: a 100 éves Magyar Nyelvtudományi Társaság történetének az összeállítása. Ezen dolgozom most.

– *Kisújszállásra nem tervez utazást?*

– Hazamenni nekem is, a gyerekeimnek is, az unokáimnak is mindig azt jelentette, hogy Kisújszállásra menni. Idős korom miatt azonban én már ritkán utazom.

Jó egészséget és erőt kívánva, egy írását a táskámba téve elköszöntem Szathmári István professzortól abban a reményben, hogy nagy vállalását siker koronázza.

Örsi Julianna

Szathmári István

Baski Imre

Megjegyzések Mándoky Kongur István „kungyanús” szavaihoz

Mándoky Kongur István „Néhány kun eredetű nagykunsági tájszó” című, 1971-ben megjelent tanulmányában felpanaszolja, hogy a magyar nyelvjáráskutatás a kunsági nyelvjárásokkal foglalkozott a legkevesebbet. Meglehet, ebben igaza is volt. Elegendő csupán néhány pillantást vetni a Magyar Nyelvjárások Atlasza egyes oldalaira, amelyek a kunsági kutatópontok sűrűsége (inkább ritkasága) Mándoky István véleményét igazolja.

Mándoky azt is megjegyzi ugyanott, hogy a helybeli kutatók idevágó munkáiból is nagyon kevés jelent meg. Köztük említi Nagy Czirok László kiadatlan kiskunsági szó- és szólaggyűjteményét, valamint a nagykunsági Györffy Lajos 1958 óta gyűjtött több száz szavas szógyűjteményét.¹ Szavaiból kiolvasható megingathatatlan hite, amely szerint ezekből az itt-ott még „lappangó” szolistákból és az általa sűrűn emlegetett önkéntesek (gimnazisták, tanárok stb.) által ezrével gyűjtött tájszavak közül még számos kun eredetű fog előkerülni.

A kun szórványemlékek gyűjtésével és a gyűjtött anyag nagyságával kapcsolatosan pontos szám adatok is elhangzottak azon előadáson, amelyet Mándoky István 1975 decemberében, vagy 1976 januárjában a Kőrösi Csoma Társaságfelolvasó ülésén tartott az Akadémia Kis-termében népes hallgatóság előtt. Akkor készített jegyzeteim még ma is megvannak, ezért a témába vágó adatokat pontosan tudom közölni. Egyebek mellett beszámolt arról, hogy népköltési szövegek naponta kerülnek elő, s már akkor is birtokában volt 40, nagyrészt megfejtetlen szöveg. Azt is megtudtuk, hogy 300 kun eredetű helynév van szerte az országban, mivel a történeti Magyarország területén a kunok többfelé béreltek területeket, s az ottani helynevek megléte ellenére saját maguk is elnevezték az ottani helyeket. Említést tett egy különleges forráscsoportról, a családfa-feljegyzésekről, amelyek tulajdonképpen a kuruc-korig visszavezetett leszármazási listák. Megállapítása szerinta bennük talált családnevek között 40 nemzetségnévi eredetű volt. Mindenki felkapta a fejét arra a bejelentésére, hogy gimnazisták az elmúlt tíz év alatt 500 „kungyanús” nevet gyűjtöttek össze Kunság szerte.

Az önkéntes tájszógyűjtés mai állását és az eredmények hasznosítását nem ismerem, mégis megállapíthatom, hogy az elmúlt évtizedekben publikált néhány kunsági tájszólista megjelentetésén kívül e téren semmi érdemleges előrelépés nem történt, továbbra is híján vagyunk a kis- és nagykunsági tájszótáraknak. Az ötkötetes, több mint félmillió adatot tartalmazó Új magyar tájszótárból pedig meglehetősen időigényes vállalkozás lenne a kunsági tájszavak kikeresése.

¹ Mándoky István: Néhány kun eredetű nagykunsági tájszó. 1971. 367. p.; Györffy Lajos – Szűcs Sándor: Nagykunsági tájszavak karcagi értelmezése. (Kézirat: Karcag, 1958. 8.) GYIMNA: No. 256. Az „1958 óta gyűjtött több száz szavas” gyűjtemény vajon tényleg új adatokat jelent-e Györffy Lajos és Szűcs Sándor említett, éppen az 1958-as évszám alatt lajstromozott dolgozatához képest?

Az említett Nagy Czirok-féle szógyűjteményt alaposan ismerem és ezért kijelenthetem, hogy az Kiskunhalas és környéke nem kun telepeseinek a tájszavait tartalmazza, s benne Mándoky „kungyanús” szavai közül egy sincs. A már korábban is ismert kun jövevényszavak közül megvan a *csollák* 'kancsal', a *dakugomb* 'vaskos, tömzsi gyermek', a *kabakos* 'nagyfejű ember', a *kandzsi* 'ostorféle' és a *kinyöső* 'higany'.

Györffy Lajos anyagát viszont nem láttam, és azt valószínűleg Mándoky sem igen használhatta, hiszen csaknem húsz évvel a fentebb említett cikk megjelenése után még mindig szinte új felfedezésként „lelkendezve beszélt Györffy Lajos gyűjtéséről, amelyben számos eddig ismeretlen vagy csak kevésé adatolható „kungyanús” szóra bukkant.” – írja Ágoston Gábor 1993-ban.²

A címben, és a már azóta is többször szereplő „kungyanús” jelző pontos jelentését a következőképp határozom meg: konkrét jelentésén túl azokat a szavakat (neveket) jelöli, amelyeknek kun eredetét Mándoky István török nyelvi kompetenciája, nyelvészeti szakképzettsége, megérzése és sokszor a kérdéses szavak hangzása alapján valószínűsítette. Mándoky maga is többször, többféleképpen kifejezésre juttatta, hogy adott esetben nem szilárd etimológiáról, hanem csupán etimológiai ötletéről van szó. A Keletkutatásban többek között ezt írja a tájszavak felsorolása elé: „*Legtöbbjükéről még nem tudjuk biztosan, hogy valóban kun szavak-e, csupán hangzásuk és csekélyszámú törökségi párhuzamaik alapján gondolunk kun eredetükre.*”³

1972-ben a TDK kongresszusán tartott török nyelvű előadásának végén ismét említi az ún. „kungyanús” szavakat. Pontosán magyar fordítása így hangzik: „Azonban ezeken kívül van sok más szó is, amelynek kun eredete *gyanitható*.”⁴ Ehelyütt ismét elpanaszolja, hogy e jövevényszavaink magyarázatához híján vagyunk a kellő gazdagságú kipsak-török szótáraknak. Nagy szükség lenne pl. egy részletes kipsak-török növénynév-szótárra, minthogy csak a Nagykunság területéről 90[!] török, ill. kun eredetre utaló növénynév van a birtokában.⁵ Előadása végén kifejti, hogy a feltételezett kun jövevényszavak magyarázatához a segítséget az újonnan megjelenő nyelvjárási szótáraktól, és saját kipsak-török nyelvjárási gyűjtéseitől reméli.⁶

A szóbanforgó tanulmányban tárgyalt szavak közül a *bar- ~ bar-ni ~ var-ni* 'menni' ige bátran a „kungyanúsak” közé sorolható, minthogy azok minden kritériumának megfelel. A szerző ugyanis konkrét forrásmegjelölés nélkül csupán annyit közöl, hogy a Nagykunságban a b-vel kezdődő (kipsak típusú) adatok az általánosak, csupán Kunmadarason fordul elő szókezdő v-vel, vagyis var-(oguzos) hangalakban, s ez a kettősség – Mándoky szerint – egyéb kun nyelvemlékekben, pl. a Codex Cumanicusban is, megfigyelhető oguznyelvjárási sajátosság.⁷ Mindenesetre, szeretném látni-hallani az ominózus barni ~ varni ige ragozott

2 Ágoston Gábor: Előszó. In: Mándoky Kongur István: A kun nyelv magyarországi emlékei. Karcag. 1993. 10. p.

3 Mándoky István: A kun nyelv magyarországi emlékei. 148. p.

4 „*Amā bunlann dıřında birçok Kumān menřeli [helyesen: menřesi; BL] tahmin eilebilen diđer sızder de var.*” (Mándoky-Kongur, István 1975. Büyük-Kumanistan ve Küçük-Kumanistan.. p. 329).

5 Mándoky-Kongur István: Büyük-Kumanistan ve Küçük-Kumanistan. 1975. 323. p.

6 Mándoky-Kongur István: Büyük-Kumanistan ve Küçük-Kumanistan. 1975. 329. p.

7 Mándoky-Kongur István: Büyük-Kumanistan ve Küçük-Kumanistan. 1975. 324. p. Megjegyzem, hogy a Codex Cumanicusban éppen ez esetben nincs meg az oguz változat, s 17 ismert középkipsak nyelvemlék közül csupán egyben fordul elő mindkettő. (Vö. Toparli, R. – Vural, H. – Karaatli, R. (szerk.): Kıpçak Türkçesi Sözlüğü. Ankara 2003).

alakjait, lehetőleg mondatokba foglalva és természetesen nem nyelvész képzettségű kun atyámfiai előadásában... Mindaddig, hiteles és ellenőrizhető forrásadatok híján, bár az etimológia problémamentesnek látszik, ezt a szót nem sorolhatjuk kun jövevényszavaink közé. Tudomásom szerint Mándoky István a későbbiekben csupán egyszer, a Keletkutatásban közölt tanulmányában említi meg ismét a szóban forgó igét.⁸ Nyilván maga is belátta az etimológia megalapozatlan és ezért védhetetlen mivoltát.

A fentebb idézett Keletkutatás-cikkben, egyebek mellett, mindösszesen közel 80 „kungyanús” szó említése történik. Szerzőnk e szavakkal vezeti be az első, 51 elemből álló felsorolást: „Nagy Czirok László kiskunsági, illetőleg Győrffy Lajos, Szűcs Sándor és Kaszás Lajos nagykunsági kéziratos, eddig még publikálatlan gyűjtéséből ezeket a részben máris kun eredetűnek tartható, részben erősen kungyanús tájszókat írhatjuk ide: *arán, botka, bödönye, bödőрге, bőrötörgíny, bésmet, cap 'sor, rend', csaprag, csaska /saska/, csattog 'egy fajta bogyós termésű cserje', csender, csenger, csil, csobár, csögöcs, gyetegíny, györmő /zsörmő/, irány, irkett, karakotány, karalgány, kárta, katak, kírpitkiny, kojocskán, kolodon, kora, könyök 'nagy veder', kuba, kúrt, lacsuha, nagacsi, ócsag, ögöj, örmeg, örös 'páskom', remcsik, sömörcsög, szaricsóka, szonka, tamba /tanga/, tobógu, torgányó, toronga, tutka, tömrő, tütökíny, ujjmakk 'gyűszű', ülös, zsügön stb.’”⁹*

A fenti és a későbbi felsorolások végéről sem hiányzó „stb.” rövidítés félreérthetetlenül utal arra, hogy a szerző további „kungyanús” szavak birtokában van még, felsorolásukkal csupán nem kíván további helyet és időt igénybevenni.

Talán az 1974-ben kiadott *Karcagi várostörténeti tanulmányokban* közzétett „A kun nyelv” című tanulmányában említi először a „tolvajnyelv-listákat” mint a kun eredetű szavak egyik lehetséges forrását. Ezeket a listákat a 18. század végén, illetve a 19. század során a Jászkun Kerületi hatóságok állították össze a betyárok könnyebb ellenőrzése és elfogása céljából. Az idézett helyen említett négy szó a következők: *karak* 'zsvány, rabló, tolvaj',¹⁰ *karakol* 'kirabolja a vásárt', *bugó* ~ *búgó* 'bilincs', *etek* 'csizma'. Egy évvel később a Keletkutatásban megjelent tanulmányában ehhez adódott hozzá a *tésó* 'békó', a *gyenge* 'menyecske', a *taga* 'asszony' és a *töre* ~ *türe* 'módos gazda').¹¹

E felsorolások után az aktuális nehézségeket és az elvégzendő feladatokat Mándoky Kongur István eképpen körvonalazza: „E szavak etimológiájának a tisztázása a jövő kutatások feladata. Legtöbbjüket a jelenleg rendelkezésünkre álló török szókészletű anyag alapján is meg tudjuk fejteni, más részüknek pedig egyelőre még homályban lappangó titkaira a még publikálatlan török – elsősorban kun-kipcak – nyelvjárási szókincs tanulmányozásával igyekszünk fényt deríteni.”¹²

8 Mándoky István In: A kun nyelv magyarországi emlékei. 1975. 148. p.

9 Mándoky István In: A kun nyelv magyarországi emlékei. 1975. 148. p.; Mándoky-Kongur István: Kunok és Magyarok. Közreadja Molnár Ádám. Molnár Kiadó, Budapest. 2012. 97. p.

10 Vö. baskír qaraq 'vor' (Baškirsko-russkij slovar'. Moskva 1958. 324. p.), kazáni tatár qaraq 'vor, razbojnik' (Tatarsko-russkij slovar', 229. p.), nogaj qaraq 'vor' (Baskakov, N. A. Russko-nogajskij slovar'. 1956. 92. p.). Nincs adatolva a középkipcak forrásokban.

11 Mándoky István: A kun nyelv. 1956. 44. p.; Mándoky István: A kun nyelv magyarországi emlékei. 1975. In: Keletkutatás. Budapest. 1976. 148–49. p.

12 Mándoky István. A kun nyelv magyarországi emlékei. 1975. 148. p.

Az eddig felsorolt „kungyanús” szavak köre kibővíthető a szerző kandidátusi értekezésének (1981/1987) a magyar nyelv kun jövevényszavait tárgyaló fejezete végén található alábbi 18 kun eredetűnek „gondolt” szóval: *ajmás* 'szerető, kedves', *árboc* ~ *árbuc* 'tökféle', *árkó* 'vetülékfonal, belfonal', *csabos* 'sebesvágta', *csajnat* 'rág', *élet* 'bőrt tör', *engér* 'szürkület', *gyalvoc* 'egy fajta növény', *gyú* 'belet kapar, tisztít', *ijér* 'ivadék; ménes', *kürmő* 'könnyen oldódó kötés', *kürmet* 'csomóz, jól megköt', *mónár*-kőd 'nyári köd', *szágom* 'délibáb', *szándok*-láda 'kelengye-láda', *tala, tala!* 'kutyauszító szó', *zсарat* 'beleegyezik valamibe, rááll valamire, helyesel', *zсарé!* 'úgy van, ez az, bravó!' stb.¹³

Mándoky Kongur István ún. „kungyanús” szavait illető megjegyzéseimet a következő kérdéskörökbe gyűjtve foglalom össze:

(Zárójelben a Mándoky István által feltételezett kun eredeti szóalak szerepel.)

1.) A kérdéses szavak mindegyike *adat- és forráshiányos*, további etimológiai vizsgálat céljából szinte használhatatlan. Mit kezdünk például a jelentés nélkül, előfordulási hely és forrás (vagy adatközlő) nélkül közölt *arán*, *börötörgíny*, *csaprag*, *csenger*, *csögöcs*, *irkett*, *karalgány*, *kirpitkány*, *kuba*, *lacsuha*, *ögőj*, *remcsik*, *sömöröcsög*, *tobógu*, *tutka*, *ülös*, *zsügön* és az ehhez hasonló szavakkal? Feltevést feltevésre építve eljuthatnánk egy még bizonytalanabb szóalakhoz, de meglehet, hogy éppen nem kerülnénk közelebb az egykor átvett kun szóhoz.

2.) Lényegesen könnyebb a megoldás, ha *ismerjük a kérdéses magyar (táj)szó konkrét jelentését*, vagy legalábbis azt a fogalomkört, amelybe tartozik. Ezen esetek egy részében már Mándoky megadta a *lehetséges etimont*, vagyis az általa feltételezett (magyarországi) eredeti kun nyelvi szóalakat. Ekkor már „csupán” az a dolgunk, hogy a magyar és a török hangtörténet, valamint a török szókincs segítségével pontosítsuk az átvétel fokozatait és lehetséges idejét. Ez sem könnyű, hiszen – mint már eddig is láttuk – kun jövevényszavaink fölöttébb tarka, mondhatni „szabálytalan” hangtani képet mutatnak, amiből nehéz általánosan érvényes következtetést levonni.

Ebbe a csoportba tartozik az eddig még nem említett *boró* 'fafűrő, az ácsok fűrője' (< *buraw*),¹⁴ *dalpag* 'igen lapos, nagyon széles, lapos tér' (< *jalpaq* 'lapos'), *déldom* 'hirtelen, egyszerre, egyből; (emberre, élőlényre is érve) sebes, gyors, nem sokat gondolkozó' (< *judam*), *dúc*, *dűc*, *gyűc* 'a 100 jele a rovásfán' (< *jüz* 'száz'),¹⁵ *csabos* 'sebesvágta'¹⁶ (vö. kazáni tatár *čabiš* 'lóverseny; futás', amely a közép-kipcsak *čap-* 'fut; gyors mozdulatot tesz; lovat futtat' ige -*İš* főnévképzős alakja), a kunból átvett szó, *čabiš ~ *čabuš lehetett, s az a magyarban az 1400-ig még folyamatban levő nyiltabbá válási tendencia eredményeként *csabos*-sá alakult. Ugyanígy nyiltabbá válás figyelhető meg kun jövevényszavaink közül a *boró* (< *buraw), *árboc* (< *arbuž), *mónár* (< *munar), *szándok* (< *sanduk), *szágom* (< magyar *szagum < kun *sagim) stb. esetében, ami arra engedne következtetni, hogy azok a magyarba a 15. század előtt kerültek.

13 Mándoky Kongur István In: A kun nyelv magyarországi emlékei. 1993. 129. p.

14 Mándoky Kongur István In: A kun nyelv magyarországi emlékei. 1993. 83. p.

15 Mándoky Kongur István In: A kun nyelv magyarországi emlékei. 1993. 106. p.

16 Mándoky Kongur István In: A kun nyelv magyarországi emlékei. 1993. 129. p.

3.) Egyes szavak világosan mutatják az *alföldi i-ző nyelvjárás* hatását (*börötörginy, gyeteginy, kirpitkiny, köginy, tinneg, tütökiny*).

4.) Meglehetősen jellemző, mint azt az előbbi példák mutatják, a *szóvégi -n mássalhangzók palatalizációja* magánhangzók előtt, ill. szóvégen, pl. *börötörginy, gyeteginy, kirpitkiny, karakotány, karalgány, kotorgány, köginy, tűny, tütökiny*. Ez a jelenség más magyar nyelvjárásokban is megfigyelhető, tehát az -n > -ny változás már a magyarban történt, leginkább a középmagyar korban (1526–1772), vagy még később.

5.) A „*kungyanús*” igék is meglehetősen sok kérdést vetnek fel. Egyes szám harmadik személyű jelen idejű igealak a *csajnat* 'rág', *élet* 'bőrt tör', *gyökön* ~ *gyögen* ~ *gyökint* (< *CC жүгүн*- 'niederknien')? 'bókol',¹⁷ *gyú* 'belet kapar, tisztít', *ingel* ~ *ingél* 'mereven, erősen, nagyon figyel, néz',¹⁸ *zsarat* 'beleegyezik valamibe, rááll valamire, helyesel' és a *zsaré!* úgy van, ez az, bravo!. A *tala!* *tala!* 'kutyauszító szó' lényegében pusztá igető (*tala-*), amely egyben a felszólító módú egyes szám 2. személyű igealak is.¹⁹ Viszonylag könnyen megfejtethető a középkipcsek *tala-* „megfog, megharap” és az azonos jelentésű kazak *talage* segítségével.²⁰

A *delégel, dellégel, delléngel* 'enyhén, könnyedén kocog [lóról]' ige kun eredetét illetően maga Mándoky is teljes bizonytalanságát fejezi ki: „... esetleg egy kun *felik* 'könnyű ügetés'²¹ szóból is *származhatna, talán mégsem tartozik ide a nagyfokú hangalaki és jelentésbeli hasonlóság ellenére sem, hiszen lehet a düllöngél alakváltozata is...*”²² Jogos a kétely, hiszen az állítólagos kun *felik* sem létezik, s ilyen szó a középkipcsekben sem mutatható ki. Megvan viszont a kérdéses igéből képzett főnév megfelelő jelentésű igei alapja, csakhogy szókezdő *y*-vel: *yele-* „lassan fut”,²³ a Codex Cumanicusban pedig megtaláljuk ugyanennek az igeének egy másik főnévi származékát: *jelemči* [= *yele-m-či*] 'Rennpferd [=versenylő]'²⁴ jelentéssel. A Mándoky által rekonstruált **jelik* (< **jel-(i)k*) létező rokonságát inkább a kirgiz *fel-* ~ kazak *žel-* „üget(ve fut)”²⁵ igéből képzett főnevek között, pl. a kirgiz *jelik* „könnyű ügetés”²⁶ jelentésű szóban kell keresnünk. Ugyanezekből az igeitövekből ered a kirgiz *felis* „lassú ügetés”²⁷ és kazak *želis* „a ló sebes futása”²⁸ jelentésű főnév. Mándoky szerint a kunsági *gyeles* „könnyű ügetés” nem lehet más, mint a törökségi *yelis* ~ *jelis*.²⁹

Mind az imént tárgyalt *delégel, dellégel, delléngel*, mind a *karakol* 'kirabolja a vásárt'³⁰ ige már a magyarban keletkezhetett a megfelelő kun főnévből a magyar -l (~*el* ~ *ol*) igekepző segítségével: **jelik* >> **delek?* + *-el* >> *delégel stb.*; **qaraq* > *karak* + *-ol* > *karakol*.

17 Mándoky Kongur István: A Kun Kódex találozkérdései. 2002. Internet

18 Mándoky Kongur István: A kun nyelv magyarországi emlékei. 1993. 54. p.

19 Az 5. pont alatt eddig forrásmegjelölés nélkül közölt igék Mándoky Kongur István. A kun nyelv magyarországi emlékei. 1993. 129. p. oldalán találhatók.

20 Toparli, R. – Vural, H. – Karaatli, R. (szerk.): Kipçak Türkçesi Sözlüğü.; Kengesbaev, I. K. (ed.) Qazaq tilining tüsindirme sözdigi. 1959. Ankara, 2003.

21 Mivel nincs ilyen kun szó, csak feltételezett kun szóról beszélhetünk, amit az eléje tett *-gal szokás jelölni.

22 Mándoky Kongur István 1993. A kun nyelv magyarországi emlékei. 107. p.

23 Toparli, R. – Vural, H. – Karaatli, R. (szerk.) 2003. Kipçak Türkçesi Sözlüğü, 318. p.

24 CC 121, Toparli, R. – Vural, H. – Karaatli, R. (szerk.). Kipçak Türkçesi Sözlüğü. 2003. 318. p.

25 Kirgizsko-russkij slovar... 245. p. Kengesbaev, I. K. (ed.) Qazaq tilining tüsindirme sözdigi... 1959. 228. p. Ezen igék középkipcsek megfelelője a *yil-* „fut” ige (Toparli, R. – Vural, H. – Karaatli, R. (szerk.) 2003. Kipçak Türkçesi Sözlüğü, 323. p.)

26 Kirgizsko-russkij slovar... 246. p.

27 Kirgizsko-russkij slovar... 246. p.

28 Kengesbaev, I. K. (ed.) 1959. Qazaq tilining tüsindirme sözdigi... 229. p.

29 Mándoky Kongur István: A kun nyelv magyarországi emlékei. 1993. 107. p.

30 Mándoky István: A kun nyelv. 1974. 44. p.

6.) A „kungyanús” szavak szóvégi magánhangzóinak a története elősegítheti az eredeti kun szóalakok rekonstruálását. Pl.

-ó (< -oɯ < * -aw < * -aɣ): *árkó, boró, bugó ~ búgó, csalló ~ csaló ~ salló, kosló, tésó, torgányó*; pl. *árkó* 'vetülékfonal' <kun *arqaw (~ kazak *arqaw*) < ótörök *arqay* 'ua.'. A magyarban az *ɯ*-végű kettőshangzók már 1400 előtt hosszú ó, ú magánhangzóná monoftongizálódtak. Ugyanaz történt az abban az időben a magyarba került kettőshangzó végű kun jövevényszavakkal is.

-ő (< -öü < * -öw < * -ew ~ * -iw < * -eɣ ~ * -iy): *györmő ~ zsörmő, kürmő*; A magyarban meglevő, vagy a magyarba kerülő *ü*-végű kettőshangzók 1400 előtt hosszú ő, ú magánhangzóná monoftongizálódtak.

-ú (< -uɯ < * -uw < * -uɣ): *gyú*;

-a (< * -a ~ * -i): *botka, csalma'* csomóba szedett, karikára szedett hosszú kötél; csikófogó kötél,³¹ *cseralma, kárta, kora, kuba, lacsuha, saska, szaricsóka, szobozga, szonka, taga, tala, tamba ~ tanga, toronga*;

-e (< * -e ~ * -i): *bödönnye, bödörge, ere* (< **iri?*), *gyenge, kegbere ~ köböre stb., töre ~ türe*;

-u: *tobógu*.

7.) A „kungyanús” szavak tipikus szóvégi mássalhangzók szerinti csoportjai:

-c (< * -z (~ -s): *árbc* ~ *árbc*, *düc* ~ *düc* ~ *gyüc*; Feltehető kun előzménye: -z (~ -s), amely -s fokozattal az -s affrikálódásával vált -c mássalhangzóná az ómagyar kor végére.

-cs (< * -č): *csögöcs*;

-g (< * -k ~ * -q): *bőzeg, csaprag, csattog, dalpag, kurog, ócsag, örmeg, sömöröcsög, tinneg*;

-k (< * -k): *etek, karak, katak, ketek, könyök, kurk, remcsik, ujjmakk*;

-s (< * -š): *gyeles* (< *jeliš), *őrös, ülös*;

8.) A „kungyanús” szavak tipikus szókezdő mássalhangzók szerinti csoportjai:

b- (< * -b-): *bar-*, *bésmet, boró, botka, bödönnye, bödörge, börtörtörginy, bőzeg, bugó ~ búgó*;

cs- (< * -č- ~ * -j-): *csabak*³² (halféle), *csabos, csajnat, csaló ~ csalló, csaprag, csaska ~ saska, csattog, csender, csenger, cseralma, csil, csögöcs*;

d- (< * -j-): *dalpag, déldom, delégel ~ dellégel ~ delléngel, düc ~ düc* (< *jüç '100') - A szókezdő d oguz sajátosság, de ez esetben Mándoky szerint az eredeti kun j- magyar megfelelőjéről van szó.³³

gy- (< * -j- ~ * -y-): *gyalbec, gyeles, gyenge* (< *yenge ~ **jenge?*), *gyetegíny, gyökön ~ gyögen ~ gyökint*,³⁴ *gyüç* (< *jüç '100'); - Az eredeti kipszak szavakban y- ~ j- váltakozást látunk. A kipszak j-nek magyar gy-vel való átvételének az lehetett az oka, hogy az ómagyar kor végére (16. sz. elejére) a j-nek megfelelő palatális *dzs'* mássalhangzó már kihalt, s a hozzá hangzásban közel álló zöngés gy zárhanggal helyettesítették.

31 Mándoky Kongur István: A kun nyelv magyarországi emlékei. 1993. 99. p.

32 Mándoky Kongur István: A kun nyelv magyarországi emlékei. 1993. 97. p.: „nagy valószínűséggel kun eredetű”.

33 Mándoky Kongur István: A kun nyelv magyarországi emlékei. 1993. 107. p.

34 Mándoky Kongur István szerint kapcsolatban lehet a Codex Cumanicus jügün- 'niederknien' (letérdel) igéjével (Mándoky Kongur István. A Kun Kódex találozkérdései). 2002. Internet.

k- (<*k- ~ *q-): *karak, karakotány, karalgány, katak, ketek, kirpitkiny, kojocskán, kosló, kotorgány, köginy, könyök, kurog, kürmét* stb. - A szókezdő *k-* köztörök, ill. kipcsak nyelvi sajátosság a *g-*-vel szemben, ezért érthető a *k-*-vel kezdődő szavak sokasága.

l-: *lacsuha* - Eredeti török szó *l-*-lel nem kezdődik.

n-: *nagacsi* - Eredeti török szó *n-*-el nem kezdődhet. Mongol eredete gyanítható.

r-: *remcsik*; - Eredeti török szó *r-*-el nem kezdődik. Feltehetően lekopott az elejéről egy felső nyelvállású magánhangzó, pl. az *i*. Vö. középkipcsak *irimčik* „romlott tej”,³⁵ persze a kunsági szó jelentésének az ismerete nélkül ez csak egy feltételezés a példa kedvéért.

t- (<*t-*): *taga, tala-, tamba ~ tanga, tang, tésó, tezgen, tinneg, tobógu, torgányó, toronga, tömrő, töre, türe, tűny, tütökiny*; - A szókezdő *t-* köztörök, ill. kipcsak sajátosság az oguz szókezdő *d-*-vel szemben. E tulajdonságuk alapján a felsorolt szavak lehetnek kun eredetűek.

zs- (<*j-) *zarat, zsaré, zsörmő, zsügön*; - A szókezdő *zs-* mássalhangzó török (kun) előzménye rendszerint *ǰ-* (*dzs-*), azonban az ómagyar kor végére (16. sz. eleje) a *dzs'* mássalhangzó kihalt, samig a középmagyar korban ki nem alakult az új *dzs* affrikáta, valószínűleg a *dzs'*-hez hangzásban közel álló *zs-*-vel helyettesítették, akárcsak a korai oszmán-török jövevényszavakban (pl. oszm. *ceb* [olv. *dzseb*] > m. *zseb*). Az is lehet, hogy egyes kun nyelvjárásokban *ž* (*zs*)-s szókezdettel kell számolnunk, mint a mai kazakban.

A megjegyzéseket és találgatásokat még hosszán lehetne folytatni mindegyik „kungyanús” szó kapcsán külön-külön és együtt is, összevetve őket különböző (pl. hangtani, alaktani és jelentéstan) szempontok szerint, mindez csak idő és türelem kérdése. Azonban kétes hitelű és ráadásul sok esetben ismeretlen jelentésű szavak eredetének a kutatása nem sok tudományos haszonnal kecsegtető feladat. A magam részéről pedig ez alkalommal sem szeretném szaporítani a kellően meg nem alapozott kun szómagyarázatokat.

Összegzés

Végül, a tudományos korrektség kedvéért meg kell jegyeznem, hogy Mándoky István részleteiben is kidolgozott egykori etimológiai mintaszerűek. Rendkívüli adatbőség, minden részletre kiterjedő figyelem, maximális filológiai pontosság, igényesség jellemzi a régi török jövevényszavaink körébe tartozó *bütü, kozma, bir, tilt, és gyón(ik)* szavak általa megírt etimológiáját. Eredményeit a modern etimológiai kutatások nagyrészt elfogadták.³⁶ Ugyanolyan magas színvonalon és időtálló minőségben dolgozta ki kun etimológiáit is, amelyek közül ma már „klasszikusnak” számít a *barág, a kajtár, a kamcsi, a karambél* és társai magyarázata. Csak sajnálhatjuk, hogy az 1980-as évek derekán felhagyott a korábban tőle megszokott színvonalú szómagyarázatok írásával.

Már az 1981-ben benyújtott, de csak 1987-ben megvédett kandidátusi értekezésében jól látható, hogy az alaposan kidolgozott szó- és névmagyarázatok mellett tömegével vannak jelen a nagyvonalúan odavetett etimológiai ötletek, amelyeket magyar oldalról legtöbbször

35 Toparli, R. - Vural, H. - Karaatli, R. (szerk.): *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*. Ankara, 2003.

36 Vö. András Róna-Tas - Árpád Berta. *West Old Turkic. Turkic Loanwords in Hungarian...* 2011. 130. p. 194, 400. p. stb.!

nem támasztanak alá forráshivatkozások, török oldalról pedig elmaradnak a legszükségesebb szótári adatok. Ilyen esetekben adatait, s a rájuk alapozott etimológia-kezdemenyeket komoly fenntartással kell kezelniük, s azokat csak alapos ellenőrzés után fogadhatjuk el a további kutatások kiindulópontjaul.

Részben fenti megállapításaimat támasztja alá az a tény, hogy a Róna-Tas András és Berta Árpád nevével fémjelzett, újabb források feldolgozásával és a legújabb kutatási eredmények felhasználásával elvégzett közelmúltbeli török jövevényszó-vizsgálatok Mándoky István „kungyanús”-nak vélt szavai közül egyedül a *szándok*-láda (<*sanduk) kun eredetét igazolták.³⁷

Ennek ellenére érdemes még az úgynevezett „kungyanús” szavakat is „kivallatnunk”, mert olykor egy hangtörténeti jelenség alapján is lehet messzemenő következtetésekre jutni. Ezt példázandó vegyük a szókezdő *gy-*, *zs-* és *d-* kezdetű „kungyanús” és/vagy biztosan kun jövevényszavainkat, amelyeknek feltételezett eredeti kun alakja szókezdő *ʃ(*dzs*)-t mutat. Mivel azt látjuk, hogy *dzs*-vel kezdődő, sőt *dzs*-t tartalmazó kun jövevényszavunk nincs, arra kell következtetnünk, hogy a *ʃ*(*dzs*)-t tartalmazó kun jövevényszavak akkor kerültek a nyelvünkbe, amikor az ősi palatális *dzs'* már kihalt (*gy* lett belőle), az új *dzs*-hang pedig még nem alakult ki. Ezért a *dzs*-hangokat tartalmazó szavak átvételét csak helyettesítő hangokkal (pl. *gy*, *d*, *zs*, *cs*) lehetett megvalósítani. Ebből pedig az következik, hogy a kun szavaknak (neveknek) a magyar nyelvbe (nyelvjárásokba) való beáramlása a középmagyar kor (1526–1772) közepe táján megszűnt. Ha azt követően is vettünk volna át a kumból *dzs*-t tartalmazó szavakat, bennük a *dzs* megőrződött volna, mivel akkor már a magyarban is volt neki megfelelő *dzs* mássalhangzó. Ha a vizsgált szavak hitelesek, e hangtörténeti jelenség alapján hozzávetőlegesen megállapítható, meddig tartott Magyarországon az aktív kun nyelvhasználat. Annak megszűnte után az elmagyarosodott kunok által ismert és használt kun szavak attól kezdve fokozatosan nyelvi szubsztrátummá váltak. A következő kutató generációnak e szubsztrátum-elemek összegyűjtésére és újbóli alapos tudományos feldolgozására kell törekednie.

Felhasznált irodalom

- Ágoston Gábor
1993 Előszó. In: Mándoky Kongur István: A kun nyelv magyarországi emlékei. Karcag, 1993. 5–10. p.
- András Róna-Tas – †Árpád Berta, with the assistance of László Károly
2011 West Old Turkic. Turkic Loanwords in Hungarian. Part I: Introduction, Lexicon „A-K” (X, 618 S.). Part II: Lexicon „L-Z”, Conclusions, Apparatus. (X, S. 620–1494). Turcologica. Herausgegeben von Lars Johanson. Band: 84. Harrassowitz. Wiesbaden.
- Baskakov, N. A.
1956 Russko-nogajskij slovar'. Moskva.
Baškirsko-russkij slovar'. Moskva 1958.

³⁷ András Róna – Tas – †Árpád Berta. West Old Turkic. Turkic Loanwords in Hungarian.. 2011. 773. p.

MEGJEGYZÉSEK MÁNDOKY KONGUR ISTVÁN „KUNGYANÚS” SZAVAIHOZ

- Grönbech, K.
1942 Komanisches Wörterbuch. Türkischer Wortindex zu Codex Cumanicus. Köbenhavn.
- Kázmér Miklós
1993 Régi magyar családnevek szótára. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 1172. p.
- Kengesbaev, I. K. (ed.)
1959 Qazaq tilining tüsindirime sözdigi. I–II. Almaty. [A kazak nyelv értelmező szótára]
- Kirgizsko-russkij slovar'. Sostavil prof. K. K. Judahin. Moskva, 1965.
- Kiss Lajos
1997 Földrajzi nevek etimológiai szótára. I–II. Budapest.
- Mándoky István
1971 Néhány kun eredetű nagykunsági tájszó. In: NyK LXXIII (1971), 365–385. p.
- Mándoky K. István
1972 A Hantos-széki kunok. In: Székesfehérvár évszázadai 2. Székesfehérvár, 73–82. p.
- Mándoky István
1974 A kun nyelv. In: Karcagi várostörténeti tanulmányok. Karcag. 35–44. p.
- Mándoky, István
1974 Der Wandel zweier Konsonanten in der ungarländischen komanischen Sprache. In: Sprache, Geschichte und Kultur der Altaischen Völker. Berlin, 1974. 391–395. p.
- Mándoky Kongur, István
1975 Büyük-Kumanistan ve Küçük-Kumanistan Agizlarında Kuman Asilli Unsurlar. In: I. Türk Dili Bilimsel Kurultayına Sunulan Bildiriler 1972. Ankara. [Kun eredetű elemek a Nagy- és Kiskunság nyelvjárásaiban]
- M. Kangur István
1975 Bajkonur, Karszakupaj és a Nagykunság. In: Jászkunság 21. évf., 51–54. p.
- Mándoky István
1975 A kun nyelv magyarországi emlékei. In: Keletkutatás. Budapest, 1976. 143–149. p.
- Mándoky István
1981 A kun nyelv magyarországi emlékei. Kandidátusi értekezés. Budapest (Kézirat).
- Mándoky Kongur István
1986 Jenő és Yänäy. In: Keletkutatás. 1986 tavasz. Budapest. 70–74. p.
- Mandoki, Quñir Tuqsaba
1991 Yänäy êtnonimünñ kilep sÿyïšï. In: *Ayidel* No. 12. 162–163. p. [A Jenő etnoníma eredete]; (*Ayidel* – a Baskír írószövegség irodalmi és társadalmi- politikai folyóirata.).

- Mandoky Kongur Istvan (10. 2. 1944 – 22. 8. 1992).
 1992 In: Emel 192 (1992), 38. p.
 Mándoky Kongur István
 1993 A kun nyelv magyarországi emlékei. (Keleti örökségünk 1.) Karcag, 193. p.
 Mándoky Kongur István
 2002 A Kun Kódex találókérdései. Elektronikus kiadás: Terebess Ázsia E-tár
 Forrás: Barbaricum Könyvműhely, Karcag.
 Mándoky-Kongur István
 2012 Kunok és Magyarok. Közreadja Molnár Ádám. Molnár Kiadó,
 Budapest.
 Tatarko-russkij slovar'. Moskva, 1966.
 Toparli, R. – Vural, H. – Karaatli, R. (szerk.): Kipçak Türkçesi Sözlüğü. Ankara, 2003.
 [Kipcsak török szótár]

Függelék

„Kungyanús” tulajdonnevek Mándoky Kongur István munkáiban

(Az alábbi listába azokat a személy-, hely-, nép- és néprész-neveket vettem fel, amelyeket Mándoky Kongur István forrásmegjelölés, és/vagy kellő magyarázat nélkül közölt a jelenleg rendelkezésemre álló publikációkban.)

Rövidítések: szn. – személynév, csn. – családi név, nn. – népnév, nemzetségnév;

A 4. oszlopban közlöm a név általam ismert előfordulási helyét. Az évszám Mándoky Kongur Istvánnak a megadott évben megjelent, s az itteni Irodalomjegyzékben is megtalálható munkájára utal.

<i>Ákos</i>	szn.		1975: 53
<i>Alakos</i>	szn.		1975: 53
<i>Alákos</i>	szn.	Kunszentmárton	
<i>Árog</i>	csn.	Karcag	1981: 205
<i>Ártogh</i>	csn.	Kunhegyes	1981: 205
<i>Ártok</i>	csn.	Kisújszállás	1993: 141
<i>Bajandor</i>	hn.	Kisújszállás, Túrkeve	1993: 147
<i>Bajandor</i>	szn.	Kisújszállás	
<i>Bajló</i>	nn.?		1986: 70
<i>Becse</i>	nn.?		1980: 70
<i>Bekler</i>	csn.		1993: 135
<i>Belgele</i>	hn.		1993: 48
<i>Berk</i>	csn.	Karcag	1993: 142
<i>Betlemes</i>	csn.		1993: 135
<i>Betler</i>	csn.		1993: 135
<i>Bolany</i>			1993: 65

MEGJEGYZÉSEK MÁNDOKY KONGUR ISTVÁN „KUNGYANÚS” SZAVAIHOZ

<i>Bolány</i>			1993: 65
<i>Bota-Gőz</i>	csn.		1993: 63
<i>Böreberde</i>	csn.		1993: 48
<i>Bógagh</i>			1993: 65
<i>Boz</i>	szn.	Nagykunság	1975: 53
<i>Buga</i>	szn., hn.		1993: 149
<i>Bulán</i>			1993: 65
<i>Bulgok</i>			1993: 65
<i>Bulony</i>			1993: 65
<i>Búra</i>	csn.	Kunmadaras	1993: 132
<i>Búra Kovács</i>	csn.	Karcag	1993: 132
<i>Csélkajdár</i>			1993: 56
<i>Csikmasz</i>	csn.	Kunmadaras	1993: 145
<i>Csokmor</i>			1993: 65
<i>Csólbárc</i>	szn., hn.		1993: 56
<i>Csongar</i>	szn.		1993: 65
<i>Csuvagh</i>	csn.	Kunmadaras	1993: 148
<i>Csuvak</i>	csn.	Túrkeve	1993: 148
<i>Dajnak</i>			1993: 56
<i>Dubáncs</i>	csn.		1993: 106
<i>Érbuga</i>	szn., hn.		1993: 149
<i>Garagoj</i>	csn.	Karcag, Kunmadaras, Túrkeve	1993: 141
<i>Garaguly</i>	"	"	"
<i>Gyalajér</i>	csn.	Karcag	1993: 148
<i>Gyarkony</i>	szn., hn.		1993: 56
<i>Gyobáncs</i>	szn., hn.		1993: 56
<i>Gyóbarac</i>	szn., hn.		1993: 56
<i>Kajatmasz</i>	csn.	Kunhegyes	1993: 145
<i>Kangala</i>	csn., hn.		1986: 70
<i>Kantási</i> ³⁸	csn.	Nagykunság	1972: 80
<i>Kapcsag</i>	csn., hn.		1986: 70
<i>Kapcsog</i> ³⁹	csn.	Karcag	1972: 74
<i>Karabuka</i>	hn.	Kunhegyes, Kunmadaras	1993: 149
<i>Karagoj</i>	csn.	Karcag, Kunmadaras,	1993: 141

38 A Hantos-szék helynév kun eredetére vonatkozó ötletével egy lábjegyzetben találkozunk: <„Hontosi v. Hantosi” <Qan-taš „Fejedelem, kán + kó” (Mándoky 1972: 80 (35. lj). Vö. 1427 Hantos (-Hontos) csn. <Hantos hn. (Kázmér Miklós 1993. Régi magyar családnevek szótára, Kiss Lajos 1997. Földrajzi nevek etimológiai szótára).

39 A Kapcsog, Kopcsog „... családok elő- és ragadványnevében alighanem a qipéaq népnév rejtetik.” (Mándoky 1972: 74, 4. lj.). Megint másutt azt írja, hogy „a nagykunok magukat kapcsagnak nevezik” (!).

		Túrkeve	
<i>Karagoly</i>	"	"	"
<i>Karaguly</i>	"	"	"
<i>Karakos</i>	csn., hn.		1986: 70
<i>Karamaz</i>	csn.	Kunmadaras	1993: 141
<i>Karaszú</i>	hn.	Kunmadaras	1993: 140
<i>Kargoj</i>	"	"	1993: 141
<i>Kelde</i>	csn.		1993: 48
<i>Kenges</i>	csn.		1993: 54
<i>Kétboka</i>	hn.	Túrkeve	1993: 149
<i>Komony</i>	szn.		1972: 74
<i>Kongor</i>	szn.	Karcag	1975: 53
<i>Kongor Tege</i>	csn.	Karcag	1975: 53
<i>Kopcsog</i>	csn.	Kunmadaras	1972: 74
<i>Kosagacs</i>	hn.	Kunhegyes	1993: 143
<i>Kosogacs</i>	hn.	Kunhegyes	1993: 143
<i>Kökcse</i>	szn.		1975: 53
<i>Kulán</i>	hn.	Karcag	1993: 148
<i>Kulány</i>	nn.		1992: 38
<i>Kuvándok</i>	csn.	Karcag	1993: 141
<i>Mengele</i>	csn., hn.		1993: 54
<i>Mengile</i>	csn., hn.		1993: 54
<i>Náncs</i>	csn.		1993: 107
<i>Otor</i>	hn.?		2012: 136
<i>Szuvicsméz</i>	csn.	Karcag	1993: 145
<i>Szüvicsméz</i>	csn.	Karcag	1993: 145
<i>Tajmasz</i>		Karcag	1981: 209
<i>Tokszoba</i>	hn., nn.	Karcag	1993: 143, 148
<i>Tok-Szaba</i>	csn.	Karcag	1993: 148
<i>Tok-Szabó</i>	csn.	Karcag	1993: 148
<i>Torajgor</i>	szn.		1975: 53
<i>Torcog</i>	csn.	Karcag	1993: 88
<i>Torcok</i>	csn.	Kunmadaras	1993: 88
<i>Tukszaba</i> ⁴⁰	nn.?	Karcag	1991: 162-163
<i>Tujgon</i>	csn.		2012: 234
<i>Zsalajér</i>	csn.	Karcag	1993: 148
<i>Zsérence</i>	szn.	Nagykunság	1975: 53
<i>Zsete</i>	szn., hn.		1993: 56

40 A forrásadat pontos átírása: Tuqsaba.

Bartha Júlia

A népi kultúra nyelvi öröksége

– nyelvjárási gyűjtések a Nagykunszágon

Előljáróban arra utalok, hogy nyelvi örökségünk igen gazdag. Ezt mutatja az, hogy az egyik legnagyobb szótárunk, A magyar nyelv értelmező szótára 70 ezer szócikket tartalmaz, de ebben nincs benne a tájnyelv. Van tehát mire felhívni a figyelmet. Talán megpezdülhet a néprajzi és nyelvjárási gyűjtések lehanyagoló kedve.

A Nagykunszág kutatása nem választható el az alföldi népelet, népköltészet, népnyelv iránti érdeklődéstől. Kutatása egybeesik a kunok műveltségére irányuló kutatással, jóllehet, a kezdetekben, – az Ethnographia és a Néprajzi Értesítő megindulása előtt főleg a helyi lapokban jelentek meg apró közlések elsősorban a jó tollú helyi értelmiségnek köszönhetően. Nem lebecsülendők ezek a munkák, de tény, hogy nem kerültek a tudomány vérkeringésébe, jelentőségüket utólag ismerte fel a helytörténeti kutatás. A történeti hűség kedvéért tekintsük át a nyelvjárási gyűjtések történetét.

A magyar néprajzi kutatás kezdetét Ráth Mátyás és Révai Miklós 1782-es felhívása után jó ideig a népköltészet illetőleg a folklórkutatás jellemezte. Erdélyi János 1846–48-ban megjelent gyűjteménye szép alföldi anyagot hoz, a Magyar Népköltési gyűjtemény első tíz kötetében ide valót is találunk, Berze Nagy János Jász-Nagykun-Szolnok, valamint Heves megyei gyűjtései önálló kötetet alkotnak.¹ A nyelvjáráskutatás szempontjából igen fontosak lehetnek a folklórszövegek, mert a tájszavak jelentését a szövegkörnyezetben ágyazva lehet leginkább értelmezni.

A Nagykunszág különlegességét a nyelvészek fedezték fel elsőként. A 19. század utolsó harmadában már rendszeresen jelentek meg tájszógyűjtemények a Magyar Nyelvőrben. Papp Antal² türkevei gyűjtései nagyon szép példái ennek, négy közleményben hozza a gyűjtését, Szabó Imre³ kisújszállási helynevekről, és nagykunszági tájszavakról, Lőrincz Károly⁴, Kovács József⁵ népnyelv hagyományokról, szólásokról szóló mutatói mind olyan alapvetőek voltak, amelyek, dacára annak, hogy apró közlemények, beépültek a későbbi tudományos ered-

---

1 Szabó László: Az Alföld néprajzi kutatása Györfly István fellépése előtt. In: Bellon Tibor (szerk.): Györfly István az Alföld kutatója és életművének irodalma Nagykunszági füzetek 6. Szerk. Karcag – Szolnok, 1987. 10–20. p.; Berze Nagy János: Népmesék Heves- és Jásznagykunszolnok megyéből. Budapest, 1897.

2 Papp Antal: Kőrösán (Türkevén lejegyzett gyermekjáték). In: Magyar Nyelvőr 10. 1874. 521–522. p.; Tájszók Türkeveik. In: Magyar Nyelvőr 1874. 229–230. p.; Türkevei tájszók. In: Magyar Nyelvőr 1874. 10. 472–473. p.; Türkevei tájszók. In: Magyar Nyelvőr 1876. V. füzet 227–228. p.

3 Szabó István: Helynevek Kisújszálláson. In: Magyar Nyelvőr 1872. V. 230. p.; Nagykunszági tájszók. In: Magyar Nyelvőr 1873. III. 135–137. p.; Nagykunszági tájszók i.n. Magyar Nyelvőr 1873. VIII. 325–327. p.; Nagykunszági tájszók. In: Magyar Nyelvőr 1874. 176–177; 233; 281–282, 367–368. p.

4 Lőrincz Károly: Kunszentmártoni szók és szólás módok. In: Magyar Nyelvőr 1873. X. 474–475. p.; Népnyelv-hagyományok, szólásmódok: Kunszentmártoniak. In: Magyar Nyelvőr 1874. I. sz. 31–32. p.

5 Kovács József: Nagykunszági tájszók. In: Magyar Nyelvőr 1879. X. füzet 469–470. p.; 1879. 469–470. p.

ményekbe. A helyi néprajzi és nyelvjárási gyűjtések között Illéssy Jánosnak a Nagy-Kunság 1887, és 1902. évfolyamaiban megjelent munkái érdemelnek figyelmet.⁶

A század végéhez közeledve, a millenniumra készülő országban kedvezett a légkör a népi kultúra kutatásának, egyre szélesedett a gyűjtőkör és megszülettek az első összefoglaló munkák, úgymint Thúry József: *Kiskunhalas néprajza*, Trencsén Lajos: *Babonák az Alföldön* című munkái. A millenniumi falu tervezői valamennyi országrészt képviseltetni akarták a kiállításon. Az ösfoglalkozásokat, s elsősorban a pásztorkodást kutatva Herman Ottó is gyűjtött vidékünkön, Ecsepusztán és Karcagon. Herman Ottó túrkevei gyűjtéséről Balassa Iván emlékezik meg.⁷

A keleti örökség tudatos vállalása a kunok történelmének nyelvének és műveltségének szervezett kutatása nagy lendületet vett a három karcagi Györffy István, Németh Gyula és Bátky Zsigmond fellépésével. Bátky Zsigmond rövid ideig a karcagi gimnázium tanára volt, majd Budapestre kerülve segítette Györffy bontakozó tudósi pályáját. Az ugyancsak karcagi születésű turkológusnak, Németh Gyulának szintén nagy szerepe volt Györffy szemléletének alakulásában. A barátság és a gyümölcsöző szakmai kapcsolatok szép példái az övéké. A század eleji Magyar Nyelvőrben megjelent írások⁸ is valószínűleg ezért születtek. Németh Gyula barátságának okán és a szülőföldre való kötődés miatt természetes volt, hogy Györffy a kunok történetével és a velük rokon népekhez fűződő kapcsolattal foglalkozzék. Mindez természetesen inspirálta a vidéki értelmiség gyűjtőkedvét. S bár néprajzi gyűjtésnek indult a munka azt egyben a tájszavak, a jelenségek helyi elnevezései okán természetesen a nyelvjáráskutatók is forrásként használták. A tudomány nem szabadható szét mezsgyékre, ha összehajol a nyelvész és a néprajzos, csodákra képesek. Így születtek egyes szakterületek szótárai, a földművelés és az állattartás, vagy egy-egy mesterség szakszókincsét felgyűjtve ragyogó kötetek.

Azonban a II. világháború megakasztotta a gyűjtőszevedélyt, s csak az 1960-as években vett nagyobb lendületet, mondhatni akkor terjed el s vált országos jelentőségűvé, amikor a kibontakozó honismereti mozgalom felkarolta és folyóirata fórumot adott újfent a táji nyelvészeti örökség bemutatásának is.

Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a vidéki tudományos műhelyekben (múzeumokban) és az egyetemek nyelvészeti tanszékein nem folyt volna olyan munka, amely a tájnyelvi kifejezéseket vette vizsgálat alá.

A szórványosan korábban is folytatott honismereti munkát a Hazafias Népfront és a Népművelési Intézet szorosán együttműködve 1960-tól karolta fel. Ezután fejlődött országossá a honismereti mozgalom. Gerincét elsősorban a helytörténeti kutatások és az önkéntes néprajzi és nyelvjárási gyűjtések tették. Később bővült, a kor szellemét és elvárásait kiszolgáló, helyet kapott benne a munkásmozgalmi hagyományok gyűjtése, az üzem- és terme-

6 Illéssy János: *Nagykunsági tájszók*. In: *Magyar Nyelvőr* 1887. III–XI. füzet; Adalékok megyénk ref. papjainak, tanítóinak névsorához. In: *Nagykunság*, 1887. ápr. 3. 14 sz. 1–2. p.; Jász-Nagykun-Szolnok Vármegye Árpád-kori vízrajza Nagy-Kunság 1887. 5–6. p.; A kolbasszéki nagykunok hatalmaskodási pere 1522-ben. In: *Nagy-Kunság* 1887. 45–46. p.; Kageneck utinaplója a Jászkunságról 1703-ban. *Nagy-Kunság* 1902. 31., 32., sz.

7 Balassa Iván: Herman Ottó Túrkeveiben. i.n. Emlékkönyv a túrkevei múzeum fennállásának 20. évfordulójára. Túrkeve, 1971. 179–193. p.

8 Györffy István: Az alföldi ló. In: *Magyar Nyelvőr* 10. 1909. 464–465. p.; Györffy István: Az alföldi szarvasmarhák. In: *Magyar Nyelvőr* 11. 1910. 162–163. p.

lőszövetkezeti történetírás, falukronika-írás, a természet-, környezetvédelem stb. is. Különösen nagy lendületet kapott a mozgalom a Tanácsköztársaság 50. és a „felszabadulás” 25. és 30. évfordulója alkalmából, amikor sok száz helytörténeti dolgozatot készítettek az önkéntes gyűjtők.

A 20. századi történeti hűséghez hozzá tartozik, hogy a Hazafias Népfront 1968-ban megtartott IV. kongresszusának állásfoglalása alapján alakult meg az országos elnökség mellett a Honismereti Bizottság, mely a honismereti mozgalom elvi irányítását vállalta magára. 1970-ben a városi és falusi művelődési otthonokban, könyvtárakban és múzeumokban, társadalmi és tömegszervezetekben mintegy 1.400 honismereti szakkör és klub több tízezer taggal működött. A lendület helyl-elközzel a 20. század végéig eltartott, miközben a múzeumok adattárjai szépen gyarapodtak az országos történeti néprajzi és nyelvjárási pályázatokra beérkezett pályamunkákból, amelyek közül jónéhány valódi forrásként szolgált. Mára már lehangyatlott az országos gyűjtőláz, de nálunk Jász-Nagykun-Szolnok megyében még az elmúlt évben is húsznál több pályamunka érkezett be és közöttük a nagykun-ságiak, élükön Kunhegyessel, főleg Víg Márta, Czupp Pál, Oláh Lajosné munkáival, vagy a Túrkevéről, Karcag-ról érkező kitűnő dolgozatokkal. Közöttük szép anyagokat látni a helynevekről, szokásokról.

A múzeumi adattárakban kitűnő nyelvjárási anyagokat találunk Szűcs Sándor és Györffy Lajos kéziratós anyagában a nagykun-sági tájszavak karcagi értelmezéséről.⁹ A nyelvjárási gyűjtés nagykun-sági szervezése Györffy Lajos érdeme, aki való-ságos tudományos hálóza-tot épített ki a szakszerű gyűjtésre, olyan munkatársakat bevonva, mint a karcagi múzeum igazgatóját, Szűcs Sándor néprajztudóst, Kormos Lászlót Kunmadarasról, Papi Lajost Kis-újszállásról, Szentpéteri Imrét Kunhegyesről. Így állt össze egy igen figyelemre méltó szó-jegyzék, ami egy tájszótár alapját képezhetné és amit a nyelvészek is haszonnal forgathat-nának. Szűcs Sándor gyűjtései külön figyelmet érdemelnek, mert minden írása önmagában is a tájszavak tárháza. Jól példázza ezt A pusztá utolsó krónikása című, Őrsi Julianna által kiadott kötetben sorolt szószedet, amit Szűcs Sándor munkáiból Dankó Imre gyűjtött ki a megjelenés sorrendjében.¹⁰ Ízelítőtől álljon itt néhány szó: *barág* – hosszúszőrű kutya, komon-dor, *biritty* – tuskés gyomnövény, amit a marha is megiszik, ha rákényszerül, böszöre – a pásztorkéség, vagy kunerszény (kova, tapló és kostökczacskó), *cábár* – lusta, lomha, *capol* – a juh, ha rossz legelőn bóklászik, *duruja* – kövér, gömbölyű: „Duruja farú menyecske” – mondják felénk.¹¹ Sorolhatjuk még a példákat: *gangó* – a bográcsot tartó szolgálfa, *tütökiny* – a bólogató bogáncs, ami feltehetően kun szó¹², s ha már a növények tájnyelvi elnevezését említettük, nem hagyhatjuk ki a *karambél* (mezei fátyolvirág, a *cötkény* (*kutyatej*), *daku* – a báránybőr bekecs, ugyanakkor gyakori családnév is. A tájnyelvi gyűjtések sorából nem hagyható ki a Szolnok megye Néprajzi Atlasza kérdőíveivel felgyűjtött számos nagykun-sági tájszó, amiből tudjuk, hogy – Kunmadarason a részeg emberre azt mondják „*bozálkodik, bebozított*” – a kun *boza*, (kölesből erjesztett sörféle, amit kunsavónak is említeneK Karca-gon) emléke maradt fenn.¹³

9 Györffy Lajos – Szűcs Sándor: Nagykun-sági tájszavak karcagi értelmezése. 1958. Györffy István Nagykun Múzeum Adattára (a továbbiakban: GYIMNA): 256.

10 Szűcs Sándor: A pusztá utolsó krónikása Túrkeve, 2003. 288–313. p.

11 Györffy Lajos: Nagykun-sági tájszavak és kifejezések gyűjteménye. In: Őrsi Julianna (szerk.): Túrkevei emlékkönyv 5. kötet. Túrkeve, 2001. 138–148. p.

12 Vásáry István szíves közlése: tüy diken – szűrés, tuskés jelentésű török szóból maradt a tájnyelvben.

13 Szabó László – Bellon Tibor – Csalog Zsolt (szerk): Szolnok megye Néprajzi Atlasza. Szolnok, 1974.

A múzeumokban őrzött tájnyelvi gyűjtések között különleges helyet foglal el a turkológusok érdeklődésére is számot tartó szójegyzék, amit Mándoky Kongur István gyűjtött fel. Akik ismerték őt, tudják, hogy egyik meg nem valósult álma egy kun szótár volt, aminek az előkészületeit megette. Részint terepmunkák során, részint irodalom alapján gyűjtött fel 345 szóból álló szószeret, amelyek közül ugyan számos eredete és jelentése kiderült, de bőven van még olyan, ami megfejtésre vár.

Alább közöljük ezt a szószeret, figyelemfelkeltésként a turkológusok felé s más, a tájnyelv iránt érdeklődő közönségnek.¹⁴

Kunsági szójegyzék:

Agbura, Agbúra, Akbura (családnév)

Agbura 'Fehér Tevecsődör' (személynév)

ajmás' szerető, kedves¹⁵ *ákos, ágos'* vízfolyás; áradáskor bővizű, szárazságban elapadó ér'

Ákos 'Fehér Sas' (személynév)

Alacs (családnév)

Alagaz 'Tarka lúd (gúnár)' (személynév)

Alakos 'Tarka Sas' (személynév)

arán

árboc, árbuc 'tökféle'

*árkán, árkány*¹⁶ *árkó* 'vetülékfonal, bélfonal' (parasztszövőszéknél vagy állványos szövőkeretnél használják így.)

Árog (karcagi családnév)

Aroszlán, Araszlán (személynév)

Ártogh (kunhegyesi családnév)

Atkár (személy- és helynév)¹⁷

Bajandor (személy- és helynév, törzs- és nemzetségnév)¹⁸

bajca (bájca, balca, barca, bárca, balyca) 'védőlevél, hivatalos irat, parancs, hatósági engedély; útlevel; a réveken, vámonokon való szabad átkelés biztosítására a kun városok hatósága által kiadott, a Nagykun Kerület címerével és jelével ellátott fémbiléta; kunságiak útlevele, révbilétája, passzusa; marhalevel'

14 Magyar – kun szótmutató A szavakat Mándoky Kongur István gyűjtötte a Nagykunságon. A Kun nyelv magyarországi emlékei c. könyvében szerepelnek ezek a tájszavak, de némelyeknek nincs megadva a jelentése. A pirossal jelzett szavak jelentését, Bartha Júlia írta be, ezek ma is ismertek. A szószeret a szolnoki Damjanich János Múzeum orientalistikai gyűjteményében található. Mándoky Kongur István: A kun nyelv magyarországi emlékei Karcag, 1993.

15 Ajnároz, imád értelemben magma is használom. Teljesen hétköznapi szó a Kunságon. Torma József 1999. Birem bellő, ikem ígő – Mándoky Kongur István emlékére. Karcag, 1999. 40–51. p.!

16 A lovak befogására (vagy a ménésből való kifogására) használt hosszú kötél. vetőpányva. A kunsági árkányt lószőrből és kenderbál fonták a kötélverők. Lásd: Bartha Júlia: A kunság népi kultúrájának keleti elemei Debrecen, 2002. 54. p.; Mándoky Kongur István: A kun nyelv magyarországi emlékei Karcag, 1993. 99–100. p! Megegyezik a baskírok hurkos köteléve „korok” Tagán Galimdzsán: A közlekedés módja és eszközei a baskíroknál és a kirgizeknél. In: Néprajzi értesítő, 1938. 121. p.; Tagán Galimdzsán: A farkasin mint rontószer a baskíroknál. In: Ethnographia, 1936. 87–89. p.; Hakan Aydemir: A kunok és török háttere. In: Magyar Nyelv 25. 1999. 425–433. p.

17 Vezess, irányítás jelentésű, amit Mándoky besenyő eredetűnek tart. Mándoky Kongur István: A kun nyelv magyarországi emlékei Karcag, 1993. 147. p.

18 Túrkevényben ragadványnév és dülönév is. Mándoky Kongur István: A kunok Ulas törzse és törökországi kapcsolatai. In: Jászkunság. XXI. (1976) 1–2. sz. 54–52. p.

bakombakk, l. *cötkény* (növénynév, *kutyatej*)

bán

bar

barag, *barág* 'nagy testű, hosszú, bozontos szőrű; nagy testű hosszú gubancos, bozontos szőrű pásztorkutya'

barág-kutya, *barágos-kutya* *A komondorra mondjuk.*

barágos 'hosszú, bozontos szőrű (kutya, ló); nagy bajuszos, szemöldökös, borostás arcú (ember); elhanyagolt szántóterület, melyet sűrűn borítanak a nagyra nőtt gyomnövények'

barca, *bárca* 'plomba, ólompecsét, ólompecsétes árcédula'

Baytemir 'Úr-vas' (személynév)

Becsene, *Becsene-sziget*, l. még *Pecsene* (helynevek)¹⁹ (*Belgele* (dűlőnév))

Berk (karcagi családnév)

bertő 'ezüst- vagy aranygolyócska; golyóbis formájú ezüst- vagy aranyaprólék'

bésmet

Betlen

bettyembe, l. *cötkény* (növénynév)

bicsak (*bicska*, *pásztorkészség*)

bika (*hím ivarú szarvasmarha*)

bír

bíró

bircseg, *bircseng* 'színes szalaggal, rafiával bevont lósörény egy fürtje, színes fonálból, selyemcérnából kötött kantárdísz'

bocsánik (*Bodoglár* (helynév))

Bojtorján (növénynév. *A bojtorján-gyökeret a népi gyógyászat is használja.*)

Bolány (személy- és helynév), l. még *Bulony*, *Bulán*

Bolmas (kunmadarasi családnév)

Borcsól, *Borcsul* (törzsnév)

boroma 'csavaros, csigás szarv'

boró 'fafuró, az ácsok fűrója'

borsó (növénynév)

boszorkány (*a Magyar néphit mitikus lénye. A néphit számos megjelenését ismeri, a Kunságon igen eleven a boszorkányhit.*)

bosztorma 'lószerzámdísz, nagy fémgomb; hivatalos irat, passzus, marhalevél; hivatalos irat, passzus, marhalevél'

Bota-Gőz (családnév)

19 Lásd: Kisújszállás határát! Bartha Júlia: A kunság népi kultúrájának keleti elemei. Debrecen, 2002. 44. p.!

20 Beklen, Betlej, Betler, Bekler Ómen név, várt, kívánt, óhajtott, őrzött jelentésben. Mándoky Kongur István: A kun nyelv magyarországi emlékei Karcag, 1993. 151–152. p., Torma József: Birem béllé, Íkem ígő – Mándoky Kongur István emlékére. Karcag, 1999. 40–51. p.

21 Bozálkodik, be van bozítálva, mondják a részeges emberre Kunmadarason. A Szolnok megye Néprajzi Atlasza gyűjtése 1974. Mándoky Kongur István: A kun nyelv magyarországi emlékei Karcag, 1993. 100. p.; Bátky Zsigmond: Kivesző gabonaféléink (tönköly, köles, tatárka) In: Földrajzi Közlemények, XLVI. 1918. 23–35. p.; Történelmi Etimológiai Szótár (a továbbiakban: TeSz) Budapest, 1967. I. kötet 356. p.

Botka (gyakori családnév)

Boz 'Szürke' (személynév)

boza (kölesből erjesztett sör)²¹

boza-cibere (Kukorica lisztből főzött cibere, kunsavó)²²

bödönye

bődörge (kedveskedő kifejezés a *kóválygóra*, folyton bődörög, elmáskál, kólönösebb cél nélkül kódorog)

böjt (nagyünnepek, kiváltképp a húsvét előtti nagyhéten tartott időszak, amikor csak zsír-szegény ételeket fogyasztanak, vagy egyáltalán nem vesznek ételt magukhoz az emberek. Szokás büntetésként ráböjtölni valakire, így jobban fog az átok.)

börcsög 'a színes szalaggal, rafiával bevont lósörény egy fürtje, színes fonálból, selyem-cérnából kötött kantárdísz' (Börcsök alakban családnév is!)

Böreberde (családnév)

börötörgíny

bögöly (útálatos nagy légy, ami főleg a lovak körül fordul elő. Erős a csípése, mint a darázscsípés.)

Buga (személy- és helynév) Túrkeviden gyakori családnév. *Bika* jelentésben. Van egy galambfajta is, nagytestű, alföldi gyatyás galamb, *bugagalamb* a neve.

búgó 'bilincs, békó' (A lovak lábára teszik, hogy ne tudjanak elfutni.)

Bulony, *Bulán* (személy- és helynév), l. még *Bolány*

Butak (családnév is, *bodag* formában *kaparéék kenyértésztaból sült tésztaféle*, amit reggelire ettek frissen, vagy a gyerekek kapták. Még van olyan pék, aki süt ilyet, pl. Tiszaföldváron.)

Buzogány (legénybot, ami a középkori fegyver formáját őrizte meg. Virtuskodásra használták a legények, Kunhegyesen különösen nagy divatja volt, nem készült fotó a XX. század elején úgy, hogy a legény ne tartotta volna kezében a buzogányát. A múzeumokban szép darabokat lehet látni, díszes, hat-nyolctüskés buzogányokból.)

Bűn

bűrcsög 'az irha szösös bolyha'

bütü 'vég, végződés, valaminek a vége, hegye, sarka'

cap 'sor, rend' (a juhászattal kapcsolatos szó, capolnak a juhok legelve sorjáznak a réten).²³

cötkény 'kutyatej; kutyatej-féle növény'

csabak 'egy halfajta' (check Rásonyi)

Csabak (személynév)

csabos 'sebes vágta'

csajnat 'rág'

csákány (hegyes nyeles szerszám, amivel követ lehet törni)²⁴

Csalaj-ér, *Csalajír* (személy- és helynév), l. még *Gyalajér*, *Sallajér*, *Zsalajír* (Kunmadaras)²⁵

Csalit (csalitos, bokros, sigés a kert végében. „Mozog a sigés, tán most megy a szerető....”

Csanak (ívó edény, pásztorok használták, rendszerint fából készült szép faragással.)

22 Balassa Iván: A magyar kukorica Budapest, 1960. 423–424. p.

23 Fazekas Mihály: Kunmadaras juhászata. Karcag, 2009.

24 Ligeti Lajos: A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban. Budapest, 1986.543. p.

25 Mándoky Kongur István: A kun nyelv magyarországi emlékei Karcag, 1993. 147–148. p.

Csaprag (*sabrák* a *huszároknál* használt *díszes nyereg alá való takaró*)

csaska, 'vadas szőrű réti disznó', l. még *saska*

csat (a szíj összezárásához használt fémzár)

csattog 'egy fajta bogyós termésű cserje'

Csélkajdár (személy- és helynév)

csender

Csegele (helynév)²⁶

csenger

cseralma

Csertán, Csörtán (törzsnév)

Csikmasz (családnév)

csil

csipa (váladék, gyulladt szem, vagy sérült fa gyantás váladék)

csobár (*csobán, csobolyó, ivó edény a kunsági pásztoroknál. Fadongájú, kb. 5 liter víz fér bele.*)

Csokmor (személy- és helynév)

csollák (*csolák, csollák, család*) 'fállábú, sánta; kancsal'

Csongor, Csongar (család- és helynév)

csögöcs

*csök*²⁷

csökik

csökken (fogyatkozik)

Csőreg (*katona – jelentésű szó, gyakori családnév Karcagon, Kisújszálláson és a Hajdúságban.*)

Csúnya (*rút, a szép ellentéte*)

Csuvak, Csuvag (családnév) (Csivag alakja is ismert, *napfény jelentésű, Kunmadara-son és Túrkevéen ismert.*)

Dajnak (személy- és helynév)

daksi 'nagyszerű, kiváló, igen jó; vacak, ócska, silány'

daku (*báránybőrből készült ujjas félkabát. Daku családnévként is ismert a Kunságon.*)

dalpag 'igen lapos, nagy széles, lapos tér'

dara (őrölt gabona)

déldom 'hirtelen, egyszerre, egyből; (emberre, élőlényre is értve:) sebes, gyors, nem sokat gondolkozó'

delégel, delléngel, dellégel 'enyhén, könnyedén kocog [lóról]'

díj (elismerésként adott tárgy)

dió (*Junglas regia*), fafajta,

Dubáncs (családnév)

düc, düc 'a 100 jele a rovásfán', l. még *gyűc*

²⁶ Kiskunság, helynév, ahol előkerült a csegelei kun vezér sírja. Lásd: Horváth Ferenc ???

²⁷ Bikacsök, a bika nemi szerve, ami megszáritva és kihúzva kb. 1 m. hosszú is lehet. Verekedésre használták A Dél-Alföldön az első fiúgyermek keresztelését hívták csöknek. A legszegényebb család is megülte a csököt. Lásd: Bartha Júlia: A kunság népi kultúrájának keleti elemei Debrecen, 2002. 56. p.; Hoppál Mihály – Tátrai Zsuzsa: Keresztelés. In: Néprajzi Lexikon II. Budapest, 1987. 159. p.!

düllöngél (imbolyogva jár, a részeg emberre mondják)
egyház (vallási szervezet, keresztény egyház, egyházas hely – templomos hely, ahová a középkori kunok települtek)
Eletle, Elekle 'Özes' (helynév)
élet 'bőrt tör' (a kenyérgabonát hívja a paraszt ember életnek)
engér 'szürkület'
Érbuga (határrésznév) (Kunmadarason családnév is. Férfibika, hős, erős jelentésű.²⁸ ere 'óriás, fene nagy')
Erk (személy- és helynév)²⁹ *etek* 'csizma'
Gyalajér, Zsalajér, Sallajér (személy- és helynév)
Gyalajér (személy- és helynév), l. még *Csalaj-ér, Csalajír, Sallajér, Zsallajér*
Gyalán (személy- és helynév)
gyalbac 'egy fajta növény'
Gyarkony (személy- és helynév)
Gyarló könnyen kísértésbe eső személy
Gyarman (személy- és helynév)
Gyarok (személy- és helynév)
gyeles
gyenge 'menyecske'
gyetegíny
Gyobáncs (személy- és helynév)
Gyolcsa (személy- és helynév)
gyón (bűnt megvall) gyökön, gyökint, gyögen
györmő (zsörmő)
gyú 'belet kapar, tisztít'
gyúr
gyűc l. még *düc, düc*
hurok kungörcs, kötélből kötött görcs, amivel a lovakat a jászolhoz kötik. Egy rántással ki lehet oldani, de amikor az állat húzza, csak egyre szorul.
ijér 'ivadék; ménes'
Iloncsuk (törzsnév)
Imád (ajnároz, nagyon szeret , mindenk felett tart valamit vagy valakit)
ingel, ingél 'mereven, erősen, nagyon figyel, néz'
irány
irgalom
irkett
kabak, l. még *kobak*
Kada (személynév)
Kajatmasz (kunhegyesi családnév)
kajtár, kajtár madár vándormadár

28 Torma József: Bérem bélő, íkem ígő – Mándoky Kongur István emlékére. Karcag, 1999. 46. p.

29 Akarat, szabadság. – Torma József: Bérem bélő, íkem ígő – Mándoky Kongur István emlékére. Karcag 1999. 46. p.

kalauz

kalkoboz, kolkoboz, kókoboz 'italboltok előtt hagyott kerékpárokra vigyázó koldusféle, magukra maradt öreg emberek kezén megmaradt kezdetleges zeneszerszám'

kamcsi 'karikásostor; rövid nyelű, rövid szíjú ostor, lovaglóostor, korbács; kocsisostor'

kamcsika (a lovak hajtására használt roved nyelű ostorféle, díszes szíjsallanggal. Abban különbözik a karikásostortól, hogy utóbbi mérete alig egy meter, míg a karikás szíjja legalább két-három méter.)

kamsi 'hosszú nyelű, erős ökör- vagy bivalyostor'

kamzsi, kámzsi 'hosszú nyelű, ökör- vagy bivalyhajtó ostor'

kancsi 'kis szíjostor'

kancsika, kandzsika 'kis szíjostor; karikásostor'

kancsis (kancsal, bandzsi, keresztben áll a szeme)

kandúr (kanmacska)

kandzsi 'kancsuka, ostorféle verőszerszám'(lásd kamcsi)

kangur *Kangur családnev, Karcagon gyakori, pej ló jelentésű szó*

Kangur, Kongor 'Barna' (személynév) (pej lószín és gyakori családnev a Nagykunságon)

*kangyaga 'nyeregszíz'

**kangyig, kangyiga* 'nyeregszíz'

kangyik (kangyik, kancsiga) 'nyeregszíz'

Kapcsog (családnev), l. még *Kopcsog*

kapkán 'csapda, egérfogó'

kapkána 'deszkacsapda, egérfogó'

kapkantyú 'ürgefogó eszköz'

kapkány 'fából és vasból készült róka-, és görényfogó csapda'

kapkantyú 'ürgefogó'

kaptán 'deszkacsapda'

kaptány 'nyereg faváza, nyeregszárny, kápa'

kaptony 'szürkankó' (pásztorviselet)

Kara 'Fekete' (személynév) földrajzi névként Karcag és Kisújszállás határában Kara-gát, Kara János gátja (történeti monda is fűződik hozzá.)

Karabuka (helynév)

Karacs 'Feketécske' (személynév) Kisújszálláson gyakran előforduló családnev

karak 'zsvány, betyár, tolvaj, rabló'

Karakas (személynév) Kisújszálláson gyakori családnev

karakol 'kirabolja a vásárt'

karakotány (?)

karalgány (*kotorgány* – *kotorgány egy idő van odakinn' veszettrossz, hófúvásos idő*)

Karamaz 'Nem-néz', 'Nem-figyel' (személynév)

karambél, karambeél 'mezei fátylvirág, olocsán-csillaghúr, réti kakukkszegfű, réti kakukktorma' (karanfil !!! *Diantus- szegfű*).

Karacson (család- és személynév) figyeljen, legyen éber jelentésű ómennév

Kargala (személy- és helynév) Karcag és Kisújszállás határában határnev

Kargoj, Karagoj, Karagoly, Karaguly, Garagoj, Garaguly (túrkevei, kunmadarasi, karcagi családnév)

Karszak (személynév)

kárta

katak

Katoncsa (helynév) (Karcag határában kunhalom név. Asszonyszállás középkori falu területén. Katoncsa – asszonyka, úrnő jelentésből.

kegbere 'nagykunsági lovasjáték' (Kökbar, buzkasi néven elhíresült lovasjáték, amikor egy juh vagy kecske teteméért versenyeznek a lovasok. Jó harci játék, amit a török népek mind-egyike ismer.)

Kelde (családnév)

kéneső, l. még *kínyeszú*

Kenges (családnév)

kentreg, köndreg, kentreng, kentereg 'szügyellő', l. még *kömődörög* stb.

kérpitkény 'szamárkenyér (*Echinops*)', l. még *kírpitkény*

Kétboka (túrkevei határrésznév)

ketek 'csorba, foghíjas'

Ketelegaska (családnév)

kínyeszú, l. még *kéneső*

kírpitkény, 'szamárkenyér (*Echinops*)', l. még *kérpitkény*

kiskamcsi lásd *kamcsi*

kobak, l. még *kabak* (fej, „vigyázz, *be ne verd a kobakod!*”

koboz elkoboz, elvesz valamit, koboz, kobza, hangszer

kocsány gyümölcs magháza, almakocsány

Kocsér (személy és helynév)

Kocskor (karcagi családnév)

kojocskán

kolodon

komandur 'kun'

komócsin

komondor nagytestű, hosszú, göndör szőrű pásztor -kutya fajta

Kongor Tege 'Barna Vadkecskebak' (személynév)

Kongrulu (helynév)

Kongur

Kól, Kool, Kór, Koor (törzsnév)

Kopcsog (családnév), l. még *Kapcsog*

kora

kórgan

Korokmasz (kunhegyesi családnév)

Kosogacs, Kosagacs (kunhegyesi helynév)

kosló 'telelőhely; télire meghagyott, nyáron nem legeltetett réti legelő'

koszma 'rossz tej' koszmó – a fejbőrön lévő gombás fertőzés, főleg kisgyermeknél

- kozma leégett tej, lekoz mált tej
 köginy 'fejéskor a bárányok egymás mellé kötésére való hosszú kötél'
 Kökcse 'Kékes, Szürkés' (személynév)
 kököröcsin növény
 köldök köldökzsinór, ami a gyermek méhen belüli táplálására szolgál, köldökcsont sorsvető szerepe van a Kunságon, az ajtó sarokvasára akasztják a leszáradt köldökcsontot, hogy „hadd legyen az a lány sarkon-forgó, ügyes, eleven”.
 kömődörög, kömődreg, kömődrög, kömőndörög, keméndereg, kentereng, kentereg, kémendereg, kimendereg, kémendereng, kimendereng, 'szügyellő', l. még kentreg stb.
 köndreneg, kőngreg, kentreg, kentereg, köndreg
 könyök 'nagy veder'
 könyörül büntetését elengedi, megbocsájt
 köpenyeg viseleti darab, pásztorköpenyeg, kepenek
 Köszömös (karcagi családnév)
 Kötöny, Kötén, Kötény (helynevek) ülep jelentésű szó, átvitt értelemben lóra termett, jól üli meg a lovat
 Kötszállás (helynév) Ködszállás, Karcag és Berekfürdő határában, Orgondaszentmiklós egykori kun falu mellett.
 kuba
 Kulán, Kulány (család- és határrésznév)
 Kuman, Komán, Komony (személynevek)
 kun
 kúrt
 Kuvándok (karcagi családnév)
 Kuvasz örökutya
 Kürküle (helynév)
 kűrmet 'csomóz, jól megköt'
 kűrő 'könnyen oldódó kötés'
 lacsuha pásztorétel, öreglebbencs
 legikamcsi
 mandolin
 maszlag
 Mengile, Mengele (hely- és családnév)
 Monar (család- és helynév)
 mónárkőd, maonárkőd szárazkőd'
 Murdar (személynév)
 nagacsi akácfa virágja
 Náncs (családnév)
 nyögér, nyögér
 ócsag személynév
 Olás (törzsnév)
 olló, kecskeolló gyapjúvágásra használt eszköz

ondó tudjuk mi, csak hogyan fogalmazzuk meg
ontog, ontok 'kis darab kenyér, maradék darab kenyér, morzsa, kenyérmorzsa'
Orog, Orogh (családnév)
orosz
oroszlán
Otor (család- és helynév)
őgőj
öreg öregtízta, öreglebbencs vagy *gombóta* (reszelt tészta öregen) pásztorétel
örmeg
örmény
őrös 'páskom'
özön
Pecsene, Pecsene-sziget, l. még *Becsene* (helynevek)
pőcsik
remcsik
Sallajér (személy- és helynév), l. még *Csalaj-ér, Csalajír, Gyallajér, Zsallajér*
saska 'vadas szőrű réti disznó'
Saska (családnév)
sereg
sömörcsög
szaricsóka
szágom 'délibáb'
Szálgor (helynév), l. még *Zádor*
szándok-láda 'kelengyeláda'
Szank (helynév)
szélvitte batybakk, l. *cötkény*
szettyike, l. *cötkény*
szettyiny, szettyín, szettyínkóró, l. *cötkény*
szítlőkőgyfű, l. *cötkény*
szítrepűji, l. *cötkény*
szobozga 'büröksíp, kórésíp'
Szokor, Szokur (családnév)
szongor
szonka
Szuvicsméz, Szüvicsméz (karcagi családnév)
szűcsleginy, l. *cötkény*
taga 'asszony' családnév Karcagon
Tajmasz (családnév)
tala! tala! 'kutyauszító szó'
Talla 'Füzes', 'Fűzfás', 'Rekettyés'
Talmasz, Talamasz (családnév) túrkevei családnév, eszméletét nem veszíti el jelentésű kun szó.³⁰ *tamba* (tanga) tulajdonjegy

30 Torma József: Bírem bélő, ikem ígő – Mándoky Kongur István emlékére. Karcag 1996.76. p.

- tang* 'réti legelő, a réti szigeteken lévő legelő'
Tázlár (helynév)
Teke (család- és helynév)
Tekele 'Kecskebakos' (helynév)
Tekes (család- és helynév)
tengeri, tengere, tengiri 'Isten'
Tengeri 'Isten'
tere 'bőr'
terem
tésó 'béklyó'
tezgen 'szár'
tilalom, tilalom
tilos, tilos
tilt
tinneg 'füstfogó'
tobógu
Tokszaba (törzs-, nemzetségnév) ragadvány név Karcagon
Torajgoj 'Pej Csődör' (személynév)
Torcog, Torcok (családnév) „tócom torcok” kun kiszámoló részlete, a torszik, a kumisz tárolására használt bőrkulacs neve
torgányó 'egy növényfajta (de mi?)'
toronga
torontáj (torontál) torontál, török kenéznevek kun hely és személynévként fordulnak elő.³¹
Torta, Tortavölgye, Tortapart (helynév)
tömrő
töre (türe) 'módos gazda'
Törtel (helynév)
Tőzeg leveles gané – marhatrágya, amit megszáritva összegyűjtenek és tüzelőként használják
Tuman 'Köd' (személynév)
tutka
Tügel (személynév)
Tülkele 'Rókás' (helynév)
tűny 'az árkány, vagy más szóval vetőpányva végére vetett hurok'
tűtökíny (növénynév) *Túrkevényben Györffy Lajos írt róla, szúrós növény*³²
ujjmak 'gyűszű'
Uzun (karcagi családnév)
Ügüle 'jelentés?' (helynév)
ülös
valag ülep

31 Györffy István: Torontál, basa. Török kenéznevek kun hely- és személynévként fordulnak elő. In: Magyar Nyelv. 21 (1925) 270–271. p.

32 A tűtökíny – bólogató bogáncs, vagy Máriatővis néven ismert jellemző szúrós gyomnövény.

Zádor (helynév), l. még Szálgor Karcag határában Zádor-ér; ami a Tisza áradásait vezette le a Sárrét mocsarába

Zsallajér (személy- és helynév), l. még Csalaj-ér; Csalajír; Sallajér; Zsalajér
zсарat 'beleegyezik valamibe, rááll valamire, helyesel'

zсарé! 'úgy van, ez az, bravo!'

Zsérence 'Vöröses, Rótes' (személynév)

Zsete (személy- és helynév)

zsügön

Egy évszázad telt el azóta, hogy a tájnyelvi gyűjtés elkezdődött a Nagykunságon. Ez alatt az idő alatt a legtöbb tudományterületen megszülettek a szintézisek. A különféle területeket felölelő monográfiák és a múzeumok adattáraiban őrzött szöszedetek jó alapul szolgálnának arra, hogy egy nagykunsági tájszótár szülessen, amelyben a mi vidékünk nyelvi öröksége igazi pompájában megmutatkozhatna.

Felhasznált irodalom

- Baksai Károly
1884 Kunsági szólások in: Magyar Nyelvőr. XI. füzet. 523–524. p.
- Balaceb, F. H.
1984 Narodnoe dekorativnoe iszkusstvo Tatarsztana. Kazany, Tatarszkoe Knyizsnoe. Izdatelsztvo, Kazany.
- Balassa Iván
1960 A magyar kukoria Budapest, 1960. Herman Ottó Túrkevíben. i.n. Emlékkönyv a túrkevei múzeum fennállásának 20. évfordulójára. Túrkeve, 1971. 179–193. p.
- Bartha Júlia
A táltos és a boszorkány a karcagi néphitben (kézirat) A: Györffy István Nagykun Múzeum Adattára. GYINMA: 219.
- 2002 A kunság népi kultúrájának keleti elemei Debrecen.
- Bátky Zsigmond
1918 Kivesző gabonaféléink (tönköly, köles, tatárka) In: Földrajzi Közlemények, XLVI. 1918. 23–25. p.
- Bellon Tibor
1973 Adalékok a csárdák keletkezéséhez in: Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve Szolnok. 127–133. p.
- 1973 Karcag város gazdálkodása. – Földművelés Szolnok.
- 1974 A karcagi tanács gazdasági irányító szerepe a 18–19. Században in: Paraszti társadalom és műveltség Szolnok. 74–84. p.
- 1974 Utcák, zugok, porták. Adatok Karcag településtörténetéhez in: Nagykunsági füzetek I. Karcag. 101–127. p.
- 1979 Nagykunság. Gondolat kiadó, Budapest.

A NÉPI KULTÚRA NYELVI ÖRÖKSÉGE

- 1981 A köles termesztése és keleti párhuzamai. in: Ethnographia XCII. 2–3. 233–258. p.
- 1980 A Nagykunság történeti tudata. in: A magyar nép tudósa Karcag. 85–90. p.
- 1987 A Nagykunság néprajzi kutatása. 1985 in: A Jászkunság kutatása. Kecskemét. 132–163. p.
- 1996 Beklen. A nagykunsági mezővárosok állattartó gazdálkodása a XVIII–XIX. században (történeti-néprajzi tanulmány) Karcag.
- Benkő Loránd (főszerk.)
- 1976 A magyar nyelv történeti etimológiai szótára (III. köt.) Budapest. 852. p.
- Berze Nagy János
- 1897 Népmesék Heves- és Jásznagykunszolnok megyéből Budapest.
- Bognár András
- 1985 Kun helynevek és személynevek Bács-Kiskun megye földrajzi nevei között. In: Fazekas István – Szabó László – Sztrinkó István (szerk.): A Jászkunság kutatása. Kecskemét – Szolnok, 1985. 1987. 93–117. p.
- Buka László
- 1996 Hajdú-Bihar megye jeles kiemelkedései. In: Dombok, halmok, kurgánok. A Dél-Nyírségi Tájvédelmi Egyesület kiadványa Debrecen.
- Csefkó Gyula
- 1926 Kunkapitány. In: Magyar Nyelv XXII. 260–266. p.
- Dankó Imre
- 1962 Az almaszimbolika magyar vonatkozásai. In: Ethnographia. 565–569. p.
- Domonkos Ottó
- 1962 A süveg viselet történetéhez. In: Néprajzi Értesítő XLIV. évf. 141–153. p.
- Dorogi Márton
- 1958 A bunda. In: Jászkunság. 1–2. sz. 41–48. p.
- 1978 A csont, a szőr, a toll, a tojánhéj és a trágya felhasználása a Hajdúságban és a Nagykunságban. In: Ethnographia. 586–599. p.
- 1961 A kunsági kisbunda In: Múzeumi Levelek 5. Szolnok. 13–16. p.
- 1973 Sárreti és Nagykunsági adatok a kacagány viseletéről In: Szolnok megyei Múzeumi Évkönyv Szolnok. 137–147. p.
- Faragó János
- 1897 Karcagi tájszók. In: Magyar Nyelvőr. I. füzet 46. p.
- Fazekas Mihály
- 2009 Kunmadaras juhászata. Karcag.
- Füvessy Anikó – Kaposvári Gyula
- 1974 A birkahús elkészítése; fogyasztása. In: Szolnok Megye Néprajzi Atlasza. Szolnok. 220–221. p.
- Gombocz Zoltán
- 1915 Árpád-kori török személynevek. In: Magyar Nyelvtudományi Közlemények. (Kolbaz) Budapest. 16. p.

Gunda Béla

1976 A „kunkötésről” in: *Etnographia*. 1–2. 193–194. p.

Györffy György

1948 A kun és komán népnév eredetének kérdéséhez. In: *Antiquitas Hungarica* 2. 158–176. p.

Györffy István

1909 Az alföldi ló. In: *Magyar Nyelvőr* 10. (1909) 464–465. p.

1910 Az alföldi szarvasmarhák. In: *Magyar Nyelvőr* 11. (1910) 162–163. p.

1921 Csuba Ferenc táltos körözése in: *Etnographia*. 1–6. sz. 136. p.

1922 Nagykunsági krónika. Karcag.

1925 Torontál, basa. Török kenéznevek kun hely- és személynévként fordulnak elő. In: *Magyar Nyelv* 21. köt. 270–271. p.

1925 Nagykun szűrhimzések. I. Budapest.

1925 Torontál, basa. Török kenéznevek kun hely- és személynévként fordulnak elő. In: *Magyar Nyelv* 21. (1925) 270–271. p.

1926 Kun kép – jász kép. In: *Néprajzi Értesítő*. 94.

1926 Adatok a tar viselethez In: *Etnographia* 1. sz. 29–30. p.

1928 Takarás és nyomtatás az Alföldön Budapest.

1931 Adalékok a Nagykunság régi földműveléséhez. In: *Etnographia*. 3. sz. 149. p.

1933 Népviselettörténeti adatok in: *Etnographia*. 1–2. sz. 28–32. p.

1936 Farkasgégén eresztett. In: *Etnographia*. 82–85. p.

1937 A farkas-ín, mint rontószer a baskíroknál és a nagykunoknál. In: *Etnographia*. Népélet. 472. p.

1937 A nagykun viselet a XVIII. században In: *Etnographia-Népélet*. 123., 122. p.

1938 Erkölcstörténeti adatok a XVIII. századból. In: *Etnographia Népélet*. (XLIX évf.) 1–2 sz. 240–241. p.

1942 Kunhalmok és telephelyek a karcagi határban. In: *Magyar nép, magyar föld* Budapest. 46–49. p.

1943 Pásztorépítkezés a Magyar Alföldön. In: Györffy György (szerk.): *Magyar falu, magyar ház*. Budapest. 161–221. p.

1943 A tőzegvetés in. *Magyar falu, magyar ház*. [Sajtó alá rendezte és a bevezetőt írta Györffy György] Budapest. 156–160. p.

1984 Kuruzslók, boszorkányok. In: *Nagykunsági krónika*. Karcag. 93–104.

1942 A nagykun tanya. In: Györffy György (szerk.): *Magyar nép, magyar föld*. Budapest. 112–132.

Györffy Lajos

1965 A nagykun nép életmódja a késő középkorban. In: *Múzeumi Levelek* 7–8. köt. 42–46. p.

2001 Nagykunsági tájszavak és kifejezések gyűjteménye. In: Örsi Julianna (szerk.): *Túrkevei emlékkönyv*. 5. kötet. Túrkeve, 2001. 138–141. p.

A NÉPI KULTÚRA NYELVI ÖRÖKSÉGE

- Györfly Lajos – Szűcs Sándor
Nagykunsági tájszavak karcagi értelmezése. GYINMA: 256.
- Herman Ottó
1914 A magyar pásztorok nyelvkinccse. Budapest. 245. p.
- Illéssy János
1887 Nagykunsági tájszók. In: Magyar Nyelvőr. III–XI. füzet
1887 Adalékok megyénk ref. papjainak, tanítóinak névsorához. In: Nagy-kunság. ápr. 3. 14 sz. 1–2. p.
1887 Jász-Nagykun-Szolnok Vármegye Árpád-kori vízrajza. In: Nagy-Kunság. 5–6.
1887 A kolbasszéki nagykunok hatalmaskodási pere 1522-ben. In: Nagy-Kunság. 45–46.
1889 A jászkun huszárság a hét éves háborúban. In: Nagy-Kunság. 2. sz. 1.
1890 Határperek Karczag és Püspökladány közt. In: Nagy-Kunság. 13–15.
1890 Adalék a jászkunok történetéhez In: Nagy-Kunság. 6. sz. 5. p.
1892 Síralmas idők. In: Nagy-Kunság 1891. 47–52. 1892. 1–5. sz.
1894 Százestendő dolgok. In: Nagy-Kunság. 41–45.
1897 Határper Karczag, P-ladány és Nádudvar közt. In: Nagy-Kunság. 13. sz. 2. p.
1899 Túrkevi múltjából. In: Nagy-Kunság. 15 sz. 1–3. p.
1900 A jászkun kerületek visszaállítása 1745-ben. In: Századok. 247–249. p.
1902 Kageneck utinaplója a Jászkunságról 1703-ban. In: Nagy-Kunság. 1902. 31., 32. sz.
1902 Törekvések a Német Lovagrend meghonosítására Magyarországon. In: Századok. 233–248. p.
1904 Szemtanu leírása a Jászkunság birokba vételéről. In: Nagy-Kunság. 1994. 1–3.
1905 A Jász-Kunság eladása a Németh Lovagrendnek. In: Századok.
- Kimnach Ödön
1903 Helynevekhez fűződő mondák Karczag vidékén. In: Ethnographia, 1903. 60. p.
- Kovács István
Kovács József
1879 Táltoshistória. GYINMA: 477.
- Kun Géza
1885 A kunok nyelvéről és nemzetiségéről. Budapest. 60.
1982 Újabb adatok a kún Petrarca-codexhez /Kun Géza/ Budapest.
- Ligeti Lajos
1986 A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban Budapest.
- Lőrincz Károly
1873 Kunszentmártoni szók és szólás módok In: Magyar Nyelvőr. X. f. 474–475. p.

- 1874 Népnyelv hagyományok, szólásmódok: Kunszentmártoniak. In: Magyar Nyelvőr. 1874. 1. sz. 31–32. p.
- Mándoky Kongur István
- 1976 A kunok Ulas törzse és törökségi kapcsolatai. In: Jászkunság XXI. (1976) 1–2. sz. 54–59. p.
- 1993 A kun nyelv magyarországi emlékei. Karcag.
- 2012 Kunok és magyarok (szerk. Vásáry István). Budapest.
- Mezey Ferenc
- 1879 Nagykunsági közmondások. In: Magyar Nyelvőr. 1879. XI. 518. p.
- 1884 Tájszók Nagy-Kún Karczagról. In: Magyar Nyelvőr. 1884. IX. füzet 432. p.
- Németh Gyula
- 1922 Karcag. In: Magyar Nyelv 18. 1922. 125–127. p.
- 1990 Árpádkori törökjeink. In: Törökök és magyarok I. Budapest. 438–455. p.
- 1953 Kun László király nyögérei. In: Magyar Nyelv. 1953. 304–318. p.
- 1921 Török jövevényszavaink középső rétege. In: Magyar Nyelv. 22–26. p.
- Örsi Julianna
- 1988 A Nagykunság, mint néprajzi csoport. In: Szolnok megyei Múzeumok Évkönyve. 1988. 347–366. p.
- 1996 A Jászkunság összefogása. Karcag.
- 1998 A nagykun társadalom. In: Novák László (szerk.) Az Alföld társadalma. Nagykőrös. 187–238. p.
- 1999 A Nagykunság néprajzi körülhatárolása. In: TISICUM. A Jász-Nagykun-Szolnok megyei Múzeumok Évkönyve. Szolnok. 93–96. p.
- 2003 Örsi Julianna – Dankó Imre (szerk.): Szűcs Sándor a pusztá utolsó krónikása Túrkeve.
- Paládi Kovács Attila
- 1966 A boza kultúrtörténeti háttéréhez. In: Műveltség és hagyomány. VIII. 71–84. p.
- 1981 Keleti hozadék a magyar pásztorkultúrában. In: Emlékkönyv a túrkevei múzeum fennállásának 30. évfordulójára Túrkeve. 109–125. p.
- 1993 A magyar állattartó kultúra korszakai. Budapest.
- Papp Antal
- 1874 Kőrösán (Túrkevén lejegyzett gyermekjáték). In: Magyar Nyelvőr. 10. sz. 521–522. p.
- 1874 Tájszók Túrkeviék. In: Magyar Nyelvőr. 229–230. p.
- 1874 Túrkevei tájshók. In: Magyar Nyelvőr. 10. 472–473. p.
- 1875 Túrkevei tájshók. In: Magyar Nyelvőr. V. füzet 227–228. p.
- 1998 Kunok a kelet-európai steppén és Magyarországon. In: Az Alföld társadalma Novák László (szerk.): Nagykőrös. 109–146. p.
- Rásonyi László
- 1936 Kolbásszék. In: Magyar Nyelv 32. 36–37. p.
- 1956 Mit mondanak Szolnok megye földrajzi nevei? In: Jászkunság III. évf. 2. szám. 75–80. p.

A NÉPI KULTÚRA NYELVI ÖRÖKSÉGE

- 1966 A Kiskunság középkori helyneveihez. In: Magyar Nyelv LXII. 164–170. p.
- 1976 Azonos földrajzi nevek a baskír és magyar földön. In: Magyar Nyelv LXXII. 48–53. p.
- 1992 Régészeti tanulmányok a jászokról és a kunokról. Debrecen. (Folklór és Etnográfia 64. szerk. Ujváry Zoltán)
- 1994 Újabb szempont I. Lajos 1349 november 5-én Gyulafehérváron kelt oklevele értelmezéséhez. In: Bagi Gábor (szerk.): A szülőföld szolgálatában. Tanulmányok a 60 éves Fazekas Mihály tiszteletére. Szolnok. 63. p.
- Simonyi Elek
- 1890 Nagykunsági tájszók. In: Magyar Nyelvőr. 576. p.
- 1891 Nagykunsági tájszók. In: Magyar Nyelvőr. I. f. 45. p.
- Stomp József
- 1852 Kisújszállási tájszók. In: Magyar Nyelvőr. III. füzet 143–144. p.
- 1890 Kunsági tájszók Kisújszállásról. In: Magyar Nyelvőr. V. füzet 238. p.
- 1891 Kunsági tájszók. In: Magyar Nyelvőr. VI. 287–288. p.
- Szabó Ildikó
- Kun eredetű kunhalomnevek a Nagykunságban GYINMA: Orientalisztikai Gyűjtemény. 78–98.
- Szabó Imre
- 1872 Helynevek Kisújszálláson. In: Magyar Nyelvőr. V. f. 230. p.
- 1873 Nagykunsági tájszók. In: Magyar Nyelvőr. III. f. 135–137. p.
- 1873 Nagykunsági tájszók. In: Magyar Nyelvőr. VIII. f. 325–327. p.
- 1874 Nagykunsági tájszók. In: Magyar Nyelvőr. 176–177; 233; 281–282, 367–368. p.
- Szabó Imre II.
- A táltoshiedelem-kör néhány sajátos vonása a Nagykunságban GYINMA: 2407.
- Szabó László
- 1988 Az Alföld néprajzi kutatása Györffy István fellépése előtt. In: Györffy István az Alföld kutatója és életművének irodalma (Nagykunsági füzetek 6. szerk. Bellon T.) Karcag – Szolnok. 10–20. p.
- 1989 Adatok Kunhegyes néprajzához. In: Szurmay Ernő (szerk.): Tanulmányok a 700 éves Kunhegyes-ről. 71–79. p.
- 1989 Etnikus gyökerű elemek a jászok kultúrájában. In: Bereczki Ibolya – Gulyás Éva (szerk.): Néprajzi tanulmányok. Szolnok. 67–75. p.
- 1989 Paraszti olvasás és a folklór. In: Bereczki Ibolya – Gulyás Éva (szerk.): Néprajzi tanulmányok. Szolnok. 169–185. p.
- 1989 In: Bereczki Ibolya – Gulyás Éva (szerk.): Néprajzi tanulmányok. Szolnok.
- 1998 Könnyű lovassági fegyverből legénybot. Egy kun eredetű fegyver fennmaradása és funkcióváltása a magyarországi kunoknál. In: Múzeumi Krónika. 15–19. p.
- Szemerényi Ágnes
- 1987 Káromkodás [szócikk]. In: Néprajzi Lexikon III. 81. p.

- Szendrey Imre
1886   Ecsegh és Orgonda. Régi kún történet. In: Délibáb. Kún és jászregék a magyar nép számára. Karcag. 4–13. p.
- Szentesi Tóth Kálmán
1929   Lakodalmas szokások a Nagykunságon. Karcag. 18. p.
- Szilágyi Miklós
1996   A nagykun öntudat. In: Bellon Tibor – Örsi Julianna (szerk.): A Jászkunság összefogása. Karcag. 171–193. p.
- 1974   Szabó László – Csalog Zsolt (szerk.): Szolnok Megye Néprajzi Atlasza. Szolnok.
- Szűcs Sándor
Viaskodó táltosok a Nagykunság néphitében GYINMA: 249.
- 1965   Az ónosfa meg a buzogány. In: Múzeumi Levelek 7–8. köt. 33–35. p.
- 1952   Ősi mintájú ábrázolások pásztori eszközökön. In: Ethnographia. 160–166. p.
- 1958   Életfaábrázolás a nagykunsági pásztorok díszítőművészetében. In: Múzeumi Levelek. 21–23. p.
- 1969   Betyárok, pandúrok és egyéb hírességek Budapest. GYINMA:
- 1958   Karcag város szegletes határa. 274.
Népmondák a tatárjárásról. GYINMA: 328.
Apavára mondája. GYINMA: 329.
Bengecseg halma mondája. GYINMA: 330.
Táltostörténetek. GYINMA: 503.
A sámánizmus emléke a nagykunsági népi orvoslásban. A: GYIMN 510.
Karcagi határnevek. GYINMA: 54.
Karcag város szegletes határa. GYINMA: 274.
- 2003   A puszta utolsó krónikása. Örsi Julianna – Dankó Imre (szerk.)
- Tagán Galindzsán
1936   A farkasín mint rontószer a baskíroknál. In: Ethnographia. 1936. 309. p.
- 1938   A közlekedés módja és eszközei a baskíroknál és a kirgizeknél. In: Néprajzi Értesítő. 1938. 233. p.
- Tálas István
Hozzászólás a magyarországi kunok etnikumának kérdéséhez. In: Népi kultúra – népi társadalom V–VI. Budapest. 485–490. p.
- 1936   A farkasín mint rontószer a nagykunoknál. In: Ethnographia. 1–2 k. 241–242. p.
- Thury József
1890   Kiskunhalas néprajza. In: Ethnographia.
- Torma József
1999   Bírem bellő, íkem ígő – Mándoky Kongur István emlékére. Karcag.
- Trencsén Lajos
1890   Babonák az Alföldről. Ethnographia.
- Vargha László – Miskolci László
1943   A Nagykunság vidék népének építésze. Budapest.

Rideg István

Hogyan dolgozta fel ugyanazt a karcagi mondát Szűcs Sándor, Móra Ferenc és Körömdi Lajos?

A karcagi mondának, a *Mákos Balázsnak* három feldolgozását ismerjük. 1977-ben szinte egyszerre jelent meg az ifjúságnak írott Szűcs Sándor-könyv, a *Régi magyar vízivilág*, és benne a *Mákos Balázs*, illetve Móra Ferenc műve, a *Titulász bankója*, benne *A karcagi mák*.¹ Körömdi Lajos „mondája”, a *Mákos Balázs* 2001 tavaszán jelent meg az *Esőben*.²

A *Mákos Balázs* című Szűcs-elbeszélésben, mely romantikus túlzásoktól sem mentes, a főhős egy fortélyos elméjű családos nincstelen zsellér, aki a „mocsári nádrergetegben élelmeskedve mint halász, csikász, madarász tengette a maga és családja életét.” A környékbeli városok határán is a mocsári szigeteken, hátakon, itt is, ott is mákot vet: csodás dolog – tizenkét zsákkal takarít be a termésből. Akkor, amikor történetesen a szolnoki basa be akarja szedni a jövő évi harácsot is, Karcagon, többen, így Balázs is a templomba menekítették a „himihumijaikat”. A kapzsi basa azonban kinyitatta az öreg bíróval a templom ajtaját. Ekkor egy váratlan fordulat elhozza Mákos Balázs szerencséjét. „Az elszontyolodott Balázs az égő gyertyát a mákos zsákok szájához tartotta. De a basa éppen csak beléjük pillantott, s ordítva futott ki a templomból, mintha sással metszenék a fenekét.” Csodába illő, hogy katona létükre puskapornak nézték a mákot. S mivel „a menekülés közben elhullajtott sok drága portéka meg pénz a város három esztendei adóját is bőven kifutotta”, harmadjára az is csoda: Balázst „megválasztották holtáiglan való tanácstaggá.”

Móra Ferenc *A karcagi mák* címen dolgozta fel a népmondát. Móra Ferenc mesévé formálja az alaptörténetet: kedvessé, humorossá, hogy a legkisebbek is otthonosan érezzék magukat benne, s könnyen azonosulni tudjanak a főhőssel.

Mézes Gergely gondolt egyet, s mindenét pénzzé tette, ötven aranyát a szövege bélésebe rejtette. „– Nem szántok-vetek többet a töröknek, szomszéd – mondta nagy boldogan. – Inkább elmegyek a Mátrába szénégetőnek. „El is indult, ám abban a pillanatban, amikor „lehajolt egy talált mákfejért”, „lecsapott rá valami bolond sas, s elvitte a süvegét. El ám, ami benne volt is: az aranyát is meg az esztét is szegény Gergelynek.” „Nagy komolyan” mondta: „Mákos gazda lesz belőlem ezután.” „Az árokparton, útszélén, gypűk mentén szórta el a talált mákot”, s egyszer a török hírére ő is behúzódik a templomba a két tarisznya mákjával. Dicsekedett vele. Vidáman érkezik a szolnoki bég, Kilicsár is. „– Szép jó napot, karcagiak, kinyitjátok-e az ajtót, vagy lakatost hívassunk?” – így kedélyeskedik. A karcagi bíró bizakodik a megegyezésben, de váratlan fordulat következik be: Kilicsár-nak „a két tarisznyán akadt meg a szeme.” Szokatlan, váratlan eset. Savanyú Mézes Gergely megfenyegeti az előtte álló törököt. „– Puskapor biz ez, hékám, s ha el nem kotródtok innen, úgy csapom bele az égő gyertyát, hogy a hetedik határban se szedjük össze a kezünket-lábunkat. (A szeme tán még jobban tüzelt Mézes Gergelynek, mint a gyertyája, s a bégnek

1 Szűcs Sándor: *Mákos Balázs*. In: Szűcs Sándor: *Régi magyar vízivilág*. Magvető Kiadó, Budapest, 1977. 150–157. p.; Móra Ferenc: *A karcagi mák*. In: Móra Ferenc: *Titulász bankója*. Móra Könyvkiadó, Budapest, 1977. 126–129. p.

2 Körömdi Lajos: *Mákos Balázs*. In: *Eső*, 2001. 1. sz. 103–108. p.

reszketés állt minden ízébe.) – Ne bolondozz, ember! -rikoltotta ijedten, s vak rémületében úgy lódult ki a templomból, hogy meg se állt, míg a paripájára nem kapott. A katonái utána porzottak, s tán Szolnokig se mertek a hátuk mögé nézni.”

Móra mesevilágában már egészen természetessé szelődül mindaz, ami a Szűcs-féle írásban csupán valószerű elemekhez kapcsolódó csodás mozzanat. Móránál a törökök már a három arannyal, ezüsttel megrakott tevét is ott felejtették félelmükben. Meglesz a nagy jutalom is a nagy bátorságért. „A karcagiak abból kettőt hazaküldtek Debrecenbe, a harmadikat pedig terhestől odaítélték a mákos gazdának. Aki egyszerre Édes Mézes Gergellyé változott, s a főbíró mellett kapott helyet a tanácsban.” Móra jókedvű humorral a jólelkűség modellezésével fejezi be a legkisebbekhez szóló tanító-nevelő meséjét.

Ezek után mondani valami újat: új interpretációt igénylő írói feladat! Körmendi nem tesz egyebet, mint nagy művészi erővel nagykorúsítja a történetet. Realista megoldást talál, öt jelenet (életkép), lírai mozzanat összefűzésével. Körmendi igazolja, hogy a hagyományos témák újrafogalmazhatók, új tartalommal tölthetők meg, és hozzáigazíthatók a közösség, a kor újabb elvárásaihoz.

Körmendi Lajos hőse nem zsellér, hanem gazdálkodó. De amolyan, a közösségből kinézett, kivetett, „galuskásan” beszélő, „*kis liphec³ ember volt*”. Az első jelenetben a Túzoklapyagon (a Karcag határában lévő mai Kis-Gergely-halmon, vagyis egy a környezettől alig kiemelkedő enyhe domborulaton, valamikor a tűzokok gyülekezőhelye lehetett) nézegeti az aranyló kalászosokat, és fogadkozik: „*Most megalapozza a jövőjét!*”

A második jelenet neve: *Karcagújszállása*. Az író minden jelenetnek helyneves címet ad, és alá vignettát ír. Ebben az olvasót helyismerettel hangolja rá a folytatásra. Az olvasó így maga is beavatott lesz, és sok mindent el tud képelni a korról.

Amint a férfi a házak közé ért a természettel („*Két jármos tinó küszködött a teherrel!*”), tervezgetni kezdett: „*Elképzelt egy asszonyt, aki esténként várja őt, ételt tesz elé, utána pedig kedvesen birbitél⁴ a mellkasán.*” Álmai azonban pillanatok alatt szertefoszlanak, mert Karcagújszállása utcáján a fosztogató törökök elrabolják a termését és a két tinóját.

Az író így indokolja meg a férfi elkeseredett, sorsdöntő elhatározását (a táj beszélő táj):

„*A férfi a porban térdelt, könnyezve verte a földet.*

– *Örökös ángária⁵ az életünk! Egy szem búzát sem vetek ezután!*

Erősen cirkalmazott volt az ég.”

A harmadik jelent neve: *Gergely-halom*. A „*kis liphec ember*” mintha az eszét veszítette volna a köztudatban, él, ahogy tud: mákot vet mindenfelé. (Már Szűcs Sándornál olvastuk ezt a motívumot, csak ott nem volt így megindokolva.)

„*Bevette magát a nádrengetegbe, halakon, vadakon élt.*

Hol az Örömréten tűnt fel, hol a Karga-fenék környékén látták, hol a Karajánoson bo-lyongott, mint valami nyugtalan lélek. Bármerre ment, a nyakába kanyarított tarisznyájából elszórt egy-egy maréknyi mákot a mocsárból kiemelkedő, ember nem járta hátakon, lapyagokon.”

3 sovány, élehetlen

4 birbitél: lágy, finom mozdulatokkal babrál

5 Az író a lapalji szöszedetben megadja, hogy az ángária jelentése: zaklatás.

A közfelfogást, illetve a társadalomból a természetbe menekült ember nyomasztó különbségét hatásosan ellensúlyozza a „*kis liphec ember*” belső beszéde, amely a változó-múló emberi világgal dacoló örök természeti szépről elmélkedik.

„*A Gergely-halom lábánál áhítattal nézett fel a domb tetejére: milyen magas és hatalmas! Úgy érezte, amíg világ a világ, ez a halom állni fog. A pogánynak már a hírét sem ismerik majd ezen a tájon, amikor ez a szép domb még mindig itt trónol a vidék fölött, és szemmel tartja az egymást váltó nemzedékeket. Ilyeneket gondolt.*”

A negyedik jelenet a Pingyó-halom nevet viseli. A gazda magányos öröméről szól. „*A férfi a rengeteg mákgubóban gyönyörködött, megcsörgette egyiket is, másikat is, szinte becézgette és simogatta őket.*” „*Szeme a szárazulatot pásztázta, s arra gondolt, hogy mennyi mák elférne itt is.*”

A magányt a következő, a záró mondat így hangsúlyozza: „*A nádasban csendesen motyórékolt a szél*”. Motyórékolt, azaz magában dübnyögve beszélgetett.

A befejező ötödik jelenet címe ismét *Karcagiújszállása*.

Körmendi Szűcs Sándor iránti tiszteletből meghagyja a „*tizenkét zsák*” termést. A bőség ismét meghozza a férfi „*asszonyos*” kedvét, de a sikerre még várnia kell. Az ember és a természet összhangja itt is tökéletes. Az ember lelkiállapota alkotta táj mintha médiuma lenne az embernek.

„*A férfi becipelte a házba a tizenkét zsák mákot, aztán kijött, s olyan gangosan lépkedett végig a falun, akár egy rátartó csikós.*

– *Tizenkét zsák mák! – mondta elégedetten, csak úgy, magának.*

Odamosolygott egy leányra.

– *Egy ilyen koszlobár ember ne nézegesse az én lányomat! – racsított a lány anyja. A férfiban lecsihadt a büszkeség, szó nélkül elkotródott, igyekezett észrevétlenül elinalni a háza felé.*

Még a szél is úgy perézsmítált, mint egy asszony.”

Lássuk be: túlzó, irreális elemmel van dolgunk. Hiszen a nyers realizmus, vagy ahogy Veres Péter mondaná, a „*sült realizmus*” illet le nem írta, hogy „*tizenkét zsák mák*” termett, kibővízve, s az is csak úgy össze-vissza elvetve, a hatalmas, 67 ezer holdas kiterjedésű karcagi határban: képtelenség!

Innen az események felgyorsulnak. Mindenki menti a török elől a neki legfontosabbat.

„*A török csapat beözönlött, s ott találtak egy férfit gyertyával a kezében, aki tizenkét zsákot igyekezett a háta mögé elrejtetni.*”

A török ijedelme hasonló, mint a Szűcs-leírásban. Nyoma sincs a Móra-féle fellázadásnak, öntudatnak, fenyegetőzésnek.

„*(...) Mutasd, mi van benne! – mutatott az egyik zsákra a handzsárral a lapos fejű török. A férfi kibontotta a zsákot, az egyik kezével fogta a zsák száját, a másikkal odatartotta a gyertyát. A félhomályos templomban a pogány fegyveresek rámeredtek a zsákra.*

– *Barut! (Puskapor!) – ordította a csapat vezére, és rohanni kezdett az ajtó felé.*”

A történet befejezése egészen más Körmendinél, mint Szűcsnél vagy Móránál. Hőssé magasztosul Körmendi embere is. Például: nevet kap. Ráadásul az egész novellában itt szólítják meg először a nevéen, sőt: keresztnevéen! Sőt – szinte a régóta vágyott szerelmes ámulattal-áhítattal – ragadványnevet adnak neki: Mákos Balázs. A legnagyobb különbség az, hogy

Körmendi hőse társadalmi rangját nem az anyagi világban éri el, hanem – az író nagyon okosan csak sejteti inkább, az olvasó fantáziájára bízva a teljes kibontakozást – az érzelmi boldogulásban. Amíg Szűcs Sándor és Móra Ferenc a vagyoni és hatalmi motívumokat emeli ki, Körmendi a lelki világot. Körmendi az öröm archetípusával zárja a novellát, amelynek alig van cselekménye, inkább csak jellegzetes mozzanatok, impressziók felvillantásával és kitűnő arányérzékkel juttatja el a sovány, élhetetlen, „*kis liphec*” embert az emberi közösséghez.

Körmendi archaizáló, neologizáló, tájszavakat és egyéni leleményeket beemelő nyelve jól használja a néptől vett és a népnek visszaadott hangot.

A novella befejezésében a körmendis újtásból, a „beszélő táj” sugalmazásából is – hogy tudniillik csak a „*vaszka hold*”, a girhes hold jött fel, – arra következtethetünk: itt nincs semmiféle „romantizált” vagy mesebeli megoldás. Karcagújszállása világában megmaradt az éltető kun lelki realitás. Ezért a legvalószínűbb, a legéletközelibb, a leghihetőbb a három írás közül a Körmendié.

„A karcagújszállási nép csak leste a templom ajtajában büszkén megjelenő gyertyás férfit.

– Balázs ! – mondta valaki, s hangja tele volt ámulattal. – Mákos Balázs.

Ezt a nevet magasztalta mindenki a tömegben.

Feljött a vaszka hold.”

Mindhárom nagykun történetnek megvan a helye a lokális mítoszok irodalmi feldolgozásai között.

Felhasznált irodalom

- Körmendi Lajos
2001   Mákos Balázs. In: *Eső*. 1. sz. 103–108. p.
- Móra Ferenc
1977   A karcagi mák. In: Móra Ferenc: *Titulász bankója*. Móra Könyvkiadó. Budapest. 126–129. p.
- Szűcs Sándor
1977   Mákos Balázs. In: *Régi magyar vízivilág*. Magvető Kiadó. Budapest. 150–157. p.

Péter László

Arany János: A hamis tanú című írásának keletkezése

Szabó Károly (1824–1890) Köröstarcsán született. A debreceni református kollégiumban, majd a késmárki jogakadémián tanult, Pozsonyban lett táblai jegyző. 1845-ben ügyvédi oklevelet szerzett. A szabadságharcban főhadnagyi rendfokozatot ért el. Utóbb a budapesti egyetemi könyvtárban történeti kutatásokat folytatott, főként forráskiadványokat készített. 1855-ben a nagykőrösi református gimnáziumban görögöt tanított; ekkor lett Arany János tanártársa.

De Arany már előbb kapcsolatba került vele. Szabó Károly a szabadságharc bukása után szülőföldjére húzódott vissza, és helytörténeti kutatásokat végzett. Az Új Magyar Múzeum 1850/51. évi 1. számában *A magyar helynevekről* címmel terjedelmes értekezést közölt. A Körösön található Márkus-örvény névadásának magyarázatául lapalji jegyzetben ezt „*az öreg Márkusról szóló halászfregét*” adta elő:

E regét következőleg hallottam: Régen, talán már száz esztendeje is lehet, midőn még a föld bőven volt, s az emberek a határokkal nem gondoltak úgy, mint most, a körösladányiak a tarcsai határ egy részét magokénak tulajdoníták, miből villongás támadván, törvényre került a dolog. Az öreg Márkus volt a ladányiak tanúja, ki is, miután a csizmájába a talpa alá előre ladányi földet tett, hogy majd hamisan ne esküdjék, a helyszínére a bírósággal kiment, s ott az élő Istenre megküzdött, hogy azon föld, melyen ő áll, körösladányi föld, s rettentően átkozá magát, hogy ha igazat nem mond, testét a föld ne vegye be, hanem azon örvény nyelje el, melynek közelében áll, s lelke nyugodalmat ne találjon. A bíróság ezen eskü szerint csakugyan a ladányiaknak ítélte a földet. Nemsokára azután az öreg Márkus meghalt, temetésére roppant nép gyűlt, s az egész szertartás szép renddel végbement; midőn azonban a koporsót a sírba eresztették, s a sírásók a földet rá kezdték volna hányni, egyszerre csak az egész nép csodálatára a koporsó a földből felvetődött, s a holttest a koporsóból kizuhanva, egyenesen azon örvénynek tartott, hol az öreg éltében hamisan esküdött, s ott annak fenekére szállott. Így átka, mit magára mondott, csakugyan teljesült. Azóta is, kivált holdvilágos éjenként, gyakorta látják őt a halászok az örvényből fölmerülni, kikhez minthogy éltében is mindig izgága volt, rendszeren e kötődő¹ kérdést szokta intézni: oldjak-e, vagy kössek? S ha a tapasztalatlan halászflegény azt találja felelni: oldjon, az egész hálót úgy megbontja, hogy egyetlen szállá változik; kössön, a hálót olyan csomóba gombolyítja, hogy soha többé ember ki nem bontja. Ezért nevezik ezt az örvényt Márkus örvényének.²

Arany János nem volt finnyás; a Szabó Károlytól olvasott hiedelemmondát szabályszerűen megverselte. Ugyanott, az Új Magyar Múzeum következő, 1852. évfolyamában meg is jelentette. A nagykőrösi tanár ekkoriban olyan költeményeket írt, mint *A dalnok bújja*, *Dante, Magyar Misi*, s elkezdte balladáinak sorát is (*Rozgonyiné, Török Bálint, V. László stb.*).

1 A kötődő – eltérően a mai, eltorzult divatszótól – eredeti jelentésében ('évdő', 'kötelkedő'; 'kötözködő') értendő.

2 Szabó Károly: *A magyar helynevekről*. Új Magyar Múzeum, 1850/51. 375. p.

A HAMIS TANÚ³

*Állj elő, vén Márkus! Vedd le a süveget,
Hadd süsse a napfény galambösz fejedet;
Tartsd fel három ujjad: esküdjél az égre,
Atya, Fiú, Szentlélek, hármas istenségre:
Hogy az a darab föld, amelyen most állasz,
Nem tarcsai birtok, – ladányi határ az.*

*Eléállta Márkus, térdben összeesve,
Görnyedező háttal, mintha sirt keresne;
Téli fának hinnéd, mit a zúz belombol,
Fázik, aki ránéz, s a halálra gondol;
Kezei reszketnek: tán erő híjában?
Tán a lelki vádtól, vénség álarcában?*

*Esküszöl – „Esküszöm az élő Istenre,
Utolsó napomra és örök idvemre, –”
Esküszöl – „Esküszöm, s ha hamisat szólok:
Se földben, se mennyben ne lehessen boldog;
Föld kidobja testem, ég kizárja lelkem:
Ama sebes örvény hánytorgasson engem. –”*

*„Ej-haj! Dinomdánom: mienk az igazság;
Nem azé a madár, aki elszalajtja,
Lakoma Ladányban, – muzsika, mulattság;
S kinek a foga faj, tartsa nyelvét rajta.
Lám a vén Márkusnak esze volt előre:
Talpa alá tette, úgy esküdt a földre.”⁴*

*Ott iszik az öreg a tanáccsal sorban:
De mintha keserűt érezne a borbán.
Haza megy, komor lesz, szó kifogy belőle,
Sorvadoz, meg is hal, az nap esztendőre.
Négy harang siratja, két pap megdicséri,
Mint becses vendéget, sok nép kikiséri.*

3 Arany János: A hamis tanú. In: Voinovich Géza (szerk.): A. J.: Összes művei. 1. k. Kisebb költemények. Budapest, 1951. 462. p.

4 Azaz: egy darab ladányi földet készített jó előre talpa alá, s így az eskünél mentális rezervatával élt. A. J. [Reservatio mentalis: nem a kimondott szó az érvényes, hanem a közben gondolt tartalom. P. L.]

*Elkíséri a nép a kicsiny ajtóig,
Mellyel a világi élet becsukódik,
Nyitva már az ajtó, készen a sír szája,
Úgy látszik, hogy éppen a halottat várja;
Zeng a búcsúének, a kapa megcsillan,
Fekszik a koporsó odalent, a sírban.*

*És a fekete föld, amint hull, amint hull,
Nyögve a koporsó megrendül, megindul,
Kivetődik a sír dobbanó partjára,
Ropogva szakad föl fedelének zára:
Megrázkódik a test, és talpra ugorván
Szeme fehérelve körül néz mogorván.*

*S amint három ujját emeli az égre,
Úgy rémlik az, mintha kékes lánggal égne;
Majd a néptolongás közepébe törvén,
Odafelé tart, hol kutatás az örvény,
Hol a forgó habok leszállván a mélybe,
Fejüket befűrik a parázs fvénybe.*

*Az időtől fogva, mikor a hold felkel,
S a vizet behinti ezüst pikkelyekkel,
Gyakran látni Márkust – ég felé az uja –
Mélyégből kibukni s elmerülni újra,
És, miképp izgága volt egész élete,
Így kötődik szóval: „Oldjak-e? Kössek-e?”*

*Ne feleljetek rá, körözi halászok!
Kétélű a kérdés, bajt hozna reátok;
K ö t n i: összekötni hálótok egy bogba,
O l d n i: széjjel oldná hosszan a habokba;
Halkan imádkozva evezetek itt el:
S ne mondjatok esküt, ha nem igaz hittel.*

Az öreg Márkus példázatát ő is, az értelmezők is főként az istenítélet nézőpontjából értékelték, ennek tanulságát hirdették: „*ne mondjatok esküt, ha nem igaz hittel*”! Így vette át Szabó Károly folklórgyűjtését szó szerint Ipolyi Arnold *Magyar mythológiájába*⁵, így kereste össze nemzetközi változatait Róheim Géza⁶. A vízi életben többféleképpen értelmezhető szólásmondás (*oldás-kötés*) változatait Kálmány Lajos gyűjtötte össze *A magyar*

5 Ipolyi Arnold: *Magyar mythológia*. Pest, 1854. 211. p.

6 Róheim Géza: *A hamis tanú*. Ethnographia, 1916. 212–221. p.

*halászkok vízi ellenségei*⁷ címmel megjelent közleményében. Az itt és az Arany versében olvashatótól eltérően alkalmazta a mondást Tömörkény István. Az ő elbeszélésében az akivel oldottál, avval köss törvénye azt jelenti, hogy a ladikba vagy kompba fölvelt utast biztonságban kell céljához, a kikötőhelyre juttatni: vagyis akivel eloldottad a csónakodat a parttól, azzal köss is ki (*Szirtesek a partok*⁸).

Nem szól azonban az Arany János kritikai kiadás⁹ jegyzete, a szakirodalom e versre vonatkozó magyarázata sem arról, ami nincs ugyan szó szerint a költeményben, de amelynek ismerete híján nem értelmezhető tökéletesen a mondanivaló. Nevezetesen az, miért, miképpen vált a vén Márkus a két békési község határpörében koronatanúvá? Ehhez a népi jogtörténet jellegzetes megoldását kell ismernünk. Nem magyar, de európai, sőt minden bizonytalansággal nemzetközi hagyomány, egyetemes emberi gondolatból (*Elementargedanke*) fakadó gyakorlat volt, amikor az írásbeliség még nem vált legalább a 20. századi mértékig általánossá, hogy az igazgatási vagy birtokhatárokat úgy tették emlékezetessé, hogy egy-egy falu gyermekeit kivitték a helyszínre, feneküket – lehetőleg mezítelenül, hogy még emlékezetesebb legyen – jól elverték, vagy fölpofozták őket, fülüket jól meghúzgálták, ráállították a határkövekre, így tévén számukra – föltehetően egész életükre – emlékezetessé a helyet. Hiszen emberi számítás szerint ők éltek, ők emlékeztek a jelenlevők közt a legtovább! Az *élő emlékezetnek* e letéteményeseit, az *emlékezeti tanúkat* ismeri a német szokásjog is.¹⁰

A magyar hagyományról Takács Lajos kitűnő posztumusz tanulmánya (*Megcsapátás emlékezet okáért*)¹¹ adott képet. Levéltári adatokból az egész ország területéről közölt változatos adalékokat. A két békési községhez legközelebb Szeghalomból (1823), Szentseről (1728), Mindszentről (1780). A gyakorlat egyetemességének remek bizonyítéka, hogy 1726-ban gróf Eszterházy János Szentjánoson (Komárom m.) „azon a hármas határon” saját fiát, Ádámot *csapatta meg* „emlékezetnek okára való nézve ...”

Karácsonyi János már ismerte azt az 1728. augusztus 21-i jegyzőkönyvet, amely Körösladány (akkor Körös-Nadány) és Köröstarcsa (akkor csak Tarcsa) közt zajlott, s amelynek – négy közül egyik, 60 éves – esküt tevőjét Márkus Jánosnak hívták. Csakhogy ezek éppen séggel tarcsaiak voltak, Tarcsa javára esküdtek. A két megyei biztos pedig – ismerve a népszokást! – *uti moris esset* (ahogyan szokás!) levétette a tanúk csizmáját! Ez tehát nem lehetett Szabó Károly és Arany János forrása. Györfly István ezért sokkal régebbre vezette vissza a történetet.¹² Szerinte az 1479. évi határjáráskor esett meg a dolog. Ilyen messzire azonban a nép emlékezete nemigen nyúlik vissza.

Ám a szájhagyomány természete nem is olyan, hogy történeti hitelességgel ragaszkodnék a valósághoz. Meg kell elégednünk azzal a jogos föltételezéssel, hogy a vén Márkust valamikor a 17. vagy a 18. században, gyerekkorában, kivitték a mai Köröstarcsa és Körösladány határához, a *Peres-zughoz*, jól elfenekelték, hogy így 70-80 évvel utóbb alkalmassá válják hiteles tanúnak.

7 Kálmány Lajos: A magyar halászkok vízi ellenségei. *Ethnographia*, 1895. 102–105. In: K. L.: Magyar hitvilág. Szeged, Pécska, 2009. 262–264. p.

8 Tömörkény István: *Szirtesek a partok*. *Pesti Hírlap*, 1910. 37. sz. In: T. I.: Bazarórszák. Bp., [1912.] 19. In: T. I.: Hajnali sötétben. Bp., [1958.] 405. p.

9 Arany János: A hamis tanú. In: Voinovich Géza (szerk.): A. J.: Összes művei. 1. k. Kisebbségi költemények. Budapest. 462. p.

10 Ruzsoly József: Európai jog- és alkotmánytörténelem. Szeged, 2011. 579. p.

11 Takács Lajos: *Megcsapátás emlékezet okáért*. In: *Ethnographia*, 1985. 36–41. p.

12 Györfly István: Magyar adalékok Arany „Hamis tanú”-jának mondájához. In: *Ethnographia*, 1916. 210–211. p.

Miért nem szólt erről sem Szabó Károly, sem Arany János? Mert az ő idejükben még a *megcsapatás* az emlékezetben élő, magától értődő, köztudomású szokás volt. A *magyarság néprajzában* Szendrey Ákos azt írta: „Palóc és székely területen még ma is él ez a szokás”.¹³

Egyedül Szűcs Sándor említette¹⁴, nyilván a néphagyomány nyomán, idézve a vén Márkus András szavait. (Ő a keresztnévet is a szájhagyományból vehette.) „Tizenkét esztendő s gyerekeske lehettem az utolsó határjáráskor, midőn ladányi eleink meghányták a zugi halmot; annak tetején pediglen az én meztelen fenekemet, hogy jól emlékező tanú legyek ...”

Nem tanulmányoztam Arany e verse kedvéért a római jognak a perjoggal foglalkozó fejezetét, de a testis etimológiája valószínűvé teszi, hogy hasonló meggondolások és gyakorlatok már több ezer éve ott is éltek. Az ún. *primitív népek* közt általában. Ez is Elementargedanke. E latin szó eredeti jelentése 'here', azaz 'férfinak páros ivarmirigye'. 'Tanú' jelentése pedig abból származott, hogy az esküt tevő jobb kezét heréire téve vállalta, ha hamisat esküszik, azon kívül, hogy „*se földben, se mennyben ne lehessen boldog, / Föld kidobja testem, ég kizárja lelke*” – vesztse el termőképességét, ne lehessenek utódai, örökösei. A *magvaszakadás* abban a korban súlyos fogyatéknak, büntetésnek számított. Mózes első könyvének, a *Teremtésnek* tanúsága szerint az eskünek ezt a kellékét, eufémizmussal szólva („*tedd a kezedet a csipőm [Károlyi Gáspár szerint: *tomprom*] alá*) a zsidók is megkövetelték). Ábrahám, halálát érezvén, „*intézőjét*”, vagyonának kezelőjét, legidősebb szolgáját, fölszólította: „*Tedd kezedet a csipőm alá! Megesketlek az Úrra, az ég Istenére és a Föld Istenére, hogy nem veszel feleséget fiam számára a kánaániták közül...*” (24, 2-3). „*Amikor Izráel [Jákob] halála közeledett, hívatta fiát, Józsefet, és így szólt hozzá:*” „*Ha van benned szeretet irántam, tedd kezedet csipőm alá, hogy jóságot és hűséget tanúsítasz irányomban, s nem temetsz el Egyiptomban*” (47, 29-30).

Eddig sem írásban, sem szóban nem kaptam magyarázatot, hogy miért az esküt kivevő csipője alá kellett az esküt tevőnek a kezét tennie, miért nem a saját csipeje alá.

Felhasznált irodalom

A Magyarság néprajza IV. kötet Szenderi Ákos írása. Budapest, 1933.

Arany János

1951 A hamis tanú. In: Voinovich Géza (szerk.): Arany János összes művei. 1. k. Kisebb költemények. Budapest.

Berze Nagy János

1916 Adalékok Arany „Hamis tanú”-jának tárgytörténetéhez. In: Ethnographia. 132–134. p.

Binder Jenő

1916 Adalékok Arany „Hamis tanú”-jának tárgytörténetéhez. In: Ethnographia. 209. p.

¹³ A Magyarság néprajza IV. kötet Szenderi Ákos írása. Budapest. 1933. 287. p.

¹⁴ Szűcs Sándor: Vén Márkus, a hamis tanú. = Sz. S.: Békési históriák. Gyula, 1959. 12–14. p. (A Gyulai Erkel Ferenc Múzeum Kiadványai 6.)

- Györfffy István
1916 Magyar adalékok Arany „Hamis tanú”-jának mondájához. In: Ethnographia. 210–211. p.
- Herbert Haag
1989 Bibliai lexikon. Budapest.
- Implom József
1962 A köröstarcsai hamistanú-mondához. In: Irodalomtörténet. 165–167. p.
- Ipolyi Arnold
1854 Magyar mythológia. Pest.
- Kaposi Márton
1962 Arany János „A hamis tanú” c. balladájának kérdéséhez. In: Irodalomtörténet. 168–170. p.
- Karácsonyi János
1895 Békés vármegye története. [Gyula,] 2. k.
- Kálmány Lajos
1850 A magyar helynevekről. Új Magyar Múzeum, 51. 375. p.
- Kálmány Lajos
1895 A magyar halászok vízi ellenségei. In: Ethnographia. 102–105. p. In: Kálmány Lajos: Magyar hitvilág. Szeged, Pécska, 2009. 262–264. p.
- Riedl Frigyes
1897 Arany egyik költeményéről. In: Emlékkönyv Kármán Mór huszonöt éves tanári munkásságának ünnepére. Budapest. 160–161. p.
- Róheim Géza
1916 A hamis tanú. In: Ethnographia. 1916. 212–221. p.
- Ruszoly József
2011 Európai jog- és alkotmánytörténelem. Szeged
- Szabó Károly
1855 A magyar helynevekről. In: Új Magyar Múzeum, 1850/51.
- Szűcs Sándor
1959 Vén Márkus, a hamis tanú. In: Szűcs Sándor: Békési históriák. Gyula. 12–14. p. (A Gyulai Erkel Ferenc Múzeum Kiadványai 6.)
- Takács Lajos
1980 Egy határmonda háttéréhez. In: Ethnographia. 398–403. p.
- Takács Lajos
1985 Megcsapatás emlékezete okáért. In: Ethnographia. 36–41. p.
- Tömörkény István
1910 Szirtesek a partok. Pesti Hírlap. 37. sz. In: Tömörkény István: Bazsarózsák. Bp., [1912.] 19. In: T. I.: Hajnali sötétben. Bp., [1958.] 405. p.
- Turbucz Zoltán
2007 Irodalmi évfordulók nyomában. Körösladányi Hírmondó. 2007. június.

Rideg István

Modern mondafeldolgozás: új eszközök a hagyományos téma megelevenítésére Körmendi Lajos Apavára című novellájában

Az *Apavára* című monda a 17. századi tatárjáráshoz kötődik. Körmendi Lajos már a Mákos Balázs második vignettájában említi, hogy a török hódoltság idején a Nagykunság 22 faluja pusztult el, és hogy a krími tatárok 1697. szeptember 12-én elpusztították Karcagújszállását. Az *Apavára* című novellája vignettájában pedig jelzi, „Az *Apavára-halom* nevéhez két irodalmi emlék fűződik: részben itt játszódik a cselekménye Boross Vilmos *Ketel vitéz című elbeszélésének*, ezen kívül *Apavára* címmel Szűcs Sándor is feldolgozta a halomhoz fűződő mondát.”¹

Nagyon tanulságos összevetni a néprajztudós Szűcs és a költő Körmendi feldolgozását. Szűcs Sándor titokzatos kijelentéssel kezdi az elbeszélését. „Karcag és Püspökladány közt van egy érdekes nevű vasúti megállóhely: Apavára.” Körmendi a vignettát fejezi be ezzel: „ám itt szinte soha nem állt meg vonat.” Hogy miféle titok lappang a név mögött, azt Szűcs Sándor így fedi fel: „a török-tatár időkben, Karcag népének ez a halom volt menedékhelye. Ezért nevezte el az utókor Apavarának, vagyis apáink várának.”

Mind a két feldolgozás cselekménye egyszerű. Körmendi sem tér el a Szűcs-féle történetvezetéstől. A nagy különbség abban van, hogy Körmendi új, korszerű eszközöket használ a hagyományos téma, a monda megelevenítésére illetve megjelenítésére. Körmendi a tatárok elleni népi ellenállás női hőseit, Klárát, Klára önfeláldozó tettét a filmszerű lírai montázsok összeszerelésével, az emberarcú táj és a minimalizmus segítségével teszi életszerűbbé, mint Szűcs Sándor.

Szűcs Sándor igen körültekintően a karcagi hatalmas határvilágba helyezi a történetét. Apavára a nádasok között terül el. „Az előző futások idején készített vermek, tapasztott putrik várták ott őket”, mondja Szűcs, amikor a tatárok elől menekültek. Körmendi megjegyzi, illetve elfogadja: „Többen úgy tartják, egy földvár állott egykor ezen a helyen.” A karcagiak között volt „egy Ketel nevezetű legény, aki sok tatár fejet leszedett már”, írja Szűcs Sándor. Ketel őriséget szervez, hogy ne adják könnyen magukat, de a Kunmadaras felől, a Tatárülés halomról beözönlő had legyőzi őket. „A tatárok Ketel fejét lándzsavégen tűzték ki a piac közepére.” A tragikus híre Ketel menyasszonya, Klára bojtárfiúnak öltözik, hogy becsalogassa a tatárokat a mocsárba. A tatárok „Lovat adtak alá, de nehogy elillanjon, a nyakába hosszú szíjat hurkoltak, végét a vezér nyergéhez kötötték. S mentek utána.”

¹ Körmendi Lajos: *Apavára*. In: Bárka 2001. 3. szám 31. p. Körmendi Lajos: *Apavára*. In: Magyar Napló antológia. 2003. 64–68. p.; Körmendi Lajos: *Apavára*. In: Körmendi Lajos: *A táltos kincse (mondák, mesék, történetek)*. Karcag Város Önkormányzata. Karcag. é. n. (2004) 31–37. p.; Szűcs Sándor: *Apavára*. In: Szűcs Sándor: *Régi magyar vízvilág*. Magvető Kiadó, Budapest. 1977. 137–143. p.

A néprajztudós igen jó szolgálatot tesz a karcagiaknak, amikor megörökíti az egyik háttérük mögött álló mítoszt. Így zárja az elbeszélését: „Mikor látták a tatárok, hogy vesztükbe viszi őket, megfojtották. A jó karcagiak az ő önfeláldozása emlékére Keservesnek nevezték el ezt a mocsarat, amely nemcsak a tatárok sírja lett, hanem az övé is.”

Amíg a néprajztudós még csak inkább leírja, a költői eszközöket használó író már inkább megjeleníti az eseményeket, mert nála a táj is reagáló, dramatizáló eszköz. Sőt: Jenei Gyula azt is észreveszi, hogy „Körmendi sokszor nem is annyira leírja, megjeleníti, inkább csak jelzi a fájdalom, az öröm s a különböző tulajdonságok archetípusait.”²

Körmendi átveszi a mesét, de a feleslegesnek ítélt információkat (például a határrészek felsorolását, a csigacsalogató gyermekverset, a tatárok magyarcsalogató rigmusát) kihagyja. Szakít az aprólékos leírással, a párbeszéddek hosszabb, kifejtő formáival.

A török-tatár világ három, költői eszközökben gazdag Körmendi-féle mondája – a *Bengecseg*, a *Máros Balázs* és az *Apavára* – egyaránt filmszerű, de köztük leginkább az *Apavára*.³ Az *Apavára* nyolc – egymástól csillaggal elválasztott – montázsból áll. A montázsok jeleneteiben, jelzéseiben kitűnően érvényesül a minimalizmus koncepciója is, „a kevesebb több”.

Az első montázs a legelső reagálás a tatárveszedelem hírére. Körmendi a félelem rögzüléseinek emberi kifejezéseire – bravúrosan, a minimalizmus gazdaságosságával – egyetlen egyszerű hiányos mondatot variál, fejleszt a „beszélő szándéka szerint”. A bénító riadalom élén kérdő mondat áll. Aztán az ocsúdást, a készülődést a kijelentő mondat, s végül a menekülést a felkiáltó, felszólító mondat fejezi ki: „– *A tatárok?*”, „– *Tatárok.*”, „– *A tatárok!*”. Az egyszerű mondatok állító tartalmait azonban, mint valami rezonátorok, felerősítik, felnagyítják a tájelemek. Bizony, komoly lélektani okai vannak annak, hogy a fák borzonganak, az ég kiürül, a mező és a nádas elnéptelenedik. Tudniillik, a sokk hatására az emberek egy ideig nem érzékelik a környezetüket. Körmendi megszemélyesíti, emberarcúvá alakítja a tájat. A tájba az emberek belső lelkiállapota vetül ki – rendkívül kifejezően, expresszionista módon.

„*Az őrhalmok felől tajtékos lovak vágattak. Ahogy eves fogba a fájdalom, úgy vágott be a hír.*

– *A tatárok?*

Megborzongtak a fák.

Váratlanul riadt csend borult a máskor önfeledten zajongó vízi világra.

Hirtelen kiürült az ég.

Elnéptelenedett mező, nádas.

Az emberek csak álltak bénán, szemükben felizzott a félelem. Csak lassan eszméltek, és ismét, rettegve, hitetlenkedve, elstogták a szót.

– *Tatárok.*

A szél felkapta aszót, szaladt vele a messzeségbe.

A végtelen nádasban úgy eltűntek, mint kutyában a bolha.

2 Jenei Gyula: „Én már kivert kutya is itt akarok lenni”. A Barbaricum otthonossága Körmendi Lajos munkásságában. Eső 2005. nyár. 117. p.

3 Először a Bárka hozta 2001-ben, azt követte a Magyar Napló antológiája 2003-ban.

A táj, ha kell, segít is, nem csak kifejez. Itt például a szél, de a nádas is. Pompás a nádas-sal kapcsolatos hasonlat is, mert az állattartó nép világából való. Körmendi az embert a bolhához hasonlítja, a nádast a kutyához. (A hasonlítókat, a nádast és az embereket a velük párhuzamba állított hasonlókkal, a kutyával és a bolhával szemlélteti, képzelteni el.)

Az első montázs negyedik mozzanata is gyönyörű. A szövegben szereplő Kormáncsochalom Szabó Ildikó szövejtésében (Körmendi tőle tudja meg) „Karcag délkeleti határában található laponyag (...) Áldozat helye jelentésben”⁴ Az „Áldozathely-halmon” az oltalomvárás mágiáját villantja fel az író.

„Ragyogott a magas ég. .

– Ürümrét rengetege! Apavári-derék lópja! Botonás náderdeje! Keserves mocsara! Oltalmazzatok minket! – kiáltotta a Kormáncsochalmon, az egyik pihenőnél a legvénebb kun. Tudták, az ő szava a felső viláig elhallik.”

Körmendi, látjuk, nem fogadja el a Keserves földrajzi név nép ajkán élő magyarozatát, mert különben nem írná le a nevet.

A második montázs Apavára-halmán – a szerelmesek, Ketel és Klára örömét, egymásféltését, elválás előtti búcsúzását kifejezve – ér véget. A meghitt pillanatok egyszerűen, tömören megírt jelzéseit baljós természeti előjelek vezetnek be, mert a tájban mindig az ember arca tükröződik.

„Szürke felhők nyomultak az égre.

Ketel és egy szép leány állt a nádas szélén, sokáig némán nézték a másikat.

– Klára – szólta Ketel.

– Ketel – suttogta Klára.

Az ifjú és társai mögött összezárult az erdőnyi nád.

Csend lett a halmon.

Súlyosan dönggették mellkasukat a másodpercek.”

A harmadik montázsban a beszédes táj jelzései, valamint az asszonyok és Klára reagálásai, a féltés és fájdalom, majd a vén kun vészjósló viselkedése fonódnak össze.

„Hanyatlóban volt a nap, amikor egyre lombosodó füst szállt fel a falu felől. Az asszonyok felzokogtak.

– Jaj, fiam!

Klára reszketett.

– Jaj, Ketel!

A lemenő nap csodálatos fényeket lövellt a tájra.

– Amikor a legnagyobb a pusztulás, olyankor süt legszebben Tengri napja – mondta a legvénebb kun félig nyitott, fehérbe fordult szemmel.”

A montázs befejező képeiben lent a holtak lelkéért mágikus táncát járó vén kunt látjuk, fent a tragédiát jelző tájelemek jelennek meg.

„Valahol farkas üvöltött. Egész csorda válaszolt rá.

A vén kun keletnek fordult. Kiverte a hab a száját. Lassan táncolt, forgott, nyögött, dobantott, kiáltozott.

⁴ Szabó Ildikó: Kun eredetű halomnevek a Nagykunságban. 1998. A szakdolgozatot Körmendi megjelentette az általa szerkesztett Karcagi Kalendáriumban. 1999. 126–136. p.

Nézték.

A véres eget gyászba vonta a füst, amely a magasban kavargott az összeverődött hollók és varjak gyűrűjében.

Váratlanul sötét lett, mint a kurgán mélyén.”

A negyedik montázsban Klára megtudja, hogy a tatárok Ketelt is megölték. Fájdalma elemi csapáshoz hasonló.

„– Ketel is?

A haldokló csak a szemével intett igent.

A lány megtántorodott, mint mikor a föld összerándul.”

Az ötödik montázsban a tatárok mocsarakba bújt emberek után akarnak kutatni.

A hatodik montázsban Klára bosszúra szánja el magát. Pásztorruhát ölt, hogy bevezesse a tatárokat a biztos pusztulásba. Körmendi az elszánás bátorságát, a félelmet, a döbbenetet, a fájdalmat, s végül a konokságot, ezeket az egymásba fonódó érzéseket bravúrosan néhány sorba, mindössze tizenöt mondatba sűríti.

Néha megállt, megpihent, megnézte arcát a víz tükrében, próbálgatta férfiasra igazítani a vonásait, a nézését.

Hirtelen úgy érezte, izzó szempárok figyelik.

Farkasok.

Belevágta az evezőt a vízbe, röpitette a csónakot. Mikor kifulladt, visszanézett. Már nem érezte a tarkóján azokat a pillantásokat.

– Nem éhesek – mondta hangosan.

Evezett tovább, de néhány csapás után döbbenetén abbahagyta.

– Ezek Keteléből laktak jól!

Elsírta magát.

Delelőre hágott a nap, amikor partra szökkent. A távolban látta a köröző dögmadarakat.

Tudta, ott volt Karcagújszállása.

Letérdelt a víz szélén, ismét megnézte az arcát, keményítette a vonásait.

Az egykori falu felé indult.”

Klára sírásában benne van minden, amit a Ketel iránti szerelem jelentett neki. Sírása a vágy, a szépség, a jövője iránti reménység elvesztését jelenti.

A hetedik montázsban Klára végrehajtja bosszúját, a tatárokat bevezeti a mocsárba, feláldozza magát, mert a tatárok észreveszik a cselt, és megfojtják. Szerelmével együtt a népi ellenállás hőse lesz.

A hetedik montázs kezdő képei:

„Klára egy lovon ült, a nyakán hosszú szíj, melynek a végét egy kutyafejű harcos markolta. Mögöttük tatár lovasok gázoltak be a nád közé.”

A hetedik montázs befejezése szinte ridegen tárgyilagos. Ezáltal lesz megdöbbenő.

„– Gyertek! – visította Klára. – Gyertek!

A nád rejtékéből csónakok siklottak elő, s a kunok a vízből előbukkanó tatárokat buzogányukkal mentették meg a hosszú szenvedéstől.

A délutáni nap sugaraiban vöröslött a víz.

Holttesteket húzgáltak ki a felszínre, aztán visszanyomták őket.

*Az egyik rúd egy szijba akadt. A szij másik végén Klárát találták meg.
Halott volt.*

A befejező, a nyolcadik montázs egyetlen mondat. Ebben az „idő”, a megszemélyesített elvont fogalom egyszerre jelenthet napszakot, hiszen délután van, esteledik, de jelenthet légköri viszonyt is (dúdoló szelet), sőt: jelentheti a múlás folyamatát is.

*„Az idő csak ténfergett a Nagykunságon, mint valami leölt családú, tébolyodott anya, al-
tatódalt dúdolt egy vénséges vén fűzfának, aztán hirtelen nekiiramodott a kihalt határnak.”*

Körmendit barátai szívesen segítették a munkájában. Az Apavára tatár nyelvű mondatait Kovács Előd készítette el.

Körmendi 1995-ben azt írta Györfi Sándorról, „nem csupán szépséget akar nyújtani az ezredvég értékviszágában (...) hanem eszményeket is.” Körmendi azt hirdeti, hogy „talán mégsem az a művész dolga ma, hogy veszett indulattal szétrombolja a múlt értékeit, hanem azok újra felmutatásával, újak teremtésével segítsen élni egy népnek.”⁵

Felhasznált irodalom

- Jenei Gyula
2005 „Én már kivert kutya is itt akarok lenni”. A Barbaricum otthonossága Körmendi Lajos munkásságában. Eső. 2005. nyár. 97–121. p.
- Körmendi Lajos
1995 Európai lelet. In: Karcagi Hírmondó. 1995. március 24.
- Körmendi Lajos
2001 Apavára. In: Bárka. 2001. 3. szám 31. p.
- Körmendi Lajos
2003 Apavára. In: Magyar Napló antológia. 64–68. p.
- Körmendi Lajos
é.n. (2004) Apavára. In: Körmendi Lajos: A táltos kincse (mondák, mesék, történetek). Karcag Város Önkormányzata. Karcag. 31–37. p.
- Szabó Ildikó
1998 Kun eredetű halomnevek a Nagykunságban. A szakdolgozatot Körmendi megjelentette az általa szerkesztett Karcagi Kalendáriumban. 1999. 126–136. p.
- Szűcs Sándor
1977 Apavára. In: Szűcs Sándor: Régi magyar vízivilág. Magvető Kiadó, Budapest. 137–143. p.

⁵ Körmendi Lajos: Európai lelet. Karcagi Hírmondó. 1995. március 24.

Kurucz János

Kunmadaras nagyközség földrajzi nevei

Bevezető

Amikor a kisgyermek elindul a szobában, a lakásban, csúszva, mászva, majd felállva, „felterképezi” a maga mikrovilágát (szájjal, kézzel megjelöli), s megtanul benne tájékozódni. Ezt teszi a felnőtt ember is a szűkebb-tágabb környezetében. S ha már felfedezte, a könnyebb tájékozódás, eligazodás érdekében megjelöli annak részleteit. Ezt segítik a tulajdonnevek egyik csoportjába tartozó főnevek: a *földrajzi nevek*.

Földrajzi névként határozunk meg szófaji szempontból (a jelentés alapján) minden olyan nyelvi jelenséget, amelyek a földfelszín természetes vagy mesterséges részleteit jelölik, illetve azok azonosítására szolgálnak, s ezeket kisebb vagy nagyobb közösségek használják. Jelen dolgozatnak feladata a település megnevezésére vonatkozó, továbbá a bel- és külterületén található felszíni formák megkülönböztető neveinek összegyűjtése: részint a hivatalosan rögzített, másrészt a nép emlékezetében, használatában élő nyelvi formák alapján. Így a belterületen: utcák, utak, terek, közök, zugok, településrészek, középületek, nevezetes lakóházak, szolgáltató egységek (malmok, boltok, éttermek, kocsmák, kutak ...), temetők, emlékek, emlékhelyek stb. nevei. A külterületen: határrészek, dűlők, országutak, dűlőutak, a megkülönböztető névvel ellátott művelési egységek, építmények (rendszerint a létrehozóról, a birtokosról vagy használóról elnevezve), a természet (itt elsősorban a víz) és az ember által kialakított térszíni formák, a hasznosítás során kialakult jellegzetes jelenségek, illetve az azt segítő létesítmények (csatornák, tanyák, kocsmák, itatókútak, őrházak, pásztorkunyhók, stb.) tulajdonnevei. Ide tartoznak az erdők, névvel jelölt fák, facsoportok.

Munkám során igyekeztem a megnevezéseket (elsősorban a népnyelvi formákat) a történetiségtől nem elvonatkoztatni: így rögzítettem – sokszor csak egy-egy mondatban – a település történetében játszott szerepüket is. Ilyen szempontból igen sajátos szerepe van a hajdan nagy számban meglévő madarasi tanyáknak (több mint 400 volt), amelyeket – néhány kivételtől eltekintve – elsodort a történelem, a politika agresszivitása. Kormos László munkájából tudhatjuk, hogy 1736-ban 349-en kaptak tanyaföldet, s ez lett aztán alap a redempciókor a birtokszerzéshez is. Néhány idős ember csodálni való emlékezete azonban jó részüket még őrzi. Megjegyzem, hogy a korábbi – múlt századi, századfordulói – állapotokat rögzítő kataszteri térképekkel való összehasonlítása csak kevés esetben lehetséges, mert a birtokosok változása miatt szinte megoldhatatlan feladatot jelent. Nem is ez a dolgozat feltétlen feladata. Az adatközlők is jórészt csak az ő életkoruknak megfelelően, olykor az elbeszélő elődök emlékezetével kiegészítve „fényképezték le” a hajdan volt tanyavilágot, illetve az elmúlt félévszázadban ide-oda változó birtokosi és gazdálkodási helyzetet. Nagyon nehéz feladat a már meg nem lévő tanyák térbeli helyzetének rögzítése, besorolása megfelelő térképek híján, illetve helyenként az emlékezet pontatlansága okán. Ezek ellenére – a lehetséges hibákkal együtt is – hozzájárulhat e munka egy olyan település történetének kiegészítő rögzítéséhez, amely a múltban felívelő szakaszokban is élt, a jelenben pedig sok ne-

hézsséggel küzdve – úgy tűnik – mintha leszálló ágban lenne. (Ezt általánosítva írom.) Remélem, és a település lakói közül sokan (a hivatali vezetés is) reménykednek, hogy a jövő évszázad, évezred csak felemelkedést hozhat.

Ady gondolatával élve: az itteniek magyarsága

*„Mindennél keserűbb,
Mindennél igazabb.”*

Sújtottak itt is a világháborúk (lásd az emlékművek „gazdag” névsorát), innen is deportáltak, illetve elvitték munkaszolgálatra a zsidókat. Volt politikai koncepciókba illő zsidóverés (pogrom), s ürügyként felhasználva keményebb volt a likvidálás, sok ártatlan ember (köztük gyerekek) szenvedett deportálva (1951: hét család, Polgáron az Á. G.-ban, akik esetében a családfő csendőr vagy katonatiszt volt, közöttük rövid ideig a főjegyző is; 1953: a Hortobágyon 63 család) őket és a többi elűzöttet minden vagyonuktól megfosztották. Gyűjtőmunkám során is (1998) beszélnek vagy hallgatnak még a megsebzett sorsok, árulkodik a rettegéstől egy éjszaka megöszült haj (akkor még fiatal asszonyé!). Kevesen tértek vissza a szétszórattatás után, de ahova kerültek (bel- vagy külföldön), ha megküzdve is, de hasznosították emberi – szellemi- avagy fizikai erejüket. Vannak hazalátogatók (rokonokhoz, a temetőbe), illetve a végső nyughelyre megtérők, mégha a hazai föld nem mindig volt számukra áldó. Így lehet a múlt iránti nosztalgia részükről még dicséretesebb!

Mindezekre emlékezve is lenne inkább szükséges a századvegi új keletű gazdasági- szociális gondok sürgető megoldása ebben a térségben, benne Kunmadarason azok számára, akik itt maradtak, illetve a jövő ígéreteinek, az ifjúságnak.

A dolgozat szerkezete:

- I. Belterületi nevek
- II. Külterületi nevek
- III. Mellékletek
- IV. Az adatközlők névsora és életkora (1998-ban, ill. 1999-ben)
- V. Irodalomjegyzék, illetve a felhasznált térképek

Útmutatásként közlöm, hogy a bővebb információkat, a múlt jellemző megidézéseit a mellékletekben rögzítettem. Itt szerepel néhány a dalokban fellelhető, a népi emlékezetben élő történeti részlet, vagy érdekesebb személyiségről szóló rövid bemutatás. Ezeknek a névadáshoz fűződő szorosabb vagy lazább kapcsolata van. Mégha apropó jellegűek is, feljegyzésre érdemesnek találtam.

Ezen a helyen köszönöm meg a nagyközség polgármesterének (Márki Sándor), jegyző-nőjének (Papp Ferencné) és a Polgármesteri Hivatal dolgozóinak, Szalkay Róbert tiszteletes úrnak és az Általános Iskola dolgozóinak szíves segítségét, amit munkámhoz adtak. Köszönöm Farkas Ferencnek, a Jászberényi Tanítóképző Főiskola nyugdíjas tanárának készséges szakmai segítségét. Utoljára, de nem utolsósorban annak a több mint 70 adatközlőnek, akik legjobb igyekezetük szerint meghatározó segítséget adtak munkámhoz.

Kiegészítő megjegyzésem, amelyeket az alapmunka elkészülte után írok:

– 2010-ben a Hortobágyi Kényszermunkatáborokba Elhurcoltak Egyesülete által megjelentetett könyv (60 év: 1950–2010) lapjairól megtudhatjuk, hogy Kunmadarásról Borsósra, illetve Elepre kerültek a kitelepítettek. Dr. Kenyeres Imre írása családjá, önmaga ottani soráról vall ezen kiadványban.¹

– Az időviszonyításról, az évszázad, illetve évezred esetében 1999 a kiindulási pont.

– A szóba hozott gazdasági, szociális gondok az elmúlt tizenöt évben csak szaporodtak.

A településről általában

Az elnevezés alapja személynévi eredetű: *Madaras György* szálláskapitány volt, aki betelepítette a falut. Ő mint jászkapitány kapta a madarasi északi részt mint részbirtokot. Lakói jász és kun eredetűek. Az 1571-es szolnoki török defter fordításában Madaros faluban 26 házat írnak, temploma nincs.² (Ugyanakkor Fábián-Sebestyénben 20 ház és templom, Kápolnás 39 ház és templom van.) A település 1716-ból származó pecsétjén a következő szöveg olvasható: CUM. MADARAS: 1716 SIGILLUM. – Rajta a két szembenálló madár a két nemzetséget, az összefonódó kígyó motívum egyesülésüket, a madarak fölött lévő koronában az ékírásjel (amely madarat jelent) a Madaras ág vezető szerepét ábrázolja.³ Kunmadaras új címerében a pajzs mezőjében egy féllábon álló felterjesztett szárnyú daru jobb-
jában követ tart. „A címerben a daru azér' tartja a lábával a követ, hogyha veszély van elejti, oszt avval fibreszti a nípet. Fehér István tanító úr így mesélte nekünk.” (38.) A koronában már megjelenik a jellegzetes kun jelkép, a kétfarkú, jobb-
jában kivont kardot tartó oroszlán.

A település nevének változatai: Ósmadaras, Madaras falu, Kun Madaras, 1811–1872 között Nagy-Kun-Madaras város, Kunmadaras község, Kunmadaras nagyközség.

A helységbe, határába – elpusztulásuk után – beolvadt települések: Hatház, Gergely, Kápolnás, Fábiánsebestyén (Fábiánka), Verebes (mondaszerű történet), Gacsa. Az egyik adatközlő szerint: „A menekülés előtti települések: Madaras, Fábiánka, Berek falu, Telekfalu, Kőkápolnás, Verebes falu.”(2.)

Kunmadaras nagyközség adatai (1998):

Belterülete: 393 ha 2957 m²,

Külterülete: 14 971 ha,

Lakosok száma: 6251 fő.

A település lakosainak árapályszerű mozgását mutató adatok, amelyeket a történelmi-gazdasági-társadalmi okok determinálnak. (Ezeknek a kifejtése itt most nem lehet feladatom.)

– „Madaras, szabad mező-város, Szabad Jász és Kun kerületekben, a Madaras és Üllő tavak mellett. Népessége 7.311 lélek, kik 8 egyént kivéve mind reformátusok.” „Kiterjedése 26.253 hold (1.600 négyszögölével), és 994 négyszögöl”, „Az északi részén alig akadhatni már Fábiánka és Kápolnás régi helységek nyomaira.”⁴

1 Kenyeres Imre: 60 év. 1950–2010. Budapest, 2010.

2 Györfly Lajos: Adatok az Alföld törökkori településrendszeréhez. Szolnok, 1972. 33. p.

3 Kormos László: Kunmadaras fejlődéstörténete termelőszövetkezeti községgé alakulásáig. Szolnok, 1967. fotómelléklet

4 Fényes Elek: Magyarország Geographiai szótára. II. k. Pest, 1851. 55. p.

Ekkorig 1811-től megnevezése „Nemes Nagy Kun Madaras Városa.”

– Kunmadaras nagyközség 1930-as években (még a zsidóüldözések és a II. világháború előtt, amelyek óriási vérvesztéseket jelentettek polgári és katonai áldozatokban): Ekkor a Tiszai Felsőjáráshoz tartozik (Kunhegyes székhellyel).

Lakosainak száma: 7.645, területe 26.736 katasztrális hold.

– Az 1884-ben készült vázlat szerint „Nagy Kun Madaras”

Birokrészleteinek összege 24.768 hold és 1.449 öl. Ekkor még Gacsa pusztája nem szerepel az összesítésben. (A későbbi területnövekedés magyarázata ez.)

– A dolgozat rövidített változatának készítése évében Kunmadaras nagyközség lélekszáma (2012. január 1-jei adat.): 5.943 fő.

Kunmadaras településszerkezete sajátos képet mutat. Az áthaladó országutakhoz kapcsolódva alakultak csak ki benne hosszú, egyenesnek mondható utcái, azaz útjai: Kálvin (Iványi), Kunhegyesi és a Karcagi út. Az Örsi út sajátosan féloldalú, s a térszínű formák (Tó, völgyes részek, az átfolyó víz) szabják meg külső képét. Újváros I; II. és III. útjai, valamint a Keresztköz – a későbbi beépítés okán is – lehettek viszonylag egyenes, hosszabb utcákká. Megfigyelhető, hogy sok a köz (igen rövid utcák), zug. A népi megnevezésekben szívesebben használják a köz, mint az utca megnevezést. A későbbi beépítésben meghatározóak a térszíni formák, a szintkülönbségek, a laposok, vízjárta részek. Mondhatni, hogy araszolva terjeszkedett kifelé a település. Sajátos az utcák torkolatszerű találkozási pontja, s az ott kialakult térszerű formák. (Lásd a Kunpiac, Tatárpiac elnevezéseket!) A temetők (négy) a főutak közelében, a viszonylag magasabb helyeken települtek. A Régi temető a településsel együtt haladt kifelé. A másik három tartotta, tartja az eredeti helyét. Ezek az Oktalan, Újvárosi, Zsidótemető, illetve az 1958-ban megnyitott új Köztemető. (A Csárda temető mintegy 100 éve megszűnt.) A Református templom, Községháza, iskolák természetesen foglalják el (három út találkozásánál) a központi helyet. A Katolikus templom, illetve Zsidótemplom későbbi létesülésük folytán már mellékutcákba, de közel a központhoz kerültek. Az üzletek, szolgáltató egységek mai képe szórtságot mutat, de korábban a Kunhegyesi út volt ilyen szempontból a meghatározó.

Az utak, utcák elnevezése részint az általános gyakorlatot követi, de – főleg a népi nevekben – mutat attól eltéréseket is.

A szomszédos települések irányába haladó utak neveiről már szóltam. Ezek a helység elrendezésében meghatározóak.

A településrészek nevei: Újváros, Tóalj, Túlsó vég, Laposi rész, Tópart, Verebes. Történeti munkánkban találok a Felső vég és az Alvég megnevezésekkel. A cigány lakosok elkülönülő lakhelyeinek átfogó neve volt: Hóstya és Telep (Putri). Kunmadarason a házsorszámhoz igazodó címzés sokáig volt gyakorlatban, mondhatni 1950-ig. Attól kezdve egyeduralkodó az utcanévhez kötött megnevezés.

A legtöbb utcát az általános ismert történeti személyiségek nevével látták el. (A felsorolást a történelmi időhöz igazodva teszem.) Hunyadi, Budai Nagy Antal, Bocskai István, Bethlen Gábor, Frangepán, Zrínyi Péter, Rákóczi Ferenc, Bercsényi Mikós, Bottyán János, Esze Tamás, Mikes Kelemen, Kossuth Lajos (utca és tér), Aulich Lajos, Batthyány Lajos, Bem József, Damjanich János, Deák Ferenc, Kiss Ernő, Kiss János, Lázár Vilmos, Lenkey

János, Nagy Sándor, Táncsics Mihály, Vasvári Pál; Honvéd (ide sorolom). A túlnyomórészt (a múlt század közepéig kizárólagosan református lakosú település egyik főutcája Kálvinról kapta a hivatalos nevét. Századunkból: Bajcsy-Zsilinszky Endre (ő átélte a rendszerváltásokat), Gróf Bethlen István, Horthy Miklós, Lenin, Sztálin. (Őket kirostálták a politikai váltások.) A legutóbbi rendszerváltás hozta: Nagy Imre, Bibó István, elvitte; Áchim András, Bacsó Béla, Fürst Sándor, Rózsa Ferenc, Ságvári Endre, Sallai Ferenc, Mónus Illés, Münnich Ferenc, Somogyi Béla és Schönherz Zoltán nevét. (Utóbbit még térképen is 1965-ben Schőzer Zoltán formában írják. Az adatgyűjtéskor a 90 éves özv. Kálmán Balászné is így ismerte.)

Nincsenek kun méltóságokról (mint Karcagon Kuthen, Ketel) vagy királyokról (mint Kisújszálláson: Béla király, Karcagon: I. László, Szent István, IV. Béla király) utcák elnevezve. Ennek természetes korlátai is lehetnek: a település nagysága, illetve az utcák száma.

Irodalmi, művészeti, tudományos személyiségek mint névadók: Ady Endre, Arany János, Csokonai, Györfy István, Illyés Gyula, Jókai, József Attila, Kodály, Kölcsey Ferenc, Móricz Zsigmond, Munkácsy, Petőfi, Semmelweis, Váci Mihály, Vörösmarty, Majakovszkij. (Az utóbbi elment a változások során.)

A kunok történetében jelentős szerepet játszott Csikay János, a helyi egyházi életben Sínay Miklós.

Ott lakókról nevezték el a következőket (főleg népi elnevezések). Abban az esetben kiegészítést jelentett, ha nem ismerték a hivatalos nevet (a változások vagy az utcák tördeltsége, rövidsége miatt). Bába utca vagy köz, Bogdán (Bagdán) köz, Borsi köz, Csátré utca, Fekete utca vagy köz, Főríz utca, Géresi köz, Gyöngyik köz, Hajzer zug, Hatházi Ferenc, Hatházi Imre utca, Kántor utca vagy köz, Kocsmáros utca, Koporsós (Kiskoporsós) utca, Kőrösi köz, Kovács Géza köz, Megyeri Antal utca, Náci köz, F. Nagy Gergely utca.

A túlsúlyban ott lakókról, üzlettel rendelkezőkről: Zsidó tized. (Ebben megőrizve a település korábbi, tizedekre történő tagolását.)

Településrészeiről, illetve annak irányába mutató elhelyezkedéséről: Verebes, Csárda, Berek, Nagygát, Kislapos, Nagylapos, Nagymező, Mező, Temető, Tóalj, Völgyes (utca vagy köz).

Épületről vagy épület irányába vezető voltáról: Liga köz, Malom utca, Mozi köz, Nemzeti köz, ONCSA, Rendőr (Csendőr) u. Szegényház utca, Tűzoltó utca.

Funkcióról lettek elnevezve: Gyepszíl utca, Csorda köz, Libasor utca, Szeszfőzde zug, Posta utca (Régiposta köz), Vásártér (utca is). Minősítő nevek: Bánom zug, Egyház utca (valamikor egy ház volt benne), Görbe utca, Hosszú utca, Keskeny utca, Kis utca, Rövid utca, Sáros köz, Új utca, Széles út.

Eszközökről nevezték el: Dob, Sarló (alak is), Síp utca.

Elvont megnevezések: Alkotmány utca és Béke utca.

Égitestek: Csillag, Hold, Nap utca.

Fémek: Réz és Vas utca.

Állatnevet kaptak: Bagoly, Bibic, Csödör, Farkas, Fecske, Gólya, Kakas, Madár, Nyúl, Radvasz, Róka, Sirály, Tyúk, Veréb (utca, zug vagy köz).

A település jellegzetes növényéről: Akácfa, Fűzfa, Nyárfá utca, Zöldfa utca, Epres Vásártér.

Foglalkozással kapcsolatos megnevezések: Mester, Munkás, Kocsmáros.

Egyéni, népi etimológiai magyarázata van: Nóborda. (Más településeken is találkozunk hasonló naív értelmezésekkel. Gyakran kötik a tót (szlovák) „házaló” árusok személyéhez.)

A településhez közel levő, annak kiszolgálásában fontos szerepet játszó épületeket is besorolják Külső (és sorszám) megnevezéssel. Így például a szélmalmokat.

Az Erzsébet (királyné?), illetve Anna utcák megnevezésére nem kaptam egyértelmű jelzést. Hasonlóan a Jeges utcára / ~ közre. (Esetleg ragadványnévről?)

Utóbbi mindenképpen a „jeges” foglalkozásra vezethető vissza, amelynek űzői a jeget (pl. kocsmák esetében) szállították a vermekbe. Ismert a J. (Jeges) Kovács ragadványnév. Továbbá utca, kocsmá, bolt és óvoda (sőt a Kiszgazda Olvasókör) is kapta ezt a megkülönböztető nevet.

Az Erzsébet utca a megnevezést a királyné (Ferenc József osztrák császár és magyar király felesége) után kapta, aki iránt szimpátiával viseltettek a magyarok. (Pl. Karcagon és Kisújszálláson ligetet neveztek el róla.)

(Érdekesként megjegyzem, hogy a Semmelweis u. 7. szám helyett még 40 év után is az Anna u. 7. számra kapták a fizetendő áramszámlát a tulajdonos fogyasztók. Az utca névváltoztatása 1950-ben volt!)

Belterületi nevek (az utcaneveken túl)

A gyűjtött anyagot az alábbi módszer szerint mutatom be a helynevek 1–287. sorszámán:

- I. A népnyelvi megnevezések,
- II. A hivatalos nevek és változásai,
- III. Névmagyarázatok, a névhez fűződő ismeretek, adatok.

(A továbbiakban csak római számokkal jelzem a részleteket. Azon belül a sorrend: elől a jelen megnevezései, utána az objektumok funkciói, s az azzal összefüggő névváltozások. A zárójelben szereplő évszámok a legtöbb esetben pontosítanak. Az idézetek vagy megnevezések után a zárójelbe tett sorszámok az adatközlőket jelölik, akiknek névsora a dolgozat végén van.) Most a felkérésnek megfelelő amolyan „szurkapiszka” módon, címszavak alatt emelek ki a településre jellemző, történelmi múltját mutató mozzanatokat.

Egyházközségek objektumai

A 202. sorszámán:

II. Református templom

III. 1571-ben Madarason nem volt templom, az 1633-ra felépült nádfedelees imaház 135 évig állt fenn. Tornya fundamentumának téglái a keleti ajtó előtt ma is láthatók NKME jelzéssel. (Nagy-Kun Madarasi Ekklezsia). Az új templom 1768-ban épült fel, a torony úgyszintén. 1834-ben készült el a torony magasítása a sétálóval. 1860-ban fejezték be – a Debreceni Református Nagytemplom mintájára – a templomhajó átépítését. 1880-ban bástyafallal kiképzett lapos formájúra átalakították. A 20. században javítási, felújítási munkálatokat végeztek rajta.⁵

---

5 Ötvös László: Madarasi Krónika Kunmadaras. 1989. 35–41. p.

Hozzá kapcsolódó közlések még a 203. és 206. sorszámokon: Parókia, Paplak, Gyülekezeti ház és Gyülekezeti terem.

A másik két hitközségre vonatkozó nevek:

198. sorszám: Izraelita imaház (a templom), amelyet 1879. június 1-jén szenteltek fel.

108. sorszám: Római Katolikus Imaház (1965) és Plébánia, Zsidóiskola, Katolikus Iskola.

A Római Katolikus Templomot 1962-ben átépítették (Titulusa: Jézus Szíve).

Mária Terézia királynő felerősödő rekatalizációs törekvése idején (1760-as, '70-es évek fordulóján) nagy nyomás nehezedett az eladdig csaknem 100 %-osan református nagykun településekre. (Kivételt jelentett a római katolikus Kunszentmárton.)

A madarasi nép elhordta a Györffy Jánosról elnevezett belterületi halmot 1768-ban egyetlen éjszaka, hogy így akadályozza meg a kereszt felállítását. A névadó a „futásban” volt madarasi bíró.⁶ „Újváros első és második útja között az Őrsi úttól 40–50 méterre. Ma is lehet látni az emelkedőt.” (18.) Kiss András feljegyzésében: „Új homok kert – Györffy halom – Vám ház”, tehát az I. út ellenkező vége közelében.

Iskolák:

A Debreceni Református Kollégium partikulájaként folyt Madarason évszázadokon át az oktatás. 1735-ig csak a fiúk, attól kezdve folyt a leányok iskoláztatása is. Épületei: Fiúiskola (Oskola 1817, a mai épület 1912-ben készült. A második leányiskola 1823-ban épült. Az Általános Iskola új épülete pedig 1959-ben. 1964–1972 között gimnáziumi oktatás céljait is szolgálta. 1991-től az egyigazgatású intézmény főépülete volt, amely az I. számot viselte. (A lányiskolai II., a fiúiskolai épület pedig a III. számú volt.) 2001-től folyik Kunmadarason a református szellemű oktatás-nevelés ismét. Az alapmunka ide vonatkozó sorszámjai: 188., 190. és 192.

Központi helyen áll a **Községháza**, amely ma Kunmadaras Nagyközségi Képviselőtestületének Polgármesteri Hivatalának helye. (185. sorszám) A település várossá válása idejéből találtam „Nagy Kun Madaras újonnan építendő Helység Házának rajzolatját”, amelyet Nagy József vicanótárius készített 1807-ben. Benne ilyen helyiségek: „Tanács Ház”, „Archívum”, „Cancellária”, „Perceptorialis Ház”, „Cassák Ambitussa”, „Cassák” (négy), „Tanács Ház Pitvara”, „Konyha”, „Cseléd Ház”, „Gazda Kamarája” és „Tornázt”. (Az épület egy szintes.)

Emlékművek

186.: Az *I. világháborús emlékmű* („a hazáért elesett kunmadarasi hősök emlékére”) a Községháza előtt áll. Az 5. számú melléklet a „Tizennyolc emlékmű” felállításá helyéhez fűződik. (18.)

194.: A *II. világháborús emlékmű* hármas szerkezetű. Feliratai (balról jobbra):

– A II. világháború polgári áldozatainak (1939–1945)

– A II. világháború hősi halottainak emlékére (1992)

– A hortobágyi kitelepítettek és áldozatok emlékére (1951–53)

6 Kormos László: Kunmadaras fejlődéstörténete termelőszövetkezeti községgé alakulásáig. Szolnok, 1967. 61. p.

Somogyi Árpád szobrászművész alkotását 638 adományozó készsleges adakozásából állították fel. „A régi Pijactér” című melléklet (6. sz.) az országzászló és a II. világháborús emlékmű felállítási helyéhez is kapcsolódik. Az Országzászló felirata: 896–1996.

183.: Zsidóemlékmű, amelynek felirata: A kunmadarasi pogrom áldozatainak emlékére, akik a haláltáborból jöttek vissza. (1946.) Felállítási helye: a II. világháborús emlékművel átellenben.

35.: A Kunmadarasi Izraelita Hitközség mártírjainak emlékműve a Zsidótemetőben (az Izraelita temetőben) áll. Kétnyelvű felirata: „Ezen emléket emeltette a Kunmadarasi Izr. Hitközség a deportálásban és munkaszolgálatban 1942–1944. években elpusztult testvérei emlékére. Ártatlanul kiontott vérük legyen örök vád gyilkosaik ellen. Felszabadulásunk negyedik évében 1949” (158 név van felvéve rá, köztük a pogrom áldozatai is.)

A pogrom halálos áldozataival hozhatók kapcsolatba a 137. és 168. sorszámú részletek. A deportálásból nem jöttek haza a 73., 79. és 80. pontokban érintett családok tagjai (Klein Miklósé, illetve Schik Sándoré). Weinberger Béla és egész családja hazajött Németországból, de „alijáztak”, azaz kitelepültek Izraelbe. A 80. objektumról szóló pontot egész terjedelmében közlöm:

I. Schik Sándor-féle ház, illetve üzlet, Kohn Sándor (Dolfi Sanyi) háza,

II. Ma: Villanyszerelő műhely, Piroska zöldség- és gyümölcsház.

III. „1957-ben vettem meg. Schik Sándor odamaradt”. (31.) Kohn (Kun) Sándor (Dolfi az apja után, akit Dolfi bácsinak neveztek az Adolf becéző formájával) nyugdíj mellett teljesen vakon még dolgozott. Egyedüli izraelita vallású Madarason. Munkájáról, személyiségéről elismeréssel szólnak az adatszolgáltatók. Nostalgiaival emlegetik „a nemzetközi brigád” munkáját. (A zsidó vállalkozó, a keresztyén Fagyal Imre és a cigány Burai József, ragadványnevén „Kakas” dolgozott együtt.) A Piroska üzletnév a feleség keresztnévéről származott: az üzemeltető leányuk, Gőz Imréné.

159.: *Hősök kertje* (1933): „Hegyes fenyőfák voltak benne, mint gyerekeket vittek bennünket oda.” (68., 69.)

189.: *Szovjet emlékmű*: 1956-ban ledöntötték.

151.: A ledöntött Orosz emlékmű helyett az Öreg /Vén/Régi/Vasúti temetőben állítottak újat. (36., 70.) Csak orosz nyelvű felirat olvasható rajta. Fordítása: A magyar nép szabadságáért folytatott harcokban elesett szovjet harcosok emlékére.

Korábban már szó volt *Kunmadaras hajdani két tavaról*. A Tó /Oktalan tó a „Füredre járó út” (mai nevén Örsi út) baloldalán terült el. 1830-ban kiszáritották. (Több megnevezésben él azonban tovább. (5., 36., 49., 50., 327. stb. sorszámok). Összeköttetésben állt a belvizeket levezető Csörszárókkal (madarasi nyelven Cseszárókkal). (7. sorszám)

A másik tó az *Üllő* (Nagy és Kis Üllő), amely a Karcagi út mellett terült el. A Nagy Üllő a Repülőtérrel szemben, a Kis Üllő pedig Berekfürdőt fogja félkör alakban közre. (Lásd a külterületi 796. és 798. sorszámokat.)

A település hajdan volt hídjai:

– A Liphec-gáti híd rajta van 1783-ban a térképen. Kormos László szerint a legnagyobb forgalmú akkor.⁷

7 Kormos László: Kunmadaras fejlődéstörténete termelészövetkezeti községgé alakulásáig. Szolnok, 1967. 79. p.

– Az Újvárosi híd (1799-ben épült) az Örsi úton átívelve a Cseszárkot és az Oktalan tavat kapcsolta össze. (Az újabb időkben betemették a jobb oldalát, mert beleestek róla a mélybe.) (5. sorszám)

– Temető-híd, amely 1817-ben már megvan Kormos László szerint.

Kunmadaras malmi

– „Vót egy szárazmalom Gacsán, a Nagyfertő-tó partján.”⁸ 1807-ben: „ujjított Szeless nevezetű Száraz Malom.”

– *Vízimalmai* nem voltak, mivel működtetési lehetőség nem volt vízi energia hiányában. A felszíni víz mozgását csak a csapadék, illetve a Tisza kiöntései eredményezhették.

– A 20. század közepéig terjedő időben, azonban több *szélmalomról* tudtak az adatszolgáltatók.

Így:

– 33. sorszám: A Veres-féle szélmalom Újvároson a Temetőhegyben. (Csuka János kisvársányi lakostól vásárolták meg, s állították fel a 19. sz. elején. (Kormos László könyve és a 10., 11., 26., 44., 64.)

45. A Túri-féle szélmalom a Széles útnál volt. (26.)

149. Széll Imre szélmalma (1933. Külső 6.) a Vasútállomásnál, a Vásártérnél volt.

157. A Tarjányi-féle szélmalom (a Vásártér sarkában) Mészáros Sándoré lett. (11., 17., 68., 69.)

284. Dobi-féle szélmalom, amely majd Doma Imre (a vő) tulajdona. (6., 10., 26., 34., 55., 61., 68., 69.) A Csárda temetőnél.

421. A Faragó-féle szélmalom (a külterületen) „a Vágóhídnál vót”. (35., 62.)

– Már nem a szélenergia működtette *műmalmok*:

6. Stampf-malom (Stampf István és társai): Az 1920-as évekig gőzmalom volt, akkor áttértek az olajra. (18.) „Fatüzeléses kazán vót benne. Kaluczka Gyula vót a főgépésze.” (35.) A társak: Boján Bálint és Benigni Sámuel. (43.) A „Valéria Henger Múmalom nevet Stampf István felesége után kapta.

116. Kunmadarasi Gazdák Malma Rt., Múmalom (1933).

Kovács Ferenc „a pénztárnok úr”, volt a főrészesvényes. „Édesapánk, Bódi Miklós is ott dolgozott mint malomgépész.”(4.,5.) „1912-ben épült, s 1962 novemberében örölt utoljára. Nyersolaj hajtotta, illetve szén (szívógáz segítségével).” (18.)

A lakosság vízfogyasztását szolgáló belterületi kutak, amelyek elvezetésüket rendszerint arról a személyről kapták, akinek telke, háza előtt volt. Más részük pedig a közterületi helyéről, vagy általános hasznosításáról.

1., Tunyogi Szarka-kút: „szabad, ásott kút vót.” (64.) „Az 1950-es években kerek kút vót.” (37.)

2., Gyepszélesi kút: „a temető mellett vót.” (37.) A Véntemetőről van szó.

3., Bagós-kút / „Csürhekút”. (50.)

„Gémeskút. Vize mosásra vót jó.” (10.) „Sorba álltak, bagóztak az emberek.” (= a férfiak) (21.)

8 Fazekas Mihály: Kunmadaras juhászata. Karcag, 1979. 212. p.

5. Fekete kút:

A Fekete köz sarkán volt. (4., 5., 10., 49.)

6. Kiskút Hajdú-kút (2., 10.)

„Gémeskút. A tulajdonosok: Hajdú-(Birkás) Szűcs Imre – Himer József. Rettenetesen jó vize vót.” „Ez ásott kút vót.” (11.)

7. Hajzer-kút (Lásd a 8. és 9. számú mellékletet!)

8. Kota-kút („a Nagymező útnál)

„Gémeskút volt.” „Vize jó volt ivásra.” (Személyről volt elnevezve.)

9. Liga-kút:

Kerekes volt, ártézi ivóvízzel. Az Egészségháznál, a Liga előtt. Sokan jártak oda ivóvízért. „Az iskolából odajártunk vízer kannával, az iskolaszóganak segítettünk. Addig se kellett az iskolapadba' ülni.” (37.)

10. Samu-kút / Samu kútja.

Nagy Sámuel főbíróról kapta a nevét; a Csárda út végén szabad (gémes) kút. (49., 66.)

11. Kerekes-kút

Kerekes Bálintról kapta a nevét. Nyomás kút, üzemen kívül még megvolt. (21., 68., 69.)

12. Botó-kút

Norton kút, de üzemen kívül. (4., 8., 49.)

13. Csárda-kút

Gémeskút, már 1817-ben megvolt. Betemették. „...avvót a jó ivóvíz.” (9., 10., 49., 56., stb.)

14. Dobár-kút: a Tóparon volt. (12., 34.) Családnév jelölte.

15. Bikás/Bika-kút, már 1817-ben megvolt.

„Nagy kút vót, a Karcagi út mellett, a laposi oldalon.” (14.)

16. Lóger-kút (39.)

Az 1883-as térképen szerepel.

„Ivóvizet is onnan hordtunk.” (31.)

17. Bornyúcsorda-kút / Pendel-kút, „a Tóaljban.” „A vize jó vót inni.” (2.)

18. az ONCSA (Országos Nemzetvédelmi Családalapítás) házak (Bibó István út délkeleti végén) építéskor két házanként egy-egy kerekes kutat is csináltak. (68., 69.) Tizenegy ház épült.

Kunmadaras jelenlegi lakói között is jelentős lélekszámú cigánység településtörténeti helyéről két pontot emelek ki:

138. I. Hóstya, Hóstya köz

II. Bihari utca (1950), Hóstya utca (1933)

III. „Zenész cigányok laktak ott” (68, 69.) „Nem putriba, hanem ípitett kis házakba laktak jobb módú cigányok.” (10.) „... a Hóstya – a falu széle és a Véntemető közötti terület – , az úri cigányok lakóhelye”, a századforduló után alakult ki.⁹

A hóstya szó jelentése: – hóstát, hostád, hosták, hostya alakok ismertek: előváros, külváros, a középkorban a várat övező lakónegyed, városrész. A német Hofstatt (udvarház', telkes') származhéka. Régiés, illetve nyelvjárási szó.¹⁰ Egy adat, amely Ötvös László időmegjelölését pontosítja: 1874-ben már Huputzi, Botos, Burai nevűek a Hóstyán kérnek portát. (Döntés: „meghallgatás melletti kimérése.”)

9 Ötvös László: Redemptiós emlékek és lakossági változások Kunmadarason. Szolnok, 1995. 24–25. p.

10 Magyar Értelmező Kéziszótár. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972. 561. p. és Magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972. II. k. 150. p.

146. I. Cigányputri, Cigánputri, Cigántelep, Cigánytelep, Putri

II. Telep (1938, 1950, 1969), Téglatelep (1904)

III. 1969-ben még van Telep, bár többeket már betelepítettek a községbe. Ma a község több pontján (főleg a Tóparton) laknak. „... a vasúton kívüli terület a legszegényebb réteg telephelye, a Putri.” „Egy évtized alatt végbe is ment a putrik felszámolása, és az ott élő cigány lakosoknak a községbe való betelepítése. A vasúton kívüli telepről 402 főt telepítettek be a község különböző utcáiba elszórtan a magyar lakosság közé.”¹¹

A **kocsmákat** szűkszavúan felsorolom, s hivatkozom az alapolgozat megfelelő sorszámaira. Előrehozom a történelmi nevezetességüket, ill. az emlékezetben megmaradtakat.

1., 280.: Csárda

II. Csárda Kocsmá (1817). Mellette: Állás és Kút.

III. „A Vályogvető gödrök partos részén.” (9.) „Láttam a Csárda pincéjében a falazást.” (56.) „Látta a Csárda alagútját. Ágotáig vezetett, itt járt Rózsa Sándor is – mondta nagyapám.” (62.) „Ma cigányok lakják.” (52., 32., 64., 66.)

2., 83.: Három rózsás kocsmá (18.) „Jókai írt róla.” (31.) „A 1960-as években felújítottuk, találtunk egy boltozatos kerek nyílást, olyan volt, mint egy kemence szája. Menekülőhely volt. A padlason keresztül a tetőre lehetett jutni.” (18.) A mai napig áll az épület, az idők folyamán több funkciónak felelt meg.

3., 193.: I. Rígi Pijactér

II. Piactér (1933), ma Park.

III. Iskolaépület, emlékművek a helyén. Kiegészítésül: 1989-ben itt állították fel Fehér István tanár-fafaragó készíttette kopjafát. (Felirata: 1239–1989 A kunok bejövetelének 750. évfordulójára.) A történelmi időkben itt a Nagyvendégfogadó nagy színnel állt. (Lásd Gazdag Imre vázlatrajzát: 14. sz. melléklet!)

4., 73.: Központi vendéglő, Központi Mozgó „Schwartz Ferenc tulajdona volt, a Központi Mozgót (=mozit) is ők üzemeltették. A deportálásból nem jöttek haza.” (31.) „A leggazdagabb Zsidó tőkés volt Madarason.” (46.) A mozit 1945-48 között Gulyás Lajos üzemeltette, tulajdonosa volt.” (52., 53., 54.)

5., 74.: Nemzeti étterem / ~ kocsmá

A török Abdullah Antal (Hamed) építette a Nemzetit. Először volt játékautomatája Madarason. A kocsmát elkártyázta, L. Nagy Imre nyerte el. (31., 45.) (4., 53., 54.)

6., 126.: Szombati-kocsmá / Császárs-kocsmá

Az 1800-as évek utolsó negyedétől Mészáros Imre, majd Tóth József üzemeltette. Veje, Szombati Sándor 1930-ban alapította a vendéglőt. „A pincelejáratban szoba volt berendezve, ahova ágyasokat fogadtak...” (13.) Az ÁFÉSz üzemeltetésében „Császárs Zoli volt a kimerő, majd a felesége megvette. Keresztmamának hittuk, illetve Császárné kocsmájának.” (9., 26., 30., 37.) A gyűjtés idején Büfő-falatozó, amit Szabóné Király Katalin üzemeltetett.

7., 137.: Náci-kocsmá (26.) Kúti Ferenc / Náci Ferke kocsmája

„Klein Ignác kocsmájában „szódagyár is volt. A paraszt fél liter bort és egy üveg szódát kért.” (31.) Kúti Ferenc az az áldozat a pogrom idején, akit a háznál vertek meg, a Kórházban halt bele Karcagon.” (10.)

¹¹ Ötvös László: Redemptiós emlékek és lakossági változások Kunmadarason. Szolnok, 1995. 24–25. p.

8., 155.: Cédula-kocsmá (9., 26.)

„Váradi nagyapámé volt a kocsmá 100 évvel ezelőtt. Én ott születtem.” (31.)

Az épület funkciói: Cédulaház, Cigányiskola. (Napközi: 1965), a Kunmag Mg. Szövetkezet székháza.

9., 222.: Az úri Kaszinó kocsmája

„Csak a tagok mehettek be. Benne egy úri cigánybanda, a Pékó család (apa, fia, két vej) játszott.” (9.) Az épületben volt a későbbiekben: Bölcsőde (1965-től), Öregek Napközi Otthona, Nagyközségi Könyvtár és Gondozási Központ.

10., 239.: Borsi-kocsmá (italmérés)

„A IV. sz. Olvasókör (a '48-as Olvasókör) a Tóparton volt.” (50.) „A főépületben volt a kocsmá (kármentővel), az alsó épületben a kör.” (9.)

11., 219.: Orosz Bálint italmérése / Nagy G. Sándor „kurta kocsmája.” A „kurta kocsmá” (későbbi neve: „butella”) azt jelentette, hogy a bort elvitelre árusították (2 dl-t is kaphattak), de a kapun kívül lehetett meginni.” (10.) 'Nagy Sándornál ittam, mikor mentünk a tanyára.” (37.)

12., 16.: Kurta kocsmá

Ezen a néven Szabó Imre üzemeltette. Néhány éve nyílt. (44., 52., 64.)

13., 217.: Aranyfácán (34.) / Fácán (30., 52.)

Étterem, söröző, sörívó. Tulajdonosai: Veres István (34.), Petőfi Tsz. (az egyesülés után a Kossuth Tsz), amely Máté Lajosnak adta bérbe. „Híres volt a Fácánban a hármás koktél: 6 dl pálinka és 4 dl kevert. A tsz idején volt ilyen menü: fácánleves, őzpörkölt. Állandó zenészek: Réti Árpád (dob) és Karsai (tangóharmonika).” (30.)

14., 18.: Lovas Ferenc kocsmája (A ház megvan.) (44.)

15., 20.: Bika kocsmá

„Kohn Sándor nagyapja üzemeltette. (18.) „Szódagyár is volt. Eladtam 1957-ben. A ház megvan, a bejárati ajtót berakták.” (31.)

16., 63.: Bécs-kocsmá / Bécs kocsmája / „Három csecsű” „Bécs János volt ott, híres vót a „bécsi kevertje.” (51.) 1955-ben a színjátszócsoport lelkes tagja. Már elhalálozott.

17., 67.: Fortuna büfé II., Kék laguna, Pikk ász, Bisztró, Kétcsecsű, Csecsbár (30.) Bécsi patika (30.) – népnyelven. (A felszolgálónő feltűnő idomai ihlették a névadókat.)

18., 69.: Berczi Imre kocsmája (10., 26., 50.)

19., 76.: Ács Karcsi kocsmája / Unicum presszó (10., 52.)

20., 78.: Guba László italboltja / Kocsmája / Kristály söröző Schweizer Antal háza (majd a Katolikus Paplak) helyén.

21., 133. Fazekas Lajos kocsmája

A Váci Mihály utcában, a Vásártérnél volt, a ház még megvan.(17., 58.) 22., 135.: Kovács Balázs kocsmája (26.) „A Nagymező utcában, a hegyben vót.” (68., 69.) „Nagy táblára ez volt kifestve, mikor gyermekkoromba' a vásárba mentünk: „Hopp, megállj, itt a jó bor, itt igyál Kovács Balázs kománál.” (38.)

23., 225.: Labát János italmérése / Labát-kocsmá

„A Rákóczi úton vót.” (26.)

24., 200.: Korona presszó / Bata Józsi kocsmája (51.)

A Pacalos Eszenyi-féle házban van.

25., 81.: Kispipa söröző / Szabadidő Központ / ~ Klub

Több üzemeltetője volt az idők folyamán.

26., 70.: Oázis italbolt

Üzemeltető Kovács János.

27., 89.: Kert büfé / ~ söröző

„A halottasházzal szemben van a Sirató.” (30., 51., 70.) „Sirátónak elnevezni nem engedélyezték, de a nép úgy hívja.” (10.) További fantáziánévvel jelöltek:

28., 98.: Kugli söröző

Üzemeltető: Pusztai Lajos.

29., 233.: Bagolyvár / ~ söröző

30., 276.: Família söröző

Üzemeltető: Lévai László.

31., 47.: Gyomorpatika / Mini büfé

Nagyistván László tulajdona.

32., 270.: Betérő büfé

Üzemeltető: Raffa Lajos.

33., 2.: Csipi söröző

A tulajdonosnő beszédes, csipogó természetéről kapta a fantázianevet. Odajáró iszogató asszonyok: „seggbe csipi.” (38.)

34., 171.: Rókalyuk (italbolt)

Üzemeltető: Kiss Józsefné

35., 57.: Szikvizes Pápai Bálint háza

„Nincs fundamentuma. Nagyon régi ház. Pápai Bálint 1938-ban vette meg Bata Józseftől. A házban üzemelő szikvízgyárából 9 madarasi kocsmát, valamint Tiszaörsöt és fürdőjét látta el szikvízzel.” (53., 54.) Most Saska Imréné (az unoka) lakja férjével.

36., 240.: Pápai Bálint italmérése és *szikvízgyára* „A Csárda úton vót.” (26.) Még lehetne tovább sorolni a „szomjas magyarok” „oázisának helyeit.” Az 1990-es rendszerváltás (a munkalehetőségek drasztikus megváltozása) után sokan próbálkoztak ezen megélhetési forrás lehetőségével. Gyakran sikertelenül. Egyébként is nagyon mobil a kereskedelmi világnak ez a része. Azért, hogy némileg megfogható legyen, ezért a 20. század utolsó három évében készítettem róla – ha nem is minden részletében pontos – pillanatfelvételt. Mindenképpen a távoli múlt (mai divatos szóval) retrográd mozaikképei lesznek fontosak.

A szolgáltatás más területeiről (**boltok, üzletek**) még néhány objektum és neve:

1., 124.: A jeges-bótót már szóba hoztam.

2., 247.: „Varga Eszter fűszerbótja” (13., 61.) „A Nagy Imre út sarkán vót.” (39.)

3., 250.: Botó-bolt („Szatócs üzlet ... a tulajdonosról kapta a nevét.”)

4., 260.: Nagy Károly Erzsike – sarok (13., 66.) / Csillag csemege (46., 47.) Többen bérelték: Fodor Imre, Tóth Béla, most Zsíros Miklós.

5., 268.: Hardicsay-bolt (49.) / Hangya Fogyasztási Szövetkezet boltja

„Hardicsay Béla 1927-től volt fűszer- és vegyeskereskedő.” „Odajártunk vásárolni.” (4.)

Újabbak:

6., 177.: Fortuna ABC (1998-), üzemeltető: Tóthné Pápai Mária.

7., 68.: 109. sz. Élelmiszerbolt (1979–1998), üzemeltető: Karcag és Vidéke ÁFÉSz.

8., 85.: Ruházati Áruház, 111. sz. (1973–), az ÁFÉSz üzemelteti.

9., 176.: Kagyló Divatáru, üzemeltető: Tóthné Pápai Mária.

10., 86.: 101. sz. ABC élelmiszerbolt

1995-ben a COOP – üzletlánchoz csatlakozott. (Benne a raktár falán az 1896-ban alakult Takarékpénztár igazgatóságának névsorát emlékképtábla őrzi. Két tanteremmel általános iskolai osztályok is voltak benne elhelyezve.)

11., 207.: 112. sz. Vas-műszaki bolt (Karcag és Vidéke ÁFÉSz)

12., 84.: Szolgáltatóház:

Fodrászat, Kosmetika, Műanyagcső Gázvezeték Gmk; A, „mai kor divatjának” jelzésére példa:

13., 71.: Turkáló / Turi butik

„Dr. Tóth István állatorvos házában a felesége (Dobó Kati) üzemelteti.” (10.)

14., 75.: Cukrászda

Üzemeltető: Márkus és Társa. „Szűcs Sándor volt a tulajdonos, most pedig Tóth István lányáé.” A terjedelmi korlátok miatt a felsorolás nem lehet teljes. A mondást (nem csak igével él az ember) én most visszájára fordítom ezen rész zárásaként, s a kultúra világi terjesztése objektumát hozom szóba.

174.: *József Attila Művelődési Ház* (~ Művelődési Otthon), Kultúrház (népi nyelven Kultúrotthon, Művház)

1961-ben készült el az épület. 1950-ben a KIOSz Kálvin, Petőfi utcai és az Újvároson lévő épületeiben volt Kultúrház. 1945 előtt a kaszinók, olvasóköri voltak a kultúra terjesztésének letéteményesei.

Néhány éve a Művelődési Házban lett elhelyezve a Nagyközségi Könyvtár, amely addig az Úri Kaszinó épületében működött. (Lásd a 222. sorszámom.)

A múlt történeti-tárgyi hagyatéka őrzésének jelképe a 11. sorszámom szerepel.

I. Tájház, Falumúzeum, Turnyogi-Szarka-féle ház, Rívó Nagy Sándor-féle ház

II. *Kossuth-ház*

III. „Régi kunkapitányi ház. 1849-ben itt szállt meg Kossuth Lajos”¹²

12 Kormos László: fejlődéstörténete termelőszövetkezeti községgé alakulásáig. Szolnok, 1967. Fotó melléklet képaláírása

Mellékletek

1. melléklet. Kunmadaras régi címerei – 1716. és 19. század

2. melléklet. Orbázi Kovács Ferenc a Gazdák Malmának főrézvényese, igazgatója; a közbirtokosság Legeltetési bizottságának vezetője, és családja.

A „lovon” fia, Ferenc, aki a rendszerváltás után
Kunmadaras első polgármestere. – 1930-as évek

KUNMADARAS NAGYKÖZSÉG FÖLDRAJZI NEVEI

3. melléklet

„Tekintetes Nemes Districtusok!

Mínthogy igen megnépesedett, és mintegy 820 Házakból álló Helységünkben tsak két Közönséges kortsmáink vagynak, egyik az Helység közepén, másik pedig az utasok kedvére (?) szintén a végénn; még egy Kortsmát szándékoznánk Helységünknek az másik végénn mostanában ... ujjonnan fel állítani, mind Lakosainknak könnyebbítésekre, mind Közönséges Cassánk gyarapítására nézve.

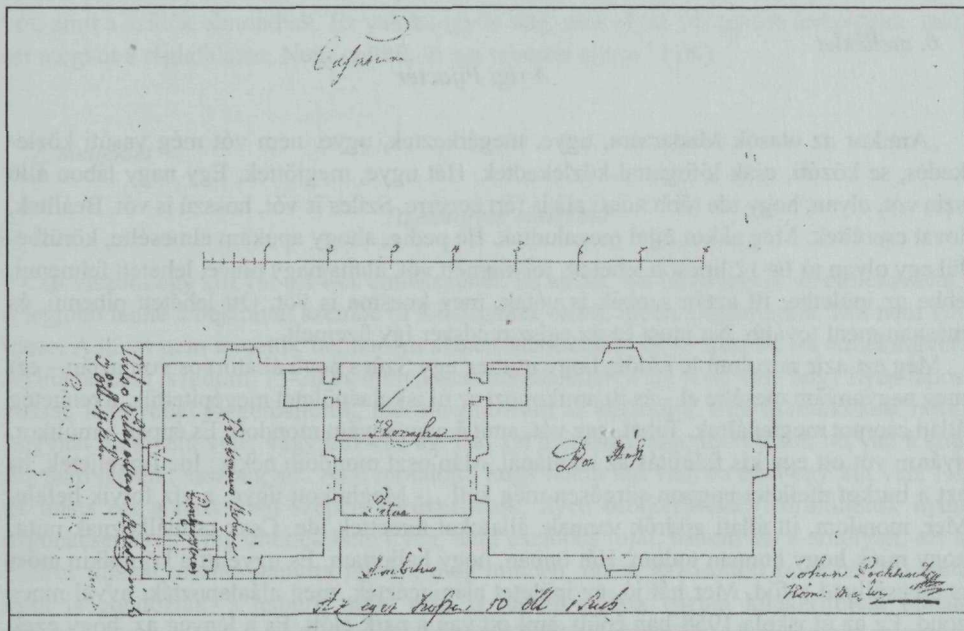
Arra alázatosann instálljuk a Tekintetes Nemes Districtusokat, hogy ezen szándékunkat kegyesenn megengedni, az kegyelmes meg erősítés végett Felséges Palatinusunkhoz fel küldeni méltóztassanak. Kik vagyunk NKun Madarason die 27-a Maii 1804.

A Tekintetes nemes Duistrictusoknak alázatos Szolgái
M, NKun Madarass Helységének Ord. Birája és Tanátsta

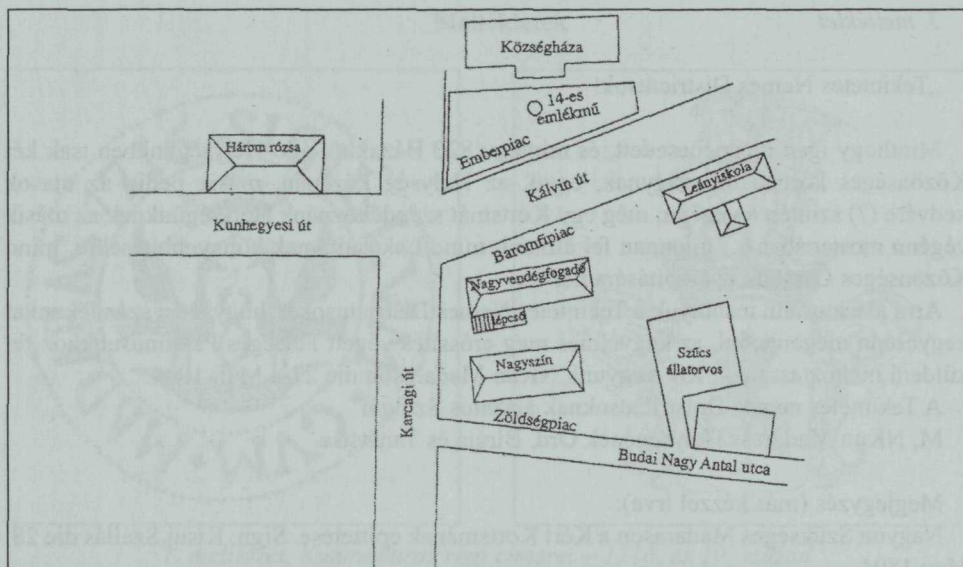
Megjegyzés (más kézzel írva):

Nagyon Szükséges Madarason a Kért Kortsmának építtetése. Sign. Kisuj.Szállás die 28. May 1804.

Dóka Márton eskütt”

4. melléklet. A Kocsma alaprajza 1804-ből

5. melléklet. A település központi épületei (vázlat a 83, 186, 192 és 193. sorszámokhoz)
Rajzolta: Gazdag Imre

6. melléklet

A régi Pijactér

„Amikor az utasok Madarasra, ugye, megérkeztek, ugye, nem vót még vasúti közlekedés, se közúti, csak lófogattal közlekedtek. Hát ugye, megjöttek. Egy nagy lábón álló szín vót, olyan, hogy ide több kocsi alá is fért eccerre. Szíles is vót, hosszú is vót. Beálltak, lovat cseréltek. Meg akkor éjjel megaludtak. Be pedig, ahogy apukám elmesélte, körülbelül egy olyan jó 10-12 lípcsőn lehetett, jól kiemelt vót, alatta nagy pince, lehetett felmenni, ebbe az íületbe. Itt aztán szobák is vótak, meg kocsmá is vót. Ott lehetett pihenni, és másnap ment tovább. Na most ez az egész rendszer így üzemelt.

Még ezt azír rajzoló le külön, hogy itt meg egy Szűcs nevű állatorvos volt aztán – ezt meg nagyanyám mesélte el – és itt amikor ezt az új iskolaépületet megépítettük, a rengeteg állati csontot megtanáultuk. Tehát igaz vót, amit a nagyanyám mondott. És éppen a múltkor, nyáron vót ott egy kis felújítás az iskolánál. Mán oszt mondom nekik: Ide figyeljete, itt ezt a burkot mellette nagyon sürgősen meg kell ... Megbukott ugye, a víz folyik befele. Mer, mondom, itt állati gödrök vannak, állatokat temettek ide. Csak csudálkoznak rajta, hogy miér, hogy honnan tudom. Hát onnan, hogy hallottam. És ugye itt a környékin most is megsüllyed a föld. Mer hát jó, az íületet alapincézték, meg aláalapozták, avval nincs gond. Ez az új iskola 1958-ban épült, ami ott van a park előtt. És a lényeg az, hogy ezek (a Szín és a Fogadó) elvesztették a funkciójukat, amikor a vasút megépült. Utána, ugye, ez a közúti lovas szállítás, ugye, megszűnt, a lófogattal való közlekedés.

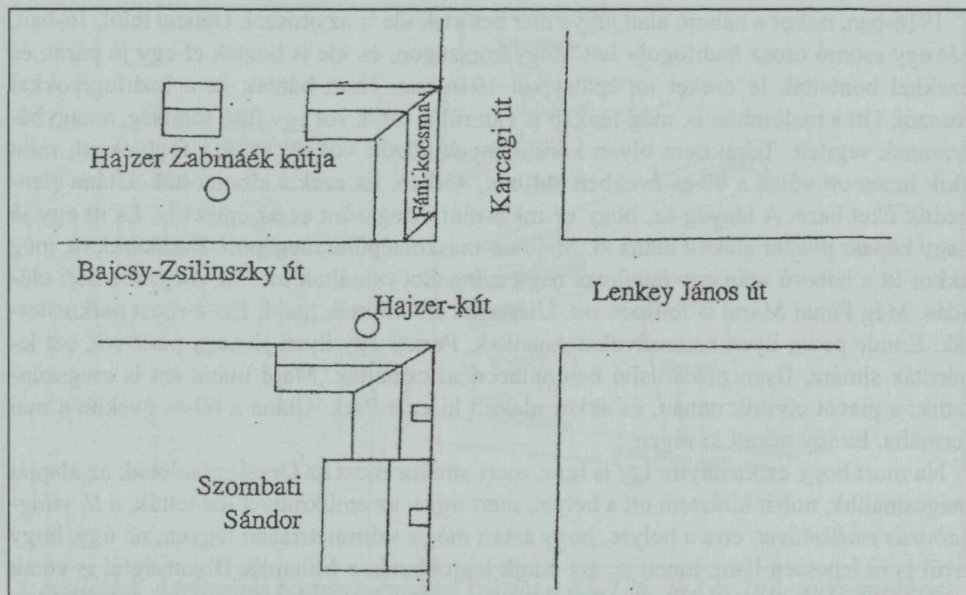
1916-ban, mikor a háború alatt, ugye mer betörték ide is az oroszok Galícia felől, 16-ban, hát egy csomó orosz hadifogoly lett Magyarországon, és ide is hoztak el egy jó párat, és ezekkel bontatták le ezeket az épületeket 1916-ban. Nem bántak itt a hadifoglyokkal rosszul. Ott a malomban is, még fénkép is van rúlla, ott is vót egy fűtő segítség, a nagybátyámnak segített. Tehát nem olyan körülmények között voltak, azok a foglyok itt, mint akik innen ott vótak a 40-es években. 44-ben, 45-ben. És ezeket elbontották. Utána elengedték őket haza. A lényeg az, hogy ez megszűnt. Megszűnt ez az épület is. És itt egy jó nagy kopasz piactér alakult utána ki. Majd ez az iskolaépület megépült. Emlíkszek rá, még akkor itt a háború után egy hatalmas nagy színpadot csináltak ide. Itt vót szabadtéri előadás. Még Fónai Márta is fellépett ott. Utána ezt elbontották majd. Ezt a ríszit parkosították. Emide pedig ilyen betonsávokat csináltak. Persze egy ilyen jó nagy park vót, ezt lehordták simára. Ilyen piacásító betonplaccokat csináltak. Majd utána azt is megszüntették: a piacot elvitték onnan, és akkor alakult ki ez a Park. Utána a 60-as évekbe a mai formába. Ez így nézett ki régen.

Na most hogy ez mennyire így is igaz, mert amikor most az Országzászlónak az alapját megcsináltuk, nohát kitűztem ott a helyet, mert ugye, az emlékművet ide tettük, a *II. világháborús emlékművet*, erre a helyre, hogy aztán mégis szimmetriában legyen, no úgy, hogy erről is rá lehessen látni, innen is, azt láttuk legjobbnak, a Műemlék Bizottságtól is vótak kinn, hogy ide kellene valahova elhelyezni ezt az Országzászlót. Ennek az alapját mikor kitűztem, hát kiástuk, megleltük az épületnek a falát. Úgyhogy azon van rajta. Tehát igaz vót, amit a szülők elmondtak. Ez valóba így is van, mer olyan 60 centire lementünk, már ott megvót a téglafalazat. Nem szedtük ki azt teljesen akkor.” (18.)

7. melléklet

Tizennégyes emlékmű

„Itt viszont egy kút vót a 14-es emlékműnél. És akkor, hát hova tegyik az emlékművet; a legjobb lenne a bejárattal szembe (a Kössígháza előtt), éppen a centrumba. Hát nem vót mese. A kútat nem temették be, hanem szípen átboltzták, és rá ípítették az emlékművet. És utána, nem is tudom, 15-20 év múlva csak megmozdult a kű. Azér van, hogy ilyen lapos vassal, kengyellel megerősítették, mer megmozdult az emlékmű. Mer csudálkoztak rajta, hogyhát mi történt vele, vagy mir van az. Hát azt mondom, azír, mert alatta ott van a kút. Az nem létezik, asszonygák. Aszt mondom, hogy alatta kút van, ez alatt egy kút van. Na és utána ezt a ríszit itten szépen körükerítették, ilyen drótkerítéssel. Körülültették ilyen orgonacserjével. Meg ültettek bele ilyen, nem oszlopos tuját, hanem ezt a amolyan, azt a bokros tujákat, osztán annyira felnőtt, meg minden, utána gazosodott is. A háború alatt nem is gondozták, a háború után, nem is tudom mikor, osztán kitakarítottak onnan mindent. Utána osztán próbálták rózsával, meg fűvel bevetették. Úgyhogy azóta így níz ki, a mai formába”. (18)

8. melléklet. A Hajzer-kút környéke (vázlat a 123, 126 és 127. sorszámokhoz).

Rajzolta: Gazdag Imre

9. melléklet

(127. sorszámhoz)

Hajzer-kút

„A Szombati-kocsma végibe nyitott kávas kút vót. A körülötte lévő placcon 2-3 meszes tót éjszakázott olykor ekhós szekerevel.

Az ember verte a feleségét. Mire az: A te hájadból sült zsirral kenegetem majd a sebeimet. A kőművesekkel, akik a házukon dolgoztak, etette meg a húsát. Csontjait pedig belelőkte a kútba. Akkor tudódott ki, mikor a lánya szülés közben sokáig vajúdott, s az anyja – babonás félelmibe – elmondta a jányának, hogy hova lett az apja.”(48.)

„Hajzer Zabina a férjét megölte, a munkásoknak megfőzte: – 'Egyetek, egyetek! Van még húsa Zabinának.' –, Egyenek, egyenek! Jó húsa van Hajzernek.” (38.)

„... több problémával küzdött. Közben ítékeztek is. Így hallottam a szülőktől, nagyszülőktől, hogy felbőszült ez az asszony a vígin már az italozás miatt a férje ellen. Zabina, és fogta magát, leütötte a férjit. Osztán szípen feldarabolta, oszt megfőzte a mestereknek, és megették. Ami meg megmaradt, aszt meg beledobálta ebbe a kútba.

Na most ugye ebből óriási cirkusz lett utána. Úgyhogy a vígin osztán az asszonnyal is mi lett?? Lényeg az, hogy a házat elatták, és úgy vette meg a Reiner Fáni nevű zsidó asszony, és annak itt az utca, itt sarkon egy betőrís volt itt ezen a ríszen, és itt volt egy bótajtó neki. Üzlettye is vót ennek a Reiner Fáninak. És a Reiner Fáni nénit én ismertem személyesen is. Nagy kövér asszon vót. Amikor a zsidókat elvitték, nyáron, akkor ütet is

KUNMADARAS NAGYKÖZSÉG FÖLDRAJZI NEVEI

elvitték osztán. Innen Dévaványára mentek, Dévaványán vót valami gyűjtőhely, és ott Dévaványán az öreg asszon meghalt. És ott temették el. Ez az előzménye ennek. Ennek meg nagy híre lett. Minden. Ezt a kutat azír nevezték el Hajzer-kútnak.” (18.)

10. melléklet. Kunmadarasi Gazdák Malma Rt. részvénye, 1943

Adatközlőim neve és életkora (1998-ban)

1. Balla Mihály (74)	17. Fehér Istvánné Szikszai Erzsébest (70)
2. Bata Balázs (73)	18. Gazdag Imre (62)
3. Bata Balázné (70)	19. Gazdag László (62)
4. Bódi Klára (51)	20. Hernek Gáborné Berczi Eszter (51)
5. Bódi Miklós (48)	21. Himer József (52)
6. Bojtár Sándor (73)	22. Hőgye Sándorné (69)
7. Bojtár Sándorné ( )	23. özv. Kálmán Balázné Bata Julianna (90)
8. Borsós Lajos (67)	24. Kálmán Lajos (52)
9. Buczkó János (76)	25. † Kálmán Sándor (84)
10. Csatári Imre (76)	26. † Kalmár Imre (84)
11. Csörgő Imre (97)	27. Dr. Kenyeres Imre (55)
12. Csörgő József (76)	28. Kiss Károly (68)
13. Darabán József (66)	29. H. Kiss Lajos (80)
14. Erdei József (77)	30. Kocsis Ferenc (42)
15. Erdei Józsefné (66)	31. Kohn Sándor (75)
16. Dr. Farkas Béláné (48)	32. T. Kun Imre (78)

33. özv. Kürti Elekné (64)	54. Saska Imréné (73)
34. özv. Ládi Józsefné Erdei Julianna (78)	55. Sebestyén László (69)
35. Lucza Bálint (72)	56. † Soós Ferenc (82)
36. Lucza Elek (80)	57. Szendrei Lászlóné (50)
37. Lucza Imre (65)	58. özv. Szikszai Sándorné (93)
38. Lucza Imréné (55)	59. Szöllősi Gergely (66)
39. özv. Lucza Imréné (76)	60. Tóth Imre (84)
40. özv. Lucza Józsefné Főríz Eszter (73)	61. özv. Cs. Tóth Sándorné B. Szabó Róza (78)
41. Lucza Sándor (53)	62. M. (Mikó) Tóth Sándor (70)
42. Lukács Gáborné (50)	63. Tőkés Sándor (66)
43. Lukács Gyula (71)	64. özv. Ujj Mihályné Sebestyén Elvira (79)
44. özv. Lukács Gyuláné (77)	65. Újfalusi Ferenc (85)
45. † Megyeri Antal (86)	66. özv. Újfalusi Sámuelné Kócs Julianna (77)
46. Nagy János (67)	67. Váradi József (91)
47. Ú. Nagy Sándor (90)	68. Vitális Bálint (70)
48. özv. V. Nagy Lajosné Gööz Mária (77)	69. Vitális Bálintné (64) 1999-ben
49. özv. Olajos Józsefné Kerekes Erzsébet (78)	70. Szilva Mihály (62)
50. id. Öreg Sándor (78)	71. Kálmán Antal (81)
51. ifj. Öreg Sándor (52)	
52. Papp János (36)	
53. Saska Imre (75)	

Azóta elhunytak (ismereteim szerint)

1., 2., 8., 9., 10., 11., 12., 13., 23., 29., 31., 35., 36., 40., 46., 47., 55., 58., 60., 62., 63., 64., 65., 69., 67., 71. !

Halálukkal gyérült a helyörténeti emlékezet!

Felhasznált irodalom

- Fazekas Mihály
1979 Kunmadaras juhászata. Karcag
- Jász-Nagykun-Szolnok Megye földrajzi nevei, V.,
1994 Tiszazug. Kiadó: Jászberényi Tanítóképző Főiskola és Tiszazug Önkormányzatai, Jászberény-Kunszentmárton
- Kálmán Béla
1989 A nevek világa. (IV. átdolgozott kiadás) Debrecen.
- Kenyeres Imre
2010 60 év. 1950–2010. Budapest.
- Kiss András
(1921–1996) Kiss András madarasi lakos feljegyzései
- Kormos László
1967 Kunmadaras fejlődéstörténete termelészövetkezeti községgé alakulásáig. Szolnok.

KUNMADARAS NAGYKÖZSÉG FÖLDRAJZI NEVEI

Kovács Ferenc

- 1991 Kovács Ferenc polgármester levele, amelyet a Magyar Nemzet 1991. szeptember 23-ai számában megjelent cikk kapcsán írt a szerkesztőséghez. (Egri Sándor: Nem volt atomtöltet Kunmadarason, ... Ha eljönnek majd a repülők ...)

Magyar

- 1972 Magyar Értelmező Kéziszótár. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Ötvös László

- 1989 Madarasi Krónika Kunmadaras.

Ötvös László

- 1991 Madaras hétszáz éve, 1291–1991. Debrecen.

Ötvös László

- 1992 A második világháború emlékei. Kunmadaras.

Ötvös László

1992. b. Emlékezzünk régiekre, áldozatokra! Kunmadaras.

Ötvös László

- 1993 Szabadságharc-kori emlékek Kunmadarason. Karcag.

Ötvös László

- 1995 Redemptiós emlékek és lakossági változások Kunmadarason. Szolnok. Anyakönyvek (Református Egyház, Kunmadaras) Karcag és Vidéke ÁFÉSz
1995 A tagság és a lakosság szolgálatában. Karcag. Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár

1994 Kunmadaras iratanyaga

1995 Térképek, birtokvázlatok

- 1788: Kunmadaras község határa Etse réttel
- 1817: Beregszászi Pál által készített térkép
- 1845 körül: Nagy Kun Madaras mezőváros határ-vázlatrajza
- 1853: Berek, Nagy üdő, Nagy Lapos és Pinczés térképe (Fekete László)
- 1854-es térkép
- 1884: Kataszteri birtokvázlat
- 1907-es térkép
- 1908: Kataszteri birtokvázlat

A Kunmadaras Nagyközségi Önkormányzat Polgármesteri Hivatala által fénymásolatban rendelkezésemre bocsátott térképek:

- 1933: Kunmadaras község térképe (ifj. Széll Imre)
  - 1965: Kunmadaras egyszerűsített általános rendezési terve (ÉM Város-építési Tervező Vállalat, Bp.)
  - 1966: Szolnok Megye térképe
  - Belterületi térkép
- Kisújszállás és Vidéke (1940. évfolyam)
Nagy-Kunság (1879. 8. sz.)

Tóth Albert

Eltűnő tájneveink a Nagykunságban

Bevezetés

A táj az egyik legnehezebben értelmezhető fogalom. Inkább érezzük, mintsem értjük lényegét. Ha az ember és a táj kapcsolatát próbáljuk boncolgatni, rögtön rájövünk, hogy mennyi szinte zavarba ejtően sok megközelítési módja van e témának. Abban viszont a legtöbb tájkutató egyetért, hogy a táj nem más, mint a természet és a társadalom különös kölcsönhatásának ellentmondásos egysége. Egyrészt a társadalom anyagi életfeltétele, másrészt magasrendű vizuális-esztétikai kvalitások hordozója. Éppen ezért az ember és a természet kölcsönhatásainak tárgyiasult – az ember alakította anyagi világ manifesztálódott története.

Abban is adott az egyetértés, hogy a természet által kialakított és a társadalmi igényeknek átalakított földfelszín, a talaj, a víz, a növényzet, az állatvilág, az ember és az ember által létrehozott mesterséges tájelemek és létesítmények együttes megjelenése, amely a szüntelen egymásra hatás következtében állandóan fejlődik és változik. Másként fogalmazva: a táj a társadalmi igényeknek megfelelően a bioszférában nooszférává (antroposzféra, technoszféra) átalakított, emberiesített természet, emberi környezet.

A táj önálló, sajátos természeti, földrajzi, ökológiai és kultúrkörnyezeti egység, amely a szomszédos, más karakterű (tájjellegű) területekről megkülönböztethetően elkülönül.¹

A tájfogalom jelentőségéről

Gróf Teleki Pál, ez a nagy formátumú, iskolát teremtő geográfus a Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen elmondott 1937-es rektori tanévnyitó beszédében a tájfogalom jelentőségéről szólt.² Többek között a következőket mondta: „*A táj nemcsak kép. A táj típusos teremtő élet is, amely hegyet, növényzetet, embert, testet, lelket, gondolatot, érzést, munkát formál, – újat teremt és világot gazdagít.*” Tájértelmezésében különös hangsúlyt kap maga az emberi lényeg. „*Az embert, testet, lelket, gondolatot, érzést formáló tájban az ember s a körülötte lévő világ legmélyebb, legsajátosabb kapcsolata fogalmazódik meg. Ezért is tekinthető a táj antropozsociocentrikus fogalomnak. A száraz, bármennyire is tényszerű tájdefiniáció sohasem lehet teljes.*”, *mi tudjuk, hogy a táj ennél jóval több. Számunkra tele van szeretettel és lélekkel. És mindenütt ott lebeg a hely szelleme, amely mindegyikünk számára mást és mást jelent. Legtöbbször nem is tudjuk megmagyarázni, talán nem is kell, csak szeretettel kell élni benne, – ebben a soha meg nem ismétlődő életünkben*” – vallja Réthy Zsigmond.³

1 Cholnoky Jenő: Az Alföld felszíne. In: Földrajzi Közlemények. 1910. 83. p., Teleki Pál: A tájfogalom jelentőségéről. In: Budapesti Szemle 1937. nov. füzet 6–10. p.; Bulla Béla – Mendöl Tibor: A Kárpát-medence földrajza. Budapest, 1947.

2 A beszédet a Budapesti Szemle 1937. évi novemberi száma teljes terjedelmében közölte.

3 Réthy Zsigmond: Az ember és a táj. In: Crisicum I. 1998. 11–17. p.

„Az ember a tájat nem definiálja, nem is tudná definiálni, bár egy-egy jellegzetes vonásával nagyszerűen tudja jellemezni. A tájaknak nevük van. A tájnak nevet adó ember éppen azt a jellegzetességet ragadja meg, ami a tájnak legtömörebben, egyben a legtalálhatóbban fejezi ki annak sajátosságát.”⁴

A természet közelében élő ember kiválóan ismerte annak minden rejtett rezdülését. Létfenntartása is nagymértékben éppen ettől függött. A természettől elidegenedő embert sokkal inkább fenyegetik a természeti csapások, mivel a technikai eszközök birtokában már nem érzékeli annak jelzéseit. Éppen ezért mondja Teleki Pál 1937-ben: „Az ember tájismerete nemzedékek tapasztalatára, a mienknél összehasonlíthatatlanul finomabb, élesebb látó, halló, szagló, tapintó szerveken, élesebb, finomabb méret és távolságérzéken, finomabb öntudatlan megérzésben, nagyobb nyugodtságon és a természetes való benső együttélése alapján alapul.”⁵

„Minden táj önálló individuum, egyéniség.”⁶ „Egy-egy táj egyediségét az is bizonyítja, hogy tulajdonneve használata kellőképpen megkülönbözteti minden más tájtól.” Teleki Pál tanítványa és munkatársa Kádár László pedig arra figyelmeztet: „A tájak nevei megőrzendő kultúrkinccsek.”⁷

A víz jelentősége a rendkívül mozaikos nagykunsági- és nagy-sárréti tájban

„A folyók elsődrendű szerepet tölthetnek be a magyarság életében. Legrégibb tájneveink jó részét a folyókhoz is fűződnek. Ezek egy csoportja folyóközi fekvést fejez ki, mint Csallóköz, Rábaköz, Bodrogköz, stb. Magának az előző hazának a tájneve, az Etelköz is folyóközt jelent.”⁸ Az alföldi, így a nagykunsági- és nagy-sárréti ember életében is meghatározó szerepe volt a folyóknak. Ezt a térséget elsősorban a Tisza, a Berettyó és a Körösök vízrendszere alakította. Vitathatatlan tény, hogy ez az árvizektől gyakran meglátogatott tér történelmileg is népek-kultúrák olvasztótégelye volt, ahogyan mondja Jókai Mór, s egyben „ősi menedéke a magyarságnak”. Ezeknek az áradmányos területeknek megvolt az az előnye is, hogy a „sokkal hatalmasabb ellenséges erők támadása esetén is meg lehetett bennük húzódni, a szinte bevehetetlen mocsárvárok oltalmában.”⁹

Kisújszállás határa két egymástól lényegesen elütő egységre tagozódik. A nyugati hátsabb határrészek, az ún. „belső földek” (Babó, Csorba, Igriczi, Konta, Szórfű, Turgony, stb.) a löszös platón fekszenek, amíg az északi, keleti és délkeleti határegységek pedig (Békás, Csivak, Gyalpár, Ludas, Lukács-fenek, Kistrét, Nagyrét, Vasas stb.) a nagy-sárréti területekre esnek.

A hátsabb, a mocsárrétegekből kiemelkedő részek voltak a szigetek. Közülük is a legmagasabban fekvő részek a laponyagok (Gyalpár-, Igarió-, Marjalaki-laponyag stb.) és a porongok voltak. A kéziratos térképek ezeket vagy laponyagként jelölik, vagy pedig „insula” (=sziget) néven illetik. Többnek a neve önálló határrészként még ma is tovább él (pl. Falu-, Perjés-, Ravaszlyuk-, domb-, Danczka-sziget stb. sziget). Rajtuk kiváló szénát adó mező nőtt;

4 gróf Teleki Pál: A tájfogalom jelentőségéről. In: Budapest, 1937. évi nov. füzet 6–10. p.

5 gróf Teleki Pál: A tájfogalom jelentőségéről. In: Budapest, 1937. évi nov. füzet 6–10. p.

6 Bulla Béla – Mendöl Tibor: A Kárpát-medence földrajza. Budapest, 1947. 611. p.

7 Kádár László: A magyar nép tájszemlélete és Magyarország tájnevei. Budapest, 1941. 6–7. p.

8 Kádár László: A magyar ember a magyar tájban. In: Bartucz Lajos (szerk.): A magyar nép. Budapest, 1943.

9 Kádár László: A magyar ember a magyar tájban. In: Bartucz Lajos (szerk.): A magyar nép. Budapest, 1943.

a korabeli jegyzőkönyvek is gyakori kaszálóosztást említenek. „Kaszálót Göröngyösön, a Sándor érnél, az Igarióbeli laposban, Pázsit sziget, Macskás sziget, Domb-sziget, Ravaszlyuk és Rakonczás környékén osztottak. Meghatározván, hogy az osztás a Ravaszlyukon a Danczka rónánál kezdődjön nyíl huzattatott.”¹⁰

Tévedés lenne azonban azt hinni, hogy mindegyik sziget állandó szárazulat lett volna. Több szigetet is a nagyobb árvizek rendszeresen elöntöttek „Ezen fattyas sziget a körül lévő környéknél magasabb volt, a Fattyas szigeten pedig nád nem termett, hanem füvet kaszálhattak rajta, mert a nagy árvíz ugyan elborította, de midőn apatt, ott tetszett ki legelőszőr a vízből.”¹¹

Az egyes szigeteket valamivel alacsonyabb fekvésű földnyelv, a derék választotta el egymástól. (Pl. Karajános-, Komáromi-, Nyári-, Ládafia-, Macskás-, Ravaszlyuk-derék stb.) A rét elnevezést is többnyire erre használták, hiszen ezek a tavasszal elárasztott, majd nyaranta kiszáradó területek jó szénát adtak, majd a jószág legelőjeként szolgáltak. A legeltetett állatok áthajtási helyeként – de legtöbbször közlekedési útként is a derekakkal közel egy térszíni magasságban fekvő, kotus, süppedékes helyek a rónák szolgáltak.

A nagyobb kiterjedésű, még horpadtabb részek voltak a lapos-ak a még mélyültebb lapost pedig fenék-nek nevezték (Pl. Gatyás-, Igarió-, -Kitelen-, Konta-, Marjalaki-, Matyi-, Mirhó-, Vasas-, Vigyorgó-, stb. lapos, illetve Halas-, Kiszrét-, Lukás-, Mélyér-, Pálfi-fenek stb.) Ezek a többnyire pangóvízes térségek később sem alakultak át láppá, mivel időleges kiszáradásuk idején a talajba jutó oxigén megakadályozta a tőzegképződés folyamatát.

A legmélyebb, az állandó vízzel borított terek voltak a mocsarak, fertők és a tavak. Víz-cseréjükét, vízutánpótlásukat a rendszeres árvizek biztosították. A legnagyobb Gyálpár-tó a Nagy-Sárrét nyugati peremén egészen a város alá húzódott. A tavi feltöltődés előrehaladott állapotában lévő része, a Sásas-tó, közvetlenül a város lakóövezetével érintkezett.

Végül említést kell tenni az erekről is, hisz ezek voltak a régi vízrendszer tápláló csatornái, egyben a víz átfolyási helyei. Az erek keresztül-kasul behálózták a területet, bennük a víz szinte minden irányban mozoghatott. Mi sem jellemzőbb, hogy amit a szigeteknek, hátaknak, derekának, laposoknak, fenekeknek külön neve volt, így az ereket is külön névvel illették. (Pl. Bárány-, Bodzás-, Bukó-, Csivak-, Danczka-, Dögös-, Himesd-, Sebes-, Szejkő-, Talján-ér stb.)

Éppen ezekből az elnevezésekből lehet arra következtetni, hogy az egyes térszíni formák és az őket elválasztó geomorfológiai és vízrajzi egységek mennyire összefüggtek egymással. Szinte mindegyiknek megvan a maga párja. (Pl. Danczka-róna – Danczka-ér, Perjés sziget – Perjés-ér, Matyi sziget – Matyi-lapos, Nyári derék – Nyári fenék stb.)

Több esetben szinte a teljes geomorfológiai sor is végig követhető. (Pl. Macskás-ér, Macskás-fenek, Macskás-derék, Macskás-rét, Macskás-sziget).

Az I. katonai felmérés az ún. Josephinische Aufnahme (1763–1787) különös képét rajzolja meg e nagy-sárréti térségnek. A katonai térkép mellett elkészített országleírásban a kisújszállási, ecsegi, dévaványai területet így jellemezték a munkát végző, főleg német hadmérnökök. „Az úgynevezett Sárrét mocsár, Kenderestől húzódik ide és a helység hosszában

¹⁰ Kisújszállás városi levéltár, Prot. Curr. 1778. 134. p. Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár (továbbiakban SZML)

¹¹ Kisújszállás városi levéltár, Prot. Curr. 1790. VII., 1854. sz. SZML

elnyúlik ... itt ez a mocsár járhatatlan, a medre nagyon sáros, szigetek nincsenek, a nád teljesen benőtte. A Kis-Kabai, Nagy Kabai-, és a Gatyás-ér állóvizek, melyek száraz időben a mocsár visszahúzódásakor maradnak vissza. Más időszakban az egész vidéket az országútig elönti az ár. A Berettyó folyó itt 100–150 lépés széles, 3–5 láb mély, agyagos a medre. Ez a rész a száraz időszak kivételével a mocsaras meder miatt megközelíthetetlen. A mocsár néha teljesen befagy, olyankor a lakosok mellékutakon Ványával kapcsolatba kerülnek ...”¹² A leírás a lényegét, a táj karakterét határozottan megragadja. Mivel azonban a felmérés alapvetően hadászati célokat szolgált a táj részletekben megnyilvánuló rendkívüli mozaikosságot figyelmen kívül hagyja. Például „szigetek nincsenek, a nád teljesen benőtte” megállapítás is a táj alapos ismeretének hiányáról tanúskodik.

Az egykori határrészek, vízrajzi fogalmak nagy száma is bizonyítja a táj egykori formagazdagságát, tagoltságát. Kisújszállás határában ezek kétharmada a „rétségre” esik.

A vele szomszédos nagy-sárréti területen, Dévaványa földrajzi neveinek számbavétele során az 1700–1900 közötti időszakról főleg kéziratos térképek felhasználásával 618 földrajzi nevet sikerült összegyűjteni, ebből az összes név 51 %-a vízrajzi vonatkozású.¹³

A tájnevek tetten érhető megszületése

A korábbiakban már idéztük gróf Teleki Pál okfejtését, hogy „a tájaknak nevük van. A tájnak nevet adó ember éppen azt a jellegzetességet ragadja meg, ami a tájnak legtöbbször, egyben a legtalálhatóbban fejezi ki annak sajátosságát.” Az viszont egyértelmű, hogy a tájnevek döntő többségének megszületése teljesen bizonytalan, vagyis, hogy kik s miért nevezik adott névvel az illető területet. Vannak azonban olyan nevek, amelyeknek a születési körülményeit pontosan ismerjük.

Tisza-völgy

Ezt a tájnevet mind a köznapi életben, mind pedig tudományos dokumentumokban, avagy jogi értelemben is elfogadott módon rendszeresen használjuk. A fogalom megszületése azonban kevésbé ismert, pedig annak forrását pontosan ismerjük.

Gróf Széchenyi István Eszmetöredékek különösen a Tisza-völgy rendezését illetőleg című 1847-ben megjelent híres röpiratának 14. oldalán találkozunk először ezzel a fogalommal. E tájnév megalkotója tehát a „legnagyobb magyar”.¹⁴ Ez a dokumentum alapozta meg a Tisza szabályozásának korszakos munkáját.

Háromföld

Szűcs Sándor (1903–1982) a Nagy-Sárrét tudósa nevezte így a Nagykunsaág, a Hortobágy és a Nagy-Sárrét, e három középtáj találkozási helyét. Az átfogó ármentesítési munkálatok előtt ez a három vízjárta táj a Tisza, a Hortobágy, a Berettyó és a Körösök ártéri lapálya volt. A közigazgatási határok időközbeni megváltozása ellenére ez a három táj megtartotta szoros kapcsolatát, együttműködésük lehetősége a továbbiakban is fennállt. Az 1991-ben

12 Katonai felmérés, Josephinische Aufnahme, 1763–1787, Coll. XXI. Sect. 21. A leírást közli Cseh Géza 1995.

13 Hajdú József: Dévaványa történeti helynevei a kéziratos térképeken (1700–1950). Székesfehérvár, 1995. 3–58. p.

14 Gróf Széchenyi István: Eszmetöredékek. Pest, 1847. 14. p.

indult Alföld-programban is megfogalmazódott e három tájegység stratégiai együttműködésének szükségessége. Leszögezhetjük, hogy a névválasztás tehát szerencsés volt. Tipikus példája a tájak szerves összekapcsolódásának.

Erzsébet-liget(ek)

A Nagykunságban az 1800-as évek utolsó évtizedeiben a települések területén jelentős területrendezési munkálatok indultak. Az 1846. augusztus 27-én megindult Tisza-szabályozás eredményeként a korábban rendszeresen elöntött vizek, élőhelyek, mind jobban zsugorodtak. Ezek az egykori vízjárta lapályok kiváló lehetőséget adtak azok befásítására. Kisújszállás esetében döntő fordulatot jelentett a Szolnokot Debrecennel összekötő a vasúti fővonal megépítése 1857-ben, melynek következtében a városnak ez a mélyen fekvő része mentesült a tiszai áradásoktól. Az un. Fertő nevű vizenyős területen már javában folyt a fáültetés, amikor 1898. szeptember 10-én meggyilkolták Erzsébet királynőt, a szeretett Sissyt. A magyar nemzet felbuzdulásból, szeretete jeleként vagy akár Darányi Ignác, földművelésügyi miniszter felhívó szavára is hallgatva azonnal emlékfákat, fasorokat, ligeteket telepítettek az egész országban. Ősz volt, a fáültetés ideje, így sorban születtek az Erzsébet-ligetek a Nagykunságban is. Sajnos, ezek egy része már véglegesen elpusztult vagy igen leromlott állapotban található.

Papgátja

A Kisújszállási Kalendárium 1905. évi száma így emlékezett meg a történekről: „1876: a Mirhó-gát elszakadt, gáttal kellett védeni a várost. Illyés Bálint és Dorogi Lajos lelkészek is versenyt dolgoztak a gát töltésénél a néppel. E gát a város végén a mai napig is Papgátnak nevezetik.”¹⁵ A gát környezetében végrehajtott tereprendezés ellenére a gát 50–60 méteres szakasza szerencsére megmaradt. Ennek helyét egy 1867-ben született idő ember pontosan megjelölte, aki 9 évesen maga is hordta kosárban a töltés földanyagát. A Városvédő- és -Szépítő Egyesület és az Alföldkutatásért Alapítvány 2004. szeptember 25-én az emlékhelyet táblával jelölte meg, így neve még sokáig fennmaradhat.

0-fok

Kisújszállási északkeleti határrésze a *Ravaszylyuk*. Ez a partos fekvésű terület a rókakotórékok nyomán kaphatta a nevét. (Mesterszállás egyik hasonló fekvésű területe a *Rókalukasdűlő* neve is így keletkezhetett.) A Villogó csatornával határos területen 1985-ben egy 340 hektáros rizstelepet hoztak létre. A telep északkeleti részét, ahonnan a geodéziai méréseket indították, azóta is 0-foknak nevezik a rizsföld környékén járók.

Bolhás

A lakatlanná vált nagykunsági tanyák helyén még évekig megmaradtak a düledező egykori istállók, ólak. Így, különösen a disznóólak porában még sokáig tovább élhettek a bolhák, s ha valaki egy ilyen helyre betért, jócskán megrakodott ezekkel a vérszívókkal. Ez a kellemetlenség szülte a Bolhás határnevet, a kisújszállási *Karaháton* Dobozi László

¹⁵ Kisújszállási Kalendárium az 1905. évre. Kisújszállás.

egykori tanyája helyén. (Az eset nem egyedi. A Hortobágy *Vókonya-pusztáján* egy telepített akácerdőben éveken át tartottak ridegen sertéseket. Ezt a helyet a pásztorok azóta is *Bolhás-erdőnek* emlegetik.)

A tájnevek átalakulása, eltűnése

A táj fogalom napjainkban erősen devalválódik. Alig használjuk, helyette egyszerűen csak helyet, térséget, területet – jobb esetben vidéket, divatos szóhasználattal pedig régiót mondunk. Ezeknek a fogalmaknak általános értelemben természetesen megvan a maga értelme, de egy táj vagy tájelem megjelölésére aligha alkalmasak. Ebben döntő szerepe van az ismerethiánynak, s az ebből következő gyökértelenségnek, a hellyel való azonosulás, kötődés elmaradásának. Eltűnőben vannak szép, a táj lényegét tükröző földrajzi (település, határ, dűlő, stb.) neveink. Helyettük egyszerűen csak kódszámokat használunk: K8-as dűlőt, R11-es táblát vagy a még hivatalosabb U 1922 - A - 00 parcella azonosítót emlegetjük. Van azonban egy hosszabb idő alatt bekövetkező tájnév-változás is. Ez egy természetes folyamat, amelyben döntő szerepe lehet a tájjelleg gyökeres megváltozásának. Ilyen a róna szavunk is. A hajdani vízi világ embere az Alföldön ezt a fogalmat vízrajzi kategóriaként értelmezte, az általa elnevezett tájrészlet is vizes lélettér volt. Egy pákász 1807-ben a Nagy-Sárréten így értelmezte a róna fogalmát: „*Ezek a rónák arra készültek, hogy vizes időben egyik szigetről a másikra kellettven a marhákat hajtani, a gazt helyenként megtörték a marháknak, és annak nekiverték és ott keresztülhajtották. Hol úszott, hol nehezen egymás után keresztül gázolt, s ilyen tsapásokat tsináltak.*”

A Nagykunsági Krónikában Györfly István hasonlóan fogalmaz: „*Mikor a rónán a marhát átvették, annak vize a fenék iszapjával pocsolóává kavardott.*”¹⁶ Petőfi Sándor a rónát már az alföld, a síkság fogalmaként használja: „*Mint a róna, hol születtem ...*” A Hevesi rónán című versében pedig ezt írja: „*A róna oly néma, oly zajtalan.*” A mindennapi szóhasználatunkban az eredeti jelentést elfeledve a síkság, az alföld, esetleg a pusztasággként használjuk a róna fogalmát.

Egy tájnév megváltozását egy hozzá kapcsolódó esemény is előidézhetheti. A egyik kisújszállási kunhalmot a kéziratos térképek *Vermes-halomnak* nevezik a rajta kialakított csík- és gabonavermek következtében. Kisújszállás központi ármentes háts részét jelenleg is *Vermeshátnak* nevezik. Fent említett halom 1863-ban vesztőhely lett, mivel két délvidéki gonosztevőt rajta végeztek ki. Ennek tényét levéltári hivatalos dokumentumok is igazolják. Azóta Akasztó-halomra változott a korábbi Vermes-halom elnevezés. Mivel az egyik betyár neve Lipták volt, a halmot más néven *Lipták-dombnak* is említik. Kisújszállás legmagasabb pontja a helyiértékként megjelölt 94,4 méter magasságú *Bogarasi-halom*. Nevét más néven csak *Nagyhalomnak* említik. Alakja után *Kosárháti-hegynek* is nevezik. (Az alföldi ember a tájból alig néhány méternyire kiemelkedő geomorfológiai képződményeket gyakran nevezi „hegy”-nek, például „*Szőlő-hegyek*” a homokbuckás területeken.) A fent említett halom újabbban a föld tulajdonosáról *Varga-halom* néven is szerepel.

16 Györfly István: Nagykunsági krónika. Karcag, 1922. 8. p.

A tájnevek megfogyatkozását nagymértékben okozta a táj gyökeres átalakulását előidéző átfogó vízrendezés is. Az egykori vizes élőhelyeket a szántóföldi művelés vette birtokba. A nagykunsági vizes táj életében a gyökeres átalakulást az egyik legdöntőbb tájtörténeti jelentőségű fordulatot 1787-ben a Mirhó-gát megépítése eredményezte. Ennek utána néhány év múltával a korábbi legelők, kaszálók is szántóvá váltak. Száz évvel később Herman Ottó már ezt írja: „*Ez a mocsár- és rétvilág egykor óriási volt, de most szélei felől évről-évre összébb szorongatja az eke ...*”¹⁷

A helynevek megfogyatkozásában döntő fordulatot hozott a tanyavilág felszámolása is. A dülőket és jelesebb tanyákat szinte valamennyi korabeli térkép feltüntette. Sőt egyes tanyák majorok még anyakönyvező helyek is voltak. Súlyos hibának tekinthető egy-egy mérvadó forrás tévedése is. A túrkevei határban lévő szép nevű Pusztatúrpásztón született a világ filmgyártásának egyik legnagyobb alakja Finta Sándor. Szülőhelyét a Magyar Nagylexikon¹⁸ súlyos tévedés gyanánt Túrkevében jelöli meg, pedig őt Puszta-túrpásztón anyakönyvezték. Ő maga erről így vall: „*Születtem Pusztatúrpásztón, a földi paradicsomban.*” Egy ilyen mértékadó kiadvány nemkívánatos módon hozzájárult egy tájnév devalválódásához.

Mit tehetünk a tájneveink védelmében?

1.) A még fellelhető tájnevek számbavétele, publikálása

Fontos és időszerű feladat a településeken előforduló tájnevek tematikus összegyűjtése és azok publikálása. Ez történhet a már korábban megjelent írások újbóli megjelentetésével, de legalább ennyire fontos a már elkészült, de még kéziratban pihenő kutatási eredményeknek közzététele is, ami történhet akár könyvalakban akár pedig elektronikus úton. A Nagykunságban különösen indokolt a kun eredetű határnevek, kunhalmok történelmi-nyelvészeti szempontú ismertetése. Szorgalmazni lehetne a helytörténeti kutatások keretében a tájváltozás nyomon követését. Szép példája ennek a dévaványai határnevek összegyűjtése és monografikus megjelentetése. Hajdú József elektromérnök 1995-ben számba vette Dévaványa földrajzi neveit, az 1700–1950 közötti időszakról és ekkor 618 tájnevet tudott azonosítani korábbi dokumentumok alapján és a még ma is használatos nevek összegyűjtésével.

Ökrös István karcagi tsz-nyugdíjas versbe szedve írta meg 1977-ben Karcag határneveit. Az összegyűjtött 126 határnév jelentős része akkor még ismert volt. Az azóta eltelt időszakban, hogy ebből hány tájnév ment feledésbe, ezt egy újabb vizsgálat deríthetné ki.

2.) A helyi értékek feltárása, megjelölése, megismertetése

A Kisújszállási Városvédő- és Szépítő Egyesület az Alföldkutatásért Alapítvánnyal összefogva a két évenként sorra kerülő Elszármazottak Találkozója alkalmával mindig megjelöl egy-egy sajátos városi tájértéket. Elsőként a település ősi telephelyét, *Marjalakát* jelölte meg egy ünnepség keretében, majd elhelyezték azt a tájékoztató táblát, amit ünnepi alkalomkor rendszeresen meg is koszorúznak. A következő években egy másik ősi telephely,

¹⁷ Herman Ottó: Az ősi foglalkozások. Halászkok és pásztorélet. Budapest, 1898. 16–18. p.

¹⁸ Magyar Nagylexikon. Budapest, 1998. (Ez a lexikon elkövetett egy másik hasonló hibát is, amikor a nagykanizsai születésű Kaán Károly szülőhelyét Tótkomlósként jelölte meg.)

Turgony megjelölésére kerül sor. Azóta már tábla jelzi és ismerteti a *Papgátját*, a fontos vízrajzi helyként számon tartott *Nagy- és Kis Csivag-eret*, a város legmagasabb pontjának számító *Bogarasi-halmot*, ebben az évben pedig a *Göröngyösi iskola* helyén állítottak emléktáblát. A város határában lévő ezen emlékhelyeket hazlátogatók, kirándulók, egyesületek és tanulócsoporthok rendszeresen meglátogatják.

Ötletes és újszerű megoldásnak tekinthetjük, hogy a 2012 nyarán átadott kisújszállási Kumánia fürdő medencéit kun eredetű határnevekről nevezték el. Ízlésesen kivitelezett ismertető táblán olvasható az adott határnév rövid leírása. Mindezek a tájnevek megmaradását és a hagyományápolást egyaránt szolgáló kezdeményezések.

3.) A tájnevek együttes használata

A tájnevek fennmaradásának esélyét növelnénk, ha a területazonosító blokkterképek kódja mellett feltüntetnénk az adott határrész tájnevét is. Ezt néhány karakter hely megadásával biztosíthatnánk. Ezzel elérnénk, hogy egy-egy határrész neve az azonosító kódok mellett nevében is fennmaradna.

Pl.: U 45 EV-H-00 - VARJAS
U 8 Q7V-Y-00 - TURGONY
U 591 V-8-00 - GYALPÁR

Epilógus

Szívleljük meg Ipolyi Arnold feladatként is szolgáló intelmét!

*„Őrizzük emlékeinket,
gyűjtsük össze töredékeinket,
nehogy végleg elveszenek,
s ezáltal üresebb legyen a múlt,
szegényebb a jelen,
s kétesebb a jövő.”*

Források

1. Kisújszállás városi levéltár, Prot. Curr. 1778. 134. p. Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár (továbbiakban SZML)
2. Kisújszállás városi levéltár, Prot. Curr. 1790. VII., 1854. sz. SZML
3. Katonai felmérés, Josephinische Aufnahme, 1763–1787, Coll. XXI. Sect. 21. A leírást közli Cseh Géza 1995.

Felhasznált irodalom

- Bulla Béla – Mendöl Tibor
1947 A Kárpát-medence földrajza, Budapest. 611. p.
Cholnoki Jenő
1910 Az Alföld felszíne. In: Földrajzi Közlemények. 83. p.

- Dunka Béla – Fejér László – Papp Ferenc
2003 A Közép-Tisza-völgy vízi története. Budapest.
- Győrffy István
1922 Nagykunsági Krónika. Karcag.
- Győri Sándor
2001 Kultúrókológia. Gödöllő. 50–51. p.
- Hajdú József
1995 Dévaványa történeti helynevei a kéziratos térképeken (1700–1950). Székesfehérvár.
- Herman Ottó
1898 Az ősi foglalkozások. Halászkok és pásztorélet. Budapest.
- Kádár László
1941 A magyar nép tájszemlélete és Magyarország tájnevei. Budapest.
- Kádár László
1943 A magyar ember a magyar tájban. In: Bartucz László (szerk.): A magyar nép. Budapest.
- Réthy Zsigmond
1998 Az ember és a táj. In: Crisicum I. 11–17. p.
- Széchenyi István
1846 Eszmetöredékek különösen a Tisza-völgy rendezését illetőleg. Pest.
- Teleki P.
1937 A tájfogalom jelentőségéről, Budapesti Szemle. évi nov. füzet 6–10.
- Tóth Albert
1997 A Közép-Tisza-vidéki táj gyökeres megváltozása a folyószabályozási munkálatok során. Gödöllő. 347–353. p.
- Tóth Albert
2003 A tájfogalom jelentőségéről. In: Tájökológiai Lapok I 2003. 2. sz. 125–134. p.

Foltozásnak én nem vagyok barátja. Mert 'folt foltra' végkép sem egyéb, mint koldusöltöny, melyet ha egyed visel, nem nagy szerencse; ha pedig nemzet, szűgyen.

Tiszavölgy alatt én nemcsak a Tisza ágját értem és azon tért, melyre a kicsapongó Tisza árja terjed, de mind azon folyók és vizek ágyait és kiöntési lapályait is, melyek a Tiszába omlanak, u. m. Szamost, Bodrogot, Sajót sat. sat.

Ha csak arról volna meg, és másokra keresztül levő csomó feloldása nem munkára – mert csak folt is, és ekkép az utolsó lép kezet nyugtani nem szeret.

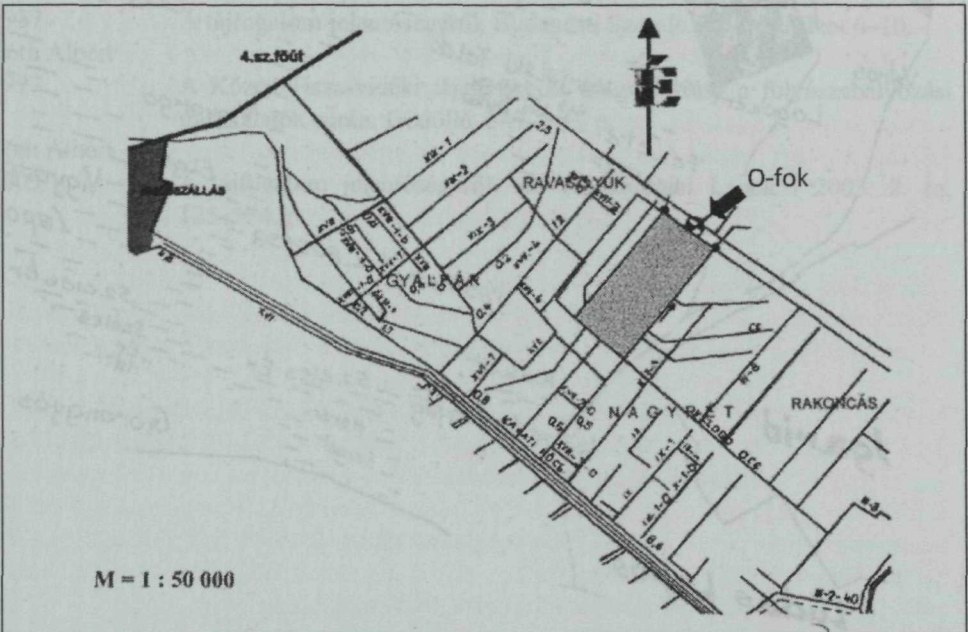
A Tisza völgyét és ez nem vidéki, vagy éppen kedvező körülmények szű és az egész roppant víz-... ben kedvező szempontból.

E most érintett néhány vezetészmét egybeilleszve, könnyen huzhatja ki magának a tisztelt olvasó, a Tisza rendezését illetőleg, irányzatot hova vág.

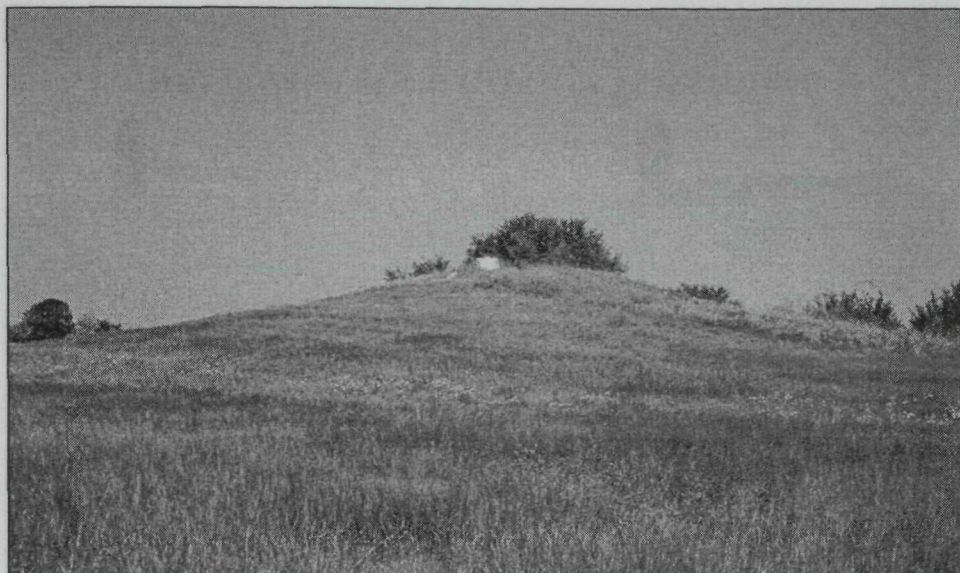
Vannak egredék, kik mindebben és ekkép vízrendezésekben is, készakarra kisebber és könnyebbre festik a legyűrendő akadályok és bajok tömegét, mikép ez által az illetőket megkezdésre buzdira és mintegy jó móddal bekeletpéztéve, az egésznek bevezetésére kényszerítik. Ezen modornak lehet haszna, megfogodem; de valjuk meg, bizony egyedül földeskieket vagy gyermekekkel transzigráta. Amde földesiek és gyermekek tökeletet és silandót soha nem vittek még véghez, és soha nem is fogtak. E modor tehát nem a helyes, és inkább jobb

Tiszavölgy alatt én nemcsak a Tisza ágját értem és azon tért, melyre a kicsapongó Tisza árja terjed, de mind azon folyók és vizek ágyait és kiöntési lapályait is, melyek a Tiszába omlanak, u. m. Szamost, Bodrogot, Sajót sat. sat.

2. kép. Gróf Széchenyi István: Eszmetöredékek, különösen a Tisza-völgy rendezését illetőleg. Pest, 1846. 14. p. (részlet)

3. kép. Az 1985-ben létesített rizstelep (340 ha) a Kisújszállási Nagyréten. Szerkesztette: Tóth Albert, 2000

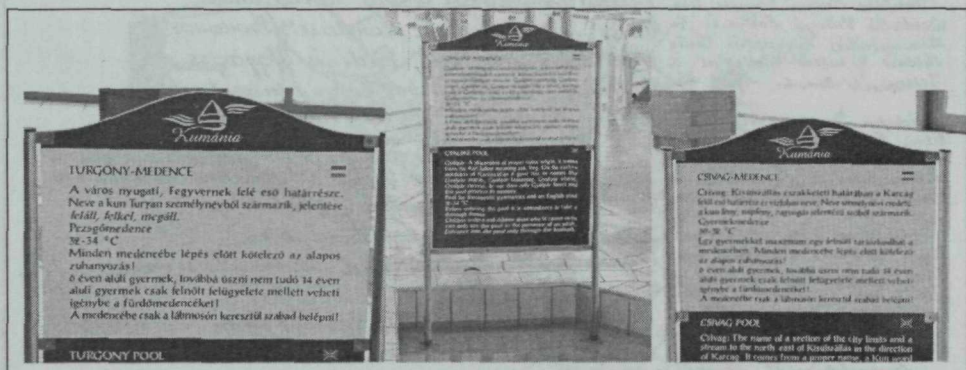
4. kép. Az Akasztó-halom Kisújszállás határában – 2008. (Fotó: Tóth Csaba)

<p> <i>Urbánuszt Lentevölgy Hészváros Dmgyaruk Kékhatú Bészváros Bözös Dombúrgát Kétegyháza Kármay Bészváros Sétők Bészvárosi Cséghalom Bözös Bözös Hészvárosi Bözös Bözös Bözös</i> </p>	<p> Részlet Ökrös István 1977. február 14-én, Karcagon készült kéziratos határösszeírásából </p>
<p> <i>Bözös Hészváros Dmgyaruk Sétők Dombúrgát Bözös Bözös, és Sétők Bözös Bözös Hészvárosi Bözös Bözös Bözös Bözös Bözös Bözös Bözös Bözös Bözös Bözös Bözös Bözös Bözös Bözös Bözös Bözös Bözös Bözös Bözös</i> </p>	<p> <i>Lászlóváros Bözös Dmgyaruk Bözös Bözös Bözös Bözös Bözös Bözös Bözös Bözös Bözös Bözös Bözös Bözös Bözös Bözös Bözös Bözös Bözös Bözös Bözös Bözös Bözös Bözös</i> </p>
<p> <i>Lászlóváros Bözös Dmgyaruk Bözös Bözös Bözös Bözös Bözös Bözös Bözös Bözös Bözös Bözös Bözös Bözös Bözös Bözös Bözös Bözös Bözös Bözös Bözös Bözös Bözös Bözös</i> </p>	<p> <i>Bözös és Bözös e Bözös Bözös ezt Bözös Bözös Bözös Bözös Bözös Bözös Bözös Bözös Bözös Bözös Bözös Bözös Bözös Bözös Bözös Bözös Bözös Bözös Bözös Bözös Bözös Bözös</i> </p>
<p> <i>Bözös és Bözös e Bözös Bözös ezt Bözös Bözös Bözös Bözös Bözös Bözös Bözös Bözös Bözös Bözös Bözös Bözös Bözös Bözös Bözös Bözös Bözös Bözös Bözös Bözös Bözös Bözös</i> </p>	<p> <i>Bözös és Bözös e Bözös Bözös ezt Bözös Bözös Bözös Bözös Bözös Bözös Bözös Bözös Bözös Bözös Bözös Bözös Bözös Bözös Bözös Bözös Bözös Bözös Bözös Bözös Bözös Bözös</i> </p>
<p> Karcag 1977. február Szerkesztete, rimbe szedte: Ökrös István Karcag Helet u. 1. sz. a. 4. </p>	<p> Karcag 1977. február 14-én Szerkesztete, rimbe szedte: Ökrös István Karcag Helet u. 1. sz. a. lakos. </p>

5. kép. Ökrös István kézirata. 1977-ben készítette a karcagi határnevekről.

6. kép. Kisújszállás elsőnek megjelölt emlékhelye, a marjalakai ősi telephely

7. kép. A Kumánia fürdő tájismertető táblái kun eredetű nevekkel Kisújszálláson

Pintér István

Anyanyelvvédelem elvben és gyakorlatban

1.) Kell-e védeni az anyanyelvet?

Teljes egyetértéssel alapul, ezért axiómaszerű az a megállapítás, hogy az anyanyelv nem csak része a nemzeti kultúrának, hagyománynak, hanem alapja, letéteményese is. Szűkebb értelemben a szóbeli és írásbeli kultúra fundamentuma – tágabb értelemben mindené, ami kultúra.

A kultúra, így a nyelv is önmagát alakítja – illetve alakítja a közösség, amelyhez tartozik. A hajszalerek működési elve szerint a közösség minden tagja hozzájárul (alapvetően nem tudatosan, persze) az egész „lélegzéséhez”, életben maradásához, fejlődéséhez.

Nem napjainkban merült fel először a kérdés: hozzá szabad-e „nyúlni” a nyelvhez, a nyelvhasználatához – vagy hagyni kell, hadd alakuljon a maga módján. Azaz: lehet-e „hibás” az egyik vagy a másik nyelvi forma, vagy semmi sem rossz, elvetendő, amit a mindennapok nyelve produkál. Már Kazinczyék idejében is ezzel a dilemmával néztek szembe, akiket érdekelt a nyelv sorsa, alakulása. Ismeretes, hogy akkor is voltak, akik azt mondták, hogy a nyelvet hagyni kell „mozogni” a maga útján, nem kell – nem érdemes – beleavatkozni ebbe a természetes mozgásba; egyrészt mert nagyobb erők működnek benne, mintsem hogy néhány ember befolyásolni tudná az irányt, másrészt mert ki tudná azt eldönteni, hogy mi a helyes és mi a helytelen – „helyessé” (normává) az válik, amit a közösség idővel elfogad.

Látszólag legyőzhetetlen ez az érvelés, hiszen Kazinczyék „újításos” szavai közül is csak azok maradtak életben, amelyek a többség által „szentesítve” lettek. Node „szentesítve” lettek, azaz a beavatkozást nem utasította el teljes mértékben a közösség, a tudatosan felkínált lehetőségek egy részét *elfogadta*; az arány már mellékes is, a lényeg az, hogy lehetséges – hiszen a gyakorlatban bevált – a nyelv alakítása, valamilyen irányban való befolyásolása – mai szóval: az anyanyelv *ápolása, védelme*.

Még mindig kérdés persze az, hogy „lehet-e kétszer ugyanabba a folyóba lépni”, azaz ami sikerült a nyelvújítás korában, az sikerülhet-e ma is? Van-e ma akkora igény, sürgető szükséglet a nyelv alakítására, mint volt akkor – illetve vannak-e, kell-e, hogy legyenek olyan elszánt „harcosok”, mint voltak a neológusok? Nyilvánvaló, hogy más ez a kor, s úgy tűnik, hogy a fejlődés sem igényel ma akkora változást / változtatást, mint amilyenre kétszáz évvel ezelőtt volt szükség. Ugyanakkor azok, akik anyanyelvüket tudatosan használják, tapasztalnak olyan jelenségeket, amelyeket a nyelv (mai) szellemétől idegennek éreznek – miért ne fogalmazhatnák meg ebbéli félelmeiket, aggodalmukat; miért ne hívhatnak föl a figyelmet a (mai) normától való eltérésre; miért ne javasolhatnának (Kazinczyékhoz hasonlóan) akár új nyelvi formákat is? Miért ne gyakorolhatnának hatást (ellenhatást is) a ma zajló nyelvi folyamatokra? Nem ez lenne a „demokratikus”? Nem erőszakkal (nem hallgattatva el az ellenvéleményen lévőket) hozzájárulni ahhoz, hogy a nyelv a *spontán* és a *tudatos* erők által egyaránt vezérelve fejlődjön tovább úgy, hogy semmit se veszítsen kifejezőerejéből, kommunikációra és kultúramegőrzésre való alkalmasságából.

Van-e létjogosultsága tehát az anyanyelv védelmének, ápolásának? Hisszük, hogy van! Az életben minden azt mutatja körülöttünk, hogy ami érték (ami fontos számunkra), azt védeni, óvni, gondozni kell. Miért lenne ez másként az anyanyelvvel?! Ez igaz akkor is, ha a nyelvre mint élő organizmusra tekintünk, amelynek „önmozgása” van – azaz az állapota nem fog pontosan úgy alakulni, ahogyan szeretnénk. De a mi ráhatásunk is alakítani fogja – s erről nem szabad lemondanunk. Ne legyenek, persze, illúzióink! Az alakítás eredménye lehet, hogy csak nagyon szerény lesz. Mint ahogy az élet más területein is tapasztalhatjuk. De már ennyiért is érdemes! Mert az alternatíva legtöbbször nem a kevés vagy a sok, hanem a kevés vagy a semmi.

2.) Lehetőség az anyanyelvápolásra: a beszédművelő mozgalom

Péchy Blanka¹ azok közé tartozott, akik a múlt század ötvenes éveinek végén, a rádió, majd a televízió elterjedése idején úgy vélték, hogy a nyelv – különösen a közbeszéd – romlik. Színeszi pályafutásának hivatalos befejezése (nyugdíjba vonulása) előtt néhány évvel fogalmazódott meg benne a gondolat, hogy addigi (legtöbbször kudarcokkal teli) küzdelménél hatékonyabb (és véges emberi léténél túlmutatóbb) módon kell tennie valamit „kenyéradó gazdájáért”, az anyanyelvért. A nagy elődről és példaképről, Jászai Mariról írott könyvének tiszteletdíjából – nem egyszerű előkészítő procedúra után – létrehozta a *Kazinczy-díj Alapítványt*. Alapítványt tenni abban az időben (1960-ban) csak valamely állami szerv, intézmény keretein belül volt lehetséges – s ezt a lehetőséget is éppen készültek megszüntetni. Először a Magyar Tudományos Akadémiához fordult, de az elutasította. A Művelődésügyi Minisztérium „védőszármái” alatt jött létre végül az alapítvány, amely egyrészt a *hivatásos előadóművészek (színészek), rádió- és tévébemondók, riporterek, műsorvezetők, másrészt a középiskolás tanulóifjúság* helyes, kifejező beszédre való ösztönzését, jutalmazását tűzte ki célul. A művész az alapítványt később (a tapasztalatok alapján és a szükségletek szerint) többször módosította. Így bővült a jutalmazottak köre a beszédművelés terén kiemelkedő eredményt elért (versenyfelkészítő, szakkörvezető) *tanárokkal* (Kazinczy-díj), a Kazinczy-versenyeken sikeresen szereplő *általános iskolás diákokkal* (Kazinczy-jelvény) és *főiskolai-egyetemi hallgatókkal* (Kazinczy-érem). Az alapítvány egyre gyarapodó kamataiból (amelynek tökéjét az alapítványtevő megtakarított pénzével újra és újra növelte) idővel lehetővé vált a példamutatóan működő iskolai *beszédművelő körök* jutalmazása (Kazinczy-jutalom), valamint a nyári pedagógus és diák *továbbképző táborok* támogatása is.

Mindezzel és az 1976-ban indított „*Beszélni nehéz!*” c. rádióműsorral – amely Péchy Blanka hasonló című könyvéről vette a nevét, s amelyet haláláig a művész az vezetett – egy egész *anyanyelvi mozgalom* alakult ki. Az alapító példa nélkül álló áldozatvállalásának köszönhetően tanárok és diákok ezrei kapcsolódtak / kapcsolódnak be immár közel fél évszázada

1 Péchy Blanka (1894–1988): színész, író, nyelvművelő; 1914-ben végzett a Színművészeti Akadémián Bajor Gizi évfolyamtársaként; több fővárosi színházban játszott; kiváló versmondó – Ady verseinek egyik első népszerűsítője; 1928-tól 1934-ig német színpadon lépett fel, Bécsben, Max Reinhardt társulatánál; 1948–1952 között ugyancsak Bécsben kulturális attasé, majd a Collegium Hungaricum igazgatója; Érdemes Művész (1959); 1962-től a Zeneművészeti Főiskolán színpadi beszédet tanított; életrajzi, önéletrajzi jellegű irodalmi művei: Jászai Mari (1958), Regény (1963), Hűség és hűtlenek (1969), Este a Dunánál (1977); nyelvművelő munkássága: a Kazinczy-díj Alapítvány létrehozása (1960), *Beszélni nehéz!* (tanulmányok – 1974), a *Beszélni nehéz!* c. rádióműsor vezetése (1976–1988)

az anyanyelvi versenyekbe és beszédművelő körökbe az oktatás minden szintjén. (Az első középiskolai „szépkiejtési” verseny 1966-ban (!) volt a győri Kazinczy Ferenc Gimnáziumban.)

A „Beszélni nehéz!” c. rádióműsornak – indulásától Péchy Blanka haláláig – *Deme László* nyelvészprofesszor volt a társszerkesztője. A művésznővel együtt ő dolgozta ki azt a *jelölési rendszert*, amely pontosabb, árnyaltabb, mint az, amellyel addig (s jórészt még napjainkban is) a mondatok hangsúlyviszonyait és a mondatok-mondatrészek közti szünetet jelölni szokták. Ez a rendszer nem pusztán kétféle hangsúlyt (szakasz- és mondathangsúlyt) különböztet meg, hanem a hangsúlyok négy fokozatát kínálja: gyenge, közepes, emelt erejű és fő- vagy mondathangsúlyt. Nem elégszik meg csupán a szünet tényének (helyének) megállapításával, hanem attól függően, hogy mondaton belül, mondatok között vagy például idéző mondat és idézet között fordul elő: kisebb, közepes és nagyobb szünet tartását javasolja.

A „Beszélni nehéz!” műsort – harmincegy évi működés után – 2007-ben a Rádió akkori igazgatója egyik napról a másikra megszüntette. A műsort a *Magyar Katolikus Rádió* fogadta be – új címmel („*Szóról – szóval*”). Nemcsak a cím, hanem részben a profil is megváltozott. Eredeti helyén (*a Kossuth adón*) a műsor az ott elhangzó (*rosszul hangsúlyozott, hibás szünettartású és hanglejtésű stb.*) mondatok közül válogatott, ezeket játszotta be, s a beszédművelő körök tagjainak feladata az volt, hogy magnetofonnal rögzítve és visszahallgatva ezeket, a mondatfonetikai eszközök *hibás használatát* és a *helyesnek gondolt megoldást* egyaránt jelöljék. Az új helyen az adás példamondatai nem a műsorfolyamból válogatva és nem hibásan, hanem máshonnan keresve és szavanként diktálva, a hangsúlyokat, szüneteket szándékosan elfedve hangzanak el – a *helyes hangoztatás jelölése* azonban változatlanul feladat.

3.) Anyanyelvápolás a gyakorlatban:

„Beszélni nehéz!” kör, „Szép magyar beszéd” verseny

Annak bemutatásához, hogy hogyan működik a beszédművelő mozgalom a gyakorlatban – át kell váltanom *személyes hangra*. A kirajzolódó kép így remélhetőleg nemcsak szemléletesebb és érthetőbb, de hitelesebb is lesz.

Éppen negyedszázaddal ezelőtt, 1984–85 fordulóján kapcsolódtam a mozgalomhoz anyanyelvi szakkörös diákjaimmal az akkori 625-ös sz. Ipari Szakmunkásképző Intézet magyar szakos tanáraként Kisújszálláson.

Mivel abban az időben színjátszócsoporthoz is vezettem a helyi művelődési házban, a csoport tagjaival is megoldottuk a rádióműsor feladatait, hiszen azok jól illeszkedtek a színjátszásra való felkészüléshez; egy ilyen csoportban egyébként szinte kötelező hangsúlyozási és szünettartási gyakorlatok végzése ahhoz, hogy az amatőr színjátszók helyesen, érthetően, a tartalomnak megfelelően „hangosítsák” a színpadi szöveget.

2 Deme László (1921–2011): nyelvész, tanár, a nyelvtudományok doktora; 1949–1970 között az MTA Nyelvtudományi Intézetének munkatársa, majd főmunkatársa; 1965–1969 között vendégprofesszor a pozsonyi Komensky Egyetemen; 1970–1981 között a szegedi József Attila Tudományegyetem tanszékvezető egyetemi tanára; 1976–2007 között a rádió *Beszélni nehéz!* c. műsorának társszerkesztője, majd felelős szerkesztője; 1989-től az Anyanyelvápolók Szövetsége alapító társelnöke; meghatározó szerepe volt A magyar nyelvjárások atlasza (1968–1977) munkálataiban; úttörő jelentőségűek szövegelméleti kutatásai; önálló kötetei: A nyelvről – felnőtteknek (1966), A beszéd és a nyelv (1976), Közéletiség, beszédmód, nyelvi műveltség (1978), Nyelveink jövője és jövőnk nyelve (1990), A szöveg természetéről és hangzásáról (2003)

Egy idő után tapasztalni lehetett, hogy a példamondatokkal foglalkozó diákok hallása – nem egyenlő mértékben, természetesen – „finomult”; a hibák felismerésében és a helyes hangoztatásban magabiztosabbá váltak. Tudva (egyetemista koromban magam is átélve), hogy a leendő tanárok nem vagy alig részesülnek olyan képzésben, amelynek során ismereteket szerezhetnének a *helyes magyar beszéddel* és annak *tanításával* kapcsolatban, úgy határoztam, hogy továbbadom azt a tudást, amit (épp az előbbieik miatt hiánypótló) beszédművelő mozgalomtól kaptam, illetve a magam gyakorlata alapján szereztem.

Első körben a város általános iskoláit és gimnáziumát kerestem meg, hogy az ott tanító magyar szakos kollégákat meggyőzzem a mozgalomhoz való kapcsolódás hasznosságáról. Miután elértem, hogy minden tanintézményben, sőt a város (már említett) művelődési házában is működött beszédművelő kör, a megyeszékhelyen, majd a megye több településén és az oktatás minden szintjén (még a Jászberényi Tanítóképző Főiskolán is) próbáltam csatlakozásra bírni a tanártársakat. A hasonló profilú iskolákban tanítók ösztönzését erősítendő – az akkori Megyei Szakszervezeti Művelődési Központ anyagi támogatását is megszerezve – iskolám és a magam nevében felhívással fordultunk a megye szakmunkásképző intézeteihez, hogy példánkat követve szervezzenek *beszédművelő köröket*. (A felhívást Péchy Blanka lelkesen fogadta és felolvasta a műsorban, Deme László pedig közzétette az Édes Anyanyelvünk című folyóirat 1987. évi első számában.) Hogy a kollégák kellő felkészítést kapjanak a kör vezetéséhez, a Megyei Pedagógiai Intézet támogatásával *továbbképző tanfolyamot* szerveztem és vezettem több ízben is Szolnokon (az 1980-as évek végén).

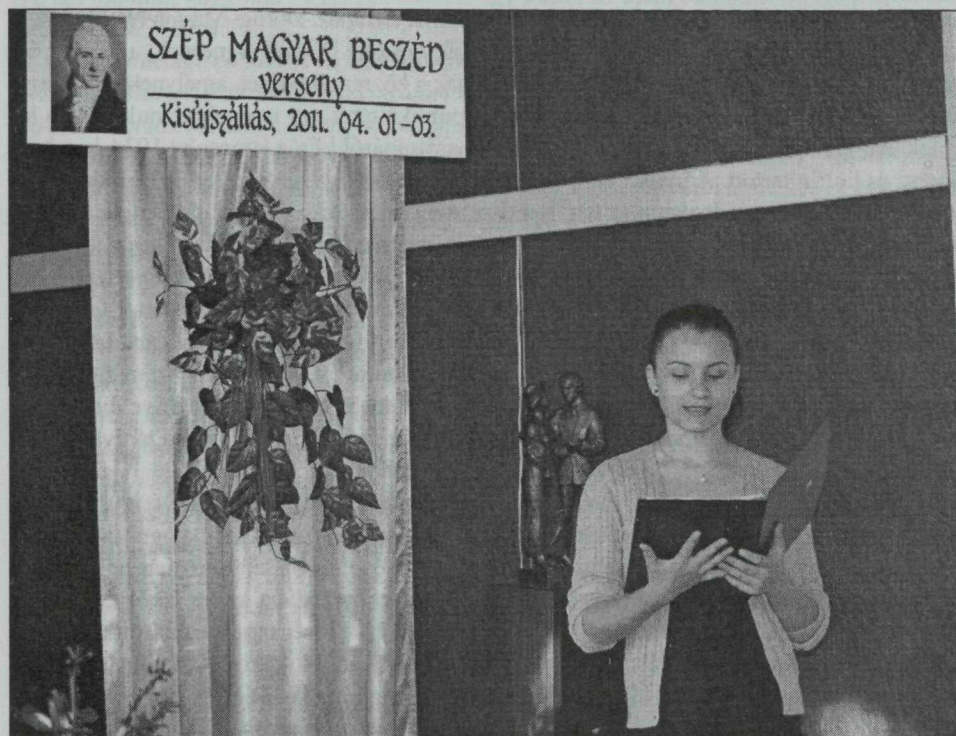
Ezeknek az erőfeszítéseknek köszönhetően a megye általános és középiskoláiban meglepően sok helyen alakult beszédművelő kör. A kör vezetése azonban folyamatos, kitaró munkát igényel a tanártól. A legtöbben egy-két év után feladták, csak néhány kör működött hosszabb időn keresztül.

1994-ben felkértek, hogy tartsak előadást és „Beszélni nehéz!” foglalkozásokat a Békéstarhosi Zenei Napok keretében megrendezett „Szép magyar beszéd” kurzuson, amelyen első sorban határon túli magyar szakos kollégák vettek részt. Erre a kurzusra tizennégy éven keresztül, 2007-ig kaptam meghívást. Az ott megjelent kollégák közül többen hazatérve kört alakítottak és csatlakoztak a beszédművelő mozgalomhoz. (A kurzuson folyó munkáról 1997-ben a Duna Televízió riportban számolt be „Nyelvörző” című műsorában.) Hasonló előadást és foglalkozást a '90-es évek végén két alkalommal a határon túl is tartottam: a Partiumban (Tasnádon) és Erdélyben (Szovátán).

A Millenniumot megelőző évben A Kazinczy-díj Alapítványtól felkérés érkezett iskolámhoz, a Móricz Zsigmond Gimnázium, Közgazdasági Szakközépiskola és Kollégiumhoz, hogy rendezzük meg az általános iskolás korú tanulók „Szép magyar beszéd” (közismertebb nevén: *Kazinczy-)* *versenyének döntőjét* a Dunától keletre fekvő tíz megye számára. (A budapesti és dunántúli általános iskolások döntőjének helyszíne Balatonboglár.) 2000-től kezdve Kisújszállás ad otthont minden év április elején a versenynek, ahol 70-80 diák jelenik meg, hogy egy szabadon választott és egy, a zsűri által kijelölt (kötelező) szöveget helyes hangoztatásra (értelmezésre) törekedve *felolvasson*. A területi versenyekről a döntőbe jutott diákok mögött további versenyzők százai állnak – ha pedig az iskolai („házi”) versenyekig elmegyünk: több ezerre tehető (csak az általános iskolákban) azoknak a száma, akik évente a helyes

magyar beszédnek (a versenyek tapasztalatai által is egyre inkább kikristályosodott) törvényszerűségeivel a gyakorlatban, személyesen is megismerkednek.

A kisújszállási döntőt immár tizenharmadik éve magamra vállaló szervezőként és huszonhét éve beszédművelő kört vezető tanárként mondhatom: minden *kis lépés*, amit az anyanyelv ápolásáért teszünk, hozzáadódik a *nagy egészhez*; ne higgyünk hát azoknak a „szirénhangoknak”, amelyek el akarják hitetni velünk, hogy mindez szükségtelen és eleve reménytelen...!

Szép Magyar Beszéd verseny – Kisújszállás, 2011

Balogh Jánosné Horváth Terézia

Mit írt Szűcs Sándor a karcagi és derzstomaji gyűjtőútjáról Dorogi Mártonnak?

A jelen forrásfeltáró közlésem hátterében nagyobb lélegzetű kutatás áll, amelyet ketten végeztünk Oláh Józsefné Szász Ilonával az Alföldkutatásért Alapítvány, illetve annak kuratóriumi elnöke, dr. Tóth Albert megbízásából. A neves autodidakta néprajzkutató és karcagi múzeumigazgató Szűcs Sándor (1903–1982) halálának, illetve születésének 2012-ben és 2013-ban sorra kerülő kerek évfordulója alkalmából megvizsgáltuk azokat a leveleit, amelyeket legjobb barátjához, a szintén sárréti szakmai társához, Dorogi Márton (1911–1980) kiváló önkéntes néprajzi gyűjtőhöz írt.¹ Köszönjük Siposné Dorogi Ágnesnek, a levelek őrzőjének, valamint fiainak, Jánosnak és Szabolcsnak a közreműködését, amelyeknek eredményeképpen közösen tartottunk már egy előadást és publikáltunk egy nagyobb tanulmányt a levelek alapján Szűcs Sándor és Dorogi Márton barátságáról.² Ez a kapcsolat 1934-ben kezdődött és holtig tartott. A mély barátság létrehozója a közös tudományos érdeklődés lehetett, de fő tartalma mindenképp ez lett. Rendszeresen segítették egymást elméleti és gyakorlati szinten is. Szakmai együttműködésük egyik fontos elemét képezte az, hogy „Sanyi”, aki bár csak élete bizonyos időszakaiban, de „közelebb volt a tűzhöz”, rendszeresen tájékoztatta a hazai néprajzi élet fontosabb vonulatairól „Marci”-t, akit folytonosan a falujához kötött a néptanítói működése. Nemcsak beszámolókat írt neki, hanem igyekezett be is vonni azokba a néprajzi munkaközösségekbe, ahova ő bejutott. A Jászkunság számára az általunk tanulmányozott levelekből – a kézírás egyenetlenségei miatt csak hozzávetőlegesen – betűhív közreadásban kiemelek, és az említett kiadványunknál gazdagabban tárgyalok egy témát: Szűcs Sándor szerepét a táj- és népkutató mozgalomban.

Az Országos Táj és Népkutató Intézet szervezésében Szűcs és Dorogi lakó- és gyűjtőhelye táján 1939-ben táborkeretében szervezett kutatás kezdődött, amely szociográfusok, néprajzosok, társadalom- és gazdaságtörténészek részvételével évenként más-más helyszínen, néprajzos és szociográfiai módszerekkel, terepmunkával vizsgálta az ott lakók életkörülményeit, szokásait, kulturális és gazdasági viszonyait.³ Első kísérletnek számított a kiskunhalasi, illetőleg Kiskunsági Tábor, amelyet 1939. július 3. és 14. között Kiskunhalason rendeztek. Azt követte a Karcag központtal szervezett Nagy-kunsági Tábor.

1 Dorogi halálának kerek évfordulójáról 2010-ben, születésének kerek évfordulójáról 2011-ben emlékezett meg Püspökladányban az Alföldkutatásért Alapítvány által működtetett Hortobágyi Természetvédelmi Kutatótábor. Ezekon nemcsak előadásokkal vettünk részt, hanem egy kötetet is szerkesztettünk, amelynek bevezetőjében méltattuk Dorogi Márton etnográfiai tevékenységét: Balogh Jánosné Horváth Terézia – Oláh Józsefné Szász Ilona: Dorogi Márton és a néprajz. In: Dorogi Márton: Hasznos minden porcikája – Az állati termékek mellékesebb hasznóvétel formái a Hortobágyon és a Nagy-kunságban. Kiadja Püspökladány Város Önkormányzata, Püspökladány, 2011. 9–19. p. (A könyv beszerezhető Püspökladányban, a Művelődési Központban.)

2 Előadásunk címe: „Igaz barátságunk és szíves szeretetnek tüköre” – Szűcs Sándor levelei Dorogi Mártonhoz. Elhangzott Püspökladányban 2012. július 3-án, a Pro Natura-éjjas 38. Hortobágyi Természetvédelmi Kutatótábor által rendezett tudományos emlékülésen. Publikációk: Balogh Jánosné Horváth Terézia és Oláh Józsefné Szász Ilona: „Igaz barátságunk és szíves szeretetnek tüköre” – Szűcs Sándor levelei Dorogi Mártonhoz. In: Balogh Jánosné Horváth Terézia és Oláh Józsefné Szász Ilona (szerk.): Szűcs Sándor és Dorogi Márton barátsága. Alföldkutatásért Alapítvány, Kisújszállás, 2012. 17–98. p. (A könyv beszerezhető az Alföldkutatásért Alapítványnál, Kisújszálláson.)

3 Szűcs Sándor szerepéről a táborkokban lásd: Szemkeő Endre: Szűcs Sándor és a Néprajzi Múzeum. Budapest, 2007. www.neprajzirtarsasag.hu/szucsandor

Halason már második nap őszintén megfogalmazta véleményét a csoportos kutatásról Szűcs Sándor, és megírta az ottani színházépület fényképével ellátott levelezőlapra a püspökladányi „tekintetes” „tanító úrnak”:⁴

„Kedves Marci! Kutatunk. Vagyunk vagy 49-en. Nem valami praktikus kutatási módszert erőszakoltak ránk. Én, aki mindig egyedül dolgoztam nem tartom értékesnek az ilyen módú együttműködést. De így van vele más is. Azért ilyen a tudományos élet, mert ez az⁵ hivatalos arca. Mennyivel többet használ, igazabb értéket ad a tudománynak, mélyebb bepillantásra nyit ablakot a népi élet házában, aki maga dolgozik. Gy.⁶-vel jóban vagyok most. Mindig a társaságában tart. Csak azt rovatja fel, hogy nem fogadok én szót! A héten leszünk itt, a jövő héten a tanyákon leszünk. Azután szétoszlunk, s egyik részünk a Nagykunságba megy. Gy. azt mondja, hogy már régebben küldött egy cikket az ujságotoknak,⁷ de nem válaszoltatok rá. Ölel Sanyi”

A Nagykunsági Táborból az első híradása július 17-én ennyi volt Dorogi számára:

Kedves Marci! Tudományos buvárlatokba merült csoportunk nagykunsági különítményét ma Halasról ide vezettem, Karcagra. A refformátus] diákonthonban vagyunk szállva. Dicsőíthetnétek benünket az ujságban.⁸ Holnap már munkához fogunk. Szeretettel ölel Sanyi.

Július 26-án a tomaji táborból jelentkezett. Szokásához híven sűrűn teleírt egy postai levelezőlapot barátja számára a körülményeik vázolásával:

„Kedves Marci! Megint felszedtük a sátorfát⁹ és Karcagról ide jöttünk Derzstomajra.¹⁰ Jelenleg tehát ezt a tájat, ezt a népet kutatjuk; még pedig tervünk szerint igen alaposan. Munkánk eredményét nemcsak írásba, hanem rajzba, képbe, térképbe, grafikonba foglaljuk majd.¹¹ Hát bizony, barátom, ez ám a példaszerű ténykedés. Én vezetem a csoportot, valamint a pénzt is én kezelem, így tehát nagy úr vagyok! – Természetesen nem zárkózunk el mereven az elefántcsont-toronyba, hanem egyebet is csinálunk: szétnézünk, mint magánemberek. Ezt is, azt is egybe vetve: nem marad üres időnk. Az élet roppant változatos, társaim végtelenül kedves gyerekek. – A refformátus] papnál szállásoltam el magamat. Egy gazdász társammal elvállaltuk a harangozást is; napjában háromszor szerepelünk. Megérdemli ezt a (most még szegény) eklézsia és megteremtője: Dr. Kökényesi tiszteletes úr.¹² – Kb 10–12 napig, esetleg tovább is itt leszünk. Ha csatangolsz és nincs ideálisabb terved, akkor idáig is elbiciklizhetnél.¹³ Gondoltam rá, hogy utazásainkról küldök pár hangulatos levelet az ujság-

4 A karcagi városképes levelezőlap Weinstock (Nagyvárad) Ernő (1893–1985) kiadása.

5 A hivatalos szó alatt olvasható egy előző változat: igazi.

6 Valószínűleg a jeles etnográfus Györfly Istvánra (1884–1939) utal, aki ezek szerint folyamatosan jelen volt a Táborban, nemcsak egy előadást tartani utazott oda 4-én, amint Szemkő Endre írta.

7 A Püspökladány és Vidéke című lapra utal, amelynek szerkesztője 1938–39-ben Dorogi Márton unokabátyja, Kecskés Gyula volt. Ezek szerint Dorogi nemcsak Szűcs Sándor, hanem Györfly István cikkeit is közzétette.

8 Bizonyára a Püspökladány és Vidéke című lapra vonatkozik a hírverés kérése.

9 Szólásmondás, felszedi a sátorfáját: 'véleg elmegy valaholam'.

10 Akkor Tiszaderzshez tartozó pusztá, jelenleg Tomajmonostora.

11 Vö.: Szemkő Endre: Szűcs Sándor és a Néprajzi Múzeum Budapest, 2007. www.neprajzitasasag.hu/szucssandor

12 Dr. Kökényessy András (1899–1984) református lelkészként 1933-tól szolgált Tiszaderzsen, majd az általa alapított derzstomaji (tomajmonostori) gyülekezetben 1935-től nyugdíjazásáig, 1961-ig. Ötvös László: A Nagykunsági Református Egyházmegye története. Az egyházi élet hétköznappjai. Nagykunsági Református Egyházmegye, Kunmadaras., 1996, 184. p. (Az alaklékot Őrsi Juliánnak köszönöm.)

13 Dorogi Márton nemcsak gyalogszerrel, hanem kerékpárral is járta a pusztákat néprajzi gyűjtőútjain, ezért kissé irigyelhetette a gyalogos Szűcs Sándor.

nak,¹⁴ de aligha valósulhat meg ez a tervem, mert körül vagyok véve a kollégáktól, és nem jutok hozzá a nyugodt írás lehetőségéhez. A „Nagykunsági Lapok” szerkesztőjével Dr K. Miska bácsival¹⁵ is összebarátkoztam, aki orvos létére valóban jó érzékkel bír a néprajzi dolgok iránt s ő is ígéretet vett tőlem cikkek irására vonatkozólag. – Te mivel foglalkozol most? Lehet, hogy uton vagy, most is a kilométer köveket hagyod magad után. Sok jót. Szeretettel ölel Sanyi.”

A tervezettnél tovább dolgoztak Tomajon, hiszen csak augusztus 14-én költözött be Szűcs Sándor a karcagi „Gimnáziumi internátus”-ba, vagyis diákotthonba, s azt adta meg aktuális címeiként postai lapján:

„Kedves Marci! Csoportunk erre a nyárra felfogott¹⁶ munkáját befejezte s ma reggel elhagytuk a kedves kis Derzstomajt. Nehezen engedtek el bennünket s nekünk se volt könnyű eljönni. Én néhány napig még Karcagon leszek, érdekel itt egy és más, és mivel alkalmas van rá, most megnézem. A hét utolsó napjaiban azonban már hazamegyek.¹⁷ Gyere át s akkor elbeszélgetünk tanulmányutunkról. Én szeretnék hozzátok bemenni, de őszintén megvallva már fáradt vagyok s igyekszem haza. Mégis megtörténhetik, hogy ha este megyek el innen, amikor esetleg nem kapok jó vonat csatlakozást, benézek.¹⁸ – Ezek az utolsó hetek izgalmasak voltak, s ezért nem jutottam hozzá a levélíráshoz. Szeretettel ölel Sanyi.”

A nagykunsági emlékek mély nyomot hagytak benne. Október elsején már a falujában, Biharnagybajomban így számolt be az utözöngékről egy sűrűn teleírt postai levelezőlapon:

„Kedves Marci! A nyári táj- és népkutatás mostmár csakugyan befejeződött. A moraja azonban még nem ült el. Holnap fejezem be és küldöm el a prof.-nak a Derzstomajon végzett kutatásomról szóló jelentést.¹⁹ Utóbbi levélváltásaink óta több ízben jártam a Kunságon. Nagyon megszerettem a kunokat és a kunföldet. A nagykun pusztákat, a nádasokat, a döglött malacokkal és megunt kutyákkal imitt-amott el-elhintett sivár határrészeket, – amely három még mindig lehelte felém a szilaj, nomád kun lelket. Élemedett pásztor-számadókkal ismerkedtem meg, viális²⁰ bojtár-legényekkel barátkoztam. Sokszor elbeszélgettem szép kun leányokkal. Summa-summárum.²¹ nagyon kellemesen éreztem magamat a Kunságban. A Sárrét mellé csatoltam.²² – Nagyon sajnálom, hogy Te nem találtál ott Karcagon. Levelem írása után, másnap d.e. elutaztam s meghagytam a Diák Otthonban, hogy aki keres, annak mondják meg, hogy Madarasra mentem. Dehát a táj-kutató utjai kiszámíthatatlanok: tulajdonképpen nem Madarasra mentem, hanem csak az ottani Hortobágyra; azaz, hogy előbb még Bucsán²³ voltam egy vadonatúj ismerősömmel. [...]”

14 Ismét a Püspökladány és Vidéke című lapra utal.

15 Nyilván dr. Kiss Mihályról van szó, aki akkoriban a felelős szerkesztője volt a Kisújszálláson kiadott, hetente kétszer megjelenő politikai, társadalmi, közegészségügyi és közgazdasági lapnak, a Nagykunsági Lapoknak (1938. 12. 24.–1944. 10. 4.).

16 Felfogadott, vállalt.

17 Mármost Biharnagybajomba.

18 Karcag és Biharnagybajom között a vasúti átszállóhely Püspökladány, ahol Dorogi lakott.

19 Györfly István professzornak címezte, aki azonban már nem olvashatta, mert 3-án meghalt. A jelentést a Néprajzi Múzeum Adattára őrzi.

20 Tájászó, 'életerős'.

21 Summa-summárum: 'mindent egybevéve'.

22 Szűcs Sándor szűkebb hazája, szeretett szülőhelye, lakóhelye és fő néprajzi terepe a Sárrét volt.

23 Békés megye északi részén fekvő község.

Öt nap múlva újra írt Doroginak Nagybajomból egy postai lapot az előbbihez hasonlóan sok szöveggel, miután megkapta a hazai néprajzi élet vezéregyéniségének halálhírét, akivel éppen a kis- és nagykunsági táj- és népkutatás során barátkozott össze igazán:

„[...] Bizonyosan hallottad már, hogy Györffy professzor úr 3.-án d.e. tragikus hirtelenséggel meghalt. Engem még akkor nap értesítettek. Kegyetlenül lesúlytott ez a szomorú hír. Hiszen tudod Te azt a szellemi kapcsolatot, ami hozzá fűzött. Ehhez járul az, hogy a nyári munkák alatt érzelmekben is egymásra találtunk; elhalmozott a szeretetével, a szó valódi értelmében barátságot kötöttünk. Halason, Karcagon sokszor elbeszélgettünk kettesben, feltárta előttem terveit, elgondolásait, legbizalmasabb közéleti és tudományos véleményét. Most ismertem meg Őt valójában. Látom azt a felmérhetetlen és pótolhatatlan veszteséget, amely az ő halálával a tudományt s legközelebről most ez a fájdalmasabb: a magyarságot érte. – Egyéni veszteségemnek másik oldala is van. Ha ő él, még az ősszel véglegesen pestre költöztem volna. Három lehetőség volt számomra: az egyetemi könyvtár; az országos bibliográfiai központ, egyetemi tanársegédség. Látod, kedves Marci, egyikőnk-másikőnk-hoz ilyen a végzet; különös módon értékes lelki közösséget és anyagi lehetőségeket teremt, hogy aztán mielőbb a legirgalmatlanabb módon tépje azt szét. Most csak a szomorúság és a bánat tölt el! Alig néhány hete, hogy a tomaji²⁴ kis templom előtt elbucszított tőlem, (vane valami jelentősége, valami tudattalan előérzés-e?!) kétszer is kezet fogva velem. Ha sejtettem volna, hogy sohse látom többé! – Most Vargha Laci²⁵ a tanársegéd írt, hogy menjek és kíséreljük meg befejezni az öreg reám vonatkozó tervét és egyéb fontos dolgokat beszéljünk meg. Közélesen hát felmegyek. Ölel Sándor.”

Ehhez a témához csatlakozik lezárásul még egy idézet, alig két héttel későbből, miután Szűcs Sándor ismét Pesten járt. A tanulmányozott levelekben gyakori elem az itt is megnyilvánuló szakmai önértzetesség.

„[...] Az öreg Györffyről is elbeszélgettünk volt szűkebb környezetével. Hát bizony nagyon különös, sajátos élet volt az övé! A halála és a temetése is olyan volt, mint az élete, – nem pedig olyan, mint amilyennek az újságok írták. Az utóbbi időkben nagyon sokat emlegetett engem. Úgy látszik, hogy észrevette már szegény, hogy miket hibázott el velem szemben. [...]”

*

Ebben az újonnan feltárt forráscsoportban, a Dorogi Mártonhoz írt baráti levelekben rejtező bizalmas kitarulkozások módosítják és kiegészítik azt a képet, amit eddig ismerünk Szűcs Sándorról, vagy éppen a Györffy Istvánnal való kapcsolatáról.

24 Derzstomaji.

25 Vargha László etnográfus, építészettörténész (1904–1984).

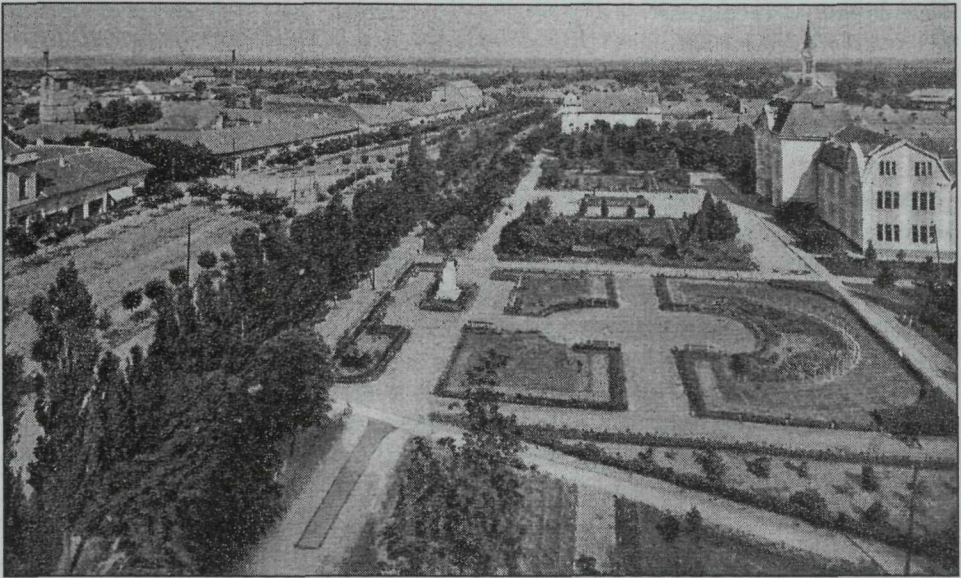
Felhasznált irodalom

- Balogh Jánosné Horváth Terézia – Oláh Józsefné Szász Ilona
2011 Dorogi Márton és a néprajz. In: Dorogi Márton: Hasznos minden porcikája – Az állati termékek mellékesebb haszonvételi formái a Hortobágyon és a Nagykunságban. Kiadja Püspökladány Város Önkormányzata, Püspökladány. 9–19. p.
- Balogh Jánosné Horváth Terézia – Oláh Józsefné Szász Ilona
2012 „Igaz barátságoknak és szíves szeretetnek tüköre” – Szűcs Sándor levelei Dorogi Mártonhoz. In: Balogh Jánosné Horváth Terézia és Oláh Józsefné Szász Ilona (szerk.): Szűcs Sándor és Dorogi Márton barátsága. Kiadja az Alföldkutatásért Alapítvány, Kisújszállás, 17–98. p.
- Ötvös László
1996 A Nagykunsági Református Egyházmegye története. Az egyházi élet hétköznapijai. Nagykunsági Református Egyházmegye, Kunmadaras.
- Szemkeő Endre
2007 Szűcs Sándor és a Néprajzi Múzeum,
www.neprajzitasasag.hu/szucssandor

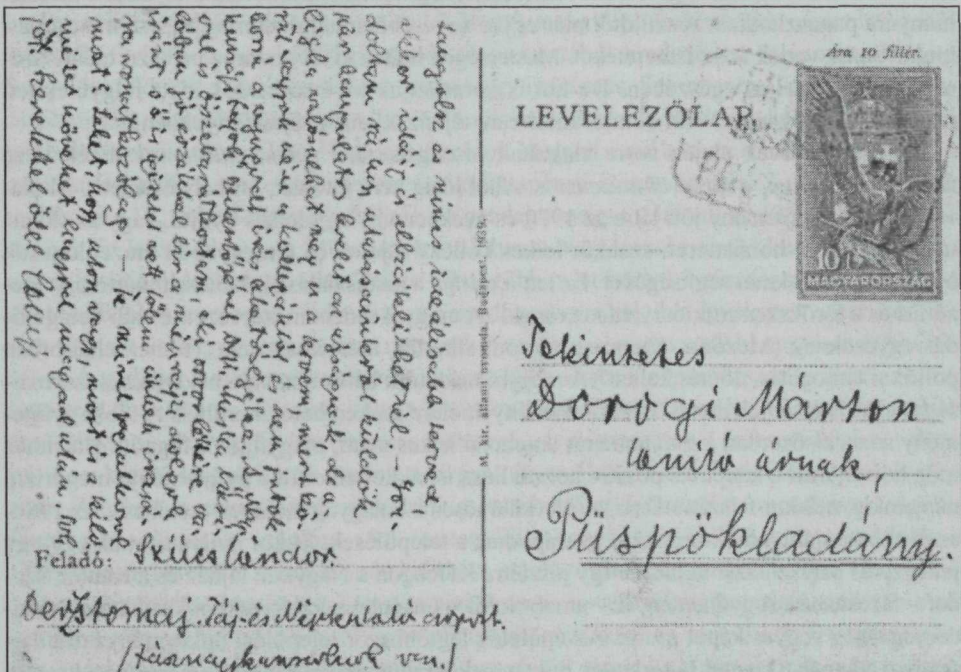
1. kép. Szűcs Sándor háza előtt áll gyakori vendégével Dorogi Mártonnal

2. kép. „Karcag”

Ezt a képes levelezőlapot küldte Szűcs Sándor 1939. július 17-én Dorogi Mártonnak

3. kép. „Tomaj” – 1939. július 26-án kelt postai levelezőlap

Örsi Julianna

Tárgyi örökségünk a Nagykunságon

Ha napjainkban készítenénk egy leltárt bármely család által birtokolt, használt tárgyakról, bizonyára a gyári, boltban árult, lehet, hogy nem is magyar eredetű tárgyak kerülnének a listára. Ilyen uniformizált a kultúránk? Szerencsére azért lehet találni egy-egy családi emléket a fiókban, a kamra rejtett zugában vagy a padláson. Ezek felfedezése az új generációnak örömet, sokszor meglepetést okoz. Egyesek féltik, megbecsülik ezeket a tárgyakat, mások kidobják, jobb esetben felajánlják a helyi múzeumnak, tájháznak. Tény, hogy a családi portákon ma már alig van ilyen tárgy. Az 1970-es években még nagy becsben tartották korábban a paraszti gazdaságban használt eszközöket. Nem is adták a múzeumnak a szekeret, az ekekapát stb., „hátha még szükség lesz rájuk” – jelszóval. Azután néhányan tényleg elővették azokat a rendszerváltás első éveiben az újonnan kapott (vásárolt) föld megműveléséhez. Az 1970-es években a díszes paraszti tárgyak gyűjtése is divatban volt. Különösen a kerámiát gyűjtötték és használták a lakás (előszoba, szoba) díszítésére. Ugyancsak ekkor volt divatban a népi motívumokkal díszített ruha országszerte. Nem volt ez másképp a Nagykunságon se. Kunhímzés került a blúzra, de még a jutalmul adott úttörő nyakkendőre is. Felvirágoztak a népművészeti szövetkezetek, szakkörök alakultak a művelődési házakban. Aztán a 20. század végére a szövetkezetek megszűntek, az alkotóműhelyek is a kereslet hiányára panaszkodtak. A szülőitől már egyre kevesebben tanulták meg a „szakma csinját-binját”, azaz vették át az ismereteket. Mesterségek haltak ki, elveszett a paraszti tudás. Szerencsére nem teljes egészében. De hol is kereshetjük az évszázadok alatt felgyülemlett népi tudást, örökséget? Hát a múzeumokban, tájházakban, gyűjteményekben.

Az 1950-es évek elején sorra alakultak országszerte a *vidéki múzeumok*. Ezek közé tartozott a *karcagi*, a *túrkevei múzeum* is. Ahol idáig nem jutottak, ott helytörténeti-, iskola- vagy magángyűjtemény jött létre az 1970-es években egy-egy lelkes gyűjtő, vagy az ekkortájt megalakuló honismereti szakkör lelkes kollektívája révén a megyebeli muzeológusok biztatásával, szakmai segítségével. Ez lett a csirája a kisújszállási, a kunszentmártoni, a mezőtúri és a törökszentmiklósi „múzeumnak”. A megyei múzeumszervezetbe való betago-lódás egyeseknek (Mezőtúr, Kunszentmárton) sikerült, másoknak nem. (Ehhez elsősorban politikai támogatás, döntés kellett.) A megyei múzeumi hálózatba való bekerülés a szakmai-ság megerősítését jelentette. Ezen intézmények élére szakemberek kerültek. A többi gyűjtemény sorsa elsősorban a gyűjteményt létrehozó lelkes tanár, műgyűjtőtől függött. Ha ehhez még hozzájárult a település pozitív hozzáállása is, akkor sikerült a gyűjteményt megőrizni napjainkig, máskor felszámolásra került (különösen iskolagyűjtemények esetében). Az 1980-as években újabb objektumokkal gyarapodtak a települések. Ekkor nyilvánították egy-egy jellegzetes parasztházat tájházzá. Így jött létre Karcagon a Nagykun tájház és a Kántor Sándor – fazekasház. A gyűjtemények – amelyek főleg önkéntes adományokból jöttek létre – tulajdonjoga elég vegyes képet mutat. Az épületek legtöbbször települési önkormányzati tulajdonban vannak (kivétel a túrkevei múzeum központi épülete, amely a megyéé lett). A

múzeumban lévő tárgyakat 1963-ban az állam átadta a megyéknek. Az 1990-es évek elején lezajlott tulajdon-rendezés során csak kevés önkormányzat élt azzal a lehetőséggel (azok sem teljes körűen), hogy visszaszámazzák a városoknak ezeket a vagyontárgyakat. Így került például ismét városi tulajdonba a Finta-hagyaték, de a megyénél maradt a múzeum többi tárgye gyűjtése. Sajnos Karcag város tulajdonába is csak a múzeum épülete került, jóllehet az oda begyűjtött tárgyak nagy többségét lelkes lokálpatrióták adományozták a helyi múzeumnak. Napjainkban e gyűjtemények sorsa égető probléma és felelősségteljes megoldást igényel mind a kormányzattól, mind a városok vezetőitől. A gyűjtemények megőrzése, szakszerű kezelése, feldolgozása, bemutatása, gyarapítása, azaz kulturális kincsünkről való gondoskodás mindannyiunk érdeke, de leginkább a településeké. Ne hagyjuk elkallódni, elveszni az elődeink által össze-gyűjtött értékeinket! Bizzuk azok kezelését szakemberekre!

Nézzük melyek ezek az értékek!

A *karcagi Nagykun Múzeum* alapgyűjteményét Szűcs Sándor 1952–1963 között hozta létre, a türkeveit Dankó Imre alapozta meg 1951–1954 között. A két világháború között elpusztult értékes néprajzi anyag helyébe elsősorban paraszti használati tárgyakat gyűjtött be Szűcs Sándor. Szűcs Sándort a szakma elsősorban folkloristaként tartja számon, jóllehet legalább ekkora értéket teremtett a tárgyi néprajzban a karcagi múzeumba begyűjtött 1500 db tárggyal. Az adattárat saját folklór gyűjtéseivel, levéltári adatok kijegyzésével alapozta meg. Türkevén Györffy Lajos kiterjedt kapcsolatrendszere eredményeként főleg a Finta-hagyaték megszerzése útján képzőművészeti anyaggal gazdagította az alapvetően néprajzi gyűjteményt. A néprajzi tárgye gyűjtésekből legjelentősebbek a butellák, kerámiák, a kovácsoltvas házoromdíszek és a mángorlók. A Nagykunság népművészetének reprezentáns darabjai ezek. Györffy Lajos korábbi jegyzői tapasztalatából eredendően folyamatosan nagy hangsúlyt fektetett a történelmi dokumentumok gyűjtésére is. Szerencsére Türkeve város vezetői mindig szem előtt tartották a történelmi dokumentumok gondos megőrzését, így azok eredetiben elsősorban a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltárban mind a mai napig tanulmányozhatók. A türkevei múzeum fotógyűjteménye is igen értékes. Sok régi fénykép tartalmaz a 19. század második feléből, de gazdag anyagot találunk az 1950-es évekből is. A Györffy István Nagykun Múzeumban valóban a Nagykunság tárgyi kultúrájának teljes reprezentációját teremtette meg Bellon Tibor több mint három évtizedes ottani működése alatt. A fiatal muzeológus elődje, Szűcs Sándor nyomán haladva igyekezett a paraszti kultúra tárgyait összegyűjteni, de már nemcsak Karcagról, hanem a többi nagykun településről is. A gyűjtést legteljesebben a paraszti gazdálkodás és a népművészet területén valósította meg. Ez utóbbira jellemző, hogy a 20. század második felében létrehozott tárgyak mintapéldányait is összegyűjtötte (fazekas termékek). Ugyancsak az ő érdemei közé sorolhatjuk a szakszerű tárgyleírások mellett a tárgyak használatáról szóló népi ismeretek lejegyzését. A múzeum anyagának rendszerezése, szakszerű nyilvántartása mintaként szolgált a fiatal muzeológusok számára. Az összegyűjtött anyagból 1973-ban megrendezte a „Nagykunsági krónika” című állandó kiállítást, amely túlélte létrehozóját. Bellon Tibor könyveiben, egyéb írásaiban közreadott néprajzi ismeretei – a levéltári kutatásai mellett – elsősorban a tárgyak tulajdonosaitól, a nagykunsági gazdáktól és maguknak a tárgyaknak a tanulmányozásából eredtek. A múzeumba begyűjtött tárgyakból történt válogatásból ren-

dezte meg időszaki kiállításait. Emellett a népi iparművészek menedzselésért, a Nagykun-ság népművészeti arculatának ismertté tételéért is sokat tett. Bellon Tibor igazgatói működése alatt több ezer dokumentummal gyarapodott az Adattár is. A tárgyi anyag összegyűjtése mellett talán másik legjelentősebb a fotótár létrehozása, melynek legnagyobb részét a saját maga által készített felvételek alkotják. Ezek a fotók nemcsak az építészeti emlékeket, a lakáskultúrát és a tárgyak használatát, munkafolyamatokat örökítenek meg, de jelentős a városi rendezvények, jelentősebb emberek vizuális képének rögzítése is. Felvételei elsősorban dokumentum jellegűek és munkafotók.

Mindkét múzeum történetéhez hozzá tartozik az én tevékenységem is. Ne vegyék szerénytelenségnek, ha néhány szót a karcagi múzeumban eltöltött egy évtizedes és a túrkevei múzeumban végzett negyed százados szakmai gyakorlatomról szólok. Indítatásomat alapvetően meghatározta a Bellon Tibortól átvett módszer mind a tárgygyűjtés, mind a kiállításrendezés terén. Igyekeztem mindenkor és mindenhol jelen lenni. Célom a helyi társadalom működésének megfigyelése, dokumentálása volt. Módszereim közé tartozott a megfigyelés, fotózás, hangfelvétel készítése, a tematikus gyűjtés, lejegyzés. A gyűjtéseket igyekeztem társadalmi réteghez, családhoz, egyénekhez kötni. Ez tovább színesítette a tárgyi világot, hiszen a tárgyalgó ember, a tárgyat használó közösség is megjelent az általam írt vagy szerkesztett könyvekben csakúgy, mint szaccikkemben. Nekem az nem adatott meg, hogy a Nagykun Múzeumban állandó kiállítás formájában összegezzem a Nagykunságról begyűjtött ismereteimet, de kisebb szeleteket bemutathattam időszaki tárlatok, vándorkiállítások formájában és felhasználtam a túrkevei állandó kiállítás megvalósításában.

A *kisújszállási gyűjtemény* elsősorban Zsoldos István gyűjtőmunkájának köszönhető. A gyűjteményben igen szép és ritkaságszámba menő tárgyak vannak. Az anyag szakszerű nyilvántartásba vételében közreműködött Bellon Tibor is, majd fiatal néprajzosok vették át a stafétabotot Zsoldos Istvántól. A jelenlegi állandó kiállítás ez utóbbiakon kívül Bartha Júlia segítségével valósult meg. A gyűjtemény tudományos feldolgozása azonban még várat magára. A gyűjteményben rejlő lehetőségeket éppen az állandó szakember hiánya miatt eddig nem sikerült a városnak kellően kihasználnia. E hátrány még az 1980-as évekre vezethető vissza, amikor is a megyei múzeumszervezet nem fogadta tagjai sorába a kisújszállásit. Kisújszálláson jelentős hagyományörző tevékenység bontakozott ki, amelyet az önkormányzat is támogat. Az 1990-es években megvettek egy hagyományos stílusú parasztházat tájháznak.

A *kunszentmártoni* kezdeményezés több sikerrel járt, bár itt sem valósult meg az eredeti teljes terv (főleg az épületet illetően). Itt a kezdeményezés az 1970-es években folyó tiszazugi kutatásokhoz, Barna Gábor néprajzkutató kezdeményezéséhez és Smuta Kálmánné kulturális referenshez fűződik. A gyűjtemény erőssége, hogy a kisiparra koncentrált és a mesterségek tárgyaira specializálódott. A múzeum kiállító tevékenysége is ez irányban teljesedett ki a későbbiekben.

Kunhegyesen Oláh Lajos műgyűjtő nagy lelkesedéssel gyűjtötte a pásztortárgyakat, a háborús emlékeket. Magángyűjteménye méltón lett országosan is ismert. Lelkesedése nyomán egyéb gyűjtemények és létrejöttek. A nagykun házban vannak kiállítva. Párdy Mihály hagyatéka ugyancsak jelentős (kőzet, címke stb.).

A Nagykunsaág környékén ugyancsak kialakultak muzeális intézmények. *Mezőtúron* lelkes kerámiagyűjtők, a helyi városvezetés és a megyei múzeumszervezet összefogásával valósult meg egy fazekas múzeum az 1980-as években, amely betagozódott a megye múzeumszervezetbe. A helytörténet-kutatók külön csoportba tömörülve a művelődési központ keretein belül végzik értékmentő tevékenységüket. A törökszentmiklósi gyűjtemény a könyvtár kebelein belül találta meg a helyét és fejt ki tevékenységét.

Végezetül, de nem utolsó sorban a szolnoki *Damjanich János Múzeumot* kell említenem. Mint megyei múzeumi központ a megyei múzeumszervezet megalakulásától kezdve joga volt Szolnok megye egész területén tárgyakat gyűjteni, régészeti ásatásokat irányítani. Ebből következően jelentős nagykunsaági anyag van ebben a múzeumban is. Itt található az összes régészeti emlékek, de vannak történeti dokumentumok, tárgyak is. A néprajzi anyagból most csak egy tárgyi együttesre utalok: a türkevei Dani-Szabó család anyagára, amely egy paraszti gazdaság több száz munka- és háztartási eszközét, bútort, viseletét reprezentálja. A muzeológusok – a néprajzos Szabó László és a történész Szabó István – a tárgyakkal, dokumentumokkal együtt begyűjtötték a tárgyak népi megnevezését, a használatra vonatkozó ismereteket. Mindezt magnószalagra rögzítették, majd lejegyezték. A gyűjtés 1970-ben történt. Ebből az anyagból 1974-ben egy országos konferenciához kapcsolódóan kiállítás is volt a Szolnoki Galériában. Ekkorra megjelent egy kiállításvezető is, majd egy tanulmány is Szabó László tollából *A türkevei Dani-Szabó család birtokának alakulása 1745–1918 között* címmel.

Természetesen legtöbbet minden tárgy használója, minden fotó készítője, minden esemény résztvevője, az adott téma kutatója tud átadni, leghitelesebben közvetíteni a következő nemzedéknek, így nem elhanyagolható a kutatók, a muzeológusok szerepe a több évszázados mezővárosi kultúra értékeinek közvetítésében. Az előzőekben emlegetett néprajzkutatókban közös az is, hogy mindannyian elkötelezettjei voltak a nemzeti, a magyar, a paraszti kultúra értékeinek. Ők még maguk is éltek ebben a kultúrában. A következő, mai aktív generáció már nincs ebben a szerencsés helyzetben. Beleszülettek egy új kultúrába, de ha szerencsésük van, akkor még elődeiktől tanulhattak, átvehették azok ismereteit és munkaszeretét, a paraszt ember tiszteletét.

Anélkül, hogy a múzeumi gyűjtemények statisztikáit felsorolnám, hangsúlyozom, hogy az elmúlt évtizedekben a vidéki muzeológusok olyan *értékmentő munkát* végeztek, amelyeket talán eddig még nem is ismert teljes egészében a nagyközönség. Olyan tárgyi emlékeket mentettek meg a jövő nemzedék számára, amelyek ma már nem gyűjthetők, a használatból teljesen kiestek. *A népi kultúra ezen emlékei* – minél távolabb kerülünk tőlük, időben, annál inkább – *felértékelődnek*. A múzeumok nélkül maholnap már alig értelmezhetők az iskolások számára a 19. századi költők, írók művei. *A múzeumokban felhalmozott tárgyak és szellemi* (audovizuális, autoscrypt és egyéb módon rögzített) *anyagok erősítik a nemzeti kultúra iránti tiszteletet, elődeink emlékének ápolását, erőt és hiteles forrást nyújtanak hagyományok felelevenítéséhez, a lokális közösségek megerősítéséhez, végső soron egy egészséges identitás tudat kialakulásához. Fogadják hát a múzeumok kínálta ajánlatokat, éljenek a lehetőségekkel! A kölcsönösség jegyében pedig érezzék magukénak a muzeális intézményeket és támogassák a működésüket!*

Nagy Molnár Miklós

Kántor Sándor szerepe a Nagykunság fazekasságában

A karcagi fazekasok közül a legnagyobb hatású alkotó Kántor Sándor volt, aki megalapozta a helyi fazekasság máig tartó országos hírnevét. A Népművészet, Háziipar című folyóirat méltatása szerint: „Kántor Sándor nem Karcag fazekasa. Nem szűk környezetének emlékezet csupán; a tájegységek sokféleségének szín- és formavilágát örökítette át munkáiba. Csak addig másolt munkássága kezdetén, amíg szükséges volt az új ismeretekhez. Azután, amikor már a tiszafüredi, tótkomlói, gyöngyöspatai, mezőtúri, vásárhelyi tálasoktól mindent megtanult, a saját belső törvényeinek vetette alá az anyagot, hogy a „föld” az ő tenyeréhez igazodjék.”¹

Kántor 1894. szeptember 4-én született Karcagon.² Édesapját nagybátyja, Kántor József vette magához, ő volt az utolsó helybéli szárazmalom-építő ács. Édesanyja, Luci Nagy Julianna, akinek családja az 1810-es években költözött Tiszalúcról a Nagykunság fővárosába.

Elemi iskolai tanulmányait 1907-ben fejezte be. Ezt követően szeretett volna továbbtanulni, ezért meg is pályázta a református gimnázium alapítványi támogatását. Családjának anyagi helyzete miatt azonban ezt a támogatást nem nyerte el. Így került az akkori egyetlen karcagi fazekas műhelyébe, Ácsi Kovács Jánoshoz tanulónak. Kántor Sándor 1911-ben, 17 évesen szabadult. Már ekkor sem elégedett meg a mesterség alapfogásaival, tudását gyarapítani akarta, ezért megkereste a debreceni iparkamara titkárát, Szávay Gyulát, hogy segítse továbbtanulásában. Szávay értesítését be sem várva jelentkezett a pécsi Zsolnay porcelángyárba, ahol korongosként dolgozott.

1912 márciusától decemberig dolgozott Pécsen, amikor megkapta az értesítést, hogy felvették az ungvári Állami Agyagipari Szakiskola mesterképző tanfolyamára. Az ungvári iskola, de a Zsolnay-gyár is erős alapot adott ahhoz, hogy az elkövetkezendő időben a maga választotta úton fejlessze tudását; kiléphessen a „csak mesterség” szűk keretéből. Ungvár után Homonnára került Mondik János fazekashoz, majd Kassán Balló Ferenc kályhagyárában dolgozott kályhásként. Innen Debrecenbe ment Tóth János kályhásához. Majd rövid munkanélküliség után Baranyamágócsón Marath József kályhásnál kapott munkát.

A fiatal Kántor Sándor ekkorra már úgy érezte, megszerezte a szükséges ismereteket ahhoz, hogy mesterségében helyt tudjon állni.³ Megérlelődött benne az önálló műhely alapításának gondolata, amikor közbeszólt a háború. 1914-ben besorozták, de fegyveres szolgálatra nem tartották alkalmasnak. Munkaszolgálatosként a csepeli lőszergyárba került betanított munkásnak. 1916-ban azonban alkalmasnak minősítették a frontszolgálatra. A prágai

¹ Népművészet, Háziipar. 1978. 3. szám

² Életről, munkásságáról részletesebben lásd: Domanovszky György: 1973. Magyar népi kerámia. Budapest, 1973.; Domanovszky György: Kántor Sándor. Budapest, 1977!

³ Kántor Sándor alkotói időszakát Domanovszky György négy korszakra osztotta. Vessd össze: Domanovszky György: Kántor Sándor. Budapest, 1977. 74–76. p.!

kiképzést követően 1917 márciusában az olasz frontra vezényelték, ahol 1918. október 28-án olyan súlyos karlövés érte, amely majdnem kettétörte egész későbbi pályafutását. 1919-ben Budapestre utazott, ahol karját meggyógyították.

1919 őszén tért haza szülővárosába, több éves mesterségbeli gyakorlattal, de pénz nélkül. Ekkor elvállalta a Karcag városához közeli bucsai Springer kastély huszonkét rossz cserép-kályhájának a javítását. A munkával egy hónap alatt végzett, s a kapott pénzből egy elhalt debreceni fazekasmester özvegyétől megvette élete első korongját, s annak valamennyi szerzőszámát. 1920-ban iparendélyt váltott, s a városi közbirtokosság téglagyárában megkezdte a munkát. 1925-ben a közbirtokossági téglagyárból egy városszéli műhelybe költözött, majd 1929-ben megvásárolta a Bethlen utcai telket. Itt a régi épületeket lebontva új házat és műhelyt épített. Korábbi mesteréhez hasonlóan évekig ő is csak használati edényeket készített, folyóedények kerültek ki keze közül, majd 1924-ben rátért a díszedények készítésére. 1925-ben munkáit kiállította az Iparcsarnokban, ahol az Országos Ipartestület bronzéremmel tüntette ki. Ezután számos kiállításon szerepelt. 1928-ban a Jász-Nagykun-Szolnok vármegyei ipari és mezőgazdasági kiállításon Szolnokon, szintén bronzéremmel jutalmazták. A helyi közvélemény a Karcagi Napló tudósításából értesülhetett arról, hogy Szolnokon kilenc helyi iparos vett részt a kiállításon. Közöttük kapott helyet Kántor Sándor agyagmunkáival, vázáival és díszedényeivel.⁴ 1929-ben Kaposváron az Országos Mezőgazdasági és Ipari Kiállítás és Vásáron aranyérmes nyert. Az 1930. évi Orosházi Mezőgazdasági Ipari és Kertészeti Kiállításon a Szegedi Kereskedelmi és Iparkamara arany oklevéllel jutalmazta.⁵

1937 újabb nagy sikert jelentett Kántor Sándornak, ekkor kapta meg az ezüstkoszorús mesteri címet, amelyet elsősorban művészi kályháival érdemelt ki. Sikereit a Debrecenben megrendezett Tiszántúli Ipari Kiállítás és Árumintavásár keretében zajló iparos- és mesterversenyen újabbakkal gyarapította – a kiosztott nyolc aranyéremből egyet Kántor Sándornak ítéltek.

Az 1927. év döntő változást hozott, ekkor találkozott a szintén karcagi születésű néprajzkutatóval, Györfly Istvánnal. Kántor ekkor még nem találta meg saját stílusát, olyan edényeket készített, amelyekhez hasonlót a pécsi Zsolnay gyárban állítottak elő. Györfly irányította figyelmét Tiszafüred fazekasságára, amely a századfordulón jóformán kihalt. Bő forrásként szolgált az ottani anyag, sokat lehetett belőle meríteni. Ebben az időben kezdte tanulmányozni, elsajátítani az ottani edények gazdag motívumkincsét és kompozíciós rendszerét. Felkereste a régi füredi fazekasok utolsó képviselőit, Márki Istvánt és Molnár Sámuelét. A fazekasok özvegyeitől pedig régi tányérokat vásárolt, amelyeket mintának használt.⁶

„Kezdetben pontosan, mívesen másolt. Majd e munka közben lassan ébredt benne a felismerés, hogy nem holt, hanem újjáteremtésre vágyó anyag birtokába jut. A felismerést tett követte. Nem nyugodott bele a nagyszerű hagyaték kizárólagos ismétlésébe, keresni kezdte a továbblépés lehetőségeit. Ez az egyszerű tény határozza meg Kántor Sándor helyét, szerepét és jelentőségét a fazekas népművészek közt, de azon túl is az egész népi iparművé-

---

4 Karcagi Napló, 1928. 65. sz.

5 Sajtos Anett: A karcagi fazekasság története és Kántor Sándor életműve. 1992. (kézirat)

6 Fűvessy Anikó: A Kántor-példa. In: Örsi Julianna (szerk.): Kulcsemberek. Túrkeve. 2002. 120. p.

szetben.”⁷ Munkásságában tehát a másolást hamarosan az újjáformálás, az újrafogalmazás követte. Nem pusztán reprodukált, hanem alkotott a tiszafüredi stíluson belül, „Kántor-stílusban”. Miután Kántor Sándor a közbirtokossági téglagyárból a Bethlen Gábor utcába költözött, 1930-ban kemenceépítési engedélyt kellett kérnie, s csak ezután építhette fel udvarán égetőkemencéjét. 1936-ban készített miskakancsói és menyecske formájú pálinkás butellái Tokióba is eljutottak kiállításra.

A két világháború között és utána néhány éven át a tiszafüredi hagyományok irányították munkásságát. Ezt változatos virág- és levélornamentika, madárábrázolás, előkarcolt rozetták, egyszerű pontvonalból összetevődő díszítőelemek jellemezték. A negyvenes, majd az ötvenes években Tiszafüred mellett természetesnek tűnt, hogy elsősorban az azzal sokban rokonságot mutató Mezőcsát hagyományait kezdte tanulmányozni. Megismerkedett a díszítőelemekkel, a szerkesztési elvvel és a színezéssel. Domanovszky György megállapítása szerint: „A díszítőelemekkel gazdaságosan bánt, nagy szabad felületeket hagyva. Kialakította saját mezőcsáti stílusát, amely sokban eltér az előképektől.”⁸ Az e korszakában készített tárgyakra és tálakra jellemző, hogy a közepén, az edény tükrében ülő madár körüli virágkoszorú a hagyományosnak megfelelt, elrendezése azonban újszerű volt. Ugyanez az újszerűség volt jellemző a peremen futó virágfüzér és a közepén lévő rozetta elhelyezésére is.

A II. világháborút követően a Kántor-műhely elsősorban a kályhásság igényeit elégítette ki, ahol ekkor több mint húszan dolgoztak.⁹

Mezőcsátot Pásztor és Gyöngyös követte. E műhelycsoport anyagának feldolgozásában újszerűt jelentett számára, hogy a két központ mesterei főképpen ecsettel dolgoztak. Kántor szintén mesterien bánt az ecsettel, de az innen vett motívumokat általában nem ecsettel, hanem írókával rajzolta edényeire. Úgy vélte, mindhárom központ forma- és stílusvilágát be tudja illeszteni az ekkorra már kialakult saját stílusába. E munka során nem vált eklektikussá, hanem a különböző központok anyagát egymásba ötvözte.

A hagyományos gyöngyösi és pásztói edények díszítése ugyan szegényesebb volt, mint akár a tiszafüredieké, akár a mezőcsátiaké, ám Kántor kezén az ilyen stílusban készült darabok is hasonló gazdagságot mutattak.¹⁰ Kántor munkásságának egészében megfigyelhető, hogy a különböző fazekasközpontok elemei, szín- és formavilága nem összekeveredve érvényesültek, hanem mindig megtartották eredeti jellegüket.

Érdeklődéssel fordult más fazekas centrumok hagyományai felé is. Egyes edényein megfigyelhetők a sárospataki kerámia jellemzői. Domanovszky György véleménye szerint e központ fazekas hagyományainak tanulmányozásában feltételezhetően csak a megismerés újdonsága vezette. „Ily jellegű munkái kisszámúak, és inkább másolatnak számítanak.”¹¹ Ugyancsak tanulmányozta az alföldi műhelyek formakincsét is. Számos olyan darabot készített, amelynek több központban is megvolt az előképük. A többnyire zöld színűek között olyan jeles formákat találunk, mint a három, hat, vagy tíz hordóból álló hordókulacs, de készített gyertyamártót, gyertyatartót és más fennálló edényeket is.

7 Domanovszky György: Kántor Sándor. Budapest, 1977. 12. p.

8 Domanovszky György: Kántor Sándor. Budapest, 1977. 35. p.

9 Fűvessy Anikó: A Kántor-példa. In: Őrsi Julianna (szerk.): Kulcsomberek. Túrkeve. 2002. 121. p.

10 Domanovszky György: Kántor Sándor. Budapest, 1977. 32. p.

11 Domanovszky György: Kántor Sándor. Budapest, 1977. 37. p.

Csaknem három évtizedes munkássága elismeréseként 1953-ban az elsők között kapta meg a Népművészet Mestere címet. Ezt követően Kántor Sándort nagy kihívás elé állították, megbízták, hogy a brüsszeli világkiállításra készítsen olyan tárgyakat, amelyek jól tükrözik a magyar fazekasság szellemét. E kiállításon a nagyobb méretű miskakancsók mellett újszerű figurális edényekkel jelentkezett. „Sosem látott formákat úgy oldott meg, hogy nézőjünkben fel sem merül annak gondolata: ilyen népi előzmények nem is voltak.”¹² Az eddig sosem látott formák közül kiemelkedett madársorozata, amelynek darabjait változatos formában, alig ismétlődő díszítésekkel készítette el. E madaraknak valójában nem volt népi előzményük, mégis megfogalmazásukban, formavilágukban, díszítésükben, az apró részletekig megfigyelve a magyar fazekasművészet szellemét sugározták. Különösen a dísztárgyaknak készített madarakba sikerült némi mozgást vinni.

Madár alakú edényeinél az egyetlen, ami megegyezik, a kerek talp. Testük tojásdad, de nem azonos formájú; található köztük majdnem gömbölyded. Olyan, amelynek a háta enyhén, hasi része pedig erősen ívelt. Mindez abból adódik, hogy ezek különböző mozgásban ábrázoltak. A díszítéshez két lehetőség adódott: a tollazatot vagy erősen stilizálva, plasztikával érzékelteti, vagy a formához hasonlóan teljesen elvonatkoztatva, éppen csak némi utalással él. Kántor Sándor ez utóbbit választotta: madár alakú darabjain a fej és farok kivételével nincs plasztikus dísz, minden festett. A szárnyak vagy hegyes mandula alakúak, vagy végük kissé ívesen fölfelé hajlik. Legszélesebb pontjukon párhuzamos vonalakkal két részre vannak osztva; a széles kerekded rész félköríves díszítésű, a hegyesedő másik fél változatos, pont-vonal rendszerekből alakított festést kapott. A test egyéb díszjeinek elhelyezése pedig mindegyiken más-más, de minden eleme a tiszafüredi motívumkincsből származik.

A későbbben készült kerámiatyúkokról elmondhatjuk, hogy ritkán állnak talpon, a testük többnyire kis karimán nyugszik. Fejük megoldása a korábbiakhoz hasonlóan függőleges vagy vízszintes, farkuk pedig fogóként szolgált. A hátuk kivágása kerek vagy ovális, amely megoldással használati edénnyé, tálszerű formákká váltak. Madáralakjai tehát nemcsak díszek, hanem funkcióval is rendelkeztek. Díszítményük irókázott, szárnyuk megoldása a korábbiaknál valamelyest egyszerűbb.¹³

Ember alakú tárgyainak készítéséhez már voltak előképei, hisz számos tiszafüredi, mezőcsáti stílusú miskakancsót készített maga is. A miskák mellett az ember alakú edényei részben italtartók, részben tállal egybeépített tartóedények. Ez utóbbiak álló vagy ülő nőalakok, amelyek előtt tál vagy más alakú edény van elhelyezve. Az ilyenek között találunk ülő alakot, amelynek tál van az ölében, illetve álló alakot, előtte hombárszerű edénnyel. Antropomorf edényei közül a legjellegzetesebbek a karcagi bíró meg a bundás paraszt, valamint a ködmönös asszony alakját idéző darabok. Ezeket a változatos női- és férfifigurákat sorozatban készítette.

Az 1958. évi Brüsszeli Világkiállításán Kántor Sándort a zsűri Grand Prix-vel díjazta. A belgiami sikereket követően különösen ülő és álló női és férfialakjai, valamint állat- és madár alakjai lettek népszerűek. Ezek mellett azonban továbbra is készített egyéb dísz- és használati edényeket. Számos alkotása magyarországi köz- és magángyűjtemények mellett eljutott Angliába, Kínába, az Amerikai Egyesült Államokba.

¹² Domanovszky György: Kántor Sándor. Budapest, 1977. 59. p.

¹³ Kántor Sándor madár alakú edényeit részletesen elemzi Domanovszky György: Kántor Sándor. Budapest, 1977. 49-56. p.

Kántor Sándort 1978-ban Kossuth-díjjal tüntették ki, s ekkor lett Karcag város díszpolgára is. Élete és munkássága során nemcsak cserépedényeivel és egyéb munkáival alkotott maradandót, hírnevét kiváló tanítványai is öregbítették. Műhelyében számosan tanultak: Somogyi Zsigmond, Várkonyi András, Pálfi Imre, Tüdös Kálmán, Szabó Mihály, Katona Béla, Kovács Lajos, M. Tóth Sándor, Kungazda Ferenc.¹⁴ „Pálfi Imre fiatalon, 19 éves korában Tiszafüreden halt meg, apja Karcagon edénykereskedéssel foglalkozott.”¹⁵ A karcagi Ipartestület mesteri törzslapjai szerint M. Tóth Sándor 1946. január 15–1949. december 23-ig tanonc, majd 1949. január 24–március 5-ig segéd volt. Kungazda Ferenc 1945. november 1–1948. december 27-ig tanonc volt, majd 1949. január 24-től segédként dolgozott az 1930-ban a Bethlen utcában épített Kántor-műhelyben. Ugyancsak Kántor Sándor segédje volt ifj. Bende Lajos (először 1944. február 7–1944. október 7., ezt követően 1945. április 24–július 15-ig, majd 1946. november 13–1947. július 28-ig), Herceg István (1944. február 14–május 5.), Bende Aladár (1945. november 2–1946. február 13-ig, majd 1946. március 1–1946. július 15-ig) és Varga Lajos (1945. február 5–1946. július 27.) Kántor jeles tanítványai közül ifj. F. Szabó Mihály és Sz. Nagy István Karcagon, Szűcs Imre Tiszafüreden, Kovács László pedig Kalocsán lettek fazekasok.

F. Szabó Mihályt (1912–2003) Kántor Sándor 1926-ban felvette műhelyébe inasnak. Az 1930-as években Badár Balázsnál, majd az 1940-es években magániparosként dolgozott. Az 1954-ben Kántor Sándorral együtt budapesti központtal hoztak létre egy olyan szövetkezetet, amelyből kifejlődött a HISZÖV. 1965-ig dolgozott Kántor Sándornál, s az ekkor készült edények jó része „Kántor–Szabó” aláírással készült. 1965-től a fiával közös műhelyben készítette edényeit, amelyekkel rendszeresen részt vett a Gerencsér Sebestyén Fazekaspályázatokon. 1990-ben kapta meg Karcag város Pro Urbe kitüntetését.

F. Szabó Mihály fia, ifj. F. Szabó Mihály (1944–2009) szintén a Kántor műhelyben kezdte a szakmát. 1959-ben lett tanuló, s itt együtt dolgozott az édesapjával. 1965-től élete végéig az apjával közösen épített saját műhelyben alkotott. Munkássága során egyrészt a tiszafüredi, a mezőtúri és a mezőcsáti fazekas hagyományok, másrészt a Kántor–Szabó cserepek képezték azt a kettős gyökeret, melyből kiindulva alakította ki saját stílusvilágát. Emellett nagy hatást gyakoroltak rá a 16–17. századbéli magyar cserepek is, melyeket pompás színvilág, gazdag ornamentika jellemez. Ezek az edények a hajdani debreceni fazekasság emlékei mellett az egykori várásatások során talált edénytörödékek alapján készültek.

Sz. Nagy István (1949–2012) mindig büszkén vallotta magát Kántor Sándor tanítványának. 1967-ben került a híres karcagi fazekas műhelyébe, s ekkor lépett be a budapesti Népművészek Háziiipari Termelőszövetkezetbe, ahol 1975-ig dolgozott. 1975-től a Karcagi Népművészeti Agyagipari Szövetkezet tagja lett, melynek 1976–1986 között művészeti vezetője volt. Tíz évig tanított a karcagi Szakmunkásképző Intézetben. 1986–1987-ig Kalocsán szabad szellemi foglalkozású fazekasként dolgozott, majd 1987–1990 között a mezőtúri Badár Balázs Emlékházban. 1996-tól a debreceni Kós Károly Művészeti Szakközépiskolában tanította a fazekasságot az érdeklődőknek.

14 Somogyvári Imre: A karcagi fazekasok története 1768–1918. é.n. 10. p. (kézirat)

15 Fűvessy A. Nikó: A Kántor-példa. In: Őrsi Julianna (szerk.): Kulcsemberek. Túrkeve. 2002. 121. p.

Munkássága során mindvégig Kántor-stílusban készítette főképpen fennálló edényeit. Az általa példaképként is tisztelt mester munkái közül elsősorban a tiszafüredi fazekasközpont stílusában készült miskakancsókat, tányérokat és tálakat készített. Ezt a stílust tanítványainak is megtanította.

Szűcs Imre 1962-ben lett a karcagi Kántor Sándor tanítványa. Számára a Kántor-műhelyben töltött időszak a tanulás és útkeresés éveit jelentette. 1972-ben készült el Tiszafüreden saját műhelye, amelyben azóta is dolgozik. Az 1970-es évektől színvilágában egy visszafogottabb, motívumkincsében egy összetettebb stílus jelent meg. A fehér alapon zöld és fekete színösszeállítás mívés, szerkesztett vagy szabad rajzú virágcsokrokkal, madarakkal a jellegzetes és összetéveszthetetlen Szűcs-stílust teremtette meg.

Az általa készített edények között a régi, hagyományos füredi tálak, szilkék, butykosok, butellák, miskakancsók, valamint a változatos méretű és funkciójú tyúk- és kakas figurák egyaránt megtalálhatók. Termékskálájában napjaink igényeit is kielégítő ét- és italkészletek gazdag választéka jelentős helyet foglal el. Magyarországon és külföldön több mint száz kiállításon ismerkedhettek meg művészetével. Az elmúlt évtizedek alatt számos rangos díjban és kitüntetésben részesült. 1987-ban kapta meg a Népművészet Mestere címet. Szaktudását először feleségének, Nagy Erzsébetnek, majd két lányának, Andreának és Juditnak adta tovább. Mindhárman népi iparművészek, Andrea 2002-ben kapta meg a Népművészet Ifjú Mestere címet.

Az 1956-ban Karcagon született Kovács László szintén Kántor Sándor műhelyében ismerkedett meg a fazekassággal. Iskolai tanulmányai alatt minden nyári szünetet a Kántor-műhelyben töltött, ahová az általa tisztelt és becsült Sz. Nagy István segített neki bejutni.

A Kántor-műhelyben tanulta meg a szakma alapvető fogásait, főképpen a korongozást. 1975-ben megvált a Kántor-műhelytől és átkerült F. Szabó Mihályhoz. Karcagi évei alatt is a hagyományos formákat és típusokat készítette, s már ekkor elhatározta, hogy ezek mellett főképpen a konyhai edényekre helyezi majd a hangsúlyt. Az általa elképzelt és elkészített edényeknél mindig arra törekedett, hogy a régi formákat megőrizze és megtartsa, de a mai technikai viszonyokat is figyelembe vegye. Ezekhez a kísérletekhez volt szüksége számára egy önálló műhely megteremtése, amelyre Kalocsa városában nyílt lehetősége, ahol jelenleg is él és alkot.

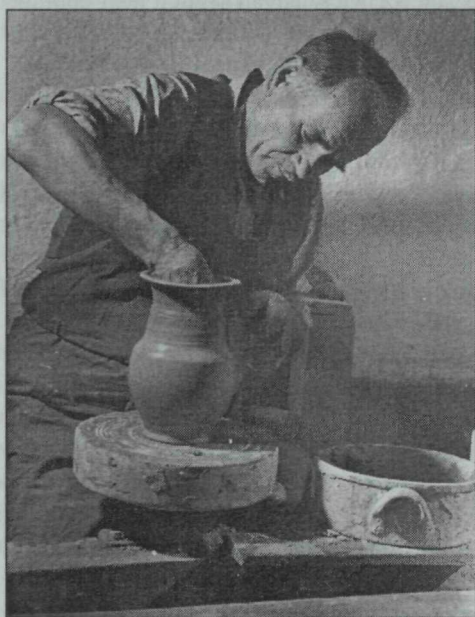
Mindhárom jeles Kántor-tanítvány, akik maguk is a Népművészet Mesterei lettek, munkásságára jellemző, hogy szerzett tudásukat és saját maguk által kialakított stílusukat nemcsak maguk művelik. Mindhárman számos tanítványnak adták át tudásukat, ismereteiket. Elég itt Sz. Nagy István és Szűcs Imre tanítványára, az azóta ugyancsak Tiszafüreden alkotó Nagyné Török Zsókéra és munkásságára utalnunk. Emellett a Szűcs család fentebb említett tagjait, illetve Kovács László tanítványát, Madár Helgát említhetjük meg, akik szintén jeles fazekasmesterekként dolgoznak.

Összegzőképpen megállapíthatjuk, a 20. század egyik legnagyobb hatású fazekasa a karcagi Kántor Sándor nemcsak edényeivel, kerámia tárgyival tette ismertté és híressé a karcagi fazekasságot. Munkássága során nagy figyelmet szentelt a mesterség megőrzésének, megtartásának. Jeles tanítványait is megtanította a maga által magas szinten művelt szakma fortélyaira, amivel a Kántor-műhely és annak szellemisége fogalomává vált. Hatása azonban

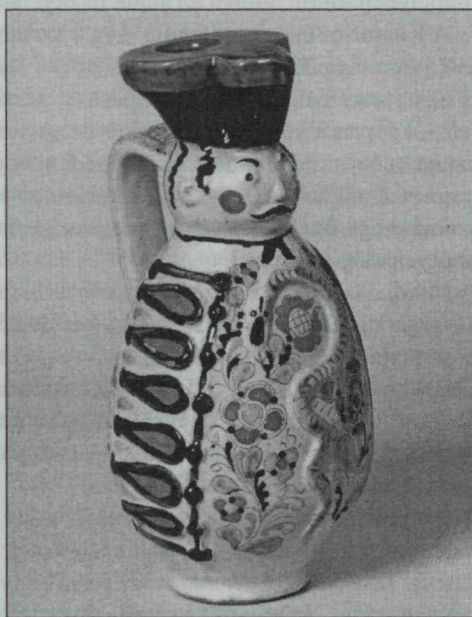
nemcsak a tanítványok alkotásaiban fedezhető fel, hanem az ő tanítványaik alkotásaiban is. Kántor Sándor tehát nemcsak saját korában hatott az alföldi fazekasság alakulásában, hanem hatása túlélte őt, számos napjainkban alkotó fazekas munkásságában is tetten érhető, mégha ezek az alkotók személyesen nem is ismerték őt.

Felhasznált irodalom

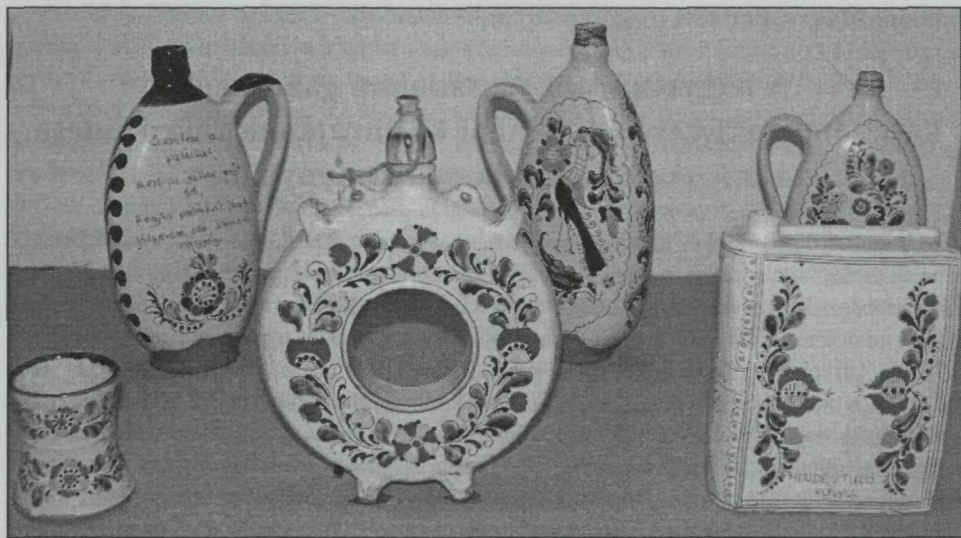
- Domanovszky György
1973 Magyar népi kerámia. Budapest.
- Domanovszky György
1977 Kántor Sándor. Budapest.
- Füvessy Anikó
2002 A Kántor-példa. In: Örsi Julianna (szerk.): Kulcsemberek. Túrkeve. 113–132. p.
- Nagy Molnár Miklós
2007 Népi kerámia a Nagykunságban. Karcag.
- Sajtos Anett
1992 A karcagi fazekasság története és Kántor Sándor életműve. Kézirat. Győrffy István Nagykun Múzeum Adattára (GYINMA) ltsz.: 2636
- Somogyvári Imre
é.n. A karcagi fazekasok története 1768–1918. Kézirat. GYINMA ltsz.: 231.

1. kép. Kántor Sándor korongozás közben

2. kép. Kántor Sándor: Miskakancsó
– Karcag

3. kép. Kántor-edények. Kiállításrészlet a Kántor Sándor Kiállítóteremben – Karcag

4. kép. Kántor-edények. Kiállításrészlet a Kántor Sándor Kiállítóteremben – Karcag

Bánkiné Molnár Erzsébet

A hagyományos társadalom gazdasági kapcsolatrendszerének és népi kultúrájának tükröződése a múzeumi kerámia gyűjteményekben

Múzeumaink néprajzi és történeti gyűjteményei gazdag és változatos anyagot őriznek a mindennapok kultúrájában kiemelkedő helyet betöltött cserépedényekből, a fazekasok által készített használati és dísz tárgyakból. A tárgyi leltárkönyvekben az adott tárgy leírása mellett hiteles adatokat talál a kutató a tárgy készítőjéről, a készítés és a használat vagy a gyűjtés helyéről. Mivel a hitelesség nélkülözhetetlen feltétele a leltározásnak, ha a leltározó nem tudta biztosan a szükséges adatot, a kérdéses rovatot inkább üresen hagyta. Előfordult, hogy akár évekkel később sikerült hitelt érdemlően pótolni a hiányzó ismeretet, s az üres vagy hiányos rovatba beírták a szükséges adatot. Múzeumi leltárkönyveinket – legyen szó bármelyik gyűjteményről – a tárgyi kultúránk leghitelesebb dokumentálásának tekinthetjük, amelyek a dokumentált tárgyakkal együtt alkalmasak az adott helység és a régió mindennapi kultúrájának, kereskedelmi kapcsolatainak feltárását célzó kutatásra.

Vizsgálatomba a Kiskunság múzeumain túl az egész Bács-Kiskun megye gyűjteményeit, tárgyi leltárkönyveit bevontam. Arra kerestem a választ honnan szerezték be a fazekas termékeket a mesterség művelőiben és a szükséges nyersanyagban is szegény Duna-Tisza közén. Kísérletet teszek annak megállapítására, hogy milyen mértékben befolyásolta a vásárlót a beszerzési lehetőség kedvezőbb volta, a cserépedény színvilága, tartóssága, használhatósága. Különös tekintettel kutattam, hogy az itt élők mennyire kedvelték a Nagy-kunság illetve a Nagy-kunságot is magába foglaló Jász-Nagykun-Szolnok megye hajdani fazekasközpontjainak termékeit.

A mai Bács-Kiskun megye területén három olyan települést ismerünk, ahol huzamosabb ideig nagyobb számban éltek és dolgoztak fazekasok: Baját, Kalocsát és Kecskemétet.

Az 1900-as népszámlálás idején 42 fazekas dolgozott Baján, 1910-ben már csak 28. A 20. század közepétől szinte évente abbahagyta valaki a mesterség gyakorlását. 1798–1957-ig összesen 102 fazekas dolgozott Baján.¹ Bajától eltérően Kecskeméten 1900 és 1910 között 13-ról 21-re növekedett a fazekasok száma. Szórvány adatokból tudjuk, hogy a 18. század végétől folyamatosan lakott néhány korsós mester a városban. A kecskeméti fazekasság kisebb létszámát nem annyira a cserépedények iránti kereslet hiánya, mint a jó minőségű agyag hiánya okozta. Kecskeméttől eltérően Baja és Kalocsa fazekasságának virágkora a 19. század közepétől a század végéig tartott, s egybeesett azzal az utolsó nagy fellendülési hullámmal, amely országszerte jellemezte a fazekas ipart. Mindkét városban jó minőségű helyben bányászott anyagból dolgoztak, ami olcsóbbá tette edényeiket, mint az alapanyag hiányával küszködő kecskemétiéké lehetett.

¹ István Erzsébet: Sárközi népi cserépedények. In: Néprajzi Értesítő XLVI. évf. (1964) 91–137. p.

A néhány fazekast befogadó települések közül Hercegszántón 1900-ban még 7 fazekas dolgozott, 1910-ben azonban már egyet sem jelzett a népszámlálás. Fél Edit 1950-ben végzett gyűjtése idején a lakosok csupán arra emlékeztek, hogy mintegy 40 évvel régebben dolgozott a faluban egy gölöncsér, aki fekete füstökorsókat csinált, de kiment Amerikába.² Dunapatajon és Dunavecscén 1910-ben két-két fazekas dolgozott, Kunszentmiklós helytörténeti irodalmában a 18. századból van utalás két fazekasra, 1900-ban a népszámlálás egy mestert jelzett, de munkásságukról nincsenek hiteles adatok. Ókécskére az 1940-es évek végén Tószegről költözött át a Gergelyfi fazekas dinasztia egyik tagja.³

Mindezek mellett az 1940–1950-es évekig a földművesek házaiban a felsoroltaknál sokkal szélesebb körből, távolabbi helységekből voltak cserépből készült használatban lévő edények: ételhordó szilkék, lakodalmas nagyfazekak, vizes- és boroskorsók, kanták, a tej feldolgozásához alkalmas köcsögök, lekváros szilkék, bögrék, csuprok vagy a tésztagyúrúráshoz, disznóvágáshoz használt kisebb nagyobb tálak, búcsúból hazavitt korsócskák.

A célszerű paraszti háztartásokban olykor több évtizedig funkcionált egy-egy kedvelt edény, amely mint sütő-főző alkalmatosság került a háztartásba, de évek múltán kiszorult a konyhából a kamrába, ahol a főzés valamelyik alapanyagát tárolták benne. Előfordulhatott, hogy a lábasok, tányérok, tálak némelyike az udvaron fejezte be pályafutását, mint baromfietető vagy – itató edény. A cserépszilkébe, ha már semmi másra nem volt alkalmas, mert megrepedt, letörött a füle vagy kisebb folytonossági hiánya volt, még lehetett virágot ültetni, hogy díszítse a házat, gyönyörködtesse az arra fogékony embereket.

A Kiskunság közepén Kecskemét és Kiskunmajsa vonzáskörzetében az 1960-as évek tészesítési hulláma sem tudta elsodorni a tanyákat. A hajdani kiskunsági pusztából lett tanyás községben, Szankon az 1970-es években akár egy évszázad cserépedény használatára következtethetett az értő tanyalátogató. Egy-egy öreg háromszatú tanya, amely a 18–19. század fordulóján épült: konyhából, kamrából és szobából állt. Utóbbit nevezték háznak. A konyha belső részén a bolthajtáson belül volt a kéményaljja, helyi nevén a füstös. „A füstös 3 oldalfala mentén összefüggő sárpadka futott körül. A szobai kemence szája előtt a padkán főtték, parázzsal körberakott cserépfazékban, vasháromlábbon vagy a padka bolthajtás felőli sarkában rakott katlanon kisbográcsban.”⁴ A bográcsot itt az 1880–1890-es években váltotta fel a cserépfazék. A padkán tárolták a napi használatra szolgáló cserépedényeket. A vizespadon cserépkantában vagy fakupában volt a főző- és ivóvíz. Az étkezéshez használt cseréptányérokat az I. világháború után Szankon is felváltották a gyári zománcozott pléhtányérok. A főzésnél hasonló váltás következett be, a legtovább a 30–50 literes cserépfazekak maradtak használatban. Ezekben a hatalmas gömöri vászonfazekakban főzték a lakodalmi levest. Vászonfazéknak azért nevezték, mert csak belül mázazták, kívül máz nélkül égett ki, esetleg egy földfestékes csík, vagy ujjbenyomásos díszítés tette vonzóbbá a vásárló számára.

Egy-egy háztartás tárgyi kultúrájának alakulására nagy hatással volt a tágabb közösség elvárása. A népcsoportot összetartotta az azonosulási vágy, amely hatott a családok táplálkozási szokásaira, a lakberendezésre, megszabta az ünnepi események koreográfiáját. Az

2 TIM Ad. [Türr István Múzeum adattára] Lsz.: 71–69.

3 Bánkiné Molnár Erzsébet: A tószegi fazekasság. Debrecen, 1998. 39. p.

4 Égető Melinda: A lakáshasználat változásai a szanki tanyákon az utóbbi száz évben. In: Cumania V. Kecskemét, 1978. 159–195. p.

1950-ben létrejött Bács-Kiskun megye és jogelőde Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye soknemzetiségű lakosságának cserépedény használatát a nemzetiségi és a vallási összetartozás is motiválta, ízlésvilágukon öröklött szokásaik és életmódjuk egyformán nyomot hagyott. A múzeumok leltárkönyvei bizonyítják, hogy stilsztikailag – színvilágban, díszítettségben és formailag – mennyire különböztek az egyes fazekasközpontok termékei. A fazekasok figyelemmel kísérték kor háztartásainak fogyasztási szokását, és a lakosság hagyományos ízlésvilágához igazodó, a vásárló által leginkább keresett, használható edényeket készítettek. Ugyanakkor törekedtek arra, hogy munkáik a megkülönböztetéshez elegendő egyedi jeleget hordozzon.

A bajai fazekas, korsós és tálás mesterek edényei bár stilsztikailag jól körülhatárolhatóak, mégis belesimulnak a sárközi cserépedények hagyományos forma- és színvilágába, Mórág, Szekszárd, Siklós, Mohács – stíluségségébe. A sárközi edények sárközi megnevezésüket felhasználási, elterjedtségi helyükről, nem pedig készítési műhelyeikről kapták. A bajai mesterek élénk színű virágaikat szorosán egymás mellett helyezték el, mintha összenőttek volna. Ez a virágelhelyezés különböztette meg a bajai virágos dísztalakat, tányérokat a sárköziek másik fazekasközpontjában, Mórágyn készült hasonló színvilágú virágos tányérokától. A mórági edények hosszúszerű virágai szinte hajladoznak a bajaiak tömzsi virágai mellett.⁵ A bajai fazekasok olyannyira igazodtak a fogyasztók vásárlási szokásaihoz, hogy olykor feketéből vöröset varázsoltak. Megvették a fekete kantát Mohácson, lemázolták vörössel, kiégették, és mint bajai kantát árusították. Dokumentálható a dunántúli Sárköz fazekasainak, a mohácsi, mórági, szekszárdi, siklósi mesterek edényeinek Duna-Tisza közti elterjedtsége. Szeremle a Kalocsai Sárköz része volt, lakosai mégis inkább a szomszédos Tolna megyei Sárköz és Baja fazekasainak edényeit vásárolták.

A Duna-Tisza köze lakossága körében jelentős volt a csákvári és a gömri tűzálló edények kedveltsége. A csákvári főzfazekas elterjedtsége István Erzsébet szerint a Duna mentén Kalocsától Mohácsig húzódott. A bajai főzfazekasok a 19. század végén inkább a Bajához közelebbi falvakba jutottak el. A bajai fazekasokat a csákvári edények kedveltsége bizonyos csákvári jellegzetességek utánzására készítette. A csákváriakhoz hasonlóan Baján is alkalmazták fazekai díszítéséhez az élénk színű nápolyi sárgát, a rézoxidos zöldet és a különböző árnyalatú és minőségű fehér festékeket. Utóbbi alapanyagát Váraljáról, Csákberényből vagy Beregszász mellől Kovászóról hozatták. Készítettek a csákvári tűzálló mázas fazekakhoz hasonlatos zöld-barna-sárga csíkozású fazekakat is. A két világháború közötti időszakban a bajai tűzálló fazekasok egyre jobban kiszorították a csákváriakat.

A bajai cserépedényeknél megfigyelhető sárközi vonások alig hatottak a Kalocsai Sárköz központi városában élt fazekasok munkáira. Kalocsán a helyben található agyag egyébként is vöröses színét erősítették fel a még vörösebb földfestékkel, s létrehozták azt a jellegzetes edénycsoportot, amelyet megpillantva a szemlélő azonnal Kalocsával azonosíthatja a készítési helyet. A kalocsai korsós mesterek fényezett, máz nélküli vörös edényeire gondolkunk. Ezekről a fényes vörös korsókról keletkezett a szólás: pirít, mint a kalocsai korsó. A fényezett vörös edények egyéb díszítés nélkül, esetleg ujjbenyomásos rátéttel készültek. A korsók másik fajtája az agyag színében maradt, s az élénkvörös földdel csak tarkázták.

⁵ Kresz Mária: Magyar fazekas művészet. Corvina – Forum Kiadó, Budapest, 1991.

A legkelendőbb aratókorsókat belül mázzal kívül vászonra égették, hogy a korsó falán a benne tárolt víz lassan párologhasson, esetenként beásták a földbe vagy szénával körülcavarták, mi által hűvösebben tartotta a vizet. Az aratókorsó, amint más vizeskorsók is, készülhetett rostéllyal vagy a nélkül, azonban mindig csöcsös formában. A kalocsai aratókorsók az egész Duna-Tisza közére, sőt a summások révén az északi megyékbe is eljutottak.

A legkevesebbet a kecskeméti mesterek stílusáról tudunk. Bizonyos, hogy a kecskeméti edényeken nem figyelhetők meg sem a bajai, sem a kalocsai stílusjegyek. A kecskeméti termékek legrégebbi darabjainak az ismertető jegye a sötétzöld mázas festés.

A karcolt díszítésű, olajzöld edényeket és a zöld-sárga színezést tekinthetjük Kecskemétre leginkább jellemzőnek. Ez a színvilág sokkal inkább hasonlítja a kecskeméti cserépedényeket Szeged, Nagykőrös, Békéscsaba zöldmázás edényeihez valamint Mezőtúr és Tószeg edényeihez, mint a sárköziekhez. Kecskeméten nem csak megfelelő agyag nem volt, saját egyedi stílusuk sem azonosítható teljesen. A kevés bizonyosan Kecskeméten készült tárgyi emlék alapján úgy véljük, Kecskeméten egyszerűen előállítható, mégis mutatós tömegárut készítettek.

A kiskunsági települések lakossága leginkább a kecskeméti vásárokon szerezte be a szükséges cserépedényeket. A Kecskeméti vásárokon árusított tálasedények, fazekak, víz- és bortároló edények azonban csak részben származtak kecskeméti mesterektől. A tűzálló lábasokat, fazekakat többnyire csákváriak árulták vagy vándorkereskedők szállították. A Kiskunság északi felében, Szabadszálláson és környékén valamint Szalkszentmártonban a csákvári „totyafazekat” szerették, a délebbi településeken, Kiskunmajsán, Kiskunhalason viszont inkább a hegyes fenekű a tűz által körbe melegíthető fazekakban főztek. A bajai fazekasok csákvári típusú csíkos fazekait a Duna-Tisza közének olyan a településen árulták ahová a csákváriak nem jártak. A bajai csíkos fazekak egészen Akasztó, Szabadszállás, Fülöpszállás körzetéig eljutottak. A nagyméretű lakodalmas fazekakról a legelterjedtebb nézet, hogy gömöri mesterek készítették. Újabb kutatásokból tudjuk, hogy a bajai és a kalocsai mesterek szintén korongoltak hasonlóakat. Mindazonáltal megállapítható, hogy a bajai és kalocsai nagyfazekak mellett a gömörieket is vásárolták, utóbbiak Pest-Pilis-Solt- Kiskun megye minden részébe eljutottak. Újkécskén az említett lakodalmas nagyfazekak kisebb változatát káposztafőzéshez használták.

A kereskedők, akár a jánoshalmiak akár a kecskemétiak, akár a tószegiek vagy a tiszántúliak több fazekasközpontból szereztek be portékájukat s a körzethatárokat figyelmen kívül hagyva, helységről helysére haladva kocsiról árusították. A jánoshalmi kereskedők közül többnek a nevét ismerjük. Czimber Imre az 1840-es években kétlovas kocsijával Csákvárra járt áruért, Csellik József Szegeden vásárolt, Baja és Kalocsa környékére nem csak felvásárlóként, hanem árusokként is eljutottak. Közvetítésükkel vásárolhattak csákvári fazekat Szeremlén vagy kalocsai vörös korsót a Kiskunság északi településein. Szabó István és felesége az I. világháború előtti években Kalocsáról vörös, Kanizsáról és Dél-Bácskából fekete edényekkel kereskedett. Áruikról kapták a Kantás ragadvány nevet.⁶ A zöldmázás tálak sem mind Kecskeméten készültek, tudjuk, hogy Kiskunfélegyházán Zajgó Nemes István

⁶ Karsai Ferenc: Jánoshalma néprajza. Kecskemét, 1987.

csákvári tálás rendszeresen árulta zöldmázás táljait, tányérjait.⁷ A félegyházi Rigó József edénykereskedő a tószegi fazekasoktól szerezte be készletét, a fazekasok Tószegen gyakran használták a rezeszöld mázat. A tószegi mesterek cserép edényei megközelítően 100 kilométeres körzetbe jutottak el: Nagykőrösre, Abonyba, Kiskunfélegyházára, Ceglédre, Albertirsára, Monorra, Kocsérra, Rékasra, Jászkarajenőbe, Tiszakécskére, Lakitelekre, Törökszentmiklóásra, Nagykátára, Farnosra, Újszászra, Szolnokra, Tápiószelére, Tápiógyörgyére stb. Nagykőrös vásárain a tószegiek mellett a kecskeméti és a mezőtúri mesterek fazekas termékeit, sőt a gömri edényeket is árusították.

A kecskeméti és kiskunfélegyházi múzeum leltárkönyveiben, a kerámia gyűjteményben számos Tószegen, Karcagon, Mezőtúron készült edényt dokumentáltak. Mezőtúron készült köcsögöket, bögréket, fazekat gyűjtöttek Kiskunmajsán és Ókécskén, korsót Kecskeméten, Lászlófalván, Lakiteleken, butellát, butykos korsót Ókécskén, kantát Bócsán. Tószegi fazekat gyűjtött a múzeum Kaskantyú, Lászlófalva, Kecskemét, Bócsa, Szabadszállás háztartásaiból. Tálát Kiskunfélegyházáról. Karcagról tányérok, korsó, bödön és kanta jutott el Kiskunfélegyházára, ahol köcsögöket a tószegi és a mezőtúri mesterek termékeiből is vásároltak. Bajai háztartásból került a Türr István múzeum gyűjteményébe a Mezőtúron 1870-ben készült pereculacs és az 1880-ban készült pálinkásbutykos. Szabadszálláson használtak Mezőtúron készült bödönt és köcsögöt. A kiskunhalasi Thorma János Múzeum gyűjteményében Csupor István⁹ 59 Mezőtúron készült fazekasmunkát azonosított. Közülük a tejesköcsögök és a szilkék az 1930-as években készültek, a 9 pálinkás butella viszont a 19. században. A halasi gyűjteményben található mezőtúri nagy tál, locsoló kanta, korsók, mécses, és többek között gyertyamártó edény is. Utóbbi a 19. század elején készült, amint a mezőtúri butellák között is található Halason ebből az időszakból. Mezőtúron készült az a zöld butella, amelynek készítési helyéről a fenék szélén látható „bajusz” minta tanúskodik. A butella részletes leírását, a rajta található versikéket közli Csupor István a már említett tanulmányában. A különleges egyedi díszítésű vázák, kancsók, kulacsok közül a kunszentmártoni Bozsik Kálmán mester és a mezőtúri Badár Balázs díszes vázái a Kiskunfélegyházi Kiskun Múzeum gyűjteményében, egy tiszafüredi Miska kancsó Baján a Türr István Múzeumban található. A vásárok és a kereskedők közvetítésével kerültek a kalocsai kanták és korsók Ókécske, Szabadszállás, Tizzasas háztartásaiba.

Nem hagyható figyelmen kívül a hajdan Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyébe tartozott Nagykőrös cserépedény használata sem. Az Arany János Múzeum gyűjteményében számos Tószegről, Mezőtúrról származó cserépedényt őriznek. A kőrösi piacokon keresett árucikk volt a tószegi köcsög, melyeknek a vásárlók ízléséhez igazodó zöld festését „kőrösizöldnek” nevezték Tószegen. Kedveltek voltak Nagykőrösön a kunszentmártoni Bozsik Kálmán díszedényei is. Mezőtúriaktól – amint erről a múzeumi leltárkönyv tanúskodik – vásároltak Nagykőrösön fazekakat, köcsögöket és fekete kerámiát.¹⁰

7 Kresz Mária: Csákvári fazekasság. Székesfehérvár, 1987.

8 Bánkiné Molnár Erzsébet: A tószegi fazekasság. Debrecen, 1998.

9 Csupor István: Fazekasmunkák a kiskunhalasi Thorma János Múzeum 125. évfordulójára. In: Szakál Aurél (szerk.): Halasi Múzeum. Emlékkönyv. Kiskunhalas, 1999. 290–291. p.

10 Novák László: Kerámia Nagykőrösön. Nagykőrös, 1999. 28. p.

A butellákhöz, pálinkás butykosokhoz hasonlóan Baján, Kalocsán, Kecskeméten, Mezőtúron, Tószegen és a többi fazekasközpontban tűzálló agyagból korongoltak kuglófsütőket. Az ajándéknak szánt díszes darabok jelentős része egyéni megrendelésre készült, ha a megrendelő kérte, ráírták a megajándékozott nevét vagy monogramját. A múzeumi gyűjteményekben szinte minden alföldi fazekasközpont vonzáskörzetéből őriznek néhány szép darabot. A kuglóf nagyünnepi téstának számított, minden társadalmi réteg körében sütöttek, elmaradhatatlan süteményfajtája volt a lakodaloknak. Még a két világháború közötti időszakban is szívesebben sütötték a kuglófot cserép sütőben, mint a szintén kapható fém sütőformákban.¹¹

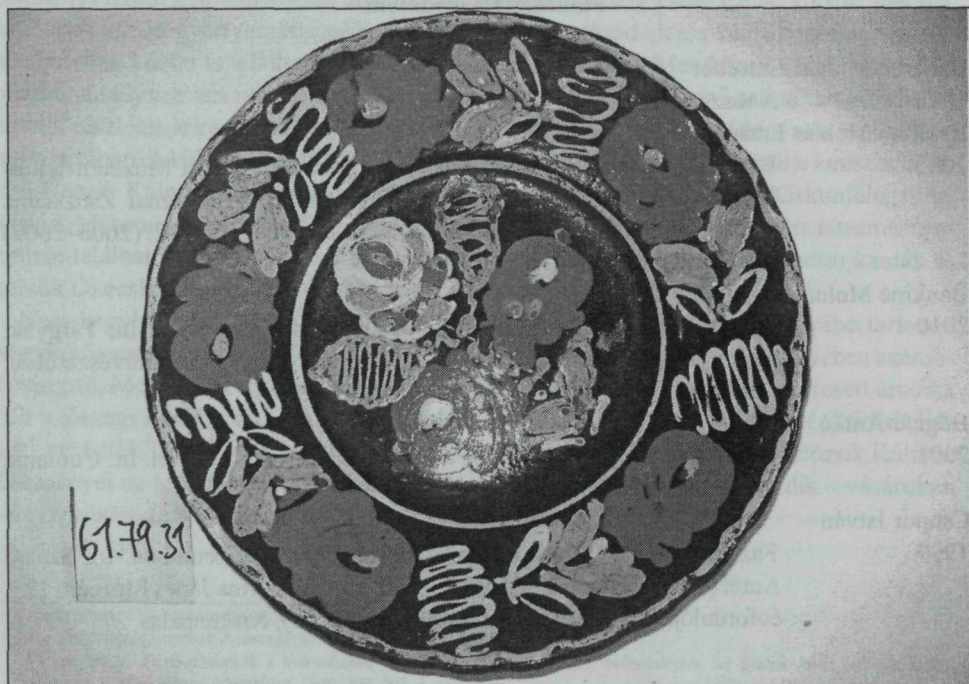
A mindennapi használatból az 1950-es évek után egyre jobban kiszorultak a fazekas szakma termékei. A fazekasok száma országszerte csökkent. 1910-ben Magyarországon 5.587 fő gyakorolta a mesterséget, 1955-ben már csak 112 fő. A csökkenésnek csak részben oka az ország területének időközben történt jelentős módosulása. A cserépedények iránt kereslet csökkenéséhez nagymértékben hozzájárult az életmódváltozás és a gyári termékek elterjedése. Napjainkban azonban ismét egyre többen művelik ezt a gyönyörű kézműves mesterséget. A nem egyszer művészi kivitelben készülő cserépedények, dísztárgyak részben megváltozott funkcióval ragyogó szín és formavilágukkal gyönyörködtetik a vásárlókat. A mai mesterek törekszenek arra, hogy termékeik megőrizték a tájegység hagyományos stílusát, árusítási körzetük feltérképezésével azonban még adós a néprajzkutatás.

Felhasznált irodalom

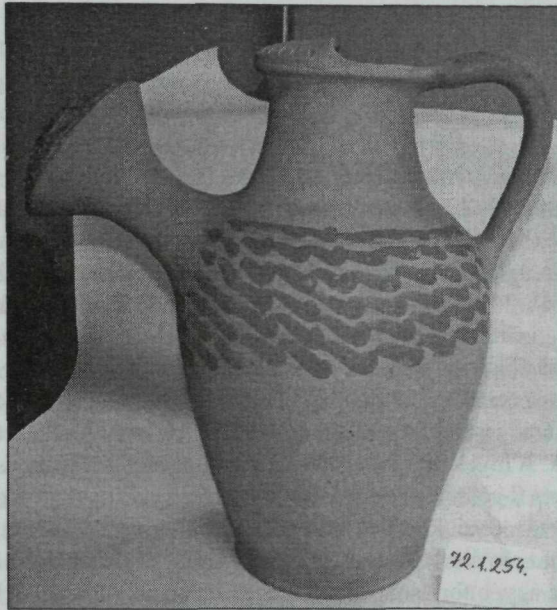
- Bánkiné Molnár Erzsébet
1998 A tószegi fazekasság. Debrecen.
- Bánkiné Molnár Erzsébet
2008 Fazekasközpontok és árusítási körzetük a Türr István Múzeum leltárkönyve alapján. In: Bánkiné Molnár Erzsébet – Bereznai Zsuzsanna (szerk.): Múzeumi kutatások Bács-Kiskun megyében. 11–12. (2006–2007) Kecskemét. 141–148. p.
- Bánkiné Molnár Erzsébet
2010 Cserépedények a konyhában, a szobában és a kamrában. In: Tárgyak, jelek, virágok. Tanulmányok Bács-Kiskun megye népművészetéből. Kecskemét. 129–160. p.
- Bognár Anikó
2001 A süteménykultúra változása a XX. századi Kecskeméten. In: Cumania 17. Kecskemét. 303–341. p.
- Csupor István
1999 Fazekasmunkák a kiskunhalasi Thorma János Múzeumban. In: Szakál Aurél (szerk.): Halasi Múzeum. Emlékkönyv a Thorma János Múzeum 125. évfordulójára. TJM -Halasi Múzeum Alapítvány, Kiskunhalas. 277–306. p.

11 Bognár Anikó: A süteménykultúra változása a XX. századi Kecskeméten. In: Cumania 17. 2001. 303–341. p.

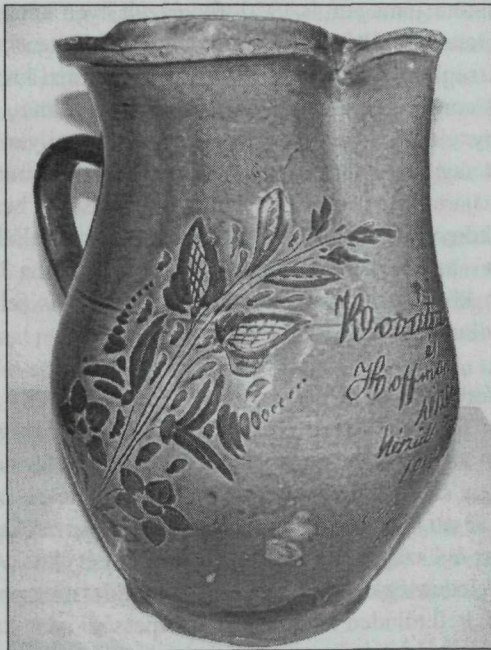
- Égető Melinda:
1978 A lakáshasználat változásai a szanki tanyákon az utóbbi száz évben.
In: Cumania V. Kecskemét. 159–195. p.
- Füvessy Anikó
2005 Válogatott tanulmányok (1979–2005) Szolnok.
- István Erzsébet
1964 Sárközi népi cserépedények. In: Néprajzi Értesítő XLVI. évf. (1964)
91–137. p.
- Karsai Ferenc
1987 Jánoshalma néprajza. Kecskemét.
- Kresz Mária
1987 A csákvári fazekasság. Székesfehérvár
- Kresz Mária.
1991 Magyar fazekas művészet. Corvina – Forum Kiadó, Budapest.
- Novák László
1999 Kerámia Nagykőrösön. Nagykőrös.
- Bánkiné Molnár Erzsébet
Honlap: <http://gramlins.net/bhmihalyne>

1. kép. Bajai tányér – Türr István Múzeum Lsz.: 61.79.31.

2. kép. Kalocsán készült locsolókanna – Katona József Múzeum Lsz.: 72.1.254.

3. kép. Feliratos kancsó, készült Kalocsán. Bozsó Gyűjtemény, Kecskemét

Örsi Julianna

Az egyház nemzetiség-megtartó ereje

I. A felekezeti közösségek kialakítása

Az egyén meghatározásához használjuk azt a helyet, ahol született, ahol lakik. E kettő az elmúlt évszázadokban általában egybeesett, de nem mindig. A helyváltogatás, a migráció oka lehet gazdasági, de házassági is. Az utóbbit jobban elfogadja a közösség. Ezt exogámiának is nevezzük. Mindkét esetben a kívülről érkezőnek alkalmazkodnia kell a helyi szokásokhoz. Nem kizárt azonban – különösen, ha a betelepülők száma jelentős, hogy a törzslakosság kultúrájába is bekerülnek új elemek.

A települést át- meg átszővi a különböző közösségek (vérségi, foglalkozási, vallási csoportok) hálózata. Ezúttal ez utóbbit vizsgáljuk. Minden felekezet igyekezett híveket szerezni, megtartani magának. A hívek számbavételének fontosságára a tridenti zsinat (1545–1563) hívta fel a figyelmet. E célból rendelte el az anyakönyvezést. Magyarországon az *anyakönyvvezetés* a 17. században kezdődött, de tömeges elterjedése csak a 18. században valósult meg. Az egyházi és állami házasságkötési, keresztelési és halotti anyakönyvvellett a kutató számára egyéb források is lehetőséget jelentenek. Ilyenek a házasulandók igazoló levelei, a családkönyvek, a gyülekezetbe belépők és kilépők anyakönyvei. A most elmondandókat elsősorban ezen forrásokra építettem. Az anyakönyvek kutatása főleg az 1970-es években kezdődött (jómagam is 1970-től végzek ilyen kutatásokat) nagyobb méreteket azonban csak a rendszerváltás után divatba jött családkutatás révén terjedt el. A hivatásos kutatók a házasságkötési adatokat elsősorban a földrajzi kapcsolathálók bemutatására használják. Én is ennek szenteltem eddig a legtöbb figyelmet, amelyből arra következtettem, hogy egy-egy település mennyire zárt vagy nyitott, milyen a kisebbség asszimilációs foka. Ezúttal a nagyobb hangsúlyt nem a települési, hanem a felekezeti közösségekre fordítom. Ez hozzájárulhat a nemzetiségi kultúra alakulásának bemutatásához. Itt megjegyzem, hogy az anyakönyvi kutatások – személyiségi jogokra való hivatkozással történő újabb korlátozása miatt – az e fajta vizsgálatok lehetősége lezárul a 20. századra vonatkozólag. A Hajnal István körnek, a tudományos kutatóknak itt is fel kellene emelniük a szavukat a tudományos kutathatóság érdekében.

II. A család intézményének védelme, erősítése

A család és a nemzet féltése olvasható ki az 1926-ban Kalotaszegen (Mérán) született bejegyzésből, amelyben az egykézés káros voltára hívja fel a református pap a figyelmet. „Be kell jelentenem, hogy százalmas visszaesést mutat a születések száma, mert míg a háborús évek alatt is, bár 23-an hősi halált haltak, nagyon keveset csökkent a születések száma, az utóbbi 3 évben az évi szaporulat csak fele az azelőtti éveknek. 45–55 helyett 1926-ban 30 születés volt – véletlenség-e vagy emberi bűn. Ki tudja megmondani? Csak talán az isten, aki előtt felelnünk kell minden tettünkért.”¹ A népességi adatokat egyébként a refor-

1 Emlékkönyv Magyar Hazánk ezer éves fennállása alkalmából. Készítette a mérai ev. Ref. Egyházközség 1896 (aranykönyv) I. kötet vezetve 1905–1970, II. kötet 1970-től.

mátus lelkészek a 19. század végétől rendszeresen összesítik, kihirdetik az év végi Istentiszteleten és továbbítják azokat az egyházi felsőbb szerveknek. Vajon mit írhat le a krónikás a mai helyzetről? Ezt szlovákiai magyar falvak születési adataival érzékeltetem. A dobóruszkai római katolikus anyakönyvbe 1912–1920 között 765 gyermeket, míg 1950–1960 között 520 gyermeket anyakönyveztek. Kaposkelecsenyben 1921–1930 között 146 református gyermek született, 1971–1980 között 124, 1991–2000 között 54. 2001–2008 között már mindössze 20 gyermek látta meg a napvilágot.² Más honnan is hozhatnánk a példák sorát, mindenhol ugyanaz a tendencia érvényesül: a rendszerváltás óta, de különösen a 21. század első évtizedében rohamosan csökken a házasságok száma, vésszen fogy a megszületett gyermekek száma. Ez pedig jelzi a határainkon kívül élő magyar nemzetiség számának drasztikus fogyását.

Erre a jelenségre a lelkészek, a kutatók és mindenki, aki a magyar nemzet jövőjéért aggodódik, felhívja a figyelmet. Különösen fontos ez a nemzeti kisebbségi területeken.

III. Felekezeti homogenitás

A vallási közösségek vitalitását biztosítja a homogenitásuk. Ennek megőrzésére gondosan ügyeltek, de a változás elől itt sem térhettek ki. A 19. század utóján már érzékelhető volt a kisegyházak térnyerése is. A *kilépők és betérők* nyilvántartásba vételét egyre inkább szükségesnek tartották. Arányuk növekedése ugyancsak jelzi egy hagyományos közösség felbomlási folyamatát, arányuk befolyásolhatja a kultúra alakulását. Nézzünk néhány számot innen is!

A türkevei Református Egyházközségbe 1918–1991 között 82 fő kérte a befogadását. Ennek a fele (46 fő) a helyi kisebbségben levő római katolikus vallást hagyta el. A betelepülés a környékről történt. Budapesti (és újpesti) születésű 6 fő. Elvéve előfordulnak erdélyiek, partiumiak, kárpátaljaiak és az ország más területéről származók. Dunántúlival mindössze két esetben találkoztunk. A törzsökös református lakosság közé tehát minimális létszámú római katolikus települt be, amely alkalmazkodott a helyi szokásokhoz még a 20. században is.

A *kalotaszegi Mérán* 1941-ben 3 görög katolikus kérte a református vallás felvételét. Egy Radnótfáján született görög katolikus nő Mérán lakik és áttérésének okát így indokolja: „férje is református, s az egész falu a református vallásban él.” Egy Lapupatakon született görög katolikus férfi azt nyilatkozta, hogy „egész családja a református vallást követi, abban él ő maga is már 30 éve, úgy hogy a gr. kath. vallást úgyszólván nem is ismeri.” A mérai református egyházat 1899–1948 között 77 fő hagyta el és 43 fő kérte a befogadását. Egy nemzetiség térnyerése általában egy felekezet térnyerését is jelenti vagy fordítva. A vegyes vallású házasságok megszorodása mutatja egy nemzetiség, egy vallás, egy nyelv vesztését is.

A 20. század közepétől megszorodtak a vallásukat elhagyók, a felekezeten kívüli emberek, családok is. A 20. század kezdetére már kitapintható a kisegyházak jelenléte majd a század végén az újonnan terjedő, nem keresztény kultúrkörhöz tartozó felekezetek térnyerése is.

² Részletesebben a Kaposkelecseny kapcsolatrendszere című tanulmányomban írtam meg. (megjelenés alatt)

IV. Vegyes házasságok

Utoljára emlitem a *vegyes házasságokat*, amelyek mértéke ugyancsak befolyásolta-befolyásolja egy-egy település/közösség kultúrájának, népességének, nemzetiségének egységét és jelzője a beolvadásnak, az asszimilációnak. Mivel a földrajzi exogámiával már többször foglalkoztam, itt most a vallási endogámiára irányítom a figyelmet néhány település adataival.

A Nagykunságból a 18. század utolsó negyedében a *Bácskába kitelepülő reformátusok* mind a mai napig egymásnak házasodási társközsegei (Bácskossuthfalva, Pacsér, Piros, Bácsfeketehegy). Egy néprajzi csoportba tartozásukat nem csak az azonos kultúra, azonos vallás, közös származás, de a nagyfokú endogámia is jellemzi. A 19. század első felében a pacsériak 92–95 %-a e négy településen belül találta meg élete párját. Bácskossuthfalva adatai is azt mutatják, hogy még a 20. század második felében is 67–75 %-os a néprajzi csoporton belüli házassági endogámia. E bácskai falvak a Szerbiai Református Püspökség Bácskai Egyházmegyéjéhez tartoznak.

Megjegyzem, hogy a bácskai, de a romániai településeknél is célszerű figyelmen kívül hagyni a közigazgatás által használt községi beosztást, mert határainkon kívül különböző nemzetiségű falvakat sorolnak egy csoportba.

Erdélyben a *Fekete-Körös völgy* hét magyar települése (Belényes, Várasfenes, Magyarremete, Belényes-Újlak, Köröstárkány, Kisnyégerfalva, Sonkolyos, Jánosfalva) alkot egy házasodási körzetet. Az 1990-es évek elején a magyarremetei református pap fontosnak tartotta megemlíteni, hogy együtt emlékeztek a második világháború áldozataira. A hasonló jellegű közös ünneplések, emlékezések, tettek segítik megőrizni a települések magyarságát a román gyűrűben. E települések közül egy 20. század eleji közlemény Belényesben már csak 50–60 %-nyi, Várasfenesen és Magyarremetén 60–70 %-nyi magyarságot jelez.

Napjainkban nem tudjuk, hogy hol tart a Fekete Körös völgyében a magyarság térvesztése. A nemzetiségi mutatók azóta romlottak, de még mindig van ereje a helybeli magyar református közösségnek a fennmaradáshoz. Magyarremete házassági kapcsolatait egyébként korábban már korábban közlöttem.³

Annyi bizonyos hogy manapság csak néhány Fekete-Körös völgyi magyar faluban sikerül nyolc osztályt működtetni az általános iskolában. Ezért is fontos a hat éve tartó anyaországi segítség – melyet Benkei Ildikó a magyar rádió munkatársa kezdeményezett –, amelyhez a karcagi református gimnázium, az általános iskola és maga a református egyházközség is csatlakozott. Egy faluban általában 20 gyermek vesz részt ebben az oktatási formában, főleg magyarok, esetenként vegyes házasságból születettek. E programban részt vesz Karcag mellett Kisújszállás, Debrecen, Békéscsaba. Újabban a szentendreiek a szlovákiai, a nyiregyháziak a kárpátaljai református magyarság fiataljai között segíti a magyar nyelv és kultúra fennmaradását.

Szlovákiában két település házassági kapcsolatainak jellemzőit mutatom itt most be. A római katolikus Nagytárkány a Bodroghöz faluja, míg a református Kaposkelecseny az Ung vidék települése. A településtörténeti és a felekezeti adatok is mutatják, hogy az el-

³ Órsi Julianna: Magyarremete: Egy magyar település a román falvak „gyűrűjében” In: Csoma Zsigmond – Víga Gyula (szerk.): Európából Európába. Budapest – Debrecen, 1997. Néprajzi Látóhatár VI. 370–376. p. Megjegyzem, hogy 1991–1996 között rendszeres kutatást végeztem a faluban és a nagyváradi levéltárban. Az összegyűjtött anyag egy könyv anyagául szolgálhat.

múlt évszázadokban itt többször volt valláscsere, nagy volt a migráció. Az alapnépesség azonban megmaradt római katolikusnak és reformátusnak. A görög katolikusok folyamatosan települtek be a vidékre magukkal hozván a görög katolikus vallást. Asszimilálódásukhoz azonban a politikai, állami döntések is hozzájárultak. Ez különösen érezhető Nagytárkányban. Mindkettőt érintették a politikai döntések, mely szerint 1920-ben az újonnan húzott országhatárok akadályt jelentettek az évszázadok folyamán kialakult gazdasági és népességi kapcsolatháló megőrzésében. Kezdjük Nagytárkánnyal! Előre bocsátom, hogy a nagytárkányi állami anyakönyvekben együtt szerepel Nagytárkány, Kistárkány és Ágcsernyő, tehát a következő adatok így értelmezhetők.

*Nagytárkányban*⁴ a 20. század első felében lakóhely szerinti endogámia 45,59 %-os, a lakóhely szerinti exogámia 54,41 %-os. Nagytárkány tehát nyitott település ekkor. Házassodási társközsege a szomszédos református Kistárkány. Házassodási körzetébe tartoznak a Bodrog-közi falvak.

Trianon óta az országhatárok szinte teljes egészében lezárták a házassodási körzetet keletre és délre. A 20. száza második felében annyi a változás, hogy már a Bodrog túlszéljén is több településsel létesítenek kapcsolatot. Szepes, Gömör, Hont megye szintén számításba jön. A legtávolabbi nyugati település Prága, az ország akkori fővárosa, ahonnan egy házassó fél került Nagytárkányba.

1896 és 1900 között majdnem fele-fele arányban (vallási endogámia: 53,73 %, vallási exogámia: 46,27 %) választottak felekezeten belül a fiatalok párt maguknak. Ha az egyes felekezeteket külön-külön nézzük, akkor sokkal nagyobb különbségek látszanak. Az izraeliták csak önmaguk között keresik a párjukat (100 %-os endogámia). A reformátusok követik őket. 79,07 %-os a zártsági fokuk. A görög katolikusokra pedig majdnem ilyen arányú nyitottság jellemző (77,42 %-os az exogámiájuk). A római katolikusokra is az exogámia túlsúlya a jellemző (60,42 %). Hogy összességében a terület mégis félig nyitott, félig zárt vallási közösségre utal, annak az a magyarázata, hogy a településeken nem egyenlő arányban vannak jelen a különböző vallásúak és így nem is azonos mennyiségű házasságot kötnek. A 19. század végén tehát a református népesség jóval stabilabbnak látszik, mint a római katolikus. A legmobilabbak a görög katolikusok. Ők hajlanak leginkább az exogámiára, így valószínűleg ők asszimilálódnak a legjobban. A leginkább elkülönülten élnek az izraeliták.

A 20. század első felének házasságai közül három évtizedben (1921–1950) a nagytárkányi lakóhelyű ifjak alig több mint fele ragaszkodott a vallási endogámiához (55,84 %). Ennél kevesebb a vegyes vallású házasságkötések száma (44,46 %-os a vallási exogámia). A vallási endogámia 1931–1940 között a legmagasabb (59,39 %), majd az azt követő évtizedben a legalacsonyabb (1941–1950: 51,95 %). A vallási endogámia megvalósítói közé tartoznak a római katolikusok, a reformátusok, az izraeliták. A vallási endogámia még mindig nagyobb, mint a települési. Ezt mutatják a grafikonok.

⁴ A település részletes vizsgálatát 2003–2004-ben végeztem. A tanulmány megjelent a falu tanulmánykötetében. Lásd: Örsi Julianna: Adatok Nagytárkány társadalomrajzához. In: Viga Gyula (szerk.): Nagytárkány I. Tanulmányok a község településtörténetéhez és néprajzához. Somorja – Komárom, 2006. 477–503. p.

Kaposkelecseny⁵ Ung vidéki település Ungvártól nem messze, Dobóruszka és Nagykapos szomszédságában fekszik. A 20. század közepén három falu Mocsár, Nyarád, Kelecseny) egyesüléséből jött létre

2001-ben 808 lakosa volt a községnek, amelyből 595 magyar, 154 cigány és 57 szlovák. Felekezeti megoszlás szerint református: 500, római katolikus: 175, görög katolikus: 95, evangélikus: 2, pravoszláv: 1, Jehova tanúi: 1.⁶

Nyarád és Mocsár református magyar falu volt, amelynek természetes egyesülése előbb történt meg. Kelecsenyben inkább római és görög katolikusok éltek. Az előzőek a Dobóruszakai plébániához tartoztak, míg az utóbbiak a dobraihoz. Mindhárom falu kicsi volt ahhoz, hogy önmagában zárt települést alkosson. Ez is és földrajzi közelségük is hozzájárult ahhoz, hogy egymással kapcsolatot ápoljanak.

1909–2008 között 359 pár házasságát áldotta meg a helyi református pap.

Előljáróban megállapíthatjuk, hogy 1909–2008 között a település nyitott volt. Mindössze a házasságok 39,83 %-a jött létre két kaposkelecsenyi fiatal között.⁷ A reformátusoknál a lakóhely szerinti exogámia átlaga 60, 17 %-os volt.

Nagykapos jelentette a partnerséget a helybelieknek (22 házasság). A többiek Ungvidékiek.

A református anyakönyvbe bejegyzett házasságok közül 262 református fiatal választott református párt magának. A vallási endogámia átlaga 73,39 %. A vegyes házasságok aránya 26,89 %. Ez utóbbin belül vannak református-római katolikus házasságok (70), református-görög katolikus házasságok (23). Egy református evangélikus párválasztás is történt. A római katolikusok esetében a nemzetiséget kevésbé tudjuk kimutatni. Mindenesetre a 70 házasságkötésnél megkockáztatjuk, hogy az azonos nemzetiséghez (magyar) való tartozás volt az elsődleges szempont. Az egy évszázad alatt mindössze egy evangélikus fiatal kerül be a közösségbe, amely valószínűleg szlovák nemzetiségű. A görög katolikus házasságok aránya 6,4 4%-os. A felekezetből kiindulva ezt tekinthetjük a ruszin – magyar nemzetiségek keveredésének, jobban mondva a ruszinok beolvadási folyamatának.

Az összes házasságot tekintve a református vallási endogámia évtizedekre lebontva felekezetiileg a legzártabb a település 1921–1940 között (95 %-os a vallási endogámia), a legnyitottabb 1981–1990 (35 % endogám házasság) és 1991–2000 (41,03 % endogám házasság) között.

V. Összegzés

Összegezve a tanulságokat, megállapíthatjuk, hogy az egyén és családja életét, társadalmi helyzetét meghatározza, hogy teljes jogú tagként vagy kisebbségiként születik bele egy lokális közösségbe vagy később betelepültként vagy házasság révén kerül az adott településre. Minél több, a többségre jellemző adottságokkal, kulturális jegyekkel rendelkezik, annál könnyebb a beilleszkedése. A kisebbséghez, a nemzetiséghez való tartozást segíti az azonos

5 Erről a faluról írtam a közelmúltban, amely megjelenés alatt áll. Lásd: Örsi Julianna: Kaposkelecseny kapcsolatrendszere!

6 <http://kelecseny.Mindenkilapja.hu>

7 Az endogámia a tiszta endogámiára vonatkozik, azaz mindkét fél szülő és lakóhely szerint helybelinek számít. Ha külön-külön vizsgáljuk a fiatalok szülőhelyét és lakóhelyét, akkor sem mutat lényeges eltérést. Tehát a betelepülés a házasságok révén történt és nem egyéb (gazdasági) okokkal magyarázható.

vallási közösségbe, néprajzi csoporthoz való tartozás. A család, a vérségi kapcsolatháló mellett jelentős szerepe van az identitás, a nyelv, a kultúra megőrzésében az egyháznak és magának a lokális közösségnek. A 20. században – számos külső tényező hatására – az egyének hagyományos kapcsolathálója felbomlik, az új nagyobb távolságra ér el földrajzilag. Az addig stabil lokális és vérségi közösségek a felbomlás felé haladnak. Az új rendezési elvek még nem alakultak ki, amely elbizonytalanítja az embert. Ezért nagy szükség van az egyházra és más szervezetekre, intézményekre, amelyek segítik megőrizni az értékeket, a kultúrát, a nyelvet, az identitást.

Felhasznált irodalom

Örsi Julianna

1997

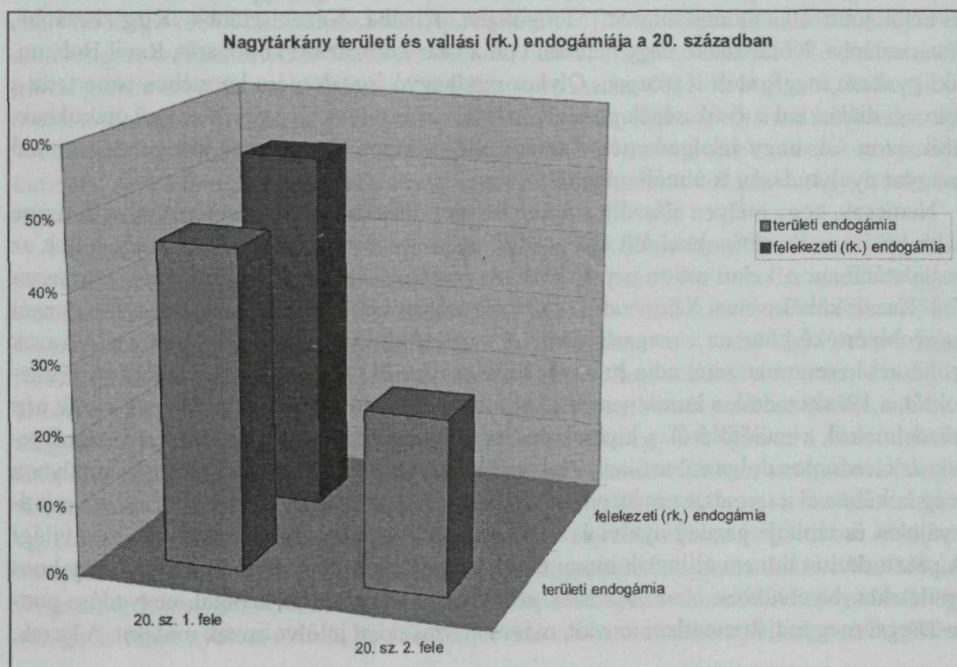
Magyarremete: Egy magyar település a román falvak „gyűrűjében” In: Csoma Zsigmond – Viga Gyula (szerk.): Európából Európába. Tanulmányok a 80 esztendő Balassa Iván tiszteletére. Budapest – Debrecen, 1997. Néprajzi Látóhatár VI. 370–376. p.

2006

Adatok Nagytárkány társadalomnéprajzához. In: Viga Gyula (szerk.): Nagytárkány I. Tanulmányok a község településtörténetéhez és néprajzához. Somorja – Komárom, 2006. 477–503. p.

m.a.

Kaposkelecseny kapcsolatrendszere In: Barna Gábor (szerk.): Kaposkelecseny.

Bartha Júlia

„Az én mániám a Kelet és az irodalom...”
 Körmendi Lajos keleti tárgyú írásai

2004-ben, az utolsó interjúk egyikében, az Arany János-díj átadását követően mondta Körmendi Lajos a fent idézett mondatot. Aki ismerte írásait, Őt magát, jól tudja, Lajos keleti érdeklődése a szülőföld, a Nagykunság révén eleve elrendelt. Aki ilyen mélyen kötődik a tájhoz, akit a kunsági föld így megfogott, nem kerülheti el sorsát. Nem véletlen, hogy a keletkutatás bölcsőjének tekintik Karcagot, hiszen kiváló turkológusokat adott a tudománynak. Németh Gyulát, Györffy Istvánt, Mándoky Kongur Istvánt. (Bár Györffy kutatásai nem kötődnek szorosán a turkológiához, annak eredményei mégis termékenyítőleg hatottak Györffy alföldi, szorosabban a nagykunsági néprajzi kutatására.)

A Kunságon úgy nő fel az ember, hogy már idejekorán találkozik azzal a különös történelmi tudattal, amivel a más vidékekről valók nemigen tudnak mit kezdeni, nem is hiszik. *Kuntudatnak* mondjuk, olyan etnikai tudat ez, ami a Kunság kultúráját a keleti, közép-ázsiai kipszak török népekhez köti. Körmendi Lajost ez a világ ragadta meg. Egy olyan népesség kultúrája, amely valamikor kunként jött ide, s most magyarként lépett Európába, a kunoknak ez a sajátos karaktere gazdagította a magyar kultúrát, és az európaiat is.

Részben ez, részben a Mándoky Kongur Istvánnal való barátsága okán fordult Körmendi Lajos érdeklődése a keleti rokon népek felé. Pontosan érezte azt a világot. Az 1980-as évektől több alkalommal utazott Mongóliába, Kínába, Kazakisztánba, Kirgizisztánba, Tatárisztánba. Költészetére nagy hatással volt a tatár származású költőbarát, Ravil Buharaj, aki gyakran megfordult Karcagon. Olykor rendhagyó irodalomóra keretében ismertette a karcagi diákokkal a török népek gondolkodását, költészetét a tágra nyílt szemű diákoknak, akik azon túl, hogy ízlelgethették a tatár költői világot, a messziről jött vendég kitűnő magyar nyelvtudásán is álmélkodhattak.

Nemcsak, hogy mélyen alászállt a rokon népek költészetének megismerésében, de egyre több kiváló műfordításokkal állt elő. Költői játékból a mongol rímelést is megtaláljuk az eszköztárban. A keleti rokon népek költészetének tolmácsolásában úgy érzem. A pusztai fiai. Kazak költők versei Körmendi Lajos fordításában című szerény megjelenésű, de annál nagyobb értékű kötet az a magaslat, amivel magyar költő nem állt elő korábban. A kazak költészet keresztmetszetét adja itt Abay Kunanbayevtől Oldzsasz Szuleymanig. A kezdetektől, a 19. századtól, a kazak nemzeti költészet megteremtésétől napjainkig. A kazak nép küzdelmeiről, a szülőföldről, a kipszak pusztai végtelenségéről, költészetéről, szerelemről tehát az élet fontos dolgairól szólnak ezek a versek. Arról a világról tudósítanak, amelyben még békében él a természet és az ember. A nomád hagyományokat őrző pusztai óvja mindnyájukat és táplálja gazdag nyelvi és folklórhagyományait. Milyen különös ez a világ! A pásztorkultúrák nem állítanak monumentális emlékeket, fényes templomokat, hatalmas épületeket. Nyelvükben élnek. A kazak jurta rácsa napóraként is szolgál, negyedóra pontossággal meg tudják mondani az időt, más-más szavakkal jelölve annak múlását. A kazak,

kirgiz gyermek úgy nő fel, hogy hetedíziglen tudja felmenőinek nevét. Kell is tudnia, mert nyolcadik ágon válik szét a törzs, ezzel védik a rokonházasságoktól magukat és vigyázzák a gének tisztaságát. Körmen di Lajost rabul ejtette ez a világ. Pontosan érezte és versfordításban vissza tudta adni annak minden rezdülését. Bámulatosan szép műfordításokat olvashatunk tőle.

Egy más aspektusból, a képzőművészet oldaláról közelíti a kazak világot Ötemiszuli Szalamatról, a festőművész pályaképéről írott kötetében. Szalamat a kazak sors festője. Sajátos módon állt ki a szovjet birodalmi elnyomás alatt élő, konok, egyenes tartású kazakokért: képekbe emelte az ősi kazak kultúra még fellelhető elemeit. Dokumentált is egyben azzal, hogy a művek egész sorában rögzítette az ősi kultúra és a hagyományok elmúlását eredményező kollektívizálás mindennapjait. Talán szokatlan, hogy a költészetről szólva egy festő pályaképét is bemutatta Körmen di Lajos. De ő nem csak költő volt, hanem publicista is, a rokon világ kultúrájának megismertetését felvállalta a napilapok és folyóiratok hasábjain is. A Jász kun Krónika munkatársaként Árapály címen külön rovata volt az ilyen írások számára. Itt olvashattunk népszokásokról, táltoshittről, a kunok rokonairól, világgá kürtölte, ha egy-egy könyv megjelent szeretett szülőföldjéről, a Nagykunságról.

Nemcsak ő kereste a keleti szálakat, őt is megtalálták az onnan indulók.

Körmen di Lajos neve ismerősen csengett a Kelet felől Karcagra érkezőknek. Egy időben azt hiszem nem volt olyan hátizsákkal jövő magyarul tanuló diák, aki ne zszugorgatta volna a zsebében Lajos címét és telefonszámát, hiszen köztudott volt, hogy oda mindenkor be lehet, sőt be kell térni, híreket hozni a távoli rokonokról, vagy csak a jó szó melegéért.

Sárán di József írja egy helyen: „Lajost ritka jó szimattal áldotta meg Teremtője, vonzza, szervezi maga köré a talentumos személyiségeket. (...) Megtalálják őt külföldi magyar és nem-magyar szellemtestvérei: kazakok, törökök, finnek, olaszok, franciák.” Hihetetlen energiával győzte ezt a nagy vendégjárást. Emlékezetem szerint 1985 óta vagyunk, kollegák és barátok. Sokszor elmondtam, e helyen is leírom, hogy a pályám irányának meghatározója volt, az ő javaslatára kezdtem a török tanulmányokba, s lettem a török népek néprajzának kutatója. Azóta mondhatni minden török vendégét ismertem, közülük nem egy, közös barátunk mondható.

A legmeghatóbb azonban az a barátság, ami Nadzsije Güngörmüs az Ankarai Egyetem professzorasszonya és Körmen di Lajos között volt. Nadzsije 1985-ben, harmadéves egyetemi hallgatóként érkezett Karcagra másik két társával. Családoknál helyeztem el őket, hiszen a nyelvyakorlás, a magyar kultúra megismerése volt a cél. Így történt, hogy Nadzsijének a Körmen di család adott otthont két hétre. Meghatározó volt ez a barátság, az akkori diáklány az Ankarai Egyetem Hungarológiai Tanszékének professzora lett, tanítja a magyar irodalmat, megismerteti a kortárs írók műveit is. Így lett egyetemi szakdolgozati téma Körmen di Lajos munkássága. Amikor 2001-ben Ankarában jártam, az egyetemi könyvtárban is, de Nadzsije tanárnő könyvespolcán is ott találtam Körmen di Lajos munkáit, egyelőre magyarul, de tudom, hogy készül egy török nyelvű válogatás is, hiszen a tanárnő nemcsak tanítója, hanem kitűnő fordítója is a magyar irodalomnak. Jó kai Mór, Mór icz Zsigmond, Képes Géza, Kós Károly után Körmen di Lajos munkáiból is megjelenik egy válogatás török nyelven. Ha itt járt Nadzsije, oda vezetett az első útja. Legutolsó találko-

zásukkor készült egy riport a Magyar Napló számára, ami sajnos kéziratban maradt. Az elmúlt húsz évben megfordult a Kossuth-téri házban dr. Dzseval Kaya, az Izmiri Egyetem, dr. Ali Bilgin, az ispartai Ak Deniz Egyetem tanára és Hamdi Mert író Ankarából. Körmendi Lajost lenyűgözte a keletiek szép képes beszéde. A közös érdeklődés, a kisebbségben élő török népek kultúrája iránti vonzalom hozta össze Kraszimira Georgievával, aki származását tekintve gagauz, bulgáriai török. A '80-as évek végétől debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem nyelvi lektora volt, gyakran megfordult Karcagon. Ő volt az egyik tolmács akkor is, amikor Mahammat Badrutdin kumik költő először járt Karcagon. Van valami fantasztikus mélysége a férfiak barátságának! Ők első találkozásra szót értettek, pedig nem beszéltek közös nyelvet. Ha Kraszimira nem tudott jönni, Szalai István segítségével cseréltek gondolatokat, de pontosan értették egymást. Mahammat Badrutdin volt az utolsó, aki Mándoky Kongur Istvánnal találkozott, ő fogta le a szemét Mahacskalában, ahol 1992. augusztus 22-én a karcagi származású nyelvész elhunyt. Badrutdin a Kunságra, a kunsági emberre volt kíváncsi, arra a közegre, ahol Mándoky felnőtt. Hat héten át élvezte a Kunság vendégszeretétét, közben egy kis kötetre való verset fordítottak le az övéiből. Örökké való tekintet címen 2003-ban jelent meg Karcagon. Benne a Két kipcak táltos című vers az igaz barátságról, rájuk is érvényes:

*„És voltunk két kovakő
Egymást tűzzé csihilók.
Minden szó szikrát ütött,
Gyűjtva szívünkben kohót.*

*Voltunk két biztos barát,
Kevés társ mondhatta el.
Kezem válladra téve,
Lehullt rólam a teher.”*

A Barbaricumról, a nagykunsági könyvműhelyről is szót kell ejtenünk, hiszen Körmendi Lajos volt a megálmodója, és mondhatni egyszemélyes intézménye. Átala, az ő baráti kapcsolatai révén jöttek oda a kitűnő kéziratok.

Már a névadás is önmagáért beszél. A Janus Pannonius által közismertté tett gondolat, mi szerint nemcsak Pannóniában, teremnek kincsek, „mi, akik itt élünk e keleti tájon, a Nagykunságban, ahol nagyon sok kulturkincs található. Azzal a daccal és hittel állítjuk, hogy nem vagyunk alábbvalók másoknál.” – vallotta Lajos az egyik vele készült interjúban. A Barbaricum Könyvműhely nem csak a Nagykunság, hanem bizvást mondhatjuk, hogy a keleti országrész kiadójává vált. Természetes volt tehát, hogy a Karcagon szerkesztett Keleti örökségünk sorozatot is vállalta a kiadó. Ebben a sorozatban jelentek meg Mándoky Kongur István: A kun nyelv magyarországi emlékei, Pálóczi Horváth András: Hagyományok, kapcsolatok és hatások a kunok régészeti kultúrájában, Bartha Júlia: Keleti tanulmányok című könyvek és a török népek népköltészetét bemutató kötetek, úgy, mint Kihúnyó augusztus-tus Török, tatár, csuvas népköltészet Cseh Károly fordításában, Amu darja széles vize Válogatás

a török népek folklórjából Mándoky Kongur István fordításában, Mahamat Badrutdin Örökké való tekintet (a kumik költő művei magyar nyelven Körmendi Lajos fordításában), Hoztam tenger mélyéről Krími tatár népdalok és találós kérdések Kakuk Zsuzsa fordításában. Amint a szépirodalom, kiváltképp a verses kötetek, úgy az orientalisztika sem érdekli különösképp a nagy kiadókat, ezért is gondolunk hálásan a Barbaricumra illetve Körmendi Lajosra, aki vállalta, gondozta a keleti témájú munkák megjelenését is.

Mi mással is fejezhetném be ezt az írást, mint egy kazak költő, Ebdirahmankizi Turzunhán Kötelesség című versével. Körmendi Lajos ültette át nyelvünkre, ez az Ő üzenete is:

*„Ne mondd, költő vagy, ha szakadatlan nem áradsz,
Ha megdöngetni az ég kapuját nem fáradsz!
Föld lakói közt, ha másokat is ügvelsz, óvsz,
Emberként akkor magad elé tán kiállhatsz.*

*Másnak nem ártasz, sok lesz majd a te barátod,
„Ha magad után az ajtókat be nem vágod”.
Tán nem hiába éltél, ha mások arcán a
Vers-gyűjtotta öröm tüzét lobogni látod.”*

Körmendi Lajos és Utemiszuli Szalamat kazak festő – Karcag, 1998

Besenyi Vendel

Boldoggá avatási eljárásra felterjesztett jászberényi kötődésű ferences szerzetesek

A közelmúltban, 2009-ben ünnepelte a katolikus világegyház a ferences szerzetesrend megalakulásának 800. évfordulóját. Jászberény ősi ferences város, Szent Ferenc fiai a 15. század közepétől mintegy fél évezreden keresztül az 1950-ben történt kényszerű távozásukig fejtették ki áldásos tevékenységüket városunkban. Barátok voltak a szó szoros értelmében, a nép barátai. A történelem folyamán sok nélkülözésben és szenvedésben volt részüik többen a hitük és elveik mellett való kitartás, kiállás érdekében a vértanúhalált is választották.

A 20. századot a vértanúk századának is lehetne nevezni. A 20. század főleg pedig annak 1944 utáni időszaka a névtelen mártírok, elfelejtett vértanúk évfordulójának a története (is) a Kárpát medencében. Ezek között az áldozatok között jelentős számban található keresztény gondolkodású közéleti személyiségek, úgy világiak, mint egyháziak.

Önkénytelenül is felvetődhet a kérdés, mi a közös jellemükben és a megpróbáltatások következtében miért vállalták a mártíromságot, illetve a vértanú halált is. Harrach Péter a ezt írja: „A válasz egyszerű, keresztényként élték életüket, szemlélték a világot. ... Tetteiket a hitükből adódó társadalmi feszültség motiválta. Ezek a tettek a helytállás erejével és az intézkedések hatékonyságával alakították a társadalmat. ... Voltak akik egyházi közönségben mások a politika színpadán, vagy a kettő találkozásában tevékenykedtek. Mindnyájukról elmondhatjuk, keresztény közéleti személyiségek voltak. Nem csupán önmagukért, vagy szűkebb családjukért éltek, hanem a nagyobb közösségért, egyházukért és nemzetükért is. Jellemüket nyilván neveltetésük alapozta meg, de az emberpróbáló idők edzették. Olyan korban éltek, amikor elkötelezettségüket nemcsak alkotó tevékenységükkel, hanem kitartó hűségükkel is bizonyítani kellett. Miközben egyházépítő és társadalomszervező munkájukat végezték, el kellett viselniük a hatalom támadásait. Többen életüket is adták hitükért.”¹

A 20. század diktatúráinak üldözöttei között jelentős számban voltak ferences rendi szerzetesek, közöttük többen akik az életüket is feláldozták meggyőződésükért, hitükért és fogadalmuk megtartásáért. A mártírok közé tartozik az a hét magyar ferences szerzetes is, akik 1944 és 1954 között hitükért vállalták a halált. A magyarországi ferences rendtartomány e hét vértanúhalált halt szerzetes boldoggá avatási eljárását kezdeményezte. A Magyar Katolikus Püspöki Konferencia 2010. decemberében hozott döntése alapján támogatja ezt az ügyet. 2011. november 27-én Erdő Péter bíboros a magyar katolikus egyház prímása a Budapest-Pasaréti ferences templomban szentmisével egybekötve megindította boldoggá avatási eljárásukat. Így hét magyar szerzetes útja indult el a boldoggá, esetlegesen később a szenté válás útján.

¹ Harrach Péter: Keresztény közéleti személyiségek a XX. században. Kairosz Kiadó, Budapest, 2011.7. p.

Kik ők?

Körösztos Krizosztom	1900–1944	élt 44 évet
Kovács Kristóf	1914–1944	élt 30 évet
Hajnal Zénó	1900–1945	élt 45 évet
Kiss Szaléz	1904–1946	élt 42 évet
Lukács Pelbárt	1916–1948	élt 32 évet
Kriszten Rafael	1899–1952	élt 33 évet
Károlyi Bernát	1892–1954	élt 62 évet

E hét ferences atya közül négy jászberényi kötődésű. Károlyi Bernát, Kiss Szaléz és Lukács Pelbárt életük folyamán a jászberényi ferences kolostorban is szolgáltak egy ideig – míg Kovács Kristóf Jászberényben született. A továbbiakban e négy személy életét, tevékenységét szeretném röviden bemutatni.

I. Aki misszionárius is volt

Károlyi Bernát 1892. június 19-én született Almáskamaráson. A keresztségben az Ádám nevet kapta (Bernát a szerzetesi neve). 1907. szeptember 5-én lépett be a ferences rendbe. Egyszerű fogadalmát 1908. szeptember 6-án, ünnepélyes örök fogadalmát pedig 1913. június 22-én tette le. 1915. január 25-én szentelték pappá. Működési helyei: 1915–1917 Baja, 1917–18 Buda, 1918–19 Szécsény, 1919–21 Szatmárnémeti, 1921–25 Dunaföldvár, 1925–26 Jászberény, 1926–28 Kecskemét, 1928–29 Vác, 1929 Kecskemét, 1929–1938 között missziós lelkész Kínában, 1936–38 között a kínai magyar ferences misszió főnöke. 1938-ban betegsége miatt haza kellett jönnie, további állomás helyei: 1938–39 Vác, a Kapisztrán Nyomda igazgatója. 1939–41 a pasaréti rendház főnöke, 1941–47 Kecskemét, 1945-től ott házfőnök, 1947–49: Pasaréten házfőnök.

Bernát atya népszerű hitszónok és közkedvelt lelkipásztor volt. 1939-től a háború végéig az Isten dalosai című havonta megjelenő hitmozgalmi folyóirat főszerkesztője volt. Kecskeméti működési ideje alatt kétszer is letartóztatták. Első ízben a lakosság nyilvános tiltakozása miatt szabadon engedték, a második alkalommal 7 hónap szabadságvesztésre ítélték. Ok: demokrácia elleni izgatás.

1949. november 28-án újra letartóztatták, kémkedés és hazaárulás vádjával 15 évi szabadságvesztésre ítélték. Rabsága éveiben Bernát atyát a legváltozatosabb formában kínozták, éheztek, ütlegettek, földre tiporták bordáit eltörték, többször és hosszú órákig kurtavásba kötözték. Amikor szervezete már nem bírta elviselni a megpróbáltatásokat, rabtársai visszaemlékezései alapján 35 kilogrammra lefogyva rabkórházba szállították. Meggyógyítani már nem tudták, a budapesti rabkórházban halt meg 1954. március 2-án.

II. A gyónás titok 20. századi áldozata

1928 és 1941 között Jászberényben a ferences kolostorban működött a rendi főiskola első két évfolyama. A Kapisztrán Szent Jánosról nevezett Ferences rendtartomány kispapjai Jászberényben kezdték meg a tanulmányaikat, majd Gyöngyösön folytatták és fejezték be azt be.

1934-ben a jászberényi főiskola új magisztert kapott Kiss Szaléz személyében. Július 29-én érkezett Jászberénybe, augusztus 5-én távozott a régi magiszter, s augusztus 5-től ő folytatta tovább a munkát. Ekkor még 30 éves, azonban írásai, beszédei, lelkigyakorlatai következtében országosan ismert személyiség. Ideérkezésekor találóan írja róla a Historia Domus jegyzője: „akinek jó híre idáig és eddig terjedt és akinek itteni működéséhez jogsultán nagy reményeket fűzhetünk. Isten támogató áldása kísérelje hasznos munkálkodását.”

Kiss Szaléz 1904. július 27-én született Szegeden. A keresztségben a László nevet kapta (Szaléz a szerzetesi neve). Édesapja cipész volt a nagy háború első évében. 1914-ben meghalt, öt árva hagyott maga után. Édesanyja Halász Piroska – cipőfűző- újra férjhez ment és ismét 5 gyermeke született, így 10-en voltak testvérek. A gyermek László az egyszerű életet és szegénységét korán megismerte. 1920 október 3-án kérte felvitelét és Kapisztrán Szent Jánostól nevezett ferences rendtartományba. 1921. október 4-én ideiglenes, 1925 július 28-án pedig örök fogadalmat tett. 1928. szeptember 2-án szentelték pappá.

Pályafutását, mint magiszter a pécsi kis szemináriumban kezdte. Diákjai nagyon szerették és tisztelték, szinte példaképüknek tartották. Rendi előljárói Pécsről helyezték át Jászberénybe 1934-ben.

Szaléz atya sokat dolgozott, igyekezett a kispapokat a valós gyakorlati életre nevelni, felkészíteni. Papi szolgálatát is híven ellátta. Ha kellett helyettesített, vagy valamelyik környékbeli plébánián nagyobb ünnepek előtt segített a gyóntatásban. Keresett hitszónok volt a környéken, több helyre hívták búcsúra, vagy egyéb ünnepekre. Jászberényben a porcinkulai búcsúk alkalmával (melyen egy-egy alkalommal 8-10.000 ember is részt vett abban az időben) rendezett harmad rendi gyűlések rendszeres előadója volt. Sokat misézett a berényi tanyavilág templomaiban is, ahol az aznap esedékes keresztelési szertartásokat is elvégezte. Még élnek olyan személyek, akiket ő keresztelt. A tanyavilágot járva megismerte annak népét és a nép életét, különbségeket tudott tenni az akkori Jászberényre jellemző hármás életmód: a városi, a falusi és a tanyai között. Visszaemlékezők szerint temperamentumos, forradalmár lelkületű, vehemens, tüzes lelkületű szónok volt. Megjelenésével, hanghordozásával és mozdulataival egyaránt lekötötte hallgatóságát. Rendkívüli módon érdeklődött a szociális kérdések iránt. Szentbeszédeiben gyakran foglalkozott a szegények és elesettek problémáival. Nagy műveltséggel rendelkezett, több nyelven beszélt és jó írói tehetséggel volt megáldva.

A kolostorban a magiszteri feladatai mellett ellátta a lektori és egy ideig a prokurátor feladatokat is. Ő volt a helyi irgalmasrendi nővérek gyóntatója is. Bekapcsolódott a város katolikus közéletébe, különböző szervezetek hívták előadást tartani, fiatal kora ellenére tudós páternek tartották.

Szaléz atya kora haladó fiatal katolikus értelmiséghez tartozott. Írásainak többsége a fiatal katolicizmus társadalmi és irodalmi folyóiratában, az 1931-ben alapított „Korunk szava”-ban jelent meg. A Korunk szava a kor konzervatív egyházi orgánumaival szemben modernebb gondolkodásmódot képviselt a társadalmi és politikai kérdésekkel kapcsolatban. A folyóiratot a benne megjelent írások szellemisége miatt 1938-ban betiltották.

Ebben a folyóiratban jelent meg 1936. november 1-én „A katolikus Jászberény” című írása. A város és környékének társadalmát és egyházszerkezési kérdéseket is taglaló dolgozata megjelenése vihart kavart. Hamarosan éles ellentétbe került a rend vezetőivel és nem utolsó sorban kihívta maga ellen a helyi plébános, dr. Kele István nemtetszését is, s innenstől kezdve az események gyorsan pörögtek.

A Jász Hírlap 1936. november 14-i számában két nyílt levél jelent meg. Az egyiket a Jász Múzeum igazgatója írta, aki sok mindennel egyetértett a cikkben leírtakkal, azonban nehezményezi, hogy a világi papságnak a történelemben betöltött szerepéről nem szól az írás. A másik cikk írója egy Egerben élő jászberényi születésű római katolikus lelkész, az általa tévesnek vélt állításokra reagál. A jászok hibáival kapcsolatban hiányolja a megoldást és azt hosszasan taglalja. A megoldásra váró problémák emlegetését, pedig olyan bűnnek tartja, „melyért a Ft. Páter is felelősségre vonható”.

November 21-én „Az igazság érdekében” újabb nyílt levelet közöl a Jász Hírlap. Ez a cikk 18 olyan jászberényi személy állásfoglalását tartalmazza, akik az eredeti cikket elolvasták. Elmondják, hogy Jászberény közössége e két nyílt levél alapján értesült és tájékozódott Szaléz atya cikkéről, s így foglalt állást tévesen benne. Mert ha olvasta volna a lap olvasóközössége az eredeti cikket, s nemcsak ezen egyoldalú válaszokat, akkor tudott volna helyesen bírálatot mondani róla. Végső következtetésként írják: „Főtisztelendő páter ezen tanulmányával, javítani akart, jó szándék vezette, márpedig a javítás első feltétele a bajok megállapítása ami – elhisszük – egyeseknek lehet kellemetlen. Aki a Pátert ismeri, tudja, hogy csak jót akarhatott. P. Kiss Szaléznek Jászberény város vallási, szociális és társadalmi életében kifejtett agilis, hasznos és eredményes működéséért inkább köszönet és támogatás jár, mint támadás.”

A bajt tetézte még egy esemény.

November 25-én, Szent Katalin ünnepén a kispapok Szaléz atya rendezésében ünnepélyt tartottak a kultúrházban. Az ünnepségre a tartományfőnök P. Herman Hermenegild is jelen volt, azonban a város plébánosa viszont nem jelent meg. Az ünnepségről a Jászkürt november 28-i száma szép méltatást közölt. Az ünnepségen „P. Szaléz is igen vehemens beszédet tartott, – az „elvek melletti vértanúságig” kész kitartásról” – olvasható a História Domus-ban. Ez a beszéd a tartományfőnököt lehangolta és lehangolta az is, hogy Szaléz atya a fentebb említett cikkével kapcsolatban a vitát folytatni akarta. Ennek ellenére ő Szaléz atyát menteni akarta a további támadásoktól, s november 27-én áthelyezte Salgótarjánba, ahol egy atya súlyosan lebetegedett, annak a helyére.

Hirtelen eltávozása „nagy zökkenőt” okozott a főiskolán, ahol a diákok rajongásig szerették és tisztelték. Nagyon nehéz volt a felkavarodott klerikátot megnyugtatni és az izgalmakat „megfelelően lecsillapítani” – olvashatjuk a háztörténelemben.

A feltárt dokumentumok, az eddigi kutatások és olyan helyi személyek visszaemlékezései, akik ismerték Szaléz atyát – megerősítik azt az eddigi feltételezést, hogy a város plébánosa eszközölte ki a tartományfőnöknél Jászberényből való elhelyezését, sőt nem sokkal ezután nemcsak Jászberényből, hanem az országból is mennie kellett.

A rend 1937-ben a rendi vezetés Salgótarjánból Amerikába küldte missziós lelkésznek. Az Egyesült Államokban igen aktív lelki pásztor tevékenységet folytatott, azonban erős honvágy gyötörte és 1942 január havában hazautazott. 1942-től Debrecenben házfőnök, ahol részt vett a zsidók mentésében, náciellenes beszédei miatt pedig többször feljelentették. A Gestapó le akarta tartóztatni. Megmentése érdekében újra a rend lépett közbe, 1944. júniusában áthelyezték Gyöngyösre, s ott a rendi főiskolán újra magiszteri teendőket látott el.

A háború után Gyöngyösön bekapcsolódott a kisgazdapárt, munkájába. Különösen fontosnak tartotta az ifjúsággal való foglalkozást, s ezért megalakította a Keresztény Demokratikus ifjúsági Közösséget, a KEDIM-et, mely igen sikeresen működött, vasárnaponként 500–600 középiskolás diák – fiú és lány – vett részt a rendezvényein. Közben írásai jelentek meg a helyi sajtóban is.

Újabb fordulatként 1946 húsvét utáni vasárnapján letartóztatták. 1945–46-ban Gyöngyösön és környékén rejtélyes bűnesetek történtek, melyekben többek között szovjet katonákat is lelőttek. Ezeket fiatal középiskolások végezték. Szaléz atya személye valószínű azért került ebbe az ügybe, mert nagy befolyással volt a fiatalságra, s ezáltal veszélyessé vált a hatalom számára. Először Gyöngyösön vallatták, majd Budapesten, az Andrássy u. 60-ban.² Ügyét később átadták a szovjet katonai hatóságoknak, akik „szovjet katonák elleni merényletre való felbujtás és összeesküvés” vádolták. Átszállították a szovjetek Vilma királyné úti börtönébe. A vallatások folyamán kegyetlenül megkínózták, a gyanúsított fiatalokra utaló gyónási titkot szerették volna tőle kicsikarni, erre azonban a legnagyobb kínzások ellenére sem volt hajlandó.

Augusztus közepén átszállították a szovjetek Konti utcai ügyészségre. Itt került sor a tárgyalásra 1946. szeptember 9. és 12. között. Péter Kiss Szalézt halálra ítélték. E perrel kapcsolatban 42 személyt – köztük sok fiatalt – tartóztattak le. Négy személyt végeztek ki, a többiek 7–10 év közötti börtönbüntetést kaptak, akiket ezután a Szovjetunió munkatáborába szállítottak. A kivégzéseket feltehetően Sopronkőhidán, a szovjetek Közép-európai Gyűjtőfogházában hajtották végre 1946. október 27-én, vagy 1947. január 8-án.

P. Kiss Szaléz kivégzésének pontos ideje és eltemetésének helye nem ismert. Halálával kapcsolatban háromféle változatról lehet olvasni a szakirodalomban. Kivégezték golyó által, kivégezték levegő injekcióval (karjába- vénájába levegőt fecskendeztek), és vannak akik azt állítják a Szovjetunióban látták és ott halhatott meg egy munkatáborban.

Röviden ezek a magyarországi kutatások eredményei.

Az Oroszországi Föderáció Legfőbb Ügyészsége 1993. május 25-én kelt 13-1024-89 sz. rehabilitációs igazolásával – „A politikai megtorlások áldozatának rehabilitációjáról szóló 1991. október 18-án elfogadott törvény 3. és 5. paragrafusára” alapján – rehabilitálta Kiss Szaléz atyát. Ezen igazolás szerint 1946. július 12-én tartóztatták le (e napon adhatták át a magyar hatóságon a szovjet hatóságnak – B.V.). 1946. szeptember 10.-14. között ítélte el a Központi Hadseregcsoporthoz tartozó katonai bíróságra, a „büntetés mértéke: az OSZSZK büntető törvénykönyv 49. paragrafus alapján – az OSZSZK büntető törvénykönyve 58-2 58-8 58-11. törvény szerint – a legsúlyosabb büntetéssel, főbelövéssel sújtották. Az ítéletet 1946. december 10-én végrehajtották.”

Megjegyzésként ide kívánczik még, a peranyagot, továbbra is Moszkvában őrzik, azt még nem bocsátották a magyar hatóságok részére.

III. Aki fogolyként halt meg a Szovjetunióban

A második világháború alatt élt a Jászberényi ferences kolostorban egy kiváló szónoki képességgel megáldott, nagyműveltségű jó nyelvi érzékkel és kiváló pedagógiai érzékkel rendelkező atya, Lukács Pelbart.

Ebben az időszakban úgynevezett Szeráfi Kollégium volt elhelyezve a rendházban. A kollégium lakói gimnáziumba járó diákok voltak, elhelyezkedésüket és ellátásukat a rend biztosította. Innen jártak a gimnáziumba, tehát mai fogalmaink szerint diákotthonként működött, a diákok a ferences atyák felügyelete alatt folytatták tanulmányaikat. E diákok magiszter-helyettesi teendőit látta el Pelbárt atya.

Életéről kevés adat áll rendelkezésre, jászberényi itt tartózkodásra pontosan nem ismert.

1916. február 18-án született Valpon – Verőce megyében. A ferences rendbe árva gyermekként került. 1936. augusztus 29-én kezdte meg novisiusi évét a Kapisztrán Szent Jánosról nevezett magyarországi ferences rendben. 1937. augusztus 30-án tett egyszerű, majd 1940. május 3-án ünnepélyes örök szerzetesi fogadalmat, 1942. június 21-én szentelték pappá. Tanulmányi ideje alatt a szünidőket igyekezett külföldön eltölteni és amelyik országban járt, annak a nyelvét megtanulta. Jól beszélt angolul, németül és törökül.

1943-tól Jászberényben helyettes magiszter, s mellette mint lelkipásztor is aktívan tevékenykedik. Misézik a berényi tanyavilág templomaiban és jár helyettesíteni a környező községekbe is. Jászfelsőszentgyörgyön még élénken emlékeznek rá. Jászberényben kiváló hitszónokként is köztisztületnek örvendő aktív személynek tartották. Szentbeszédeire özönlöttek a hívek, s elhelyezése után ha visszajött Jászberénybe, az ő általa celebrált miséken zsúfolásig megtelt a barátok temploma. Jászberényi tartózkodási ideje alatt elvégezte a hittanári szakot, s utána elhelyezték hittanárnak Hatvanba, ahol egyben házfőnök és a polgári fiúiskola hittanára is volt. Ugyanúgy, mint Kiss Szaléz esetében, találkoztam olyan személyekkel, akiket berényi tartózkodása alatt Pelbárt atya keresztelt. Visszaemlékezők alapján 1945-ben már nem tartózkodott Jászberényben – a Katolikus Lexikon szerint 1946-ban hittanár Hatvanban.

P. Kiss Szaléz kezdeményezését követve Hatvanban is szerette volna megvalósítani a Keresztény Demokrata Ifjúsági Mozgalmat. Emiatt került szembe a hatalommal. A politikai rendőrség 1946. május 6-áról 7-re való éjjel letartóztatta.

Kiss Szaléz letartóztatása után mindenképpen szélesíteni kellett az „összeesküvők körét, mivel Hatvan és Gyöngyös nincs messze egymástól és a két ferences atya jól ismerte egymást, így szinte kívánczolt és adva volt az alkalom, hogy őket ugyanabban az „állam-ellenes, demokratikus ellenes, szovjetellenes tevékenységgel vádolják és ügyüket összeko- vácsolják. A per szerint az összeesküvés vezetői P. Kiss Szaléz gyöngyösi ferences kiváló hitszónok és az ifjúság kiváló vezetője, valamint Lukács Pelbárt hatvani ferences atya lettek. A vád szerint P. Pelbárt volt az összekötő Hatvan és Gyöngyös városa között a szovjetellenes szervezkedésben és tudott a gyöngyösi katonagyilkosságok előkészületeiről is.

Miután megjárta a magyar börtönöket, az első kihallgatások után a szovjet KGB kikérte. A szovjet hadsereg katonai törvényszéke 1946. szeptember 14-én Budapesten a Konti utcában 10 évi javító-nevelő munkatáborban letöltendő szabadságvesztésre ítélte. Októberben társaival együtt átszállították Sopronkőhidára a Szovjet Hadsereg Közép-európai Gyűjtőtáborába, innen tovább vitték a Szovjetunióba, a Finn Karéliában működő munkatáborba.

Kiszállításkor már gyomorbeteg volt, majd TBC-s lett, s végül embertelen kínok között 1948. április 18-án gégerákban halt meg Kölley György, a későbbi fehérvári egyházmegyés áldozópap karjai között.

Pelbárt atyát az orosz hatóságok az Orosz Föderációnak „A politikai megtorlások áldozatainak rehabilitációjáról szóló, 1991. október 18-án elfogadott törvény 3. és 5. paragrafusára alapján” rehabilitálták.

IV. A pásztor, aki nem hagyta el a nyáját: P. Kovács Kristóf (1914-1944)

A városhoz való kötődése nemcsak szerzetesi mivoltából adódik, hiszen Jászberényben született 1914. december 16-án. A keresztségben az István nevet kapta a rendbe való belépéskor vette fel a Kristóf nevet, mely Krisztushordozót jelent. Édesapja Kovács István, ácsként kereste kenyerét, s mellette csekélyke földterületén gazdálkodott. Édesanyja, Bóta Marcella a család háztartását vezette. Istvánnak még két testvére született: József 1918-ban és Károly 1922-ben.

A négy elemi elvégzése után 1925-ben beiratkozott a helyi József Nádor Reálgymnáziumba, ahol az 1932/33-as tanévben sikeres érettségi vizsgát tett. Gimnáziumi éve alatt kitűnt a könyvkötői tehetségével. Az intézetben mai szóval élve könyvkötő szakkör működött, feladatuk az intézet elhasználandó könyveinek újrakötése volt. IV osztályos korától a VIII. osztály befejezéséig tagja volt a szakkörnek, melynek 3 éven keresztül (V-VI-VII. osztályos korában) a vezetője is volt. Ez irányú munkájáért minden évben dicséretet kapott. Az osztályból 26 főből 13-an jelentkeztek papi pályára, közöttük ő is. Osztálytársai elmondása alapján az érettségi banketten éjfélkor felállt az asztaltól, elköszönt barátaitól a azt mondta: holnaptól megy szerzetesnek.

Érettségi után Szent Ferenc rendjébe kérte a felvételt, a szerzetességre érzett elhivatottságot. Példaként állt előtte a jászberényi barátok elhivatottsága és áldásos tevékenysége (a rend ebben az időben élte virágkorát Jászberényben) és szülei, főleg pedig Bóta nagymamája (Bóta Istvánné Hartyányi Mária +1945. április 9.) buzgó hite és mély vallásos elkötelezettsége. A Bóta nagymama ferences harmadrendi tag is volt. Teológia tanulmányait Jászberényben és Gyöngyösön végezte.

Kristóf atyát 1938. június 29-én szentelték pappá Gyöngyösön. Első szentmiséjét Jászberényben, a Barátok templomban mondta.

1933. augusztus 29-én lett a rend tagja. 1934. augusztus 30-án ideiglenes, 1937. szeptember 8-án végleges fogadalmat tett.

Szolgálati helyei: 1938–39: Rozsnyó 1939–40: Pécs, 1940–42: Kassa, 1942–44: Debrecen. 1944-ben Pécsre helyezték, azonban kérte, hogy szerzetes papi munkáját Újvidéken folytathassa tovább. Az a nem titkolt vágy sarkalta, hogy életét áldozhassa egyháza és népe szolgálatában, Krisztusért és a hitéért.

Rendtársai kiváló nevelőnek tartották, a hívek szerették. Egyik rendtársa, Kamarás Mihály elmondása szerint érezte, hogy rövid életű lesz és azt is, hogy erőszakos halállal fog meghalni. Mintegy ezt bizonyítja az is, amikor 1944-ben szabadságon itthon volt, elbúcsúzott a hozzátartozóitól.

1944 őszén, amikor a front közeledett Délvidék felé, a rendház értékeit felvitte a budai központba. A tartományfőnök jóindulatúlag figyelmeztette, jó lenne, ha nem menne vissza Újvidékre, mert a szerbek bevonulása után számíthat azok bosszúálló tevékenységére. Kristóf atya visszautazott, „úgy vélte ha jó pásztor akar lenni, akkor most itt az alkalom, hogy ezt bebizonyítsa. Közelednek a farkasok, akik a nyájra törnek, s ha a legfőbb pásztor úgy kívánja, akkor neki életét kell áldoznia juhaiért – nem pedig menekülnie” – írja róla Hetényi Varga Károly.

1944. október 20-án az utolsó magyar katonai és csendőralakulatok is elhagyták Újvidéket, október 23-án pedig bevonultak a városba a szovjet és szerb csapatok, akik kegyetlenkedni kezdtek. Kristóf atya tudta, ha a szerbek visszatérnek a Délvidékre, a magyar lakosság nem számíthat kíméletre. De tudatában volt annak is, hogy egy pap nem hagyhatja el őrhelyét, csak akkor, ha minden híve elköltözött. Rendtársaival és sok hívével együtt október 23-án vagy 25-én vették őrizetbe őket. Először a péterváradai erődbe terelték valamennyiüket, majd hosszú gyalogmenetbe a Szerémségbe, Indija falu felé hajtották őket. Útközben a partizánok vasvesszővel és puskatussal verték őket és főleg pedig papokat. Kristóf atya lába súlyosan megsérült, majd egy katona bajonettel felhasította az oldalát, valaki pedig fejbe vágta, és dőlt belőle a vér. Ekkor már Indija határában voltak. Társai megittatták, de szájából véres víz csorgott vissza. Kamarás Mihály atya volt mellette, utolsó szavait neki mondta: „Sic debuit esse.” – Így kellett történnie. Egy arra haladó szovjet teherautó felvette a szenvedő Kristóf atyát, azonban egy őr felugrott a platóra és agyonlőtte. – 1944. november 2-át írtak ekkor. Holtteste a Szerémségben, Indija határában tömegsírban várja a boldog feltámadást. Halálhírét Várad BÉla tartományfőnöki titkár közölte édesanyjával egy évvel később, 1945 őszén: „szomorú hírt kell közölnöm. Szegedről és Újvidékről nyert értesüléseink szerint kedves fiát, Páter Kristófot a szerb partizánok a múlt év november 2-án a Szerémség egyik kis falujában papsága miatt agyonlőtték. Ez a hír biztosak mondható”.

Családtagok visszaemlékezéséből tudjuk, ettől kezdődően az édesanyja a fia falon függő képét letakarta – és ha vendégség volt náluk – egy terítéssel többet tett fel az asztalra, Kristóf atya fényképéről pedig levette a terítőt. Így emlékezet halott fiára, így gyászolta Isten szolgájaként vértanúhalált halt, szeretett szerzetes papfiát.

Kristóf atya hű maradt a rábízott hívekhez, s ez életébe került. Neve a jászberényi II. világháborús emlékművön meg van örökítve, azonban személye még itt Jászberényben is kevésbé ismert, a Katolikus Lexikon sem említi a nevét. Egyszerű, szerény ferences barát volt.

Emlékét őrizzük meg az utókor számára!

Befejezésként engedjék meg, hogy egy sajtóközleményről szóljak.

A ferences sajtóközpont 2011. január elején sajtóközleményt adott ki, mely szerint: Megkapta a hivatalos egyházi jóváhagyást Erdő Péter bíborostól január elején az az imaszöveg, mellyel a hét ferences vértanú boldoggá avatását segíthetik a hívek. ... A hivatalos ima szövege:

„Erős és Igaz Istenünk!

Te Bernát szolgálád és társai életében csodálatosan kibontakoztattad a kereszti minisztériumát, amikor áldozatvállalásuk által a diktatúrák sötétségében is felragyogtattad a hit világgosságát.

Kérünk dicsőítsd meg szolgálóidat szentegyházadban, hogy hitvalló életük és vértanúságuk példája ma is bátorító erőforrásuk legyen a szegény és alázatos Krisztus követésében. Aki él és uralkodik mindörökké. Ámen.”

Jászberény – 2012. április 15. – régen Fehér vasárnap, ma Isteni Irgalmasság vasárnapja

Felhasznált irodalom

- Pater Kiss Szaléz
2003 A katolikus Jászberény – Besenyi Vendel előszavával In: Jászsági Évkönyv. 101–106. p.
- Besenyi Vendel
2011 A pásztor, aki nem hagyja el a nyáját – Páter Kovács Kristóf 1914–1918. In: Jászsági Évkönyv. 184–186. p.
- Besenyi Vendel
2003 Kiss Szaléz és Jászberény. Jászberény. – kézirat.
- Hetényi Varga Károly
2000 Szerzetesek a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában. I. kötet. Márton áron Kiadó, Budapest.
„Te meztelen Krisztus, hol hagyta az ingedet?”
2000 „Te meztelen Krisztus, hol hagyta az ingedet?” – Ferencesek a feloszlatás idején. Kapisztrán Szent Jánosról nevezett Ferences Rendtartomány és a Vigilia Kiadó, Budapest.
- Keresztény
2011 Keresztény közéleti személyiségek a XX. században. Kairosz Kiadó, Budapest.
- Földesi Margit
2002 A megszállók szabadsága. Kairosz Kiadó, Budapest.
- Rózsás János
2000 Gulág lexikon. Püski Kiadó, Budapest.
Magyar Katolikus Lexikon. V., VIII., XIV. kötet. Budapest, 2001, 2003, 2009.

1. kép. Kovács István Kristóf első miséje

2. kép. Hét Krisztusért adott élet

3. kép. Kovács István Kristóf paptársai körében

„A család helye, szerepe a lokális társadalomban”

– Interdiszciplináris konferencia Szolnokon –

2011 szeptemberében nagyszabású tudományos eszmecezerét rendezett a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Tudományos Egyesület a család intézményéről. A két napos szolnoki konferencia társrendezői voltak a Magyar Néprajzi Társaság Társadalomnéprajzi Szakosztálya, a Jász-Nagykun-Szolnok megyei múzeumszervezet, a szolnoki római katolikus és református egyházközségek. A helyet a Tiszaparti Római Katolikus Gimnázium biztosította. A rendezvény sikeres megrendezéséhez önkéntesek is hozzájárultak. „Nagykunsági családfák” címen a Túrkevei Kulturális Egyesület rendezett kiállítást. A rendezvényt Jász-Nagykun-Szolnok Megye és Szolnok Város Önkormányzata is támogatta. A konferencia azonban nem jöhetett volna létre az előadók és a szervezők önzetlen munkája nélkül.

A kétnapos rendezvénynek közel 200 résztvevője volt. Ötven előadást tartottak a szakemberek a plenáris ülésen és a szekciókban. „A család helye, szerepe a lokális társadalomban” című konferencián különböző tudományágak (történettudomány, közgazdaságtan, néprajz, demográfia, szociológia, kulturális antropológia) képviselői és a családok helyzetével foglalkozó gyakorlati szakemberek, lelkészek vitatták meg a társadalom alapintézményének fejlődését, sajátosságait, jelenlegi helyzetét és fogalmaztak meg javaslatokat a fenntarthatóságára, erősítésére. A neves szakemberek mellett pályakezdő doktoranduszok is bekapcsolódtak az országos konzultációba.

A plenáris ülésen Kaposi Zoltán és Bánkiné Molnár Erzsébet történészek a családi összetartozás szerepét illetve a törzsökös és idegen családok közötti viszonyt mutatták be a polgárosodó társadalomban. Szabó László nagyívű előadást tartott az egészséges nemzeti kultúra biztosítékairól. Pozsony Ferenc az Orba-széki kutatásuk módszerét és eredményeit ismertette. Örsi Julianna a házasság és a család szerepét az egyén és a közösség szempontjából mutatta be. Nagy megdöbbenést okozott Pongrácz Tiborné demográfus-szociológusnak az átalakuló családokról szóló, grafikonokkal, számokkal illusztrált előadása. Ez utóbbi különösen alátámasztotta a konferencia megrendezésének szükségességét, a társadalom mozgósítását a család intézményének megőrzése, a gyermekvállalás, a nemzet fennmaradása érdekében.

A konferencia a továbbiakban három szekcióban folytatta munkáját: 1.) A hagyományos család története, genealógiája, 2.) Család a változó társadalomban, 3.) Hitélet és család. Az első szekcióban innovatív földbirtokos, paraszt, iparos, kereskedő és értelmiségi családok életével, mentalitásával ismerkedhettünk meg Füvessy Anikó, Bodnár Mónika, Nagy Varga Vera, H. Bathó Edit, Bartha Júlia néprajzosok és mások kutatásai alapján. A sort folytathatjuk a második szekcióban előadó Deáky Zita, Györgyi Erzsébet, Farkas Judit, Zakariás Erzsébet, Szendrei Eszter, Gatti Beáta, Szalma Mária bemutatóival. Míg az első szekcióban nagyobb hangsúly a családkutatás módszerére, a genealógiára esett, az utóbbi szekcióban főleg a történészek a család gazdasági szerepét elemezték. Átalakuló társadalmunk családsegítő intézkedéseiről is hírt kaptunk egy szolnoki önkormányzati projekt és a református egyház karitatív tevékenysége kapcsán. A harmadik szekcióban a külön-

böző egyházakat képviselő (római katolikus, református, izraelita) lelkészek és a hitéletet vizsgáló kutatók (Bárh Dániel, Limbacher Gábor, Vincze Kata Zsófia, György Réka) előadásait hallgathatta meg a közönség.

„A család helye, szerepe a lokális társadalomban” című konferencia igazolta, hogy a néprajznak és más tudományoknak is vannak olyan eredményei, amelyek napjaink átalakuló társadalmában is hasznosítható eredményeket tud felmutatni. A konferencia anyaga 2012-ben „Középpontban a család” címmel könyv alakban is megjelenik.

Örsi Julianna

„Élet és tudomány” az ezredvégi Tiszazugban

„Úgy érzem, nem veszik túlértékelésnek – és ebben megerősít a mások által elmondott és leírt vélemény is –, amikor azt mondom, kevés példa van arra hazánkban, hogy egy-egy vidéknek ilyen alapos történeti és néprajzi kutatása, és ilyen tág keretei vannak – gyűjtőtábor, tanácskozás, kiállítás, pályázat – mint ahogyan ez a mi járásunkban az elmúlt években volt. A szakmailag tervszerűbb és folyamatosabb honismereti munka, az évente megrendezett tanácskozásaink, a gyűjtőtáborok, a Helytörténeti Gyűjtemény anyagának gyarapítása és feldolgozása csakis úgy valósulhatott meg és nyert rangot, hogy kiemelt segítséget kaptunk a megyei múzeumi szervezet vezetésétől, személy szerint is dr. Szabó Lászlótól, továbbá a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszékének professzoraitól, hallgatóitól, személy szerint is dr. Barna Gábortól. Igen eredményes a kapcsolatunk Szolnok megye múzeumainak és megyei levéltárának az igazgatóival, akik példamutató lelkesedéssel támogatták kezdeményezéseinket és hangot is adtak az itt folyó munkának.”¹ Ezeket a sorokat Smuta Kálmánné 1981-ben vetette papírra, az akkor 10 éves Tiszazug-kutatás apropóján, az ő sajátos, a kistájt kívülről is szemlélő, ugyanakkor az abban benne élő ember nézőpontjából is látó szemével. Ma már talán nem is tudjuk felmérni azokat a nehézségeket, amelyeket az akkori kutatás ötletgazdáinak, kivitelezőinek, szervezőinek az eredmények érdekében le kellett küzdeniük. A kutatásnál, gyűjteménygyarapításnál minden bizonnyal sokkal nehezebb feladat volt annak az egyensúlynak a megtalálása, amely a munkát úgy tette lehetővé, hogy arról a pártállami ellenőrzés tudjon, de ne irányítsa, hogy annak funkcionáriusai szót kapjanak, de hangsúlyt ne, hogy a tanulmányok megjelenhessenek, de a pártcenzúra ne írja át mondanivalójuk lényegét. Minden nehézség ellenére sikerült kialakítani a szisztematikus kutatás kereteit, amelynek eredményeiről évente beszámoltak a résztvevők. Az 1980-as évek végével be nem fejezett (nem jelenhettek meg az összegző publikációk), de lezárt munka egyik legfontosabb, a Tiszazug életére legnagyobb hatást gyakorló eredménye a kunszentmártoni múzeum megnyitása volt. Nehezebben megragadható, nem ilyen „direkt” hatású változást hozott az, hogy ezekkel az évtizedekkel a Tiszazug bekerült a tudományos vérkeringésbe, és talán eltolódott a hangsúly az arzenes gyilkosságokról a népelet más, kevésbé szenzációnak számító területei felé is. 1981-ig, a

¹ Smuta Kálmánné: A honismereti tanácskozások és a tiszazugi gyűjtőtáborok rövid története. In: Szabó László (szerk.): 10 éves a Tiszazug kutatása. (Kutatási beszámoló). Szolnok, 1981. 241. p.

kutatás 10 éve alatt a tanácskozásokon 146 előadás hangzott el.² A szervezőknek olyan tudósegéniségeket is sikerült megszólítani és a konferenciákon megszólaltatni, mint Andrásfalvy Bertalan, Bálint Sándor, Barna Gábor, Erdélyi Zsuzsanna, Földes László, Györgyi Erzsébet, Juhász Antal, Kurucz Albert, Orosz István, Martin György, Paládi-Kovács Attila, Solymos Ede, Ujváry Zoltán, Varga Gyula, természetesen a megyében dolgozók – Bellon Tibor, Botka János, Selmeczi László, Szabó István, Szabó László, Szlankó István – mellett. Azt, hogy a tudományok – intézményekként is, tudós egyéniségekként is – felfigyeltek a Tiszazugra, ennek a munkának köszönhető. Ugyanez a kutatásszervező munka esélyt adott a tudományoknak arra, hogy – Szabó László kifejezésével élve – „értékén mérjék” ezt a vidéket, az akkor már évek, nemegyszer évtizedek óta helytörténeti kutatással foglalkozók – Kakuk Mátyás, Turcsányi István, Józsa László, Smuta Kálmánné, Baldaszi József, Cseényi Mihályné, Mohácsi Lászlóné – munkáját.

Ez az évtizedekig zajló munka jelentett a társadalomtudományi kutatások körében viszonylag ritka kiindulópontot az ezredfordulón: a megismételhetőség esélyét. 2007-ben „Peremlétben? A Tiszazug néprajzi, történeti, földrajzi kutatása az ezredfordulón” címmel öt éves kutatás kezdődött – Szabó László ötletét követve – a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Igazgatósága kutató munkatársainak szervezésében. A program megvalósítását az OTKA tette lehetővé, annak K 68 902 nyilvántartási számú programja 2011-ben lezárult. A kutatás résztvevői az előzményeket is tekintetbe véve fogalmazták meg az új kutatás célját, módszereit, eszközeit, kereteit.

Az újabb kutatás célja egyrészt a korábban vizsgált kérdések „újrakérdése” volt, másrészt a jelenkori, a kistáj életében nem pozitív változásokat hozó folyamatok vizsgálata, a jelenségek hátterének feltárása. Ahogyan a program honlapján (www.tiszazugkutatás.hu) megfogalmazódik:

„A kistelepülések alkotta kistérségek legnagyobb kihívása az ezredfordulón a megváltozott feltételekhez való alkalmazkodás, a hátrányok felszámolására való törekvés. A települések alkalmazkodó-képességét nagyban befolyásolja a helyi társadalom megváltozott szerkezete, kapcsolódásuk jellege. A jelenkori kutatások szükségességét indokolja az a társadalmi érdek, hogy a vidék falvainak értékleltára elkészüljön, mindez segítse a tervezést, a társadalom fejlődésének irányát és ütemét. A hagyományok feltárása, azok ápolása, az identitás megőrzése, a hagyományokon alapuló gazdálkodás, a táj- és természetismeret, örökölt értékrend és ezek feltárása a mai viszonyok között mindnyájunk érdeke.”

A kutatócsoport az alábbi témákkal foglalkozott:

1. Horváth László (történész, kutatásvezető):

A paraszti migráció a Tiszazugban. A 19. századi feudális jobbágyság bomlásának tendenciái: ipari területekre költözés (Budapest, Miskolc stb.), mezőgazdasági vándormunka, kivándorlás.

2. Szabó László (néprajzkutató):

A Tiszazug társadalomnéprajza. (Milyen történeti, geográfiai tényezők okozzák a Tiszazug jelenleg is meglévő általános szegénységét, társadalmi visszamaradottságát?)

² Smuta Kálmánné: A honismereti tanácskozások és a tiszazugi gyűjtőtáborok rövid története. In: Szabó László (szerk.): 10 éves a Tiszazug kutatása. (Kutatási beszámoló). Szolnok, 1981. 237. p.

3. Barna Gábor (néprajzkutató):
A mindennapok életminősége. Életkeretek (család, civil társadalom: egyesületek és szervezőik, kistérségi társulások és életstratégiák. Migrációs folyamatok.) Életképek.
4. Berezki Ibolya (néprajzkutató):
A lakáskultúra változásai a 20. században. Az egyéni és közösségi életterek milyensége.
5. Kotics József (néprajzkutató):
A nők helyzetének változása a Tiszazugban.
6. Bartha Júlia (néprajzkutató):
Angyalcsinálás. Az egykézés mint társadalmi jelenség a Tiszazugban. Tiszasas példája.
7. Bagi Gábor (történész):
A jobbágyfelszabadítás előtti gazdasági-társadalmi fejlődés a Tiszazugban. A tájegység hátrányos helyzetének történeti gyökerei.
8. Gecse Annabella (néprajzkutató):
Tiszazug mai családi gazdaságainak, gazdálkodási modelljeinek vizsgálata.
9. Benedek Csaba (néprajzkutató):
Az idegenek beilleszkedési körülményeinek vizsgálata a Tiszazugban
10. Pusztai Zsolt (néprajzkutató):
A víz szerepe a Tiszazugban. A víz (folyókák, állóvizek, termálvizek stb.) életmódra gyakorolt hatása
11. Pusztai Gabriella (történész):
Kunszentmárton és a Tiszazug iparának átalakulása a rendszerváltást megelőző évektől napjainkig.
12. Kaposvári Gyöngyi (irodalomtörténész):
A Tiszazug az irodalomban, különös tekintettel az életmód változásainak tükröződésére a 20. században
13. Túri Zoltán (geográfus):
A tájfejlődés stádiumainak vizsgálata egy tiszazugi mintaterületen az integrált környezetátalakító-munkálatok kezdetétől napjainkig
14. Szabó István (történész):
Művelődési viszonyok a Tiszazugban. A civil társadalom szerveződése a polgári korban

A munkába később más kutatók és egyetemi hallgatók (többek között: Simon András, Mód László, Hegedűs Krisztián, Szűcs Norbert, Szabó Szilárd, Kurucz Lajos, Kégl Ildikó, Jordán Ágnes, Csányi Marietta, Tárnoki Judit, Szőnyi Vivien, Nagyillés Anikó, Sándor Eszter, Terendi Viktória, Aranyos Sándor, Monostori András István, Kavecsánszki Máté) is bekapcsolódtak. A kutatók gyűjtési, kutatási eredményeiből, kézírataiból három helyen épült számítógépes, ugyanakkor hagyományos leltárkönyvben is nyilvántartott adatbázis: a szolnoki Damjanich János Múzeumban, a kunszentmártoni Helytörténeti Múzeumban, valamint a tiszaföldvári Tiszazugi Földrajzi Múzeumban. A munka öt éve során több helyszínen több konferencia és kiállítás is megvalósult. A kutatás 2011-es zárására annak „kézzel fogható” eredményei is megjelentek.

Még 2010-ben, „félúton” látott napvilágot a „Peremlétben? Félúton.” című tanulmánykötet, helyt adva a témák részösszefoglalásainak. (Hegedűs Krisztián – Kovácsné Kaposvári Gyöngyi – Pusztai Gabriella – Pusztai Zsolt szerk.: Peremlétben? Félúton. A Tiszazug néprajzi, történeti, földrajzi kutatása az ezredfordulón. Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Igazgatósága, Szolnok, 2010. ISBN 978 963 9273 573.) A kötet 16 tanulmánya közül 3 történeti, 11 néprajzi, 1 szociológiai, 1 pedig földrajzi kutatás eredményeiről ad számot, a tudományterületeknek megfelelő tagolásban. Bagi Gábor írása a XI–XV. századi tiszazugi egyházi és világi írástudókról szól. Hegedűs Krisztián a korábban is sokat vizsgált két kistáj (Jászság, Nagykunság) kulturális kölcsönhatásaival foglalkozik. Pusztai Gabriella kutatási témája a Tiszazug gyáripára, tanulmánya ennek kunszentmártoni kezdetével foglalkozik. A néprajzi blokk első tanulmánya Barna Gáboré. Igazán aktuális, a múltban is gyökerező, de a jelenkutatás módszertanát alkalmazó, sokfelé hasznosítható megfigyeléseket, következtetéseket felsorakoztató írása a tiszazugi jelenkori közösségi ünnepekről szól. Gece Annabella írása a mai tiszazugi családi gazdaságok jellemzésével, esélyekkel, lehetőségeikkel foglalkozik. Pusztai Zsolt tanulmánya már címével – Halból kevés, félszből sok – is jelzi, hogy egy olyan területtel, a rapsicok tevékenységével foglalkozik, amelynek kutatásához korábban is, ma is kevés volt a kutató módszertani felkészültsége, ugyanis a téma érzékenysége miatt adatokra csakis maximálisan empatikus hozzáállással tehet szert. Pusztai Zsoltnak ez kiválóan sikerült. Kotics József azok közé a kutatók közé tartozik, akik az első Tiszazug-kutatásba is bekapcsolódtak. A jelen tanulmányának témájául szolgáló hagyományos női szerepek kérdése kutatói munkásságának abban a korszakában gyökerezik. Bartha Júlia írása a bábaperek levéltári és sajtóbeli forrásaiból merítve foglalkozik az „angyalcsinálás” tiszazugi gyakorlatával. Mód László és Simon András közös tanulmánya a ma már sajnos egyre inkább múlttá váló, ám még megragadható, gazdag hagyományú, kultúrájú tiszazugi szőlőműveléssel foglalkozik. Sándor Eszter dolgozatának témája egy újabb kori jelenség, a fényképhasználat Tiszaföldváron. Terendi Viktória a minden vidék életében kulcskérdésnek számító el- és befogadás tiszazugi tendenciáit elemzi. Aranyos Sándor írásának témája egy igazán sok változást okozó, tehát a változás-vizsgálat szempontjainak jól megfelelő jelenség, az elektrifikáció a tiszazugi lakásokban, háztartásokban. Monostori András István szintén új jelenséggel, a mai református hitélettel foglalkozik dolgozatában, Kavecsánszki Máté pedig a turizmus jelenlegi tiszazugi lehetőségeivel, fejlődési esélyivel és lehetséges szerepeivel. A szociológiát a kötetben Szűcs Norbert tanulmánya képviseli, amelyben a szerző a tiszazugi identitás létének kérdésére keresi a választ. Túri Zoltán – Kurucz Lajos – Szabó Szilárd tájmetriai vizsgálataik eredményeit összegző tanulmánya, a természettudományos blokk zárja a kötetet.

Már 2011-ben, a kutatás zárókötetéhez csatlakozva jelent meg a „Legenda és valóság. Tiszazug” című kötet, amely Szabó László 5 korábbi és 2 friss tiszazugi tanulmányát közli. (Szabó László: Legenda és valóság. Tiszazug. Szerkesztette: Dr. Bartha Júlia – Dr. Gece Annabella – Gulyás Katalin. Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Igazgatósága, Szolnok, 2011. ISBN 978 963 9273 63 4.) A kötet egy öt évtizeden átívelő, egyéni módszertannal jellemezhető, sajátos nézőpontú, a Tiszazugot a szakmai köztudatba emelő életpálya esszenciája, Szabó László részleteket is kidolgozó, de összegzést, áttekintést is adó,

a jövőre is kitekintő, gazdasági, történeti, építészeti kérdéseken átvezető társadalomnéprajzi tanulmánygyűjteménye.

A kutatás előre nem tervezett hozadéka egy, az 1930-as években készült kézirat kiadása könyv formában. Szállási Sándor „A Tiszazug szociográfiája” című munkáját 1935-ben a Magyar Társaság Falukutató Intézete pályázati felhívására készítette. (Szállási Sándor: Tiszazug szociográfiája. Sajtó alá rendezte, szerkesztette: Gecse Annabella. Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Igazgatósága, Szolnok, (1935) 2011. ISBN 978 963 9273 62 7). Azonos szempontok szerint, azonos rendszerezésben, ugyanazon forrásokra támaszkodva – tehát a korszak falukutató lendületének imponáló módszertanát követve – négy tiszazugi falu – Szelevény, Tizzasas, Tiszaug és Csépa – múlt század eleji életébe enged betekintést, érintve a népelet leglényegesebb, formáló erejű kérdéseit is.

Az ötéves kutatás záróköteté, mintegy válaszolva a kutatás címében (Peremléiben?) megfogalmazott kérdésre, az „Életjel. Tanulmányok az ezredvégi Tiszazug népeletéből” címet kapta. (dr. Bartha Júlia – Benedek Csaba – dr. Gecse Annabella szerk.: Életjel. Tanulmányok az ezredvégi Tiszazug népeletéből. Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Igazgatósága, Szolnok, 2011. ISBN 978 963 9273 64 1) A kutatásvezető Horváth László zárójelentését követően 11 tanulmány szerepel benne. A korábbi kötetekhez képest újdonságot jelent a kötetben egy új szakterület megjelenése. Kiemelkedő jelentőségű a Tiszazugot évtizedek óta kutató régészek, Csányi Marietta és Tárnoki Judit régészeti összegző tanulmánya. Ezt követően valamennyi tudományág – történelem, néprajz, földrajz, szociológia – felsorakoztatja zárótanulmányait. Bagi Gábor a Tiszazug Mohács előtti történetét összegzi, Túri Zoltán tájökölógiai vizsgálatainak eredményeit teszi közzé. Bartha Júlia – tervezett kutatási témájából – „Mint oldott kéve...” címmel készített tanulmányt. Kégl Ildikó és Kotics József közös tanulmánya a nemi szerepek változását vizsgálja a Tiszazugban, Szőnyi Vivien pedig a tiszazugi fiatalok jövőképét. Jordán Ágnes az öcsödi keresztelők és névadók történetét és a rendelkezésére álló források névanyagát elemzi. Nagyillés Anikó – mintegy ellenpárjaként Szőnyi Vivien írásának – az időskorúak helyzetével foglalkozik írásában. Pusztai Zsolt választott kutatási témájához igazodva a víz tiszazugi jelentőségét tanulmányában az apró haszonvételek felől közelíti meg. Benedek Csaba dolgozata az idegenek helyzetével foglalkozik. Szabó László tanulmánya nem véletlenül szerepel a kötet zárásaként, a múltból nézve tesz fel a jövő megélhetését feszegető kérdést: Mit tehetünk a Tiszazug idegenforgalma érdekében? A kérdést saját, sok évtizedes kutatói tapasztalataira építve válaszolja meg.

Felhasznált irodalom

Smuta Kálmánné

1981

A honismereti tanácskozások és a tiszazugi gyűjtőtáborok rövid története. In: Szabó László (szerk.): 10 éves a Tiszazug kutatása. (Kutatási beszámoló). Szolnok, 236–251. p.

Gecse Annabella

Két új rendhagyó szobormű Szolnok városában

A kitűnő költő, író és szerkesztő, Körmendi Lajos (1946–2005) felkérésére 1991-ben tanulmányt írtam Szolnok köztéri szobrairól. A dolgozat a hajdani Jászkunság című folyóirat 1991. évi 2–3. számában jelent meg Szolnok, szabványok, szobrok címmel. Már a cím is azt jelezte, amit a szolnoki szoborszemle során, a várost bejárva lépten-nyomon tapasztaltam: a Tisza-parti település köztéri művészetét a sablonok engedelmes alkalmazása, a hagyományos szoborállítási konvenciók szorgalmas követése határozza meg. A politikai emlékművek, a portréemlékművek, a mellszobrok és a díszítő jellegű alkotások együttesét áttekintve vonhattam meg az alábbi összegző tanulságot: *„Szolnok százas darabszámot közelítő, köztulajdonban lévő, állandó nyilvánosságra szánt műegyüttesének zöme az 1945-től napjainkig terjedő időszakaszban jött létre. Az érték kevés. A sok-sok sablon, a rengeteg átható fásultságot sugárzó alkotás tanulsága talán nem lesz egészen haszontalan: talán reménykedhetünk abban, hogy az új korszak már nem követi, nem követheti el még egyszer ugyanezeket a súlyos hibákat.”*

Nos, az 1989–1990-es ún. rendszerváltás utáni években lezajlott köztéri szoborrevíziót követően a régi, lebontott emlékművek és szobrok helyét újak foglalták-foglalják el, s ezt az új térfoglalást reprezentálja a közelmúltban megvalósított két új szolnoki mű: a Tisza-part sétányára állított Rotary-emlékkő és a városközpontban elhelyezett várostörténeti dombormű is. Mindkét alkotás elhelyezését a központi térségek elfoglalásának szándéka – egy monumentális mű felállítása: egy kultusz tér-kisajátítása – inspirálta. Az emlékkő a Tisza-part napjainkra igencsak zsúfolttá váló szoborfüzérébe illeszkedett – néhány lépésre a Kocsis András-alkotta egykori Lenin-szobor egykori helyétől –, míg a település múltját idéző dombormű a város főutcájának főtérré alakult-alakított központjában lelt otthonra, ott, ahol két évtizede még Kovács Ferenc tanácsköztársasági (vagy munkásmozgalmi?) emlékműve állt.

A két új, a köztéri sablonoktól mind a mű funkciója és jellege, mind formai jellemzői, valamint megjelenése által is szakító köztéri kompozíció alkotója a fiatal Borbás Márton, aki édesapja, a kitűnő szobrász, Borbás Tibor (1942–1995) példáját követve vált szoborművek – kisplasztikák és monumentális kompozíciók – alkotójává. (Borbás Tibor – akinek az ország számos településén áll jelentőségteljes monumentális alkotása – készítette a szolnoki Mátyás király Általános Iskola *Mathias Rex*-kompozícióját 1994-ben, s az ő nevéhez fűződik a mezőtúri szobrászati alkotótelep megalapítása is.) Az ifjabb Borbás 1998-ban Tardon Szabó Zoltán-portrét, 2003-ban Balatonfüreden Illyés Gyula-, és Mezőtúron Csenki Imre-domborművet készített, majd 2007-ben a Rotary Club Szolnok felkérésére, a klub jogelődje megalapításának 75. évfordulójára formálta meg a Tisza-parti emlékkövet, s ezt követően a városközpont 2008 nyarán felavatott dombormű-kompozícióját tervezte meg és kivitelezte. Mint fentebb már jeleztük, az emlékkő és a dombormű is rendhagyó alkotás: szokatlan megjelenésű köztéri jel, illetve Magyarországon meglehetősen ritka funkcionális plasztika.

Az önzetlen segítők, a karitatív szándékokkal cselekvők szolnoki klubjának megalapítására emlékeztető emlékkő egy hatalmas, súlyos, durva bazalttömb, amelynek szürkés-feketés

testéből egy világos márványfogaskerék, a Rotary Club emblémája emelkedik ki. A szabálytalan kőtömb és a szabályos kerék egymástól eltérő anyaga és ellentétes formarendje szimbolikus síkokon utal a klub humanitárius missziójára, s ezáltal fogalmaz meg a közösséghez szóló, általános érvényű mondanókat. A mű mérete, elhelyezése harmonikus összhangban van a környezettel, és a mű megközelítését, illetve látványának feltárását segíti az emlékkövet övező Rotary-liget kialakítása, parkosítása, a park útvonalainak kerék-erővonalakat idéző futása is. Érdekességként említjük, hogy mint általában, itt is számtalan szempontot, környezeti adottságot kellett mérlegelni a mű helyének kijelölésekor: így például fontos szempont volt a parkban lévő termálkút megóvása, illetve a kőtömbhöz kapcsolódó fekete gránit emléktábla fekvő helyzetben való, a kutat eltakaró elhelyezése. A Rotary-emlékkő, illetve -emlékhely révén egy, a klub ünnepi aktusainak méltó környezetet biztosító színtér, s egyszersmind egy fontos üzeneteket megfogalmazó köztéri emlékjel született meg Szolnok városában.

A városközpont Kossuth terének megújult arculata azt jelzi, hogy a korábban jelentős közúti átmenő forgalommal megterhelt városrészt a tervezők sétatérre, szabadtéri színpaddal, architektúrával gazdagított városi fórummá alakították. (Ebben a korszerű szemlélettel megformált, újjávarázsolt környezetben anakronisztikus köztéri díszekként jelennek meg a Kligl Sándor által megformált édeskés zsánerszobrok.) A tér szabadtéri színpad-építményének oldalfalán, illetve az oldalfal elé épített posztamensre támaszkodva viszont, szervesen a környezetbe illeszkedő (és nem központi hangsúlyra törfő, nem uralkodó hangsúlyú) köztéri elemként valósult meg Borbás Márton bronzkompozíciója, amely Szolnok középkori városképét a térbe erőteljesen kilépő domborművű alkotásként idézve tájékozódó plasztikaként funkcionál. Az alacsonyan elhelyezett bronzdombormű tapintható plasztikaként, egy középkori város-leírást Braille-írással is idéző tájékoztató táblával kiegészülve a vakok és gyengénlátók tájékozódását is segíti. Természetesen áttételesen, mintegy történeti emlékeket idézve, történelmi-művészeti élményt élesztve, hiszen a mű címe: Szolnok 1585 is jelzi, hogy ez a dombormű a város mintegy öt évszázada fennállt képét, épület-együtteseit jeleníti meg a művészi fantázia által erőteljesen átszínezetten. A Dr. Kertész Róbert régészeti kutatásai által történetileg megalapozott és hitelesített dombormű kiemelt motívuma a Tisza fölött húzódó cölöphíd, amely a várfalakkal övezett településhez vezet. A mű legfontosabb jellemzőit az alkotó, Borbás Márton azon leírásában fogalmazta meg, amelyet Dr. Kertész Róbert is idézett már a Rotary Club 6. számú Hírlevelének Szolnoki Tapintható láthatatlan térplasztika: Szolnok 1585 című közleményében: „... *Nem egy makett vagy terepasztal szimpla, tényszerű közlésére vállalkoztunk, hanem egy város látképének allegorikus élményként való megjelenítésére. A nagy egységek, különböző anyagszerúségek és azok korrodált felületei egy az egyes méretű – kezünk léptékével azonos – formákat követnek. Ezek a formák egyúttal a természet erejét, a széthullóan elenyésző, feledésbe húzódó múltunkat modellezik. Tételeik hangulatokat ébresztenek a figyelmes közönségben. A távolabbról érkező szemlélő számára a főtér egészében a monumentalitás élménye a valóság arányaitól halad visszafelé. Közeledve, a korabeli cölöphíd erősen csökkenő perspektívája átvisz a Tisza túlsópartjára, a dombormű belső részletei felé, Szolnok várához és városához. A léptékek és a perspektíva szándékosan elhomályosuló rendszertelensége ön-*

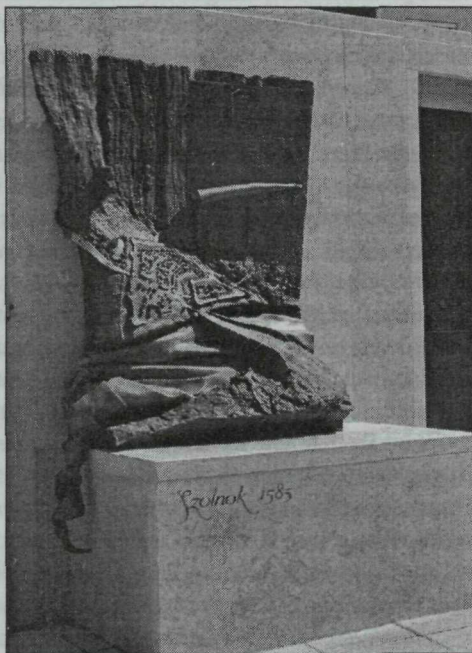
képtelenné teszi tudatos figyelmünket, s fantáziánkat engedi előtérbe. A tér játékos megjelenítésének célja – kellő információ feltérképezése mellett – az elvont gondolatok e tételes ismeretek fölé emelkedése. Ezzel bővül ki a szemlélő pillanatnyi valóságáról alkotott képe. A jó megfigyelő belefeledkezve járkal a házak és várfalak között, ahonnan a cölöphíd visszahozza a Tisza kirepedezett partjára. A központi térben a város áll. Onnan érkezünk át a hídon vissza a valós arányokhoz, de e kisebb időutazás élménye által kibővült, elmerengő gondolatokkal az elmúlásról és az emlékezésről. Ráeszmélve, hogy az ember él, és mindössze ennyi a cselekménye mindennek, ami fontos az életünkben.”

Két, egymással gyökeresen ellentétes atmoszférát teremtő-sugárzó művel: egy átfogó, nagy tömbökből építkező, egyetlen konkrét motívumra komponált, szimbolikus töltetű térplasztikával és egy részletező, a szemlélés és a tapintás általi befogadást egyként szolgáló, narratív, dinamikus megformált domborművel gazdagodott Szolnok városa az új évezred első évszázadának első évtizedében. Ezek a művek – az ezerszer kiürültnek ítélt köztéri szobrászat napjainkban is autentikus, öntörvényű és hiteles megszólalását tanúsítván – értékeket megtestesítő, fontos és különös emlékeként épülnek be a város történeti és művészeti szövetébe.

Wehner Tibor

1. kép. Borbás Márton: Rotary-emlékkő

2. kép. Borbás Márton: Szolnok, 1585

Bereczki Imre, Ecsegpusztai kutatója

– Centenárium emlékezés Dévaványán –

2012. február 10-ére egy emlékülésre hívták a dévaványai múzeum, hivatalos nevén a Dr. Bereczki Imre Helytörténeti Gyűjtemény. 100 éve született a névadó, akire emlékezni gyűltek össze a város apraja, nagya, a „Tanár úr” tisztelői, rokonai, ismerősei, egykori tanítványai. Néhányan a tudományos köröket (régészet, történelem, néprajz) is képviseltük Békéscsabáról, Szentendréről, Egerből és Túrkevérről.

A Múzeum gazdag programot állított össze erre az alkalomra. Az állandó kiállítás melletti teremben a Szentendrei Skanzen – korszerű és tetszetős kivitelben – megrendezett vándorkiállítására engedett betekintés a paraszti kultúra tárgyi világába, melyet dr. Bereczki Ibolya főigazgató helyettes ajánlott a közönség figyelmébe. Míg a hét első napjaiban az érdeklődők egy-egy muzeológus segítségével ismerkedtek a különböző szakterületekkel, most Bereczki Imre öröksége címmel egy szakmai konferencia megrendezésére került sor. Az előadások három csoportba sorolhatók. 1.) A gyűjtemény létrejötte, fejlődése, útja a múzeum megnyitásáig, 2.) Személyes emlékek Bereczki Imréről, 3.) Dévaványa kulturális és természeti értékei.

Az előadók ugyan számtalan szemszögből vizsgálták és mutatták be a témájukat, de abban mindannyian egyetértettek, hogy Bereczki Imrének elvülhetetlen érdemei vannak a gyűjtemény létrehozásában. Az örökséggel pedig megfelelően bántak az „örökösök”, a város, a rokonok, barátai, tisztelői és most méltóan kezeli az Intézmény és a köré csoportosuló segítők (Múzeumbaráti Kör, Múzeumpártoló Alapítvány). A gyűjtemény létrehozóját sokszor a „meg nem értés”, az elutasítás, vette körül az akkori hivatalos körökben. A szakma sem igazán fogadta be, jóllehet ő állandóan kereste a kapcsolatokat a régészekkel, néprajzosokkal. Nagy mennyiségű levélgyűjteménye ezt igazolja. De hát ki is volt ő?

Bereczki Imre Dévaványa szülöttje és haláláig hűséges lakosa szerény anyagi körülmények között született és élt élete végéig. Egy nagy kincssel azonban rendelkezett: a nemzeti hagyomány feltárását, megőrzését mindig fontosnak tartotta és azért tevékenykedett. Szakdolgozatában Dévaványa történetét dolgozta fel 1935-ben, majd átdolgozta 1951-ben. A Debreceni Egyetem Földrajz és Történelem Tanszékén, és a Déri Múzeum falai között megérintette a kutatás keltette izgalom. Ecsedi István, a Déri Múzeum akkori igazgatója a Hortobágyal ismertette meg, majd Györffy István – a kortárral Szűcs Sándorral együtt – a Nagykunsági Néprajzi Gyűjtőtáborba invitálta. Györffy István Nagykunsági krónikája már gyermekkorában kezébe került, de a tudós professzorral csak 1939-ben – a türkevei főjegyző, Györffy Lajos segítségével sikerült találkozni. Györffy István meghívta a néprajzi szemináriumra, majd a Nagykunsági Gyűjtőtáborba. E kiszállások alkalmával született gyűjtéseiből a Derzstomajra vonatkozó anyag (1940). A Táj- és Népkutató Központ tagjaival ott volt az ecsegpusztai kiszálláson, amelyről film is készült. Beszterce-Naszód megyében (1941) és Szilágymegyeében (1942) is volt gyűjtőúton. Ez utóbbi kiszálláson Kresz Máriaival együtt gyűjtött. A politika, a háború azonban az ő életében is szerepet játszott. Elvülhetetlen érdeme, hogy megmentette a nagyecsenki Széchenyi Levéltárat kezdő soproni történelem szakos ta-

nárként. Köpeczi Béla és más történészek ezért nagyon tisztelték később is. Bár bekapcsolódott az országos tudományos egyesületek munkájába, de itthon mindig Dévaványán érezte magát. 1945-ben hazatér és az ecsegi pásztorok társaságát keresi. Szülőfalujában és környékén gyűjtötte össze a '48-as hagyományokat. Dévaványán, Szeghalomban, Endrődön, Gyómán, Mezőtúron Körösladányban, Vésztőn jegyzett le emlékeket. Amit azonban a néptől kapott, azt tovább is akarta örökíteni. 1948. augusztus 20-án az általa összeállított és szervezett műsorral emlékeztek Dévaványán a centenáriumra.

A Dévaványa–Túrkeve–Kisújszállás határában elterülő Ecseggpuszta állattartásából írta meg doktori disszertációját 1948-ban. Már egyetemista korában kapcsolatba került a szomszédos Túrkeve polihisztorával, Vadász Pállal és Györffy Lajossal, a későbbi múzeumigazgatóval is.¹ Nem csoda, hogy a pásztorélet fáradhatatlan kutatója több énekest, zenészt, hangszerkészítőt felfedezett (pl. Kádár Ferenc) és az ő ötlete volt a pásztorhagyományok felélesztése is 1954-ben. Részletesen kidolgozott forgatókönyvet adott a rendezők kezébe, ami alapján megrendezhették az Ecsegi pásztorünnepet. Persze a megvalósítók között ott voltak az ő pásztor és egyéb témákban jártas adatközlők, Schwalm Gyula kultúrház igazgató, az éneklést, a táncot, a vígságot kedvelő emberek. A Bereczki Imre által elképzelt pásztorünnepet sorra rendezték meg Ecsegfalván, Kenderes-szigeten stb. A túrkeveiek amikor az 1990-es évek derekán elkezdték a Kevi Juhászfesztivál megrendezését, talán nem is gondoltak rá, hogy egy korábbi néprajzi gyűjtő ötleteit valósították meg, folytatták.

A mostani rendezvényre eljött a néprajzkutató Scwalm Edit, a néptáncutatók elhozták a régi filmet, amelyen még a ványaiai járták a ványai csárdást, verbunkot. Nagypapára, Nácsa János népzeneészre, vőfélyre emlékezett unokája. Bereczki Imrét, az embert mutatta be Szűcs László unokaöccs és Südi Lászlóné unokahúg. Südi Lászlóné és Hajdú József már korábban is megírta a kutató életrajzát. Az utóbbi feltárta Bereczki Imrének a Néprajzi Múzeumban és a Békés Megyei Múzeum Adattárában rejtőzködő hagyatékát. A ványai alapítványnak köszönhetjük, hogy meg is jelentetett egy kiadványt az említett írásokból.² Bereczki Imre gyűjteménye ugyan sosem került a Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága fennhatósága alá, de mint dr. Szabó Ferenc nyugalmazott múzeumigazgató elmondta, több levelet, dolgozatot őriznek tőle. Fáradhatatlan gyűjtő volt. A legtöbben arra emlékeznek, hogy biciklivel járta a határt és gyűjtötte a régészeti emlékeket. Gyakran bekopogtatott azonban az idős emberek házába, hogy a szellemi emlékeket is összegyűjtse. Anyagát igyekezett rendszerezni és leírni. A feldolgozások egy-egy újságcikk, rövidebb írás formájában láttak napvilágot. Úgy érezte azonban, hogy a hivatalos szakma őt mellőzi, ezért az önkéntes néprajzi gyűjtőpályázatra készítette el nagyobb terjedelmű dolgozatait. Azokat beadta az országos és a megyei múzeumokba is. A legtöbb munka a népi állattartás, pásztorokodás témában született. A hagyományos paraszti gazdálkodás mellett felfigyelt a közös gazdálkodás jellemzőire is. Gyűjtött nyelvi anyagot, kijegyzetelt levéltári forrásokat. Részt vett a nagy gyűjtő mozgalmakban (nyelvi atlasz, néprajzi atlasz gyűjtések). A kutatók számítottak a gyűjtőmunkájára, de anyagából válogatás ez idáig könyv formájában nem jelent meg. Kortársai emlé-

1 Vadász Pál 1935-ben történeti adatokat írt egy levelében Dévaványára vonatkozólag a „Bereczki Imre bölcsészhallgató Úrnak”.

2 Südi Lászlóné: Ki volt a fáradhatatlan ember? Bereczki Imre életének útjai. In: Kis Anikó – Murányi Magdolna (szerk.): Kincseink I. Dévaványa, 2003. A kiadványban Hajdú József: Bereczki Imre élete és munkássága c. írás is egy bibliográfia is szerepel.

kének megőrzéséhez írásokkal és javaslatokkal is hozzájárult. A Györfly Istvánról és Szűcs Sándorról való megemlékezéseiben írta le a személyes élményeit, saját gyűjtéseivel igazolja azok adatait és sajátos szemszögből értékelte munkásságukat.³

Az 1950-es évek derekán áttekintette a Nagy-Sárrét kutatásának feladatait és szorgalmazta az intenzívebb gyűjtést. Ezt még az 1970-es évek elején a térségben dolgozó kutatók is aktuálisnak tartották.

Az előzőekben Berezcki Imrét, mint néprajzos gyűjtőt mutattam be, de hasonlókat mondhattak el róla a régész kollégák is. Az egész háza megtelt régészeti, néprajzi tárgyi emlékekkel. Ránk maradt a dobozokban őrzött nagy mennyiségű cédulaanyag, gyorsírással készült jegyzetfüzetei, a felbecsülhetetlen értékű üvegnegatív és más fotóanyag. Szerencsére Berezcki Imre mellett felnőttek olyan emberek, akik ezt értékelni tudták. Közülük való Pap Tibor, aki immár több évtizede a város élén áll. Tőle megtudhatták a konferencia résztvevői, hogy hogyan jutott el a védett magángyűjteménytől a település a muzeális intézménnyé nyilvánításig. Ebben szerepe volt a gyűjteményeket nyilvánartásba vevő szakembereknek (Árkus Péter, Turcsányi Ildikó régészeknek, Örsi Julianna, Szonda István néprajzosoknak, Németh Csaba történésznek és Gombos János levéltárosnak. A 2000-ben megnyílt új múzeumot Murányi Magdolna néprajzos múzeumigazgatóra bízta a város. Jó kezekbe került a Berezcki Imre hagyatéka.⁴ Ezt mutatja a dévaványai múzeumban folyó szakszerű munka, az elért eredmények és az a lelkes közönség, amely intenzíven látogatja a múzeum kiállításait, rendezvényeit. A múzeumhoz kapcsolódó civil közösségek munkája bizonyítja, hogy a Berezcki Imre által elkezdett múzeumpártolás, hagyományörzés ma is él a településen. Ennek ékes bizonyítékai azok a kiadványok, amelyeket zömmel a helybeliek írtak, szerkesztettek, kiadtak. Ilyen például az Örökségünk című családtörténeteket bemutató sorozat, amelyben az első kötet éppen Berezcki Imre életéről, munkásságáról szól.⁵ Ezzel is felhívják a figyelmet a fáradhatatlan gyűjtőre, kutatóra. A most megtartott centenáriumi emlékkonferencia is ezt a célt szolgálta.

Örsi Julianna

Szűcs Sándor centenáriumi emlékezési tervek

A Magyar Néprajzi Társaság 1985-ben hozta létre a „Három Föld tudósa,” Szűcs Sándor hagyatékát gondozó, munkásságát népszerűsítő Tájkutató–díj Alapítványt. Az alapítvány rendszeresen megméri és elismeri a Sárrét–Nagykunság–Hortobágy kutatóinak teljesítményét és elismeri a legkiválóbbakat. 2011 őszén a kuratórium azzal a szándékkal hívta össze a térségben található, érintett települések (Biharnagybajom, Püspökladány, Debrecen, Karcag stb.) önkormányzatait, intézményeit, civil szervezeteit, hogy hangolják össze a közelgő Szűcs Sándor évfordulóra tervezett programjaikat. Szűcs Sándor néprajzkutató ugyanis 110 éve született (1903. október 23.) és 30 éve halt meg (1982. augusztus 2.). A megemlékezések már 2012 tavaszán elkezdődtek. A szülőfalu, Biharnagybajom márciusban kiállításon mutatta be

3 Berezcki Imre: Emlékeim Szűcs Sándorról. Dévaványa, 1983. EA: 21878; Györfly István, mint néprajzos. Dévaványa, 1979. EA: 20485

4 Berezcki Imre életéről, munkásságáról legújabbban éppen ő emlékezik meg. Lásd: Murányi Magdolna: A múzeumalapító öröksége. Száz éve született Berezcki Imre. In: Honismeret. 2012/1. 10–13. p.!

5 Kis Anikó – Murányi Magdolna (szerk.): Kincseink I. Dévaványa, 2003

iskolás gyerekek Szűcs Sándor műveinek illusztrációjára készült rajzait, mesemondó versenyt, májusban betyárdal fesztivált szerveztek. A Karafitty népzenei találkozóra ősszel került sor. Augusztus 2-án megemlékeztek a néprajzkutató-író halálának évfordulójáról. Püspökkladányban az Alföldkutató Alapítvány július hónapban a hagyományőrző tábor keretében emlékezett Szűcs Sándorra. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Tudományos Egyesület segít a Karacs Ferenc Múzeumban lévő Szűcs Sándor dokumentumok rendszerezésében.

Az évfordulóhoz kötődően Szűcs Sándor meséiből Biharnagybajom kiadványt jelentet meg. Az Alföldkutató Alapítvány Szűcs Sándor és Dorogi Márton levelezését adta közre. A Túrkevei Kulturális Egyesület ismét kiadta a Dankó Imre szerkesztette „A puszta utolsó krónikása” című válogatott írásokból álló kötetet. Készül emlékkönyv és családfa, valamint időszaki vándorkiállítás is. Karcagon 2013 őszén tudományos emlékülés lesz, a megemlékezés sorozatot 2013. október 23-án – a születésnapon – Biharnagybajomban a felújított Szűcs Sándor Emlékház átadása zárja.

Őrsi Julianna

A kunok öröksége – Népélet a Nagykunszágban

– új állandó kiállítás a karcagi Györffy István Nagykun Múzeumban –

Karcagon 1906-ban alakult meg a mai múzeum jogelődje. A Nagykun Múzeum Egyesületet a város értelmisége hozta létre, s éveken keresztül – Vörös Rébék asszony (az egykori „múzeumőr”) munkájának és törődésének is köszönhetően – éveken keresztül gyűjtötték a régi mellett a mindennapok használati tárgyait is. Munkájukat a karcagi születésű jeles néprajzkutató, a budapesti egyetemi néprajzi tanszéket megszervező Györffy István útmutatásai is segítették. A gyűjtemény azonban Rébék asszony halálát követően meglehetősen bizonytalan helyzetbe került, amelyet aztán a II. világháború pusztításai pecsételtek meg. A háború során elpusztult, eltűnt tárgyak pótlása már az 1940-es évek második felében megkezdődött, s majd 1950-től, a múzeum újjászervezésétől felerősödött. Előbb Péter László, aki két évig volt az intézmény igazgatója, majd Szűcs Sándor, aki tíz éven keresztül vezette a múzeumot, végezte szisztematikus gyűjtőmunkáját, megalapozva ezzel a mai gyűjtemény törzanyagát. Szűcs Sándort követően Bellon Tibor mintegy harminc esztendei szolgálata során folytatott jelentős tárgygyűjtéseket.

Szűcs Sándor az általa szerzett tárgyakból a Horváth Ferenc utcai épületben rendezte a háború utáni első állandó kiállítást, amely a múzeum mai épületébe való költözésig látogatható volt. Bellon Tibor igazgatósága idején, 1968-ban kapta meg az intézmény mai épületét, az egykori Bogdi-Papp kúriát. Ebben az épületben készült el és nyílt meg 1972-ben a „Nagykunági Krónika” című új állandó kiállítás, amely nem véletlenül utalt Györffy máig is talán legnépszerűbb munkájára. Ez a kiállítás már abban a korban is korszerű volt, sőt tematikailag hosszú időn keresztül kiállta az idők próbáját. A tervezők olyan „ügyesen” megvalósították elképzeléseiket, hogy a tárlatot még az 1989-90-es években zajlott rendszer-változáskor sem kellett átrendezni. (Ebben az időben ugyanis számos múzeumban, ahol korábban „felszabadulási” vagy „munkásmozgalmi” blokkja is volt az állandó kiállításnak, át kellett rendezni azt, „újra kellett értékelni”. Erre Karcagon nem volt szükség!) Tematikai

korszerűségét tehát egészen a 20. század végéig megőrizte, „csupán” az idő járt el felette. Éppen ezért került sor egy minimális átalakításra az új évezred fordulóján. Ekkor új címe is lett: „A kunok évszázadai”.

Az évek, évtizedek során nemcsak a kiállítás, hanem maga a múzeumépület is előregedett, átalakításra, felújításra szorult. 1998-ban először a pince, illetve a külső felújítás, majd 2009-ben, a „Jászkun Kapitányok Nyomában” című megyei turisztikai fejlesztési program keretében a teljes belső felújítás zajlott le. A munkálatok elvégzése miatt egy évre átmenetileg el kellett hagynunk az épületet és végleg búcsút vettünk a közel negyven évig álló kiállítástól. Már a kiköltözést követően elkezdődött az a szervező és tervező munka, amelynek eredményeként 2012. november 9-én új állandó tárlat nyílik a karcagi Györffy István Nagykun Múzeumban. A megvalósítás nem kevés költségét sikeres pályázatunk eredményeképpen az Emberi Erőforrások Minisztériuma (akkori nevén Nemzeti Erőforrás Minisztérium) Alfa programja biztosította.

A nyolc teremből álló új állandó kiállítás koncepciója szerint bemutatja az egykor nomád kun népcsoport életét a 13. századi letelepedéstől a 20. század első feléig. Elsősorban néprajzi jellegű kiállítást építettünk, hiszen a múzeum korábbi hagyományai és tárgygyűjteménye is alapvetően ezt erősítik. A bevezetőben megismertetjük a kun népcsoport történetének fontosabb csomópontjait, majd bemutatjuk azt a természeti közeget, azt a tájat, ahol évszázadokon keresztül éltek. Az ezt követő termekben pedig a megélhetés módjait, az életmódot, a gazdálkodás jellemzőit, illetve a lakáskultúrát ismerheti meg a látogató a tárgyak segítségével. A két utolsó teremben bemutatott tárgyak a vidékre jellemző népművészetből adnak ízelítőt. Az utolsó részben pedig emléket állítunk a karcagi múzeum egykori névadójának és igazgatóinak.

A kiállítás hosszabb (felnőtteknek szóló) magyarázó feliratai magyar nyelvűek csakúgy, mint az alsóbb éves gyerekek számára összeállított rövidebbek. Az egyes témakörök összefoglalói angol nyelven is olvashatóak, de készül egy francia, német nyelvű rövid ismertető is. Az új állandó kiállítás több interaktív elemet tartalmaz, amelyek még élményszerűbbé teszik a hagyományos kunsági népi kultúrával való megismerkedést. A tervezéskor és a kivitelezéskor figyelemmel voltunk arra, hogy a mai kor megkövetelte múzeum-pedagógiai foglalkozások szervezése és lebonyolítása is megvalósítható legyen múzeumunkban. Ennek megfelelően a régi időszak kiállítótermünk egyik felében egy múzeum-pedagógiai foglalkoztató termet rendeztünk be, ahol ezekre a foglalkozásokra sor kerülhet. Az új állandó kiállításához a kétnyelvű (magyar-angol) színes kiállításvezető mellett egy három lapos leporelló és CD is készül. Bízunk benne, hogy a karcagi múzeum megújult állandó kiállítása az eddigiekhez hasonlóan sok élményt fog szerezni látogatóinknak!

Nagy Molnár Miklós

A kunok második világtalálkozója

2008-ban mind a Nagykunságban, mind a Kiskunságban felmerült a javaslat, hogy világtalálkozót rendezzenek. A térségben lévő 41 önkormányzat, a két megyei önkormányzat, a megyei múzeumszervezetek és civil szervezetek létrehozták a Kun Összefogás Konzorciumot, mint fő szervező-rendező szervezetet. Azóta mások is csatlakoztak hozzájuk. 2009-ben sikeresen megrendezték a Kunok első világtalálkozóját és az idén tartották meg a következő találkozót.

A Kunok II. Világtalálkozója fő rendezvény sorozatára 2012. szeptember 8-ika és 23-dika között került sor. A nyitórendezvényt Karcagon tartották. Előrendezvényként szeptember 7-én a Túrkevei Kulturális Egyesület által megjelentett új könyv, – melynek címe: „A hagyományörzés útján” – bemutatójára kerül sor a kun fővárosban dr. habil. Örsi Julianna beajánlásával. Bartha Júlia szerkesztő Elek Györgynek a nagykun kapitányokról szóló legújabb könyvét mutatta be. Ugyanekkor nyílt a Bartha Júlia által rendezett „Hit, hagyomány, kultúra” című kiállítás, melyet dr. Bánkiné Molnár Erzsébet ajánlott az érdeklődők figyelmébe. A nyitórendezvényre gazdag programmal várta Karcag a települések lakóit. A rendezvényt megtisztelte dr. Fazekas Sándor vidékfejlesztési miniszter, Kovács Sándor a megyei közgyűlés elnöke, a kazah nagykövet és számos település küldöttsége. A nap fénypontja az új nagykun kapitány avatása volt. Illéssy Ádám leköszönő nagykun kapitány beszámolt a három éves tevékenységéről, majd ifj. Bene Sándor új kapitány letette az esküt Kecze István, a Nagykun Hagyományörző Társulás elnöke előtt. Koncz Tibor református lelkész és Gulyás Zsault római katolikus plébános áldást kívánt az új tisztség viselőjének. A nagykun kapitány átvette a tisztséggel járó kinevező oklevelet, a nagykun pecsétet, kardot, nyakravalót.

Az azt követő két hétben számos településen voltak programok: tudományos konferenciák, történeti kiállítások, kiadványok, bemutatók, hagyományörző és kulturális fesztiválok, történeti előadások. A sorban ott volt a „Jászkunság kutatása” 8. konferencia, melyet az idén Kiskunfélegyháza rendezett meg. Ott képviseltették magukat a kun és jász kutatók (nyelvészek, néprajzosok, régészek, történészek). A legújabb kutatási eredmények bemutatása nagy érdeklődést váltott ki. Bízunk benne, hogy az elkövetkezőkben könyvben is olvashatjuk azokat.

A zárórendezvény ezúttal Kunszentmiklóson volt.

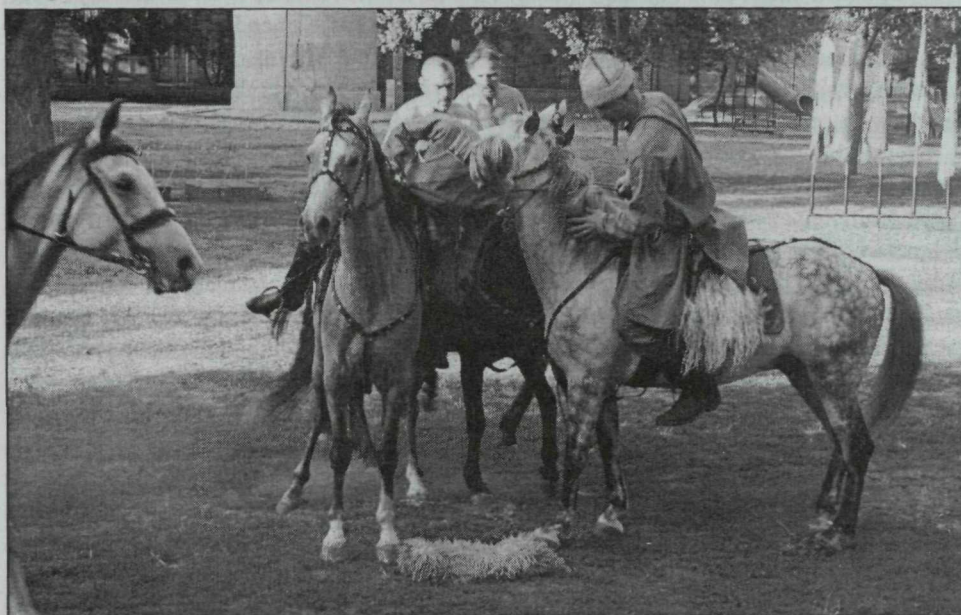
Ezen új rendezvény a kunok és a jászok példanélküli összefogásának bizonyítéka, amely hozzájárul a vidék értékeinek megbecsüléséhez. Aki részt vett a programokon gazdag és sokszínű élménnyel telítődött, emlékekkel tért haza.

Örsi Julianna

1. kép. Jászkun konferencia – Kiskunfélegyháza, 2012

2. kép. Kőböre (keleti lovasjáték) – Pusztai Róka Egyesület bemutatója, Karcag, 2012

40 éves jászjákóhalmi civil szervezetek

40 év nagy idő egy ember életében, de nagy idő egy civil szervezet életében is. Jászjákóhalmán ez évben két szakkör is elérte ezt a kort: a népdalkör és a kertbarát kör.

Már az elnevezésük is figyelemre méltó, ugyanis mind a két csoport a művelődési ház szakköröként indult és mára sem alakultak át egyesületté. A szakkörök a diktatúra időszakában általában művelődési intézmények keretében működtek, ahol többnyire jól megfigyelhetők voltak, nem voltak egyesületek, hiszen az egyesülési jog nem létezett 1950 után. Ahogy a Kádár-korban valamennyire normalizálódott a helyzet – ahogy akkoriban mondták; a puha diktatúra időszaka következett – sorra alakulhattak különböző érdeklődésű személyeknek különböző szakkörök, természetesen szemmel tartva, munkaterv alapján.

Jákóhalmának e két hosszú életű szakköre az események szerencsés összjátékának köszönhető. Az egyik az volt, hogy – mint egy évtizeddel korábban a honismereti mozgalmat – most a kertbarát mozgalmat indította el, karolta fel a Hazafias Népfrent. Mint fentebb említettem – nem működtek egyesületek, így a két évtizeddel korábban megszüntetett gazdakörök sem, s mivel a tsz földek mellett a gazdák saját tulajdonában csak a kertek maradhattak – és a háztájik, így nagyon is életrevaló ötlet volt a „Kert-Magyarország” megteremtésének gondolata. Egy kicsit tehát ez a mozgalom a gazdaköröket is helyettesítette, melyeknek már 1896 óta háromnegyed évszázados múltjuk volt. Jákóhalmában még sajtóságosabbá tette a helyzetet, hogy a volt gazdaköri székház az államosítás után művelődési házként működött.

A népdalkör esetében is egy nagy országos akció volt az elindító; 1969/70-ben zajlott hatalmas sikerrel a Vass Lajos névvel fémjelzett „Röpülj Páva!” népdalverseny a televízióban. Ebben nemcsak az volt az új, hogy egyáltalán ilyen – ebben az időben kissé szokatlan – esemény zajlott a tévében, hanem maga az a tény is, hogy akkor csak egy adás volt, az sem minden este, tehát egy ilyen vetélkedő szó szerint az egész országot a képnyelő elé szegezte.

A másik két tényező a személyi feltétel volt. Az egyik a személyemhez kötődött, mivel korábban ugyan már voltam itthon részfoglalkozású művelődési ház igazgató, de 1971-ben függetlenítették az állást, így ismét visszajöttem Jászberényből – ahol természetesen csak dolgoztam, mert mindig itthon laktam. Nyilván egy népművelő örül annak, ha minél több csoportja van, különösen ha arra igény is van és a tagok is szép számmal jelentkeznek. Így aztán indítottam fotószakkört, rejtvényfejtő kört, ifjúsági klubot is, de az a két csoport, mely a fentebb már említett országos akciók hatására indult; a legidőtállóbbnak bizonyult, mint az ma is látható. Elkezdtem tehát utánanézni a lehetőségeknek a két országos akció ügyében.

A harmadik tényező a másik személyi feltétel volt. Ha nincs megfelelő vezető személyiség a csoportok vezetésére, akkor hiába a nemes szándék. Ez azonban ismét szerencsésen alakult. Fodor Dénes névrokonom – aki korábban kitanulta az apja után a cipész mesterséget, majd népművelőként tevékenykedett a járásnál, sőt tiszteletdíjasként elődöm is volt – tanítói oklevele mellé ének-zene szakos pedagógus is lett és éppen 1971-ben jött haza tanítani. Én – amellet, hogy főfoglalkozásomban népművelő voltam – a Hazafias Népfrent községi titkára is voltam. Már hazatértem előtt kiszemeltek erre a pozícióra; az elnök vi-

szont Lukácsi István volt, aki redemptus családból származó „malmos” család sarja volt. Korábban malmuk volt, melyet államosítottak, tehát kötődött a mezőgazdasághoz, a kertészethez. Testvéreivel együtt az apai kert köztük szétosztott szeletein kertészkedett, állatokat nevelt. Amellett, hogy a Népfront részéről is képviselte a mozgalom elindítását; személy szerint is alkalmas volt a megalakuló csoport vezetésére.

Volt még egy negyedik tényező is. Személyi feltétel ugyanis nemcsak a vezetésben szükségeltetett, hanem abban is, hogy legyenek, akiket vezetni kell, – vagyis legyen érdeklődő tagság. Szinte mondani sem kell, hogy ez is a legideálisabban alakult; a határban a tiszítás hatására az 1960-as évek végére összeomlott a tanyavilág, így a gazdák tömegesen költöztek be a faluba. A tanyasiak jobban őrizték a hagyományos kultúrát, nagyobb volt az igényük az egymással való találkozásra, énekelgetésre. A tévében ők is látták a Röpülj Páva vetélkedőt, sőt sokan már az azt megelőző Nyílik a rózsát is. Bőven megvolt a „nyersanyag”. A dolog természetéből adódóan – közülük sokan a kertbarát körnek is az alapító tagságát képezték.

1972 őszén mind a két csoport megalakult. Sajnos – annak ellenére, hogy ott bábáskodtam – én magam sem tudom megmondani a pontos alakulási dátumot és az alapító tagnévsort is csak részben sikerült rekonstruálni. Noha a két csoport élete különbözőképpen alakult; van némi hasonlóság a működéstörténetükben. A legnagyobb különbség az, hogy a pávakört – mely ma népdalkörként működik – szinte végig az alapító Fodor Dénes vezette és vezeti ma is, a kertbarát kört viszont a negyedik vezető vezeti. Ennek a legfőbb oka, hogy Fodor Dénes 32 évesként került a kör élére, míg a kertbarát kör korábbi két vezetője már megválasztásakor is 70 év körül volt, a harmadik pedig fiatalabb kora ellenére betegségben elhunyt.

Mindkét kör esetében két nagy időszakot különböztethetünk meg: működésének az első felét – mely még a tanácsi rendszerben zajlott – és a második felét, – mely már az önkormányzatiban. Eleve más volt a működési forma – és igaz, hogy a rendszerváltozáskor egyik sem alakult egyesületté, de korábban nem is működhetett volna másképp, mint a művelődési ház szakköre. Ebben az időszakban mindkét körnek igen nagy létszámú tagsága volt. A dalkörnek 30-40 tagja volt, míg a kertbarátnak 50-60 is. A különbség persze abból is adódott, hogy énekelni bizonyos szinten illett tudni, aki dalköri tag akart lenni – még ha ezt mindenki nem is tartotta be és inkább csak kárt csinált a közösségnek –, míg a kertbarát tagsághoz elég volt az érdeklődés megléte és esetleg éppen ott szerzett meg olyan ismereteket, amikhez egyedül nehezebben juthatott volna hozzá.

A népdalkör az első két évtizedben szép eredményeket ért el, többször részt vettek több minősítésen, rendszeresen kapcsolatban álltak a környező pávakörökkel, felléptek egymás településén, de eljutottak Budapestre és máshová is. Fodor Dénes is és a kör is megkapta a Szocialista Kultúráért kitüntetést, mely arra a korra volt jellemző elismerési forma. A rendszerváltozás nem hatott rá pozitívan; egyébként is kiöregedett a tagság nagy része, sokan ekkorra meg is haltak. Az iskolában hatalmi harc dúlt, majd Fodor Dénes is tagja lett az 1994-es második szabadon választott önkormányzatnak és ő lett az iskolaigazgató is. 1992 végén esedékes lett volna a 20. évforduló megülvése, de ez már nem történt meg. Úgy tűnt mintha a végét járná a két évtizeden át sikeres csapat.

A kertbarát kör első négy éves sikeres működése után került válságba, mivel viszonylag gyorsan elhunyt az alapító vezetője. Lukácsi István. 1976-ban Pista bácsi 74 éves volt, s mivel sem ő nem gondolt még a halálra, sem a csoport nem gondolt az utódlásra, így némi fejtelenség következett. Időközben én is elmentem a jászberényi városi könyvtárba dolgozni és kevésbé foglalkoztam az otthoni dolgokkal. A csoport egy része szétszóródott, de teljesen nem szűnt meg; keresték a megoldást a kitartóbbak. A megoldás pedig a volt vezető egyik volt kollégája révén érkezett. Tóth Andorné Marika néni már szintén majdnem 70 éves volt, amikor elvállalta a kör vezetését. Ő már régen nyugdíjas volt, korábban a kapitányréti tanyasi iskolánál tanított, ott is laktak, mivel a férje meg a mellette lévő kis boltot vezette. Ő is hobby szinten foglalkozott kertészkedéssel, de mivel időközben beköltöztek a faluba, majd hozzájuk költözött a testvére, kinek férje mezőgazdász volt; nagyon komoly kertészkedést folytattak a Tarnára nyíló nagy udvarban, s amellett még nutriatényésztéssel is foglalkoztak. Marika néni megszállottan precíz volt. Kapcsolatokat alakítottak ki egymással a kertbarát körök és rendszeresen résztvettek kiállításokon. Olyan fontosnak tartotta ezeket a kiállításokat, hogy még Debrecenbe is el kellett juttatni a „Miska bácsi paprikáját”. Labáth Miska bácsi szép paprikaterméséről volt szó, mely úgy jutott el a debreceni kiállításra, hogy Marika néni rászedett engem – nem volt egyébként nehéz, – hogy kísérem el, mert ő már öreg és nem mer a vonaton olyan messzire elindulni. 79 éves koráig vezette, de még utána is tag maradt egészen 84 éves koráig, amikor betegsége miatt visszavonult. Időközben ugyanis hazajött Abaújból Vámos László agrármérnök és 1988-ban őt bízták meg a vezetéssel.

Az ő időszaka már a kör új korszakát jelenti; mikorra bekövetkezett a rendszerváltozás, alaposan átalakult a kör is. Olyan hagyományok indultak el, melyek máig élnek. A nyolcvanas évek vége óta évente pampuskasütő versenyt rendeznek farsangkor, mely mára rangos rendezvényre nőtte ki magát annak ellenére is, hogy a taglétszám jóval kisebb, ugyanis nemcsak a tagok hozzadják el pampuskájukat elbírálásra. A zsűri elnöke pedig a híres-neves Bálint gazda volt egy évtizeden át, aki szakmai és baráti kapcsolatban állt Vámos Lacival. Ismeretterjesztő előadások állandó szereplője volt Sass Pál professzor is, aki viszont a jász-felsőszentgyörgyi tanyavilágból származott. A sok ismert előadó között meg kell még jegyezni a szintén jászsági – jásztelki – születésű Tuza Sándort, ki több mezőgazdasági, kertészeti szakkönyv írójaként vett részt író-olvasó találkozókön.

A kertbarát kör másik ebben az időszakban bevezetett rendezvénye a termékiállítás, mely szintén közel negyedszázada mutatja be, hogy mik teremnek a kiskertekben. Hatalmas sütőtökök, „égbenyúló” kukoricaszár mellett olyam különleges növények, melyek ma már csak ilyen megszállott embereknél lelhetők fel: bagóca, vagy puttyogó borsó, mely hivatalos néven csicseri borsó és sokan csak az óvodás dalból hallottak róla, édesgyökér, csicsóka. Felnőtteknek is látványos, hát még az iskolásoknak, óvodásoknak – ugyanis azért lett az időpont szeptember elejére téve, hogy ők is megnézhessek csoportosan. Ilyenkor teli a gazdakör nagyterme terményekkel és látogatókkal. Másnap délután aztán tombolán kisorsolják. A két napos színvonalas rendezvényt aztán kiegészítik különböző kiállításokkal, kézműves bemutatókkal is. A vezetőnek otthoni kertjében pedig színpompás baromfiakat is meg lehetett tekinteni. Az önkormányzattól megkapták a Jászfákóhalmáért kitüntetést.

Sajnos Vámos Laci egyre súlyosbodó betegsége miatt 1998-ban lemondott és néhány évvel később meghalt. Kitört a hatalmi harc! Egy évtizedek óta működő csoportban mindig akad másként gondolkodó. Gyakorlatilag a kétfelé szakadás, vagy a megsemmisülés fenyegette a kört, mivel két azonos keresztnévű hölgy köré csoportosultak a tagok egyik és másik oldalról is. Én akkor polgármester voltam (1990–2002 között), s mivel alpolgármesterem – Csipe János – is tag volt, értesültem az eseményekről, s őt bíztam meg, hogy tartsa szemmel az eseményeket, nehogy valaki túltengő ambíciója miatt áldozattá váljanak. A csapat egy része azt a hölgyet támogatta, aki inkább a show műsorok irányába vitte volna el a csapatot, én magam is úgy láttam, hogy a másikuk volna alkalmasabb, aki szakmailag is ilyen képesítéssel rendelkezik. Én akkor még nem voltam tag, de később én is beléptem. Nagy Dezsőné Magdi lett végül is a győztes. Voltak, akik vele tartottak, de voltak, akik a vesztesel; gondolván, hogy ők majd csinálnak egy ellenkört. Akadtak néhányan, akik bölcs realitással nézték a dolgot és mindkettőhöz csatlakoztak, kivárva, hogy az idő majd megoldja a helyzetet. Meg is oldotta. A könnyedebb csapatrész széthullott, a szakmaibb megmaradt és megerősödött, annak ellenére is, hogy a létszám csökkent. A bevált két színes visszatérő rendezvény pedig napjainkig is fennmaradt.

Nagy Dezsőné immár 14. éve vezeti a kört, s ez alatt bizonyította rátermettségét. Részt vesz a megyei és országos vezetés munkájában, vezetésével tartják a kapcsolatot több jászjái és távolabbi társakkal. Több elismerésben részesült, legutóbb ez évben a Honismereti Szövetség oklevelét kapta a helytörténeti munka segítségével.

A negyven év második fele különösen érdekesen alakult a népdalkörnél is. Az 1990-es évek első felében majdnem megszűnt a dalkör működése. Kissé úgy tűnt, hogy elfáradt a csapat is és a vezető is. Valójában az történt, hogy sokan meghaltak az alapítók közül, vagy már nem tudtak eljárni a próbákra és sokkal kevesebb volt az új érdeklődő, mint a távozó.

Egy egészen különleges helyzet alakult ki az évtized közepére; közbeszólt a politika, mely ebben a sajtóságos helyzetben javára vált a kör működésének. Az 1993-ra szétesőben lévő csapat feltámadását – némileg groteszk módon az 1994-es választásoknak köszönheti. Országosan győzött a baloldal, a faluban viszont nem annyira, mint szerettek volna és nem sikerült engem sem eltávolítani a polgármesteri székből. Hogy, hogy nem; azt találták ki a balos vezetők, hogy fel kell támasztani a dalkört. Tudtam persze, hogy mire megy ki a játék, hogy mi az eredeti szándék; figyeltem hát én is erősen.

Nyilvánvaló volt, hogy azt akarják, hogy létrehoznak az ő irányításukkal egy dalkört, ami majd az ő civil szervezetük lesz. Zavaró volt számukra, hogy a községben régóta működő civil szervezetek, szakkörök, szinte mind jobbosak voltak – ezt akarták ellensúlyozni. Az MSZP helyi vezetője maga is szeretett „dallinkózni”, mulatni – ahogy ő mondta. Ezekre az „alakuló” összejövetelekre elsétáltam én is és jót is derültem rajtuk. Gondoltam, hogy ideológiailag nincs gond a megjelentekkel, de talán az sem ártana, ha énekelni tudnának. Némelyikük tiszta katasztrófa volt, még az én botfülemnek is. A balos vezérkar nagy lendülettel kezdett bele a „munkába”. Megkértem egy fiatal pedagógust a vezetésre, aki vállalta. Énekelgettek is szorgalmasan. Aztán eljutott a híre azokhoz is a kísérletnek, akik még az eredeti dalkörből megvoltak és figyelemmel kísérték, hogy mi lesz ebből. Szépen beszivárogtak néhányan, a dalolni nem tudó „tagtársak” meg elszivárogtak. Hogy, hogy nem; egy

éven belül már többségbe kerültek a régiek, illetve az általuk hozott újak, s ennek már egyenes következménye volt, hogy visszahívták a volt vezetőt: Fodor Dénest. Ő időközben iskolaigazgató lett, de vállalta a vezetést; együtt volt megint a régi dalkör megmaradt része, új friss erőkkel. Meg kell jegyezni, hogy Muhari Pálné Évikét köszönet illeti azért az egy évért, ameddig vezette az átalakulást, nem rajta múlt a folytatás. És mit ad az ég? Az MSZP agilis elnökhasszonya is beidomult az új helyzetbe; ma is aktív tagja a csapatnak. De hol van már az ideológia! Gyorsan kiderült, hogy egy dalkörösnek énekelni kell tudni elsősorban, így a fals hangú jó elvtársak kihullottak. 2002-ben a 30. évfordulót már nagy sikerrel ünnepelték meg, maguk közt az alapító körvezetővel és még 3 másik alapító taggal. Az utolsó évtized csapatának már természetesen nem 30-40 tagja van, – mint más köröknek sem, – hanem 10-15, de megvan a folyamatos és eredményes munka azóta is.

Most a népdalkör éppen zeniten van; nemrégiben voltak minősítésen, ahol térségi szinten dicséretesen teljesítettek – vezetőjük pásztorfurulya szólóban külön is – és mehetnek országos minősítésre. De azt már majd a 40. évfordulás ünnepség után, melyre a Jászság minden népdalkörét meghívták. Remélik, hogy vissza tudnak csempészni egy kicsit az 1970-es évek hangulatából.

Az ősszel a kertbarát kör is összehívja baráti csoportjait és ők is megünneplik a 40. élet.

Önkormányzati támogatást egyik csoport sem kap, de már nem is kérnek – saját tapasztalataik alapján, – így nem lehet visszautasítani. Én nem veszem fel a tetemes önkormányzati tiszteletdíjat – egyébként sem férne a képemre –, ez megy a civil szervezeteknek. Így aztán olyan, mintha az önkormányzattól kapnák a támogatást, de mindenki tisztában van vele, hogy milyen pénzből élnek. A nagy megmozdulások esetére pedig mindig vannak jó emberek, akik segítenek. Jöhet a következő negyven év!

Fodor István Ferenc

Kulturális műsor a Jakab-napi búcsún

Hagyományörzés és hagyományteremtés egy jászsági kis községben – Jászboldogházán

*„A szülőföld szálai örök összekötők a tájjal és a földdel, amiből
az ember lett, és amivé lesz, és nem szakadhatnak el soha.”*

Fekete István

Jászboldogháza a nagy múltú, jelentős történelmi hagyományokkal rendelkező Jászság egyik legfiatalabb települése. Lakói saját erőből, példás összefogással szervezték meg a Jászberénytől való elválást, és 1946. július 1-jén egy önálló községet hoztak létre. Az alig 1700 fős település életében egyszerre van jelen a hagyományörzés és a hagyományteremtés, melyben elsősorban a civil szervezetek, önszervező közösségek játszanak jelentős szerepet. A következőkben azt próbáljuk érzékeltetni, mi az az örökség, melyek azok a hagyományok, amit vállalnak és megőriznek, s milyen új formákat keresnek a kis közösség identitásának kifejezéséhez.

Egyházi emlékek, vallási hagyományok

Templomok és búcsúk

Boldogháza a középkorban saját közigazgatással rendelkező önálló település volt, élén a szálláskapitány állt. A török időkben teljesen elnéptelenedett, s ettől kezdve Jászberény pusztája volt, amit a redemptio idején megváltott a város. A 19. század végén felgyorsult a tanyásodás folyamata, amit kedvezően befolyásolt az 1873-ban átadott Hatvan-Szolnok közötti vasútvonal. A tanyavilág népessége folyamatosan gyarapodott, s kezdte megszervezni önmagát. Elsőként a tanulás és vallásgyakorlás lehetőségét teremtették meg az itt élők. 1894-ben közadakozásból felépült Boldogháza első iskolája a tápiói határban, ami egyben imaház is volt. Néhány év múlva az állam támogatásával sorra épültek a határrészekben az iskolák. A mintegy másfél ezer fős településen egyszerre öt tanyai iskola működött. 1927-ben elkészült a csíkosi határrész kápolnája, 1930-ban pedig templom épült a későbbi faluközpontban.

A vallásgyakorlás természetes része volt a boldogházi emberek életének, s a templomi búcsúk – bár elsősorban vallási események voltak –, nagyon fontos szerepet játszottak a közösségformálásban, a család, a rokonság összetartásának kifejeződésében. Népes vendégsereget fogadtak ilyenkor, a távol élő rokonok, ismerősök is ellátogattak a boldogházi családokhoz, ahol hagyományos ételsorok kerültek az asztalra. Az augusztus első vasárnapján megrendezett búcsú ma is fontos eseménye a községnek, bár a megváltozott életmód miatt mára már változik a szerepe és az ünneplés módja is.

Kőkeresztek

A lakosok vallásos érzületének kifejezői a határban, az utak mentén álló kőkeresztek is, melyek többségét magánszemélyek állíttatták. Boldogházán egykor hét kőkereszt állt, melyek ma is megtalálhatók, bár közülük a legrégebbi, az 1840-es években állított ún. Alavander keresztnek már csupán az erős talapzata látható.

A második legrégebbi keresztet a tápiói hívek emelték a kis kápolna mellé 1898-ban. A tsz-szervezés nyomán, majd az 1963-as árvíz után a tanyai lakosok a faluba költöztek, elnéptelenedett a tápiói határ. Amikor az iskolát és a kápolnát lebontották, már csak a kereszt őrizte a régi emlékeket, idővel azonban annyira megrongálódott, hogy összeomlott, s darabjai – mint a múlt töredékei – szétszóródva heverték a talapzat körül. Az egykori tápiói lakosok adományai azonban lehetővé tették a kereszt felújítását, s ma már ismét teljes szépségében áll a régi helyén. 2012-ben a Civil Napon bensőséges ünnepség keretében került sor a felszentelésére. A kereszt felújítása az ősök által az utódokra hagyott örökség megbeccsülésének szép példája, ugyanakkor egy régi-új hagyomány megteremtője. Az egykori tápiói lakosok ugyanis elhatározták, hogy mint régen Kisasszony napján, most ismét megtartják a búcsút a kereszt közelében. Elsőként ez év szeptember 8-án került sor a búcsúra, melyre igen sokan látogattak el. A szabadban tartott szent misét jó hangulatú közös ebéd követte, s megszületett az elhatározás, hogy minden évben megtartják a tápiói búcsút.

Kőképek

Az ún. épített örökség részei ma már azok a jellegzetes kis szoborfülkék is, amelyek a község öt különböző pontján állnak, s leginkább a jászberényi kőképekre emlékeztetnek. 2006-ban az egyik helyi lakos felajánlott egy csaknem száz éves kicsiny Mária szobrot, melyet az egyik utcában termésköből kialakított építményben helyeztek el a faluvédők. A környékbeliek szeretettel fogadták a kis szobrot, s gondozni kezdték a körülötte lévő kicsiny parkot. Amikor padok is készültek mellé, szívesen elidőztek itt azok az idős emberek, akik a templomba már nem tudnak eljárni.

Az első kőkép sikere nyomán a Faluvédő és Szépítő Egyesület további hasonló, most már egységesen tervezett kis építményeket helyezett el a falu négy pontján, melybe régi búcsúkból származó szobrok kerültek: Szent László, Szent Erzsébet, Szűz Mária, illetve Jézus szíve ábrázolásai. Ezekkel a modern kőképekkel a település érdekes színfoltokkal, s egyben az ősök emlékét is őrző vallási emlékekkel gazdagodott.

Szent Vendel tisztelete

A kiterjedt tanyavilágában a legnagyobb hagyománya az állattartásnak volt, ezért a pásztorok és állatok védőszentje Szent Vendel fontos jelképévé vált Boldogházának. A Jászság egyetlen olyan települése, ahol három Vendel szobor is található, ezért a községet Szent Vendel falujának is nevezik. Az első szobrot 1905-ben állították a jakabi határban, majd 1935-ben egyszerre két Vendel szobrot is avattak: a tápiói és a csíkosi határrészen. Régi szokás szerint az állattartó gazdák Vendel-társulatokat hoztak létre, feladatuk a szobor ápolása, gondozása volt. Egy-egy társulat a közösségi élet fontos színterévé is vált: tagjai Vendel napján, október 20-án kivonultak, megkoszorúzták a szobrot, majd közös vacsorán vettek részt. Ez a szép hagyomány napjainkig fennmaradt, s egy különleges jellegzetességgel egészült ki. Amikor a tápiói tanyavilágban álló – skót királyfit mintázó – Vendel szobor erősen megrongálódott, s már nem tudták gondozni, a község lakói közös összefogással felújították, és a község központjában, a katolikus templom közelében állították fel. Ünnepélyes avatására 2000. október 20-án, Szent Vendel napján került sor. A szépen felújított szobor azóta a falukép fontos része, s hirdeti az egykori országos hírű állattartás emlékét.

A tanyai élet emlékei – a Tájház

Az egykor virágzó tanyavilág a termelészövetkezetek szervezésével, majd a községet sújtó 1963-as árvíz következtében szinte teljesen elpusztult, eltűnt. Az emberek a belterületen építettek házakat, de sokan megőrizték az elődeiktől örökölt régi használati tárgyakat. Az Ezüstkör Nyugdíjasklub tagjai elhatározták, hogy ezeket összegyűjtik és bemutatják az érdeklődőknek. A gyűjtemény teljes egészében a boldogházi lakosok adományai-ból jött létre, melyet az önkormányzat által megvásárolt épületben helyeztek el.

A Tájház a 2006-os Jász Világtalálkozóra készült el, utána azonban sokáig csupán őrzője volt a régi paraszti kultúra tárgyi emlékeinek. Az elmúlt évtől – elsősorban a Faluvédő és Szépítő Egyesület kezdeményezése nyomán egyre inkább élettel telik meg a Tájház. Látogató csoportok, iskolások hangulatos foglalkozásokat tartanak itt, és ez évben sor került az első közösségi rendezvényre. Augusztus 20-án itt ünnepelték az államalapítás és az új kenyér ünnepét. Számos ötlet, terv készül a további közösségi programok megvalósítására, elsőként egy szabadtéri kemence építését tervezik, melyet adományokból kívánnak megvalósítani.

Gasztronómiai hagyományok

Az egykori tanyavilág gazdag legelőin szinte minden tanya körül birkanyájak legeltek. A boldogházi emberek legkedveltebb ünnepi étele a birkapörkölt volt, s népszerűségét máig töretlenül megőrizte. Lakodalmak, búcsúk, családi ünnepek elmaradhatatlan étele volt, de ma sem hiányozhat a hasonló alkalmak idején, és a közösségi rendezvényeknek is fontos „szereplője”.

Ünnepek eledele volt a tyúkhúsleves csigatésztával, a sütemények közül pedig régen elsősorban a kelt tésztákat, kalácsokat tálalták. Jellegzetes „sütemény” volt a csiramálé, a búzacsírából készült lepény, amit ma is készítenek, s egyre többen próbálják ki ismét. A gasztronómia iránti érdeklődést jelzik a nagy sikerű főzőversenyek, melyek fontos kísérői a közösségi eseményeknek.

A lakosok szívesen elevenítik fel a régi ételek készítésének szokását. Ez év augusztus 20-án a Faluvédő és Szépítő Egyesület meghirdette a hagyományos sütemények bemutatóját és kóstolóját, ami igen nagy sikert aratott. Sok háziasszony készítette el erre az alkalomra a már-már elfeledett süteményeket, a gyermekkor ízeit. Míg ezek az ételek régen a mindennapok részei voltak, ma már tudatosan igyekeznek feleleveníteni és átadni a régi hagyományos ételek elkészítésének titkait.

Régi mesterségek őrzői

A községben többen megőrizték, illetve megtanulták a régi, hagyományos mesterségeket, és állandó szereplőivé váltak a közösségi rendezvényeknek, falunapoknak és más ünnepségeknek. Van közöttük égetett vagy pörkölt torta készítő, aki olyan magas szinten gyakorolja ezt a mesterséget, hogy számos díjat, kitüntetést magáénak mondhat. Hasonlóan megszokott színfoltja az ünnepségeknek a régi játékokat, különböző tárgyakat készítő ügyes kezű fafaragó, aki idős kora ellenére naponta újabb műveket készít ma is. Van, aki a seprűkötés ma már ritka mesterségét gyakorolja, de sikerült megóvni a feledéstől a csip-

keverés, jász hímezés és fonás szövés mesterségét is. Míg a kézművesek korábban csupán jelen voltak szép alkotásaikkal egy-egy rendezvényen, ma már külön program részeként bemutatókat tartanak az érdeklődőknek mesterségük fortélyairól, azzal a nem titkolt szándékkal, hogy követőjük akad majd a fiatalok köréből is.

Régi és új hagyományok – civil szervezetek a község életében

Az egykori tanyavilágban élő emberek számára a közösségi élet első szinterei a kápolnák és az iskolák voltak. Az iskolákban tartották a nagy sikerű színjátszó előadásokat és a bálakat. Az egyre növekvő számú lakosság azonban idővel ezen túl is kereste a társas együttlét egyéb formáit. Az 1920-as, 30-as években sorra alakultak a kulturális és gazdasági jellegű egyesületek. Gazdakörök, olvasókörök jöttek létre, melyek a kulturális, vallási értékek és az ismeretek közvetítését tekintették elsődlegesnek. Az 1920-as 30-as években Boldogházán hét egyesület működött. Mint ismeretes, 1950-ben az egyesületeket egy belügyminiszeri rendelet feloszlatta, s ezt követően sokáig nem voltak hasonló közösségi keretek a lakosok számára.

Az emberek azonban igényelték az együttlétet, és az 1960-as években létrehozták a Nyugdíjas Klubot. Sokáig ez volt az egyedüli közösségi forma, ami az idősebb korosztály számára fontos lehetőséget jelentett a társas együttlétekre, magányuk feledtetésére. Hetenként találkoztak, kártyáztak, sakkoztak, beszélgettek, később közösen megünnepelték a névnapokat, majd zenekart is alakítottak. A klub máig működik Ezüstkor Nyugdíjasklub néven és igen aktív résztvevője a közösségi eseményeknek.

A rendszerváltozás jelentős változást hozott a közösségi szerveződésekkel illetően. Rengeg energia, alkotókedv, tenni akarás szabadult fel, és sorra alakultak a különböző célokat kitűző, különböző korosztályokat, és érdeklődési köröket képviselő közösségek. Jelenleg a következő civil szervezetek működnek a településen:

Boldogházi Gyermekéért Alapítvány

Polgárórság

Ezüstkor Nyugdíjasklub

Faluvédő és Szépítő Egyesület

Jászboldogházi Sportegyesület

Jászboldogházáról Elszármazottak Baráti Társasága

Tűzoltó Egyesület

Jászboldogházi Autósport Egyesület

Jászföld Hagyományőrző egyesület

Jászboldogházi Motoros Klub

A civil szervezetek megjelenésével és sokrétű tevékenységével színesebbé, mozgalmasabbá váltak az alig 1700 fős település mindennapjai. A hagyományok őrzésében, illetve újak megteremtésében jelentős szerepet vállalt a Faluvédő és Szépítő Egyesület, az Ezüstkor Nyugdíjas Egyesület és a Jászboldogházáról Elszármazottak Baráti Társasága. Összefogásukkal számos új kezdeményezés valósult meg eddig is.

A millenniumi ünnepek, majd a községben 2006-ban rendezett Jász Világtalálkozó jelentős mértékben járult hozzá a falu képének változásához, az utcák, terek szépüléséhez, parkosításához. Az emberek talán ekkor tapasztalták meg legkézzelfoghatóbban, mi mindegyikre képesek az összefogás, a közös munka segítségével. Jászboldogházán a világtalálkozóra készült el a Szent Vendel parkban a redemptiós emlékmű, játszótér létesült, fásítás kezdődött, utcablakok készültek, s az emberek már jobban ügyeltek saját házuk környékére is.

A Faluvédő és Szépítő Egyesület azóta is igen aktívan vállal szerepet a település képének alakításában. Új kezdeményezésként 2010-ben első alkalommal hirdetett utca szépségversenyt, s a győztes utca egy fából készült, virágtartóval ellátott esztétikus táblát kap Boldogháza szép utcája – elnevezéssel. A Szép Udvar kerámiaábrák ugyancsak évente kerül kiosztásra, egy tanya és egy belterületi ház nyerheti el minden évben, amit egy arra kijelölt zsűri ítél oda. Ezek a kezdeményezések ösztönzik a lakosokat környezetük szebbé, rendezettebbé tételére.

A műemlékekben nem bővelkedő község számára különösen fontosak azok az új emlékhelyek, melyeket szintén a civil szervezetek létesítettek. Egyik szép kezdeményezés a régi tanyai iskolák emlékhelyeinek kialakítása. Az Elszármazottak Baráti Társasága (Boldog Bt.) nagyon fontos céljának tekinti az útra bocsátó iskolák és az ott tanító pedagógusok emlékének megőrzését. Elhatározták, hogy valamennyi egykori iskola helyét emlékkövel jelölik meg, amelyen feltüntetik az ott tanítók névsorát. Boldogházán egykor öt tanyai iskola működött, és bár ezeket már régen lebontották, helyüket megőrizte a lakosok emlékezete. Ebben az évben már a harmadik tanyai iskola helyére készült emlékkő, melyet megható ünnepség keretében a Civil Napon avattak fel az egykori diákok és a még élő tanítók jelenlétében. Az emlékkövek körüli környezet kialakítását, szépítését a Faluvédő és Szépítő Egyesület végzi.

A Boldog Bt. kezdeményezésére készült az a két, kopjafára emlékeztető, fából készült emlékoszlop a temetőben, melyek közül az egyik a falu tanítóinak állít emléket, a másik pedig azoknak az egykor itt élő lakosoknak az emlékéit őrzi, akik más településekre távolra emigráltak nyugszanak. Ezzel egy időben Emlékezések Könyve címmel egy folyamatosan íródó kötetet nyitottak, melybe az év során elhunytakról szóló feljegyzések kerülnek. Mindenszentek napján a temetői misét követően az emlékoszlopoknál gyertyagyújtással, virágokkal emlékeznek az elhunyt tanítókra, és a távol nyugvó boldogháziakra, s felolvassák az utolsó év bejegyzéseit. Ezzel az új hagyománnyal jelképesen kitágultak a boldogházi temető határai, s lélekben együtt lehetnek mindazok, akik egykor a faluban születtek, éltek, dolgoztak azokkal, akiknek életútja másfelé vezetett. Az emlékoszlopoknál mindig van friss virág a vázában, s olykor egy gyertya fellobbanó lángja is óvja a feledéstől az elhunytakat.

Az elszármazott boldogháziak készítettek egy sírhelyet is a temetőben, amely a háborúk során elhunyt, ismeretlen helyen nyugvó boldogháziak emlékéit jelöli. Az ismeretlen katona sírja sok boldogházi embernek jelent fontos emlékhelyet, ahol a távoli ország temetőiben nyugvó szeretteire emlékezhet.

Az egykori tanyavilág emlékének megőrzését szolgálja az a szép kivitelű, terjedelmes kötet, melyet szintén az elszármazott boldogháziak jelentettek meg a helyiek segítségével és összefogásával. Az Emlékek a boldogházi tanyavilágról című kötet csaknem 550 tanyáról közölt adatokat, fotókat, alaprajzokat és visszaemlékezéseket.

A Boldog Bt. tehát igen sokat tesz a település hagyományainak megőrzéséért, és új hagyományok teremtésével is erősíti a lokálpatriotizmust. Tevékenységük nem csupán az általuk létrehozott értékek miatt fontos, hanem mert látva a szülőföldöz való erős ragaszkodásokat, az itt élők is kezdik másként látni szülőfalujukat, egyre több értéket fedeznek fel, és maguk is igyekeznek új értékeket teremteni.

Természetesen a többi civil szervezet is nagyon fontos szereplője a község életének, s maguk is megteremtik saját hagyományaikat. A Jászföld Hagyományőrző Egyesület a község lovas hagyományait eleveníti fel minden évben három napos rendezvény keretében. A Tűzoltó Egyesület, a polgárőrség és a sportegyesület évek óta nagy sikerű bálakat rendez. A több mint 10 éves múltra visszatekintő motoros találkozók ugyancsak nagyon sok érdeklődőt vonzanak az ország minden területéről. A Boldogházi Gyermekéért Alapítvány pedig alapítványi bálók rendezésével járul hozzá az iskolai eszközök, felszerelések biztosításához. Szerencsés módon az önkormányzat kezdettől fogva támogat minden civil kezdeményezést, ami fontos ösztönzést jelent tevékenységükhöz.

Községből közösség

A korábban az önkormányzat által rendezett falunapokat két éve a civil szervezetek napja váltotta fel, amit lényegében az anyagi források hiánya teremtett meg. Mivel az önkormányzatnak nem volt anyagi lehetősége a rendezvény megszervezéséhez, ezt a község civil szervezeteire bízta. Kiderült, hogy ez a változás talán még nagyobb aktivitást eredményez, s a lakosok – nagy részük egy-egy civil szervezet tagjaként vagy pártolóként – még nagyobb lelkesedéssel vettek részt a szervezésben, sokkal inkább magukénak érezték a rendezvényt. Ez évben is igen sok résztvevőt vonzott a Civil Nap, amit egyre több ötlet, kezdeményezés tesz színesebbé. Állandó szereplője a községi rendezvényeknek a felnőtt és gyermek néptáncgyűttes és az elmúlt évben alakult Csillagvirág felnőtt kórus.

A Faluvédő és Szépitő Egyesület a község külső képének szebbé tétele mellett fontos szerepet vállal abban is, hogy új hagyományok teremtésével egyre inkább bevonja az embereket a közösségi eseményekbe. 2011-ben hagyományteremtő szándékkal rendezte meg a közös karácsonyváro ünnepséget a falu főterén, melyre igen sokan látogattak el. A színvonalas felnőtt és gyermek műsor, a kézművesek kirakodása, a közös karácsonyfa díszítés és gyertyagyújtás megható és emlékezetes élményt jelentett a jelenlévők számára.

Ez évben pedig először került sor a Tájházban augusztus 20-án közös ünneplésre, ahol kenyérszentelés, arató hagyományok felelevenítése, hagyományos sütemények bemutatója, helyi néptáncgyűttesek és kórus fellépése és régi mesterségek bemutatója színesítette a közös együttlétet.

Nagyon sok résztvevőt vonzanak az elszármazotti találkozók, melyet több mint tíz éve rendeznek meg a Boldogházáról elszármazottak a nyugdíjas klub tagjainak segítségével.

Az egyesületek, civil szervezetek tevékenységének bemutatásához fontos lehetőséget jelent a helyi újság, a Boldogházi Hírek. A Múltidéző rovat a község történetének fontos eseményeit, a Régen volt, hogy is volt rovat pedig a régi népi hagyományokat idézi fel. Emellett minden jelentős közösségi eseménynek népszerű fóruma a kéthavonta megjelenő, színvonalasan szerkesztett újság.

Hagyományőrzés és hagyományteremtés egy jászági kis községben

Boldogháza történetében az összefogás mindig fontos kulcsszó volt. Az itt élők saját erejükből valósították meg az önálló községgé válást, ami jelentős büszkeséget, öntudatot eredményezett. A későbbiek során is több alkalommal érezhették az összefogásban rejlő erőt, ami ma is fontos jellemzője a településnek. A civil szervezetek sokszínű tevékenysége és a rendezvényeken jelenlévők nagy száma pedig azt bizonyítja, hogy vonzó célok kitűzésével alkalmas vezetőkkel sokat lehet tenni azért, hogy valódi közösség jöjjön létre.

*

A bemutatott példák segítségével azt a kettős folyamatot próbáltuk érzékeltetni, hogyan alakítja egy fiatalnak mondható település saját arculatát új hagyományok teremtésével, miközben igyekszik megőrizni az elődök által létrehozott tárgyi és szellemi értékeket. Ez a tiszteletre méltó szándék nem elsősorban a globalizációra adott tudatos válasznak tekinthető, inkább egy kis közösség önazonosságának keresése, ami azonban felfogható ösztönös védekezésnek is az egységesítő törekvések ellen.

Papp Izabella

Fotó: Babinyecz

jaszboldoghaza.hu

Iskolás táncsoport a Tájház udvarán 2012. augusztus 20-án – Fotó: Babinyecz János

Civil szervezetek a hagyományörzés szolgálatában – az értékátadás lokális lehetőségei Túrkevéen I.

A nonprofit szervezetek a helyi társadalom fontos elemei, szerepük meghatározó az egyes települések, térségek életében. Tevékenységük révén – különböző közösségi feladatok felvállalásával – aktív résztvevői közvetlen környezetük, településük fejlődésének, „alulról jövő” kezdeményezéseikkel lokálpatriotizmusra épülő közösségszervező erőként vannak jelen a helyi társadalom működésében.

Az 1980-as évek végén, 90-es évek elején teremtődött meg a hazai civil szervezetek újraéledésének, új szerveződések létrejöttének feltételrendszere. Ezen időszak a civil társadalom élénkülését hozta Túrkevéen is: sorra alakultak meg azok a szervezetek, melyek az azonos vagy hasonló érdeklődésű, együtt gondolkodó és tenni akaró emberek összefogásával, önkéntességen alapulva jöttek létre valamely helyi ügy előmozdítása érdekében.

Az értékörzés, a helyi tudás és emlékezet áthagyományozásának legfontosabb színterei ma is a lokális közösségek: nem véletlen, hogy a kulturális örökség megőrzése érdekében végzett önszerveződő tevékenység az egyik olyan terület, melyben a társadalmi szervezetek aktivitása településünkön is tetten érhető.

Írásomban egy természetvédelmi törekvésekkel induló, de mára már a helyi adottságokra épülő vidékfejlesztés társadalmi-kulturális aspektusait is céltudatosan szolgáló civil szervezet tevékenységeinek felvillantásán keresztül kívánom bemutatni a helyi kultúra erősítésének, az értékmegőrzésnek, az identitástudat növelésének lokális lehetőségeit, megvalósult példáit.

Nimfea Természetvédelmi Egyesület

A szervezet alapjait 1988-ban a Debreceni Agrártudományi Egyetem Szarvason működő Mezőgazdasági Víz- és Környezetgazdálkodási Karán, egy főiskolai természetvédő kör formájában rakták le a főként túrkevei kötődésű alapítók. Tevékenységük a védett- és nem védett élőlények és élőhelyeik megóvására, a biológiai sokféleség megőrzésére fókuszált, melynek keretében előadásokat, kiállításokat szerveztek, természetvédelmi táborokat, környezetvédelemmel kapcsolatos rendezvényeket bonyolítottak le.

A csoportot – Nimfea Természetvédelmi Egyesület néven – 1994-ben jegyezték be hivatalosan, mely a következő évtől kezdve már önálló irodát működtetett Túrkevéen. 2005-ben a hajdani Városkertben épült fel pályázati források segítségével a Fekete István Környezet- és Természetvédelmi Oktatóközpont, mely azóta az egyesület székhelyeként funkcionál. Ez nagy előrelépés volt a szervezet életében, hiszen lehetővé vált a természetvédelmi-, környezeti nevelési programok és nyári táborok számára egy jól felszerelt, konferenciateremmel, kiállítóhellyel rendelkező állandó helyszín biztosítása, illetve az egyesületi programok koordinálásához szükséges irodai és infrastrukturális háttér megteremtése. Az oktatóközpont átadásával lehetőség nyílt két másik civil szerveződés, az 1998 óta a Nimfea ernyőszervezetéként működő Herman Ottó Természetvédő Kör, valamint az 1999-ben megalakult Beklen a Nagykunsági Civil Társadalomért Alapítvány befogadá-

sára, ezzel egy mai napig tartó, egymást segítő, támogató szervezeti együttműködés alapjainak megteremtésére is.

Mára a Nimfea Természetvédelmi Egyesület a Tiszántúl egyik legnagyobb civil alapon működő kiemelten közhasznú nonprofit szervezete, 11 főállású munkatárssal, közel 200 fős tagsággal, számos tagszervezettel. Az alakuláskori – főként természetvédelmi-, környezeti nevelési törekvésekkel jellemezhető – tevékenységi kör az elmúlt 18 év alatt jelentősen kibővült, s az utóbbi néhány évben – a biodiverzitás-védelmi-, szemléletformálási-, demokrácia-fejlesztési- és vidékfejlesztési célprogram működtetése mellett – az egyesület pályázati és fejlesztési törekvéseiben egyre hangsúlyosabb szerepet kap a kulturális örökségvédelem, mely a helyi értékek védelmét és megőrzését, a sajátos hagyományok ápolását szolgálja. Az, hogy egy alapvetően természetvédelemmel foglalkozó szervezet kulturális tevékenységet is felvállal, nem újkeletű: Herman Ottó munkásságától kezdve a természetvédelem témaköreirehöz tradicionálisan hozzátartozik a táji- és kulturális diverzitás megőrzése, a néprajz és a fennmaradt örökség bemutatása is. Ezen túl a szervezet hagyományörzés iránti elkötelezettségének élenkölését – és célprogramként való önállósulását – két meghatározó ok is motiválta: egyrészt a Túrkevei Tájrehabilitációs Térségfejlesztési Program (TTTP) kedvező tapasztalatai, másrészt pedig az a norvég államtól érkező pályázati támogatás, mely két éven keresztül – 2008 és 2010 között – biztosította az „Értékőrző Nagkunság” címet viselő, szűkebb pátriánk kulturális örökségének, hagyományainak védelmét szolgáló komplex program megvalósulását.

Túrkevei Tájrehabilitációs Térségfejlesztési Program

Az egyesület és partnerei által 2002-ben megálmodott és 2004 óta sikeresen működő modellprogram Túrkeve és -térsege fenntartható fejlődésének előmozdítására fókuszál; célja, hogy a helyi erőforrásokra épülő fejlesztések nyomán erősödjön a város gazdasági-társadalmi önfenntartó képessége, népességmegtartó ereje. A program számos eleme közül kiemelendő a hagyományos legeltetési állattartás újbóli meghonosítása, mely a táj rehabilitációja és a térség fejlődése szempontból egyaránt meghatározó jelentőséggel bír. Ennek keretében az egyesület a hajdani csordajárás területén, Pásztó-pusztán legelőt és állattartó hodályokat vásárolt, melyeket őshonos állatfajtákkal – rackajuh, magyar tarka szarvasmarha, Shagya arab és Furioso North Star lófajták, pumi, parlagi szamár – népesített be. Az állatlétszám bővítése folyamatos, jelenleg a magyar szürke szarvasmarha és bivalyállomány egyedeinek beszerzése zajlik. A modellprogram alapvető célja, hogy olyan természetkímélő tájrehabilitációt valósítson meg, amely mind ökológiai, mind társadalmi tekintetben a táj önműködéséhez járul hozzá: helyreállítja a gyeppek állapotát, gyarapítja a helyi jószágállományt és segíti az őshonos állatfajták génmegőrzését, magas élõmunka-szükséglete révén növeli a foglalkoztatást. A cél tehát az, hogy a térség a lehető legteljesebb mértékben támaszkodjon a saját bölcsen kezelt erőforrásaira, mely a természeti-, táji- és kulturális értékek integrált védelmével, azaz a helyi adottságokhoz való alkalmazkodással, a táj és a tájban élõ ember együttműködésével valósítható meg.

Értéktörző Nagykunság

A Nagykunságban – természeti adottságainak, sajátos történelmi fejlődésének, különös jogállásának és az ebből adódó zárt közösségének köszönhetően – olyan kulturális jellegzetességek maradtak fenn, amelyek egyedi színét adják a nemzeti kultúránknak. A 2008-ban „Értéktörző Nagykunság” elnevezéssel életre hívott program az épített és tárgyi örökség védelmét és megőrzését, a lakosság helytörténeti ismereteinek bővítését, az állattartási szokások és hagyományok felelevenítését és a helyi identitás erősítését tűzte célul; megvalósulásához a Norvég Civil Támogatási Alap nyújtott pénzügyi segítséget. A program eredményei között tartjuk számon a túrkevei Molnár-féle szélmalom felújítási- és hasznosítási tervének kidolgozását, a hagyományturisztikai célokat is szolgáló Molnárház engedélyezési tervdokumentációjának elkészítését, ifjúsági helytörténeti pályázatok és hagyományörző rendezvények lebonyolítását, a népi viselet jellegzetes darabjainak beszerzését. E program keretében kezdődött meg a településen még fellelhető oromdiszes népi lakóházak dokumentálása, a hagyományos gazdálkodás tárgyi emlékeinek gyűjtése és a néprajzi tárgygyűjtemény létrehozása, számos helytörténettel – például a túrkevei utcanevek eredetével vagy a zártkertek múltjával – foglalkozó kiadvány megjelentetése is.

Szent György-napi Állatkihajtó Ünnepe

A tavaszi állatkihajtás megrendezésével az egyesület a legeltetési időszak kezdetéhez kapcsolódó helyi hagyományok felidézését, a sajátos pásztortradíciók megőrzését szolgáló értékközvetítő program létrehozását tűzte célul.

A forrásdokumentumokban, régi újságokban fellelhető írások szerint Túrkevéen a 20. század első felében még tartottak az állatok legelőre hajtásának kezdőnapjához kötődő ünnepséget az ecsegi pusztán. A rendezvény igazi népünnepély volt, melyen a pásztortársadalmon kívül a város elöljárósága és a lakosság is szép számmal megjelent. Korábban a pásztorok a gazdával közösen megszámoltt jóságok számát fába rótták, a rovásfa egyik fele a pásztornál, a másik a gazdánál maradt – így került az állatállomány a késő őszi behajtásig a számadók felügyelete alá.

A 2009-ben és 2010-ben norvég forrásból, majd 2012-ben Leader-támogatásból megvalósuló állatkihajtó ünnep életre hívása során fontos célkitűzésünk volt – okulva a térségi hagyományörző rendezvényeken tapasztalt kedvezőtlen tendenciákból is –, hogy a programkínálat kizárólag autentikus, élő vagy feléleszteni kívánt helyi hagyományokon alapuljon, értéket közvetítsen. Ennek nyomán került sor a város utcáin a látványos csordahajtásra, a hajdani rovásfa-átadás felelevenítésére, vagy annak a Putri-csárdáról szóló történetnek a bemutatására, mely a kevi pásztorok, mocsárvilágban rejtőzködő betyárok világát idézte fel, s kevéssel a rendezvény előtt került elő egy hagyatékból. Fontos hozadéka volt a rendezvénynek, hogy bemutatkozási, fellépési lehetőséget kínált a kulturális értéktörzés és értékteremtés területén aktívan tevékenykedő térségi kézműveseknek, népi iparművészeknek, népzéneszeknek, emellett reményeink szerint – közösségi szórakozási, találkozási alkalmat teremtve – hozzájárult a lokális kapcsolatok erősödéséhez, a helyiek identitástudatának növeléséhez is.

Az épített örökség védelme

Túrkeve határában a 20. század elején még 12 holland típusú szélmalom működött, melyek közül mára már csak a többszöri háborús csapást, tulajdonosváltást megélt Molnár-féle szélmalom maradt hírmondóul. A leromlott műszaki állapotú, életveszélyessé nyilvánított malom megmentésére 2005-ben fogott össze a Nimfea Egyesület és a Herman Ottó Természetvédő Kör abban a reményben, hogy pályázati források bevonásával lehetőség nyílik a városképi szempontból is jelentős épület megóvására, eredeti állapotának visszaállítására.

Az egyesületnek eddig két jelentősebb támogatást sikerült elnyernie a szélmalom helyreállítási munkálataira: az első sikeres pályázat 2008-ban a kiviteli tervdokumentáció elkészítését, a malom alsó szintjének felújítását, valamint a malomköpeny állagmegóvási munkáit tette lehetővé, míg 2011 nyarára a szélmalom újabb két szintjének rekonstrukciója és az őrlőszerkezet beépítése valósult meg. A malom mellett felépült molnárházban kiállítótermet, helyi termék boltot és turisztikai információs irodát alakítottunk ki.

Most zajlik annak a pályázati dokumentációnak az összeállítása, mely a malomfelújítás utolsó ütemének lebonyolítását célozza. Az elképzelés támogatása esetén a legfelső szint, a tetőszerkezet és a malomköpeny teljes helyreállítása, valamint a szélvitorlák felszerelése valósul meg, emellett egy olyan közösségi tér jön létre, mely hagyományörző programok, népi kismesterség-bemutatók, népművészeti alkotótáborok lebonyolítását teszi majd lehetővé.

Néprajzi tábor a Fekete István Oktatóközpontban

A helyi identitás megőrzését, fejlesztését szolgáló rendezvények megvalósítására írták ki 2011 őszén azt a pályázati lehetőséget, melyre a Nimfea Egyesület a Nagykunság néprajzi értékeinek, népeletének, hagyományainak megismertetését, a paraszti életmódhoz kötődő eszközök dokumentálását és bemutathatóvá tételét célzó néprajzi tábor koncepciójával jelentkezett. A pályázati program sikerét széles körű együttműködés alapozta meg, melynek során szakmai támogató partnerre találtunk a Szegedi Tudományegyetem Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszékének vezetésében is.

A 2012 júliusában megvalósult rendezvényen néprajz szakos egyetemi hallgatók vettek részt, akik a Túrkeven töltött hat nap alatt előadások, kirándulások keretében ismerkedtek meg a város múltjával, néprajzi, helytörténeti nevezetességeivel, természeti értékeivel és hagyományaival. Nagy szakmai elhivatottsággal működtek közre az egyesület eddig feldolgozatlan, több száz tárgyból álló néprajzi gyűjteményének rendszerezésében; a paraszti életmód tárgyainak, az eszközök funkciójának, használati módjának megismerését és dokumentálását a tábor szakmai vezetői, dr. Barna Gábor és dr. Őrsi Julianna néprajzkutatók irányítása mellett helyi idős adatközlők is segítették. A feldolgozott tárgygyűjtemény elhelyezésére a Molnár-féle szélmalomban került sor, mely a továbbiakban helytörténeti állandó kiállításként szolgálja az egyesület hagyományápoló és turisztikai célkitűzéseinek megvalósulását.

A fentiekben a Nimfea Természetvédelmi Egyesület azon kulturális örökségvédelmi tevékenységének főbb irányvonalait igyekeztem bemutatni a teljesség igénye nélkül, melyek – a vidékfejlesztési és természetvédelmi törekvéseinkkel összhangban – a társadalmat érintő kedvezőtlen folyamatok, a meggyengült közösségi kohézió ellensúlyozásaként a

múlt értékeinek megőrzését, a vidéki életér védelmét szolgálják. A bemutatott programok alátámasztják a nonprofit szervezetek helyi társadalomban betöltött érdemi szerepét és jelentőségét, s egyben rávilágítanak annak az elkötelezettségnek, a szűkebb-tágabb környezet iránt érzett felelősségteljes gondolkodásnak a fontosságára, mellyel a civilek hozzájárulhatnak a lokális társadalom hatékony működéséhez, egy-egy település, térség fejlődéséhez.

Nagy Anita

1. kép. Szent György-napi állatkihajtó rendezvény – Túrkeve, 2012

2. kép. Racka nyáj – Túrkeve, 2012

Szilágyi Miklós: Mezőváros és paraszti kultúra

Történeti-néprajzi dolgozatok az alföldi mezővárosokról.

Kisújszállás, 2012. 396 p. – Kiadó: Nagykun Hagyományőrző Társulás.

Napjaink egyik elfogadott értékelése, hogy a jelenkori társadalomtudományi paradigmára az emlékezetfordulat és prezentizmus a jellemző. Szintén érzékelhető, hogy a mély társadalmi identitás válság és a reprezentációs válság kiegészül az élénk társadalmi kritikával. Felismerhetőek társadalmi aggodalmak, melyek között erőteljesen jelen van az amnéziától való félelem és az autentikusság kérdése is. A hagyományos értelmező keretrendszerek felbomlását követően, a korábbi nagy narratívák már nem adnak minden kérdésre hiteles válaszokat. Az etnicitás gyökerei felől közelítve a mindennapok kulturális gyakorlatához, az etnikus tudat létezés módjához, a mai kutatási paradigmák egyik legmarkánsabb elemét tárgyalja a néprajzi kutatás. A lokális, a regionális, a felekezeti, a szociális identitás egyaránt része az egyének, családok s tágabb közösségek önmeghatározásának, s ezáltal egyértelműen kínálja magát feladatként és kihívásként a néprajzkutatók számára. Megállapítható, hogy közösséget összetartó, szimbolizáló szokások ma is keletkeznek, a hagyományok újraélednek, s munkál a hagyományteremtés igénye is mindennapjainkban.

A fenti folyamatok a magyarországi modern városi-urbánus tematikát is jellemzik. Ezért is különösen értékesek az olyan hiteles tudományos kutatások, melyek eredményei az identitás szolgálatában teljeseznek ki. Ekként értékelhetjük Szilágyi Miklósnak a mezővárosi kultúráról készített történeti-néprajzi tanulmányait, melyeknek újabb kötete jelent meg a közelmúltban.

A szerző már az 1960-as évek közepétől a levéltári kutatásokon alapuló történeti néprajzi kutatásokra helyezte a hangsúlyt munkásságában, és kitarzott e mellett, ötven éven át. Vonatkozó kutatásaiban kitüntetett helye van az alföldi mezővárosok történeti-társadalomnéprajzi tematikájának. Kötődését a kutatási témához és területhez kiválóan érzékelteti a kötet ajánlása, melyben adatközlő anyósának, Bányai Sándorné Ábri Juliannának és az Ábri-ősöknek ajánlja művét.

A mezővárosok története a Kárpát-medence múltjának egyik legizgalmasabb, sok problémát felvető területe. A mezővárosi kultúra közvetítő szerepet töltött be a falusi-paraszti és a szabad királyi városi nemesi vagy polgári életmód és műveltség között. Ennek megfelelő sajátos település-, gazdaság-, társadalom-, és építészettörténeti arculattal rendelkezett. Szilágyi Miklós alföldi mezővárosokról írt műveinek első gyűjteménye 1995-ben jelent meg Debrecenben a *Mezővárosi kultúra – paraszti műveltség; Történeti-néprajzi dolgozatok és elemzési kísérletek címmel*, a Folklor és Etnográfia sorozat 87. köteteként. Az ebben a kötetben összegyűjtött írások, esettanulmányokra épülő távlatos módszertani elemzések, a tudomány-szak vonatkozó eredményeit érdemben alakították az utóbbi évtizedekben.

Az azóta eltelt 17 esztendő során készült újabb dolgozatokat foglalja össze az idén megjelent tanulmánykötet. A könyvben 24 hosszabb-rövidebb dolgozat olvasható, melyek változatos témáit egybefűzi a lokális és társadalmi keret, az alföldi mezővárosok világa. Szilágyi Miklós e tanulmányaiban hangsúlyos helyet kapnak az anyagi kultúra vonatkozásai (állat-

tartás, földművelés, táplálkozás, közlekedés stb.), de markáns egységet képeznek a társadalom-néprajzi témák (jogszolgáltatás, demográfia) is. Behatóan foglalkozott a 18–19. századi helyi közösségek termelési szervezetével, önszerveződési és öngazgatási formáival, a nemzetiségi-felekezeti együttélés, a migráció kérdéskörével. Nincs terünk a kötet összes tanulmányát részletesen értékelve bemutatni, csupán egyes dolgozatoknak a recenzens önkénye által kiragadott említését vállalhatjuk fel, kiemelve az általunk legfontosabbnak ítélt jellemzőiket.

A kötet első tanulmánya Az alföldi mezővárosok történeti sorsa című írás, melyben kutatástörténeti, tudománypolitikai szempontokat is felvet a szerző, tömören értékelve Györffy István és Erdei Ferenc klasszikussá érett mezőváros koncepcióinak jellemzőit. A fogalmak mértéktartó és pontos alkalmazását hangsúlyozza a vitás kérdésekben, a ma is zajló urbanizációs folyamatok elemzésében. Hasonlóan összefoglaló jellegűnek ítélem a kötet Otthonteremtés, faluközösséggé szerveződés-idegenben című dolgozatát, melynek előzménye a Magyar Néprajz kézikönyv sorozat Társadalom kötetében megjelent fejezet rész. A migráció, a telepesszozgalmak, történeti jellemzőinek értő elemzése (hasonlóan a kötetben szereplő Relatív túlnépesedés, továbbtelepülés. Békés megyeiek részvétele Bácska és Bánát benépesedésében című íráshoz), amellet, hogy pl. a harangnak, mint rituális kelléknek szimbolikus jelentőségét igazoló adatokat közöl, az identitás megőrzésének, a kontinuitásnak aktuális kérdéseire szolgált releváns ismereteket.

A kötetben utolsó előttiként szereplő Angária – dézsma – robot című tanulmány a Magyar Néprajzi Társaság Györffy István díjának átvételekor hangzott el a Társaság közgyűlésén 1999-ben, majd az Ethnographiában jelent meg először. Az előadás témáját a díjazott szabadon választotta, s az a tény, hogy ezt a komplex társadalomnéprajzi témát kutatástörténeti – esetenként tudománypolitikai – összefüggéseket is felvillantva adta elő, önmagában is üzenetértékű. A legfontosabb paraszti életszabályozó elvek példászerűen pontos elemzése olvasható ebben a munkában.

Szilágyi mezővárosokkal kapcsolatos tudományos kutatásainak egyik központi kérdése az, hogy az alföldi mezőváros milyen, a falusi parasztközösségekre nem jellemző szervezettel és kulturális jellemzőkkel rendelkezett/zik? Ezt tárgyalja a tanulmánykötet több dolgozata is, így A mezővárosi társadalom belső szervezete és külső kapcsolatai a 18. század végi és a 19. század eleji Túrkevén című. A városi hagyományok szerepe, a levéltári elmélyült kutatómunkával párosuló érzékeny terepmunkás eredményeivel együtt válik valóban érzékletesen bemutatatható, érvényes érvrendszer alkotóelemévé. A szerző olyan jelenségekre felfigyelt, mint a kunsági öntudat megnyilvánulási formái a szűkszavú levéltári forrásokban, így pl. a „jött ment kóborló jobbágy...” szidalmazás súlyosságát jelezve, vagy a helyi kereskedők érdekvédelmének jogosultsága az 1798-ban feljelentett idegen származású „alattomos kurta kocsmárosok” büntetése kapcsán. Szintén a jogszolgáltatás, a szokásjog mint elsődleges jogforrás jelentőségének szemléltetése *A nagykunsági helyi jogszolgáltatás szokásjogi alapja* című tanulmánynak. A tanácsjegyzőkönyveket előszeretettel használja forrásként a szerző, igen sokrétűen újraértelmezve az azokban megőrzött adatokat – tényeket. Számos adattal alátámasztva tisztáz olyan jogszolgáltatási jellemzőket, mint pl. a károkozás véletlen, akaratlan, elkerülhetetlen, vagy bűnös szándékosság esetei. A nyil-

vánvaló érdekellentétek által feszített helyi társadalmak hétköznapijainak, a közösségek és vezetőik ellentmondásos viszonyainak valós és hiteles megismerését célozza az esettanulmányi elemzés. Ez a tanulmány is igazolja, hogy Szilágyi Miklós tanulmányai milyen széles interdiszciplináris körben hasznosíthatóak.

A mezővárosi közösségen belüli feszültség a témája szintén a Túrkevei szitkozódások, káromkodások című írásnak. Ez a tanulmány, miként a kötetben következőként szereplő A boszorkányvád: becsületsértés, rágalmazás (Túrkeve, 1798–1799) című munka, az eredeti adatok közlésén túl a pontosan jelzi Szilágyi Miklós kutatói módszertanának egyik jellemzőjét is. A célzottan, esetenként más konkrét témában folytatott szisztematikus levéltári kutatás, terepmunka során, mintegy „hordalékként”, „mellékesként” felbukkanó adatok pontos rögzítésével, alkalmanként akár évtizedekkel megtalálásukat követő feldolgozásával több témát illetően is találkozhatunk. Ezek a munkák igazolják, hogy szinte nincs értéktelen információ sem az írásos források, sem – s esetenként ezt fogadják el nehezebben a kutatók – az interjúk, terepmunka gyűjtések első pillantásra érdektelennek tűnő részleteiben sem. Recenzens számára különösen érdekesek az olyan tereptapasztalatok, mely településeken, közel azonos időben maga is folytatott terepmunkát. Így örömmel fedeztem fel kárpátaljai településekről 1990–91-ben készített magnetofonos gyűjtések szerepeltetését, mert a szereplő településeken (Dercen, Fornos, Nagydobrony) közlekedés témákban magam is folytattam azokban az években terepmunkát.

Pusztai forrásközlésnél lényegesen többet nyújt A gyomaiaiak regionális árucseré- és munkakapcsolatait elemző írása kötetnek, vagy a Források a jobbágyasszonyok külön vagyona mértékéről és minőségéről (Gyoma, 19. század első fele) című tanulmány is. Az utóbbi alapjául szolgáló végrendeletek, hagyatéki leltárak kutatása az utóbbi évtizedekben felélénkült. Az elemzett források jelentős része asszonyokhoz kötődött és az ilyen források látens jelentésrétegeinek felfejtéséhez kínál a tanulmány segítséget. Az általános szokásjogi elvek mellett a paraszti – mezővárosi mentalitás jellemzőit is bevonja a vizsgálatba a szerző. Véleményem szerint példaértékű a leltárak tételeinek a jegyzetekben megoldott értelmezése.

Az első pillantásra konkrét, az anyagi kultúra egyes területéhez, így az állattartáshoz vagy a az aratáshoz kapcsolódó témák feldolgozása is összetett, a társadalmi kapcsolatok, normák és szabályok szerteágazó szövevényének kibogozásához nyújt segédkezet. Ilyennek ítélem az Adalékok a háziállatok időleges hasznosításának jogszokásaihoz című, illetve a 18–19. századi aratási és nyomtatási szerződés az Alföldről, Az árpa veremlése – Kun-szentmárton, 1766 című írásokat. A társadalmi kapcsolatok, az együttműködések feltételrendszereinek megismeréséhez nyújtanak ezek a részletes elemzések támpontokat. S ezek mellett olyan kanonizált jelenségek újraértelmezésére ösztönző felvetéseket tartalmaznak, mint pl. a kötetlen kezeléssel egybekapcsolódó nyomtatás kizárólagossága az Alföldön! De hasonló jellegű az eredetileg a Bárh János 60. születésnapját köszöntő kötetben megjelent – az ünnepelt munkásságának egyik eleméhez témaválasztásában szorosan kapcsolódó – 18–19. századi adalékok a Tiszán és mellékfolyóin közlekedő kompokról című írás is. A közlekedés témáján messze túlmutató „elágazások”, követelik a nagyobb kutatói figyelmet, miként a szerző fogalmaz dolgozatában. Ebben a cikkben olvasható az önreflexívnek ítélni megállapítás, mely szerint „az arra tévedő etnográfus számára a feltűnően

elhanyagoltak, kezdetleges alkotmánynak tűnő kompok” a helyben élő lakosság rendszeres átkelési igényét elégítették ki.

További – a tanulmányok szinte mindegyikére általánosan igaz – megállapítás, hogy Szilágyi Miklós a konkrét jelenség elemzését felhasználja arra is, hogy kevésbé kutatott irányokra, fel nem ismert szempontokra hívja fel a figyelmet. Mintegy mellékesen iránymutatással szolgáljon akár évtizedes kutatási programokra elegendő ötlettel írásaiban. Ilyen munka a kötet Állami irányítás és helyi hagyomány a tradicionális gazdasági közösségekben című írása, melyben az alkalmazkodás hatásmechanizmusainak jellemzőire is felhívja a figyelmet. A Libatenyésztés az Alföldön című tanulmányban a szerző az „elhanyagoltak” ítéltető téma apropóján a hazai agrárétnográfiai belső ellentmondásaira is felhívja a figyelmet, amellet, hogy a vonatkozó társadalomnéprajzi ismereteket, a gyermekkori libapásztorokodást, vagy a libatömést is számos adattal illusztrálva bemutatja.

A szaktudományi szempontok következetes érvényesítése mellett, a kötetben szereplő tanulmányokra egyöntetűen vonatkozik, hogy a nagyközönség, a néprajzos-történész előképzettséggel nem rendelkező olvasó számára is érthetően fogalmazva születtek meg az írások. S ezt a közérdeklődést több esetben a közvetlen témaválasztás csak felerősítheti. Így a 18. századi kunszentmártoni adatok a sörfőzéshez című, vagy A kappan című dolgozatok, melyekben a táplálkozástudomány jelenségei – levéltári illetve könyvészeti forrásokra hivatkozva kerülnek bemutatásra. A hivatásos vőfély című írás, amellet, hogy a változásvizsgálatok jelentőségét hangsúlyozza és a hagyomány és újítás viszonyának alakulását elemzi, arra jut, hogy a hivatásszerűen működő „kvázi-szakember” alkalmazása a lakodalmakban nem járt ún. „színvonal romlással”, a hagyomány meggyengülésével.

A tanulmányok egyesített bőséges irodalma igazolja Szilágyi Miklós példaértékű tájékozottságát a szakirodalmi és forrásközlő anyagban. A kötetben közölt dolgozatok első megjelenését összefoglaló jegyzék alapján megállapítható, hogy változatos publikációs megoldásokkal élt a szerző, mikor a tanulmánykötetekben, múzeumi évkönyvekben megjelent írások mellett, a folyóiratokban (Ethnographia, Ethnica, Üzenet, Rálátás) is fórumot talált dolgozatainak. A kötet szerkesztőjével, az előszót is író Bartha Júliával közösen kialakított struktúrája a kötetnek, a tanulmányok füzére alkalmas arra, hogy az egyes művek tartalmi összefüggéseit átfogóbb, nagyobb ívű szemléleti rendszerbe illessze, s ezáltal plusz üzeneteket fogalmazzon meg. Szilágyi Miklós legendás munkabírása és szorgalma miatt a recenzens feljogosítva érzi magát arra, hogy további, a mezővárosi tematikával kapcsolatos tanulmányok alkotását várja a szerzőtől, gratulálva legutóbbi kötetéhez.

Kemecsi Lajos

Jászkun öntudat

Kunok és jászok 770 éve a Kárpát-medencében. Jászkunság kutatása 2009.

Szerkesztette: Bartha Júlia. Kiadó: a Kun Összefogás konzorcium és a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Igazgatósága. Szolnok, 2011.

Györffy Istvánnak, a nagykunok jeles néprajztudósának köszönhetően bő hetven esztendeje rendezték Budapesten az I. Jászkun Kongresszust. A kunok betelepülésének hétszázadik évfordulójára időzített esemény akkor számba vette mindazt, amit a népvándorlás utolsó hullámaként érkezett török, illetve perzsa eredetű lovas nomád pásztor- és katonanépekről, a jászokról és kunokról ismert a tudomány. Több évtizedes szünet után 1985-ben Kiskunfélegyházán újították fel a Jászkunság kutatásának programját, s ettől kezdve az időközben műhellyé kovácsolódott kutatógárda rendszeres konferenciákon és a róluk szóló összegzésekben adja közre újabb eredményeit.

Miben érdekesebbek a jászkunok a Kárpát-medence többi lakójánál, hogy külön figyelem övezza őket? Nem többek senkinél, de markánsan mások. A székelyekéhez hasonló sajátos jogállásukkal, kollektív nemességükhöz való elszánt ragaszkodásukkal úgy váltak magyarrá – saját felfogásuk szerint a legmagyarabbá –, hogy a modern világ hajnalára is sikerült megőrizni sajátos, semmi mással össze nem keverhető egyéni arculatukat. Emellett az őshaza kései üzeneteként újra magukkal hozták, életre keltették a magyarság letelepedést követően elfeledett keleti örökségének sok elemét is.

A velük foglalkozó, Bartha Júlia által szerkesztett legújabb kötetben szinte az összes számba jöhető tudományág képviselőiként ismert kutatók, régészek, történészek, néprajzosok, levéltárosok, nyelvészek, botanikusok, művészettörténészek szerepelnek egy-egy tanulmánnyal. Nem egy közülük maga is a vizsgálatának tárgyát jelentő világban nőtt fel a két nép egyikének szülőtte. E sokoldalúságnak felel meg a kötet tanulmányainak sora is. A múltat faggató régészettől indulva veszik számba a Jászkunság történetének, életének leglényegesebb elemeit, ennek bizonyosságául a teljesség igénye nélkül álljon itt a kötet néhány fejezetcíme: A kun nevek, mint nyelvemlékek, és kutatásuk története, A jászok nyelve és annak karcagi kutatói, Megjegyzések a jász és kun népesség megmaradásához a török hódoltság korában, Nemzeti jelképek a Jászkunság népi tárgykultúrájában, A nagykun öntudat. Olyan kérdések, melyek évtizedes, ha nem évszázados viták szülői voltak, onnan kezdve, hogy nem egyszer kétségbe vonták az önálló jász és kun kultúra, nyelv létét, de magának a népességnek a fennmaradását is. Mindezt annak ürügyén, hogy a történelem vihara régen elsodorta őket, s mások költöztek be emlékeik keretei közé, kiváltságos helyzetük örökségének reményében. Számos más erénye mellett e téves ítéletek tudományos érvekkel alátámasztott cáfolata is a most megjelent negyedfélszáz oldalas, számos fekete-fehér fotóval, kun és jász szójegyzékkel, térképpel és rajzzal bővelkedő, az I. Kun Világtalálkozó alkalmából megjelent munka.

Szathmáry István

„Tempora mutantur, et nos mutamur in illis”

– A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár kiadványai

A magyarországi általános levéltárak több évtizedre visszanyúló szép hagyományokkal rendelkeznek a kiadványkészítés, a szakmai-tudományos publikációk megjelentetése terén. A kiadványok széles palettájában a levéltári alapnyilvántartások mellett mindig is jelentős számmal láttak napvilágot a szakmai-módszertani kérdéseket feldolgozó kötetek, a kutatók munkáját segítő forráskiadványok, vagy egy-egy történelmi korszakot, egy-egy település, család, személy, állami szerv, hivatal, párt, esetleg vállalat, üzem történetét monografikus igényrel feldolgozó kiadványok, illetve sorozatok formájában megjelenő tanulmánykötetek, levéltár-ismertetőik.

A Magyar Országos Levéltár a 20. század közepe óta tekintélyes sorozatokban adta közre a magyar állami levéltárak alapnyilvántartásait, fond- és állagjegyzékeit, szakmai módszertani iránymutatásait, forráskiadványait. Még az előző évszázad első felében indultak meg a család- és településtörténet nagy sorozatai, majd az előző század utolsó harmadában – jelezve a társadalmi igények változását, a levéltáros szakma sokszínűségét és a levéltári munka összetettségét – mind határozottabbá vált a megyei levéltárakban egyre népszerűbb és professzionálisabb helytörténeti kutatómunka eredményeinek közreadása. A rendszerváltozást követő évtizedben pedig a figyelem a kiadványok tekintetében is mindinkább az egykori állampárt levéltári dokumentumaira, valamint a határon túli, kárpát-medencei levéltárak magyar provenienciájú forrásaira irányult. A szakmai szervezetek és levéltárak által gondozott folyóiratok, évkönyvek, sorozatok ugyancsak évtizedek óta adnak teret a levéltárügy módszertani kérdéseivel, szakmai polémiaikkal kapcsolatos publikációknak, és nyújtanak megjelenési lehetőséget a levéltárakban folytatott kutatásoknak, műhelymunkáknak. A legtöbb megyei levéltár az 1980-as évek óta komoly tradíciókkal rendelkezik a település- és helytörténet forrásainak közzététele, a helytörténeti kutatások eredményeinek publikálása terén; igényes levéltári periodikák sora fémjelzi mindezt. Napjainkban pedig – mind a változatos forrástípusokat megjelentetni képes elektronikus adatbázisok, mind a periodikák vonatkozásában – egyre meghatározóbb szerepet tölt be a levéltári publikációk terén is az Internet, a tértől és időtől függetlenebb digitális megjelenés.

A levéltári kiadványkészítés mindenkori irányát, milyenségét a levéltári szervezet jellege, a levéltárba kerülő források bővülése, a kutatói igények, illetve érdeklődés változása, a szakmai kihívások és az anyagi lehetőségek egyaránt befolyásolták az utóbbi időszakban, mégis elmondható, a magyarországi levéltárak kiadói tevékenységét ma a változatosság, a differenciáltság mellett a tudományos és szakmai igényesség, a tradíciók ápolása és az új formák, lehetőségek iránti fogékonyság egyaránt jellemzi. Ma már kevesen vitatják, hogy a magyarországi levéltárakban dolgozó levéltárosok – szükségszerűen következik ez a magyar történelem viharait tükröző levéltári anyag szerkezetéből, illetve annak igényéből, hogy a visszakeresés, felkutatás során a levéltárosnak a dokumentumok keletkezésének kontextusát is óhatatlanul ismerniük kell – nem pusztán menedzserei az adatoknak, vagy kiszolgálói az ügyfeleknek és kutatóknak, hanem mint a forrásokhoz legközelebb álló, a levéltári

nyilvántartási rendszert és a forrástípusokat leginkább ismerő történész-levéltárosok, tudományos publikációs tevékenységre is elhivatott szereplői a szakmának. Ennek köszönhetően a levéltáros szakemberek egy tekintélyes része meghatározó történelmi, kutatói és publikációs tevékenységet is folytatva, szerepet vállal a levéltári dokumentumok által rekonstruálható nemzeti múlt egy-egy fejezete közkinccsé tételének folyamatában.

Hasonlóan más megyei levéltárakhoz, a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár kiadói tevékenysége is csaknem fél évszázadra vezethető vissza. Az elmúlt évtizedekben megjelenő kötetek, periodikák nem pusztán a levéltárban őrzött anyag feltárását segítő segédletek, fond- és raktárjegyzékek sorozatai, a levéltári anyag ismertetői, hanem – hatalmas szellemi tőkét és információtárat felhalmozva – a helytörténet egyes témaköreinek tudományos igényű feldolgozásai is.

A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár gondozásában megjelent sorozatokat, évkönyveket, közleményeket kezdetektől fogva a levéltáros és történész szakma iránti elkötelezettség, a tudományos igényesség, az ismeretterjesztés szándéka hatotta át. Kizárólag az elismerés és tisztelet hangján lehet szólni azoknak az elődöknek a munkásságáról, akik a talán sohasem könnyű körülmények ellenére elindították, működtették e köteteket, és fenntartották a levéltár kiadványainak országos elismerést kiváltó színvonalát. A gondosan kialakított szerkesztői elveknek köszönhetően az intézmény gondozásában megjelenő, több évtizedes múlttal rendelkező periodikákban a szakma elismert képviselői, helytörténészek, muzeológusok, levéltárosok, a tudományos közlés szabályai szerint, a forrásokat és szakirodalmat is tükröző jegyzetapparátus kíséretében, tudományos minősítéssel rendelkező lektorok közreműködésével adják közre helytörténelmi kutatásaik legújabb eredményeit. E levéltári kiadói tevékenység intézményünk esetében nem csupán a szakmai szerkesztés munkáját foglalja magába: a kezdetektől az intézmény munkatársai látták el a technikai szerkesztés összetett feladatait, az olvasószerkesztői, korrektori, nyomdai előkészítői, képszerkesztői feladatokat is, napjainkban pedig az elektronikus kiadványok esetében a számítógépes tervezés és programozás munkafázisait. Ennek tudható be, hogy a levéltár ma megjelenő hagyományos papíralapú és elektronikus kiadványai teljes egészében az intézmény önálló szellemi termékének tekinthetők.

Kiadványaink közül kiemelkedik a több mint negyedszázados múltra visszatekintő levéltári évkönyv, a ZOUNUK. 1986-ban, amikor a periodikát Botka János akkori levéltár igazgató elindította, az első kötet bevezetőjében a következő gondolatokban határozta meg a sorozat célkitűzését: *„Az Évkönyvben elsősorban az őrizetünkre bízott iratok, illetve a Szolnok megyére vonatkozó dokumentumok között kutatók munkáit, eredményeit kívánjuk bemutatni. A közelebbi és távolabbi múlt emlékeiből, az emberi cselekvések, helytállások példáiból újabb és újabb, pontos, megbízható adatokkal akarunk szolgálni a lakóhely, a megye története iránt érdeklődőknek. Törekvésünk hozzájárulhat az e táborhoz tartozók további ösztönzéséhez, a feltáró és feldolgozó munkát is vállalók számának növekedéséhez. Segíteni szeretnénk az egyre erősödő honismereti mozgalom, az iskolai nevelő-oktató munka gazdagodását, a megyei és országos más irányú kulturális, tudományos célkitűzések megvalósítását. Kiemelt figyelmet kívánunk fordítani a megyei monográfia kidolgozásának elősegítésére.”* Ez a cél, és minden bizonnyal – a felpuhuló diktatúra majd a

rendszerváltozás által keletkezett új szellemi környezetben – a helyi múlt megismerésének, objektív feltárásának identitást meghatározó, összetartozás-tudatot erősítő összefüggéseinek a közösség és a fenntartó által történő felismerése tartotta életben a kezdetektől magas szakmai színvonalat és a technikai lehetőségeknek köszönhetően mind komolyabb esztétikai értékeket felvonultató évkönyvet. 2003-ban Zádorné Zsoldos Mária levéltár igazgató asszony vezetésével a kötet jelentős formai megújuláson esett át, ezt követően a mindenkorival tartalommal harmonizáló színes borítóval, illusztrációval jelenik meg az évkönyv.

2010-ben méltó tartalommal és formában ünnepeltük meg a ZOUNUK 25 éves jubileumát, a több mint félezer oldalas 25. sorszámú kötet folytatása és megújítása is volt a tradícióknak. A ZOUNUK az elmúlt több mint negyedszázad során történettudományi, hely- és kultúrtörténeti értelemben is hatalmas értéket halmozott fel, a máig napvilágot látott 26 kötetben összesen 309 szerzőtől 10.656 oldalon 198 tanulmány és 108 forrásközlemény jelent meg. És bár az első kötet bevezetőjében említett megyei monográfia elkészülte sajnos még várat magára, a ZOUNUK levéltári évkönyv a megye meghatározó történettudományi periodikájaként mára felbecsülhetetlen tárházává vált a szűkebb pátriánk múltjával kapcsolatos, megbízható alapokra épülő kollektív ismeretnek. A levéltári évkönyv mellett a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár az elmúlt évtizedekben más sorozatokat is újtárrá indított. 1974 és 1991 között a Levéltári Füzetek 12 kötete jelent meg, majd 1995-ben elindult az elsősorban tematikus forrásokat, irategyütteseket gondozó Levéltári Közlemények folyam, amelynek a jelen esztendőig napvilágot látott 11 kötetében 12 szerző 3.050 oldalra adta közre forrásfeltáró munkájának eredményeit.

És ahogy a címben szereplő latin szállóige utalt rá, a változó idők a levéltár publikációs tevékenységében is átalakulásokat indítottak el. Az utóbbi években a megjelentetett anyagok között egyre markánsabbá vált – a digitális világ terjedésével összefüggésben a távoli hozzáférést, a helytől és időtől kötetlenebb kutatások iránti igények kiszolgálását segítő – az elektronikus formátumban közreadott adatbázisok, publikációk aránya. Az állományvédelmi szempontokon túl a távoli hozzáférés biztosításának szándéka is hatással volt arra, hogy a hatalmas mennyiségű információt, képi állományokat megjeleníteni képes adatbázisok építése, közkinccsé tétele néhány éve a magyar levéltárügy kiemelt programjává vált. A megújulás jegyében jelentős informatikai fejlesztésekre, az egyes levéltárak anyagát egységben megjeleníteni képes közös levéltári portál létrehozására is sor került az elmúlt években.

Intézményünk 2008-ban – a megyei levéltárak sorában az elsők között – pályázati források segítségével készítette el a magyar levéltári portálról online módon elérhető kataszteri térképek adatbázisát. 2009-ben új sorozatot indított el levéltárunk, Szolarchiv Digitális Könyvtár címmel, melynek első kiadványaként az Arcanum kiadóval együttműködésben megjelentettük a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár összes korábbi kiadványának digitalizált változatát. Az elmúlt négy évtized során megjelenő levéltári publikációkat közel 16 ezer oldalon feldolgozó, az adatok között szövegszintű keresést biztosító adatbázis a megye története iránt érdeklődő kutatók értékes információforrásává vált.

Ugyancsak pályázati lehetőség révén 2009-ben lehetővé vált a levéltár honlapjának megújítása, a közös levéltári szerver pedig lehetőséget kínált különböző tartalmak (raktárjegyzékek, képi állományok, adatbázisok) online megjelenésére. Kihasználva a modern technika kínálta lehetőségeket, levéltárunk a közös fejlesztések eredményeként néhány országosan is egyedülálló kezdeményezést – virtuális kiállítások, a hónap dokumentuma sorozatok, illetve a levéltári anyagot új formában közkinccsé tenni igyekvő kiállításainkhoz fűződő, elsősorban a fiatalabb generációkat célzó blogok – indított el honlapján.

A helytörténet oktatást segítő, Szolnok város napja alkalmából 2009. szeptember 1-jén jelent meg „*Az apátsági oklevéltől az ezredfordulóig. Szolnok város múltja levéltáros szemmel*” című digitális adathordozónk. Különleges és egyedülálló vállalkozás eredménye ez az elektronikus kiadvány, mert levéltári dokumentumok (oklevelek, iratok, tervrajzok, fényképek) segítségével, és a levéltáros szemével kíván képet adni az alföldi megyeszékhely közel ezeréves történelméről. De egyedülálló is, mert hasonló formában, ilyen tematikus szerkezetű településtörténeti kiadvány mindezidáig nem látott napvilágot Szolnok város múltjáról. Ráadásul a DVD-t a megyeszékhellyel együttműködésben valamennyi szolnoki oktatási intézményhez sikerült eljuttatnunk.

A levéltár 2010-es nagyszabású első világháborús kiállításához kapcsolódóan jelentettük meg a „*Hősök voltak mindannyian... Jász-Nagykun-Szolnok megye a Nagy Háborúban*” című DVD-t. Ez az elektronikus adathordozó – minden későbbi kutatást és hagyományőrzést segítő – nem csupán a témakörhöz kapcsolódó levéltári dokumentumok és szakirodalom digitalizált változatát tartalmazza, hanem olyan, mindezidáig nem publikált adatbázisokat is, mint a megye valamennyi települése első világháborús hősi halottainak névsorát, a megye világháborús emlékműveinek képi állományát, továbbá világháborús képeslapokat, verseket, dalokat is.

2011-ben látott napvilágot a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár „*Chartae Antiquae*” című kiadványa. Az intézmény több mint 200 darab, 18–19. századi kéziratos térképét digitális formában közreadó DVD a modern kor igényeinek megfelelően, kiváló felbontásban, jól áttekinthető, könnyen kezelhető szerkezetben, az esztétikai élményre is tekintettel mutatja be az archívum egyik legszebb gyűjteményét. Az elektronikus kiadvány és adatbázis számos tudományterület (településföldrajz, település- és közlekedéstörténet, archeológia, vízgazdálkodás, nyelvtudományok, stb.) számára is értékes információkkal szolgál, és hozzájárul a levéltári anyag mélyebb szintű kutatásához. 2012-ben, a kutatás, tervezés, programozás és megjelentetés valamennyi fázisát tekintve a levéltár munkatársainak egyedi szellemi termékének számító kiadvány a térképész szakma országos elismerésében részesült: az Országos Széchényi Könyvtár és a Lázár Deák Térképészeti Alapítvány Kuratóriuma által kiírt Digitális Magyar Térkép 2011 pályázaton kapott szakmai dicséretet.

Az elmúlt időszakban bekövetkezett fenntartóváltás és az átalakított támogatási rendszer a jövőben egy új, még nem minden részletében ismert, de érezhetően nehezebb feltételrendszert teremt a megyei levéltárak által megjelentetett kiadványok számára. És bár a szűkülő források mértéke és a külső feltételek változása nem mindenben ismertek, a kiadványkészítés szakmai irányai adottak: a tradíciókra alapozva, a megkezdett sorozatokat lehetőség szerint folytatva, de új utakat kell járnia a levéltáraknak a kiadványok megjelenésére.

tetése terén is. A 21. századi kutatói igények, a személyes múlt iránti érdeklődés fokozódása, az identitást meghatározó helytörténet, a kisebb közösségek önazonosságudatának megőrzését segítő múltismeret szerepe egyértelműen növekszik. A megyei levéltárnak – amely az általa őrzött és gondozott írásos kulturális örökség révén minden szállal e területhez kapcsolódik – olyan kezdeményezéseket kell felvállalnia, melyek ezeket a kutatókat tudják módszertani iránymutatással, források összegyűjtésével, modern formában történő közreadásával segíteni. A levéltáraknak és az ott dolgozó kutató-történész levéltárosoknak az intézmény jogbiztosító szerepe, klasszikus alapfeladatainak ellátása mellett ezekre a társadalmi igényekre is tekintettel kell lennie. Az évtizedek óta hiányzó megyei monográfia munkálatainak megindítása egyelőre várat magára, de bizonyos „előmunkálatokat”, rövidebb távú, mégis átfogó programokat a megye tudományos műhelyeinek, közgyűjteményeinek szükségyszerűen el kell indítania. Ennek jegyében kezdtük meg Jász-Nagykun-Szolnok megye 1876 és 1990 közötti közigazgatás-történetének és tisztviselői adattárának adatbázisba rendezését és elektronikus megjelentetését, későbbi terveink között pedig szerepel – a helytörténeti gyűjtemények és kutatók bevonásával – egy nagyszabású, online elérhető és folyamatosan bővíthető megyei történeti kronológia összeállítása is.

Fülöp Tamás

TISICUM XXI.

– a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve

Szerkesztők: Gulyás Katalin, Horváth László, Kaposvári Gyöngyi

Kiadó: a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Igazgatósága.

Szolnok, 2012. 360 p.

A megyei múzeumi szervezet évkönyvének újabb kötete vegyes tartalmú: az intézményben folyó, vagy a múzeumi szervezet gyűjtőterületéhez kapcsolódó tudományos kutatások keresztmetszetét nyújtja. A 360 oldalon 20 szerző 21 tanulmánya olvasható, melyeket többségükben a tagmúzeumok munkatársai, kisebb részben pedig külső szerzők készítettek. Négy régészeti, öt néprajzi és nyelvészeti, hét történeti és négy művészettörténeti témájú tanulmány került be a Tisicum 21. kötetébe, mely zárásként egy fontos bibliográfiát is tartalmaz.

Az évkönyv elején Horváth László megyei múzeumigazgató rövid, személyes hangú megemlékezése olvasható a közelmúltban elhunyt, utolsó írását a Tisicum 21. kötetében publikáló Szabó Istvánról, a történeti osztály egykori vezetőjéről.

A régészeti fejezetet Prohászka Péter tudománytörténeti írásai nyitják. Az elsőben Tariczky Endre tiszafüredi plébánosnak általa felkutatott leveleit közli, melyek azt bizonyítják, hogy Tariczky amatőr régésként a Magyar Nemzeti Múzeumban dolgozó Rómer Flórisssal, a hazai tudományos igényű régészeti kutatások „atyjával” rendszeres szakmai levelezésben állott. Az általa felfedezett lelőhelyekről és leletekről készült rajzait, beszámolóit küldözgette Rómer számára, s tanácsait kérte azok meghatározásában. A szerző a két régész szakmai kapcsolatának középpontjába a korszak egyik legjelentősebb tudomá-

nyos eseményét, az 1876-os budapesti VIII. Nemzetközi Ősrégészeti és Embertani Kongresszust helyezi, mely a magyar régészeti kutatás első nemzetközi bemutatkozása volt. Ennek kísérőrendezvényeként nagyszabású kiállítást szervezett a Nemzeti Múzeum, ahol főként prehistorikus leleteket mutattak be az egész Kárpát-medence területéről, rajzokkal és térképekkel. Anyagát hazai múzeumok, egyesületek és magánszemélyek adták össze. Az előkészítés során az egyik legaktívabb vidéki levelező és adományozó Tariczky volt, akinek a tiszafüredi Ásotthalom prehistorikus településéről szóló írását felvették a katalógusba is. Érdeklőség, hogy Tariczky az őskori lelőhelyek és tárgyak mellett későbbi korok leleteit is helyesen határozta meg: egy pinceásáskor talált övkészlet és ékszerek leírása szerint egy avar temetőből származtak, melyet 100 évvel később Garam Éva tárt fel és publikált.

A Szolnokhoz közeli Abonyban napvilágra került honfoglalás kori sírok leletanyaga, illetve a hozzájuk kapcsolódó levelezés Prohászka második tanulmányának témája. A Kárpát-medence X–XI. századi leleteinek megyénkénti felvételére és közreadására életre hívták ú.n. Honfoglaló-corporus sorozat munkatársaként levéltárakban, könyvtárakban és adattárakban őrzött, mindeddig közöletlen levelezések, iratok, beszámolók és tudósítások alapján próbálja felderíteni a hozzájuk tartozó leleteket is. Így kerültek látóterébe az Abonybolhásparti köznépi temető, illetve a Beöthy-kastély kertjében talált sír leletei, melyek a Magyar Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárába kerültek. Előbbi lelőhelyen, melynek temetkezését Márton Lajos 1910-ben a X. század második felére datálta, 1965-ben homokbányát nyitottak, így e temető valószínűleg áldozatul esett a homokkitermelésnek.

A klasszikus honfoglalás kori temetkezések sorába tartozik az a sír, melyre 1910-ben bukkantak Abony belterületén, a Beöthy-kastély kertjében, s amelynek mellékleteit szintén a Nemzeti Múzeumnak ajándékozta a birtokos. 1954-ben a szolnoki múzeum gyűjteményébe is bekerült ajándékként két övveret, melyek a leírás alapján ugyanabból a megbolygatott sírból származhatnak! Talán valamelyik munkástól vagy magától a földbirtokostól jutottak egy szolnoki ügyvédhez, aki azokat a későbbiekben a múzeumnak ajándékozta. Az abonyi sírból előkerült öv azért különleges, mivel egy eddig párhuzammal nem bíró csat zárt egy díszítetlen felületű ezüst veretekkel borított övet, melynek viselése a X. század első felére tehető.

Prohászka Péter harmadik tanulmánya klasszikus, de napjainkban talán kevésbé méltányolt múzeumi szakterületre, a numizmatikába kalauzolja olvasóját. Két, Tiszafüred környékén előkerült aranyérmét mutat be: a III. századi aureus a római-barbár kapcsolatrendszer egy sajátos emléke, a VII. századi bizánci solidus pedig az avaroknak fizetett bizánci évpénz tanúja volt. Előbbiről a tiszafüredi Régészeti Egylet alapítója, Tariczky Endre többször is beszámolt munkáiban, míg a VII. századi aranyról a Magyar Nemzeti Múzeum Adattárában található iratok, levelezés szolgál adatokkal. A római császárok elsősorban propagandacélból, a katonaság és a birodalmi vezetőréteg számára verettek aranyat, melyek a tartományok éremforgalmában alig fordulnak elő, így hétköznapi használatuk a kereskedelemben gyakorlatilag elenyésző. A barbaricum népei státuszszimbólumként birtokolták, valamint nyersanyagforrásként használták ékszerek és egyéb viseleti tárgyak készítésénél. Ugyanezt szolgálták később a bizánci solidusok, melyeket a Bizánci Birodalom egyre na-

gyobb számban volt kénytelen fizetni szomszédainak, köztük az 568-ban a Kárpát-medencében megtelepedett avaroknak. Ez az aranykor egészen 626-ig, Konstantinápoly sikertelen avar ostromáig tartott. A több millió solidusból azonban mindössze alig több mint 100 darab ismert a Kárpát-medencéből, melyek közül 41 Heracleius császár verete. A tiszafüredi solidus is talán éppen a 623/624 után felemelt évpénzből származhat.

Cseh János 2004-ben végzett Jászberény–Csege-laposi feltárásairól számol be, melynek során a várost dél felől elkerülő, a 31. és 32. számú közutat összekötő út nyomvonalában szkíta kori felszíni és földbemélyített ház, gödrök, árkok és egyéb telepjelenségek kerültek napvilágra ásója nyomán (összesen 72 régészeti objektum). E feltárás több különleges régészeti jelenséget is felszínre hozott. Ezek egyike a szkíta telepárkok dokumentálása, melyek az ezredfordulót követő időszakban szinte robbanásszerűen, az útépitések nyomvonalán kibontakozó telepkutatásának köszönhetőek. A másik egy lakóház. A 1940-es évek első felétől a legutóbbi időkig terjedő régészeti kutatási periódusban karakterisztikus háztípusra vannak adatok a Kárpát-medence szkíták-szigünnák lakta területein a Kr.e. 7–3. századból. A leginkább jellemző gödörházak mellett léteztek paticsfalú konstrukciók is, amelyekre cölöpnyomok nem nagyon tűnnek jellemzőnek. A Csege-lapos középnyagyságú szkíta telepén talált építmény a harmadik háztípust reprezentálja: az oszlopvázas, felszíni épületmaradványt, melyhez a szerző szakirodalom alapján keresett párhuzamokat.

A néprajzi tanulmányok sora Szabó László írásával kezdődik. A nyomdába adás után szembesültünk a szomorú ténnyel: mindannyiunk szeretett Tanár ura is eltávozott az öccse után – most utolsó írását tarthatja kezében az olvasó... Saját oszétiai gyűjtési tapasztalatait teszi közzé e tanulmányban figyelemre méltó párhuzamot vonva a művészi értéke, mennyisége, történeti jelentősége miatt méltán híres nagyszentmiklósi kincssel. A kincs két készletre bontása, s egy-egy rész egy asztali készletként való felfogása mellett a szerző figyelmét László Gyula egy szövegrésze keltette fel, mely arra készítette, hogy a Kaukázusban máig több népnél meglévő szertartásos étkezéssel, annak városi környezetben is máig továbbélő hagyományaival hozza összefüggésbe. Oszétiai útja során ugyanis megfigyelhette a lakomák ülésrendjét, lefolyását, s mivel ezeket hasonló módon, több helyen említi az oszét nép Nart eposza is, a történeti régmúltban is hasonlóképpen folyhattak le. Szabó László úgy véli, hogy akár követi ajándékba, akár más módon került a nagyszentmiklósi kincs hazánk területére, azoknak, akik hozták, illetve akiknek hozták, feltétlenül ismerniük kellett a kisasztalhoz fűződő rituális étkezés ülésrendjét és a hozzá kapcsolódó hiedelmeket, amelyek még keletebbre, Közép-Ázsiában sem voltak ismeretlenek. A kisugárási központnak azonban a Kaukázus hegygerincétől északra élő népeket tartja, akik viszont délről, a perzsa területekről vehették át.

Örsi Zsolt széleskörű kultúrtörténeti áttekintésének tárgya a darumadár, melyet ma már csak vonuló madárként ismerünk, ám egykor Magyarország volt legnyugatibb elterjedési területe. A szabályozatlan, gátak közé nem szorított vizek hatalmasra dagadt mocsarainak legmélyén a XIX. század közepéig rendszeresen költött. Mivel rendkívül óvatos madár, elejtése, megfogása, tojásainak, tollának begyűjtése rendkívüli ügyességet, kitarást igényelt. Erre a munkára specialisták, a darvászok vállalkoztak. Jelentős kereslet mutatkozott árukra, mert az akkori divatnak, közlésnek fontos eleme volt a darutoll viselet. Mivel igen

ritka volt a jó minőségű darutoll, ezért jelentős értéket képviselt. Egy-egy szebb példány főúri, nemesi ajándékként is szolgált, de adóba is elfogadták. Ébersége miatt várakat, nemesi és parasztudvarokat őriztettek szelíd darvakkal. Ugyanezen tulajdonsága miatt vált nemesek és települések kedvelt címerállatává. A XIX. században falusi legények és pásztorok mindennapi viseletéhez tartozott a kalap mellé tűzött „balos” toll.

Kókai Magdolna egy múzeumi gyűjteményi egység: a Jász Múzeumban őrzött feliratos falvédők közlésére vállalkozott. E tárgyak megítélése az elmúlt évszázadban érdekes változásokon ment át. Kezdetben funkcionalitással bíró textíliák voltak, később giccsnek számítottak, melyeket az 1970–80-as években sok helyen a kamrába vagy a mellékhelyiségbe száműztek – mára azonban nosztalgiai sugárzó régiségekké váltak. Számos lelkes gyűjtőjük is akad, s újabban a néprajzi kutatás is felfigyelt rájuk. Sok esetben torzra sikeredett figuráikkal, kissé sántító rímekbe szedett felirataikkal éppúgy kordokumentumok, mint bármely más, múzeumba kerülő tárgy. Árulkodnak használóik társadalmi helyzetéről, az elmúlt 50–60 év értékrendjéről, a készítők gondolkodásmódjáról, érzelm- és ízlésvilágáról. Mintáikat, felirataikat, témáikat vizsgálva, különböző típusokba (pl. vallásos, politikai témájúak, a párkapcsolathoz, a mindennapi élethez kapcsolódóak) sorolja őket a szerző.

Örsi Julianna családkutatásaihoz kapcsolódik *A csonka család gyermekei (árvák, félár-vák) a XVIII–XIX. században* c. írása. A csonka családok e régi századokban sem számítottak ritkaságnak, csak keletkezésük módja tért el a maiakétól. A félár-vák felnevelése a XVIII–XIX. században elsősorban az özvegyre (legtöbbször az anyára) hárult, aki azonban számíthatott a tágabb család segítségére. Az özvegy férfi kiskorú gyermekei nevelése végett hamarabb kötött újabb házasságot, mint a nő. A helyi közösség (tanács) kezelte, forgatta, illetve rendszeresen ellenőrizte az árvák, félár-vák vagyont, akik házasságkötésük után juthattak hozzá. A legnehezebb helyzetben a szegény özvegyasszonyok voltak, akik gyermekeik táplálására kénytelenek voltak a tanácshoz fordulni élelemért. Az árvák, félár-vák iskoláztatását gyakran az egyházak vállalták fel. A szerző válogatott levéltári adatokon mutatja be, hogy az árvákra, félár-vákra tehát mindig gondja volt a helyi – legyen az vérségi vagy lokális – közösségnek. A kiskorú gyermekek sorsát azonban legbiztosabbnak akkor látták, ha az özvegy újabb házasságot köt. Ezen intézmény segítette mind az özvegy, mind gyermekei helyzetének stabilitását, biztosítását a helyi társadalomban.

Pacsai Imre a magyar nyelv állandósult szófordulatait (frazeológiai egységeit) vizsgálja tanulmányában. E tükrörszó jellegű képek azonossága, nagybani hasonlósága a nyelven kívüli valóság tükrözésének azonos szemléletére utal, s intenzív, hosszan tartó kapcsolatot feltételez egymással rokoni kapcsolatban nem álló, s tipológiailag is eltérő nyelvek esetében. A magyar nyelv nyelvtanát tekintve ugyan a finnugor nyelvek családjához tartozik, azonban a szerző rendkívül gazdag példatáron mutatja be vele rokonságban nem álló (tatár, csuvas, türk, cseremis, kazah, kirgiz stb.) nyelvekkel való azonos metaforikus képeket, elemi frazeológiai párhuzamokat. Úgy véli, a magyarság Kárpát-medencében való letelepedését követő történelmének vannak olyan, máig is kevésbé elemzett mozzanatai, amit a magyarsághoz csatlakozott besenyők, úzok, majd kunok asszimilációja képvisel. A tatár-magyar párhuzamok egy közvetítő nyelv révén alakulhattak ki, melyet a honfoglalás után a Kárpát-medencébe betelepült besenyők, kunok nyelve jelenthetett. Mind a tatárok, mind

a besenyők, mind a kunok a törökség kipscak-török ágához tartozó népek, s ez a közvetlen rokon kapcsolat képezheti alapját a magyarban meglévő, a tatárral azonos képi rendszert mutató frazeológiai egységeknek, közmondásoknak.

Bartha Júlia tanulmánya a XVIII–XIX. századi Nagykunság egyik legjelentősebb családjának, az Illéssyék történetéhez kapcsolódik. Szerencsés véletlen folytán, családi irathagyatékuk személyes természetű darabjai között található a 6,6 ha területű kisújszállási Illéssykert 1843-ban keletkezett leírása. A kert jelentős részét képezte az angolkert, melynek divatja a XVIII. század óta jellemzőnek mondható a kuriális épületek körül, bár a Nagykunságon nem tudunk másik városról, ahol volt ilyen angolkert. Illéssy János kertje 39 növénycsoportnak, s ezen belül 725 növényfajtnak adott helyet (konyhakerti növények, gyümölcsfák és dísnövények). A kerthez tartozó virágházban 279 féle (1850 db) virágot írt le a kertész, ami a kert növényeinek utánpótlását szolgálta. A vagyontárhoz térkép is tartozik, amelyen a gazdasági épületek és a kert elrendezése pontosan látható, a hozzá tartozó szántófölddel együtt.

Bagi Gábor Graefl József születésének 200. évfordulója apropóján mutatja be e szolnoki születésű, és 1848–49-ben, majd a tiszaezlári per idején is jelentős szerepet kapó politikus életútját. A márciusi forradalom után pénzügyminisztériumi állásáról lemondott, mivel Pest és Szolnok életében is szerepet vállalt: tagja lett a városi forradalmi bizottmánynak, júniusban pedig a szolnoki választókerület országgyűlési képviselőjévé, Pest városa főbírájává, a városi igazgatás második emberévé választotta. 1849. január 23-án a császáriak eltávolították hivatalából, megbízatását csak a tavaszi hadjárat sikerei nyomán nyerte vissza: alpolgármesterként intézte az ügyeket. A császári hadsereg közeledtére július elején távozott Pestről. Az önkényuralom alatt felmentették. 1851-ben Károly öccsével bérbe vette a Szabolcs megyei Tiszaezlárhoz tartozó bashalmi pusztát. Kastélyt épített, s egy megyeszói, mádi és tiszaladányi birtokrészt is megszerzett. 1881-ben már Szabolcs megye főispánja, akinek neve a tiszaezlári eset kapcsán az újságok címlapjára került. Az antiszemita komolyan szidták, a szabadelvűek dicsérték a magatartását. Az uralkodó előbb a Lipót-renddel tüntette ki, majd a főrendiház tagjává is kinevezte. 1888-ban hunyt el, sírja megyeszói kastélya parkjában található.

Bagi Gábor másik tanulmánya Szolnok város 1849. évi történetéhez kapcsolódik: a császári csapatok többszöri megjelenését, itteni állomásozásait veszi sorra. 1849 első felében a város hétszer cserélt gazdát stratégiai jelentősége miatt. E különösen nehéz, a lakosságnak sok megpróbáltatást hozó periódus 1849 elején kezdődött: a Debrecenbe költöző kormányt és Perczel Mór biztosító csapatait üldözve Franz Ottinger vezérőrnagy nehézlovas dandára nyomult előre Szolnokig. Perczel január 22-én rövid harc után visszafoglalta a várost, azonban hamarosan lemondott megbízatásáról, és csapatait visszavonta a Tisza mögé. A hidat felgyújtatta, de a lakosság gyors közbelépésére csak három sor karó égett el. A megszálló császáriak parancsnoka elrendelte a híd helyreállítását és a várost övező földsáncok építését. A hidat február 27-re befejezték, a várost nyugatról övező sáncnak azonban csak a tervei készültek el. Február közepére a magyar erőket Vécsey Károly vezérőrnagy bácskai alakulatai váltották Törökszentmiklós környékén, Damjanich bánati csapatai 24-én érkeztek Cibakházára. Karger vezérőrnagy dandára 1849. március 5-én, Vécsey és

Damjanich támadása során súlyos vereséget szenvedett Szolnoknál, ám a váratlan siker után Damjanich a várost feladta, hídját lerombolta, ezzel katonai jelentősége csökkent. Júliusban már Szolnoknál állt a tiszai hadsereg Perczel Mór vezetésével, ám a 20-i turai ütközet után visszavonult. Pest-Budáról több oszlopban megindult Haynau hadereje is, melynek balszárnya Benedek Lajos vezérőrnagy vezetésével Szolnokot is célba vette, ahonnan a magyar csapatok július 27-én távoztak.

Vargáné Morava Szilvia a Hajdú-Bihar és Jász-Nagykun-Szolnok megye határán ma is álló Meggyes csárda történetét mutatja be, amely a XVIII. századig nyúlik vissza. A csárda az egykoron marhahajtó, illetve sószállító út, azaz a Pestről Debrecen felé tartó országút mellett állott. Tiszafüred városa alapította 1710 körül, majd a kor szokása szerint bérlet útján hasznosította. 1745 után a területet birtokló Veres család, később a tiszafüredi Jósák birtokolták. Ez az időszak volt a csárdák virágkora. 1902-ben Czinege János kondás számadó vásárolta meg, ekkor vált a környékbeli vadászok kedvelt pihenőhelyévé. A jelenleg is álló épület alapjait az 1760–70-es években építették, mely azóta több változáson ment át. 1952-ben a csárda működési engedélyét bevonták, majd a Hortobágyi Állami Gazdaság tulajdonába került. 1973 óta muzeális kiállítóhelyként üzemel, a Hortobágyi Nemzeti Park Igazgatóság kezelésében.

Berta Ferenc özv. Hanczár Sándorné Ónodi Erzsébet mezőtúri fényképész a kamera mögött töltött 70 évét örökítette meg. Életének sorsdöntő eseménye volt, hogy francia nyelvből megbukott: így nem érettségizhetett, s nagy vágya sem teljesülhetett, hogy festőművész lehessen. Fényképész tanulónak állt. Önálló keresettel rendelkező asszonyként 'végigfényképezte' csaknem az egész XX. századot, kezdő éveiben Kisvárdán és Szarvason, majd 1934-től Mezőtúron működött. Színes elbeszéléséből kibontakozik egy rendkívül rokonszenves személyiség életútja, s emellett képet kaphatunk a fényképezés technikai fejlődéséről is. A tanulmány gazdag illusztrációs anyagában Hanczárné fényképei és festményei is helyet kaptak.

Fekete István Kablay Lajos posztumusz repülő ezredes életútját dolgozta fel, aki az 1956-os forradalom idején a szolnoki Honvéd Kilián György Repülő Hajózó Tiszti Iskola parancsnokaként a Szolnok Megyei Forradalmi Katonatanács vezetője volt. A Ludovika Akadémia elvégzése után 1934. augusztus 20-án avatták hadnaggyá. Árkász kiképzést kapott, és ezen a szakterületen kezdte szolgálatát. 1938-ban helyezték át az akkor szerveződő Magyar Királyi Légierőhöz. A háború végén Sopronkőhidánál esett orosz fogságba, 1948-ban térhetett haza. 1949 nyarán helyezték Szolnokra, a Repülő Hajózótiszti Iskolára, ahol a légimegfigyelő-növendékek képzését bízták rá. Az 1956-os forradalom és szabadságharc sorsordító szakasza volt életének. Bölcs emberi előrelátása, mélységes humanizmusa, és a munkástanács elnökével, Dancsi Józseffel való szoros munkakapcsolata nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a várost és annak lakosságát beláthatatlan következményekkel járó nagyobb tragédia nem érte. 1957. augusztus 12-én letartóztatták, 1958-ban börtönbüntetésre ítélték. Szabadulása után kezdetben különböző alkalmi munkából élt, majd 1961-ben a Velencei Halászati Szövetkezet agrónómusa lett. 1987. augusztus 10-én halt meg Budapesten. 1992-ben az államfő előléptette posztumusz ezredessé, Szolnokon teret neveztek el róla, ahol 2002 óta áll mellszobra.

Vadász István Tiszaszőlős belterületének fejlődését követi nyomon a XVIII. századtól. A falu ekkor vélhetően egyutcás útifalu lehetett, mely a következő évtizedekben halmozódott, majd kétbéltelkes, ólas-kerteres településsé alakult. A főbb szerkezeti elemek az 1850-es években kezdődő ármentesítésig erőteljesen alkalmazkodtak a természeti adottságokhoz. A XIX. század végétől a település képe lassú ütemben változni kezdett. A XX. század közepétől folyamatosan eltűntek a régi típusú, két-, illetve háromszatátú, vertfalas vagy vályogfalas, nádfedeles lakóházak. A településközpont kiépült, a falu belterületének kiterjedése folyamatosan bővült. Mindezekkel együtt Tiszaszőlős belterületének szerkezete ma is őrzi azokat a tradicionális elemeket, amely a település múltjából fakadnak.

Szabó Istvánnak Ami Szolnokot országosan is ismertté tette... című cikksorozatának utolsó darabja jelent meg a múzeumi évkönyv új kötetében. Témája a szolnoki művésztelep története – történész szemmel. A nyaranta szép számmal itt dolgozó művészek, kiállítások, szolnoki közéleti szereplésük regisztrálása szükségessé tette a helyben megjelenő napilapok, folyóiratok, az országos művészeti szakperiodikák vonatkozó írásainak teljes áttekintését. Ennek az adja meg a jelentőségét, hogy a Művészeti Egyesület teljes iratanyaga megsemmisült, ami mindeközéig szinte lehetetlenné tette a kolónia működésének, művészeinek, azok művésztelephez köthető tevékenységének hiteles felmérését. A felkutatott és együtt közölt dokumentumok sora egy majdani művészettörténeti-esztétikai feldolgozás alapjául is szolgálhat, amelynek nyomán remélhetőleg megrajzolható Magyarország egyetlen, 110 éve folyamatosan működő művésztelepének hiteles története. E befejező rész az 1953–1956 közötti esztendőket taglalja. 1952-ben Benedek Jenő friss Kossuth-díjjal a fővárosba költözött. Műtermét a Rudnay tanítvány P. Bak Jánosnak ítélték, aki 1953–1958-ig kötődött a telephez. Az 1955-től Munkácsy-díjas Bótos Sándor 1958-ban, gyűjteményes kiállítás után távozott Szolnokról. 1956-tól a kolónia néhány éve végzett festőkkel, grafikusokkal és szobrászokkal gazdagodott. Új korszak indult új szervezeti és működési keretekkel, többségükben pályakezdő művészekkel.

Szabó István – már betegen – maga rendezte sajtó alá a sorozat tíz darabját, melyek egy kötetben a 70. születésnapjára jelentek meg. Ő ezt már nem érthette meg...

Egri Mária a kiváló tehetséggel megáldott Szirt Oszkár festőművész életútját dolgozta fel tanulmányában. A Képzőművészeti Főiskolán Balló Ede és Ferenczy Károly tanítványa volt, a nyarakat Szolnokon és Nagybányán töltötte. 1913-tól a műegyetem szabadkézi rajz tanszékének segédtanára, majd adjunktusa. 1914-től szerepelt a Múcsarnok és a Nemzeti Szalon tárlatain figurális kompozícióival és plain air tájképeivel. Az első világháború kitörésekor bevonult, többszöri sebesülése, századparancsnoki kinevezése után 1915. július 21-én egy ellenséges támadás feltartóztatása és a visszavonuló katonák fedezése közben halt hősi halált. Az Ernst Múzeum 1923-ban rendezett hagyatékából kiállítást. Nővére, Szirt Gizella állította össze életrajzát. Ő juttatta a Damjanich Múzeum Művészettörténeti Adattárába azokat a fényképeket és levelezőlapokat is, melyek szolnoki tartózkodásának, működésének emlékét őrzik – a gyűjteményben található, festményekkel együtt.

Zsolnay László, Gecse Annabella és Szebenyi Nándor írása a Szolnoki Galériában bemutatott „Nagy Isten kedvében – örök dicsőségben” – Templomok művészete című kiállítás kapcsán született. Munkacsoportjuk 2010-ben több hónapon keresztül járta megyénk egri

egyházmegyéhez tartozó templomait abból a célból, hogy a bennük őrzött, esetleg ma is használt műtárgyak egy részét kiállítással rendezzék. Nem arra törekedtek, hogy a magas esztétikai értéket jelentő „kincseket” mutassák meg, sokkal inkább a tárgyakat az azokat használó, kialakító, megrendelő közösség jeleként kívánták értelmezni, s ezt a látogatókkal is érzékeltetni. Megbizonyosodhattak arról, hogy történelmi, közjogi és földrajzi okok is meghatározzák egy közösség templomának korát, stílusát, még méretét is. Különbségeket fedezhettek fel a művészetföldrajzban is. A XVIII. században a Tisza menti területeken szinte kizárólag az egri püspökök építőmesterei, szobrászai, festői működtek. A Jászságban főként gyöngyösi művészek dolgoztak, Egerből a legkiválóbbak kaptak felkérést a jász közösségektől, mint pl. Kracker, oltárképek festésére. A XIX. századtól már változatosabb a művészek köre. Így dolgozott a Nagykunságban a szolnoki Homályossy Ferenc késő klasszicista stílusban, majd a historizáló stílus idején, a XX. század fordulóján megjelentek a szinte kizárólag pesti műépítészek. A szobrok és festmények a XVIII. században egri és gyöngyösi ízlésűek, felismerni egy-egy mesternek a keze nyomát, amely különbséget tesz a templomok között a barokk stíluson belül. Különös darabjai a művészi kvalitásaiban gyengébb, ám megfogalmazásukban bájos, helyi mesteremberek által készített műtárgyak, amit parasztkorok névvel illetnek a műtörténetírásban.

Az egységes szellemiséget és művészeti megformálást mutató templombelső (Fegyvernek, Törökszentmiklós, Karcag, Jászkisér, Tiszagyenda) a XIX. század végétől, XX. század elején jelennek meg. Ekkor már erre a feladatra szakosodott cégek bízhatók meg egy új templom berendezésével, így ezek egységesek, művészeti értékük állandó, bár gyakran már magukon viselik a tömegtermelés uniformizáló jegyeit. Napjainkig láthatóak a templomokban annak jelei is, ha a közösség sajátjának érzi a szent teret, és – a liturgikus előírások szabályain belül – saját ízlése szerint szereli fel kellékekkel, egészíti ki berendezését újabb, nemegyszer népművészeti igénnyel megformált tárgyakkal (pl. a jászági templomok oltárterítői, amelyek a szücsbűvészet technikáját és mintakincsét alkalmazzák).

Hamza D. Ákost két okból is igen nagyra becsülik a jászberényiek. Elsősorban mint a lírai absztrakció egyik helyi képviselőjét – tehát festészetéért, másfelől a II. világháború alatti magatartásáért, hisz Bajcsy-Zsilinszky Endre mellett és barátjaként részt vett az ellenállási mozgalomban. Az iránta érzett szimpátiát csak fokozza a tény, hogy a háborút követően emigrált, ám a rendszerváltás után visszatért Magyarországra, s haláláig Jászberényben élt. Az ismert filmrendező az 50-es években a braziliai Sa? Paulóban letelepedvén döntött úgy, hogy visszatér ifjú éveinek festészeti kísérleteihez. Gurzó K. Enikő érdekesítő tanulmányában a lírai és a geometrikus absztrakció találkozását vizsgálja Hamza D. Ákos képzőművészetében. Gazdag irodalmi és képanyagon mutatja be Hamza festészetének kapcsolódási pontjait a különböző avantgard irányzatokhoz. Egyéni vonásaik ellenére kimutatható képein az egyetemes művészet olyan ismert nagyságainak hatása mint Chagall, Kandinszkij, a Bauhaus köre, Paul Klee vagy Hans Arp. Ránk maradt kisplasztikáit a hetvenes évek elején készíthette nemes és egzotikus fákból. A szobrászat terén, úgy tűnik, leginkább a növényi, természeti formák, a női test szépsége, az emberközi kapcsolatok érzékenysége inspirálta, ám fő eleme ilyen tekintetben (is) a ritmus volt.

A múzeumi évkönyv végén egy igen hasznos, s remélhetőleg majd számos kutató, érdeklődő, szakdolgozótíró által gyakran forgatott összeállítás olvasható: a múzeumi szervezet 1976-2010 között megjelent kiadványainak bibliográfiája, mely Pató Mária precizitását, gondos könyvtárosi feltáró munkáját dicséri.

A Tisicum 21. kötete a Nemzeti Kulturális Alap anyagi támogatásával látott napvilágot. Megvásárolható a Damjanich János Múzeum ajándékboltjában (Szolnok, Kossuth tér 4., régészeti kiállítás előtere), illetve megrendelhető a múzeum titkárságán.

Gulyás Katalin

Ami Szolnokot országosan is ismertté tette

– A Szolnoki Művésztelep történész szemmel. –

A Szolnoki Művésztelep 110 éves évfordulójára, *Ami Szolnokot országosan is ismertté tette* címmel jelent meg a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok igazgatósága legújabb kiadványa. A múzeum közelmúltban elhunyt történésze, Szabó István az 1902-ben átadott műteremházakban folyó alkotómunka 19. századi előzményeitől 1956-ig, a háború után fokozatosan felújított, de különböző célokra használt művésztelep 12 műtermének fiatal művészekkel történő betelepítéséig dolgozza fel a művésztelep történetét.

A kötet elsősorban történeti szempontok szerint követi a kolónia működését ötven év változó történelmi eseményei, sorsfordító rendszerváltozásai között.

Szolnok nevének országos ismerete, sajtóvisszhangja a 19–20. század fordulójától működő művésztelepétől elválaszthatatlan. A megyeközpont sajátos Pest közeli kisváros, előnye és hátránya is a főváros közelségéből ered. Fejlődését, szerkezetének politikai-gazdasági változásait is ez a kettősség formálta. Nagyban befolyásolta művésztelepe alapvető konstrukciójának alakulását is, amely sajátos, nyári tartózkodással működött ötven évig. Beérkezett művészek bábáskodtak már a kolónia alapításánál is, akiknek karrierje, életműve a fővárosban alakult. Külhonban illetve Budapesten töltötték az év aktív hónapjait, kiállítások, médiák, színházak, kávéházak, országos kulturális események közelében, a művészeti élet elismert részeseként. Kétségtelenül hatott művészetükre a vidéki táj, a termékenyítő plein air, de az itt beszívott levegő, az itt készült képek Pesten érvényesültek.

Szolnok a nyári pihenés, feltöltődés, motívumgyűjtés színhelye volt – az alkotók jelenléte sokkal jelentősebbnek tűnik a város, mint a művészek számára. Az ő központi szereplésével kapott hangsúlyt a város az országos sajtóban, említették nevét rendszeresen a kulturális közéletben. Az alkotóközösség időszakos jellege révén a művészek nem, csak a város művésztelepe volt „szolnoki”. Ezért sem lehet egységes művészeti stílusról, iskoláról beszélni. Még a városnak sem állt érdekében, hogy az országosan elismert művészeket „csak” magukénak vallják. Az viszont igen fontos lett volna, hogy az évtizedek alatt monográfiák sorával is értékelt művészek szolnoki kapcsolódásának súlyát-mértékét számon tartsák. Hogy ne csak néhány kerek évfordulás jubileumi kiállításon szerepeljenek együtt a telephez kötődő művészek, illetve, hogy az évi számadó kiállításokat műtárgy katalógusok kísérik, s

hogy azokat ne csak Szolnokon láthassa a közönség. Ennek a ma már csak kevéssé pótolható félszázados mulasztásnak többféle oka volt. Részben a fővárosi állandó tartózkodás mellett a „szolnoki idényjelleg” másodlagossága, a helyben művészettel, művészteleppel foglalkozó, jó szándékú pozicionált közéleti személyiségek hozzá nem értése. A telepalapítástól a hatvanas évek második feléig nem volt művészettel foglalkozó szakember Szolnokon. Egy-egy jubileumi alkalomra, a város számára fontosnak ítélt képzőművészeti eseményre meghívott művészeti író mindig a hatalmi elvárásoknak megfelelni akaró, külső szemlélő maradt, irányított megállapításaival sokszor többet ártva, mint használva a művésztelep ügyének. Mindehhez járult a Művészeti Egyesület iratanyagának megsemmisülése. Így a későbbiek során teleptörténettel foglalkozni szándékozók szinte leküzdhetetlen akadályokba ütköztek. Ahhoz, hogy egyáltalán világossá válják kik voltak azok a művészek, akik több – kevesebb időt töltöttek a szolnoki telepen fél évszázad alatt, számos összefoglaló kötet, monográfia, művészeti kiadvány, és művészettel is foglalkozó napilap szemlézése lett volna szükséges. A megmaradt levéltári iratokból nagyjából tisztázható törzstag – vendégtag rendszerben megjelenő művészek mellett számos vendégművész, tanítvány, főiskolai nyári diák dolgozott a kolónián. A teljességre törekvő, aprólékos adatgyűjtést követhette volna csak a kapcsolódó művészek ténylegesen Szolnokhoz köthető munkásságának kiszűrése, s a hosszú éveken át műteremmel rendelkező alkotók teljes életművéből a kolónián készült alkotások kiválogatása. Csak ezután a hatalmas regisztrációs munka után lehetett volna érdemi művészettörténeti munkához kezdeni. S akkor még nem is említettük a nagyobb részben eltűnt vagy ismeretlen lelőhelyű művek felkutatásának esélyeit. Amelyek nélkül csak felületes, preconcepcionált műtörténeti elemzés lehetséges.

Ezt a sziszifuszi munkát végezte el Szabó István, könyvének több mint tízesztendős előkészítésekor. Az 1890-es évektől megjelenő szolnoki napilapokból, országos művészeti szakfolyóiratokból alapos rendszerességgel gyűjtögette a szolnoki művészteleppel, munkásságával hosszabb-rövidebb ideig ide köthető művészekhez kapcsolódó írásokat. Néhány rövid életű periodika is szerepel adatai között – így munkája sajtótörténeti érdekességekkel is szolgál. A szolnoki sajtóanyag pedig, a művésztelep valamint a város, a városi-megyei potentátok kapcsolódását is követve sok eddig ismeretlen történeti adalékkal gazdagít. A szerző a kolónia történeti-történelmi vonatkozásaira fókuszálva a megalakult Művészeti Egyesület tevékenységét, a kolónia működtetésének szabályzatrendszerét, az épületek felépítésére, állagmegóvására a történelmi helyzet követelte felújításokra, újjáépítésekre tett kísérleteit helyezi előtérbe. A művészkolónia eseménytörténetére szorítkozik, szándéka valamelyest pótolni a kolónia működésének hiányzó dokumentumait, a megjelent és még valahol elérhető sajtóanyagból kiemelve a Szolnokhoz kötődő művészek nevét, számát, tartózkodási időpontjait, tevékenységét. Feldolgozása azt az óriási űrt szűkíti, amely a konkrét tényanyag hiányával mindig is akadályozta a telep történetével foglalkozók véleményének hitelességét.

A könyv a Szolnoki Művészeti Egyesület telepet működtető Alapszabálya szerint dolgozó törzstag és vendégtag művészek sorát, kiállításait, rendezvényeit a városban betöltött jelentősége, kultúraformáló ereje szempontjából vizsgálja. A helyi és az országos művészeti sajtóorgánumok szemlézése adja elemzése alapját, ami változó történelmi időszakokon

áthúzódó témáját értelemszerűen kortárs aktuálpolitikával színezte. Egyidejűen érzékelteti azt a társadalmi-gazdasági közeget is, amely a művészi alkotás lehetőségeit, a művek érvényesülését, hovatovább a művészek megélhetését biztosította. Rávilágít a kultúra, ezen belül is a képzőművészet és a hatalom összefüggéseire, azaz a megrendelő igénye és a művészi autonómia ambivalenciájára. S miután Szolnok és művésztelepe kapcsolatára koncentrálnak – várostörténeti érdekességekkel is szolgál.

Szabó Istvánt könyve megírásakor nem művészettörténeti kritériumok vezérelték. Ha helyenként hangsúlyt is kaptak a művekhez kapcsolódó esztétikai elemzések, kritikák, műtörténeti meghatározások, azokat éppen politikai indíttatásuk bizonyítására igyekezett ütköztetni egymással. Elsődleges célja a Szolnokon megjelent napilapok valamint az országos művészeti szakfolyóiratok írásainak kortársi ismertetése, s ezek alapján a művésztelep 1902 és 1956 közötti működésének konkrét tények alapján megrajzolható reális képe. Amit aztán pontról pontra szembe állít a rendszerváltozás első évtizedében politikai szemlélettel kialakított, cikkekben, tanulmányokban terjesztett, sőt tanintézményekben oktatott tényeket kifordító-megváltoztató ítéleteivel.

A szerző többek között hasonló országos példák bemutatásával, részletesen elemzi a két háború közti válság éveiben a szolnoki telep életben maradási kísérleteit. A műtárgysorsolásokat, bel és külföldi szponzor-kutatásokat, oktatási és csereművészeti lehetőségeket, s a későbbiekben legtöbb mocskolódást kiváltó, kortársként országos visszhangot keltő művésztelepi Garden Partykat. Egymás mellé állítva a harmincas évek Kerti Ünnepeinek tényeit, eseményeit és a később erről megjelent írásokat. Többek között így lesz dokumentumokkal alátámasztott, objektív vizsgálat tárgya a kortársként szimbiózisban létező nagybányai illetve a szolnoki kolónia korabeli majd az ötvenes évektől politika színezte eltérő megítélése is. De ha a művészeket vesszük figyelembe, így kap egészen más hangsúlyt kortársként, illetve a rendszerváltás után a telep ősenek számító August von Pettenkofentől Fényes Adolfon, Pólya Tiboron át Aba-Novák Vilmosig, Zádor Istvánig, majd a háborút követő első műteremlakás-tulajdonos Chiovini Ferencről Benedek Jenőig a Szolnokhoz kapcsolódó művészek legtöbbje.

A szerző keresi a történelmi, a politikai-gazdasági okok mellett, a törzstag művészek hatalomváltást követő egzisztenciális, személyes pályájának és a szolnoki művésztelep visszavetített megítélésének kapcsolódását is. A Szolnoki Művésztelep történetének 1945–56 közötti megrajzolásánál különös figyelmet fordítva a képzőművészet teljes intézményi-szervezeti és aktuális kultúrpolitikai változásaira. Az alapos és számos eredeti dokumentumot idéző tanulmány egyben a II. világháborút követő művészetkritikánk megkésett bírálata is.

Szabó István sok színes és fekete-fehér reprodukcióval, korabeli dokumentumokkal illusztrált könyvének megjelentetésével a szolnoki múzeum nem csak a művésztelep 110 évére, de a szerző születésének 70. évfordulójára is emlékezik.

A díszes és tartalmas kötet megvásárolható a szolnoki Damjanich Múzeum shopjában, illetve szállítással együtt megrendelhető a szolnoki AVANTGARD KÖNYVESBOLT bigbandi.hu webáruházában.

Egri Mária

A hagyományörzés útján

Szerkesztette: Örsi Julianna

Kiadó: Túrkevei Kulturális Egyesület. Túrkeve – Karcag, 2012. (248 p.)

Magyarországon a Nagy-Alföld közepén, a nagykunsági tájon él egy néprajzi csoport, amely őseit kun eredetűnek tartja és sajátos történelemtudattal, hagyományokkal rendelkezik. Napjainkban kisvárosokban laknak, többségükben a református vallást követik.

A Debreceni Kollégium, majd a Debreceni Egyetem által terjesztett műveltség – európai hatásokkal átszöve – kiváló képviselői által mindenkor nagy hatással volt az itt élőkre. Itt született vagy itt dolgozó nyelvészek, néprajzkutatók, írók, képzőművészek munkássága bizonyítja, hogy vidéken élve is lehet a tudomány és a művészet asztalára komoly műveket letenni így gyarapítva a magyar és az európai műveltséget. A kötetben szereplők – sőt maguk a tanulmányok írói is – a karcagi származású Györffy István néprajztudóst tekintették szellemi példaképüknek, élvezték barátságát vagy művein nevelkedtek. A keleti népek kultúráját kutató nyelvész (Mándoky Kongur István), irodalmár (Körmendy Lajos), az értékteremtő művész (Györfi Sándor), a történeti néprajz, művelődéstörténet művelői (Bellon Tibor, Péter László), a folklór-hagyományok összegyűjtői, közvetítői (Szűcs Sándor, Barna Gábor), a helyi közösségek szervezői, irányítói (intézmény és civil szervezeti vezetők) közös jellemzői, hogy munkásságukkal hozzájárulnak e népcsoport által létrehozott értékek bemutatásához ezzel is gazdagítva a magyar és az európai szellemi kultúrát. E népcsoport lokális társadalma működésében „kulcsemberek” ők, cselekvésre készítetik a helyi társadalmat és erősítik a lokális tudatot, az identitást. Erre a megállapításra jutott a kötet szerkesztője (Örsi Julianna), e néprajzi csoport társadalmának kutatója.

A hagyományörzés útján című könyv elsősorban a 20. században élő egyéniségeket állítja példaképül, de adattárban bemutatja a közösségek által elismert („Nagykunságért–díjjal” kitüntetett) egyéneket, a hagyományápolásban, a közösségszervezésben élen járó, aktív civil szervezeteket és a napjaink gazdasági (mezőgazdasági) átalakulásában utat kereső és találó sikeres embereket is.

Összességében a könyv hozzájárul ahhoz, hogy a múltban felfedezett értékeken építkező „ma emberé” képes legyen a megújulásra, az értékteremtésre és segítse úgy a lokális, a nemzeti és az európai kultúra és műveltség gyarapítását. A hagyományörzés útján című könyv egy mai magyarországi néprajzi csoport kultúráját, gondolkodásmódját, magatartását tárja a széles nyilvánosság elé, de valójában azt prezentálja, hogyan tud beilleszkedni a 21. századi magyar és az európai fejlődés vonalába kreatív vezetői, példaképei által.

A könyv a Karcagon 2011-ben a Tudomány napján megtartott tudományos tanácskozási anyagát tartalmazza az első fejezeteiben. (9–118. p.) A könyv második egységét kitevő adattárban a témához szorosan kapcsolódó életutakkal, életpályákkal és a hagyományörzést felvállaló civil szervezetekkel ismerkedhet meg az olvasó. (119–244.p.) A könyvben angol nyelvű rezümé segíti a külföldi érdeklődést a tájékoztatásban.

A könyv megjelenését a Vidékfejlesztési Minisztérium és egyéni támogatók segítették.

Örsi Julianna

A nő a Jászkunság társadalmában

– A vászoncelédttől a vállalkozó nőig. Jászberény, 2011. (287 p.)

Ugyan évezredek átölelő kötetet adott közre a jászberényi Jász Múzeumért Alapítvány, A nő a Jászkunság társadalmában konferencia tanulmányaival, de a közel háromszáz oldalas, számos fotóval színesített könyvnek igencsak modern a témája. Nem a feminizmus időnként újra és újra feltámadó divatja miatt, hanem mert az általa kutatott kérdéskör tudományos megközelítése sem itthon, sem világszerte nem tekinthet vissza jelentős múltra. A nemi szerepek társadalmi vizsgálata még igen a kezdetén tart mindenütt. A nők történetének önálló stúdiumként való feldolgozása csupán a múlt század hatvanas éveiben kezdődött az Egyesült Államokban, igaz akkor valóban a már említett feminista mozgalom hatására. A hazai viszonylatban főleg úttörőnek számító munka pedig annak ellenére, hogy egy szűkebb hazai földrajzi, kulturális közegeből indul ki, látóhatára térben a távoli rokon oszétoktól a középkori jászokon és kunokon keresztül a 21. századi vállalkozó nőig tejed, s következtetései, megállapításai messze, túlnyúlnak két, egymással szoros kapcsolatban élő etnikum keretein. A tematikailag pedig a parázna nőktől kezdve a családi életen át a gazdaságban betöltött szerepeket is felöleli, bevégezve a földi élet utolsó állomásával a temetővel, ami szinte egyedül őrizte meg számunkra egy elenyészett életforma emlékeit. A huszonnyolc szerző, néprajzosok, történészek, levéltárosok, régészek, politológusok, kulturális menedzser, helytörténész, turkológus kutatásainak modern vállalkozó nő tapasztalatainak összegzése. A tanulmányosorozat mellett, hogy számos egymástól független, de egymást kiegészítő kutatási terület össz munkájával igyekszik láthatóvá tenni a mai alapját képező múltba vesző női világot igyekszik olyan személyiség, egy királynő szerepének vizsgálatával is plasztikusabbá tenni, aki megfelelően reprezentálja a nők mindenkori jelenlétét a történelemben. Jelen esetben a jászknok között igen népszerű Mária Teréziát, akinek kapcsán érdekes megállapításokat és elemzést kanál az olvasónak a széles körben ismert, a királynővel foglalkozó erotikus anekdoták háttéréről is. A kötet lapjait forgatva emellett színes kalandozást tehetünk a szinte a közelmúltig élő oszétiai nőrablásoktól kezdve az alföldi paraszti világig, tekintve az utóbbinak a középkor óta folyamatosan változó, de a nők számára időnként szinte kegyetlenségig kemény életébe. Ahol az asszonyok nem egyszer folytattak sikeres harcot a családon belüli hatalmi viszonyok befolyásolására, ami időnkénti kudarca ellenére már előre vetíti a férfival egyenrangú, vagy elé törő modern nő képét is. A kötet érdekes, fantáziát izgató kortörténeti emlékei a házasság szentsége elleni támadások, a paráznalkodás miatta lefolytatott tanúkihallgatási jegyzőkönyvek, a régen ritka, de nem lehetetlen válásoknak az anyaga is. Emellett találkozhatunk benne olyan, a női létet kísérő mindennapi jelenségekkel, mint a szülés, gyermekágy, születésszabályozás, a megesett lányok, sorsa, s nem utolsósorban az asszonyok nagyon fontos, családot összetartó szerepe is. Természetesen nem maradhat ki a felsorolásból a hitvilág, és az elsősorban a nőkhöz köthető boszorkányosság sem a kötetből, melyben jó néhány, a királynőnél ugyan kevésbé látványos, de a maga helyén legalább olyan fontos sorsú, szerepű asszony életébe is betekintést nyerhetünk. A kötetet végül a címben is szereplő vállalkozó, családfenntartó nők története zárja, összekötve egyúttal a múltat is a jelennel.

Szathmáry István

Megjelent Szűcs Sándor: A puszta utolsó krónikása című könyv újbóli kiadása

Szűcs Sándor (1913–1982) néprajzkutató, szépíró a „Háromföld” – Sárrét, Nagykunság, Hajdúság – kiváló ismerője és kutatója 1903. október 23. született Biharnagybajomban, 1982. augusztus 2-án hunyt el, ennek értelmében a 2012- es év halálának 30., a 2013-as év születésének 110. évfordulója. A Szűcs Sándor hagyatékát gondozó és munkásságát népszerűsítő, 1985-ben a Magyar Néprajzi Társaság égisze alatt létrehozott Tájkutató–díj Alapítvány az évfordulók méltó megünneplésére kezdeményezte a megemlékezések és programok összehangolását. A Szűcs Sándor életéhez és munkásságához kapcsolódó, három megyére kiterjedő (Jász-Nagykun-Szonok, Hajdú-Bihar, Békés megye), érintett települések önkormányzatai, intézményei, civil szervezetei és a Szűcs Sándort tisztelők részvételével egy gazdag, két évre szóló, emlékező programsorozat született meg, melynek eseményei 2012 tavaszán már megkezdődtek. A jeles évforduló emlékeztetéssé tétele érdekében több kiadványt is terveztek megjelentetni. Ezek között szerepelt a néhai Dankó Imre néprajzkutató szerkesztette Szűcs Sándor: „A puszta utolsó krónikása” című könyv újbóli megjelentetése is. A Szűcs Sándor évfordulókon túl ez a könyv egyben tisztelgés a szerkesztő, Dankó Imre előtt is, aki 90 esztendővel ezelőtt (1922. január 22.) született.

Az újbóli kiadást elsődlegesen az tette indokolttá, hogy Szűcs Sándor munkái napjainkban már szinte fellelhetetlenek, s az évfordulótól függetlenül is – főként a „Háromföld” térségében, melyhez az írások kötődnek – igen keresettek, s egyik legjelentősebb és nélkülözhetetlen forrásanyagát jelentik a térség múltja megismerésének, megismertetésének.

„A puszta utolsó krónikása” című könyv elsőként 2003-ban, Szűcs Sándor születésének 100. évfordulójára jelent meg, népszerűségét bizonyítja, hogy igen hamar keresett könyvnek számított. Újbóli kiadását – változatlan formában – az évfordulóhoz kapcsolódóan a Túrkevei Kulturális Egyesület és a Tájkutató Díj Alapítvány együttesen vállalta fel. A sajtó alá rendezés munkálatait Phd. Örsi Julianna végezte el, a megjelenést anyagilag a Magyar Nemzeti Vidéki Hálózat pályázata támogatta.

A könyv a „Háromföld” krónikása, Szűcs Sándor írásait adja közre. Azét a Szűcs Sándorét, aki a Sárréten élve, a Sárrétet járva figyelte és megörököltette az itt élő emberek szavait, cselekedeteit. A 19. század első felében Szűcs Sándort még egy olyan hagyományos világ vette körül, ahol a magyar mese és mondavilág legősibb elemeit őrizték és szőtték tovább az itteni pásztorok, a vízi világ és a falu emberei. Szűcs Sándort egy életre foglyul ejtették a nagy időt megélt emberek múltidéző szavai. Merthogy olyan embereket hallgatott legszívesebben felnőtt korában is, akik még a 19. században születtek és természet közeli életet éltek. Egyetemi tanulmányai és kutatókkal való találkozása korán ráébresztették arra, hogy kincs az, ami Őt körülveszi, s ezt mindenképpen meg kell örökíteni (lejegyezni, fényképezni, lerajzolni). Írói- és rajz tehetsége pedig lehetővé tette, hogy amit a néptől kapott, azt vissza is adja Neki – olvashatjuk a könyv *Előszavában*.

A könyv egy rég letűnt világ rejtelseibe vezeti be az olvasót a Tiszántúl ízes nyelvjárásában, abban a nyelvjárásban, amit Ő maga és adatközlői is beszéltek. Sajnos egyre kevesebben vannak azok, akik ismerik ennek a nyelvjárásnak páratlanul gazdag és szép nyelvezetét, szókincsét. Ez indokolta, hogy az egykori szerkesztő szómagyarázatokat, jegyzeteket is fűzött a kötethez, amely segít az olvasónak eligazodni, ha még éppen kételye támadna bizonyos kifejezések olvasatán. Az ízes nyelvjárás mellett feltétlenül meg kell említenünk azt a Szűcs Sándorra jellemző élvezetes és olvasmányos stílust is, mely minden korosztály számára vonzóvá teszi alkotásait.

A Szűcs Sándor-i életművet kiválóan ismerő és gondozó Dankó Imre Szűcs Sándor negyven hosszabb-rövidebb írását válogatta egybe, mindenképp előtérbe helyezve arra, hogy munkásságának minden területét bemutassa. A munkák egy igen jelentős része szűk publicitást biztosító vidéki hírlapok, hetilapok hasábjain láttak korábban napvilágot, illetve tudományos, közművelődési folyóiratokban, könyvekben jelentek meg. A publikált anyag kiválasztását az a szempont is vezérelte, hogy azok jellemzőek, meghatározóak legyenek Szűcs Sándor munkásságára, gyűjtő- és kutatómunkájának valamennyi területét érintsék. A közleményeket a szerkesztő úgy igyekeztek összeválogatni, és olyan sorrendben közölni, hogy azok egymást is magyarázzák, az egyes tájszavak és kifejezések a közlemény előzményeiből, tartalmából, nyelvi szöveggörnyezetéből következően érthetővé válnak. A már említett *Jegyzetek* fejezet a megértést segítő magyarázatokon túl utal a közölt munka eredeti feladatára, bemutatja a szövegben szereplő személyeket, tájakat, és bibliográfiai eligazításokat is ad.

Szűcs Sándor írásaiban mindenképp előtérbe hozta az Alföld archaikus és igen gazdag folklórhagyományát rögzítette és mentette meg az utókor számára. Megelevenednek előttünk a sárréti hiedelemvilág legjellegzetesebb alakjai, a lidércek, táltosok, boszorkányok, kincásók, lápi emberek, nádi betyárok, képet kapunk a nagykunsági népi orvoslásban megőrződött, a magyar népi kultúra legősibb rétegébe tartozó, sámánisztikus elemekről is. Szűcs Sándor felidézte azokat a 19. század eleji rigmusokat, népdalokat, hiedelemvilágot, amelynek elterjesztésében a hagyományozó közösségnek ugyanúgy szerepe volt, mint a Debreceni Kollégium deákjainak. Neki köszönhetjük több olyan egyházaknál, levéltárakban és öreg házak asztalfiókjában lapuló verses, rajzos kéziratos füzet felfedezését, amelyek egy-egy alföldi históriás ének közkedveltségét mutatják. Nem volt rest a levéltárak kissé „avitt” iratai között is lapozgatni, hogy felfedezze azokat a bejegyzéseket, amelyek egy-egy betyár, táltos valóságos létezését igazolják.

Szűcs Sándor munkáiban nemcsak az Alföld folklóráját mentette meg számunkra, de azt az életet, életmódot is, ami még a 19. századi nagy vízrendezési munkálatok előtti tájat jellemezte. A könyv írásait olvasva rácsodálkozhatunk a Sárrétre, annak sajátosságaira, megismerkedhetünk növény- és állatvilágával, a tájhasznosításnak olyan módzataival, amely már rég feledésbe merült. Ez a sajátos természeti környezet, ami a Sárrétet jellemezte, sajátos foglalkozásokat is teremtett az itt élők számára (pákászok csikászok, madarászok, darvászok, farkasvadászok, méhészek, halászok, pásztorok, füvesek vagy javások stb.). A puszták nem egy üres térség, hanem nagyon is gazdag világ volt, még a legszegényebb, lelegeletettebb embereknek is adott foglalatosságot, adott ételmelet és enyhelyet. Gyékényfeldol-

gozásáról lett híres pl. egy-egy falu, a nád adta az épületek falát, tetejét, a kerítést, de csörmjője a tüzet is. A vízi növények adták a madarak, vadak számára a búvóhelyet, a rét biztosította a nyájak legelőterületét. Merthogy hiába a víz volt az úr a belvíz- és az árvízmentesítés előtti évszázadokban, az ember, a település hasznosította határa minden egyes földszegletét. Szűcs Sándor felkereste a pástorszállásokat, a réti emberek kunyhóit, elbeszélgetett velük, lejegyezte mindazt, amit hallott, amit látott. Lefényképezte, lerajzolta használati eszközeiket, kunyhóikat. Karcagi múzeumigazgatói korszakában (1952–1963) pedig igyekezett minél több olyan tárgyat megmenteni az utókornak, amely ezt a 18–19. századi életmódot jellemezte. 1500 néprajzi tárggyal, 750 kötetel, másfél-száz adattári tétellel, alapozta meg az újonnan alakult karcagi Györffy István Nagykun Múzeum gyűjteményét, egyúttal kijelölve azt az utat is, amelyen az utódok a gyűjteménygyarapításban tovább mehettek.

A határbeli élet jellemzőn túl Szűcs Sándor részletesen foglalkozik a Bihar vármegyére jellemző falusi életmód jellegzetességeivel is, részletesen bemutatva a térség építkezési, viseleti, táplálkozási sajátosságait, szokás- és hiedelemvilágát egyaránt (*Néprajzi vonatkozások Bihar vármegyében*). Ezek az írásai is a többiekkel egyetemben mára már kikerülhetetlen forrásai lettek a térséget megismerni szándékozó kutatóknak és érdeklődőknek egyaránt.

A *Mellékletek* Örsi Julianna válogatásában és összeállításában azokat a rajzokat és ábrákat összesítik, melyek a megfelelő szövegekhez rendelve illusztrációikkal a megértést segítik. Ezek között szép számmal találunk Szűcs Sándor által készített rajzokat, illusztrációkat: az 51 rajz és ábra közül 23 Szűcs Sándor munkája. A további illusztrációkat a Néprajzi Múzeum Rajztárából, valamint a karcagi és túrkevei múzeumokban őrzött tárgy-, táj- és temaikus fotók alkotják

A kiadványban helyet kapott *Szűcs Sándor önéletírása* és az eddig legtelje-sebb bibliofil kötetet összeállító Dankó Éva Szűcs Sándorról szóló tanulmánya: *Emlékezés az utolsó tanura* címmel is.

Szűcs Sándor halálának 30. és születésének 110. évfordulóján tisztelői részben ennek a kötetnek az újbóli kiadásával emlékeznek a puszta egyik utolsó krónikására és ezzel is tisztelgnek előtte.

V. Szathmári Ibolya

A százéves Szilárd Ferenc könyve

(Szilárd Ferenc: *Életem*. Barbaricum Könyvműhely. Karcag, 2011. 183 p.)

Elmondhatom, hogy szerencsémre gondoztam már néhány emlékiratot: többek között Erős Bandi bácsiét (*Szerencsés élet*, 2006), Kárpáti Jenő bácsiét (*A messze látó pásztor*, 2009), és most Szilárd Feri bácsiét (*Életem*, 2011). Állíthatom, nagyon nagy élmény igényesen kézbe venni ezeket a műveket. Mert a maga nemében igen érdekes minden emlékirat. Azon egyszerű oknál fogva, hogy a szerzőik olyan személyes élményeket rögzítenek, amelyek velük estek meg, és amelyeket sajátosan, de igen érzékletesen égetett beléjük a mindenkori történelem vihara.

Az emlékiratíró érzelmi tudása óriási kincs, igazgyöngy: a múlt tengerének homályából elővarázsolni mindazt, amit csodamód lerögzített az agy, és ami halhatatlanná is lesz a megírása által. Ahogy a régi görögök mondták: a szó elszáll, az írás megmarad.

Az emlékiratok nagyon értékes könyvek. És bizonyos vonatkozásban, éppen az életes voltuk miatt, többet is érnek, mint akár több száz statisztikai adat és tudományos elmélkedés. Nagyon értékesek, mert a szerzőik önmaguk írják, a saját élményeiket. Ezért aztán hitelesek is. Nem írják át a múltat, mint a későbbi kutatók. Az emlékiratok a történelem olyan egyedi, érzelmi lenyomatait tehát, amelyek immár az utolsó leletmentések a történelem egy-egy korszakának vonulatáról, zugáról. Olyanok ezek a magánélmények, magánkrónikák, amilyeneket más már nem tud elmondani, csak maga az illető szerző. Ez adja az emlékiratok kivételes jelentőségét és egyben unikum voltát.

Szilárd Feri bátyám tizenkét évig volt katona a Horthy-hadseregben. Két évig 1933 és 1935 között, amikor besorozták, illetve hivatásosan tíz évig, 1938 és 1947 között. Egy évig, 1936-ban Szeged-Csorván tanítóskodott, két évig, 1937-ben és 1938-ban Öttömösön. Ott volt 1941 tavaszán a bácskai katonai bevonuláson. 1942 nyarán hadba lépett a Szovjetunió ellen. Megjárta és túlélte a doni katasztrófát. Távbeszélő, híradós tiszt volt. Mint írja: „*két-szer is jártam a fronton, de nekem a feladatom ott mindig csak az egyes alakulatok közötti összeköttetés volt, tehát nem tartoztam a harcolók közé.*” Szilárd Feri bátyám emlékiratában igen értékesek a doni elbeszélések. Az 1943. január 17-e utáni visszavonulás során eltéved a hómezőben. „*Hogy hogyan kerültem el a csapatomtól, mellyel együtt vonszoltam magam, nem tudom (...) A hó pedig esett folyton.*” De hazajön. Sopronban éri 1944. március 19-én Magyarország német megszállása. 1944. október 28-án esik fogságba a Felvidéken.

Feri bácsi visszaemlékezésének legértékesebb része talán az, amely a közel hároméves hadifogságáról szól. A címe: Hadifogságom (1944. 10. 28.–1947. 10. 04.). Ezen belül több részletet is kiemelhetünk, éppen az érzékletessége illetve a tanulsága miatt. Egyik feljegyzése arról szól, hogy a novi-szabóri gyűjtőtáborig „*600 km-t tettünk meg gyalogmenetben*”. A *Vagonos utazás Ufalejbe* (1944. 12. 06.–1945. 01. 01.) viszontagságainak leírása kísértetiesen emlékeztet arra, amit Semprun *A nagy utazás* (1963) című világhírű regényében olvashattunk. Bár Semprun regényében az utazók a németek foglyai, Feri bácsiék pedig az oroszoké, a rabok élethelyzetei, szenvedései nagyon is hasonlóak. A katonatiszt szemével látott és megírt *Az ufaleji élet* sajátos, empirikus hitelességével a magyar lágerirodalmat gazdagítja. Abba a sorba emeli a könyvet, amely sorban megjelent a levante Rózsás János műve, a *Keserű ifjúság* (1986) és az *Éltető reménység* (1987), továbbá a levante Keményfi Béla műve, a *Magyar leventék a sarkkörön túl* (1989). De ebbe a sorba tartozik a nádudvari gazdálkodó Futó Imre lágerelbeszélése is, amely *Az 501-es számú fogoly* címen a karcagi Kunhalomban jelent meg 1991 őszétől 1992 nyaráig. Futó Imre két és fél évig dolgozott fogolyként a doni szénmedencében. Majd Futó Imre emlékirata képezi az alapját Körmenyi Lajos *Vojna kaput* című légertörténetének, amely az író *Vad játékok* (1992) kötetében jelent meg.

Igen figyelemreméltó az ufaleji tábor leírása (egyébként Feri bácsi a tábor alaprajzát is mellékeli), a táborbeli éhség, a karácsonyest megünneplésének leírása, a tifuszjárvány, az

áruló magyar százados, a kétnapi éjszakai hidegzárkán eltöltött idő, a lopás bemutatása. Mindez újat mond az előbb említett lágeremlékiratokhoz képest is, illetve azokat egészíti ki.

Szilárd Feri bácsi egyedülálló tettet hajt végre a lágerben. A tifuszból való lábadozása idejét arra használja fel, hogy összegyűjti a vele senyvedő tisztársai nevét és fontosabb adatait. „Ezek szerint 104 tiszt volt ebben a táborban, akik közül 56-an meghaltak.” Később Cseljabinszkban, mint rab, könyvkötőként olyan noteszt csinál, amelynek kartonfedelébe beköti a már előre vékony papírszeletekre leírt tábori feljegyzéseit, amelyeket a betegsége idején írt, hogy a motozókat kijátszva, hazalopja. „Kockázatos vállalkozás volt ez így is, mert ha a motozók profik lettek volna, könnyen következtethettek volna a vastag kartonborító okára. És ha rájönnek annak a titkára, egészen biztos, visszatartanak még egy pár évre.” Szerencsére, Feri bácsi túljárt az eszükön, és így könyve mellélkelheti az ufaleji tábor magyar hadifogoly tisztjeinek névjegyzékét is!

Szilárd Feri bátyánk nyolc évig volt a szocialista néphadsereg katonatisztje. Hivatásos katonai pályája 2. szakasza 1948-tól 1955-ig tartott.

Szilárd Ferenc és Cseppentő Róza 1949. augusztus 8-án esküdtek egymásnak örök hűséget Debrecenben. A domonkos rend kápolnájában egyházi esküvőt is tartanak. Erre így emlékezik Feri bácsi: „Az egyházi szertartást Kálmán öcsém végezte, szűk családi körben (...) Jellemző arra a korra, hogy a menyasszonyomnak és nekem is a legnagyobb titokban kellett tartani az egyházi esküvőnket. Nekem könnyű volt, mert engem Debrecenben senki sem ismert. De neki annál nehezebb, mivel neki megfelelő kifogásokat kellett kitalálnia, hogy azon a kollégái ne vehessenek részt. Mert ha a főnökség erről tudomást szerez, annak komoly következményei lettek volna. Titokban, simán ment minden. Abban a hazug életben, amelyben éltünk, csak az ő módszerükkel lehetett léteznünk.”

Szilárd Ferenc kitűnően jellemzi a Rákosi-terror korabeli katonaéletet is. Akkor Pécssett laktak. „Ekkor dühöngött legjobban a Rákosi-terror. Nap mint nap tanúi lehettünk éjjelenként, amint a fekete autó megjelent a tiszti ház előtt, és valakit elvitt. Hogy kit, másnap tudtuk meg. Egy rosszindulatú feljelentés elég volt ahhoz, hogy a feljelentett hosszú ideig eltűnjön. Divat volt az éjszakába nyúló párttaggyűlés. Egy ilyen nyílt pártnapon a személyzetis és a politikai osztályt vezető tiszt egymással vívott csatája éjjel három óráig tartott. Sok mindennel megvádolták egymást. A politikai osztályvezetőt a személyzetis azzal, hogy nyilas volt. Ez a véget nem érő szócsata tartott olyan sokáig. Hogy mi lett a végeredmény, mi nem tudhattuk. Csak azt láttuk, hogy mindketten megmaradtak a helyükön. Az említett napon, hazaérve, Rózsát az emeleti folyosón, a korlátnak támaszkodva, sírva találtam. Azt hitte, hogy már engem is elvitték.”

Feri bácsit századosként szerelik le, immár Karcagon. Utána még tíz évig a Zádor úti Általános iskola tanára majd igazgatóhelyettese.

1963 és 1971 között sokat járnak külföldön. Külföldi útjaik közül legszebben az Anti unokaöccsénél tett norvégiai látogatásáról ír. De a kötet legmeghatóbb története mégis az Édesanyám halála, amelyet 2011-ben írt, és toldott be az esztergomi tanítóképzős élményei közé. Annak ellenére, hogy dísztelenül közli a tényeket, majd a lírai konklúziókat. Talán éppen ezért kopognak megrázóan a szavai: „megszűnt a vésztoi Szeptis-ház összetartó

ereje (...) az igazi otthon: az Vésztőn maradt! Hajdan, csak az volt az egyetlen, igaz otthon.”

A könyv párját ritkító történetei az idén, százévesen írt apró színesei, a kötet végén. Feri bácsi Angyal nevű lováról szóló emlékezését két variánsban is közli az emlékirat. Egy százéves ember szellemi frissességét, mondatszövéseinek báját, oldottságát, aggastyánkori lírai érzelemáradását olvasni megható, nagyon nagy élmény. Ezeket a színeseket érdemes összevetni a kilencvenéves emlékező szikárabb soraival. Mert Feri bácsi, a hosszú életútra visszatekintve, igen elérékenyülten zárja a 2011-es kiegészítést. „Az elmúlt tíz év történetére gondolva sem feledkezhetem meg a feleségemről, aki – mint egykor – most is melletttem áll, könnyebb és nehezebb helyzetekben, akivel együtt élveztük a jelent, és együtt terveztem a jövőt. Boldogságunk a gyermekeinknek, az unokáinknak, a dédunokáinknak a sikere. Annak drukkolunk mindig. S reméljük, boldog életet fognak élni. Ezt még nagyon szerettem volna kiemelni, hogy ebben az életben, amint én megéltem, nagyon nagy szerep jutott az én feleségemnek, aki mindenben segített, és mindenre tette kész még most is, nyolcvanhat éves korában.”

Hosszú életét, katolikus világnézetét igen szépen és tanulságosan teszi mérlegre Feri bácsi az emlékirata zárlatában, illetve a tíz évvel későbbi utószavában. Azt írja kilencvenévesen: „Életem történetének végéhez érve, mivel is fejezhetném be azt legjobban? Talán azzal, ha idézek Pál apostolnak Timótheushoz írt második leveléből egy részletet: >Ama nemes harcot megharcoltam, futásomat elvégeztem, a hitet megtartottam.<” És azt írja százévesen: „Mindig hittem a jövőben, hogy jobb lesz. Most is hiszek, és másokat is erre buzdítok.”

Rideg István

Oláh Sándor, Berekfürdő termékeny írója

Az 1934-ben Karcagon született, magát büszkén kunnak valló író, Oláh Sándor 1956-ban a „boldogság hazájába”, Angliába emigrált. Idők múltán kiváló kereskedőként bejárta Ázsiát, s főleg Indonéziát. Felesége halála után, 2008-ban nősült másodjára, párjául választva egy szumátrai indonéz lányt.

Vállalkozó kedvét bizonyítandó, 2009-ben, pedig ekkor már hetvenöt éves, írni kezd. Még ebben az évben a távoli Keletről szóló kalandregénye, *A paradicsom és a vénember*, sikerkönyv lesz. Nemcsak azért, mert rafinált kereskedőhöz méltóan, kitűnő címet tud adni a művének, hanem azért is, mert a szerzőt alapvetően könnyed, sziporkázó humorral áldotta meg a Teremtője. Második kötete, *Az elveszett kunok hercege* című életrajzi regénye is elfogyott. Mindkét alkotása olvasmányos, nagyon érdekes, különös világokat tár fel, amelyekbe az olvasó hamar bele tud illeszkedni, és ki tud kapcsolódni a napi robotból.

2010-ben aztán, miután megismerte az írás hatalmát, a *Hazamegyek* című novelláskötetében kéttucatnyi írást sorakoztat fel. Gazdag érzelmekkel, szellemesen tekint vissza az ötven évvel korábban történetekre. Az ábrázolt világ dolgaira egyébként a Mikszáthot és Mikest mesterének valló Oláh Sándor egészen modern, finom, aprólékos elemekből építkező ironikus, gúnyosan kritizáló fénytöréssel tekint.

Ez a kötet elsősorban a hazájukat és embertársaikat szerető, jó felnőtt emberekhez szól. De *Az ajándék* című megható kiplinges „állatmese” bármelyik gyerekeknek írt antológia dísz lehetne. Muszrani, a falu bölcs öregje, a környék legismertebb gyógyítója megpróbálja felnevelni a lelőtt tigris kölykeit. Az egyik tigriskölyök elpusztul, a másik, Radzsa, vele marad, csak kétévesen tűnik el. Ám hálából egy újszülött orangutánnal kárpótolja volt gazdáját.

A könyv utolsó negyedének karcolatai meglepően találó görbe vagy bölcs tükröt tartanak az élet „rendszerelvétlő bővöletei” elé. Ezek közül is kiemelkedik *A reakciós kondás*. Mellesleg, valamennyi munka között ez emlékeztet leginkább a mikszáthi novellaszerkesztésre. Lassú, hosszú előkészítéssel, expozícióval dolgozik. Sok az elbeszélő elem, párbeszéd nincs is. A régi kondás élet szépségeinek ecsetelése a mű több mint kétharmadát teszi ki. A bonyodalom aztán felgyorsítja az eseményeket. Megjelenik Marci „*nagyapja kondás komájának a fia, a nyegle Jóska*.” Ez az ávós őrnagy elcsalja Marcit, mondván, az igazságtevésben „*itt a helyed velünk!*” A tetőpont balladás tömörségű. A legény semmit sem ért az ávós szavaiból, őelőtte a Bugyogó nevű határrész természeti szépsége lebeg, amin áthaladnak majd a Hortobágyra menet. Csak a nagyapja méltatlankodott, és vette pártfogásba a „*dógos*” gazdákat. A befejezés gyors és kegyetlen. A ráérős, kedélyeskedő expozíció után szívszorító. A novella legelső mondata és a zárata között hatalmas ellentét – vágy és valóság: ég és föld – tátong. „*Mióta az esztét tudta, Marci mindig a Bugyogóba vágott.*” – „*A koma fia szúrós szemmel nézett az öregre./ Köszöntek és elindultak Marcival a poros úton./ Három nap múlva az őrnagy egyedül jött vissza, és elvitte az öregget oda, ahonnan soha, senki sem tért még vissza.*”

Oláh Sándor egykori gimnazista osztálytársa, Sarkady Sándor soproni költő a szerzőnek írott levelében (2010) a novellák közül a Bálintot mint a „hontalanság balladáját” emeli ki. A novelláskönyv csúcsteljesítményének *A fehér boszorkányt* tartja. „Az idősíkokkal játszó, talányos történet, az álomlogikát követő, szürreálisba hajló meseszöveg, a tragikum katarzist sejtető vigasza kivételes élménnyé avatja ezt a különös novellát. – Sandri! Szerintem még Csáth Géza is hátra veregetne >A fehér boszorkány<-ért.” Ilyen a barátság, Sarkady Sándor jó szaváért, hálából Oláh Sándor beszerkeszti *A fehér boszorkányt* a következő novelláskötetbe is, a *Küldetésben* után. És hát, ha annyira jó, miért fossza meg az író az egyre növekvő olvasótáborát egy remekműtől!

Nos, 2011-ben, itt, ebben a negyedik, *A hagyaték* című kötetben, egy kiforrott elbeszélő tizennyolc munkáját olvashatjuk. Sorrendjük sajátos időutazást íveltet. Először a kunok történelmi múltja, az ősök misztériuma ihleti – bölcs, felülemelkedő, mindentudó humorral – az *Álom és szerelem* illetve a *Kunfogyatkozás* című karcolatokban. Majd 1945 tavaszáról szólva a gyermekkori élmények bukkannak fel az idő árján a *Spagetti* és az *Illattalan élet* című rajzokban. Figyelemre méltó, ahogy a hagyományos technikával is be tudja fogni az író a világ változásait. Ebben sokat segít neki az eufémizmus. Az *Illattalan életben* órákat zabáló orosz kiskatoná például „*speciális vitéz*”. „*Igaz, ennek a speciális vitéznek már tizennyolc volt a karján, és pont ez az egy kellett, hogy megnyerje a századában, az azon a napon záródó karóragyújtó versenyt.*” Aztán már a hazától elszakadt vállalkozó kedvű ember szólal meg. Ilyen kedves, szellemes poénú az *Okleveles bogárültetés*: „*mert a pénz mostanág már nem a fán terem.*” És már ott is vagyunk a távoli Keleten, Indonéziában, a *Külde-*

tésben megszólaló titkok, áldatlan körülmények, törvénytelenések halmazában. Hogy aztán a *A fehér boszorkány* „sok-titkú” elbeszélése után a nyugtalan vándor visszatérjen az ősi földre, a Kunságba. Az öregkori líra kitűnő lélekrezdüléseit olvashatjuk *Az érkezés*, a *Találkozás*, az *Első pillantásra*, az *Egy különös délután* című apró karcolatokban, impressziókban, hangulatrajzokban. Az *Első pillantásra* című tárcsa például egyetlen sorsfordító mondatra épül. „*Ki tudja, lehet, hogy ez a szépasszony különös képességgel rendelkezik, és hatodik érzékével észreveszi azt a szépséget, műveltséget, előzékenységet, gondoskodási hajlamot, ami kiaknázatlanul a lelkében rejlik.*” Már jócskán a Nagykunságon vagyunk. Akkor kerül elő A hagyaték, a kötet arany metszetében. Illő, hogy ő adja a kötet címet is. Jó cím. Sejteti, hogy valami különös dologról van szó. Nem csalódnunk. Laci a gazdag nagybácsitól csak egy kecskét örököl. Közben feléled a cigányasszony tenyérjáról a babona, és Mikszáth másik célpontja, a bürokrácia megcsipdesése. Berekfürdőhöz kapcsolódik az *Egy zseniális ötlet* című novella. Szinte kezdettől fogva érezni, hogy tragédiába kell, hogy fusson a szegény ember álma. Oláh Sándor a rendszervált(oz)ás utáni nyomorúság hagyományos eszközökkel való ábrázolására vállalkozik. Olyanra, amit mindenki megért. A novella nyelvi közegében lelepleződnek az új földesurak is, a gőgös gorombaságukkal, sőt képmutató, a tőkés elitet létrehozó, álszent állami támogatottságukkal. A léteért küzdő és álmodni merő kisembert viszont megölik a lelketlen állami intézkedések. A munkanélküli István hobbikertjében termelt sóskatövekkel próbál kereskedni, de az APEH-ügynökök lefülelik, és kifizethetetlen „ötvenezer” forintra büntetik. Aki „*húsz éve nem ivott*”, most – így fejeződik be ez a szociális érzékenységgű novella – „*Az asztalra tette az üres üveget, forgott vele a világ, majd sötét lett, és nem észlelt többet semmit.*” Az *Ötletgazda* rokonságban van az *Egy zseniális ötlettel*. A közös téma, a boldogulás kifundálása itt azonban nem tragikus, hanem ironikus, komikus fénytörést kap, hiszen Boconádi-Zelke-Nagydoktor Ferenc, talán már a neve is mutatja, a nagyravágyó kisemberek fajtájából való. Képtelen ötletét, azt, hogy önjelelt magánpostás, kurír lesz, akarja megvalósítani. Az alkotó olvasó fantáziájára van bízva a megoldás. Sem íránta, sem az asszonya iránt, aki „*a cicukából immár sárkánnyá avanszált*”, nem érzünk sajnálatot. A híres karcagi név, az Orvos Nagy révén az *Ötletgazda* Karcaghoz kötődik. De Karcaghoz, a Nagykunság fővárosához kötődik a *Riport* is kedélyes sztorijával, mely szerint „*a nagykunsági birkaözés valószínű, világcsoda lesz, ha majd a tudós társaság megérti egymást.*” A könyvet záró *Mások, más szemmel* és a *Más tájakon* a világot látott ember elmélkedései a világ és a hazai, kunsági, karcagi viszonyok összevetései kapcsán, tele megértő, bölcs humorral. A *Mások, más szemmel*ben ilyen szép körülírásokat olvashatunk: „*ott a járdátlan oldalban, egy késő délután elhaladva, szerelmes szavaknak nem nevezhető hangok árasztották el az egész Fanzugot.*” A *Más tájakon* című karcolat már a távolba vezet. A kötetnyitó *Álom és szerelemmel* együtt a kötet keretét képezi. Távolból jön az ének, és a távolba tart. A harmóniát kereső világutazó – kimondatlanul – az otthon színeiben, ízeiben megfürödve ismét Keletre, a Toba-tótól nem messzire lévő kis ültetvényére kívánczik. Ebben talán a rendszervált(oz)ás utáni nagykunsági élet kritikája is benne van: Jókai Mór *Az arany ember* című romantikus regényének eszmeiségét juttatva eszünkbe. „*Itt vagyok, mert keresek valamit, azt, amit otthon nem találok.*” A könyv legutolsó bekezdése számadó, számvető bölcsességű. „*Ha arra gondolok, hogy mi a különböző izmusokon*

keresztül hova >fejlődtünk<, nem csodálkozom, hogy vágyom azt az emberi közösséget, ahol még megmaradt az emberi boldogság alapvető feltétele, az érdek nélküli szeretet, az egymás iránti csodálat mágikus ereje.”

Aki olvasás közben nemcsak szórakozni szeret, hanem elgondolkodni is, az vegye kézbe ezt a könyvet, amely remélhetőleg még nem a lelkes, tette kész kun író utolsó hagyatéka.

Rideg István

„A múltat tiszteld, s a jelent vele kösd a jövőhöz.”

A Kunhegyesi helytörténeti füzetek könyvsorozat bemutatása

A sorozat megszületéséről

A Kunhegyesiek Baráti Köre 2001. évi tisztújító közgyűlésén mint egyesületi tag vetetem fel a *Kunhegyesi helytörténeti füzetek* sorozat megjelentetésének gondolatát, elképzeléseimet.

A KBK alapszabályában – A KBK célja 3. pont: „Kunhegyes rendkívüli színes, változatos emléktanyagának, kulturális örökségének felkutatása, feltárása, szakszerű megőrzése, bemutatása, ápolása és publikálása. Ezzel segíteni a szülőföldünkhöz való ragaszkodás, az alkotó szeretet kialakulását” – ösztönzött javaslattételre a sorozat elindításában, s fogalmaztam meg a következőket: „*A kiadványsorozat célja, hogy kéziratban meglévő helytörténeti munkák, régebben megjelent ilyen jellegű írások újbóli kiadását, új kutatási eredmények publikálását elősegítse, idősebb és fiatal lokálpatriótákat, egyetemistákat és főiskolásokat is támogasson Kunhegyessel kapcsolatos diplomamunkájuk megjelentetésében, közkinccsételében.*

Nem luxuskivitelű (fekete-fehér illusztrációjú, kis alakú) és nem nagy példányszámú (300–500) kiadványra törekednek a szerkesztők. Elsősorban a helyi igényt és érdeklődést szeretnék kielégíteni és az itt élőket, főleg a fiatalabbakat arra ösztönözni, hogy az idősebbeket megkeresve, beszélgetve velük és leírva múltunkat megőrizhessünk abból sok mindent.”

Felvetésemet kedvező fogadtatásban részesítette a tagság, s elkezdődhetett a munka. A lokálpatrióta, kultúrabarát összefogás szép példájának tekinthetjük a sorozat eddigi 10 számának megjelenését.

Kunhegyesi helytörténeti füzetek 1.

Horváth Lajos: Emlékezés a kunhegyesi szélmalmokról; Oláh Lajos – Víg Márta: A kunhegyesi malmok történetéből. Kunhegyes, 2002. 112 p.

Az első szám megjelenésének több aktualitása is volt. 20 évvel ezelőtt, 1982-ben készítette el helytörténeti szempontból jelentős írását *Horváth Lajos: Emlékezés a kunhegyesi szélmalmokról* címmel. Ez a helytörténeti szempontból jelentős írás fénymásolás útján terjedt, újabb felnövekvő nemzedékünk számára szinte hozzáférhetetlen. 2002-ben volt a szerző halálának 10. évfordulója, melyről méltóképpen megemlékezhetünk írása megjelentetésével.

Az ötlettől a megvalósításig zökkenőmentesen ment minden. A megkeresett családtagok, Horváth Lajos bácsi lánya és külföldön élő fia hozzájárult édesapja munkájának közléséhez és nem csekély anyagi támogatást nyújtottak a kiadvány nyomdai megjelenítéséhez. Ezután – hallva mások is a tervezetet, civilek és szervezetek – önként jelentkeztek anyagi támogatóként. A Szélmalomtúrák *Somodi Mária* túravezető által, *Szatmári Zoltán*, a KBK elnökségi tagja és a KBK civil szervezet támogatásával elkészült a kiadvány. Sokan nyújtottak segítséget fényképek és egyéb dokumentumok kölcsönzésével helybeliek és elszármazottaink. Az angol nyelvű bevezetőt önzetlenül *Szépes Annamária* elszármazottunk készítette. A munka lektorálását a KBK alelnöke, *dr. Szabó Lajos* helytörténész végezte. A kötet első részében a malmok rendszerezésével – kézimalom, szárazmalom, vízimalom, szélmalom – foglalkozik, s az egykori 7 kunhegyesi szélmalom történetét ismerteti Horváth Lajos munkája által. Gőz-, motor- és villanyhajtású malmaink ismertetésével és a felhasznált irodalom ismertetésével zárul a munka.

Kunhegyesi helytörténeti füzetek 2.

A Kakat hagyatéka... Szerkesztő: Víg Márta (Kunhegyes, 2003. 263 p.)

A haza és a szűkebb környezet megismerése fokmérője lehet nemzetünk kulturális szintjének. Ebben a megismerési folyamatban nagy szerepe van a régészetnek, a néprajznak, a természeti- és történeti tudományoknak.

Ma a környezet- és természetvédelem korát éljük, s mégis csekély vagy csak nagyon általános ismeretekkel rendelkezünk saját tájegységünk, a Nagykunság természeti viszonyairól. Pedig nemcsak nemzeti parkjaink, hanem a mi vidékünk is sok-sok értéket, különlegességet, megismerni és féltetni, óvni valót rejtget.

Lelkes, szülőföldjét szerető kerékpáros túravezetőnk, KBK tagtársunk, Somodi Mária az interneten felfedezett két, környékünkkel foglalkozó tanulmányt. Ezeknek az írásoknak a javaslatai – idővel a Hortobágyi Nemzeti Park a bemutatott területekkel bővíthető lenne, de addig is ezeknek az élőhelyeknek helyi jelentőségű védelmet kellene kapniuk – adták az ötletet a Kunhegyesi helytörténeti füzetek 2. számának elkészítéséhez. A Kakat part jelenlegi és múltbeli képének összevetése pedig tovább serkentett a téma bemutatásának könyvvé formálásában.

A kunhegyesi Városi Önkormányzat Képviselő Testülete és a NIMFEA Természetvédelmi Egyesület (Túrkeve) támogatásával jött létre a kiadvány, mely a környezet- és természetvédelem kérdésének fontosságára szeretné az itt élők figyelmét ráirányítani.

Diákok, főiskolások, óvónők, pedagógusok és természetvédelmi szakemberek járultak hozzá írásukkal ahhoz, hogy szűkebb szülőföldünk természeti viszonyait, növény- és állatvilágát, földrajzi jellemzőit, régi és jelen környezetünket minél jobban megismerjük.

Az interneten (Szeged, CSEMETE Természet- és Környezetvédelmi Egyesület) ismeretés jelent meg kötetünkéről: „Kiknek szól: pedagógusoknak, környezeti nevelőknek... A munka jelentősen hozzájárul a helyi, tudatos természetvédelem, a zöldezmlélet kialakításához... Az összeállítás példamutató lehet hazánk más településeinek honismerettel és környezeti tudatformálással foglalkozó szakemberei számára is.”

A kötetben megjelent munkák: Czupp Pálné: Környezet- és természetvédelemre nevelés egy kunhegyesi óvodában; Létainé Sigulinszky Zsuzsa: Erdei óvoda; Szászi Gyuláné: Zöld szíves mozgalom Kunhegyesen; Sas Jánosné: Az erdei iskolákról; Víg Márta: Fasorok, ligetek, erdők Kunhegyesen; Kunhegyes és környékének csárdáiról, betyárvilágáról; Kunhegyes és környékének kunhalmairól; Gondolatok a helyi épített környezet védelméről; Fazekas Máté: A Bige-fertő és a Gergely-halom lakóhelyem környékének természeti értékei; Sallai R. Benedek: Adatok Kunhegyes természeti értékeihez; Tózsér Andrea: A kunhegyesi bányagödörök élővilága és rekultivációja; Kovács Imre: Kunhegyes környezetvédelméről és hulladékgyűjtéséről; Somodi Mária: Ökoturizmus

Kunhegyesi helytörténeti füzetek 3.

Pozsgai Gézáné – Víg Márta: Emberek az embertelenségben: Emlékezés a kunhegyesi zsidóságra és a holocaustz áldozataira. Kunhegyes, Kunhegyes Város Önkormányzata, 2004. 414 p.

Szomorú aktualitás adta a Kunhegyesi helytörténeti füzetek 3. számának anyagát. Hatvan évvel ezelőtt, 1944. május 16-án gyűjtötték össze a településünkön és környékén élő zsidó lakosokat a hatházi gettóba, s innen Szolnokon keresztül a különböző munka- és megsemmisítő táborokba vitték őket.

Szülőföldjük volt, vagy annak érezték Kunhegyest. Köztisztelőben álló emberek voltak, akik közül sokan itt születtek. Itt építették fel imaházukat, s itt járták gyermekeiket iskolába. Szorgalmasan dolgoztak, törvénytisztelően éltek. Az ő tevékenységük révén sokan jutottak munkához a helybeliek, s tudták eltartani családjukat még a nagy gazdasági válság idején is. Boltjaikban mindig volt hitele a legszegényebb embernek is.

1944 májusától kezdődött a végső kálváriájuk. 228 kunhegyesi ember, öregek, asszonyok és gyerekek serege indult el a fajgyűlölet lázában égő Európában a borzalmak útján. Közülük csak igen kevesen életék túl a szörnyűségeket, s tértek vissza. Az elhurcoltak közül 128 (vagy talán több) kunhegyesi ember azonban soha nem tért vissza erről a gyötrelmes útról.

Ez a helytörténeti munka igyekezett összegyűjteni az emlékképeket, mozaikokból összerakni egy-egy ember alakját, családok történetét, ahogy bennünk, városunk idősebb lakosai-ban ők tovább élnek. Az írás készítői a róluk a mai napig élő emlékek felkutatásához kértek és kaptak segítséget több helyben élő és elszármazott kunhegyesitől. Mára már a szenvedő emlékezők közül csak kevesen élnek az országban, s néhányan külföldön.

(Megjelent Kunhegyes Város Önkormányzata és a MAZSÖK támogatásával.)

Kunhegyesi helytörténeti füzetek 4.

A nagykun-sági kunhegyesi reformátusok életéből. Szerkesztő: Víg Márta. Kunhegyes, 2004. 398 p.

Nem egyházi és nem vallásos kiadvány, hanem egy olyan helytörténeti munka, amely ismeretterjesztésre törekszik a régmúlt időktől a máig haladva bemutatva a Nagykun-ságban élő, zömében református vallású őseink életét, szokásait, mindennapi küzdelmét, hűségét a 48-as eszmékhez, melyet tudós, művelt vezető lelkészek tápláltak bennük. Mind ezt persze a teljesség igénye nélkül egészen napjainkig megpróbáltuk bemutatni.

A kötetben megjelent írások szerzői: Szabó Lajos, Maklár Károly, Pozsgai Gézáne, Dienes Erzsébet, Kórizs József, Gorzáné Nagy Judit, Víg Márta.

Ebben a kiadványban részletesen igyekeztünk bemutatni kun őseink által emelt büszkeségünket, a református templomot. Az eltelt több mint másfél évszázad alatt több ízben felújítást kellett elvégezni rajta. Tiszteletet érdemel és szólni illett az ezt elvégzőkről is.

Eleink életét nagyban befolyásolta protestáns hitük. Településünket az 1711-es évektől kezdődően teljesen, ill. zömében református hitvallású, kálvinista lakosság lakta. Az 1785-ben messzire, Feketicsre került híveinek útját is nyomon követjük.

A kötet tartalmazza Víg Márta: A kunhegyesi reformátusok 1935–39 között megjelent időszaki kiadványáról, az „Ébredés”-ről (megyei helytörténeti pályázat 2004. III. helyezés) valamint „Ha a gyökér erős...” Testvéri kapcsolat a vajdasági Feketics és a nagykunsági Kunhegyes között 1785–2005. – (megyei helytörténeti pályázat 2005 II. helyezés) munkáit.

A kiadvány megjelenését támogatta: Kunhegyes Város Önkormányzata, JNSZ Megyei Közgyűlés Oktatási, Művelődési és Vallásügyi Bizottsága, Kunhegyes Kultúrájáért Alapítvány, Kunhegyesiek Baráti Köre, Kunhegyesi Református Egyházközség.

Kunhegyesi helytörténeti füzetek 5.

A redemptiótól a feketicsi kitelepülésig. (Kunhegyes története a 18. században) Szerkesztő: Víg Márta. Kunhegyes, 2005. 313 p.

A kötet megjelenésének aktualitását adta a redemptió 260. és a kunhegyesiek feketicsi kitelepülésének 220. évfordulója. Kunhegyes település 18. századi eseményekben bővelkedő (redemptió, Mirhó-gát építése, feketicsi kitelepülés...) történetét dolgozza fel elsősorban dr. Szabó Lajos tudományos igényű tanulmányai által a kiadvány.

A Kárpát-medencébe betelepülő kunoknak és jászoknak az évszázadok során újra és újra bizonyítaniuk kellett itt létük jogosságát. IV. Béla királlyal kötött szerződésük jogfolytonosságát későbbi királyaink is biztosították, mely a nemesi kiváltsághoz hasonló jogi státuszt biztosított eleinknek, s területi autonómiát élveztek. Ezért cserében elhagyták pogány szokásaikat, keresztényé lettek, elhagyták nyelvüket, mely a népcsoport teljes asszimilációjához vezetett, és vállalták, hogy mindenkor fegyverrel szolgálják a hazát, uralkodójukat. Szabadságjogaik elvesztése, eladatásuk (1702) súlyosan érintette kun eredetükre büszke őseinket, s nem kis anyagi áldozatot meghoztak annak visszaszerzéséért. Összefogásukat a közös ügy sikeréért ma is példának tekinthetjük.

A tartalomból: Víg Márta: A redemptió előzménye és megemlékezések; Szabó Lajos: Redemptió és Kunhegyes; Víg Márta: A kunok nyelvének emlékeiről; Szabó Lajos: A „Mirhó gáttjának építése; Szabó Lajos: Kunhegyesi „földtelen emberek Feketicsre” költözése 1785-ben; Klein Magda: Redemptiós ballada; Dudás Márton útinaplója (töredék) (1821. május); Víg Márta: Ha a gyökér erős: Feketics és Kunhegyes kapcsolatának krónikája a kezdetektől napjainkig; Komáromi László: A kitelepülés 220. évfordulójáról; Szabó Lajos: A kunhegyesi szegények és redemptusok ellentéte a XVIII/XIX. sz. fordulóján; Kolosy Lajos: A nagykunsági brigadéros (báró Mészáros Jánosról) Víg Márta: A foksáni csatáról, egy hadvezérről és egy versről; Víg Márta: In memoriam dr. Kolosy Lajos; Víg Márta: In memoriam dr. Szabó Lajos

Kunhegyesi helytörténeti füzetek 6.

Víg Márta: „Itt születtem én, ezen a tájon”. Kunhegyes, 2007. 262 p.

A kunhegyesi születésű báró Mészáros János generális születésének 270. évében jelentette meg a Kunhegyesiek Baráti Köre a Kunhegyesi helytörténeti füzetek 6. számát.

A kiadvány Víg Márta középiskolai könyvtáros-tanár öt munkáját – melyből két megyei első és három országos első helyezést elért – tartalmazza, melyek Kunhegyes helytörténetével és néprajzi vonatkozásaival, hagyományaival foglalkoznak.

A megjelent dolgozatok cím szerint: Kun fegyverből szimbolikus tárgy; (országos néprajzi I. 2006); Kunhegyes környékének csárdáiról, betyárjairól; (orsz. dicséret 2002); Kunhegyes és környékének kunhalmairól; (országos néprajzi I. 2004); Kunhegyesi disznótörök; (országos néprajzi I. 2006); Kolerajárványok Kunhegyesen (megyei helytörténeti pályázat 2006. II. helyezés); Ajánlott irodalom: mindazoknak, akik Kunhegyes helytörténete és néprajzi vonatkozásai iránt érdeklődnek. A benne található több mint hatszáz könyv és tanulmány szerzőjét és címét tartalmazó résszel a könyvtáros és pedagógus kollégáknak, helytörténeti vetélkedők szervezőjének, valamint a leendő ifjú helytörténeti kutatóinknak kívánt segíteni.

Kunhegyesi helytörténeti füzetek 7.

Kádár Endre Nyugatban megjelent novellái, írások, dokumentumok. Szerkesztő: Víg Márta. Kunhegyes, 2008. 175 p.

A Nyugat megjelenésének 100. évfordulója ösztönzött arra, mint sorozatszerkesztőt, hogy híres földink általam több év alatt felkutatott munkássága, írásai, a róla megjelent méltatások ne kerüljenek a feledés homályába, hanem kiadvány formájában váljanak közkinccsé napjaink irodalombarátai és a településünk helytörténete iránt érdeklődői számára. Sajnos, a 24. órában voltam ahhoz, hogy még olyan embereket találjunk, akik személyesen is találkoztak Kádár Endrével, ismerhették őt.

A kötet első része 16 novelláját közli Kádár Endrének, melyek a Nyugatban jelentek meg 1909–1918 között. Nem könnyű olvasmányok. A francia irodalom hatása érződik szinte valamennyi alkotásán. Szecessziós stílusú, a férfi és nő kapcsolatáról szól többsége írásainak.

A második részben írók, kritikusok, esztéták írásait olvashatják Kádár Endre műveiről, kortársak és napjaink alkotói emlékeznek rá: Márai Sándor, Zilahy Lajos, Füst Milán, Földi Mihály, Bikácsy Gergely, Tasi József, Kenyeres Zoltán.

A kötet végén Kádár Endre kunhegyesi 2007-es emléktábla-avatójáról található fotókat, valamint dokumentumok fénymásolatait, egy félbetört életutat élt kunhegyesi születésű alkotóról.

Kunhegyesi helytörténeti füzetek 8.

Dr. Zsigmond Ferenc (1883–1949) nagykunsági tanár, irodalomtörténész akadémikus emlékére. Szerkesztő: Víg Márta. Kunhegyes, 2009.

Kunhegyes híres szülötte, városi könyvtárunk névadója, dr. Zsigmond Ferenc (1883–1949) tanár, irodalomtörténész, akadémikus életének és munkásságának bemutatásával tiszteleg-

tünk halálának 60. évfordulója alkalmából. A debreceni Református Kollégium 6. akadémiai taggá választott tudós tanára, első kunhegyesi, aki megkapta ezt a magas tudományos fokozatot.

A kötetben megjelent tanulmányok: Pókász Endre Zsigmond Ferencről készített szakdolgozata; É. Kiss Sándor: Egy elfelejtett tudósunk; Némedi Lajos: Zsigmond Ferenc pályája; Szörényi László: Zsigmond Ferenc, a tankönyvíró; Tóth Béla: A száz éve született Zsigmond Ferenc; Szurmay Ernő: Zsigmond Ferenc utolsó írása; Győry János emléktáblavatásról megjelent cikke; Kis Margit: Zsigmond Ferencre emlékezem (részletek): Zsigmond Ferenc: Orosz hatások irodalmunkban (akadémiai székfoglaló)

A megjelenést támogatták: Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Önkormányzat; Kunhegyesiek Baráti Köre; Kunhegyes Város Önkormányzata; Egyéni előfizetők

Kunhegyesi helytörténeti füzetek 9.

A kunhegyesi olvasókörokről, egyletekről, egyesületekről (1867–1951) és a Kunhegyesiek Baráti Köréről. Kunhegyes, 2010. 339 p.

Megjelent a kunhegyesi Önkéntes Tűzoltó Egylet megalakulásának 125. évfordulójára.

Az első részében az 19. század közepétől a 20. század közepéig településünkön működött olvasókörok (Polgári, Függetlenségi, Kisbirtokos, Katolikus, 48-as, Munkás stb.) és egyletek, önképzőkörök, társulatok (Tűzoltó, Ipartestület, Postagalamb, Legeltetési, Levente, Cserkész stb.) történetét dolgozza fel – a teljesség igénye nélkül – régebben megjelent írások, újságcikkek, fotók és egyéb dokumentumok alapján. E fejezet Víg Márta: A kunhegyesi olvasókörokről, egyletekről, egyesületekről... (1867–1951) – (megyei helytörténeti pályázat 2003 III. helyezés) dolgozatának tovább bővített változata.

A kötet második része egy napjainkban, több mint 20 éve eredményesen működő, 1989 végén alakult civil szervezet, a Kunhegyesiek Baráti Köre életébe enged bepillantást sok-sok fotóval illusztrálva.

A kiadvány megjelenését támogatta: a kunhegyesi KEEMZSEA Alapítvány; Kunhegyes Város Önkormányzata; Pro Renovanda Cultura Hungariae Alapítvány Karácsony Sándor emlékére szakalapítvány.

Kunhegyesi helytörténeti füzetek 10.

A Középtiszai Állami Gazdaság és Bánhalma történetéből. Kunhegyesiek Baráti Köre, Kunhegyes, 2012. 452 p.

A könyv Jász-Nagykun-Szolnok megye hajdan volt legnagyobb mezőgazdasági üzemének több mint 60 éves krónikáját tartalmazza. A gazdaság fénykorában több mint 2000 embert foglalkoztatott, ami azt jelenti, hogy átlagosan négyfős családokkal számolva 8000-nél is több ember megélhetését biztosította a Nagykunságban.

A gyökerek visszanyúlnak az 1948–49-es időkre, ezért a szerkesztőség igyekezett fel dolgozni legalább érintőlegesen ezt az időszakot is a Középtiszai Állami Gazdaság 1961-es megalakulásáig. Ez a nagygazdaság a rendszerváltozás után 1993 végéig működött, majd kft.-ékké és RT.-vé szerveződött. Ez az időszak már a gazdaság utóéletét jelenti, a szerkesztők mégis szükségesnek látták, hogy ennek történéseit is érintsék. Mivel a gazdaság

Bánhalma központtal alakult és sokáig innen is történt irányítása, az egykoron kis uradalmi település fejlődését is magával hozta működése. A falu életének, történetének megjelenítése így magától adódott a kiadványban.

A Kunhegyesiek Baráti Köre nemcsak szponzorokat keresett, anyagi támogatást nyújtott eddig a helytörténeti kiadványok megjelenetéséhez, hanem lokálpatrióta érzülettel vezérelve sok-sok kutatói, szerzői, szerkesztői munkát.

Köszönet a határon innen és túl élő Olvasóknak, akik elismerő szavaikkal, dokumentumok kölcsönzésével, érdeklődésükkel, előfizetői támogatói segítségükkel ösztönöznek minket további helytörténeti munkák elkészítésére!

Víg Márta

Selmecki László: „Az atyák emlékezeti” A Kaukázustól a Zagyva-Tarna völgyéig

(A magyarországi jászok régészeti leletei és középkori műemlékei)

A Jász Múzeumért Kulturális Alapítvány 2012 novemberére tervezi megjelentetni a jeles régész, dr. Selmecki László legújabb könyvét *Az atyák emlékezeti – A Kaukázustól a Zagyva-Tarna völgyéig* címmel. A rendkívül népszerű, olvasmányos stílusban írott munka végigkíséri és bemutatja a Jászság régészeti feltárásait, az előkerült értékes leleteket, s azt, hogy e feltárások eredményei miként befolyásolták a jászok őstörténetéről és magyarországi letelepedéséről kialakított eddigi ismereteinket.

Olvashatunk Négyszállásról, az első jász ásatásról, Jászfényszaru rejtélyeiről, Jászfelsőszentgyörgy templomáról, az ágói pogány szállástemetőről és templomerődről, Jászapáti templomáról, Szent Jákó halmáról, egy több mint száz évvel ezelőtti boldogházi ásatásról és tanulságairól, a dósai Boldogasszony halomról, a perdöntő alsószentgyörgyi éremleletekről, valamint a jász főváros templomairól.

Selmecki László könyve voltaképpen egy régészeti kalandozás a múltban, amely során olyan titkokat ismerhetünk, amelyek révén még jobban megismerhetjük jász őseink múltját.

A könyv megjelentetésének különös jelentőséget ad a szerző 70. születésnapja. A Jász Múzeumért Alapítvány ezzel a könyvvel szeretné köszönteni Selmecki Lászlót, a Jászság elkötelezett kutatóját e jeles évforduló alkalmából.

A könyv B/5-ös formátumban, keménytáblás borítóval, színes kivitelben, sok fotóval és rajzzal, kb. 170 oldalon jelenik meg, a Jászsági Füzetek 49. köteteként. A könyvet ajánljuk mindazoknak, akik érdeklődnek a jászok története és a régészeti feltárások körülményei iránt, de nagyon szép születésnap, névnap, karácsonyi ajándék is lehet szeretteink számára.

Bathó Edit

**A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Tudományos Egyesület
2011. évi beszámolója**

1. Egyesületünk 2011-ben is az alapszabályban rögzített célokért, nevezetesen a tudományos eredmények eléréséért, a tudományos kutatás népszerűsítéséért, kiadványok (közte a Jászkunság) megjelentetéséért dolgozott. Úgy kialakítottuk ki a munkatervünket, hogy abba tagságunk minden tagja tudjon munkálkodni, eredményeiknek fórumot biztosítottunk. Tagjaink száma 70 fő.
2. 2011. február 26-án megtartott tisztújítás eredményeként új vezetőség irányítja az Egyesületet. Elnök: Dr. Habil. Örsi Julianna (néprajzkutató – Túrkeve), titkár: Dr. Szalay Annamária (gyógyszerész – Karcag), alelnökök: Dr. Nemes András (orvos – Szolnok), dr. Szegő Ágnes (könyvtáros – Tiszafüred), Fodor István Ferenc (honismereti szakkör-vezető – Jászfákóhalma). Számvizsgáló bizottság: Dr. Ducza Lajos (ny. Főiskolai tanár – Kisújszállás), Nagyné Kiss Mária (civil szervezeti vezető – Szolnok), Besenyi Vendel (ny. agronómus – Jászberény).
3. A DAB tavaly ősszel tárgyalásokat folytatott a Szolnoki Főiskolával, hogy hozzanak létre egy megyei szakbizottságot. Ezzel a területi testületi munkánk megszűnt. Ettől függetlenül egyesületünk továbbra is partneri kapcsolatokat igyekszik fenn tartani illetve ápolni az MTA Debreceni Akadémiai Bizottságával és a Szolnoki és a Jászberényi Főiskolával. Egyesületünk tagjai javasolták a DAB Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Szakbizottságon belül a Jászkunság kutatása Munkabizottság megalapítását, de azt a Főiskola elutasította. Folytattuk az együttműködést a különböző megyei és városi közgyűjtéményi, közművelődési, oktatási intézményekkel és civil szervezetekkel. Egyesületünk jó kapcsolatot tartott fenn a Jász-Nagykun-Szolnok megyei Önkormányzattal, Szolnok és más megyei települések önkormányzataival, polgármesteri hivatalaival. Fontosak számunkra a kistérségi társulások, a Jászok Egyesülete, a Kunszövetség, a Györffy István Népfőiskola és más civil szervezetek.
4. A tudományos kutatás terén mindenki a saját maga elé tűzött célt valósította meg, amelyet támogatott egyesületünk. A szakképzett kutatók segítették az önkéntes gyűjtők, honismereti kutatók, szakkörök, pályázók, szakdolgozatók munkáját. Lehetőséget biztosítottunk mindenki számára a publikálásra (Jászkunság), amely révén a közoktatásba is beintegrálódnak a helyismereti eredmények és a lokális kulturális értékek.
5. A határon kívüli kutatásaink publikálása ebben az évben is csak terv maradt. Nem teemtődtek meg a lehetőségei annak, hogy a szlovákiai eredményeinket közzé tegyük, mert nem jelent meg a Kaposkelecsényről írt monográfia. A romániai kutatási eredményeink sem jelentek meg. A határon kívüli magyar népestről azonban előadást tartottunk Győrben és Nyitrán is.
6. 2011-ben három konferencia szervezését terveztük. Mivel 2011-et a római katolikus egyház a család évének nyilvánította, így felvéve a kapcsolatot az egyházakkal (római katolikus, református, izraelita, metodista, adventista) és tudományos kutatókkal megrendeztünk egy ökonomikus családkonferenciát Szolnokon 2011 szeptemberben. Társrendezőnk volt a Magyar Néprajzi Társaság Társadalomnéprajzi Szakosztálya. Partnereink

- voltak még a Jász-Nagykun-Szolnok megyei múzeumszervezet, a Tiszaparti Római Katolikus Gimnázium, a szolnoki római katolikus és református egyházközségek. Önkéntes munkát végeztek a Szolnoki Önkéntes Centrum és a Református Egyház Szeretelen közössége. A konferencia három szekcióba fogta össze a kutatókat és az érdeklődőket: A.) A történelmi család, B.) Hitélet és a család, C.) A család napjainkban.
7. Ősszel pedig egy olyan tanácskozást valósítottunk meg Karcagon, amely a helyi közösségek kulcsembereinek szerepéről szólt. Ebben partnereink voltak: Karcag Város Önkormányzata, Györffy István Nagykun Múzeum, Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumszervezet, Túrkevei Kulturális Egyesület. E program keretében a magyar művelődéstörténet jeles személyeinek életútját követtük nyomon.
  8. Kiadványainkat igyekeztünk népszerűsíteni a helyi és megyei rendezvényeken. Felhívással fordultunk az iskolákhoz, hogy az oktatásban használják a Jászkunság folyóiratunkban megjelent írásokat így is segítve a szülőföld jobb megismerését és erősítve az identitástudatot, a magyar kulturális értékek megőrzését.
  9. Ebben az évben is megjelentettük a Jászkunság 1–4 számát. Bár pénzügyi okokból csak szűk terjedelemben.
  10. Továbbra is ápoltuk a kapcsolatot a különböző szakmai szervezetekkel (Pulszky Társaság, MAMUTT, Levéltári Egyesület, Tiszántúli Történészek Társulata, Magyar Néprajzi Társaság, Magyar Orvosi Kamara, Magyar Gyógyszerész Kamara, Mezőgazdasági Kamara stb.)
  11. Egyesületünk továbbra is képviselte a civil szférát és segítette a munkát a Nemzeti Fejlesztési Ügynökségben és az Észak-Alföldi Fejlesztési Ügynökségben.
- Szolnok, 2012. április 29.

*Dr. habil. Őrsi Julianna
elnök*

A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Tudományos Egyesület 2012 évi munkaterve

1.) **Kiadványok:** ebben az évben két kiadvány megjelentetését tervezzük.

1. Jászkunság 2012. évi száma/i/nak megjelentetése

2. A tavalyi családkonferencia kötet megjelentetése

A Jászkunság, mint saját folyóiratunk ebben az évben lesz 55 éves. A megyében egyedülálló, mint tudományos ismeretterjesztő, kulturális folyóirat. Fontos az olvasók számára, mert jórészt csak innen értesülnek helyi kutatási eredményekről, nagyobb kulturális programokról. A szerzőknek pedig azért fontos, mert nyilvánosságra tudják hozni eredményeiket, tudományos nézeteiket. Kiadványunk bár elsősorban a megye tudományos és kulturális életéről ad áttekintést, de van lehetőség mások számára is a publikációra. Így a határon kívüliek számára is nyitott folyóiratunk. Jó lenne, ha visszatérhetnénk az évi négy szám megjelentetéséhez. Ezért a pályázati lehetőségeket igyekszünk kihasználni.

A múlt évben igen népes volt a család-konferenciánk. Mintegy 50 előadás hangzott el a problémakörrel kapcsolatban. Az előadók tanulmány formájában is leadták az anyagukat, amely igen hasznos lenne a társadalom számára, ha meg tudnánk jelentetni (600

oldal). Ezért ugyancsak keressük a lehetőségeket, hogy a két kötetes munkát nyomtatásban is ki tudjuk adni a „Jászkunság” Könyvtéka sorozatban. Tagjaink, és a meghívott, máshol dolgozó kutatók is ezzel szeretnének hozzájárulni a család intézményének megújulásához, a társadalom erkölcsi válságából való kijutásához.

2.) **Kutatás:**

Minden tagunk tovább folytatja az egyéni kutatását. Tervezünk azonban egy közös kutatási projektet is társadalomkutatás területén. A projekt fő irányítója dr. Örsi Julianna lesz, de felelős kutatási feladatokat végez majd Szendrei Eszter és Kántor Éva tagtársunk is.

3.) **Együtműködés más civil szervezetekkel:**

1. A Jász és a Kun világtalálkozókhöz is igyekszünk csatlakozni. Részt veszünk a programjaikon. Megrendezzük a Jászkun Hagyományőrök találkozóját.

2. Ebben az évben ugyancsak esedékes Jászkun Tudományos Konferencia, amelyen szintén aktívan részt veszünk (előadásokat tartunk).

3. Az Önkéntes Centrummal tavaly kialakított kapcsolatunkat tovább bővítjük (önkéntesek fogadása, küldése).

4. Túrkevei Kulturális Egyesülettel ebben az évben is megvalósítunk közös nagykun-sági programot.

5. Az egyre népszerűbb családkutató klubok működését előadásokkal segítjük (Szolnok, Kisújszállás).

6. Megyei és városi önkormányzatokkal, intézményekkel továbbra is fenntartjuk a kölcsönös tájékoztatást és együtműködést.

7. A Szolnoki Főiskolával, a DAB-bal igyekszünk a közös munkálkodásra.

4.) **Oktatás, képzés, ismeretterjesztés**

1. Segítjük az iskolákat önkéntes tudományos ismeretterjesztő előadásokkal. Igény szerint a néprajz, történettudomány oktatását is segítjük (Szegedi Egyetem).

2. Egyik rendezője leszünk a Megyei Tudományos Napoknak. Tagjaink előadásokat is tartanak.

3. Tervezünk egy kutatási segéderő tanfolyamot önkénteseknek.

4. Tájékoztató előadás az új civil törvényről és az önkéntességről.

5. Könyvbemutatók szervezésében veszünk részt. Tovább népszerűsítjük a megyében megjelent kiadványokat (könyvismertető, újságcikkek). A tervezett kiadványok megjelenésekor könyvbemutatót tartunk Szolnokon, Budapesten.

5.) **Nemzetközi kapcsolatok**

Eddig meglévő nemzetközi kapcsolatainkat tovább ápoljuk (Kolozsvár, Nagykapos).

Új kapcsolatot szeretnénk kiépíteni Székelyudvarhely egy civil szervezetével.

Szolnok, 2012. április 29.

Dr. Habil. Örsi Julianna
egyesületi elnök

Beszámoló a Túrkevei Kulturális Egyesület 2011. évben végzett munkájáról

A 2011. évet igen sikeresnek mondhatjuk a tevékenységet és a produktumot illetően is. Rendeztünk kiállításokat, tartottunk ismeretterjesztő előadásokat, könyvbemutatókat és könyveket is meg tudtunk jelentetni.

Kiállítások

A 2010-ben összeállított „*Kutatóúton Euráziában*” című kiállításunk ugyan 2010 novemberében nyílt a túrkevei Finta Múzeumban, de takarékoságra hivatkozással két hét múlva be is zárt. 2011-ben ezt a kiállítást elvittük a karcagi múzeumba, ahol egy fél évig állott. (2011 február – augusztus). Majd októberben a ceglédi Kossuth Gimnáziumban vendégszerepelt. A kiállításról hírt adott a ceglédi televízió is.

A „*Nagykunsági családfák, nemzetségtáblák*” a túrkevei Városi Művelődési Intézményben került bemutatásra 2011 májusában. Ugyanez a kiállítást bemutathattuk Szolnokon „*A család helye, szerepe a lokális közösségekben*” című országos interdiszciplináris konferencián 2011 szeptemberében.

Ismeretterjesztő előadások, tanácskozások

A 750 éves Túrkeve megünneplése jegyében folyt városnapi programban előadást tartottunk *Túrkeve történetéről* szeptember 10-én a városházán az ünnepi ülésen.

A Városi Művelődési Intézmény és Könyvtár „Szülőföldem Túrkeve” programsorozatában előadást tartottunk „*A családkutatás rejtelmek*” címmel. A KÉK két előadásra kérte fel dr. habil. Örsi Juliannát. Ízelítőt adhatott kutatási élményeiről, majd decemberben beszélhetett új könyve bemutatása kapcsán a „*18–19. századi nagykunsági értelmiségiek kapcsolatszerző*”-ről. Ezt power pointos bemutatóval kötötte össze.

Egyesületünk egyik fő szervezője volt a karcagi tudomány napi tanácskozásnak. „*A hagyomány útján*” című rendezvényünket a Nagykun Hagyományörző Társulás támogatta.

Hagyományörzés

A Túrkevei Kulturális Egyesület a Kevi Érdeklődők Körével, a város támogatásával a Túrkeve 750. évfordulója megünneplése alkalmából pályázatot hirdetett diák és felnőtt kategóriákban. A pályázatra 3 óvodás rajzzal pályázott *A mi házunk* címmel (Mátyás király úti Óvoda). Diák kategóriában Rácz Balázs Viktor (A Kánya család története), felnőtt kategóriában 5 pályázó volt: Kelemen Pálné: Az Ábrahám utca, Darvas Róbert: A kevi lebbencs, Kosznáné Bodnár Anikó: A túrkevei Házipari Szövetkezet története, Kun Zsuzsa – Madaras Magdolna: Lakodalmas, Nagy Istváné: Képek a Túrkevei Népi Díszítőművészeti Szakkör életéből. Ez utóbbi két munka diákcsoport illetve civil szervezeti tevékenységet mutat be. A pályázók könyvjutalomban részesültek. Rácz Balázs részt vehetett egy országos tudományos tanácskozáson.

Könyvkiadás, könyvbemutató

Sok éves és kitarító tudományos kutatás eredményeként megszületett két mű Túrkevén. Szendrei Eszter megírta a rendszerváltás hatását a város társadalmára, Őrsi Julianna pedig a vidéki értelmiség szerepét vizsgálta a mezőváros fejlődésében. Mind a szerzők, mind a szerkesztő saját költségén végezte a kutatásokat, a műveket pedig ingyen bocsátották a kiadó részére. A Túrkevei Kulturális Egyesület vállalta fel a kötetek megjelenetését. A nyomdaköltséghez a Nemzeti Kulturális Alap összesen 880 ezer forinttal járult hozzá. Túrkeve város a Szendrei Eszter könyvének megjelenetését 100 ezer forinttal támogatta. Őrsi Julianna egy magán vállalkozást talált Budapesten támogatónak. A szerző-szerkesztőnek még így is jelentős saját összeggel kellett kiegészítenie a könyvek megjelenetését. A könyveket bemutattuk Túrkevén, Karcagon, Kisújszálláson, Budapesten és Szolnokon novemberben a Tudomány Ünnepe kapcsán. Mindenütt nagy sikere volt. Általában a helyi újságok, tv hírt adott a rendezvényről, illetve a könyvek megjelenéséről. A Túrkevei Kulturális Egyesület tehát 2011-ben kiadta az alábbi könyveket:

Szendrei Eszter: Törésvonalak

Őrsi Julianna: Jegyzőgenerációk

Szervezeti élet

2011-ben sajnálatos esemény történt. 2011. július 6-án elhunyt Ábrahám Miklós, aki alapítástól fogva két évtizedig volt Egyesületünk elnöke. Emlékét megőrizzük.

2011. szeptemberében tisztújításra került sor. Új vezetőséget és ellenőrző bizottságot választottunk. A vezetőség tagjai: Farkas Rozália (elnök), dr. Őrsi Julianna (titkár), Török Istvánné (gazdaságvezető). Az ellenőrző bizottság tagjai: Sipos Sándor (elnök), Kelemen Pálné, Szabó Lászlóné. 2011-ben az Ügyészség megtartotta az 5 évenkénti soros ellenőrzését egyesületünknel. Egy kifogással élt: 2011-ben 6 nappal a határidő után fogadta el a közgyűlés az éves közhasznúsági beszámolót.

A Túrkevei Kulturális Egyesület vezetői semmiféle juttatásban nem részesültek.

Képviselő

Egyesületünk továbbra is képviselte a civil szférát a Mezőtúri Kistérségi Tanácsban és a Nemzeti Fejlesztési Ügynökségben. Az Észak-Alföldi Régiós Ügynökségben dr. habil. Őrsi Julianna szakértői munkát végzett.

Támogatások

Nemzeti Kulturális Alap Ismeretterjesztés Szakmai kollégium	880 ezer Ft
Nemzeti Civil Alap működési támogatása	100 ezer Ft
Nagykun Hagyományőrző Társulás	100 ezer Ft
Túrkeve Város Önkormányzata	50 ezer Ft
Egyéni támogatás	100 ezer Ft

Mindezek bizonyítják, hogy a Túrkevei Kulturális Egyesület hasznos munkát végzett 2011-ben is. A támogatásokat megsokszorozta az egyesületi önkéntes tevékenység.

Túrkeve, 2012. április 29.

Farkas Rozália
elnök

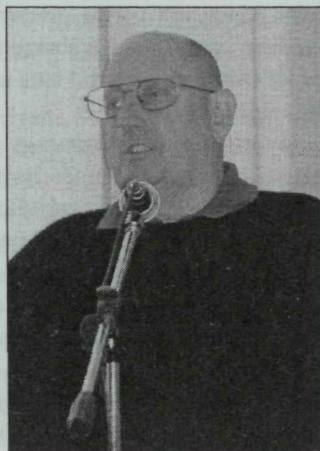
Dr. Őrsi Julianna
titkár

Berezki Ibolya – Horváth László – Lovas Kiss Antal – H. Bathó Edit

Elment Szabó László

– A társadalomnéprajz kiemelkedő kutatója

*„tavaszok nyarak őszeim
maradékaim s őseim
vannak vidékek viselem
akár a bőrt a testemen
meggyötörten is gyönyörű
tájak ahol a keserű
számban édessé ízesül
vannak vidékek legbelül”
(Kányádi Sándor: Előhang)*

Vannak emberek legbelül ...

Szabó László 1984-ben, a magyar néprajztudomány nagykorúsodásáról szól a Jászkunság folyóirat hasábjain. A Tanár Úr, sokunk mestere és mentora „a magyar nép tudósaként” tisztelt Györffy István szerepét és jelentőségét idézi fel a cikkben. Tanár Úr a diákként az alig tíz évvel korábban megalakult Magyar Néprajzi Társaságba lépett Györffy Istvánról írt elsőként. Majd az 1890-től megjelentetett Ethnographiáról, s azokról a jeles etnográfusokról, akik sokat tettek érte, hogy a 20. század első éveiben még csak szárnyait bontogató szaktudomány önálló diszciplína legyen, rangos folyóirattal, mértékadó gyűjteményekkel és széles társadalmi támogatottsággal.

A Magyar Néprajzi Társaságban összeszerveződött elődök, „a neves és névtelen gyűjtők”, a nagy formátumú kutatói egyéniségek között kiemelt figyelmet fordított Szabó László Györffy Istvánra, akinek pályája, személyisége egész életre követendő példa volt a számára. A magyar néprajztudományt nagykorúvá tévő nemzedék vezéregyénisége volt ő, akinek munkássága révén Bátky Zsigmond, Viski Károly, Róheim Géza, Kodály Zoltán, Bartók Béla és sokan mások közreműködésével segédtudományból nemcsak önálló tudományszakká, hanem a társadalomtudományok meghatározó, sőt, vezető ágává is fejlődhetett a néprajz – Szabó László szavaival élve – egy olyan összefogás irányítójává, amely a magyarság egészének komplex kutatásával foglalkozott.

A tudós szerepét elemezve széles körű érdeklődése, egyéniségének vonzereje, a kor kérdései iránti erőteljes figyelme, a szervezéshez, tanításhoz való vonzalma, személyes kapcsolatainak súlya, tehetsége mellett egy, korábban nem hangsúlyozott tényezőt emelt ki Tanár Úr: Györffy ismerte a nagy hármass közül a legmélyebben, átfogóan, mondhatjuk: egyben a népi kultúrát, elsősorban indíttatása, származása és munkamódszere okán. ...

Ahogy az elődnél a belső ismeretek, élmények tudományos módszerrel formálódtak, és a kultúra teljességére fókuszáltak, úgy vált néhány évtizeddel később a teljességre törekvés jelképévé a szolnoki Damjanich János Múzeum néprajzos muzeológusa. Célja a közös-

ségek életének megismerése, megértése, komplex leírása. A hazai társadalomnéprajzi kutatás 1970-es években indult, máig meghatározó hatású korszakát Szabó László neve fémjelzi. Ahogyan Györffy – Barabás Jenő szavaival – mind történeti, mind recens anyagát „életmódban” gondolkodva ábrázolta és jelenítette meg, Szabó László közel fél évszázad múltán és fél századon keresztül tette ugyanezt, hittel, kitartással, következetességgel, az EMBER-re figyelő érzékenységgel.

Györffyn túl mások is – így a Szabó István tanítvány Varga Gyula, a kibocsátó debreceni egyetem, és annak Gunda Béla által vezetett Néprajzi Tanszéke, a tanárok, majd pályatársak, Ujváry Zoltán és Szabadfalvi József – segítették Szabó Lászlót kutatói és muzeológusi pályája elején. A folytatás pedig a kutatói közösség megeremtéséről szólt, úgy Szabó László-i módra.

A Tanár Úr életműve kibontakozásának – ahogyan Györffy Istvánnál is – egyik fő helye, terepe éppen a Magyar Néprajzi Társaság volt. Ennek Szabó László 1967-től volt tagja, fizikailag aktív életszakaszában hosszú évtizedeken át választmányi tagja, majd több cikluson keresztül Társadalomnéprajzi szakosztályának elnöke, később a szervezet érdemes tagja. Talán a rendszerváltás előtt, környékén volt a legmozgalmasabb időszak és a legfőbb terep Szabó László számára a Néprajzi Társaság. Bizonyára még többeknek van személyes emléke például a Néprajz a magyar múzeumokban című, Selmeczi Kovács Attilával közösen szerkesztett kötetről, és arról a szervezői munkáról, amelynek eredményeként a Társaság centenáriumára addig nem látott, komplex áttekintés készült a hazai múzeumok néprajzi vonatkozású gyűjteményeiről és kutatásairól.

A szerteágazó kutatói és szervezői, muzeológusi és pedagógusi életmű minden ága e helyütt nem felidézhető, de olyan részeiről feltétlenül szólnom kell, amelyek a magyar néprajz nagy vállalkozásai közé sorolhatóak: bár regionális, mégis módszertani szempontból országos, sőt európai szerepű a Szolnok Megye Néprajzi Atlasza (szerzőtársakkal), a Magyar Néprajzi Lexikonba írt társadalomnéprajzi szócikkei, a Népművészeti Örökségünk című sorozat indító kötete, a Szolnok megye népművészete (Bellon Tiborral közös szerkesztésben), vagy a települési néprajzi tanulmánykötetek sorozata, Gömörőről, a Tiszazugról, a Palócföldről írott tanulmányai (Szabó Istvánnal, Gulyás Évával), társadalomnéprajzi monográfiái.

Ha Szabó László 1984-ben a néprajztudomány 1930-as évekbeli nagykorúvá válásáról ír, mi joggal mondhatjuk el, hogy éppen tanárunknak és a hozzá kötődő kutatói és muzeológusi generációknak elévülhetetlen érdemei vannak abban, hogy napjainkban szakmánk érett, felnőttkort élt, de megújulásra és változásra is képes diszciplína lehet. És ebben Szabó László egész pályája során meghatározó szerepet játszott.

Szabó László írásai, szerkesztései az egyéni kutatói teljesítmény mellett leginkább messzire ható szerepüket, mint közösségi produktumok érték el. Nagy Molnár Miklós a Tanár Úr 70. születésnapjára megjelent kötet bevezetőjében az 1970-es évek végén a Barna Gáborral, Bellon Tiborral közösen szervezett tiszazugi kutatótáborok és konferenciák szellemiségére utalva írja: egyszer Kresz Mária egy ilyen tanácskozáson említette, utoljára Györffy Istvánnak az 1930-as években rendezett kutatótáboraiiban érezte azt a hangulatot, amely a tiszazugi táborokat és a tanácskozást jellemezte.

Iskolát teremtett-e módszerével Szabó László?

Hiszem, hogy igen, és hatása számos, nemcsak a jelenkori, de remélem, a következő kutatói nemzedék pályája számára is meghatározó. Nem pusztán az életmű gazdagsága és sokszínűsége, a kutatás módszerei miatt, hanem főként egyénisége, az alkotó inspiratív személyisége miatt.

Szabó László élete minden percében a kultúra egyben látására, megértésére és megélésére törekedett, bárhol járt, Gömörben, a Garam mentén, a Jászságban vagy a Tiszazugban. Ezt adta tovább mindannyiunknak, akik tanítványainak, kollégáinak, barátjának érezhettük, tudhattuk magunkat. És tette mindezt úgy, hogy élmény volt a közelében vele lenni, élmény volt vele dolgozni, Tőle tanulni. Élmény és vidámság, mert az élet szép ...

Kedves Laci! Te voltál romló testedben is számunkra az örök fiatal.

Amit egykor a példakép Györffy Istvánról írt, Tanár Úr életére ugyanúgy igaz: Hogy voltak ... tévedései? Hogy néha elfogult volt az Alföld/Jászság javára? ... Bizonyára így van. Ember és tudós volt, s a tévedés, elfogultság, túlzás természetes joga volt ...

De 2012. július 8-án „minden egész eltörött ...”

A Magyar Néprajzi Társaság alelnökeként, a jelenlévő elnök, Bodó Sándor és a tagság nevében – mint egykori tanítványod is – fájdalommal búcsúzom Tőled.

Nyugodj békében...

Szolnok, 2012. július 25.

Bereczki Ibolya

*

Professzor úr! Szabó tanár úr! Kedves Laci! Tisztelt gyászolók!

A szolnoki múzeum és a megyei múzeumi szervezet nevében búcsúzom Tőled. Elment a főszervező, elment a motor, elment az egész intézmény fél évszázados lelke. Üres a méltóság, némák az attribútumok, a rézüst meg a lekvárfőző kanál, hallgatnak – pont így nyár derekán – a nitrites pácsók. Fekete zászló leng a múzeumokon, s kollégák gyűlnek most ide – közel sem csak a megyéből –, de Szentendrétől Gyuláig, Nyíregyházától Pécsig, Pesttől Debrecenig mindenhol, mint oly sokszor máskor is, csak akkor ünnepre, kutatásra, konferenciára, megnyitóra, rendezvényre, kötetbemutatóra, együttlétre szólt az invitálás. Elárvultán ácsorgunk, bátortalanul, mert azokat legtöbbször Te szervezted, vagy ha nem, hát Tied volt az ötlet, Tőled jött az alap gondolat, Neked készült vagy éppen Te vitted az egészet a hátadon. Mert vezetők sokszor hiszik, szeretnék hinni, hogy pusztán kijelölésükkel, megválasztásukkal, beiktatásukkal ők lettek a kulcsemberek, a társaság, szakma, adott intézmény közepe, de ez nem így van. A közösség, a munkahely, a kollégák közlőny és nyilvános pályázat nélkül is választanak maguknak vezetőt, választanak maguknak csillagot. Nálunk ez, múzeumi pályakezdésed óta, 1963 óta, immáron 50 éve, Te voltál!

Nem, azt nem mondhatom, hogy bármilyen módon is kötődött volna Mátészalkához, 1939. évi megszületésed színhelyéhez. Neked két város, Debrecen és Szolnok volt a világ. Debrecen, az eszmélés, a gyerekkor, a klarinét hangja, a Nagyerdő a stranddal, az egyetem, hol 1963-ban magyar-történelem-néprajz szakos diplomádat szerezted, ahol doktoráltál, majd tanítottál a Néprajzi Tanszéken egészen a közelmúltig, míg egészséged bírta. Vala-

mint Szolnok, életed első és egyetlen múzeumi munkahelye, a Damjanich János Múzeum. Damjanich!... E névvel amúgy is nagy barátságba keveredtél, míg lehetett, szolnoki életed a két „dami” között telt.

A Te szerződteséddel indult el ez a múzeum a korábbi egyszemélyes, egykutató kis-intézménytől a tudományos kutatóhely, megyei múzeum felé. De itt a hangsúly nem egyszerűen a létszámnövekedésen van, hanem a műhelyé váláson, a csapat kialakulásán, a minőségen. Az akkor idekerült régész, néprajzos, művészettörténész, történész muzeológusok sokszor bent is laktak a múzeumban. Termékeny nappalt a hasznos esti beszélgetések követték, hol sok fölvetett, vizsgált szakmai problémát egyedileg válaszoltak, oldottak meg, melybe beépült a különböző tudománysszakok szemlélete, megközelítése, ismeretanyaga. Ezeknek az egymást segítő vitaközlásoknak, illetve közös munkáknak hatására alakult ki az a szellemi műhely, amely a szolnoki múzeumot messze földön ismertté, irigyeltté tette.

Professzor úr, Lacikám, Szabó tanár úr! Te bárhol, bármiben szervezőerő, csapatjátékos voltál. Kollégaként, a medencében, a zenekarban, a gyűjtő utakon, a Jászkunság szerkesztőségében, a Tudományos Testületben, a családban. Több mint 200 publikáció, számtalan önálló kötet, több mint száz időszakos és állandó kiállítás fűződik a nevedhez. Ki tudja hány néprajzost, muzeológust Te indítottál el a pályáján vagy éppen miattad választotta ezt a szép szakmát. Évtizedek szívós munkájával és emberi kapcsolataival kialakítottál egy külső gyűrt is a múzeum körül, a néprajzi és helytörténeti gyűjtőhálózatot, honismereti és múzeumbaráti körök rendszerét, melynek áldásos hatását még a szerencsés muzeológus utódaid is élvezik.

Nemcsak a szolnoki muzeológia gyászol joggal, hanem az egész megyei szervezet. Némelyik múzeum egész egyszerűen a Te tevékenységednek köszönheti létét. Mezőtúron így jött létre a Türi Fazekas Múzeum, vagy Kunszentmártonban az általad végigvitt Tiszazugi táborok következtében, gyűjtéseinek jóvoltából a Helytörténeti Múzeum. Még sem voltál sosem múzeumigazgató. Te ember voltál, emberből és szívből!

Fájó őr hagysz Magad után. Sirat a családon kívül egy egész szakma, a múzeumokon kívül a magyar felsőoktatás, a néprajzosok generációi. Gazdag batyúval távozol. Viszed Magaddal múzeumunk legszebb, de egyben legnehezebb 50 évét. A szakadatlan felújításokat, a romosan megszerzett szovjet laktanyát, az általatok megmentett Tabáni tájházat, a Magyar Köztársasági Érdemrend Lovagkeresztjét, sok-sok könyvet, kutatást, kiállítást. Hiszem, hogy jó helyre érkezel. Sokan várnak már ott is. Testvéreid, lányod, sok-sok néhai barát, kolléga. Gondolj majd ránk onnan, hol már biztosan megint szervezel. Készül a nagy rituálé, az égi tótuszfaktusz ceremónia és az első égi néprajzi atlasz.

Lacikám, Tanár úr! Legyen Neked könnyű a föld!

Horváth László

*

Mély szomorúsággal állok itt, hogy megemlékezzek szeretve tisztelt tanáromról, magam s a Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszékének munkatársai nevében. Annak az intézménynek a képviselőjében állok itt, amelynek jogelődjéhez, a hajdani Kossuth Lajos Tudományegyetemhez Szabó László ezer szállal kötődött, hiszen ennek az egyetemnek volt diákja, tanára és tudós professzora.

Emlékezem, de nem búcsúzok.

Szabó László néprajztudományunk kiemelkedő személyisége volt. Rendkívül termékeny, sokoldalú, széles látókörű, nagy műveltségű ember. Etnográfusként és folkloristaként egyaránt jelentős műveket alkotott, de legfőbbképpen Ő az intézményesült hazai társadalomnéprajz megalapozója és teoretikusa. Jórészt Szabó László munkásságának köszönhető, hogy a korábban csak tárgyi és szellemi néprajzra felosztott magyar néprajzi kutatások mellett a társadalomnéprajz is velük egyenrangú tudományterületté vált.

Mint minden újat alkotó ember, Ő is falakba ütközött, méltatlan támadásokat, vagy éppen a közönyt kellett elszenvednie. Mára azonban jól látszik, hogy a gáncsoskodás a feledés homályába vész, miközben Szabó László a magyar néprajztudomány történetének kiemelkedő tudósaként él tovább.

Bár a méltán megérdemelt szakmai elismerés olykor elmaradt, mégis némi elégtételt jelenthetett, hogy a debreceni egyetem tanáraként és a jászberényi Tanítóképző Főiskola néprajzi kurzusának vezetőjeként sokak gondolkodását formálhatta. Gondolataival 30 éven át alakította a fiatal generációk szemléletét. Büszkén sorolhatom magam ma ezek közé a tanítványok közé.

Nekünk Szabó László neve védjegy volt. Ha az ő tollából született írást olvastunk, ha az ő előadásait hallgattuk óráin és a konferenciákon, biztosak lehettünk benne, hogy minden leírt gondolat, minden kimondott szó mögött komoly kutatómunka áll. Diákként megtapasztaltam önzetlen segítőkészségét. Hozzá mindig lehetett fordulni tanácsért, segítségért és biztosak lehettünk benne, hogy hatalmas élettapasztalatából valami gyakorlatias tanácsot is kapunk a precíz szakmai eligazítás mellé.

Laci bácsi óráihoz nem kellett kivetítő, vagy filmbejátszás, nála elevenebbül, érdekesebben kevés embert tartott órát. Hatalmas kutatói tapasztalatából, minden tudományos témához volt egy-egy szemléletes példája. Nála a hétköznapi történetei is beilleszkedtek a tudományos gondolat építményébe és a legszárazabb tudomány is pillanatok alatt emberközelivé és megragadhatóvá vált. Vizsgái előtt nem a kirúgástól féltünk, hanem attól, hogy nem tudva valamit, szégyenben maradunk a nagy tudású tanárunk előtt.

Kapcsolata a néprajzi tanszék munkatársaival nyugdíjba vonulása után sem szakadt meg. Újra és újra érkeztek a neten levelei, megosztotta velünk mindennapi és tudományos gondolatait. Bár személyesen ritkán találkoztunk, de a levelein keresztül ott volt velünk. Tudtuk élni és dolgozni. Vagy inkább dolgozik, tehát él, minden rettenetes csapás ellenére is. Az utolsó pillanatig minden érdekelte, és mindenről volt véleménye. Az 51. binyekáresz levél kísérfőjében azt írta: „folytatom 50. után is.”

Bár Szabó László földi útja befejeződött, a tanítványok nevében ígérem, hogy amit megteremtett, tovább viszzük. Mint a fatörzsből kinövő ágak lombosítjuk tovább munkásságának terebélyes fáját.

Az ember addig él, amíg emlékeznek rá, így aztán mi a néprajzi tanszéken továbbra is minden nap találkozunk Laci bácsival, mert tanítjuk gondolatait, felidézzük példáit, tovább éltetjük szellemiségét. Én ezért nem búcsúzom, hiszen ott lesz velem minden társadalom-néprajz órámon.

Szívesen mondanám hogy egy közösségért, a tudományért, a kultúráért, Szolnokért, múzeumért ennyit fáradó ember a magánéletében is egyértelműen sikeres. De Te úgy maradtál meg egy pozitív beállítottságú, mindenkinek segítőkész kollégának, hogy közben az élet villámai jócskán sújtottak. Első feleséged halálakor kisgyermekkel maradtál magadra, Gulyás Éva néprajzkutatóval kötött példás második házasság során előbb múlt szeptemberben lányodat vesztetted el, majd alig egy hónapja búcsúztattuk testvéredet, dr. Szabó Istvánt, Testát is. Az élet nem igazságos, van akit jobban megpróbál és itt sem az a legény aki adja, hanem aki állja. Te Álltad, bírtad, eddig bírtad! Most rajtunk a sor.

Lovas Kiss Antal

*

Kedves Tanár Úr! Kedves Laci!

Szomorú szívvel állok ravatalod előtt, s nehéz elfogadni a visszafordíthatatlant, hogy nem vagy többé. Bár mindnyájan tudtunk betegségedről, de valahogy mégis úgy gondoltuk, hogy messze még a búcsú. Az égiek azonban máshogy döntöttek, s hirtelen elszólitottak közülünk.

Harmincöt évvel ezelőtt, 1977-ben ismertelek meg, amikor a Jász Múzeum munkatársra lettem. A következő esztendőben már be is vontál az akkor kezdődő Mozsgó kutatásba, ami aztán több éven át tartott. Voltaképpen ekkor alakítottad ki azt a híressé vált kutatógárdát, akikkel éveken át együtt dolgoztál a kiskunmajsai tanyavilágban, a Tápió mentén, Bagon, a Tiszazugban, Tiszafüreden, az Ung-vidéken és Gömörben. Engem is az a megtiszteltetés ért, hogy tagja lehettem ennek a legendás csapatnak. Sosem felejttem el, életem első néprajzi kutatása előtt azt mondtad nekem, nem a papiros számít, hanem az, milyen kitartóan, elszántan és eredményesen dolgozik az ember. Ezt a tanácsodat én akkor örökre meg-szívleltem.

Kedves Laci! Én ugyan nem voltam egyetemi tanítványod, de mégis tanáromnak tekintetlek és rendkívül sokat tanultam tőled. A közös munkák, beszélgetések során szinte észrevétlenül oktattál és neveltél bennünket, kezdő néprajzosokat. S valóban igazad volt, az elmélet mellett a szakmánk igazi szépsége a gyakorlatban rejlik.

De nem feledhetem el a gyűjtések, konferenciák esti vidám hangulatát, a közös vacsorákat, énekléseket és táncolásokat sem, amelynek Te voltál az egyik generátora. Mi akkor igazi közösséget alkottunk, akik nemcsak dolgozni, de beszélgetni, szórakozni is tudtunk együtt. Köszönöm neked ezeket a feledhetetlen éveket és élményeket.

Kedves Tanár Úr! Kedves Laci! Én nemcsak, mint egykori munkatársad állok előtted, hanem a Jászság küldötteként is. A Jászunkság, de azon belül is a Jászság, tudományos munkásságod egyik meghatározó területe volt. Te, a szatmári református nagyon hamar utat találtál a hideghónaljú, katolikus jászok szívéhez, lelkéhez. Amikor 1971-ben az első

jászsági gyűjtő utadon a dósai kőhídon megláttad azt a bőgatyás jász öregembert, vagy amikor 1972-ben először megkóstoltad a jász kiséri szárított rétest, talán magad sem gondoltad, hogy téged a Jászság többé nem ereszt el. S valóban így is lett. A nagyszerű dósai kutatás, a későbbi gyűjtések, a népművészet kötet jászsági munkálatai, a Jászságról készült néprajzi film, tanulmányok, könyvek sokasága, a helytörténeti gyűjtemények szakmai istápolása, a néprajzi konferenciák, a jászberényi Tanítóképző Főiskolán oktatott tíz esztendő, és megannyi előadás és program ezer szállal és boggal kötöttek téged ehhez a különleges tájhoz, amelynek öntudatos népe a 20. század végén újult erővel fordult a hagyományörzés felé.

Tudományos eredményeid új dimenziót nyitottak a Jászság kutatásában. A jász etnikai csoportról, az öntudatról, a társadalomról, a gazdálkodásról, a munkaszervezetről, a szokásokról írott tanulmányaid, könyveid meghatározó szerepet játszottak a jászok népi kultúrájának alaposabb megismeréséhez, és általuk a Jászságot a tudományos kutatás figyelmébe állítottad.

Úttörő szerepet vállaltál a jászok őstörténetének kutatásában is, és testvéreddel, Pistával még a Kaukázusba is elutaztatok, hogy megismerjétek a jászok ma is élő rokonait, az oszéteket.

Az évek során nemcsak kutattad a jászokat, de meg is ismerted őket, és számos barátra leltél közöttük. Megértetted miért olyan makacsok, kitartóak, s miért annyira büszkék kiváltságos múltjukra és jász mivoltukra. A jászok tiszteltek és szerettek ezért. S ennek legszébb példáját akkor mutatták, amikor munkásságodat a Jászságért Alapítvány Kuratóriuma 2010-ben Jászságért-díjjal ismerte el.

Mennyi kutatás és mennyi megoldatlan kérdés várt volna még Rád. De az égi hatalmak másképp rendelkeztek, s életed fonalát csak 72 esztendőre szabták.

Elmentél egy távoli világba, ám aligha vagy egyedül ott fenn. Minden bizonnyal már ott ülsz az egykori kollégák, barátok társaságában és folytatjátok a rég megkezdett beszélgetések egyikét.

Kedves Laci! Elmentél hát! S itt hagyta minket fájdalunkkal, amit hiányod miatt érzünk. Elmentél, de mégis örökre itt maradsz mindnyájunk szívében és emlékezetében.

A Jász Múzeum munkatársai, a magam, valamint a jászok nevében búcsúzom most tőled. Találj megnyugvást és békét! Az Isten áldjon!

Bathó Edit

*

Mezey Katalin

„A gondolat forgószele” – Szent Ernő emlékére

Szent Ernő (Hódmezővásárhely, 1939 – Kisújszállás, 2012), költő, grafikusművész, tanár, életútja ez év június 24-én zárult le. Barátai, ismerősei váratlanul érezték távozását – bár régóta tudtunk betegségeiről –, épp ezért talán mindannyian hittük, hogy mint eddig is mindig, ismét felgyógyul. Élete utolsó két hónapjában azonban felgyorsult kifáradt szervezetében a pusztító folyamat és néhány hét alatt végzetes fordulatot vett.

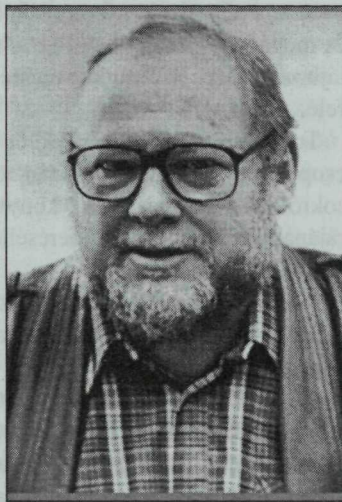
Miért volt olyan nehéz elhinni, hogy ez a minden fontos dolog iránt érdeklődő, mindenki iránt figyelmes, mindig tréfára kész, másokkal össze nem téveszthető karakter most egyszerűen kiáll az élők sorából? Még akkor is, amikor ő maga rossz előérzettel adta hírül betegségének súlyosbodását, őriztük a reményt, mert személyiségétől idegennek tűnt a reménytelenség, személyiségének egyik fontos jellemzője épp a cselekvő, az okosan cselekvő remény, az életszeretet, az életteli kedély volt.

Életútja is egy mindig újrakezdő, mindig újra törekvő intellektusra vall: képzőművész végzettsége mellett előbb filozófiával, majd szépirodalommal, költészettel is foglalkozott. Lehet, hogy csak a kívülálló számára követik egymást ezeknek a különböző érdeklődési területeknek a felbukkanása, lehet, hogy korábban is egyszerre megvolt benne a rá jellemző sokirányú szellemi éhség, csak életlehetőségei korlátozták megnyilatkozásukat. Hét gyermekes, hódmezővásárhelyi szegényparaszt család szülötteként csak fokról-fokra tudott továbblépni az értelmiségivé válás útján, miközben fiatal művészként hétköznapi foglalkozásaként tanított, grafikáival és festményeivel kiállításokon vett részt, képzőművész-táborokat szervezett, és maga is jó időben családot alapított, gyermekeket nevelt.

Első verseskönyve 1992-ben jelent meg, szerkesztője Körömdi Lajos, a Karcagon élő, értő és ösztönző költőbarát volt (Léghajón a mélybe – Jászok füzetek, Szolnok). Érett kötet ez, amelynek verseiben mindaz együtt van már, ami Szent Ernő líráját máig jellemzi: az aforizmatikus fogalmazás, az ellentmondásokra épülő szövegépítkezés, a tömör hasonlatok és metaforák, az éles szemmel megfigyelt természeti és társadalmi jelenségek lírává szublimálása, az irónikus világlátás. Ennek bizonyítására elég, ha csak négy sort idézünk a kötetből: „Veszélyes gázlók a napok, / Messzi túlsópart az éjszaka, /

Kő súlyokkal megrakottan /Érkezünk mindig haza.” (Kő súlyokkal megrakottan)

Következő köteteiben, a Mikor szó érint szótban (1996, Kisújszállás) és az Édes önboszszantásban (Felsőmagyarország Kiadó, 1998) sajátos prózaverseket találunk, amelyek szövegtesteit zárt mértani formát alkotnak, de alapjában csak tördelési képükben különböznek

Szenti Ernő korábbi verseitől. Mintha egy szobába, egy geometriai térbe rendezné szavait, amelyek azonban így is rávallanak, erős rokonságot tartanak a más formát hordozó darabokkal, hasonlóan szaggatott, rejtjelezett szövegek:

*„Itt legyen a kutya elásva! Tudd és tedd! Rajta
csak rajta! Törtetős fajta. Mint mikor visszaüt a
hogyan a miértre. Kinötte magát a kavarodás.”*
(Tudd és tedd)

Majd az ezek után sorjázó könyvekben, az Emlékköltöztetésben (Felsőmagyarország Kiadó, 1999), az Időmosásban (Széphalom Könyvműhely, 2001, szerkesztő: Vörös István) és a Kőben csöndbuborékban (Orpheus, 2003) létrejön a Szent által sikeresen „háziasított” és használt versformák szintézise: rimes, kötött formájú darabok, szentencia-sorokból épülő szabad-, és geometrikus formába tördelt prózaversek váltogatják egymást, bizonyítván, hogy nem a formában, hanem a költői látásmódban és versszándékban rejtőzik Szentí lírájának sajátos, összetéveszthetetlen karaktere. Könyveit szálkás, csak általa ismert lényeket ábrázoló grafikai illusztrálják, megadva a verseiből előbúvó világ hangulati hátterét, látvány-párhuzamát. További négy könyve (A lemenő nap sütnivalója, 2005, A körkérdés vége, 2007, Nyikorgó árnyak, 2009, Időtest, 2012 – valamennyinek a Széphalom Könyvműhely a kiadója és én voltam a szerkesztője is) ezt a líra-univerzumot építi tovább, továbbra is a szerző finoman kidolgozott, fametszet szerű tollrajzai segítségével.

A fordulóponthoz érkezés tudata a kevéssel halála előtt, az idei Ünnepi Könyvhétre jelent utolsó kötetében (Időtest, 2012) mintha a korábbiaknál többször és több versben fogalmazódnék meg: „Most tartok ott, ahol a múlt és a jelen útja ketté szokott válni.” (Csönd-nagyobbodás) „Mondd, honnan kerültek ide / ezek az elterpeszkedett árnyak?” (Vaktérkép). „Jobban teszi a hosszú életre / vágyó igazság, / ha nem iszik előre a medve bőrére.” (Jobban teszi) „Egynél kezdődött és kettőnél / már be is fejeződött a most vagy soha.” (Villanyoltás után). Kísértésbe esik az ember, hogy a Tiszteletdíjas eső sorait egyenesen összegzésnek, testamentumnak lássa: „Írás, hit és bizás, szellemi teherbírás. / Soha nem lehet tudni, hol kap fel / a magasba egy gondolat forgószele. / Soha nem lehet tudni, hol és mikor / vált a tűnődés titokzatos eltűnésbe.”

Érdekes, hogy lírájának szokatlansága, szentenciáinak telitalálatai nem egyszer könnyebben megnyerték a költészet világában kevésbé otthonos, irodalmi előképek iránt el nem kötelezett olvasóit, mint azokat, akiknek határozott elképzelésük volt a versről, akik kedvenc költőik kötetét gyakran forgatták, esetleg maguk is írtak. Az előképzettség nélküli olvasó vagy hallgató – noha nem mindig volt tudatában annak, hogy költészettel van dolga –, talán könnyebben ráhangolódott Szentí Ernő abszurdba hajló, logikai, nyelvi játékokkal, nonszenszekkel teli verseire, könnyebben elmosolyodott egy-egy kiforgatott szólásmondáson, egy-egy bölcsességet felbukfenceztető szentenciáján. De lírája nem maradt visszhangtalan a kortárs líra művelői között sem, volt benne elég átütő erő ahhoz, hogy a tapasztalt olvasók képzeletében is érvényre juttassa sajátosságait. Bizonyítja ezt támogatóinak egyre szélesebb köre is, mert kötetét legtöbbször magánemberek, magánalapítványok vagy helyi művészársak mecenatúrájának köszönhetően jelentek meg.

Szenti Ernő grafikai és lírai életműve immár lezárult. Ránk, barátaira és az utókorra vár mind bőséges képzőművészeti, grafikai termésének felleltározása és közönség elé tárása, mind pedig líra-alkotmánya karakteres belső és külső jegyeinek elemzése, a költői életmű sokszor rejtjelezett gondolati hozadékának megfejtése, ennek a különös, szervesen felépített versvalóságának a felfedezése.

Szenti Ernőnek sok barátja volt és van, szeretet-teljes, figyelmes tekintete, óvatos-furfangos mosolya, minden összefüggésre kíváncsi, megértésre kész, fáradhatatlan elméje mindenütt megtalálta a hozzá hasonlókat, a társakat. Életének sok magányos óráját áldozta meghatározó szenvedélyeinek, a képzőművészetnek és a költészetnek a tanulmányozására, sajátos grafikai világának és lírájának a kimunkálására, tökéletesítésére. Sokrétű, izgalmas, gazdag, fölfedezésre érdemes életművet hagyott maga után mindkét művészeti ágban, jó lenne, ha a magyar kultúra, a magyar szellemi élet képes lenne mindebből minél többet magába fogadni. Akkor bizonyosan, ha beválik egyik legutolsó versében olvasható jóslata – valóban a bekövetkező jót előrevetítő sorok ezek –, és elkövetkezik a nap, amikor majd csak a homlok lesz ráncos, de a „lélek tükörsima”, mert:

*„Ma korábban bontotta ki fényzászlaját a hajnal.
Ma, napnyugtáig, a test és a lélek is
kihátrál a romlottság mögül.”*

(Egyszer és mindenkorra)

Szenti Ernő: *Időtest*

Szerzőink

- Ari Ilona** mérnök, családkutató, klub vezető – Budapest
- Dr. Bagi Gábor** a történettudomány kandidátusa, történész muzeológus – Damjanich János Múzeum – Szolnok
- Dr. Balogh Jánosné Horváth Terézia** néprajzkutató, ny. múzeumi főtanácsos – Budapest
- Dr. Bartha Júlia** Ph.D. néprajzkutató, osztályvezető – Damjanich János Múzeum, Szolnok
- Dr. Bathó Edit** Ph.D. néprajzkutató, múzeumigazgató – Jász Múzeum, Jászberény
- Dr. Baski Imre** a nyelvtudományok kandidátusa – Kunszentmiklós
- Dr. Bálint Sándor** ny. főiskolai tanár – Szolnok
- Dr. Bánkiné Molnár Erzsébet** D.Sc. történész, ny. múzeumigazgató – Kiskunfélegyháza
- Dr. Bereczki Ibolya** a néprajztudomány kandidátusa, főigazgató helyettes – Skanzen, Szentendre
- Besenyi Vendel** helytörténet-kutató, ny. agrármérnök – Jászberény
- Cseh János** régész muzeológus – Damjanich János Múzeum, Szolnok
- Dr. Egri Mária** a művészettörténet kandidátusa, ny. muzeológus – Damjanich János Múzeum, Szolnok
- Fodor István Ferenc** honismereti szakkör vezető – Jászkóhalma
- Dr. Fülöp Tamás** Ph.D. történész levéltárigazgató, főiskolai tanár – Szolnok
- Dr. Gecse Annabella** Ph.D. néprajzkutató muzeológus – Damjanich János Múzeum, Szolnok
- Gulyás Katalin** történész muzeológus – Damjanich János Múzeum, Szolnok
- Dr. Horváth László** Ph.D. történész, megyei múzeumigazgató – Damjanich János Múzeum, Szolnok
- Dr. Kiss Antal** Ph.D. néprajzkutató, docens – Debreceni Egyetem
- Kurucz János** helytörténet-kutató, ny. középiskolai tanár – Karcag
- Mezey Katalin** szerkesztő – Budapest
- Mocsári Norbert** történelem tanár és néprajz szakos egyetemi hallgató – Kisújszállás
- Nagy Anita** kulturális örökségvédelmi célprogram-vezető – Nimfea Természetvédelmi Egyesület, Túrkeve
- Dr. Őrsi Julianna** a néprajztudomány kandidátusa, ny. múzeumigazgató – Túrkeve
- Papp Izabella** ny. levéltáros – Jászboldogháza
- Dr. Péter László** D.Sc., emeritus professzor, művelődéstörténész – Szegedi Egyetem
- Pintér István** ny. középiskolai tanár – Kisújszállás
- Rác Balázs** középiskolai tanuló – Békéscsaba
- Rideg István** irodalomtörténész, ny. középiskolai tanár – Karcag
- Dr. V. Szathmári Ibolya** néprajzkutató, ny. megyei múzeumigazgató – Debrecen
- Dr. Szathmári István** D.Sc., emeritus professzor, nyelvész – ELTE Budapest
- Szathmáry István** újságíró – Szolnok
- Dr. Szendrei Eszter** Ph.D., néprajzkutató – Debrecen
- Dr. Tóth Albert** a biológia tudomány kandidátusa, emeritus főiskolai tanár – Szolnoki Főiskola
- Dr. H. Tóth Imre** D.Sc., emeritus professzor, nyelvész – Szegedi Egyetem
- Víg Márta** helytörténet-kutató, középiskolai tanár, könyvtáros – Kunhegyes
- Wehner Tibor** művészettörténész, író – Budapest

A Túrkevei Kulturális Egyesület kiadványai

Nagykun Kistérségi Tanulmányok sorozat (szerkesztő: Örsi Julianna)

1. Kulcsemberek. Az egyén helye, szerepe a változó társadalomban. Túrkeve, 2002
2. Családok–famíliák–nemzetségek. A vérségi kapcsolatok szerepe a változó társadalomban. Túrkeve, 2003
3. Nagykunsági közösségek. Lokális közösségek szerepe a változó társadalomban. Túrkeve, 2004
4. A hagyományörzés útján. Túrkeve – Karcag, 2012

Alföldi Könyvtéka sorozat (szerkesztő: Örsi Julianna)

1. Szűcs Sándor: A puszta utolsó krónikása. Túrkeve, 2003
2. Örsi Julianna: A társadalom kihívásai – a mikroközösségek válaszai. Túrkeve, 2004
3. Pénovázt Antal: „Jaj de hosszú az az út ...”. Acséron gyűjtött balladák és balladás történetek. 1970–1972. Túrkeve, 2005
4. Múzeumi tükrökép. Múlt – jelen – jövő tájmúzeumi szemszögből. Túrkeve, 2008
5. Szendrei Eszter: Törésvonalak. A rendszerváltás hatása Túrkeve társadalmára. Túrkeve, 2011
6. Örsi Julianna: Jegyzőgenerációk. A vidéki értelmiség szerepe a mezővárosi fejlődésben. Túrkeve, 2011
7. Szűcs Sándor: A puszta utolsó krónikása. (2. kiadás) Túrkeve, 2012

Egyéb könyvek

- Örsi Julianna: Emberszötte háló. Túrkeve, 1998
Örsi Julianna: Nemzedékek kutatóúton ... Túrkeve, 2008
Örsi Julianna: Túrkeve (album). Túrkeve, 2008

A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Tudományos Egyesület kiadványai

Jászkunság Könyvtéka sorozat

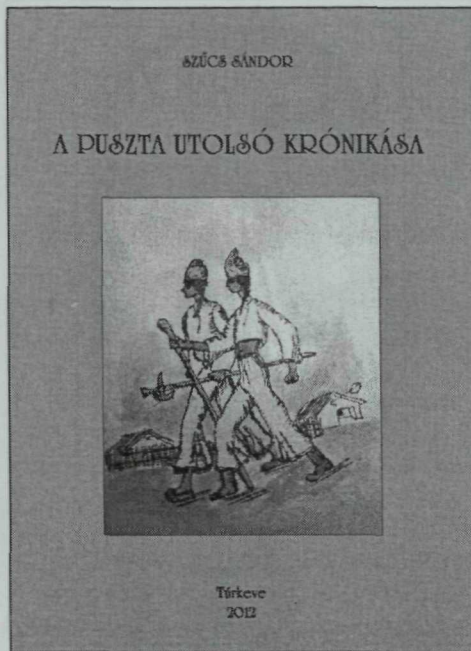
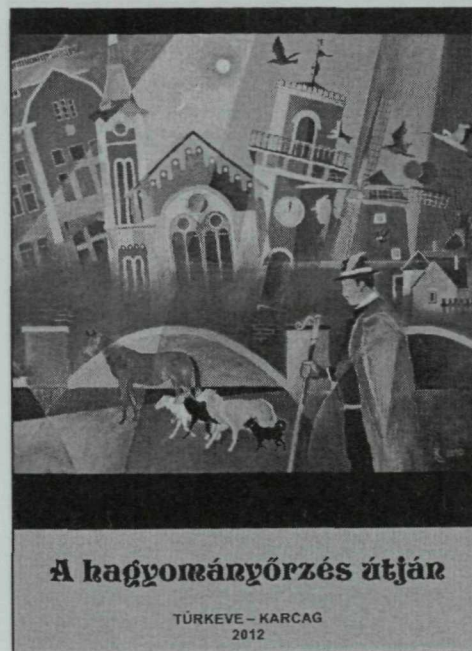
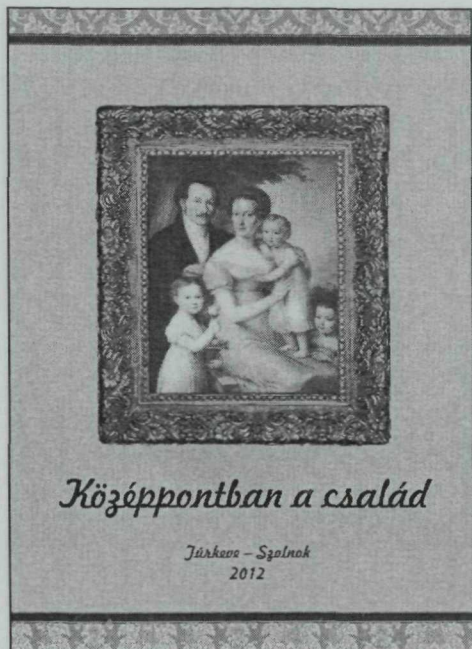
1. Mikroközösségek. Társadalom- és gazdaságtudományi eredmények és módszerek innovációja. Túrkeve – Szolnok, 2007
2. Középpontban a család 1–2. kötet. Túrkeve – Szolnok, 2012

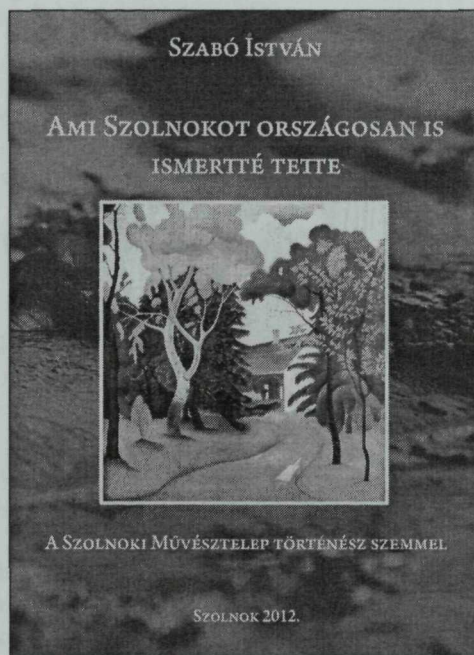
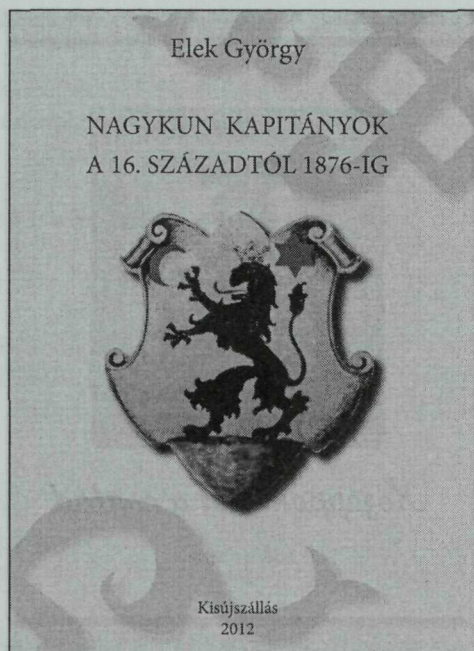
Jászkunság c. folyóirat (szerkesztő: Örsi Julianna) 2006, 2007. 1–2, 3–4 szám, 2008. 1–2, 3–4. szám, 2009, 2010, 2011, 2012. 1–4 számok. Szolnok

A kiadványok megrendelhetők, megvásárolhatók:

e-mail: kultura.kevi@gmail.com; jnszmtude@gmail.com
postacím: Dr. Örsi Julianna (szerkesztő) 5420. Túrkeve, Deák Ferenc u. 4.

✓A.

Nyilzápor – Székelyudvarhely, 2010

Nagykun kapitány-avatás – Karcag, 2012